K

K, k, det 11. bogstav i det da. alfabet; stammer fra gr.

K, autom.-kendingsm. f. Kbh.

K, kem. tegn for kalium

K, fork. f. kelvingrader.

Ka, fork. f. meter-karat.

Kaaba [ˈka-a-] (arab. *kaʿbah* terning), den terningformede tempelbygning i Mekka, hvortil man valfartede allerede før Mu-

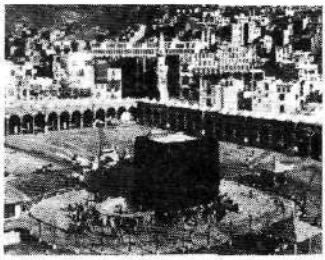

hameds tid. I det ene hjørne er indmuret en sten, som opr. skal have været hvid, men med tiden være blevet sort p. gr. af menneskenes synder.

KAB, fork. f. Københavns Almindelige Boligselskab.

Kaˈbakovsk [-kɔfsk], tidl. *Naˈdezjdinsk*, by i N-Ural N f. Sverdlovsk, Sovj.; 65 000 indb. (1939); jernudsmeltning og maskinindustri; aluminiummalm.

kaˈbale (dannet i 17. årh. på grundlag af folkelig misforståelse af den jødiske kabbala), intrige; enmands-kortspil.

kabale-ministeriet, Karl 2.s upopulære kabinetsråd 1667–74 på 5 medl. Forbogstaverne i medlemmernes navne dannede ordet cabal (Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley (Shaftesbury), Lauderdale).

Kabaˈlevskij [-æf-], *Dmitrij* (f. 1904), russ. komponist til bl. a. 3 symfonier og operaen *Mesteren fra Clamecy* (1937).

Kabarˈdiˈnernes ASSR, sovj.republik i RSFSR, Sovj., på Kaukasus' N-skråning omkr. hovedstaden Naltjik; ca. 10 000 km²; ca. 300 000 indb., overvejende kabardiner (en tjerkessisk stamme).

kabaˈret (fr.), 1) serveringslokale med dram. og mus. underholdning; 2) selve forestillingen i 1); 3) frokostanretn. serveret på et fad inddelt i små rum (kabaretfad).

ˈkabbala (aramæisk: overlevering), den hemmelige jød. mystisk-teosofiske udlægning af G. T. og andre gl. skrifter; kabbaˈlist, dyrker af kabbala; dyrker af okkulte videnskaber; kabbaˈlistisk, hvad der vedrører **k**; hemmelig, okkult, mystisk.

kabbeˈleje (*ˈCaltha*), slægt af ranunkelfam. Urter med gule el. hvide blomster. Blosteret enkelt, femtalligt. 16 arter, i Danm. er eng-**k** (C. palustris) meget alm. på enge. Andre arter er prydplanter i have-

Eng-kabbeleje.

ver.

kabel, 1) svært tov el. trosse; 2) metaltrådstov, slået af fl. enkelte tråde; 3) isoleret elektr. ledning.

kabelbro, hængebro udført med bærende kabler, i modsætning til kædebro.

kabelgat, *søv.*, rum i et skibs last, hvor kabler og tovværk opbevares.

kabelkore (*kore* af gr.-lat. *chorda* streng), et kabels enkelte strenge.

kabellængde, *søv.*, længdemål, i Danm. 185 m el. $^1/_{10}$ sømil; opr. længden af et tov, ca. 113 favne (200 m).

kabelskib, spec.-bygget, maskindrevet fartøj til udlægning og reparation af søkabler. St. Nord. Telegrafselskab har 1 **k** stationeret i Kbh. og 2 i Ø-Asien. Telegrafvæsenet ejer 1 kabelmotor til arbejde i da. farvande.

kabelslået kaldes tovværk, der er slået af fl. dugter, som er slået af kordeler.

kabeltov, *søv.*, svært, af tre trosser sammenslået tovværk.

Kabelvåg [ˈkabəlvå:g, ˈka:bəl-], no. fiskeværi i Lofoten på Austvågøy; 1200 faste indb. (1930), under fiskeriet i febr. forøget med adsk. tus.

kaˈbine (fr. af vulgærlat. *capanna* hytte), kahyt; passagerrum.

kabiˈnet (fr. af vulgærlat. *capanna* hytte), 1) lille værelse til spec. brug (smykkekammer, arbejdsværelse); 2) mindre museumssaml. (mønt-, oldsags- **k**); 3) et fornemt skabsmøbel, brugt i alle eur. kulturlande i 16.–18. årh.; med mange skuffer bag rigt udsmykkede skabsdøre, på skulpterede søjler el. andet støtteværk; 4) *polit.*, a) (i Engl.) en snævrere kreds inden for regeringen, der omfatter dens mest fremtrædende medl.; b) det organ, som ekspederer de henvendelser, der rettes direkte til statsoverhovedet. Forestås i reglen af en **k**-ssekretær; c) regering, ministerium.

kabinetformat, format for portrætfotografier (100 × 137 mm).

kabinetmaleri, minutiøst gennemarb. maleri i lille format, især yndet i Holl. i 17. årh.s midte.

kabinetsminister, i Engl. en minister, der har sæde i kabinettet.

kabinetsordre, under enevælden betegn. for en befaling, som udgik fra kongen personlig uden om de sædv. forvaltningsorganer.

kabinetssekretær, den af kongen personlig (*uden ministerkontrasignatur*) udnævnte chef for kabinetssekretariatet (kongens sekretariat). Han forelægger de sager for kongen, som ikke foretages i statsrådet.

kabinetsstyre, under da. enevælde styreform, hvor de afgørende beslutn. blev truffet i det kgl. kabinet m. tilsidesættelse af gehejmekonseillet og de ledende i kollegierne. **k**, der gav mulighed for despotisk enkeltmandsstyre (i modsætn. t. det alm. bureaukrati), forekom især under Struensee 1770–72 (hvor gehejmekonseillet ophævedes helt), under Høeghe-Guldberg 1772–84 og Fred. 6.s forsøg på personligt styre under Napoleonskrigene, hvor gehejmestatsrådet tilsidesattes.

Kaˈbīr (d. omkr. 1518 e. Kr.), ind. reformator og sektstifter, forkyndte en panteistisk monoteisme, der skulle ophæve forskellene i kaste, religion og sekt.

kabliau [-ˈbɔ] (holl.) el. *kabliov*, store eksemplarer af alm. torsk.

kabrioˈlet fr. af *cabriole* krumspring), let, tohjulet enspændervogn med kaleche. Som biltype: se cabriolet.

kabuds [-ˈbus] (mlat. *caputium* kappe af lat. *caput* hoved), opr. et skulderslag med hætte, senere en klædeskasket m. lav, cylindrisk puld, omgivet af en opstående fold til at slå ned over nakke og øren. **k** anv. i 19. årh. af bønder og Kbh.s natvægtere.

Kâbul [kaːˈbol], Afghanistans hovedstad, i landets nordøstl. del ved Indus' biflod **K**; ca. 120 000 indb. Handelsby og vejcentrum med bet. tekstil-, læder-, skind-, våben-, cement- og tændstikindustri. Erobret af fl. eng. ekspeditioner i 19. årh., særlig Roberts 1879–80.

kaˈbyˈler (af arab. *qabilah* stamme), berbisk folkegruppe i N-Afr.s bjerge; europid racetype, ofte med lyst hår og blå øjne, arab. sprog. Muhamedanere, agerbrugere, bofaste i landsbyer der ofte af forsvarshensyn lægges på vanskeligt tilgængelige steder.

kaˈbys (mnty. *kabuse* bræddeskur (på skibsdæk)), køkken i skib, men også selve komfuret.

kabysbestik, sladder og rygter i et skib.

kachot [-ˈʃɔt] (fr. *cacher* skjule), fængsel.

Kačić-Mošić [ˈkatʃitʃ-ˈmioʃitʃ], *Andrija* (1704–60), dalmatisk-kroat. forfatter fra Dubrovniks forfaldstid, skrev digte i folkevisestil.

kaˈdaˈver (dagligdags og som skældsord [-ˈdauˈər]) (lat.), lig; ådsel; menneskekrop; slapt individ.

kadaveˈriˈn (lat. *cadaver* lig), d.s.s. pentametylendiamin.

kadaverlydighed, nedsættende betegn. for den lydighed, der kræves af en jesuit; han skal være som et »lig« i en overordnets hånd.

ˈKaden-BanˈdrowskiI [-ɔfskiI], *Juliusz* (1885–1945), po. forfatter, legionær under 1. Verdenskrig, skildrede i sine romaner Po.s genrejsning; udg. en *Chopinbiogr.*

kadence [-ˈdaɲsə] (fr. fra lat. *cadere* falde), 1) den harmoniske el. melodiske vending, der slutter en mus. periode. Den normale harmoniske **k** dannes af dominanttonika (helslutning); 2) virtuost, opr. improviseret passageværk i et musikstykke. Mest kendt fra den klassiske instrumentalkoncert, hvor den indtræder på dominantkvartsekstakkorden inden sidste tuttigruppe udført af solisten alene.

Kaˈdesh (hebr. *kadosch* hellig), navn på fl. byer i Palæstina og Syrien, mest kendt er **K** Barˈnɛa, hvorfra spejderne udsendtes til Kanaan under Israels ørkenvandring.

Kaˈdesia (*Qādisīya* [kraːdiˈsiːjä]), by ved Kūfa, hvor araberne 636 slog perserne.

kaˈdet (fr. *cadet*, egl: næstældst, yngre), opr.fr. adelsmandssøn indtrådt som menig i hæren for at blive officer. Siden ung mand på land- og søofficersskole. I Danm. 1760–1861 elev på en officersskole; efter Landkadetakad.s ophævelse 1861 kun: elev på Søværnets Officersskole.

kaˈdet-partiet (omdannet fork. af forbogstaverne (russ. ka-de) i det off. partinavn *k*onstitutionelle *de*mokrater), russ. polit. parti fra 1905, radikalt demokratisk, ledende på 1. og 2. duma 1906–07 i oppos. mod reg.

kadetskolen, d. s. s. søofficersskolen.

ˈkadi (arab.), dommer (blandt muhamedanere).

Kaˈdīdja [kaˈdiːdʒa], den rige købmandsenke, som Muhamed ægtede, moder til Fatima, g. m. ʿAlī.

Kadiköy [kadˈkjöj], oldtidens *Chalkedon*, bydel i Istanbul, på Bosporus' Ø-kyst.

Kadˈlubek, *Wincenty* (ca. 1160–1223), po. krønikeskriver, anv. i rigt mål middelalderligt sagnstof.

Kadˈmeia, Thebens højborg (efter Kadmos).

ˈKadmos, i gr. rel. en heros fra byen Theben.

Kadosh-ridder, se ridder Kadosh.

kadre [ˈkaːdrə el. ˈkaðrə] (fr. af lat. *quadrum* firkant), ramme; hæres befalingsmænd og faghjælpere.

kaˈdrejˈer (portug. *catraio* lille fartøj), handelsmand, der driver forretning fra egen båd med skibe på reden.

Kafa [kəˈfa:], landskab i SV-Abessinien; hjemsted for kaffebusken, der vokser vildt i skovene.

kaffe (arab.), i daglig tale dels **k**-bønner, dels den deraf fremstillede drik. De i handelen gående **k**-bønner er de for frugtkød, sten og til dels frøskal befriede frø af k-træernes stenfrugter. 100 kg frugter giver ca. 16 kg bønner. Disse underkastes forsk. behandling for at forbedre udseendet. I handelen findes et utal af sorter med navne, der gerne angiver sortens hjemsted, men også tit er en betegn. for den type, sorten mest ligner. F. eks. er »mokka« næsten aldrig ægte arab. **k**,

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

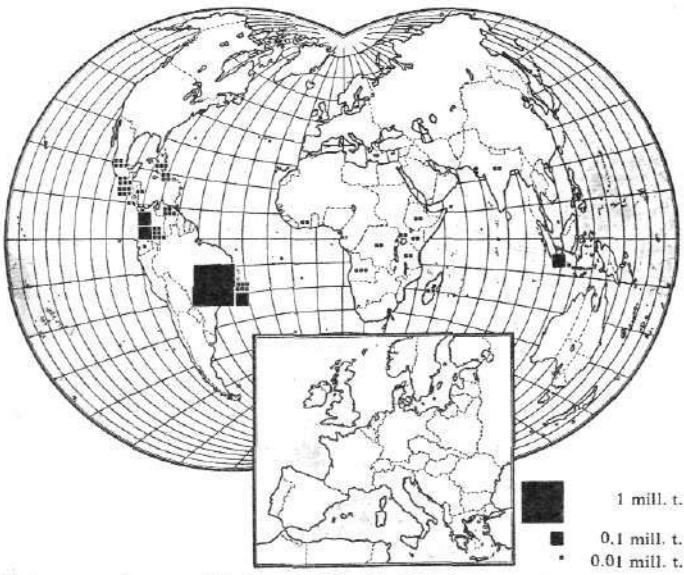

Kort over verdensproduktionen af kaffe 1939–40, som er det sidste år, for hvilket der ved leksikonnets udgivelse kunne skaffes pålidelig og fuldstændig statistik. Udarbejdelse: J. Humlum.

men sorter med lign. egenskaber. Andre kendte **k**-sorter er: java, brasil, santos og rio. Den oplivende virkning af **k** skyldes bønnernes indhold af et alkaloid, koffein. Først ved brændingen får **k** sin aroma, der skyldes omdannelsesprodukter af kulhydrater, fedtstoffer og æggehvidestoffer i bønnerne. **k** har ingen bet. som næringsmiddel, men spiller en stor rolle p. gr. af sin stærkt stimulerende virkning på nervesystemet. Fra sit hjemland i Abessinien bragtes brugen af **k** i beg. af 16. årh. til Arabien og kort efter til Eur. Vakte her i beg. stærk modvilje. –

Grene med frugter af kaffetræet.

Produktion. **k**-træet har sin største udbredelse i Amer. Af verdensprod., der i 1946 androg 2,25 mill. t, leverede Bras. 1,2 mill. t el. 53,3%, især fra staterne São Paulo, Minas Gerais og Rio de Janeiro (billig arbejdskraft: mestitser og

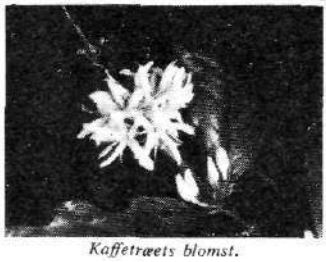

Kaffetræets blomst.

indvandrede italienere). Nr. 2 er Colombia, 346 000 t. – I Holl. Indien dominerer Sumatra og Java (den ægte Java-**k**). I Ml.-Amer. har alle stater (undt. Honduras) bet. produktion, navnlig Salvador og Guatemala. Endv. skal nævnes Vestindien, især Haïti, og México. Afr.s prod. af **k** har i mellemkrigsårene været i stærk vækst; størst er avlen på Madagascar, i Kenya og Belg. Congo. – Henved $^3/_4$ af prod. går i verdenshandelen. Størst *eksport* har Bras. (50–60% af verdenseksporten), især over havnene Santos, Rio og Vitória. Den bras. reg. har ofte – især i gode høstår – ved opkøb og destruktion af **k** søgt at stimulere priserne på verdensmarkedet; men uden varigt gunstigt resultat. Følgen har bl. a. været stigende **k**-produktion og -eksport i andenrangsområderne. Nr. 2 og 3 bl. eksportørerne er Colombia og Holl. Indien. USA har verdens største **k**-forbrug og importerer mere end hele Eur. I Danm. var forbruget af **k** pr. indb. 1939 8 kg, i 1947 2,5 kg; i USA var forbruget pr. indb. 1946 8,5 kg.

kaffeerstatning el. *kaffesurrogat*, se kaffetilsætning.

kaffehus, offentligt sted, hvor der serveres kaffe, te, øl o. l. drikke med el. uden brød. Fra muhamedanerne kom **k** i 16. og 17. årh. til Eur., hvor de ofte blev samlingssteder f. åndeligt og kunstnerisk interesserede folk, og ikke mindst f. købmænd, mæglere, handelsagenter osv., der her udvekslede nyheder og afsluttede handeler; adsk. børser har deres udspring i **k**. I Norden betegn. **k** nu gerne *café*.

kaffe|i'n, d. s. s. koffein.

|kaffer (af arab. *kâfir* vantro), gruppe af bantufolk (ama-xosa, zulu, bechuaner o. a.) i SØ-Afr., indvandret nordfra og under fremrykning endnu i 19. årh.s beg., da deres krigerstat svækkedes som følge af spaltning p. gr. af visse herskeres despotisme. Nu pacificerede, fredelige kvægavlere i karakteristiske ringformede landsbyer (kraals) af kuppelhytter, med noget agerbrug, som drives af kvinder. **k** tilhørte opr. den ungnegride racegruppe, men der findes utvivlsomt europide elementer, som er optaget, mens **k** endnu var bosat længere nordpå.

kafferkat (*|Felis ochre|ata*), afr. vildkat, stamform til tamkatten.

kaffesurrogat el. kaffeerstatning, se *kaffetilsætning.*

kaffetilsætning, et ristet produkt, oftest cikorierod (f. eks. 40%) blandet med rug (50%) og sukkerroe (10%), evt. lidt kakaoskaller; tilsættes kaffen for at billiggøre drikken el. af farve-, smags- el. sundhedsmæssige grunde. Benyttes **k** alene uden kaffebønner, kaldes det **kaffeerstatning** el. -surrogat. Som sådant benytt. foruden cikorie ristet byg, sukkerroe og fl. a. planters rødder (f. eks. mælkebøtte) el. frugter (f. eks. olden, kastanie).

kaffetræ (*|Coffea*), slægt af krapfam., stedsegrønne buske el. små træer med blanke, læderagtige blade. Hvide, vellugtende blomster i små, tætte stande. Frugten en stenfrugt med tyndt kød og to frø, der vender den plane flade mod hinanden. 40 arter, de fl. i trop. Afr. C. a|rabica (arabisk **k**) fra Abessinien, er herfra overført til Arabien, Java, Suriname og Vestindien. Dens frugter ligner kirsebær. Liberisk **k** (C. li|berica) fra V-Afr. har større frugter. Jfr. kaffe.

|käfir (arab.), vantro.

|Kafka, *Franz* (1883–1924), østr. forfatter. Jøde. **K,** en ensom rel. grubler, påvirket af S. Kierkegaard, blev først kendt i videre kredse, da Max Brod 1935–37 udg. hans efterladte værker, stærkt symbolske, gammeltest. dystre romaner, noveller, skitser. Novellen *In der Strafkolonie* (da. *I Fangekolonien* 1944) og romanerne *Der Prozess* (da. 1945), *Das Schloss* (da. 1949). Stor bet. i Engl. og USA. (Portr. sp. 2275).

|kaftan, tyrk. lang og vid overklædning med vide ærmer.

|Kaftan, *Julius* (1848–1926), ty. evang. teolog af Ritschlsk skole; broder til Th. **K.**

|Kaftan, *Theodor* (1847–1932), generalsuperintendent for Slesvig 1886–1917. Modstander af statsmagt i kirken; indtog et mellemstandpunkt i det nat. spørgsmål. Broder til J. **K.**

ka'g, pæl, hvortil forbrydere blev bundet under kagstrygning.

kagami, jap. metalspejle uden håndtag, med smukt ornamenteret bagside.

Kaga|novitj [-itʃ], *Lazar* (f. 1893), sovj. politiker. Jøde. Bolsjevik siden 1911. 1928–39 sekr. i Centralkomiteen. 1935–37 folkekommissær for transport, 1937–39 og 1943–44 for sværindustri, 1944–47 for byggematerialeindustrien. (Portræt sp. 2275).

Kagawa [-βa], *Toyohiko* (f. 1888), kristen jap. arbejderleder og missionær, har virket ved soc. arb. i slumkvarterer, for arbejdernes organisering og valgret og for kooperation m. m. Har bl. a. skrevet *Over Dødens Grænse* (da. overs. 1925).

Kagera [kä'gæ(i)rə], flod til Victoria-søens *vestl. bred. Som søens største tilløb kan* **K** betragtes som Nilens kildeflod.

Kagi [*ka:gi:*] (kin. *Chiai*), by på V-Formosa; 92 000 indb. (1940); træindustri.

Kagoshima [kɑgoʃ(i)ma], jap. industri- og havneby på S-Kyūshū; 182 000 indb. (1935).

kagstrygning, ældre strafart, som bestod i piskning af forbryderen, der stod bunden ved en pæl (kag), i reglen på byens torv. Endelig afskaffet ved straffeloven af 1866.

kagu|ang' (*Galeopi|thegustem|mincki*), sydøstasiatisk, kattestort pattedyr m. svævehud, tidl. henregnet til insektæderne, nu til en særlig orden, Dermoptera. Ejendommelige kamformede fortænder, natdyr, planteæder. En nærstående art på Filipinerne.

kagu|a'r, d. s. s. tamandua.

|Kahlenberg ['ka:lənbærk], 485 m h. bjergparti NV f. Wien. Udsigtspunkt.

kahnjern, en særlig art armeringsjern til jernbeton.

ka|hyt (fr. *cahute* rønne), rum for beboelse i skib; kahytten, skibsførerens beboelse om bord; **k**-dreng, **k**-jomfru, betjeningspersonale for passagerer el. skibets officerer.

Kaieteur Falls [kaiə'tuə 'fɑ:lz], et 226 m h. vandfald i Essequibos biflod Potaro, Brit. Guayana.

Kai-feng [khai fʌŋ], hovedstad i prov. Ho-nan, NØ-Kina; ca. $^1/_2$ mill. indb. Jødisk menighed. Kinas hovedstad omkr. 900–1127.

|Kaila, *Eino* (f. 1890), fi. filosof og psykolog. Har bl. a. skrevet *Personlighetens Psykologi* (1935), *Den mänskliga kunskapen* (1939) og *Tankens oro* (1945). Forkæmper for den logiske empirisme.

Kai|lās, ind. Çiva-tempel ved Ellora, huletempel.

|Kailas, *Uuno* (1901–33), fi. forfatter. Udg.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Franz Kafka.

L. M. Kaganovitj.

fl. saml. af dybt pessimistisk refleksionslyrik, hvori lidelse og død er gennemgående motiv.

kai'ma'ner (*'Caiman*), slægt af krokodiller, kraftigt bugpanser, een ydre næseåbning. *S- og Ml.-Amer.*

kai'ma'nfisk, d. s. s. pansergedde.

Kain, Adams og Evas førstefødte søn, som dræbte broderen Abel og blev hjemløs. Fortællingen herom i 1. Mos. 4 afspejler spændingen ml. judæerne og de omstrejfende kenitter S f. Juda.

kai'nit (gr. *kainós* ny), $MgSO_4$, KCl, $3H_2O$, farveløst, monoklint, letopløseligt mineral, der forekommer i kornede lag i saltlejer (Stassfurt, Galizien) og er en vigtig kaliforbindelse (tidl. i Danm. alm. anv. kunstgødning).

Kainz [-nts], *Joseph* (1858–1910), østr. skuespiller af ung.-jød. slægt. Deb. 1873 i Wien, 1883–99 v. Deutsches Teater i Berlin, siden 1899 v. Burgtheater i Wien. Spillede intelligent og inspireret (»Hamlet«, »Romeo«, »Tartuffe«, »Don Carlos« o. a.). *Gæstespil i Kbh. 1888 og 91.*

Kaipara Harbour [kai'pa:rə 'ha:bə] (eng. *harbour* havn), bugt NV f. Auckland, New Zealands nordø.

Kairouan [kai'rwɑ̃], by i Tunis 60 km V f. Sousse; 23 000 indb. (1936). En af islams hellige byer, hvis centrum er Sidi Okba-moskéen.

Kaisa'rieh, anden stavemåde for Kayseri.

Kaiser [-z-], *Georg* (1878–1945), ty. forfatter. Førende ty. dramatiker under ekspressionismen med stor sans for det scenisk virkningsfulde, *Von Morgens bis Mitternacht* (1916), *Die Koralle* (1918). Skrev som emigrant antinazistiske dramaer.

Kaiser ['kaizər], *Henry John* (f. 1882), amer. industrimand. Tjente en formue som entreprenør v. bl. a. Boulder Dam og Grand Coulee Dam. Optog fra 1941 en stærkt rationaliseret skibsproduktion (Liberty- og Victory-skibe). Værfterne nedlagdes v. krigens ophør. Derefter omfattende automobilfabrikation.

Kaiser [-z-], *Jacob* (f. ca. 1890), ty. politiker. Knyttet til Zentrum og katolske fagbevægelse, mod Hitler og kommunisterne; i forb. med de kredse, der 1944 rettede attentat mod Hitler. Efter ty. kapitulation 1945 leder for Kristelig-Demokr. Union i Sovjet-zonen. Har udtalt sig skarpt mod adskillelse af Saar og distrikterne Ø f. Oder-Neisse fra Tyskl.

Kaiser Friedrich Museum ['kaizər 'fri:driç mu'ze:um] i Berlin, tidl. statsligt kunstmuseum for udenlandsk, især nederl. og ital. kunst; endv. møntkabinet, opført 1898–1902, ødelagt under 2. Verdenskrig.

Kaisers'lautern [kaizərs-], ty. by ved floden Lauter, Rheinland-Pfalz; 71 000 indb. (1939). Stor industri (tekstiler, maskiner, trævarer). Ca. 25% af **K** ødelagt i 2. Verdenskrig.

Kaiserstuhl ['kaizərʃtu:l], vulkansk bjergparti (557 m) i Rhinsletten, NØ f. Freiburg. Vinavl.

Kaiserswerth [kaizərs've:rt], bydel i Düsseldorf; indlemmet 1929. Opkaldt efter en kejserlig pfalz (udvidet af Frederik Barbarossa 1174–84), hvoraf ruiner.

Kaiser-Wilhelm Gesellschaft *zur Förderung der Wissenschaften* (ty: Kejser Vilh.-selskabet til videnskabernes fremme), ty. selskab, grl. 1911, finansieret af ty. erhvervskredse; tilskud fra d. ty. regering fra 1923. Opretholdt 33 naturvidensk. og 4 åndsvidensk. *institutter.* Opløst af D. Allierede Kontrolkommission 1945, 1949 igen konstitueret i V-zonen som Max Planck Gesellschaft med O. Hahn som præsident.

Kaiser-Wilhelm-Kanal, d. s. s. Kielerkanalen.

kaj, en langs et havnebassin el. en vandvej opført anlægsplads for skibe, således udført, at skibenes last kan føres til og fra og i reglen også oplagres. Til disse formål findes brolægning, jernbanespor, kraner, varehuse, siloer o. lign.

Kajaani ['kaja:ni], sv. *Kajana*, finsk by, ved Oulujärvi; 9200 finsktalende indb. (1947). Ruiner af borgen **K** (Ka'janeborgs slott). Papirfabrik. Grl. 1651.

ka'jak (grønl. *qajaq*), let een- el. tomandsfartøj, opr. eskimoisk; **k** er ca. $5\frac{1}{2}$ m l., kravelbygget med tværribber, i sin opr.

Kajak fra Alaska.

form beklædt m. sælskind, nu i alm. med lærred; materialet til **k** er varierende, i Danm. mest fyr, ask o. l.; **k** drives frem i vandet med en *pagaj.* **k**-roning er internat. idrætsgren.

Kajak Forbund, Dansk (fork. *DKF*), grl. 1925. 1948: 1682 aktive, 790 passive medl.

'Kajana, sv. navn på Kajaani, Finl.

'Kajanus, *Robert* (1856–1932), fi. kapelmester og komponist. Grl. 1882 Helsingfors Filharmoniske Orkester.

kaje'puttræ (malajisk *kāyu* træ + *pūtih* hvid), trop. træ af myrtefam., hvis blade indeholder en olie, der bruges i parfumerierne, til beskyttelse mod moskitostik; *med.*, som *lokalt middel* mod tand- og øresmerter.

'Kajfas, jød. ypperstepræst 18–36, Jesu dommer.

kajmur, indfatningsmur, der begrænser et havnebassin fra landet bagved; **k** er udført således, at den kan modstå jordens tendens til at skride ud i vandet. **k** udføres af murværk, beton el. jernbeton, ofte m. granitbeklædning og forsynes med ringe el. pullerter til fastgørelse af fartøjer.

kajtovværk, *søv.*, tov slået af kokostrevler.

kaka'duer (maori-sprog) (*Cacatu'inae*), gruppe af papegøjer, fjertop på hovedet, næbbet m. en karakteristisk tand. Ofte hvide el. rosa. Austr. og Filipinerne.

Kakadue.

ka'kao (aztekisk), i daglig tale dels navnet på **k**-bønner, dels den deraf fremstillede drik. **k**-bønnerne er kakaotræets frugter; de er ægformede, noget fladtrykte, af størrelse som mandler. Efter indhøstningen kan de tørres i solen, men bliver herved bitre; bedre er det at lade **k** gære, hvorved smagen bliver behagelig, mild. **k** indeholder 0,5–2,5% theobromin, 11% kvælstofholdige stoffer og ca. 50% kakaofedt (kakaosmør). **k**-pulver fremst. v. ristning af bønnerne ved 120–140° C, skallerne skilles fra kærnerne, og disse formales. Skallerne anv. som surrogat for te og til forfalskning af kakaopulver. – *Produktion.* Skønt **k**-træet stammer fra det trop. Amer., har det nu sin største udbredelse i Afr., hvor negrene har dyrket **k** siden 1879. Af verdensprod., der 1938 androg 722 000 t (1946/47: 670 000 t), leverer Guldkysten normalt trediedelen (1946/47 194 000 t). Hertil kommer i Afrika: Nigeria (1946/47: 105 000 t), Elfenbenskysten, Cameroun samt øerne Fernando Poo og Sao Tomé. Nr. 2 er Bras. (1946/47: 140 000 t) med *hovedområde i staten Baia. Betyd. pro*center i Amer. er endv. Santo Domingo, Venezuela, Ecuador og Trinidad. – Omtr. hele produktionen går i international handel. Vigtige eksporthavne: Takoradi og Accra på Guldkysten, Lagos i Nigeria, og Baia og Rio de Janeiro i Bras. De vigtigste importlande er normalt USA (omrent trediedelen), Engl., Tyskl. og Holl.

kakao-likør fremstilles af kakaobønner med tilsætn. af vanille, sukker og spiritus.

kakaosmør, et fedtstof, som udvindes af kakaofrø ved fremstilling af kakaopulver. **k** bruges som tilsætning ved fabrikation af chokolade, pomade og salve.

kakaotræ (*Theo'broma*), arter af lindeordenen; indtil 15 m høje træer. Blomsterstandene udspringer ofte fra stammen.

Gren af kakaotræ med frugt.

Den 10–20 cm lange frugt er bæragtig, senere læder- el. træagtig, og indeholder 30–70 frø (kakaobønner). 20 arter, opr. trop. Amer. Den alm. er T. cacao, dyrkes nu i næsten alle trop. lande. Træet bærer frugt fra 5.–30. år.

'kakapo (maori-sprog) (*'Strigops ha'broptilus*), new-zealandsk papegøje, lever på jorden og kan næsten ikke flyve. Blød, uglelign. fjerdragt.

kakek'si' (gr. *kacheksía* slet tilstand), sygelig tilstand med afkræftelse, afmagring og gustent udseende, især ved kroniske sygdomme som f. eks. kræft.

kakemono (jap: ophængt genstand), jap. akvareller, tegn. m. m. monteret på silkebrokade el. papirefterligninger heraf og beregnet til at rulle sammen ved træstokke. En enkelt **k** anbringes på væggen el. i en niche. **k**-s motiv modsvarer årstiden (vinterbilleder om sommeren). Smlg. makimono.

kaker'lakker (sydamer.) (*Blattaria*), insektgruppe, læderagtige forvinger, hovedet skjult under det flade forbryst. Langbenede, små halenokker, hunnen bærer æggene på bagkropsspidsen i en kapsel. Overvejende tropiske. Forekommer ofte i skibe, og fl. arter findes i huse over hele jorden. I Danm. navnl. den mindre hus-**k** (Phyllodromis germanica) og 2 større arter (Periplaneta americana og P. orientalis).

kaki anden stavemåde for *khaki.*

kakkel, kunstig sten af brændt ler, sædv. glaseret; d. s. s. fliser. I 16. årh. beg. brugen af reliefdekorerede lerkakler til kakkelovne. **k**- el. fliseb o rd, med indlagte fajancefliser anv. i 18. årh. og igen i nyeste tid.

kakkelovne, se *stueovne.*

kakkelovnsbrænde, kløvet, 15–30 cm l. brænde, sælges sædv. målt i hektoliter.

kako- (gr. *kakós* ond, dårlig), ilde-, ond-, slet-.

kako'dy'l (*kako-* + gr. *ózein* lugte), tetrametyldiarsin, grundsubstansen i en lang række giftige org. arsenforbindelser.

kakofo'ni' (*kako-* + *-foni*), mislyd, uforståelig mus. tonesammenstilling.

kakos'mi' (*kak(o)-* + *-osmi*), fornemmelse af ildelugt, som følge af sygelige forandringer i lugtenerven el. hjernen.

kaktusfamilien (*Cac'taceæ*), fam. af frikronbladede. De fleste er stængelsaftplanter uden løvblade. Assimilationen er derfor overtaget af den grønne stængel, der som regel er tyk, saftig og tornet. **k**-s torne opfattes af nogle som omdannede blade. Blomsterne, der er oversædige og har mange blosterblade og støvbærere og een griffel med fl. støvfang, er kun udfoldede en kort tid; bestøvning især ved *sommerfugle, enkelte ved kolibrier.* Frugten et bær. 1500 arter, næsten alle hjemmehørende i Amer. (f. eks. México),

kun enkelte slægter i Afrika: de fleste er ørkenplanter, en del er dog knyttet til fugtigere klima og findes på klipper el. er epifytter; disse arter har da oftes ingen torne, og stænglerne er flade leddede og bladlign. I Danm. kan kun arter af en enkelt slægt (O'puntia) dyrkes på friland, men de fleste egner sig til dyrkning i stue og væksthus.

kaktusskjoldlus, d. s. s. cochenille.

kakumi'na'ler (lat. *cacumen* top), d. s. s. cerebraler.

'Kåla (sanskrit: tiden), i ind. rel. tiden personificeret som guddom, ofte i bet. af skæbnegud, dødsgud, men også opfattet som den universelle sjæl, mystikernes verdensgud.

kalabalik [-'lik](tyrk:tummel). Udtrykket bruges om Karl 12. af Sveriges kamp med tyrkerne ved Bender i Bessarabien, hvor han toges tilfange (1713).

kala'ba'rbønne (efter *Calabar,* distrikt i South Nigeria) (*Physo'stigma vene'nosum*), frø af en art af ærteblomstfam. fra trop. V-Afr. Frøene, der er store, aflange og sorte, indeholder giftstoffer; med. anv.

kala'bre'serhat, spidspuldet, bredskygget hat brugt af befolkningen i Calabrien.

Kalahari [kalə'ha:ri], ca. 300 000 km² stor højslette (800–1100 m) i det indre S-Afr., især i Bechuanaland-protektoratet. Ringe nedbør; buskstepper. Indbyggerne er overvejende bechuanere. På særlig øde strækninger lever et ringe antal buskmænd.

kala'it, d. s. s. tyrkis.

Kalámai ['kalamæ] (gr. folkesprog: *Kalamáta*), gr. by; hovedstad i Messenien på SV-Peloponnes; 29 000 indb. (1938). Havne- og handelsby med eksport af frugt.

Kalamazoo [kæləmə'zu:], industriby i Michigan, USA; 54 000 indb. (1940).

'Kalamis (5. årh. f. Kr.), gr. billedhugger, virksom i Athen, en af den strenge stils største mestre.

kalami'te't (lat. *calamitas* skade), ulykkelig hændelse; ubehagelighed, uheld.

Kalanchoë [-'ko:ə], slægt af tykbladfam., urter el. halvbuske, med blomster i endestillet kvast. 150 arter i Afrika og Asien. **k** er prydplanter i haver.

ka'lande (lat. *Kalendæ* den 1. i måneden), middelalderligt rel. broderskab; i Danm. ophævet 1643.

ka'lan'der (fr.), maskine (valser) til kalandrering, d. v. s. presning af tøj el. papir ml. to el. fl. valser, hvorved dette får glans og kan påtrykkes mønstre. En **k** kan have indtil 16 valser; af hvert valsepar er den ene af hårdt materiale (metal), den anden betrukket med stof el. papir. Metalvalserne kan være hule og kan da opvarmes ved gennemstrømmende damp.

'Kalanos el. *Ka'lanus,* ind. filosof, der fulgte med Alexander den Store efter togtet til Indien; blev syg i Persien og lod sig levende brænde på bål i kongens og hærens påsyn. Titelfig. i Fr. Paludan-Müllers drama »Kalanus« (1854).

ka'la's (lat. *collatio* sammenskydning, bidrag), gilde, festmåltid.

kalcedon [-sə'do'n], fintrådet til tæt mineral med kvartsens egenskaber; halvgennemsigtig, grålig, stalaktitisk og forekommende som mandler. Undertiden smukt farvet og anv. da som smykkesten.

'Kalchas [-kas], *mytol.,* gr. spåmand, der deltog i toget mod Troja.

kalci'ne'ret (lat. *calx* kalk) kaldes et stof, der har været underkastet en kalcinering.

kalci'ne'ring (lat. *calx* kalk), *kalcination* el. *forkalkning,* opr. udtryk for forbrænding af metal til metaloksyd (»metalkalk«) v. ophedning af metallet i luften. Udtrykket anv. nu om en ophedning af stoffer i den hensigt at fjerne flygtige el. ubestandige stoffer (vand, kulsyre, org. stoffer).

kalcit [-'sit] (lat. *calx* kalk), d. s. s. kalkspat.

kalcium [-s-], (lat. *calx* kalk), grundstof, kem. tegn Ca, atomnr. 20, atomvægt 40,08, vf. 1,5, smp. 810, valens 2. Hvidt, i luften ubestandigt metal. **k** forekommer ikke frit i naturen, men er uhyre udbredt som kem. forb. Udgør over 3% af jordskorpen. **k** er vigtig for det org. liv (knogler, tænder, skaller m. m.). Forekommer især som **k**-karbonat, **k**-sulfat, **k**-fosfat og **k**-fluorid. **k** har som kem. forb. mange og vigtige anv.

kalciumacetat, ($CH_3COO)_2Ca$, eddikesyrens kalciumsalt (gråkalk). Optræder som mellemprodukt ved udvinding af eddikesyre af trædestillater.

kalciumcyanamid, *CaNCN,* fremstilles syntetisk af kalciumkarbid og luftens kvælstof. Bruges som kvælstofgødning (jfr. kalkkvælstof). **k** er udgangsmateriale for syntesen af urinstof og er dermed kilde til en række formstoffer.

kalciumfluorid, CaF_2, forekommer i naturen som flusspat samt i organismerne i ringe mængde sammen med kalciumfosfat. Flusspat anv. til optiske instrumenter (linser, prismer) samt i industrien til emaille og opalglas og til fremstilling af andre fluorforbindelser.

kalciumfosfat, oftest primært el. tertiært kalciumsalt af (orto) fosforsyre; 1) surt (primært) **k**: $Ca(H_2PO_4)_2$ udgør den væs. bestanddel af superfosfat; 2) normalt (tertiært) - **k**: $Ca_3(PO_4)_2$ forekommer i naturen dels i kem. forb., dels i blandinger med andre stoffer i forsk. mineraler (apatit, fosforit). Anv. bl. a. til fremst. af fosforsyregødninger (superfosfat). I dyreriget findes **k** i knogler m.m.

kalciumhydroksyd, $Ca(OH)_2$, læsket kalk, ætskalk, fremstilles af kalciumoksyd (brændt kalk) ved læskning, d. v. s. ved behandling med vand, som af reaktionsvarmen bringes i kog. **k** omdannes efterhånden af luftens kuldioksyd til kalciumkarbonat. Herpå beror kalkmørtlens hærdning. Anv. til mørtel, til desinfektion, til fremst. af andre kalciumforbindelser m. m.

kalciumhypoklorit, $Ca(OCl)_2$, bestanddel af klorkalk og bærer af dennes oksyderende, blegende og desinficerende evner, idet **k** let udvikler fri ilt og klor.

kalciumkarbid, CaC_2, forb. af kalcium og kulstof fremst. ved stærk ophedning af kalciumoksyd (brændt kalk) og kul. Ved påvirkning af vand udvikler **k** acetylen, anv. til fremstilling heraf.

kalciumkarbonat, $CaCO_3$, kulsur kalk, kulsyrens kalciumsalt. Den i naturen hyppigst forekommende kalciumforb., f. eks. kalksten, kalkspat, marmor og kridt, findes i muslingeskaller, i koraller og i hvirveldyrenes skelet.

kalciumklorid, $CaCl_2$, forekommer i enkelte mineraler, biprodukt fra fl. industrier. Krystalliserer med krystalvand. **k** er stærkt vandsugende, især i vandfri tilstand. Anv. i kemien som tørringsmiddel og til kuldeblandinger, i tekn. som brandimprægneringsmiddel til træ, støvdæmpningsmiddel o. m. a.

kalciumnitrat, $Ca(NO_3)_2O$, salpetersyrens kalciumsalt, kalksalpeter, norgesalpeter. **k** dannes i naturen ved forrådnelse af org. kvælstofholdige stoffer i nærværelse af kalciumforbindelser. Fremstilles syntetisk. Vigtigt gødningsstof. Handelsvaren indeholder 13–15% kvælstof. 1947 indførtes 189 000 t **k** til Danm.

kalciumoksalat, $(COO)_2Ca, H_2O$, oksalsyrens kalciumsalt, findes undertiden krystallinsk i planter. **k** er meget tungtopløseligt i vand.

kalciumoksyd, *CaO,* brændt kalk, fremst. ved glødning af kalciumkarbonat (kalksten) i kalkovne. Omdannes af vand til kalciumhydroksyd (læsket kalk).

kalciumpræparater, lægemidler, såvel af opløselige som uopløselige kalksalte.

kalciumsilikat, kiselsyrens kalciumsalt, har vekslende sammensætning. **k** er hovedbestanddelen af alm. glas og cement.

kalciumsulfat, $CaSO_4$, svovlsyrens kalciumsalt, findes i naturen krystalvandholdig som gips og alabast og vandfri som anhydrit. **k** er bestanddel af superfosfat.

kalciumsulfid, *CaS,* svovlbrintens kalciumsalt, hydrolyseres af vand under dannelse af surt **k,** som benyttes til hårfjerningsmidler.

kalciumsulfit, $CaSO_3$, svovlsyrlingens kalciumsalt, fremstilles af kalciumhydroksyd (læsket kalk) og svovldioksyd, med mere svovldioksyd fåes surt **k**: $Ca(HSO_3)_2$, som anv. ved udvinding af cellulose af træ (sulfitcellulose, sulfitlud).

'Kalckreuth [-røyt], *Leopold von* (1855–1928), ty. maler. Havnebilleder og portrætter. Virksom især i Hamburg.

kaldelse betegner 1) *i dogmatikken* Guds frelsestilbud til menneskene (f. eks. Matt. Ev. 22,14 og Rom 8,30; 2) udnævnelse til gejstligt embede; 3) udnævnelse til prof.

kaldsret (lat. *jus propo'nendi el. vo'candi*), ret til at besætte gejstl. embeder. Kirketiendeejerne havde fra 16. årh. til 1809 normalt **k,** derefter, indtil 1849, indstillingsret. 1849–1912 havde ministeriet indstillingsret, derefter menighedsrådene; men kirkeministeren beskikker i kongens navn.

Kal'dæa, det sydligste Babylonien ved Den Pers. Bugt, kaldt således efter en derboende indvandret semit. stamme. Fl. kaldæer opnåede kongemagten i Babylon, bl. a. Merodak-Baladan, der fremtræder som usurpator i de assyr. kongers indskrifter, og Nabopalassar, der gav kaldæerne verdenshist. bet., idet han grl. det nybabyl. rige. - G. T.s og klassiske forf.s brug af ordet kal'dæ'ere = astrologer, forklares af, at stjernetydning, hvad indskrifterne tilfulde bekræfter, var et fremtrædende træk i babyl. civilisation. - Kal'dæ'isk betegnes undertiden den i visse yngre dele af G. T. benyttede semit. dialekt, bibelsk-aramæisk.

kale'bas (arab. *qar'ah* læderflaske til vin), *bot.,* d. s. s. flaskegræskar.

kaleche [ka'læʃə] (fr. *calèche* vogn med **k**; af čech. *koleska* lille vogn), læderkappe til at slå op over et vognsæde; også lille rejsevogn.

kaleido'sko'p (gr. *kalós* smuk + *eidos* billede + *-skop*), fys. legetøj, bestående af to spejle, der danner en vinkel på 60° med hinanden, og hvori man iagttager de gentagne spejlbilleder af farvede glasstumper, som derved danner smukke symmetriske figurer.

kalendariogra'fi' (*kalender* + *-grafi*), læren om udarbejd. af kalendere.

kalen'darium (lat.), kirkelig kalender m. helgendage og andre kirkelige fester.

ka'len'der, 1) bog = almanak; 2) metode til tidsinddeling. Den ældste større tidsenhed var sandsynligvis måneden. En ny måned beg. når måneseglen blev synlig efter nymåne. - *Hist.* Allerede babylonierne havde en vidt udviklet **k** senest omkr. 2000 f. Kr. De regnede med måneder samt måneår (12 måneder) gnstl. 354 dage og skudmåneder, således at året til stadighed beg. omkr. forårsjævndøgn (bundet måneår). Den jød. **k** er beregnet efter babyl. mønster (se også *jødisk tidsregn.*). Ægypterne lagde solåret til grund for deres **k,** idet Nilens oversvømmelser gentog sig med perioden: et solår. Grækerne regnede med bundne måneår, romerne først med fri, senere med bundne måneår, men uden faste skudmånedsregler. Julius Cæsar indførte, bistået af ægypteren Sosigenes en **k** efter ægyptisk mønster med et alm. år på 365 dage og hvert 4. år et skudår med 366 dage. I denne såk. julianske **k** er årets længde således gnstl. 365,25, d. v. s. ca. 1/128 dag længere end solåret på 365,2422. Den kristne tidsregning overtog den julianske **k.** Efter forslag af abbed Dionysius Exiguus indførtes tælling af årene fra Kristi fødsel. Afvigelsen ml. det julianske år og solåret bevirkede at jævndøgn faldt på en stadig tidligere dato. I dag tidl. for hver periode på 128 år. Da det i de af kirken vedtagne regler til påskefestens beregning forudsattes, at forårsjævndøgn faldt den 21. 3., var dette en stor ulempe. Forholdet førte 1582 til pave Gregor 13.s **k**-reform. Dagen efter 4. 10. 1582 dateredes 15. 10. 1582, hvorved forårsjævndøgn igen kom til at falde 21. 3. og hvert fjerde år blev skudår med undtagelse af sekulaårene (1600, 1700 osv.), dog således at de med 400 delelige sekulaår (1600, 2000 osv.) er skudår. Det gregorianske **k**-år er gnstl. 365,2425 dage, for prakt. formål tilstrækkelig nær overensstemmende med solåret. Den gregorianske datering antoges

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

snart efter 1582 i de rom.-kat. lande, i de fleste protest. lande, deribl. Danm., i 1700, i Sv. 1753, i Rusl. 1918. Datoen efter juliansk **k** benævnes gl. stil, efter gregoriansk **k** ny stil. Jødernes uger på 7 dage overtoges i den kristne **k**, hvor ugerne altid blev regnet fortløbende, uafh. af den gregorianske **k**-reform (se ugedagsberegning). I den republikanske **k** i Frankrig 1793–1805 regnedes med en uge på 10 dage. – De kristne højtider beregnes fra datoen for påskesøndag.

kalendertegn (*astronomiske tegn*). De almindeligste **k** er: ☉ Solen, søndag, ☾ Månen, mandag, ♂ Mars, tirsdag, ☿ Merkur, onsdag, ♃ Jupiter, torsdag, ♀ Venus, fredag, ♄ Saturn, lørdag.

kalenderår, år. regnet fra 1. 1.

Kalevala, fi. heltedigt, gendigtet af E. Lönnrot på grundlag af mundtligt overleverede, middelalderlige folkesange af mytisk indhold; udg. 1835, omarbejdet 1849, da. overs. 1907. Handlingen samler sig om heltene fra landet **K,** Väinämöinen, Lemminkäinen og Ilmarinen, beretter bl. a. om deres færd til jætteverdenen, Pohjola.

Kalevipoeg (egl: Kalevs søn), estn. nationalt helteepos i 20 sange omfattende 19 000 vers; med Kalevala som mønster digtet over indosamlede folkesagn og -viser af lægen F. R. Kreutzwald (1803–82), udg. 1857–61.

Kalf [kalf], *Willem* (1622–93), holl. maler. Har under påvirkning af Rembrandt malet nature-morter med gengivelse af kosteligt kunsthåndværk i et fint clair-obscur; repr. på kunstmus., Kbh.

kal'faktor (lat: ovnpasser), i ty. fængselssprog fange, der går fængselsbetjentene til hånde (da: gangmand); kendt gnm. da. patrioters ophold i ty. fængsler i Danm. og Tyskl. 1940–45.

kal'fa'tre, 1) *søv.*, tætne et skibs nåder ved at inddrive opplukket tovværk med et **k**-jern og hælde smeltet beg over. 2) *bygningstekn.*, indstoppe tjæreværk i revner, f. eks. ml. vindues- el. dørkarme og *murværk*.

Kalgan, kin: *Chang-kia-kow*, hovedstad i prov. Cha-har i indre Mongoli, Kina, ved Den Kin. Mur; ca. 70 000 indb. Udgangspunkt for karavaneruter til Mongoliet. 1937–45 hovedstad i Meng-Chiang.

Kalgoorlie [kælˈguəli], hovedby i Coolgardie-guldfeltet, V-Austr.; 12 000 indb. (1947). Grl. 1892.

Kalhana, ind. digter fra Kashmīr, forf. til *Rājatarangiṇī* (kongestrømmen) fra 1149 e. Kr., Kashmīrs krønike, det eneste forsøg i ind. litt. på at skabe en kronologisk hist.

kali (jfr. *alkali*), betegn. anv. for forsk. kaliumsalte, bruges også som forstavelse (**k**-salte, **k**-gødning) for at betegne, at et stof indeholder kalium; kaligødning er en fællesbetegn. for gødning med højprocentigt indhold af kaliumsalte (40–50%). De vigtigste kalisalte er sylvinit (17–20% **k**), kainit (12–14% **k**) og carnallit (9–12% **k**). De første kalisalte fandtes under boring efter stensalt ved Stassfurt i Tyskl. Udnyttelsen af **k**-saltene begyndte i 1860erne, men er først blevet alm. efter 1900. I 1904 opdagedes store forekomster i Alsace, ligesom der findes k-lejer i Galicien, N-Spanien, Sovj. og N-Amer. Før 2. Verdenskrig var det årl. forbrug i Danm. ca. 100 000 tons 40% **k**; under og efter krigen er forbruget steget betydeligt (1947 importeredes 204 000 t). *Verdensproduktionen* af **k** var 1938 3,1 mill. t. De vigtigste produktionslande var: Tyskl. 1,7 mill. t, Fr. 584 000 t, USA 288 000 t, Sovj. 266 000 t, Span. 121 000 t og Polen 108 000 t. Mindre producenter var Palæstina og Indien. - De tyske lejer ligger SØ f. Harzen ved Stassfurt. **k**-saltene, der her overdækker lag af stensalt, kaldtes opr. afrømningssalte, idet man ikke tidligere havde fundet anvendelse for dem. Bl. de øvrige eur. forekomster skal nævnes de fr. ved Mulhouse, de sp. i Catalonien og de polske i Galicien. USAs **k**-lejer ligger i New Mexico og i S-California (Mohave-ørkenen); de russ. i Ural (Solikomsk).

Kālī (sanskrit: den sorte), den ind. gudinde Durgā.

ka'li'ber, 1) størrelse, mål af diameteren i et rør; især brugt om skydevåben. Ved en pjeces **k** forstås diameteren af løbet målt over felterne. Ved haglgevær til jagtbrug bet. **k** opr. det antal kugler af den til løbet svarende størrelse, som tilsammen vejede $^1/_2$ kg; alm. **k** er 12 og 16; 2) art, beskaffenhed, slags.

kali'bre'ring, prøve på, om et rør el. en cylinder har samme tværsnit overalt; også arbejdet med at rette tilstedeværende fejl.

Kāli'dāsa (omkr. 400 e. Kr.), Indiens største digter, episk og lyrisk forfatter og dramatiker. **K** udmærker sig ved skabende fantasi og følsomt udtryk for menneskelig lidenskab, oftest gnm. beslægtede naturbilleder. Værker: *Raghuvaṃça* og *Kumārasambhava*, episke digte; *Meghadūta* (*Skybudet*, da. 1882) og *Ṛitusaṃhāra*, lyriske digte; *Çakuntalā* (da. 1845), *Vikramorvaçī* og *Mālavikāgnimitra* (*Kongen og Danserinden*, da. 1874), dramaer.

ka'lif (arab. *khalīfah* stedfortræder, nemlig for Muhamed), muhamedanernes gejstlige og – i de fleste perioder – verdslige – overhoved.

kali'fa'tet, kalifens rige og gejstlige herredømme. **k** opstod, da 'Abū Bakr blev kalif ved Muhameds død 632; ham fulgte 634 Omar ('Umar) – 644, Osman ('Uthmān) – 656, 'Ali – 661, Omayyadernes hus til 750 og 'Abbāsidernes til 1258, da Hulagu omstyrtede det egtl. **k.** En 'Abbāside oprettede herefter et skyggekalifat i Ægypten; 1517 afstodes det til sultan Selim I. af Tyrkiet; de tyrk. sultaner var derefter kalifer til **k**-s ophævelse 1924. – 755 oprettede Omayyaden 'Abdar-Rahmān I. et særligt spansk **k** i Córdoba, der bestod til slægten uddøde 1031. – Kaliferne erobrede ca. 633–50 Syrien, Iran og Ægypten, ca. 690–715 Afghanistan, Induslandene, Turkestan, det meste af Lilleasien, Tripolis, Atlaslandene og Spanien. **k**-s hovedstad flyttedes 661 til Damaskus, 754 til Baghdād. Fra 715 begyndte opløsningen af den politiske enhed, talrige områder gjorde sig i tidens løb uafh., og i Bagdad fik livgardens chef, emiren, den egl. magt. – I den panislamiske bevægelse i 20. årh. har tanken om **k**-s genoprettelse været fremme, men uden at enighed herom er opnået.

kalifeldspat, $KAlSi_3O_8$, rødlig el. grålig feldspat, alm. bjergartsbestanddel. Omfatter ortoklas (monoklin) og mikroklin (triklin).

kaliglimmer, farveløs glimmer, $KH_2Al_3(SiO_4)_3$.

kaligødning, se kali.

kalihydrat, d. s. s. kaliumhydroksyd.

Ka'līlah og 'Dimnah, titlen på arab. bearbejdelse af den ind. fabelsamling Pañca'tantra.

kalilud, stærk, vandig opløsning af kaliumhydroksyd.

Ka'linin, *Mihail* (1875–1946), sovj. politiker. Opr. metalarbejder. 1919 medl. af bolsjevikkernes centralkomité; 1919 præsident for RSFSR, fra 1923 for Sovjetunionen (fra 1936 Formand for D. Øverste Sovjets Præsidium). (Portræt).

Ka'linin (til 1932 *Tver*), by i RSFSR, Sovj. ved Volga, NV f. Moskva, på banen til Leningrad; 216 000 indb. (1939). Tekstil-, maskin-, fodtøjs- o. a. industri. Besat af tyskerne 16. 10.–15. 12. 1941.

Kalinin'grad [-grat] (før 1946 *Königsberg*), by i den sovj. del af det tidl. Østpreussen, forb. m. Østersøen ved en 32 km l. kanal. **K** havde 1939 372 000 indb. og var en vigtig handels- og havneby med jern-, fødevare-, træ- og celluloseindustri. Som velbeliggende Østersøhavn vil den have stor bet. for Sovj. Jernbanecentrum. Grl. af den ty. ridderorden 1255, efter 1457 residens for ordenshejmesteren, fra 1525 f. hertugerne af Preussen. I **K** kronedes Preussens første konge 1701. Svære ødelægg. ved luftangreb under 2. Verdenskrig; kapitulerede 9. 4. 1945 til sovj. tropper. Juli 1946 omdøbt til Kaliningrad. **K**-området kom på Potsdam-konf. 1945 under Sovj. Havnen genopbygget 1947.

Mihail Kalinin.

Kyösti Kallio.

kalipatron, egl. *alkalipatron*, kort betegn. for luftfornyelsesmiddel særlig anv. i ubåde. **k** indeholder natriumhydroksyd, der optager udåndingsluftens kuldioksyd samt vanddamp, hvorved der i patronen dannes natronlud. Sidstnævnte forbliver i patronen, der v. hj. af talr. ståltrådsnet er delt i små rum, medens den rensede luft strømmer ud i rummet, hvor den opspædes med ilt (iltflaske).

kalisalte, se kali.

Kalisz ['kalif], ty. '*Kalisch*, by i Polen V f. Łódź; 50 000 indb. (1946). Tekstil- o. a. industri. En af Polens ældste byer.

ka'lium, eng. og fr. *potassium*, grundstof, kem. tegn K, atomnr. 19, atomvægt 39,09, vf. 0,87, smp. 62,3°, kp. 760°, valens 1. **k** er et sølvhvidt, voksblødt metal (alkalimetal). Meget reaktionsdygtigt og uholdbart i fri tilstand. **k** findes ikke frit i naturen, men udbredt som salte, dels uopløselige som feldspat og glimmer (som er silikater) og dels som opløselige salte: **k**-klorid og **k**-sulfat (især i stassfurtersaltene). **k** er et for plantevæksten vigtigt grundstof. Det har mange anv. i form af salte. Jfr. kali. -*Bor:* **k** er et af de grundstoffer, som planterne har stort behov for. En god afgrøde bruger 35–100 kg **k** pr. ha. Mangel mærkes ved hæmmet vækst og blege el. brune pletter på ældre blade. Skade som følge af overgødskning med **k**-salte skyldes som regel klor i gødningen (klorforgiftning).

kaliumbromat, $KBrO_3$, bromsyrens kaliumsalt. Tilsat hvedemel i ganske små mængder øger det dettes bageevne, hvorfor det tilsættes melet på møllerne.

kaliumbromid, *KBr*, el. *bromkalium*, anv. i med. som nerveberoligende middel, samt i fot.

kaliumcyanid, *KCN* el. *cyankalium*, cyanbrintens (blåsyrens) kaliumsalt, hvidt krystallinsk stof, letopløseligt i vand. Lugter af cyanbrinte (som bitre mandler). **k** er overordentlig giftigt. Anv. til galvanisk metaludfældning (f. eks. forsølvning), i fot. og til fl. andre formål.

kaliumdikromat, $K_2Cr_2O_7$, el. *tvekromsurt kali*, orangerøde krystaller. Vigtigt oksydationsmiddel. Giftigt.

kaliumferricyanid, $K_3Fe(CN)_6$, el. *ferricyankalium*, rødt blodludsalt. k fremstilles ved oksydation af kaliumferrocyanid. Anv. bl. a. som oksydationsmiddel ved forsk. farvestofprocesser. Giftigt.

kaliumferrocyanid, $K_4Fe(CN)_6$, el. *ferrocyankalium*, gult blodludsalt, fås som gule krystaller af gasrensemasse. k giver med opløsninger af ferrisalte bundfald af berlinerblåt. Har forsk.' tekn. anv.

kaliumhydroksyd, *KOH*, *kalihydrat* el. *ætskali*, er meget letopløselig i vand og giver en stærkt basisk opløsning. **k** virker angribende og ætsende på mange org. stoffer. Fremstilles udfra kaliumklorid. Anv. bl. a. til sæbefabrikation.

kaliumjodid, *KJ*, el. *jodkalium*, anv. i med. og i fot.

kaliumkarbonat, K_2CO_3, el. *potaske*, kulsyrens kaliumsalt. Letopløselig i vand under dannelse af en stærkt basisk opløsning. Udvandtes tidl. af planteaske, men fremst. nu udfra kaliumklorid. Anv. bl. a. til fremst. af blød sæbe og til glasfabrikation.

kaliumklorat, $KClO_3$, el. *klorsurt kali*, klorsyrens kaliumsalt, afgiver let ilt. Anv. i med. som desinfektionsmiddel samt til fremst. af visse sprængstoffer og i tændstikfabrikationen. Oksydationsmiddel ved fl. kem. processer. Giftigt.

kaliumklorid, *KCl*, forekommer i natu-

ren især i stassfurtersaltene karnallit, kainit og sylvin. Anv. urent i stor udstrækning som kaligødning samt efter rensning til fremst. af andre kaliumforb.

kaliumkromisulfat, $KCr(SO_4)_2, 12H_2O$, *kromalun* el. *kalikromalun*. Fremstilles af kaliumdikromat. Anv. i farveriet, garveriet og til blækfabrikation.

kaliumnitrat, KNO_3, *salpeter* el. *kalisalpeter*, salpetersyrens kaliumsalt. **k** dannes i naturen ved forrådnelse af org. kvælstofholdige stoffer under nærværelse af kaliumsalte. Fremstilles nu væs. udfra salpetersyre. Vigtigt oksydationsmiddel. Anv. bl. a. til forsk. sprængstoffer (sortkrudt), i med. og til levnedsmiddelkonservering.

kaliumpermanganat, $KMnO_4$, mørke, metalglinsende krystaller, opløselige i vand med intensiv violet farve. Vigtigt oksydations- og desinfektionsmiddel.

kaliumsilikat, kiselsyrens kaliumsalt; kalivandglas er en stærk vandig opløsning af **k** og har lignende anv. som natronvandglas til imprægnering, æggkonservering osv.

kaliumsulfat, K_2SO_4, svovlsyrens kaliumsalt; anv. bl. a. i den kem. analyse, som gødningsmiddel og i glasfabrikationen.

kaliumtal, et mål for jordens indhold af kalium, led i jordbundsanalyser.

kalivandglas, vandig opløsning af kaliumsilikater.

Kalix älv [ˈka:liks-], 430 km l. sv. flod, fra Kebnekaise, optager bifurkationen Tärendö älv, der tilfører **K** største delen af Torne älvs vandmasser, og Ångesån; udmunder i Bottniska viken.

kalk, betegn., anv. for forsk. kalciumforb., undertiden blot for et stofs indhold af kalciumforb. (indeholder »kalk«). **k** betegner af kalciumforb. i *tekn.* enten 1) naturligt forekommende **k**-sten (kulsur **k**, kalciumkarbonat, $CaCO_3$), el. 2) brændt **k** el. stenk fremstillet ved brænding af **l** (**k**-ilte, kalciumoksyd, *CaO*) el. 3) læsket **k** fremstillet ved læskning af 2) (**k**-hydrat, kalciumhydroksyd, $Ca(OH)_2$). Foretages læskningen med overskud af vand fås **k**-mælk, der lagres i kule og danner *kulek*; er vandmængden netop den nødvendige, fås melk el. pulverk. Sækkek er enten melk el. pulveriseret brændt **k**, der sælges i papirsække. – **k** anv. meget i *med.*, dels for at sikre knoglevæksten og som middel mod overfølsomhedstilstande, dels som indifferent bestanddel i salver m. m.

kalk (lat. *calix*), bæger, hvori vinen ved nadveren overrækkes altergæsterne.

kalkalger, alger, hvis løv indeholder kulsur kalk i større mængde, så at de er hårde og stenagtige. Der findes **k** bl. blågrønalger, bl. grønalger og bl. rødalger. **k** findes især i havet.

Kalkalperne, fællesbetegn. for de dele af Østalperne, der opbygges af kalk og kridt, omfatter de nordl. **K** (Algäuer Alper, Bayerske Alper, Salzburger Alper, Totes Gebirge og Østrigske Alper) og de sydl. **K** (Lombardiske Alper, Tridentiner Alper, Dolomitter Alper, Venezia Alper, Karniske Alper, Juliske Alper, Steiner Alper og De Sydsteirske Bjerge).

¹Kalkar, *Christian Herman* (1802–86), da. teolog (døbt jøde), lærd G. T.-forsker, 1860–73 formand for Da. Missions Selskab.

²Kalkar, *Otto* (1837–1926), da. sprogmand, udg. *Ordbog til det Ældre Da. Sprog* (1881–1907, tillægsbd. 1908–18).

kalkbehovsbestemmelse, led i jordbundsanalyser.

kalkbreccie, breccie af kalksten med kalkbindemiddel, anv. som »marmor«.

kalkbrænding, opvarmning i ovn af kalksten til henved 1000°, hvorved kuldioksyd (CO_2) uddrives og brændt kalk (*CaO*) bliver tilbage. I reglen anv. til **k** skaktovne, hvori man afvekslende foroven fylder kalksten og koks; den brændte kalk udtages forneden. Den foroven udtagne gas indeholder ca. 30% kuldioksyd, der kan renses ved vask med vand.

kalkbænk, 1) stor trækasse til opbevaring af kalkmørtel på byggeplads. Bør være overdækket; 2) bræddeflage med lave sider, hvorpå kalk og sand blandes til kalkmørtel.

kalke (fr. *calque* af lat. *calcare* trampe på), kopi af originaltegning, fremstillet v. gennemtegning på gennemsigtigt papir el. lærred.

kalkede grave, hyklere; sål. kaldte Jesus farisæerne på gr. af deres rent udvortes retskaffenhed.

¹Kalkedon (gr. *Chalkē'dōn*), oldtidsby i Bithynien v. nuv. Kadiköy, anlagt i 7. årh. f. Kr. som gr. koloni. I **K** afholdtes en af oldkirkens vigtigste synoder, hvor det kristologiske spørgsmål 451 løstes ved et kompromis, der afviste både monofysitter og nestorianere.

kal'ke're (lat. *calcare* trampe på), overføre en tegning på gennemsigtigt papir fra en nedenunderliggende tegning. Kopien anv. ofte til fremstilling af lystryk.

kalkfarve kaldes 1) farver der ikke forandres ved berøring med kalk og derfor bl. a. kan anv. til freskomalerier og kalkning af mure. Eks: antimonokker, barythvidt, engelskrødt, jernokker, kromgrønt, ultramarin, kulørt glaspulver; 2) farver, der er blandet med kalkmælk og benyttes til maling (kalkning) af mure.

kalkfeldspat (*anortit*), $CaAl_2Si_2O_8$, triklin feldspat, endeled af plagioklasrækken.

Kalkgrunden, flere grunde, bl. a. i Flinterenden og NØ f. Grenå havn.

kalkgødning, jordforbedringsmiddel, alm. kaldet jordbrugskalk.

¹kalki, i ind. hinduistisk rel. guden Vishnus 10. og sidste avatāra, der tilhører fremtiden, en Messias-forventning.

kalkklorose, *bot.*, blegsot, der skyldes jernmangel.

kalkkonkre'men't, *med.*, udfældning af kalksalte.

kalkkvælstof, d. s. s. kalciumcyanamid; kvælstofgødning. Anv. i Danm. især til ukrudtsbekæmpelse; import 1947 5000 t.

kalklys, d. s. s. Drummonds kalklys.

kalkmaleri, d. s. s. freskomaleri.

kalkmergel, mergel med stort kalkindhold (omkr. 75%).

kalkmælk, d. s. s. *kalciumhydroksyd*, læsket kalk behandlet med vand.

kalkmørtel, mørtel af kalk og sand. Kalken kan enten være alm. *kalkhydrat* el. hydraulisk kalk. **k** til muring bør mindst indeholde en kalkhydratmængde på 8% af tørstofvægten.

kalkogra'fi' (gr. *chalkós* kobber + *-grafi*), 1) gravering på kobber, 2) statssamlinger af graverede kobberplader.

kalkplanter, planter, der trives bedst på kalkbund el. kalkholdig jord, f. eks. mange gøgeurter, lucerne, fælfod, nellike, lathyrus, ært, bønne, selleri, porre, rødbede, persille, gulerod. Det er ikke kalken som sådan, men den af kalken skabte basiske reaktion i jorden, planterne sætter pris på; de kaldes derfor bedre basebundsplanter.

kalkpræcipitat, fældet kalk, væsentlig kalciumfosfater, som fås ved udtrækning af affedtede ben med saltsyre og udfældning med kalkmælk. Anv. som gødning.

kalkpuds, puds fremstillet af kalkmørtel.

kalkrørorme, forsk. børsteorme, der lever i kalkrør. I Danm. navnlig den lille spirorbis m. urfjeragtig oprullet rør, alm. på tang, og den på sten og skaller alm. Pomatoceros triqueter m. lange kantede rør.

kalksalpeter, d. s. s. kalciumnitrat.

kalksandsten, byggesten af murstensformat fremstillet ved presning af en mørtel af brændt kalk og sand og hærdning i damp under 6–9 atm. tryk.

kalksinter, stalaktitisk kalkspat, afsat i drypstenshuler eller ved varme kilder. Også kildekalk kaldes **k**.

kalkspat, $CaCO_3$, meget udbredt mineral. Krystalliserer romboedrisk, kraftig spaltelighed efter et romboeder på 76°, farveløst med glasglans, hårdhed 3. Meget kraftig dobbeltbrydning. Dannes ved udskillelse af vandig opløsning (kildekalk, kalksinter) og ved aflejring af organismers kalkskaller (kridt o. a.). Hovedbestanddelen af kalksten og marmor. Anv. til mørtel, cement, jordforbedring og i den kem. industri.

kalksten, mere el. mindre kompakt sedimentbjergart, hvis hovedbestanddel er kalciumkarbonat, undertiden tillige magniumkarbonat (dolomitisk **k**). Ofte indgår ler (cementsten, mergelkalksten), sand, glaukonit (grønsandskalk), bitumen o. a. **k** er tæt, oftest hvidlig, undertiden gul, rød, grønlig, sort. Dannet ved hærdning af løse kalkaflejringer, mest havdannelser, der er opstået ved kem. udfældning og ved aflejring af organismers kalkskaller. Meget udbredt bjergart; anv. især til bygningssten og til kalkbrænding.

kalktrang, populær betegn. for, at jordens reaktionstal er for lavt. Grænsen for **k** ligger dog ikke ved et bestemt reaktionstal, men er afhængig af jordtype og de dyrkede afgrøder. Lerjord bør have højere reaktion end sandjord og mosejord. Lucerne, sneglebælg, foderbeder og byg kræver højere reaktion end f. eks. kartofler, rug og lupin.

kalktrangsplanter, karakterplanter som rødknæ, knavel, spergel og blå stedmoder.

kalktuf, porøs kalksten der afsættes ved kilder med kalkholdigt vand, ofte som inkrustation på vegetationen. Tidl. anv. som bygningssten (frådsten) f. eks. Tveje Merløse kirke. Vigtigste lejer i Danm. v. Roskilde (Maglekilde, Vintremøller) og ved Hobro.

kalkulation (lat. *calculus* lille kalksten (som hjælpemiddel ved regning)), beregning. I erhvervslivet oftest en beregn. af omkostn. v. indkøb, fremstilling el. salg af et bestemt produkt, en vis vare, hele en virksomheds omsætn. i en given periode el. lign. For-**k** foretages på grundl. af tidl. erfaringer, inden indkøbet, produktionen etc. finder sted; efter-**k** beregner de virkelige afholdte omkostn. **k** foregår normalt ved at man til de direkte omk. (f. eks. råvarer, arbejdsløn m. m.) lægger (en andel i) indirekte omkostn. (som husleje, renter osv.).

kalkuld, uld, der i garverierne skrabes af skindene efter behandling med kalk; stridere og dårligere end »klipuld«.

kalkule [kal'ky:lə] (fr. af lat. *calculus* lille kalksten (som hjælpemiddel v. regning)), 1) overslag over, hvad en vare står el. kommer til at stå en virksomhed i; 2) *metode til at regne el. løse opgaver ved manipulation af symboler.* - kalku'lere [-ku-], beregne; foretage kalkulationer.

kal'ku'n ((v. misforståelse) af *Calicut*) (*Mele'agris gallo'pavo*), stor hønsefugl, hannen med nøgent hoved og hudlapper. Opr. skovfugl i N-Amer. og Mexico, polygam, lever af insekter og frø. Nu vidt udbredt som tamform. Kalkunavl. Tillæg af **k**-kyllinger anses for at være vanskeligere end tillæg af andet alm. fjerkræ (sygdomme og kulde kan give dødelighed), til gengæld er der som regel meget gode priser på unge slagtek, hvoraf hovedparten eksporteres (jfr. fjerkræhold).

kalkungrib (*Ca'lthartes 'aura*), lille nordamer. grib. Sort; rødt hoved. Byfugl.

kalkvand, mættet opløsning af kalciumhydroksyd.

Kall', *Johan Christian* (1872–1934), da. filos. forfatter. Skrev bl. a. *Filosofi og Religion* (1915).

¹Kallas, *Aino* (f. 1878), fi. forfatterinde. Har udg. en række inciterende hist. romaner og noveller i arkaiserende stil bl. a. *Barbara von Tisenhusen* (1921, sv. 1924) og *Vargbruden* (1928).

²Kallavesi [-væsi], sø i Midt-Finland.

Kállay [ˈka:lɔi], *Miklós von* (f. 1887), ung. politiker. Knyttet til Horthy og Gömbös, landbrugsmin. 1932–35, førstemin. 1942–marts 1944. Gik af, da han modsatte sig ty. troppers indrykn. i Ung.; i ty. koncentrationslejr til 1945.

Kallebod Strand, tidl. skrivemåde for Kalveboderne.

Kallerup-stenen, d. s. s. Høje Tåstrupstenen.

¹kalli- (gr. *kállos* skønhed), skøn-.

kalligra'fi' (*kalli-* + *-grafi*), skønskrivning, skrivning dyrket som kunstart. **k** har nået en særlig høj udvikling i de arab.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

lande, hvor den benyttes til udsmykning p. gr. af muhamedanismens forbud mod at afbilde levende væsener.

Kal'likrates (gr. *Kalli'krátēs*), gr. arkitekt, virksom i Athen i 2. halvdel af 5. årh. f. Kr. Medarbejder ved opførelse af Parthenon. Udfærdigede *planerne til Niketemplet* på Akropolis.

Kal'limachos [-kɔs] (2. halvdel af 5. årh. f. Kr.), gr. billedhugger. Havde ry som tekniker, tilskrives *det korinthiske kapitæl*.

Kal'limachos [-kɔs] (3. årh. f. Kr.), gr. digter. Forstander f. d. kgl. bibl. i Alexandria, hofdigter. Overleveret hymner og epigrammer.

'Kallio, *Kyösti* (1873–1940), fi. politiker. Fra 1904 landdagsmedl. (agrarpartiet), førstemin. 1922–24, 1925–26, 1929–30, vigende over for lappobevægelsen. Fi. præsident 1937–40, deltog i Sthlm.-mødet ml. nord. landes statsoverhoveder 1939; afgik nov. 1940, død dec. s. å. (Portræt sp. 2283).

Kal'liope (gr. *Kalli'ópē* af *kalós* smuk + *óps* stemme), i gr. rel. den episke digtnings muse.

kalli'pasta (*kalli-* + *pasta*), en særlig art gips, tilsat et gulligt farvestof og imprægneret med stearin. Anv. til støbn. af mindre fig. og relieffer. Tåler afvaskn.

Kal'lipygos (gr.: med den smukke bagdel), moderne tilnavn t. en delvis draperet Afrodite- el. hetærefigur fra hellenistisk tid i museet i Napoli.

Kal'lirrhoë [-roə] (gr. *Kalli'rrhóē*) (gr. *kállos* smuk + *rhoë* strøm), navn på fl. oldgr. kilder. Berømteste **K** i Athen V f. Akropolis (menes pávist), også kaldet Enneakrunos.

Kal'listratos, athensk ledende statsmand under 2. søforbund.

kallity'pi' (*kalli-* + *-typi*), fot. kopieringsmetode under anv. af ferrioksalat som lysfølsomt materiale. Anv. ofte v. lystryk til gengivelse af tekn. tegninger.

kallo- (gr. *kállos* skønhed), skøn-.

'Kallsjön [-ʃön], sv. sø, NV-Jämtland, 155 km².

Kallsoy ['kalsåi], da. Kalsø, en af Færøerne; 30,9 km², 338 indb. (1945).

Kall'stenius [-'ste:niüs], *Gottfrid* (1861–1943), sv. maler; naturalistiske stemningslandskaber; udg. en *Handbok i oljemålning* (1915).

'kallun (lat. *calidus* varm; opr. vistnok om varme indvolde), hos drøvtyggerne mavens bageste afsnit.

Kálmán ['ka:lma:n], *Emmerich (Imre)* (f. 1882), ung. operettekomponist til bl.a. *Czárdásfyrstinden* (1916), *Grevinde Maritza* (1924) og *Cirkusprinsessen* (1927).

'Kalmar, sv. købstad, Småland, hovedstad i **K** län; *26 000 indb. (1949).* Domkyrkan (barok, 17. årh.), Rådhuset (1684, ombygg. 1731), Länsresidenset, Dahmska-huset, **K** Slot, den fornemste af alle

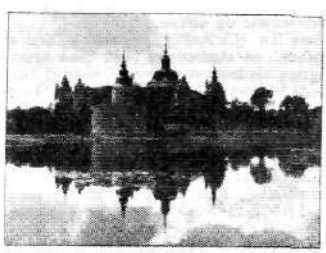

Kalmar Slot.

Vasa-borgene (ældste del ca. 1100, nuv. bygn. 1535–39 og slutn. af 16. årh.). Fl. højere skoler. Margarine- og tændstikfabr. Søhandel. Købstad i 13. årh. 1397 hyldedes Erik af Pommern i **K** som unionskonge. Plyndret 1589 og i **K**-krigen.

Kalmarkrigen, da.-sv. krig 1611–13. Fremkaldtes af Chr. 4. af Danm., der ønskede herredømme i Østersøen og genoprettelse af Kalmarunionen, og af Karl 9. af Sv., der ønskede ekspansion mod N og V. Danm. erobrede efter hårde kampe Kalmar (heraf **K**) 1611 og Elfsborg 1612, men kunne ikke erobre Sv.,

Kalorieindhold af nogle næringsmidler angivet i cal (jfr. art. »kalorie«) pr. 100 g.

Bananer	85	Leverpostej	335
Blod	75	Lever	130
Blomkål	25	Levertran	900
Brød, fransk	260	Maccaroni	355
– , rug	250	Makrel, frisk	135
– , sigte	260	– , røget	170
Byggryn	345	Margarine	760
Bærfrugt	50	Muslinger	60
Bønner, voks, snitte	35	Mælk, sød	65
– , tørrede	340	– , kærne	30
Chokolade	605	Nyre	115
Fiskefars	95	Oksekød	170
Flæsk, magert	450	Ost, fed	380
– , fedt (spæk)	715	– , mager	205
Fløde (9%)	110	Porre	35
Grønkål (u. stok)	75	Pærer	65
Grøntsager (gnstl.)	45	Rosenkål	57
Grønærter	75	Rødspætte	65
Gulerødder	45	Smør	760
Gule ærter	325	Sild	150
Havregryn	390	– , røget	290
Hjerte	160	Spegepølse	500
Honning	325	Spinat	25
Hvedemel	355	Sukker, melis	390
Høns, kyllinger	115	Svinekød	330
Kartofler	85	Torsk	70
Klipfisk	320	Æbler	65
Knækbrød	360	Æg	140
Kød, magert	125	Ål, renset	240
– , fedt	410	–, røget	340
Kål, hoved	25		

hvor Gustav Adolf 1611 var blevet konge. Danm. bøjede sig da for Nederl.s krav om fred og tilbageleverede efter Knæredfreden 1613 efth. de erobrede punkter mod tunge erstatninger. I N lukkedes Sv. ude fra Ishavet.

Kalmar län, sv. län, omfatter Ø-Småland og Öland; 11 541 km²; 233 000 indb. (1948). Landbrug (17% agerland), skovbrug (60% skov), fiskeri, nogen stenbrydning. Træ-, papir- og metalindustri.

Kalmarsund [-'sünd], farvandet ml. Öland og det sv. fastland; 130 km l., mindste bredde (v. Kalmar) 3 km.

Kalmar-unionen, den forening af Danm., No. og Sv. under een konge, som Margrete og Erik af Pommern sluttede 1397 i Kalmar med rigsråder fra de tre lande. **K** varede med afbrydelser til 1523.

'kalmer (fr. *calme* rolig), vindstille bælter på Jorden, spec. det ækvatoriale kalmebælte.

kal'mukker, nomadefolk i Sovj. Mongolid racetype, mongolsk sprog, buddhister.

Kalmukkernes ASSR, 1920–43 sovj.-republik i RSFSR, ved Kaspihavets NV-kyst; *hovedstaden Elista omdøbtes 1943* til Stepnoj.

'kalmus (gr. *kálamos* rør), '*Acorus*, slægt af arumfam., sumpplanter med krybende, forgrenet jordstængel, toradede, sværddannede blade og en tilsyneladende sidestillet kolbe, idet støttebladet ligner stænglens fortsættelse. I Danm. findes hist og her ved sø- og åbredder den meterhøje alm. **k** (A. calamus). Jordstænglen, »kalmus rod«, lugter aromatisk og anv. i medicinen.

Alm. kalmus.

kalo- (gr. *kalós* smuk), smuk-, skøn-.

'kalomel (*kalo-* + gr. *méli* honning), merkuroklorid.

kalomelelektrode, elektrode bestående af kviksølv i en kaliumkloridopløsning mættet m. merkuroklorid (kalomel). Anv. som standardelektrode v. elektrometriske målinger f. eks. af brintionkoncentrationer.

ka'lo'rie (lat. *calor* varme), fork. cal, enhed for varmemængde. 1 cal er den varmemængde, der skal til for at opvarme 1 g vand 1° C (nøjagtigere fra $14^1/_2$° til $15^1/_2$°). I teknik og biologi anv. enheden 1 kilokalorie (kcal), som er 1000 cal. I teknik anv. tidl. fork. g° og kg°.

kaloriebehov, det antal kalorier, der skal tilføres daglig med føden, for at legemsvægten kan bevares el., hos ikke udvoksede, for at væksten kan fortsættes normalt. **k** varierer med alderen og med beskæftigelsen, hos voksne fra ca. 2000 til ca. 5000 kcal pr. dag.

kalorieværdi (varmeværdi). Et stofs **k** er det tal, der angiver, hvor mange kcal der udvikles, når 1 g af stoffet forbrænder fuldstændigt. De alm. næringsmidler har fig. **k**: kulhydrater 3,9–4,1, fedt 9,3, æggehvidestof 5,7. Det sidste stof forbrændes ikke fuldstændigt i organismen, idet dets kvælstof udskilles som urinstof. Æggehvidestof har i organismen derfor kun **k** 4,1.

kalorifere, se calorifere.

kalori'me'ter (lat. *calor* varme + *-meter*), apparat til måling af varmemængder. **k** består af en godt varmeisoleret metalbeholder, der indeholder en afvejet mængde vand, hvortil man fører den varmemængde, der skal måles. Af vandets vægt og temp.-stigningen kan varmemængden bestemmes.

ka'lo'rius (måske omdannelse af navnet *Karol(i)us*), fyr, krabat, kammerat.

ka'lot (fr.), *1) lille, rund hue, som slutter* tæt om issen. Tidl. anv. af mænd indendørs. En lav, cylindrisk **k** er indtil vore dage blevet brugt af gejstlige; 2) *arkit.*, den øverste del af en sfærisk hvælving.

kal'pak (tyrk.), tatarisk pelshue, senere båret af husarer i fl. hære.

Kalsø, da. navn på Kallsoy.

'Kaltenbrunner, *Ernst* (1903–46), østr.-ty. nationalsocialist. Efterfulgte 1942 Heydrich som chef for den særlige Sicherheitsdienst inden for SS; øverste chef for koncentrationslejrene; hængt 16. 10. 1946 efter Nürnbergrettens dom.

Ka'luga, by i RSFSR, Sovj., SV f. Moskva; 89 000 indb. (1939). Jernindustri. Besat af tyskerne 16. 10.–30. 12. 1941.

Kalundborg, da. købstad på Sjælland inderst i **K** Fjord; 7875 (med forstæder 8019) indb. (1945). Vor Frue Kirke, bindingsværkshuset Lindegård med museum, apoteksbygning (rokoko). På Gisseløre radiostation. Industri: svovlsyre, superfosfat, maskiner m. m. Stort svineslagteri. Fiskeri, handel. Havn. Færgeforbindelse med Samsø–Århus. Endepunkt for banerne København–**K** og **K**–Værslev–Slagelse. – I oldtiden fiskerleje og overfartssted til Jylland. Ca. 1170 anlagde Esbern Snare en borg og kirken, der er enestående v. korsformet centralkirke-grundplan, midtertårn og 4 hjørnetårne. 1360 afholdtes danehof på borgen, senere anv. den som statsfængsel (Chr. 2.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

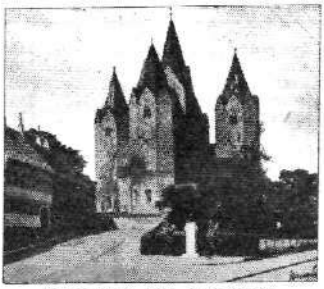

Kalundborg. Vor Frue Kirke.

1549–59). Ældste kendte privilegier fra *1485*.

Kalundborg Fjord, 12 km l. indskæring fra Store-Bælt ml. Rosnæs og Asnæs.

Kalundborg radiofonistation, da. langbølgestation, 1250 m, 60 kW. Antennen bæres af 2 stk. 100 m stålmaster. Taget i brug 1927; forstærket 1933.

Kalundborg Slots Ladegård, d. s. s. Kålund Kloster.

kalv, 1) ungt kvæg indtil ca. 1 års alderen. 2) *geogr.*, i Danm. mindre ø ved siden af en større, f. eks. Fænø Kalv, Masnedø Kalv. 3) *fiskeri,* garntragt anbragt i ruser el. våd. **k** hindrer fiskene i at undvige. 4) *søv.*, sammenslået garn (dugt) som kerne i firslået tovværk. Var tidl. rød i den eng. marines tovværk som tegn på statsejendom (»den røde tråd«).

Kalv, *Erland,* nordjysk stormand, der 1368 gik over til de holstenske grever og fik Riberhus i forlening. Ved freden 1373 måtte han udlevere både Riberhus og Ålborghus til Valdemar Atterdag.

kal'va'riebjerg (lat. *calva* pandeskal), 1) Golgatha; 2) en høj med skulpturelle fremstillinger af korsfæstelsen.

Kalvebod Bastion, Hjælpekorpset, Kbh., luftkuranstalt, grl. 1909, yder hjælp og pleje til tuberkuløse rekonvalescenter efter henvisning fra læge el. tuberkulosestation.

Kalveboderne ['kalə-], farvandet S f. Kbh.s havn ml. Sjælland og Amager. Lukket af dæmning med havn og sluse. 25 km² af **K** inddæmmet og udtørret (1939–47).

kalvekastningsfeber el. *svingefeber* el. *febris undulans Bang*, infektionssygdom, skyldes bakterien Brucella abortus Bang, fremkalder smitsom kastning hos kvæget og visse lidelser hos hoppe og so, hos mennesket en septisk almeninfektion, karakteriseret af stærkt svingende feber med påfaldende god almentilstand. Lidelsen er langvarig, men helbredes næsten altid.

kalveknæ[1] (*genu valgum*), fejlstilling af benet i form af indadretning ved knæet, kaldes i udtalt grad *x-ben.* Skyldes en vækstskævhed i lårets nederste del s. flg. af engelsk syge el. svigtende kalkdannelse i knoglen. Kan rettes ved operation.

kalvekrø's (efter ligheden med en *kalvs* frynsede *krøs*) el. (urigtigt) *kalvekryds*, den lodrette, krusede kniplingskant, som fandtes på mandens skjortebryst i 18. og første halvdel af 19. årh.

kalveskind, tæt og smidigt læder, anv. til overlæder (boxcalf), kufferter osv. Med hårene beredes **k** som pelsværk.

Kalvestrøm ['kalə-], farvandet ml. Sjælland, Bogø og Farø.

kal'vil' (fr., efter byen *Calville* i det fr. dept. Eure), æble med tydelige, reglm. fremstående kanter, løst og fint frugtkød og ved lagring fedtet frugthud. Rød høst-**k** og rød vinter-**k** findes som gl. træer i mange haver i Danm.

kalvis, mindre isstykker, der har løsnet sig fra isbjerge.

Kalvø, fl. mindre da. øer, bl. a. i Guldborgsund (0,2 km²).

Kalvø, hovedgård N f. Kalvø slotsruin, opr. ladegård til **K** Slot. Siden 1825 i den hamborgske slægt Jenisch' eje. 1946 konfiskeret af staten som ty. ejendom. 1948 forpagtet af jagtrådet som forsøgsstation.

Kalvø slotsruin, resterne af gl. kgl. slot på den lille ø Kalvø i bunden af Kalvø Vig. Opr. anlagt af Erik Menved, nedbrudt under Christoffer 2., genopført i 14. årh. (Valdemar Atterdag?). 1518–19 var Gustav Vasa fange her. Nedbrudt af Ulrik Fr. Gyldenløve 1672, siden stenbrud; rester af hovedtårn og mure udgravet 1903–45 og delvis restaureret.

Kalvø Vig, indskæring V f. Mols.

['Kalydon (gr. *Kalyʰdōn*), i oldtiden Aitoliens hovedstad; ødelagt af romerne 48 f. Kr.

Kálymnos ['kalimnɔs], ital: '*Calino*, gr. ø bl. De Dodekanesiske Øer; 109 km².

Ka'lypso (gr. *Kalypʰsō*), i gr. sagnhist. en nymfe, hersker over øen Ogygia, hvor den skibbrudne Odysseus dvælede i 7 år.

Kalø, ældre stavemåde for Kalvø.

kam, 1) redskab m. en række tænder på et skaft til at rense og ordne hår med; fremstilles af celluloid, hårdtgummi, galalit, zink o. a.; 2) ritten på en væv, hvormed islætten slås fast, når skytten er slået igennem; 3) (*gavlkam*), den del af gavl, som når op over tagfladen. **k** kan være glat, aftrappet el. svungen; 4) (*kæmning*), tømmerforbindelse, der sammenholder krydsende tømmerstykker; 5) fremspring på nøgle, hjul, aksel o. l.

Kam (også *Cham* el. *Ham*), søn af Noa, if. G. T. stamfader til ægypterne o. a. afr. folk (de »hamitiske« folk).

Kāma (sanskrit: kærlighed, attrå), i ind. rel. kærlighedsguden fremstillet som en yngling ridende på en papegøje.

['Kama, Volgas største biflod (1850 km l.), udspringer V f. Molotov, munder i Volga S f. Kazan. Sejlbar, store tømmertransporter. Tilfrosset 5 mdr.

Kamakura, jap. by på Honshū, SV f. Yokohama; 10 000 indb. Nationalt vallfartssted p. gr. af den 15 m h., i 1252 støbte, bronzestatue af Buddha.

Ka'mares, grotte i Ida-bjerget på Kreta. I forhist. tid sæde for kulthandlinger. Fund af karakteristisk broget keramik, den såk. **K**-vare, fra slutn. af ældre ægæisk tid (ca. 1900–1700 f. Kr.). (Ill. se tavle Ægæisk kunst).

kamarilla [-'rilja] (sp. egl: lille kammer), hemmelig kreds (hofmænd) med politisk indflydelse.

['kāmasūtra (sanskrit: elskovs lærebog), ind. lærebog i kærlighedslivets praksis, overs. 1897 til ty. af den ty. indolog *Richard Schmidt (1866–1939).*

['Kamban, *Guðmundur* (*Jónsson*) (1888–1945), isl.-da. forfatter og teaterinstruktør. **K**-s betydeligste værker er skuespillene *Hadda Padda* (1914), *Kongeglimen* (1915), *Marmor* (1918), *Vi Mordere* (1920), *På Skálholt* (1934) og romanerne *Skálholt* 1–4 (1930–32) og *Jeg ser et Stort Skønt Land* (1936). **K,** der havde samarbejdet med tyskerne, blev dræbt af frihedskæmpere 5. 5., da han modsatte sig arrestation. **K**-s arb. for tyskerne er senere karakteriseret som værende af vidensk. art.

['kambium, *bot.*, d. s. s. vækstlag.

kambregne ('*Blechnum*), slægt af bregner. De sterile og sporehusbærende blade er forsk. i udseende. 1 art i Danm.

['kambrium (lat. *Cambria* Wales) el. *kambriske formation*, ældste palæozoiske formation, overvejende marin (sandsten og skifer); af forsteninger kun laverestående dyr: svampe, koraller, brachiopoder, talr. trilobitter, som er vigtige ledeforsteninger. Vid udbredelse især på nordl. halvkugle. I Skand. sandsten og alunskifer.

['kambro-silu'r, fællesbetegn. for kambrium, ordovicium og gotlandium.

['kambunke (*Koe'leria*), slægt af græsfam. Duskgræs med smalle, stive blade. 3 arter i Danm.

Kam'byses (pers. *Kanbūdjīja*), perserkonge 529–22 f. Kr., søn af Kyros; erobrede Ægypten v. slaget ved Pelusium 525.

kamé [-'me'] (ital. *cameo*), smykkesten med ophøjet reliefdekoration.

Kamé af rød jaspis m. bill. af Athene.

ka'me'l, *søv.*, stor vandtæt beholder, der fyldt fastgøres til et sunket skib og hæver det ved lænspumpning.

ka'me'ler (arab. *djamal* fin, blød) (*Ca'melidae*), hovdyrfam., store, langbenede m. lang buet hals, kun 2 tæer, i modsætning til andre drøvtyggere 2 fortænder i overmunden, hjørnetanden i undermunden ikke fortandslign. Mangler netmave. Hertil den topuklede **k** (Camelus bactrianus) m. 2 pukler, vild el. forvildet i Gobiørkenen, i øvrigt udbredt som tamdyr over store dele af Asien, og dromedaren (C. dromedarius) m. 1 pukkel, i Afr. og V-Asien. Til **k**-fam. hører også lamaerne.

Topuklet kamel med 3 uger gammel unge

kamelfår, d. s. s. lama.

kamelged, d. s. s. angoraged; dens hår betegnes som kamelhår.

kamelhalsfluer (*Ra'phidia*), til netvingerne hørende insekt, hvis forbryst er halsagtigt forlænget. Puppen primitiv, kan krybe omkring. Landdyr, 2–3 arter i Danm.

kamelhår. Kamelens og dromedarens pels har dels fine og bløde, rødbrune uldhår (kameluld), dels grovere, mørkebrune dækhår. Af førstnævnte fås undertøj, sweaters, sokker, filt og bløde, varme, vævede stoffer, der anv. til tæpper og beklædning. Grove **k** bruges til vævede drivremme og sække.

ka'me'lia (*Ca'mellia ja'ponica*), art af tefam., en stedsegrøn busk med læderagtige blade og store hvide, røde el. brogede blomster. Dyrkes hos os som koldhusplante, hjemmehørende i Kina og Japan. – Linné opkaldte planten efter jesuitten G. J. Kamel (17. årh.), der indførte den fra Japan.

Ka'me'liadamen (fr: »La dame aux camélias«), roman (1848), senere skuespil (1852) af Dumas fils. Motivet er brugt i Verdis opera »La traviata« (1853).

Kame'nets-Po'dolsk, by i det vestl. Ukraine; 72 000 indb. (1939).

['Kamenjev [-jæf], *Lev B.* (opr. *Rozenfeld*) (1883–1936), sovj. politiker, jøde. 1914–17 i Sibirien, 1917 medl. af det kommun. partis centralkomité, 1919 af Politbureau; Trotskijs svoger. Stor indflydelse efter Lenins død. 1927 udelukket af partiet som trotskist; genoptaget; 1935 dømt for forræderi, henrettet.

['Kamenskoje, til 1936 navn på Dnjeprodzerzjinsk, Ukraine.

'ka'mera (gr. *kamára* kammer), fotografiapparat.

kame'ra'lvidenskab (vulgærlat. *camera* fyrstens kammer, navnlig skatkammer), i Tyskl. i 17.–18. årh. de kundskaber, som fordredes i forvaltning af fyrstens besid-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

delser og regaler: finansvidenskab, nationaløkonomi, forvaltningslære m. m.

'Kamerlingh 'Onnes, *Heike* (1853–1926), holl. fysiker. Undersøgelser over lave temperaturer. Grl. kuldelaboratoriet i Leiden. Fortættede 1908 helium til væske og opdagede supraledningen. Nobelpris 1913.

Kamerun [-'ru:n], indtil 1919 ty. koloni ved den inderste del af Guineabugten, nu delt i Cameroons (brit.) og Cameroun (fr.).

kames[kæimz](eng.), småbakker, bestående af diluvialsand og -grus, afsat nær isranden ved afsmeltningen af indlandsisen.

'Kamewa-propeller, sv. patenteret skibsskrue med blade, der kan drejes hydraulisk; patent ved *Karlstads Mek. Werkstad.*

kam'fe'n, $C_{10}H_{16}$, fast kulbrinte hørende til terpenerne. **k** findes i fyrrenåle, æteriske olier og terpentinolier. Kan omdannes til kamfer.

'kamfer (malayisk *kapur*), $C_{10}H_{16}O$, *japankamfer* el. *laurinol*, cyklisk keton, smp. 177°, kp. 204°, hvidt krystallinsk stof med karakteristisk lugt. Forekommer i naturen som en del af den æteriske olie fra ved og blade af kamfertræet. Fremst. nu syntetisk. **k** anv. til fremst. af celluloid og som mølmiddel; tidl. meget anv. i med. som stimulerende middel, bruges nu mest som hudirriterende middel ved gigt osv.

kamferdråber, middel mod afmagt: en opløsning af 15 dele kamfer i 85 dele hoffmannsdråber.

kamferolie, 1) olien udvundet af kamfertræets dele; 2) opløsning af kamfer i olivenolie, hudirriterende middel til indgnidning mod gigt m. v.

kamferspiritus, opløsning af kamfer i spiritus, anv. til indgnidning mod rheumat. smerter.

kamfertræ (*Cinna'momum 'camphora*), art af laurbærfam., hjemmehørende i Japan og Kina. Kamfer og kamferolie udvindes ved destillation.

kamgarn, 1) fint, glat garn spundet af kæmmet uld i spec. **k**-spinderier; 2) stof vævet af dette garn.

kamgavl, *arkit.*, gavl afsluttet med kam.

kamgran, varietet af rødgran, på hvilken sidegrenene af 2. orden er tynde, og næsten lodret nedhængende.

kamgræs (*Cyno'surus*), slægt af græsfam. De flerblomstrede småaks i duske, hvert frugtbart småaks forsynet med et goldt, der ligner et kamformet dækblad. I Danm. er en art alm. på enge.

kamhuse, rækkehuse, hvor hvert hus har en vinkelfløj.

ka'mik, esk. moisk fodbeklædning.

kamikaze (jap: guddommelig vind), betegn. for selvmordsflyvere.

ka'mille (*Matri'caria*), slægt af kurvblomstfam. Urter med fjerdelte blade. Kurvbunden uden avner, randblomster hvide. Fnok mangler. 50 arter, i Danm. 3: vellugtende **k** (M. chamomilla), der anv. til **k**-te, dens krydrede duft hidrører fra olieholdige kirtler; lugtløs **k** (M. inodora) og skive-**k** (M. suaveolens), der mangler randkroner. De vokser alle tre langs veje og på marker.

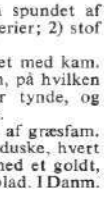

Lugtløs kamille.

kamilleolie, æterisk olie, der udvindes af tørrede kamilleblomster; tidl. meget anv. i parfumeri og medicin.

ka'millete', betegn. for 1) tørrede, findelte kamilleblomster, 2) te, tilberedt af disse, der anv. som beroligende og sveddrivende husmiddel.

kamilli'a'nere, kat. broderskab til sygepleje, stiftet 1586 af italieneren Camillus (1550–1614; helgen 1746); siden 1889 i Danmark.

ka'mi'n, muret ildsted. Kendt i normanniske borge fra omkr. 1000; af Olav Kyrre indført til No., hvor den som rgl. anbragtes i stuens hjørne. Alm. i Fr. 2.s og Chr. 4.s bygn. Betegn. **k** anv. nu også om lave jernovne af særlig konstruktion.

kaminkøler el. *køletårn* bruges ved dampkraftanlæg til afkøling af kølevandet til kondensatoren, så den samme vandmængde stadig kan bruges. Kølingen sker ved, at vandet risler ned over trælister el. jernplader.

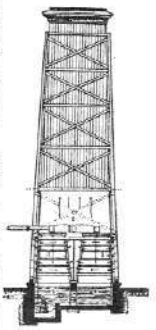

Kaminkøler.

kaminpassiar (eng. *fireside chat* ['faisaid 'tʃæt]), navn f. Franklin D. Roosevelts radiotaler, der især i beg. af 2. Verdenskrig bidrog til at skabe stemning mod Hitler og svække USAs isolationister. **k** 29. 12. 1940 blev kendt for hyldest til Engl. og anklage mod Hitler for stræben efter verdensherredømme.

Ka'minski, *Heinrich* (f. 1886), ty. komponist. Har skrevet kirkelige værker, kammermusik, operadramaet *Jürg Jenatsch* (1929) m. v.

kami'so'l (ital. *camiciola* lille skjorte), en lang, ærmeløs vest, brugt af damer i beg. af 19. årh.

'kam-keramik, oldtidslerkar ornamenteret med indprikkede mønstre udført med et kamlignende redskab. Typisk for stenalder i NØ-Eur.

kamleje, leje til optagelse af længdekræfter v. hj. af fremspringende ringe på akslen og tilsv. flader i lejet.

kammer (gr. *kamára*), 1) lille værelse; 2) *jur.*, a) afd. af en folkerepræsentation; b) afd. af en domstol; c) (i sammensætninger) forvaltningsorgan, der har med finansstyrelsen at gøre, f. eks. rentekammer; 3) *mil.*, rum for a) ladningen i ildvåbens løb, b) sprængladningen i mineanlæg (mine-**k**), c) munderingssager (munderings-**k**).

kammeradvokat, sagfører, som optræder på statens vegne i sager, hvori staten er part, og som virker som ministeriernes jur. konsulent.

Kammeraterne, udstillingssammenslutn. af da. bildende kunstnere, stiftet 1935.

kammerbor, værktøj til boring i løse bjergarter, samt optagning af prøver.

kammerdug (af *Kamerijk*, det flamske navn for Cambrai), ægte, er fint hørlærred; alm. **k** oftest fin bomuldsvare. Anv. til undertøj, skjorter og især lommetørklæder, hvor betegn. **k** bruges om hulsømtørklæde af hør.

kammerherre, hoftitel, i Danm. anvendt efter enevældens indførelse, til tider med pligt til personlig opvartning af kongen, til tider som ren titel.

kammerjunker, hoftitel, i Danm. indført med enevælden, som regel givet til yngre; lavere end kammerherre.

kammerjæger, den, hvis bestilling det er at fordrive rotter, mus, væggetøj o. l.

kammerladning, forløber for bagladning, angivet af danskeren N. J. Löbnitz (1798–1867); kammeret kan svinges til side, hvorefter krudt og kugle indføres, og kammeret drejes atter på plads.

kammermester, i middelald. den embedsmand, som forvaltede den da. konges skatkammer og øvr. finanser.

kammermusik, musikstykker for eet el. fl. soloinstrumenter. Opr. musik for mere intime kredse, i privatgemakker (kamre).

kammermusiker, hoftitel, der uden forpligtelser tildeles som udmærkelse til en musiker.

Kammermusikforeningen i Kbh. stiftedes 1868 af Franz Neruda.

kammerovne, store ovne til fremst. af koks og gas (0,6–15 t kul pr. charge).

kammerråd, opr. betegn. for visse embedsmænd i rentekammeret, senere en titel med rang under kancelliråd.

kammersanger, hoftitel, der uden forpligtelser tildeles som udmærkelse til en sanger.

'Kammersee [-ze:], hyppigt anv. betegn. for Attersee.

Kammersgaard, *Jenny* (f. 1918), da. distancesvømmerske; har bl. a. 1939 svømmet fra Warnemünde til Gedser. Lærte først at svømme som 17-årig.

kammersluse, skibsfartssluse, der er indrettet i form af et bassin, der i begge ender er forsynet med porte. Når et skib skal passere **k**, f. eks. løftes fra det lave vandspejl til det høje, åbnes først portene ved den lave side, hvorefter skibet sejler ind og portene igen lukkes. Derefter åbnes for vandtilførslen fra det højere liggende vand enten v. hj. af et stigbord el. ved at portene ved den høje side langsomt åbnes. Slutteligt åbnes de sidstnævnte porte helt og skibet sejler ud, efter således at være hævet det nødvendige stykke.

kammerspil, intime skuespil for få personer, beregnet på mindre lokale og særligt publikum. Betegn. stammer fra Strindberg, hvis »kammarspel« først opførtes på Intima teatern i Sthlm., senere døbte Reinhardt et af sine små litt. Berlinerteatre, anneks til Deutsches Theater, »Kammerspieltheater«.

kammersyre, råproduktet af svovlsyre fremstillet efter blykammermetoden. Meget uren, indeholder ca. 35% vand.

kammertone, den fikserede tone, der er udgangspunktet for stemning af musikinstrumenter. **k** gjaldt tidl. kun for stemning af kammer- og anden instrumentalmusik, medens man til stemning af orgler benyttede den ca. $^1/_8$–$1^1/_2$ tone højere kortone. **k**-s højde har varieret gennem tiderne. Mozarts musik er tænkt for a' = 421,5 dobbeltsvingninger pr. sekund. Frankrig indførte ved lov 1859 a' = 435 (Pariser-stemningen), der snart efter blev obligatorisk i de fleste andre lande. Den internat. **k** er nu a' = 440.

kammuslinger (*'Pecten*), havmuslinger m. kun 1 lukkemuskel, skallerne hvælvede m. radiære ribber, kan svømme. Fl. arter i Danm. Enkelte arter spises, skallerne anv. som gratinskaller.

Stor kammusling.

kamp- (lat. *campus* mark), mark-.

Kam'p, *Jens* (1845–1900), da. lærer og folkemindesamler; udg. bl. a. *Da. Folkeminder* (1877) og *Da. Folkeeventyr* (1879).

kampagne [-'panjə] (ital. af lat. *campus* mark), fladt åbent terræn; felttog; agitationstog; sæson.

Kampala [kæm'pa:lə], by i Uganda (Afr.); 60 000 indb. Univ. for indfødte.

'Kampen [-pə], holl. by ved Ijsel nær Zuidersøen; 23 000 indb. (1947). Maskin-, tekstil- og tobaksindustri; i 15. årh. var **K** en blomstrende hansestad.

kampen for tilværelsen (eng. *struggle for life*), Darwins betegn. for organismernes indbyrdes konkurrence om livsbetingelserne.

kam'pe're (fr. *camp* lejr), ligge i lejr; slå lejr.

kam'pe'rline (af *kampere*), et over pæle spændt reb, der afgrænser en lejr el. bivuak.

kampesten, populær betegn. for erratisk blok.

kampfisk (*'Betta*), småfisk af labyrintfiskenes fam. Hannerne kæmper indbyrdes og anv. til offentlige kampe i Siam. Fl. arter holdes som akvariefisk.

'Kamphøvener, *Morten* (f. 1889), da. journalist, medarb. ved »Hejmdal« 1922–29, ved »Jydske Tidende« 1929, polit. red. smst. 1945; har udg. bøger om sønderjyske emner.

kampleder, boksedommer, som i ringen håndhæver reglerne. Domsafsigelsen er overladt til pointsdommerne undt. i professionel boksning, hvor **k** kan være eneste dommer.

Kampmann, *Christian* (f. 1890), da. arkitekt; søn af Hack **K.** Beg. i den nyklassicist. stil; fuldførte efter faderens død *statsskolerne i Randers* (1923) *og Viborg* (1925) s. m. Johannes Frederiksen (f. 1881). Projekteringen af hovedbanegården i Tehrån (1935–37, delvis s. m. K. T. Seest (f. 1879)). *Dagmarhus* i Kbh. (1937–39, s. m. Hans Dahlerup Berthelsen (1881–1939)).

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Kampmann, *Hack* (1856–1920), da. arkitekt. Prof. ved akad. 1908–19, kgl. bygningsinspektør 1892–1920. Gennembrud med *provinsarkivet i Viborg* (1889–91); endv. *restaureringen af Helligåndshuset i Randers*, fl. toldkammerbygninger i Jylland; *teatret* (1897–1900), *statsbibl.*(1898–1902), *handelshøjskolen* og *katedralskolen i Århus, sindssygehospitalet i Viborg, Marselisborg slot* (1899–1902), *udvidelsen af glyptoteket i Kbh.* (1901–06), *politigården i Kbh.* (opf. 1918–24). K samarb. i sine sidste år med sønnerne Chr. og H. J. **K.**

Kampmann, *Hans Jørgen* (f. 1889), da. arkitekt, søn af Hack **K.** Politigården i Kbh. efter faderens tegn. (s. m. Aa. Rafn og H. Jacobsen), *Hadsten kirke* (1918–19), *post- og telegrafbygning i Randers* (s. m. C. Harild), villaer og etagehuse i Kbh. og på Fred.berg. Ledede den kunstn. opførelse af hovedbanegården i Tehrân (1937–38).

Kampmann, *Per* (f. 1892), da. civilingeniør, medindehaver af entreprenørfirmaet Kampmann, Kierulff & Saxild (Kampsax) og siden 1947 i direktionen for Det Danske Luftfartsselskab.

Kampmann, *Viggo* (f. 1910), økon.-statist. konsulent i Skattedept. 1946, chef for Det Økon. Sekretariat fra 1947.

Kampmann, Kierulff & Saxild (fork. *Kampsax*), da. entreprenørfirma, grl. 1917 af ingeniørerne Per Kampmann (f. 1892), Otto Kierulff (f. 1891) og Jørgen Saxild (f. 1891). **K** har udført mange store arbejder også i udlandet, bl. a. 1100 km jernbanelinie i Tyrkiet og den transiranske bane.

Kamptegnet, da. nazistblad, udg. 1939–43 af translatør Aage H. Andersen, først som organ for NSAP (National Socialistisk Arbejder Parti, grl. 1935), fra okt. 1941 som organ for Da. Antijød. Liga med forf. Olga Eggers som ansvsh. red. Ophørt efter injuriedom.

kampvogn, d. s. s. tank.

kamrotter, d. s. s. gravemus.

kamtakker, *arkit.*, de trinlign. afsatser på *trappegavl*.

kamtap, akseltap m. fremspringende ringe til optagelse af længdekræfter i forbindelse m. et kamleje.

kamtja'da'ler [-tʃ-], palæasiatisk folk på halvøen Kamtjatka, østl. Asien; mongolider, opr. med laksefiskeri som hovederhverv, nu agerbrugere.

Kam'tjatka [-tʃ-], halvø i NØ-Asien ml. Bering-havet og Det Ohotske Hav, Sovj.; 270 000 km²; ca. 10 000 indb. **K** er bjergfyldt med 127 vulkankegler, deraf 19 aktive; højest er Kljutjevskaja Sopka (4778 m). **K** er dækket af nåleskove; klimaet er barsk. Kvægavl og fiskeri. Største by: Petropavlovsk.

Kamtjatka-bæver, i pelshandelen betegn. for havodderskind.

kamæle'o'ner (*Rhipto'glossa*), gruppe af øgler, insektædende m. tangformede fødder og snohale. Øjnene, der kan bevæges

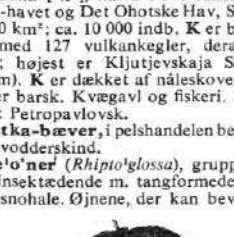

uafhængigt af hinanden, m. en meget smal øjespalte. Lang kølleformet tunge, der kan slynges ud. Tilbøjelig til farveskifte; skovdyr i den gl. verdens trop. egne. En enkelt art i S-Spanien.

'Kana, by i Galilæa, hvor Jesus ved et bryllup gjorde vand til vin.

'Kanaan [-na-an], G. T.s navn på Vestjordanlandet. Kanaanæerne er i G. T. dels fællesbetegn. for hele den førisrael. befolkning i **K,** dels en enkelt stamme af denne.

'Kanachos fra 'Sikyon (*ca. 500 f. Kr.*), gr. billedhugger. Mester for *Apollonstatuen i Didyma-templet* v. Milet.

'Kanāda (sanskrit: atom-æder), den legendariske stifter af den ind. vaiçeshika-filosofi. Han kendes kun under dette spottenavn, medens hans rigtige navn er gået tabt.

ka'nakker (polynes. *kanaka* menneske), de hvides navn på øboerne i Stillehavet; opr. anv. af Hawaii-boerne om sig selv.

kanal (lat. *canalis* rør), en åben, kunstigt fremstillet vandledning. **k** kan være 1) tilledningS-**k,** som fører brugsvand til forbrugssstedet: en by, fabrik el. a.; 2) afledningS- el. afvandings-**k,** som bortleder unyttigt el. skadeligt vand; 3) skibsfarts-**k,** en kunstigt bygget vandvej, som, når den forbinder to vandområder i samme højde gnm. fladt terræn, kaldes niveau-**k** (eks. Suez-**k** (165,8 km l.), Kieler-**k** (98,6 km l.)). Forbinder **k** vandområder, der ligger i forsk. højde el. føres kanalen over bakket terræn, må **k** indrettes med fl. afdelinger i forsk. højde, forbundet ved sluser (eks. Panama-**k** (81,5 km l.)). Den ældste skibsfarts-**k** byggedes ca. 1450 f. Kr. af ægypterne, og de ældste vandingskanaler endnu tidl. Da. skibsfartskanaler findes som forb. til havnene i Odense og Næstved. Betegn. anv. også om smalle havnebassiner, f. eks. de københavnske **k.**

Jur. Kunstige vandveje er ligesom naturlige i alm. undergivet den stats højhedsret, gnm. hvis territorium de løber. Om visse **k,** der er af særlig betydning for den internat. skibsfart, gælder dog særlige regler. Suez-**k** er således ved en traktat af 1888 internationaliseret, d. v. s. åben for alle nationers skibe, neutraliseret, således at krigshandlinger ikke må finde sted på dens område, samt fritaget for blokade. Panama-**k** står under USAs højhedsret og er ved traktater med Storbritannien og staten Panamá internationaliseret og neutraliseret. Kieler-**k** blev ved Versaillestraktaten internationaliseret, men i 1936 erklærede Tyskl. sig ensidigt løst fra bestemmelserne herom.

Kanalen (eng. *The Channel* [ðə 'tʃænl], fr. *La Manche* [la 'mɑ̃:ʃ]), farvandet ml. Engl. og Frankrig, forb. Atlanterhavet med sydl. Nordsø og har enorm bet. for skibsfarten. Bredden er mindst ml. Dover og Calais (31 km). Dybden er gennemgående ringe, kun i enkelte dybe render overstiger den 100 m. På gr. af hyppig tåge og talrige undersøiske banker kan sejladsen være vanskelig, men ca. 200 fyr vejleder skibene.

kanali'se'ring, 1) omdannelse af vandløb, således at disse bliver tjenlige til skibsfart. **k** sker v. hj. af indbygninger, stemmeværker o. lign. konstruktioner, hvorved vanddybde og -hastighed bliver passende; 2) betegn. for kloakering.

ka'nalje (ital. *canaglia* hundepak), pak, pøbel; tarvelig person, slubbert.

kanalopvarmning, opvarmning af et rum derved, at kanaler i rummets gulv el. vægge opvarmes af gennemstrømmende røg, varm luft el. af rørledninger.

kanalovn el. *tunnelovn*, kontinuerlig ovn, hvori varmegodset på vogne på skinner bevæges gnm. ovnen, hvori opvarmningen kan foregå v. hj. af flammer, forbrændingsprodukter el. strålevarme. Varmeøkonomien er bedre end for diskontinuerlige ovne, men **k** optager ofte megen plads. Lodrette **k,** hvori varmegodset bevæges på en paternosterelevator, kaldes tårnovne og anv. f. eks. til tørring af formdele og kærner til støberier.

kanalstråler, stråler af hurtige, positive ioner, som dannes ved elektr. udladninger i luftfortyndede rør, hvori de tiltrækkes af katoden og derfor kan påvises i rummet bagved denne, hvis den er forsynet med en kanal. **k** opdagedes 1886 af Goldstein og undersøgtes 1906–13 af J. J. Thomson, der ved at måle deres afbøjninger i elektr. og magn. felter bestemte deres hastighed og forholdet ml. ladning og masse, og derved opdagede neons isotoper. Metoden udvidedes af Aston ved konstruktion af massespektrografen.

Kanal-svømning, svømning over den Eng. Kanal, første gang gennemført af engl. Matthew Webb 1875 på tiden 21 timer 45 min. Den bedste tid er opnået af Michel (Fr.) på 11 timer 06 min. (1925).

Kanaløerne (eng. *Channel Islands* ['tʃænl 'ailəndz]) el. *Normanniske Øer*, eng. øgruppe i Kanalen ved Frankrigs kyst. 196 km², 89 000 indb. (1946). De største øer er Jersey, Guernsey og Alderney; de er alle lave klippeøer. Erhverv: landbrug (Jersey-kvæg), fiskeri. Øerne har selvstyre. Sproget er overvejende fransk. Som del af Normandiet knyttet til Engl. fra 1066. Besat af tyskerne 1940–44.

Kanaoka, *Kose-no* (9. årh. e. Kr.), jap. maler. Den buddhistiske skoles første og største mester. Grundlægger af Koseskolen. Bygger på Tang-tidens traditioner. Ingen helt sikre værker kendes.

kanapé [-'pe'] (fr.), 1) i 18. årh. bolstret bænk med ryg, armlæn og 6–8 ben; nu

Rokoko-kanapé.

en mindre sofa; 2) udskåret, skorpeløst, fint belagt smørrebrød; anv. som hors d'oeuvre.

kana're'sisk el. *kánada*, nyindisk uarisk sprog af den dravidiske gruppe, tales i staten Mysore og omegn.

ka'na'riefrø, de af de blanke inderavner omgivne frugter af kanariegræs. **k** anv. til fuglefoder.

ka'na'riefugl (*Se'rinus ca'naria*), gulgrøn, sortstribet finke, lever i krat og haver på Kanariske Øer, Madeira og Azorerne. Meget udbredt burfugl; forekommer som tamform i en større og helt gul race.

ka'na'riegræs ('*Phalaris canari'ensis*), art af græsfam. med små-aksene i et ovalt hoved. Dyrkes i S- og Ml.-Eur.; i Danm. findes den forvildet omkr. byer og på lossepladser. Frøene anv. som fuglefoder.

Ka'náris (gr. *Kanárēs*), *Könstantinos* (1790–1877), gr. søhelt, stak 1822 ild på tyrk. admiralskib ved Chíos. Efter 1843 fl. gange min. Tilbød 1863 i Kbh. prins Vilhelm (Georg I.) den gr. trone.

ka'naster (sp. *canasta* kurv), en især tidl. højt vurderet tobak fra Venezuela; kom i handelen i ruller, der blev nedpakket i sivkurve.

Kanazawa [-zaβa], jap. industriby på Midt-Honshū ved Det Jap. Hav; 164 000 indb. (1935).

kancel'le'ringsdag (nylat. *cancel* annullere), *søv.*, i certepartiet aftalt tid for skibs nærværelse på lasteplads, ifald tiden ikke overholdes er befragteren berettiget til at hæve kontrakten.

kancel'li' (mlat. *cancelli* skranke), fra middelalderen det kontor, hvor en fyrstes forordninger og beslutninger udfærdigedes skriftligt; ledet af kansler. I Danm. kendes **k** fra 12. årh. Fra Fred. I.s tronbestigelse 1523 opstod Tyske **K,** der gennemgående administrerede hertugdømmernes forhold og den meste udenrigspolitik, mens Danske **K** havde resten. Efter 1660 indrettedes **k** med kollegiestyre, og andre administrationsafdelinger m. egne ekspeditionskontorer voksede frem. 1770 oprettedes et særligt departement for udenrigske anl.; Ty. **K** fra 1806 Slesvig-Holstenske **K,** fra 1816 Sl.-Holst.-Lauenborgske **K,** admin. hertugd.s anl. 1848 opløstes begge **k;** Da. **K**-s forretninger gik især til kultus-, justits- og indenrigsmin.

Kancellibygningen el. *Den Røde Bygning* i Kbh. på hjørnet af Chr.borg og Slotsholmsgade, opført af Fr. 4. (arkitekt J. C. Ernst) til brug for den civile centraladmin.; rummer nu dele af Finans-, Indenrigs- og Justitsmin. (Ill.).

kancellilaud *kaldtes tidl. hovedkarakteren* ved jur. embedseksamen, når ingen af dens enkeltkarakterer lå under 1. karakter (laud). **k** var ofte betingelse for ansættelse i kancelliet (justitsministeriet).

kancelliråd, opr. betegnelse for visse embedsmænd i kancellierne, senere en titel med rang under justitsråd.

kancellisekretær, før enevældens indførelse (1660) en ung adelsmand, der gjorde tjeneste i kancelliet. Senere titel, der gav den laveste rang efter rangforordningen.

kancel'list, embedsmand i kancelliet før 1848, nærmest svarende til fuldmægtig.

kancelli-stil, den af kancellierne (senere ministerierne) o. a. off. myndigheder anv. skriftlige sprogform, navnlig i Tyskl. et vigtigt moment i den sproglige udvikling gnm. det kursachsiske kancellis virksomhed på Reformationstiden; brugt nedsættende betegner **k** en upersonlig og snørklet sprogstil.

Kanchenjunga (eng. ['kæntʃən'dʒængə], bjergtop i Himâlaya i Ø-Nepal; 8565 m.

Kan-chow [gan dʒou], oaseby i prov. Kan-su, NV-Kina, ved den Kin. Mur og vejen til Sin-kiang; ca. 150 000 indb.

Kanda'har, afgh. *Qandahâr,* by i S-Afghanistan; ca. 60 000 indb. Handelsby ved hovedvejen ml. Indien og Iran. Tekstil- og sæbeindustri.

Kanda'laksja-bugten [-ʃa], bugt fra Det Hvide Hav S f. Kola-halvøen med tømmer-eksporthavnen Kandalaksja.

kan'da'r (ung. *kantár* ['kɔntɑ:r]), hovedtøj for heste med bridon og stangbid.

kande, 1) opr. cylindrisk el. konisk drikkekar med hank og låg, undertiden med tud el. med skænkerør (pibekande); 2) ældre mål for flyd. varer. I Danm. = 2 potter = 1,932 l; i No. = 1,931 og i Sv. (kanna) = 2,617 l.

kandebærer (*Ne'penthes*), insektædende planter, oftest buske el. halvbuske med spredte blade; disse løber i spidsen ud i en tråd, der ender i et krukkeformet organ, en »kande« med låg. Kandens rand er iøjnefaldende farvet og ganske glat, og fra den indadbøjede kant afsondres honning, der lokker insekter til; disse glider ned i kanden, hvor de bliver opløst af en fordøjende vædske, udskilt af talrige kirtler i kandens bund. 58 arter i den gl. verdens troper.

kande'la'ber [kandə-] (lat. *candelabrum*), lysestage med fl. arme.

'Kander ['kandər], 44 km l. schw. flod fra K-gletscheren til Thunersee; før 1714 en biflod til Aare.

Kandesteder, badested 13 km SV f. Skagen.

kandestøber, håndværker, som støber brugsgenstande af letsmeltelige metaller, fortrinsvis tinlegeringer. Overført: dilettant (især politisk).

Kandestøber, Den Politiske, Holbergs først opførte komedie (sept. 1722), af ham selv betegnet som handlende om en »statsmand i egen indbildning«.

kandi'da't (lat. *candidatus* hvidklædt (fordi ansøgere til embeder i Rom mødte i hvid toga)), ansøger; den, som indstiller sig til eksamen; den, som har bestået en eksamen fra en højere læreanstalt; yngre, hospitalstjenstgørende læge.

Kan'dinskij, *Vasilij* (1866–1944), maler af russ. fødsel, virksom i Tyskl. før 1933. Proklamerer »det absolutte maleri«, d. v. s. et rent abstrakt farve- og liniespil.

Kancellibygningen.

'kandis (arab. *qand* sukkersaft), roc- el. rørsukker udkrystalliseret i store hvide, gule el. brune krystaller.

kandi'se're (ital. *candire*), overtrække frugter og marmelader med sukker i krystallinsk form.

'Kandjur (tibetansk: *bkah-hgyur*), den tibetanske overs. af den buddhistiske kanon, lamaismens hellige skrift.

Kandy ['ka:ndi, 'kändi], by på Midt-Ceylon; 52 000 indb. (1946).

kane, lystslæde, forspændt med 1 el. 2 heste, oftest beregnet til 1-2 pers. og stående kusk bagtil.

Kane [kæ:n], *Elisha Kent* (1820–57), USA-polarforsker, trængte 1853–55 op i K-bassinet til 80° 10' n. br.

Kane-bassinet [kæ:n], stræde ml. NV-Grønl. og Ellesmereland. I østl. del af **K** den store Humboldt Gletscher.

ka'ne'l (fr. *cannelle*, egl: lille rør), det indre barklag af forsk. arter **k**-træ. Efter indhøstning fjernes det ydre barklag, og det indre tørres fuldstændig i luften. Ceylon **k** el. ægte **k** (Cinnamomum zeylanicum) har en krydret smag og fin, aromatisk duft. Dannet af fl. sammenrullede stykker. Uægte, alm. el. kinesisk **k** (C. cassia) er den i handelen alm., hvis duft ikke er så fin; en »stang« består i reglen kun af eet sammenrullet stykke. Andre **k**-sorter findes. **k**-erstatning består f. eks. af træmel med **k**-aroma.

kanelblomster, blomster og uudviklede frugter af forsk. arter Cinnamomum, anv. som krydderi.

kanelsten, *miner.*, brun grossular, anv. som smykkesten.

kanelsyre, $C_6H_5CH=CHCOOH$, fenylakrylsyre, tungtopløselig, enbasisk, aromatisk karbonsyre. **k** og estere heraf findes i forsk. balsamer. Det tilsvarende aldehyd, kanelaldehyd, $C_6H_5CH=CHCHO$, lugter af kanel og findes i kanelolie.

kaneltræ (*Cinna'momum*), slægt af laurbærfam. Træer el. buske med læderagtige, oftest trestrengede blade. Blomster små gullighvide. Frugten et enfrøet bær. 100 arter i trop. og subtrop. SØ-Asien. Ved beskæring hindres stammedannelse, de indtil 3 m høje skud afskæres, og barken aftages.

Kangaroo Island [kängə'ru: 'ailənd] (eng.), d. s. s. Kænguru Øen.

Kangerdlugssuaq [kaŋer'dlus:uakr] (grønl: den store fjord), grønl. navn på forsk. store fjorde, bl. a. 1) dyb og bred isfjord i Ø-Grønl., 68° n. br., hvori udmunder talr. gletschere. Vejrstation; 2) Inglefield Bredning; 3) Søndre Strømfjord.

K'ang-hsi ['khaŋ'xi] (1654–1722), *kin. kejser* 1662–1722. Fæstnede trods oprør Manchu-dynastiets magt. Standsede russ. fremtrængen (fred 1689), hævdede kin. magt over Mongoliet, Tibet, Formosa. En tid var **K** imødekommende over for kristne missionærer. Fremragende forf., trods fremmed afstamning fuldt ud præget af kin. kultur og K'ung Fu-tses tanker.

ka'ni'n (*Oryc'tolagus cu'niculus*), gnaver af harefam., mindre, og mere kortøret end hare, graver huler, ungerne hjælpeløse v. fødslen. Fra de vestl. Middelhavsegne er **k** nu udbredt over store dele af Eur. til Austr. og fl. steder, hvor den ofte optræder som skadedyr. Fra den vilde **k** nedstammer tam-**k**, bortset fra sølv-**k**, som er en Ø-asiatisk art. Der findes ca. 50 racer af tam-**k**. Disse holdes dels for sportens, dels for pelsens, dels for kødets skyld. De vigtigste racer er, foruden sølv-**k**: hvid land-**k**, chinchilla-**k** og angora-**k**. **k** er meget frugtbare og føder 3–12 unger efter 30 dages drægtighed. Er kønsmodne i 4–8 mdr.s alderen. **k**-skind bruges meget som pelsværk. I Eur. produceres ca. 100 mill. årlig. Hårene bruges til hattefabrikation. – **k** kan fodres billigt med affald fra haven og planter fra grøftekanten. Antallet af **k** svinger i Danm. stærkt; sål. fandtes i landkommunerne 130 000 stkr. i 1947, mod 1 278 000 i 1943 og 300 000 i 1939.

kanin, slangudtryk for begynder i roning.

Kanin ['kæ:nin], *Garson* (f. 1912), amer. filminstruktør og forfatter. Opr. skuespiller og sceneinstruktør, deb. 1938 v. filmen, f. eks. »Polly's Baby« (1939), »Der er Bryllup i Luften« (1941) og krigsdokumentarfilmen »Den Sande Hæder« (1945) s. m. Carol Reed.

'Kanin-halvøen, halvø på Sovj.s N-kyst ved Barents-havet Ø f. Hvidehavet.

Kanne, *Søren* (1801–60), da. fæstebonde (Djursland), der 1835 ved Hessel strand frelste strandet skipper ved at svømme med sine heste ud til skibet. Kendt fra digt af Blicher.

kannelurer [-'ly:rər] (fr.), rifler i et søjleskaft; kanel'le're't: med riflet skaft.

kannevas, d. s. s. canvas.

'Kanneworff, *Poul* (f. 1896), da. sceneinstruktør. 1915–19 på Kunstakad. 1920 kunstnerisk rådgiver, senere instruktør v. Göteborg lyriska teater. Siden 1936 sceneinstruktør v. Det Kgl. Teater i Kbh., hvor han har iscenesat bl. a. operaerne »Saul og David«, »Maskerade« og »Tryllefløjten«.

kanni'ba'l (sp. *canibal* forvansket af karaïber), menneskeæder.

'kan'nik (lat. *canonicus* den, der lever efter en kanon (gr: rettesnor)), medl. af dom- el. kollegiatkapitel.

'Kannstein, *Paul Ernst* (f. 1899), ty. nationalsoc., jurist; Brigadefører SS. 17. 4. 1940 til Danm., fik under ty. rigsbefuldmægtigede overdraget tilsyn m. Danm.s indre anliggender (Beauftragter für Fragen der inneren Verwaltung) indtil 28. 8. 1943. Derpå chef f. civilforvaltn. under v. Hanneken til 6. 10. s. å., da efter eget ønske forflyttet t. Ital. Efter kapitulationen til Danm. som vidne, men ikke fra da. sider til krigsforbryder.

'kano (indiansk *canoa*), langt, smalt, letbygget fartøj. Opr. en udhulet træstamme, nu bygget af let træ på træspant.

Kano ['ka:nou], største by i N-Nigeria; 90 000 indb. (1945).

'kanon (gr: målestok, fortegnelse), 1) *teol.*, samlingen af de skrifter, kirken anser for hellige (»kanoniske«); 2) *filos.*, hos Kant: indbegrebet af de aprioriske grundsætninger for rigtig brug af erkendeevnerne; 3) *mus.*, den strengeste form for imitation. Hele melodilinien gentages nodetro i de efter hinanden følgende stemmer. Eks: »Mester Jakob«.

ka'no'n (ital. *cannone* stort rør), skyts med langt løb. **k** anv. fortrinsvis mod lodrette mål, f. eks. tanks og skibssider, der har mindst modstandsdygtighed mod projektiler med små nedslagsvinkler. Man ønsker derfor med **k** at få projektilerne udskudt i flade baner med små nedslagsvinkler.

kanonbedækning el. *skytsdækning*, fodfolks- el. rytterstyrke, der dækker artilleri.

kanonbænk, stade bag brystværn til kanoner.

kanonbåd, tidl: rofartøj armeret med 1–2 kanoner; nu: mindre armeret krigsfartøj.

kano'ne'r, underofficersgrad i flådens artillerikorps, afskaffet 1922.

kanonfabrikation. Det, der adskiller **k** fra anden maskinfremstilling, er kanonrørets afdrejning og udboring samt riffling. Til afdrejning og udboring må benyttes særlige lange og svære dreje- og boremaskiner, medens man til riflingen benytter en såk. riffelbænk. Sådanne specialmaskiner findes kun ved arsenalerne. Hærens Våbenarsenal i Danm. fremstiller en del af de i den da. hær anv. kanoner.

kanonføde, (ringe) tropper, der ofres hensynsløst. (Ordet er fra Shakespeares »Henrik IV« 1. del, 4, 2).

kanonisation (gr. *kanön* regel), optagelse af en helgen på den kat. kirkes helgenliste. Foretages fra 1634 kun af paven. Mange helgener nyder stor folkelig anseelse uden **k**.

ka'no'nisk alder, lavalderen for modtagelsen af kirk. vielser i den kat. kirke, for bisper 30 år, for præster 25.

ka'no'nisk liv (gr. *kanon* rettesnor), kannikernes og munkenes regelbundne liv.

ka'no'nisk ret, den kat. kirkes retsregler, siden 1582 samlet i Corpus Juris Canonici, 1918 afløst af den gældende lovbog

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

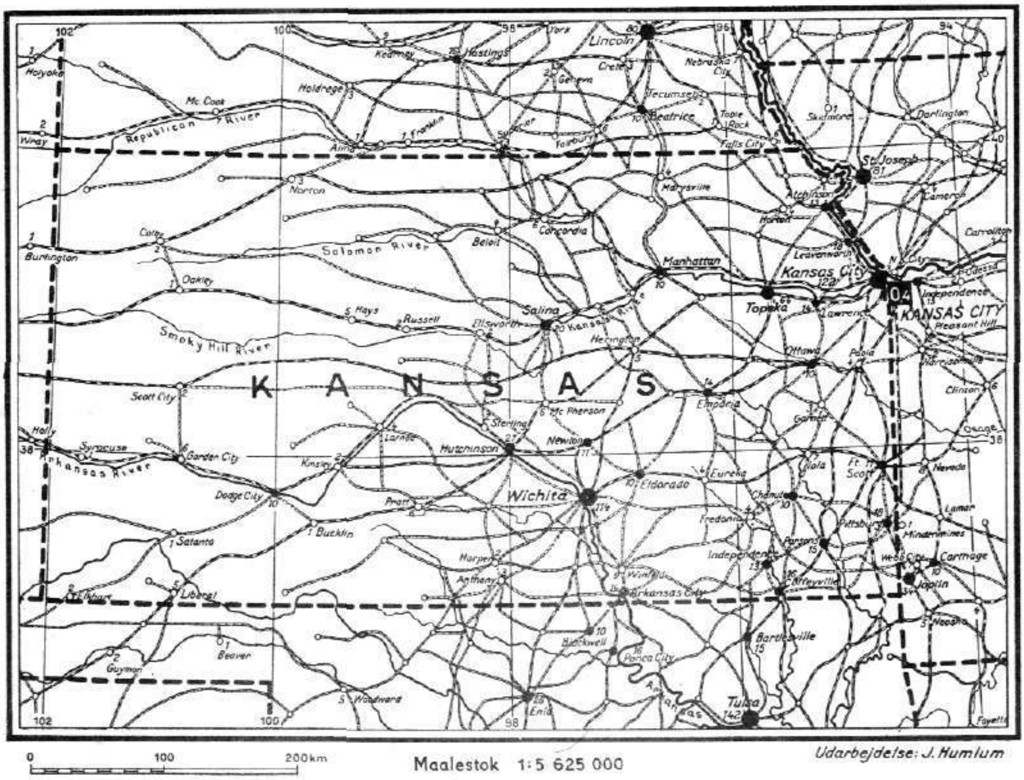

Kort over Kansas.

Codex Juris Canonici. Første samling er fra ca. 1140 (Decretum Gratiani), udvidet 1234 med Liber extra, 1298 med Liber sextus, senere med de såk. clementinske dekretaler og de uoff. extravagantes. På Eur.s ret har **k** øvet stor indflydelse. Reformationen brød i princippet, men ikke i praksis med **k**.

kano'nist, den, der er kyndig i kanonisk ret, mods. legist.

kanonjager, flyvemaskine af jagertypen, kun bevæbnet med 20 mm kanoner.

kanonmetal. I ældre tider benyttedes som **k** smedejern, støbejern samt bronze (*kanonbronze*), bronze med 88–92% kobber og 12–8% tin, en Legering der var var både hård og sejg, hvorved den var veregnet som materiale til skyts. Nu anv. altid specialstål, d. v. s. stål legeret med nikkel, krom og wolfram, hvorfor disse sjældne metaller er stærkt efterspurgt i krigstid.

kanonport, udskæring for kanonløb i skibsside, pansertårn o. lign.

kanontårn, pansret drejeligt tårn på forter og krigsskibe til beskyttelse for besætning og materiel.

ka'nope (efter byen *Kanopos*), 1) kar, hvori ægypterne ved balsameringen nedlagde de dødes indvolde; 2) etruskisk gravurne med menneskehoved.

Ka'nopos, ægypt. oldtidsby ved Nilens vestl. munding, yndet udflugtssted for alexandrinerne.

Kano-skolen, jap. malerskole, grl. af Kano Masanobu (1424–1520) og videreført af Kano Mobonobu (1475–1559) og Kano Tannyū (1602–74). **K**, der var påvirket af Sung-tidens kin. tuschmaleri, blomstrede i 16.–17. årh. som kejserens anerkendte hofkunst.

Kans., off. fork. f. staten Kansas, USA.

Kansas ['känzəs] (fork. *Kans.*), præriestat i det centrale USA: 213 086 km²; 1 801 000 indb. (1940); i 1947: 1 925 000, 7,5 pr. km²; 65 000 var negre; 41,9% boede i byerne. Hovedstad: Topeka; største by: Kansas City. Terrænet er en del af Great Plains, afvandet af floderne Kansas og Arkansas, mod Ø 196 m, mod V 1260 m h. Jorden er frugtbar, den nordl. del er løssdækket. *Erhverv.* Der avles enorme mængder hvede (1944: 5,2 mill. t = 17,9% af USAs prod.), desuden majs (1944: 2,9 mill. t) og lidt havre og byg. 1944 fandtes 4 mill. stk. kvæg, 2,6 mill. svin, 0,6 mill. får. Minedrift: kul mod Ø; olie (1944: 13,4 mill. t) mod S, desuden salt og zink. Industri: slagterier, mejerier, kødkonserves, olieraffinering. – *Historie.* **K** var en del af det fr. Louisiana; købt af USA 1803; territorium 1854; stat 1861, efter skarp konflikt for og mod slaveri. Støttede Nordstaterne i borgerkrigen 1861–65.

Kansas City ['känzəs 'siti], dobbeltby ved Kansas Rivers udmunding i Missouri, USA, bestående af **K** i staten Kansas med 121 000 indb. (1940), deraf 20 000 negre, og af **K** i staten Missouri med 399 000 indb. (1940), deraf 40 000 negre. Vigtigt jernbanecentrum. Handel med korn og kvæg (kvægmarkedet er 350 acres til 60 000 kreaturer). Industri: slagterier, konservesfabrikker, møllerier.

Kansas River ['känzəs 'rivər], 212 km l. usejlbar prærieflod i USA, vestl. biflod til Missouri, munder i denne ved Kansas City.

kansler, lat. *cancellarius*, fr. *chancelier*, eng. *chancellor*, ty. *Kanzler*, i senrom. kejsertid en underordnet embedsmand, der ved skranken (lat: cancelli) modtog publikums henvendelser, fra karolingerne kancelliets chef. I Tyskl. bevarede ministerchefen kanslertitlen (rigs-**k**), i Engl. kaldes fl. ministre endnu Chancellor (C. of the Exchequer = finansmin.). I Danm. spillede **k** (kongens **k**) en hovedrolle fra Anders Sunesen; **k** var oftest en gejstlig, efter Reformationen en verdslig adelsmand. Rigens **k** var (fra 15. årh.) en embedsmand knyttet til rettertinget, på hvilket han i visse tilf. udøvede domsmagten.

Kanslergadeforliget, polit. kriseforlig jan. 1933 ml. Venstre (Krag) og regeringspartierne Soc.dem. og Det Rad. Venstre, sluttet under forhandl. i Staunings privatbolig i Kanslergade. Venstre opnåede sænkning af kronekursen (fra 18,16 kr. til 22,50 pr. £) til afbødning af det voldsomme prisfald for landbrugsvarer; til gengæld undlod Venstre at stemme mod 1 års forbud mod lock-out og strejke, hvorved Soc.dem. bremsede arbejdsgivernes krav om lønsænkning under den omfattende arbejdsløshed. Samarb. medførte tillige vedtagelse af socialreformen; landbrugsordninger med nedbringelse af produktionen; udstykning; skatteforhøjelser.

Kan-su ['gɑn'su], prov. i NV-Kina; 380 000 km²; 6,3 mill. indb. Hovedstad: Lan-chow.

kant, *mat.* Ved to planers **k** forstås deres skæringslinie.

Kant, *Immanuel* (1724–1804), ty. filosof. Grl. kriticismen. Hovedværker: *Kritik der reinen Vernunft* (1781), *Kritik der praktischen Vernunft* (1788), *Kritik der Urteilskraft* (1790), men mange andre værker foreligger fra hans hånd. **K** var Tyskl.s største filosof i den nyere tid og har haft mægtig indflydelse. I sin erkendelsesteori hævdede han, at vor opfattelse af verden er et produkt af de givne fornemmelser og vore erkendeevner. Hine udgør erkendelsens »stof«, disse påtrykker den dens »former«, som er anskuelsesformerne rum og tid, forstandsformerne (kategorierne) substans, kausalitet m. fl. og fornuftformerne (ideerne) verden, gud, sjæl. Da anskuelses- og forstandsformerne er betingelser for, at vi overhovedet kan erfare noget, må de gælde for alt, hvad vi kan erfare. Derfor har mat. og »ren« fys. apriorisk gyldighed for erfaringsverdenen. Men da denne bærer præg af formerne, er den kun en fænomenverden, hvorimod »das Ding an sich«, d. v. s. verden, som den ville være uden at være opfattet af os, er absolut uerkendelig og måske »en blot grille«. Fornuftformerne er ikke betingelse for erfaring og har derfor ikke apriorisk gyldighed for erfaringsverdenen, men fungerer som ledende principper for forskningen. – I Etikken hævder **K** at pligt-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

bevidstheden er en fundamental moralsk erfaring, som forudsætter viljens frihed (indeterminisme). Den finder udtryk i »det kategoriske imperativ«, d. e. et ubetinget bud om, at noget »bør« gøres. Som ubetinget kan det ikke være afhængigt af formål og kan derfor kun udtrykkes rent formelt: »handl således, som du kan ville, at enhver anden i samme situation ville handle«. Som ubevislige »praktiske postulater« hævder **K** Guds eksistens, viljens frihed og sjælens udødelighed. – I sin naturfilos. forfægter **K** de teleologiske synspunkters vigtighed som principper for beskrivelsen og udforskningen af organismerne, selv om disse princippers gyldighed ikke kan bevises. – Og endelig definerede **K** i sin æstetik det skønne som genstand for et »uinteresseret behag«, d. v. s. for et af sanselige tilbøjeligheder el. behov uafhængigt behag. I geniet virker naturen, som om den var bevidst kunst, hvorved der antydes en overensstemmelse ml. mennesket og den øvrige tilværelse. (Portræt).

kanta'lup, sort af melon.

kanta'rel' (diminutiv af gr. *kantharos* kop, bæger) el. *vingesvamp* (*Cantha'rellus*), slægt af bladhatte, med tragtformet hat og midtstillet stok. Tykke, nedløbende, gaffelgrenede lameller. Spiselig **k** el. »ægte« **k** (C. cibarius) er gul på hat, lameller og stok. Alm. i skove fra juli til efterår, fortrinlig spisesvamp (Ill. se farvetavle Svampe).

kanta'ride (gr.-lat. *cantharis* sp. flue), d. s. s. spansk flueplaster.

kan'tate (lat. *cantare* synge), et musikstykke til at synge. Nogen fast form for **k** haves ikke. Det 18. årh.s **k** kunne enten være verdslig el. kirkelig. Den verdslige solo**k** kaldtes kammer**k**, var der to medvirkende kaldtes den kammerduet, og bestod af enkelte arier (duetter) sammenkædede med recitativer. I Bachs kirke**k** veksler arier med korsatser, dog uden noget fast skema. Den mod. fest- el. lejligheds**k**-s form afhænger ganske af den foreliggende tekst.

'kantele, gl. fi. folkeligt musikinstrument, bestående af en liggende resonanskasse, over hvilken der er spændt 5–16 strenge. Nævnes hyppigt i »Kalevala«.

Kantele.

'Kanteletar (fi: kantelens datter), saml. af fi. folkesange, optegnet og udg. (1840) af E. Lönnrot.

'kantharos (gr.), antik bægertype m. 2 høje hanke og høj fod.

kanti'a'ner, tilhænger af Kants filosofi.

kan'tine (ital. *cantina* kælder), 1) marketenderi; 2) i den da. hær lægens kasse med medicin, forbindstoffer og instrumenter.

Kant-Laplaces hypotese, den antagelse, at planeterne og deres måner er dannet af en opr. sammenhængende masse. Kant har anstillet spekulative overvejelser angående hele Solsystemets dannelse af en sammenhængende kaotisk masse omkr. Solen, medens Laplace har overvejet mulighederne for planetsystemets opståen af en sammenhængende roterende masse, der betragtes som en del af Solen på et tidl. udviklingstrin. Kants og Laplaces teorier for Solsystemets dannelse har ikke kunnet opretholdes i deres oprindelige form, men de har haft bet. som udgangspunkt for senere undersøgelser.

kanton (da. [kan'tɔŋ]) (fr.), 1) hver enkelt republik i den schw. forbundsrepublik; 2) underafd. i fr. arrondissement.

kanto'ne'ret (ital. *canto* hjørne), om piller el. murhjørner prydet med halv- el. trekvartsøjler.

kantonnement [-'maŋ] (keltisk *cant* kreds), *mil.*, området en styrke huses i uden for garnisonen.

kantonnementsøvelser, større øvelser, under hvilke tropperne lægges i kantonnementer.

'kantor (lat: sanger), forsanger og leder af et kirkekor.

kanto'ri', gl. betegn. for sangkor, der var knyttet til et hof el. en større kirke.

kantrigle (*kant* + *rigel*), beslag, som tjener til at fastslille den stående fløj af en dobbeltdør.

kantsten, hugne granitsten el. støbte betonsten, der anv. til afgrænsning ml. kørebane, cyklesti og gangsti.

kan'tusse (po. *kontusz* en art kappe), 1) i ældre da: lang hjemmetrøje; 2) til 1820 en eksamen, studenterne kunne underkaste sig hjemme hos prof.; 3) fra ca. 1850 uoff. betegn. for den med. forberedelseseksamen, der tages efter 1. studieår.

ka'nyle (fr. af lat. *cannula* lille rør), hulrør m. skærende spids, kan påsættes sprøjter. Anv. i med. til indsprøjtning, udtømmelse af vædske el. lign. En særlig form er tracheal-**k**, der anv. til indførelse i luftrøret.

kaoli'ang (kin: højt korn), d. s. s. kæmpehirse.

kao'li'n (kin. stednavn *Kao-ling*, egl: *høj bakke*), Al_2O_3, $2SiO_2$, $2H_2O$, hvidt mineral, forekommende som jordagtigt pulver bestående af små skæl, opstået ved omdannelse af feldspat o. a. **k**-lejer, dannede ved kemisk forvitring af granit o. l. indeholder kvarts og **k**. Anv. til porcelæn og ildfaste sten og i papirfabrikationen. Vigtige eur. lejer er Limoges (Sèvresporcelæn), Sachsen og Cornwall. På Bornholm findes **k** ved Rønne.

'kaos (gr., egl: gab), de gl. grækeres betegn. for den formløse, uordnede masse, hvoraf de tænkte sig den ordnede verden, kosmos, opstået. Tilsv. adjektiv: ka'o'tisk.

kap, portug. og sp. *cabo*, fr. *cap*, eng. *cape*, ital. *capo* (lat. *caput* hoved), d. s. s. forbjerg.

ka'pa'bel (lat. *capere* gribe, fatte), i stand til.

kapaci'tan's [-si-], d. s. s. elektr. kapacitet.

kapaci'te't (lat. *capax* rummelig), 1) rumfang; opsugelsesevne; i overført bet: dygtighed; 2) *for en elektr. leder* det konstante forhold ml. dens elektr. ladning og dens spænding og angiver derfor lederens evne til at rumme elektricitet. Enheden for **k** er farad. Bestemmende for en kondensators **k**, C, er kondensatorpladernes areal, A, afstanden, S, ml. pladerne og det isolerende stofs dielektricitetskonstant, ϵ,

$$C = \epsilon \frac{A}{4\pi S \cdot 9 \cdot 10^{11}} \text{ farad.}$$

k af et element el. af en akkumulator måles ved den elektricitetsmængde, der kan afgives, og angives i enheden amperetime = 3600 coulomb.

Kap Breton Øen, da. navn på Cape Breton Island.

kapdue (efter Kap det Gode Håb) (*'Daption ca'pense*), hvid- og sortbroget stormfugl. Udbredt i den sydl. halvkugles vestenvindsbælte.

ka'pel' (mlat. *capella* afsondret rum i kirke), 1) *arkit.*, mindre kirkebygn. el. del af et kirkerum til brug for særl. kirk. handlinger, f. eks. dåbs-**k**, grav-**k**, helgen-**k**, slots-**k**, borg-**k** o. a.; 2) *mus.*, opr. kor, knyttet til en kirke el. et hof. Efter 1600 går ordet efth. over til at betegne et orkester.

ka'pel' (sammenblanding af mlat. *capella* hjelm på destillerkolbe og lat. *cupella* lille kar), *tekn.*, skål af presset benaske anv. ved afdrivning af sølvholdigt bly. Blyilten opsuges af skålen.

kapel'la'n, opr. præst ved et (privat) kapel; nu 1) residerende **k** (uafhængig af sognepræsten), 2) kalds-**k** (fast embede, men underordnet sognepræsten), 3) personel **k** (hjælpepræst, der er sognepræsten direkte undergivet, og hvis stilling er oprettet på tid).

'ka'per (lat. *capere* fange), privat fartøj, der if. skriftlig bemyndigelse (kaperbrev) fra en krigsførende regering for egen regning og risiko kan opbringe fjendtlige handelsskibe. Ved Paris-sørets-deklarationen 1856 erklærede de eur. stormagter kaperiet for afskaffet.

'Ka'per, *Ernst* (1874–1940), da. skolemand og forfatter. Rektor ved Ordrup Gymnasium 1908. Skoleborgmester i Kbh. 1917–40 (kons., men hypp. m. særstandpunkter). Lærebøger i ty. og kristendomskundskab. *Den Daglige Undervisnings Form* (1921). (Portræt).

Immanuel Kant.

Ernst Kaper.

Ka'pernaum, fiskerleje ved Genezareth Sø, midtpunkt for Jesu galilæiske virksomhed.

'ka'pers, krydderi, blomsterknopperne af **k**-planten; nedlægges i eddike med tilsætning af salt. Forfalskes ofte med andre blomsterknopper. Provence-**k** fås fra S-Frankr.

'ka'persplanten (*'Capparis spi'nosa*), art af kapersfam., lille tornet, klatrende busk. Vildtvoksende og dyrket i Middelhavslandene.

kapervogn (af *kapre*), stor vogn til personbefordring.

kapgang, idrætsøvelse. Den bageste fod må under **k** ikke forlade jorden, før den forreste har berørt denne. Ved olympiaden gås 50 km.

'Kapila (før Buddha), d. ind. sāmkhyafilosofis stifter.

kapill- (lat. *capillus* hår), hår-; hårrørs-.

kapil'la'r (lat. *capillus* hår), håragtig; hårfin.

kapillardepression, den nedtrykning, som en kviksølvoverflade får i et snævert rør ved hårrørsvirkningen.

kapillarelektricitet er en virkning af et elektr. felt på kviksølvs overfladespænding og dermed på kapillardepressionen, som udnyttes i kapillarelektrometret til måling af svage elektr. spændinger.

kapillari'te't, hårrørsvirkning.

kapillarkemi, d. s. s. kolloidkemi.

kapillarrør, hårrør.

kapil'læ'rer (lat. *capillus* hår), hårkar.

kapi'ta'l (lat. *caput* hoved; betød i gl. ital. bogholderi udlånte pengebeløb), dels ejendomsrettigheder, som skaffer ejeren en regelmæssig, arbejdsfri indtægt (f. eks. bankindskud, obligationer, aktier, el. en forretnings good-will), dels varige goder, som ikke dir. tjener forbruget, men anv. i produktionsprocessen (f. eks. varelagre, maskiner, bygninger, men ikke personl. møbler, smykker og øvr. »nydelsesformue«). I det mod. kapitalistiske samf. er disse 2 bet. f. s. v. to sider af samme sag, da ejendomsrettighederne samfundsmæssigt set betegner andele i produktionsmidlerne. Som samfundsfænomen er **k** opstået i form af udlåns-**k** og handels-**k**, men fik sin afgørende basis i industriprod. efter dens gnm.brud i 19. årh. Den kap. produktionsmåde baseredes på den priv. ejendomsret til prod.midlerne (og derved til udbyttet af disses anv.). **k** inddeles efter længden af den periode, den er bundet i produktions- og omsætningsprocessen, i fast **k** (lang omslagstid, f. eks. bygninger og maskiner) og flydende **k** (kort omslagstid, f. eks. brændsel og råmaterialer). Efter den erhvervsgren, hvori penge**k** direkte er placeret, taler man om industri**k**, handels**k**, bank**k** osv. **k** behersket af de store pengeinst. betegnes finans**k**.

Kapital, Das [kapi'ta:l] (ty.), titlen på Karl Marx' hovedværk (3 bd., 1867–94), de to sidste bind udg. af Engels efter Marx' død.

kapitalbalance, opgørelse over et lands samlede (offentl. og private) tilgodehavender og gæld over for udlandet på et best. tidspunkt.

kapitalflugt, transaktioner i større omfang, hvorved ejere af værdipapirer el. anden pengekapital i et land anbringer deres fordringer i udenl. valuta.

kapitalforsikringer, inden for livsfor-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Til tryk juli 1949.

sikring de forsikr.former, hvor selskabet er forpligtet til at udbetale en kapital (mods. renteforsikringer).

kapitali'se'ring, beregning af det beløb, der udbetalt på een gang svarer til værdien af en periodisk tilbagevendende ydelse (rente). Eks: kapitalværdien af en årl. ydelse på 600 kr. i et samfund med alm. rentefod på 4% findes ved følgende **k**:

$$\frac{600 \times 100}{4} \text{ kr.} = 15\,000 \text{ kr.}$$

kapita'lisme, det samfundssystem, som ca. 1500–1800 i en række lande afløste feudalismen. De grundlæggende træk i **k** er højt udviklet produktionsteknik, især i industrien, privat ejendomsret til og dispositionsret over prod.midlerne, samt fremvæksten af to modstående befolkningsklasser: besidderne af prod.midler (kapitalisterne) og den besiddelsesløse, men mods. slaver og fæstebønder retsligt frie, arbejdende befolkn. (proletariatet). Den besiddende klasses magt er baseret på de formuerettigheder, som betegnes kapital (deraf navnet **k**). I kraft af disse rettigheder opnår den en indtægt (profit) ved at købe materialer og arbejdskraft, lade dem anv. til prod. virksomhed og sælge de fremstillede produkter på markedet. – **k**-s udvikl. skete tidligst i Engl. på basis af eksisterende håndværksmæssig masseproduktion (tekstil, kul, jern). En vigtig hist. forudsætn. var de store godsers omfattende ekspropriering af jord fra fattige bønder (enclosures), hvorved disse blev subsistensløse og måtte søge lønnet arbejde for andre. Efter industrialismens gnm.brud i beg. af 19. årh. var **k** endeligt trængt ignm. i Engl. og gjorde det i den flg. tid i andre lande. Fra sidste halvdel af 19. årh. har **k** været den dominerende samf.form. Mens den i 19. årh. overvej. var liberalistisk præget, har den i 20. årh. delvis ændret karakter (**k**-s monopolistiske og imperialistiske fase).

kapita'list, ejer af større kapitalbeløb. Den, hvis indtægt er renter af udlånt kapital, kaldes ofte passiv **k,** mens den, hvis indt. er udbyttet af kap. investeret i egen virksomhed (evt. som aktionær) kaldes aktiv **k.**

kapitalmarkedet, markedet for udbud af og efterspørgsel efter langfristede lån (obligationer o. l.).

kapitalrenteskat, skat på det rene formueudbytte af andre kapitalværdier end jord og bygn. I Danm. findes ingen gennemført **k,** men en særl. aktieselskabsskat, som er en form for **k.**

ka'pitel (lat. *capitulum* lille hoved), 1) (hoved) afsnit af et skrift; 2) samfund, forsamling a) af præster ved samme (kat.) domkirke, som ved deres sammenkomster oplæste og drøftede et **k** af biblen, b) af munke ved samme kloster el. c) af bærere af samme orden (ordensreglerne var inddelt i **k**).

ka'piteltakst, den opr. af domkapitlerne, siden af stiftsøvrighederne, nu af Statistisk Departement fastsatte omregningstakst for kornydelser til kirken. **k** har især bet. ved afgifter af bortforpagtet præstegårdsjord, men bruges også af private.

'Kapitsa, *Pjotr* (f. 1894), russ. fysiker. Især bekendt for sine undersøgelser over stærke magnetfelter og lave temperaturer.

kapitu'la'rier (lat.), de af Karl d. Store og hans efterfølgere udstedte love.

kapitulation (lat. *capitulum* afsnit i et skrift), overgivelse; sjældnere: overenskomst om soldatertjeneste.

kapitulationer, indrømmelser, beroende på traktat el. sædvane, if. hvilke udlændinge nyder eksterritorialret på en stats territorium. **k** er navnlig blevet givet af det gl. tyrkiske rige, Siam, Kina og Ægypten, men er nu praktisk talt overalt ophørt. I Kina er **k** bragt til ophør under og efter 2. Verdenskrig, for Danm.s vedk. ved traktat af 20. 5. 1946.

kapitu'le're, overgive sig.

kapi'tæ'l (lat. *capitalis* hoved), søjlehoved. **k** er vel den del af søjlen, hvor stilpræget viser sig tydeligst.

kapi'tæ'lbånd, det farvede bånd, der sidder foroven og forneden på bogblokken og som danner overgangen ml. snittet og ryggen.

kapi'tæ'ler, i bogtryk store bogstaver af samme højde som små bogstaver. Anv. især til fremhævelser.

kapi'va'r, d. s. s. flodsvin.

Kap-Kolonien, fra 1814 brit. koloni i S-Afr., indgik 1910 i den Sydafr. Union som Kap-Provinsen.

'kaplak (holl. *kaplaken* tøj til hue), i ældre søret en ydelse fra befragteren til skibsføreren, for at denne skulle varetage hans interesser under rejsen. I moderne søret en procent af bruttofragten, som tilfalder skibsføreren.

Kaplandet, ældre betegn. for den sydligste del af Afr., omtrent d. s. s. Kap-Provinsen.

'kaplanturbine (efter ty. ing. Viktor *Kaplan* f. 1876), vandturbine m. drejelige

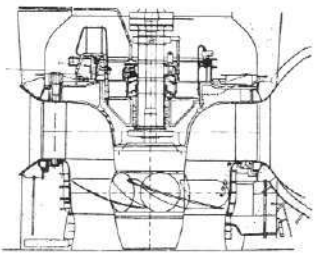

skovle, hvorved den får god virkningsgrad ved lav belastning.

'Kappers, C. M. Ariëns (1877–1946), holl. nerveanatom. Leder af Centraal-Instituut voor Hersen-Onderzoek i Amsterdam. Omfattende vidensk. produktion om nervesyst.s sammenlignende anatomi.

'Kapo (fork. f. ty. *Kameradschaftspolizei*), i ty. koncentrationslejre politimæssig ledelse, udtaget bl. fangerne selv. **K** stod inde for orden og disciplin; hyppigt udtaget bl. forbryderelementer, der udnyttede stillingen på medfangers bekostning.

Kapo'distrias (*Capo d'Istria*), *Ivan* (*Giovanni*) *Antoniviţj* (1776–1831), gr.-russ. politiker af ital. slægt. I russ. udenrigstjeneste 1809–22, støttede den gr. frihedsbevægelse og valgtes 1827 til græsk præsident. Myrdedes 1831, bl. a. p. gr. af sin tilsidesættelse af frihedskampens ledere.

ka'pok, frøhårene af **k**-træ og forsk. arter silkebomuldstræ. **k** bruges til fyldning af puder og svømmebælter.

ka'poktræ (*'Ceiba pen'tandra*), art nær katostfam., har hvide blomster, og frøene i kapslerne er omgivet af lange hår. **k** vokser mest i Amer.

kaponière [-'njæ:rə] (fr. fra sp. *caponera* kapunbur), befæstet rum i fæstningsgrave, fra hvilket graven langskydes.

Kaposvár ['kɔpɔsva:r], industriby i SV-Ungarn; 33 000 indb. (1941).

ka'pothat (fr. *capote* kyse), kyselignende damehat med hagebånd; var moderne i midten af 19. årh. Brugt af ældre damer indtil *1900.*

Kapp, *Wolfgang* (1856–1922), ty. politiker. Forsøgte marts 1920 kons. statskup i forb. m. general v. Lüttwitz og en del af rigsværnet. *Kapp-kuppet* blev slået ned ved generalstrejke. **K** flygtede til Sv., vendte tilbage og stilledes for rigsret, død i varetægtsarrest.

'kappa, *κ*, det tiende bogstav i det gr. alfabet. lydværdi: k.

Kappa'do'kien, landskab i Ø-Lilleasien ml. Pontos og Kilikien. Halvt uafhængigt ca. 250 f. Kr., (konger med navnene Ariarathes og Ariobarzanes); rom. provins 17 e. Kr.

kappe (mlat. *cappa* kort hætteslag), 1) *beklædn.*, a) langt, vidt, ærmeløst slag m. el. uden hætte, alm. anv. som overtøj indtil ca. 1520, da **k** fik ærmehuller og blev til kåbe; b) mil. overfrakke; c) kvindeligt hovedtøj, ofte blot en kruset strimmel fæstet over panden; 2) *zool.*, hos bløddyrene en fra ryggen udgående hudfold, der hænger ned om kroppen. Fra **k** afsondres skallen; 3) *maskintekn.*, ydre indfatning af apparat el. maskineri; 4) *bygningstekn.*, de krumme murflader ml. skæringslinierne i en hvælvingskonstruktion; den fladbuede udmuring ml. jernbjælkerne i visse etageadskillelser; 5) *søv.*, a) overtræk af vandtæt sejldug, b) indenbords nedgang af træ fra dækket.

'Kappel, *ty.* '*Kappeln*, by i Angel ved Slien; fabrikation af tørmælk m. v.; 4800 indb. (1946; 1939: 2800). Da. skole (1948: 317 elever).

'Kappel, schw. landsby i kanton Zürich (700 indb.), hvor katolske kantoner 1531 slog Zürich og Zwingli faldt.

kappemuskelen (*musculus trapezius*), stor trekantet muskel, der udspringer fra torntappene af alle hals- og brysthvirvler og nakkebenet og hæfter sig på skulderbladets kam og nøglebenet. Ved sammentrækning trækker den skulderen tilbage og løfter den.

kappeovn el. *skærmovn*, d. s. s. ventilationsovn.

kappeprojektil, geværprojektil bestående af en blykerne og en kappe af en kobbernikkel-legering, der hindrer blyafsætning i geværløbet.

kapperør, blyrør m. indvendig beklædning af tin.

Kap-Provinsen, eng. (*Province of the*) *Cape of Good Hope*, del af den S-Afr. Union; Afr.s sydvestl. del; 717 720 km², 4 017 000 indb. (1946), deraf 860 000 hvide; ca. 512 000 taler afrikaans, ca. 337 000 engelsk (1946). Hovedstad: Cape Town.

kaprice [-'pri:sə] (fr.), grille indfald; lune, nykker; kapriciøs [-si'ø's, -'ʃø's], lunefuld.

kapridninger, de militære, i Danm. betegn. for de ridekonkurr., der 2 gange årligt afholdes for hærens befalingsmænd. Der rides skoleridning, ridebanespringning, terrainridt, enkeltmandsridt over steeplechasebane og landevejsridt.

kapri'fo'lium (lat. *caper* gedebuk + *folium* blad), alm. gedeblad.

ka'pri'nsyre (lat. *caper* gedebuk), hører til de fede syrer. Forekommer som kem. forb. i forsk. fedtstoffer og i fuselolie.

kapri'o'l (ital. *capriola* bukkespring), skolespring, hvor hesten i et spring slår voldsomt bagud.

ka'pro'nsyre (lat. *caper* gedebuk), hører til de fede syrer. Findes som glycerid i smør.

'kaprubi'n, handelsnavn for ædelstenen almandin.

ka'pry'lsyre (lat. *caper* gedebuk), hører til de fede syrer, findes som glycerid i forsk. fedtstoffer (f. eks. mælke- og kokosfedt).

kapsav el. *afkortersav*, rundsav, hvor klingen, der er ophængt svingende, føres imod træet.

kapsejlads, sportslig konkurrencesejlads. **k** sejles over retlinede, trekantede el. af begge dele kombinerede **k**-baner, altid med flyvende start. De alm. **k**-baners længde varierer fra 3 til 15 sømil, og fastlagte mærker skal rundes på forlangt side og i bestemt rækkefølge. Ved distance- og hav-**k** sejles over bet. større distancer, ofte fl. døgn i træk uden særl. krav om at runde mærker. Store hav-**k** fra land til land arrangeres hvert år i udl. og undertiden over Atlanterhavet. Som **k**-både kan alle både anv.; de inddeles efter måle- og byggebestemmelser i: 1) *havkrydsere*, målt og bygget til Østersø- el. RORC (*Royal Ocean Racing Club*)-reglen; 2) *NL-både*, uens både, ikke bygget til en klasse el. udklassede, før hvilke handicap udregnes efter NL-målet (nord. længdemål); ved hj. af respittabeller omregnes sejltider til præmietider; 3) *entypebåde*, bygget efter samme tegning og byggebestemmelse; hertil hører f. eks. viking, W-båd, måge, drage, nord. folkebåd, starbåd, KDY-juniorbåd, piratbåd, snipe- og oslojolle; 4) *klassebåde*, bygget til en bestemt måleregel, hvor bådens dimensioner indgår i en formel; det udregnede resultat skal holdes inden for det for klassen fastsatte maksimum og minimum. Herunder alle R-både, f. eks. seksmeter, ottemeter og tolvmeter, samt $5^1/_2$ m nord. krydser, femmeter, nord. 22 m², forsk.skærgårdskrydsere, danabåde, klassespidsgattere,

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

14 ft. dinghy, Uffa King jolle m. fl. (se i øvrigt sejlsport).

kap|sej'se (eng. *capsize* kæntre, vælte), *søv.*, vælte, dreje rundt - både om skib og genstande.

kapsel (lat. *capsula* æske), 1) flerfrøet, opspringende, tør frugt. Eks. valmue; 2) beholder af gelatine el. stivelse til enkeltdoser af medicin, sluges hele for at dække ilde smag.

kapsele, en opr. i Kaplandet anv. tospands bringesele.

kapselmaskiner har roterende stempler el. tandhjul, som drejer sig i en kappe, kapslen, hvortil de slutter tæt. **k** bruges især som kapselpumpe og -blæser, også kaldet rotationspumpe og -blæser.

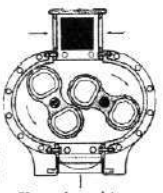

Kapselmaskine.

kapselpumpe, pumpe m. til pumpehuset tætsluttende roterende legemer (tandhjul, vingetromle), der fortrænger luften el. vædsken, der skal bevæges.

kapsko, træsko med rund snude og helt overlæder.

kapsk ræv (*Oto|cyon mega|lotis*), sydafr., vild, rævelign. hund, store ører, 11–12 tænder i hver kæbehalvdel. Lever af græshopper.

kapskyer el. *store og lille magellanske sky*, to galakser, der ses nær himlens sydpol. Deres afstand er ca. 100 000 lysår.

kapspor, smalspor med 1,067 m sporvidde, som er meget brugt i Kaplandet (derfra navnet).

Kapstaden, da. navn på Cape Town.

kap|su'n (ital. *cavezzone*), kraftig grime, anv. v. longering af heste.

kaptajn (fr. *capitaine* af lat. *caput* hoved), 1) officersgrad i hære, siden 16. årh. alm. for officerer, der er underafdelingschefer; 2) (**sø-k**), fører af et større skib; 3) (**luft-k**), fører af et større luftfartøj.

kaptajnløjtnant, da. søofficersgrad.

Kapteyn [-'tæin], *Jacobus Cornelis* (1851–1922), holl. astronom, har udført betydningsfulde stellarastronomiske arbejder, især vedr. Mælkevejsystemets struktur og bevægelsesforhold.

Kap|tjak el. *Kip|tjak*, Den Gyldne Hordes rige N f. Kaspihavet i 13.–15. årh.

kaptro-man'tik (gr. *kátoptron* spejl + *-mantik*), spådomskunst ud fra syner i spejlende flader.

kapucineraber [-'si'-] (|Cebus), syd- og mellemamer. aber m. håret, middellang hale.

kapucinere [-'si'-] (mlat. *caputium* hætte), *hættebrødre*, gren af franciskanerordenen, grl. 1525, selvst. 1619.

kapucinersisken [-'si'-] (*Cardu|elis cucul|lata*), sydamer. rød finke m. sort hoved og vinger. Alm. burfugl.

ka|pu'n (sanskrit *capatl* kappe af), kastreret ung hane. **k** er udmærkede fededyr.

ka|put (fr.) (i kortspil), som ikke får et stik; ødelagt, fortabt, færdig.

Kap 'Verde-øerne, portug. *Ilhas do Cabo Verde* [|iljaʃdukaβu|værdə], bjergfuld portug. øgruppe i Atlanterhavet ca. 600 km V f. Kap Verde i Fr. V-Afr. (Kort se Afrika). 10 øer og nogle holme; 4033 km², 181 000 indb. (1945), deraf 5600 hvide, 117 000 mulatter, resten overvejende negre. Længst mod SV ligger Brava, derefter Fogo, São Tiago, Maio, Boa Vista, Sal, São Nicolau, Santa Luzia, São Vicente og Santo Antão. Fogo har vulkanvirksomhed. Klimaet er tropisk og tørt. Beboerne lever af kvægavl, fiskeri og landbrug. Vigtige produkter er kaffe, sennep, spiritus, appelsiner og huder. Hovedstad: Praia på São Tiago. Porto Grande på São Vicente er kulstation for den eur. skibsfart på S-Amer. **K** opdagedes 1441 og var da ubeboede.

Kap York, 1) stejlt forbjerg i NV-Grønland, 75°74′ n. br., 66°20′ v. l.; 2) polareskimoisk boplads.

kar (*vasa*), *anat.*, årer.

kara|bi'n (fr.), håndskydevåben, der bruges af rytteri, ingeniører, gendarmer m. fl. I det væsentlige adskiller den sig kun fra geværet ved at være kortere og lettere. Længde 1 m, vægt 3,5 kg.

kara|bi'nhage el. *fjederhage*, hage med fjederlukke. Bruges til urkæder, bælter, geværremme o. l.

Karabinhage.

karabini|erer, soldater rustet med karabin. I Ital. navn på gendarmer.

Ka|ra-Bu|gaz [-|gas], bugt på østsiden af Kaspihavet; vandet indeholder 20,5% salt.

Karachi (eng. [ka|ra:tʃi:]), hovedstad i Pakistan (fra 1947) og i prov. Sind, ved Indus' munding i Det Arab. Hav; 359 000 indb. (1941). Vigtig havneby, eksport af hvede og bomuld; al sidig industri. - Grl. 1854.

Karađorđević [-|djɔrdjævitʃ], serbisk fyrsteslægt, nedstammer fra høvdingen Kara-|đorđe (Sorte Georg) (1766–1817), der ledede frihedskamp mod tyrkerne efter 1804. Stredes m. huset Obrenović om magten i Serbien, kom på tronen 1903 m. Peter 1., hvis søn Alexander I. (d. 1934) herskede over Jugoslavien. Alexanders søn Peter 2. afsattes 1945 som konge i Jugoslavien.

Karadžić [ka|radʒitʃ], *Vuk* (1787–1864), serb. folklorist og sprogmand, grundlægger af det serbokroat. litt.sprog, samlede ordsprog, folkeeventyr og folkeviser, lagde med sin gramm. og ordbog grunden til det moderne kulturliv, oversatte Ny Test. til sit moderne sprog, førte en utrættelig kamp mod konservatisme og traditionalisme.

ka|raffel (arab.), beholder til drikkevarer, med el. uden hank.

Karafuto [ka|lafɔ], jap. navn på Sahalin, Sovj.

Karagan|da, by i N-Kazahstan, Sovj.; 166 000 indb. (1939) Ved **K** stort kulfelt, der forsyner Uralbj.s jernindustri; kobberminer og -værker.

'Kara-havet, den del af Ishavet, der ligger SØ f. Novaja Zemlja.

Karajak Fjord [krara|jakr], isfjord, der fra Umanakfjorden strækker sig mod SØ langs Nûgssuaqs nordside.

Karajan [|karaja:n], *Herbert von* (f. 1908), østr. kapelmester, 1938 kapelmester ved Statsoperaen i Berlin; fra 1945 i Wien.

kara|ka'l (sp., fra tyrk. *qarah qūlāq*, egl: sort øre) el. *ørkenlos* (*Lynx caracal*), slankt, langbenet og langøret rovdyr af kattefamilien; fra steppe- og ørkenområder i Afrika og Sydasien.

Karakal|pakien, ASSR i Uzbekistan S f. Aral-søen; 113 000 km², 305 000 indb. (1939), deraf 40% karakalpakker (et tyrkisk folk). Hovedstad: Nukus. Agerbrug og kvægavl. Autonomt område 1925, ASSR 1932.

Kåråkorum (eng. [kära|kå:rəm]), bjergkæde i Centralasien N for det vestl. Himålaya og øvre Indus. Højeste punkt: Mount Godwin Austen (8611 m). Mange andre toppe er 7–8 km h., og bjergkæden er næsten ikke til at passere. Størstedelen af **K** ligger i Kashmīr, Indien.

karak|te'r (gr. *charaktēr* præg), 1) *psyk.*, a) individs særpræg i alm.; b) samlingen af individets relativt konstante handlemotiver og den grad, i hvilken de gør sig gældende; c) den egenskab at have stærke og konstante handlemotiver; 2) *pædag.*, udtryk i tal el. ord for kvaliteten af en el. fl. præstationer i skole el. ved eksamen (jfr. karakterskala); 3) *søv.*, a) mærke på sejl el. rundholt til angivelse af dets art; b) et fyrs **k** dets særlige form for blink til adskillelse fra andre fyr.

karak|te'rdans, genre inden for balletkunsten; dans af særligt nationalt el. individuelt særpræg.

karakteri|se're (gr. *charaktērizein* præge), kendetegne, skildre, give udtryk for; give titel.

karakteri|stik, 1) skildring af en genstands væsentlige egenskaber eller af en persons karakter; 2) *mat.* en logaritmes **k** er det mindste af de to på hinanden følgende hele tal, ml. hvilke logaritmen ligger; 3) *fys.*, en grafisk fremstilling af sammenhængen ml. strøm og spænding for en leder el. et elektr. apparat.

karakterolo|gi' (gr.), *psyk.*, læren om individers særpræg som helhed, især som den giver sig udtryk i deres adfærd og alm. holdning. Ofte ensbetydende med individual- el. differentialpsyk.

karak|te'rplanter el. *indikatorplanter*, betegn. for nogle vildtvoksende planter, hvis forekomst er vejledende ved bedømmelsen af voksestedets jordbundstilstand. Kalktrangsplanter (rødknæ, knavel, spergel og blå stedmoder) og basebunds- el. kalkbundsplanter (blåstjerne, humle-sneglebælg, svine-melde, lugtløs kamille) kan vejlede om jordens reaktionstilstand. Vådbundsplanter (forsk. pileurter, følfod m. fl.) viser, at afvandingen er mangelfuld. Disse **k**-s forekomst bør dog kun tages som en orientering.

karak|te'rskala, kan opbygges efter mange principper, f. eks. med lige afstand ml. karaktererne: 6, 5, 4, 3, 2, 1 (fra ug til slet) el. med forøget afstand: 15, 14, 12, 8, 0, ÷16 (Ørsteds **k**). Den statistiske **k** har gennemsnitskarakteren i midten: 5, 4, 3 (det normale), 2, 1. Bruges bl. a. ved standpunktsprøver. I Danm. findes ved univ. desuden 5 delvis forsk. **k**.

kara|kulfår (efter søen *Kara Kul* i Pamir), fedthalefår fra Turkestan; de 1–3 dage gl. lams skind anv. til pelsværk (persianer).

Kara-|Kum, sandområder i Centralasien, Sovj., NØ f. Aral-søen og S f. denne ml. Hiva og Mary.

karambolage [-|la:ʃə] (sp. *carambola* bold), 1) i billard sammenstød ml. 2 el. fl. baller; 2) i daglig tale: sammenstød.

kara|mel' (sp.-fr., vistnok af mlat. *canna mellis* sukkerrør), sortbrun klar masse, der dannes, når sukker ophedes til over 200° C. Opløst i vand anv. den som farvestof til mad, »kulør«; karameller, opr. betegn. for stærkt opvarmet (karamelliseret) sukker, nu sædv. fløde-k.

Karamzin [-'zin], *Nikolaj* (1766–1826), russ. romantisk prosaist og historiker. Gnm. sin rejseskildring *En Russ. Rejsendes Dagbog* (1791–92) og sine følsomme noveller har han haft umådelig bet. for det russ. sprogs frigørelse fra den kirkeslaviske tradition. Hans 12 bd.s værk *Det Russiske Riges Hist.* (1816–27) var den første store populære skildring af emnet (indtil 1611).

karan|tæne (ital. *quarantena*, af *quaranta* 40), 1) afsondring og observation af personer, der har været udsat for smitsom sygdom, indtil smittefaren er ophørt. Iværksættes især over for tilrejsende fra steder i udlandet, hvor ondartede epidemiske sygdomme som pest, kolera, kopper o. l. forekommer. Navnet kommer af, at **k** opr. varede 40 dage. I havnekøbstæderne og Kbh. findes særlige **k**-kommissioner, der administrerer bestemmelser vedr. **k**; 2) *sport*, midlertidig udelukkelse af sportsmand fra deltagelse i konkurrencer.

karan|tæne-anstalter, afspærrede områder, oftest ved større havnebyer, hvor personer kan underkastes karantæne.

karan|tæneflag, *søv.*, internat. signalflag Q (firkantet gult), føres af karantænelægens fartøj, betyder højst i skib for indgående i havn: smittefri, ønsker fri forbindelse med land. (Ill. se tavle Signalflag).

Karásek ze Lvovic [|kara:sæk zæ |lvɔvits], *Jiří* (f. 1871), čech. lyriker, romanforfatter og dramatiker, repr. for den čech. modernisme omkr. 1900.

'Karasjokka [-ʃåk:a], en af Tanas kildefloder i No. Her ligger turiststationen og markedspladsen Karasjok (300 indb.).

ka|ra't (gr. *kerátion* frø af johannesbrødtræet, hvormed man vejede guld (Afrika) og diamanter (Ostindien), derfra senere alm. handels-, guld-, sølv-, mønt-, medicinal- og juvelvægt, forsk. i dc forsk. lande. Nu anv. mest meter-karaten (fork. ka) = 200 mg. I ældre tid angaves guldets finhed i **k**, idet 1 mark guld = ca. 1/4 kg deltes i 24 **k** à 12 gren; at en guldmængde var 18 **k**, ville da sige, at 75% var rent guld.

kara|vane (af pers. *kārwān*), en gruppe af rejsende, oftest handelsfolk med deres last- og ridedyr, og pilgrimme, der af

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

sikkerhedshensyn foretager en rejse sammen. Denne rejseform er ældgl., alm. i Ml.- og Forasien samt Afr., hvor lange afstande må tilbagelægges gnm. ørkener med fare for vandmangel el. røveroverfald. Særlige **k**-veje er opstået allerede i oldtiden, da Sydens produkter (afr. slaver og elfenben) ved **k**-handel førtes til Middelhavslandene, el. kin. silke m. m. bragtes fra Ø til V. Da vejenes forløb er afhængig af de vandingssteder, der må opsøges undervejs, ligger de nogenlunde fast og følges til dels den dag i dag. I deres skæringspunkter er opstået byer som stottepunkter for **k**-handelen, med særlige bygninger, karavanse'rai'er, hvor **k** søger ind ünder ophold.

Kara'van'kerne, bjergkæde i Ø-Alpernes sydøstl. del på grænsen ml. Østrig og Jugoslavien; indtil 2263 m h.

kara'vel' (sp. *carabela*, af gr. *kárabos* krabbe), *sav.*, middelalderlig skibstype med højt skrog og løftet agterstævn. Især anv. i Middelhavet.

Karbalâ ['kārbälɑ:], by i Iraq, SSV f. Bagdad; 65 000 indb. (1932). Shiittisk valfartsby med Huseins grav.

karba'mi'd (lat. *carbo* kul + *amid*), kulsyrens amid, urinstof.

karbami'na't, (lat. *carbo* kul + *amin*) salt af karbaminsyre.

karba'mi'nsyre (lat. *carbo* kul + *amin*), NH_2COOH, kendes kun som salte m. m. Ammoniumsaltet (ammoniumkarbaminat) fremst. af ammoniak og kuldioksyd og anv. til fremst. af urinstof (**k**-s amid); findes desuden i hjortetaksalt.

Karberg, *Andreas* (f. 1881), da. embedsmand. F. i Sønderborg; dr. jur., bankmand. Fra 1926 amtmand (Ringkøbing). Landstingsm. 1920–26 (Venstre).

kar'bi'd (lat. *carbo* kul), fællesbetegn. for forbindelser (af dog væs. forsk. art) af visse grundstoffer med kulstof. Tekn. vigtige er kalciumkarbid (ofte kaldet »karbid«) og siliciumkarbid.

karbi'no'l, d. s. s. metylalkohol.

karbo- (lat. *carbo* kul), kul-.

karbo'cykliske forbindelser [-syk-] (*karbo-* + *cyklisk*), stoffer, hvis molekyler indeholder en ring, alene dannet af kulstofatomer.

karbo'ge'n (*carbo* + oxygenium), en blanding af 5–7% kuldioksyd og 93–95% ilt. Kuldioksyd virker stimulerende på åndedrættet, og **k** har derfor fundet anv. f. eks. ved oplivningsforsøg på skindøde.

karbohy'draser (*karbo-* + gr. *hýdōr* vand), kulhydrathydrolyserende enzymer, spiller en stor rolle for det org. liv. Eks. på **k** er diastase, ptyalin og invertase.

karbok'sy'l (*karbo-* + *oxygen* + *hydroxyl*), radikalet $-C\overset{O}{\underset{OH}{<}}$ den for org. karbonsyrer karakteristiske atomgruppe. Giver molekylet sur karakter, idet brintatomet kan fraspaltes som brintion.

kar'bo'l (lat. *carbo* kul) el. *karbolsyre*, d. s. s. fenol.

karbolforgiftning, forgiftning med fenol (karbolsyre) ved fejltagelser el. i selvmordsøjemed, kan også skyldes optagelse gnm. hud fra omslag el. under kreaturvask, desinfektion el. lign., medfører stærke smerter, uklarhed og lammelse af åndedræt og kredsløb, behandles med indgift af kulpulver el. vegetabilsk olie.

Karbo'li'neum [-əum] (varemærke): letflydende tjæreolie, anv. ved påstrygning til beskyttelse af træværk mod fugtighed og svampe.

kar'bo'lolie el. *karbolsyreolie*, tjæredestillat indeholdende fenol, og hvoraf dette kan vindes.

karbolvand, opløsning af (2%) fenol (karbol) i vand. Desinfektionsmiddel.

karbo'me'ter (*karbo-* + *-meter*), apparat til bestemmelse af kulstofmængden i stål ved måling af dets magnetiske egenskaber.

kar'bo'n (lat. *carbo* kul), næstyngste formation i palæozoiske grüppe. Floraen rig, især med sporeplanter (bregner, delvis pteridospermer, lepidodendrer, sigillarier, calamitter og cordaiter), alle store træer, der voksede i sumpe i varmt klima. Faunaen rig med foraminiferer (fusulina), koraller, crinoider, brachiopoder, nautiler, goniatiter, primitive insekter, hajer og ganoider, urpadder, primitive krybdyr. Marin facies for en stor del kalksten (bjergkalk, fusulinakalk), limnisk facies stenkulførende sandsten og skifer (såk. produktiv kulformation). Fra **k** stammer de overvejende dele af Jordens kulforråd. I Eur. stenkul i en zone fra England gennem Mellemeuropa (foldet i **k**). Yderligere kulfelter i Rusl., Kina, USA (Appalacherne o. a. st.).

karbo'nade (fr. af lat. *carbo* kul; egl: kødskive, der ristedes over kulild), hakket kalvekød, der formes som runde skiver, paneres og steges på pande.

karbo'na't (lat. *carbo* kul), salt af kulsyre.

karboni'se'ring (lat. *carbo* (træ)kul), destruktion af vegetabilske stoffer, f. eks. burrer, i uld ved behandling i fortyndet svovlsyre og tørring i varmen, hvorved dannes hydrocellulose, der let fjernes.

karbo'nitter (lat. *carbo* kul (på gr. af kulstofindh.)), over for stød og ophedning ret ufølsomme sprængstoffer, best. af nitroglycerin, kali- el. natronsalpeter og mel el. træmel; anv. meget som grubesprængstof.

karbonpapir [-'bɔn-] (lat. *carbo* (træ)kul), tyndt papir, påført et afsmittende lag sort el. blå farve, benyttes til gennemslag af skrift.

kar'bo'nsyre, org. forb., hvis molekyler indeholder karboksylgruppen *–COOH*.

karbo'ny'l (lat. *carbo* kul), det divalente org. radikal $=CO$. **k** er den for aldehyder og ketoner karakteristiske atomgruppe. Udgør desuden en del af karboksylgruppen. En række metaller danner forbindelser med **k**, de såk. metalkarbonyler.

karbonylklorid el. *fosgen*, $COCl_2$, kulsyrens diklorid. Farveløs luftart med stikkende lugt, kp. 8,3°. Meget giftig, anv. som kem. kampstof (kvælende gas).

karbo'rundum el. *karborund* (*karbo-* + *korund*), siliciumkarbid, *SiC*. Finder stor anv. som slibemiddel; som naturligt mineral kun påvist i meteorer.

kar'bun'kel, *med.*, brandbyld.

karbu'rator (lat. *carbo* kul), et apparat, der ved benzin- og petroleumsmotorer forstøver brændstoffet og blander det med luft i et sådant forhold, at blandingen er eksplosiv. **k** er automatisk, så at den, når den er indstillet rigtigt, giver et omtrent konstant forhold ml. benzin- og luftmængde uanset motorens omdrejningstal. Ved særl. anordninger kan **k** give en mere benzinrig blanding og derved lette starten af en kold motor.

karbu're'ring, tilsætning af benzin, benzol el. krakket olie til luft el. gas (automobilmotorer, karbureret vandgas osv.).

kar'by'lami'ner, d. s. s. isocyanider.

karchesion [-'ke-] (gr., lat. *carchesium*), 1) udkigskurv i masten på oldtidens skibe; 2) antikt tohanket bæger af lign. form.

kardanaksel [-'dan-], den aksel, der overfører kraften fra en bilmotor til baghjul. **k** er, da bagbroen (*bagakslen*) under kørslen bevæges op og ned, udstyret med *kardanled*. **k** forsænkes undertiden ved indskydning af et særligt tandhjulssæt.

kardanled [-'dan-], et ml. 2 akselender indskudt led, der kan overføre en drejende bevægelse, men alligevel tillader en vis

skævhed m. de to aksler. I skitsen er *A* den drivende, *B* den drevne aksel og *C* er kardankrydset. *A* og *B* ender begge med en gaffel, hvis grene har lejer for kardankrydset *C*.

kar'da'nsk ophængning (opfundet af G. Cardano), en indretning, hvorved f. eks. et skibskompas ophænges drejeligt om to på hinanden vinkelrette akser, så at dette vil forblive i samme stilling uafhængigt af skibets slingren.

Kardec [-'dæk], *Allan*, dæknavn for H. D. Rivail.

'Kardelj, *Edvard* (f. 1910), jugoslav. kommunist. F. i Slovenien. Lærereksamen; fagforeningspolit., arresteret 1932–35 f. illegal kommunist. agitation, i udl. 1934–37; fra 1941 bl. ledende modstandsfolk i Slovenien. Fra marts 1945 vicepremiermin. under Tito. Sammen med Tito skarpt angrebet af Kominform juni 1948. Fra aug. 1948 udenrigsmin.

karde'mommeplante (*Elet'aria*), slægt af ingefærfam. med 1 art E. carda'momum. Kardemomme fås af de i kapslerne værende frø, som indeholder aromatiske stoffer. **k** vokser vildt i Forindien.

Kar de Mumma, pseud. f. Erik Zetterström.

'Kardex, navn på et bestemt fabrikat af plankartotek.

kardi- (gr. *kardia* hjerte), hjerte-, mavemunds-.

kar'dia (gr.) el. *'cardia* (lat.), hjerte, øvre mavemund.

kardial'gi' (*kardi-* + *-algi*), smerte i hjertekulen (kardia), symptom ved sygdomme i mavesækken.

kardi'na'l (lat. *cardo* dørtap; deraf: det, hvorom alt drejer sig), 1) kat. kirkeembede, udviklet af visse rom. præstestillinger. Siden 1059 foretager **k** pavevalg. **k**-kollegiet er pavens råd. 1586 fastsattes tallet til højst 70; indtil 1946 var flertallet af **k** ital; 2) (*adj*) vigtigst, størst, grund-, hoved-.

kardinal (efter fjerdragtens lighed med kardinalernes røde dragt) (*Richmon'dena cardi'nalis*), ildrød, amer. finke af størrelse som stær, m. sorte tegninger om øje og næb. Alm. burfugl. Betegn. **k** anv. også om forsk. andre amer. finker.

kardinalbille (*Py'rochroa co'cinea*), skarlagenrød bille, den fladtrykte larve under bark. Alm. i skove.

kardinaldyder, grunddyder, de dyder, hvoraf de øvr. kan udledes. Platons **k** er: Visdom, tapperhed, besindighed, retfærdighed; kristendommens **k** er: Tro, håb, kærlighed.

kardinalhat, en skarlagenrød, lavpullet, bredskygget silkehat, med 15 silkekvaster på hver side. Påbudt 1246.

kardinalpunkter, hovedpunkter, spec. S-, V-, N- og Ø-punktet i horisonten.

kardinalskongregationer, 12 kommissioner af kardinaler i Rom (de fl. oprettet i 16.–17. årh.), der varetager hver sit område af den kirk. forvaltning. Nyorganiseret 1908. Vigtigst er Sacrum officium og propagandaen.

kardinaltal, d. s. s. grundtal, talrækkens hele positive tal, 1, 2, 3 .....

kardio- (gr. *kardia* hjerte), vedr. hjertet.

kardio'gra'f (*kardio-* + *-graf*), apparat til optegnelse af hjertets stød mod brystvæggen.

kardio'gram' (*kardio-* + *-gram*), kurve over hjertets kontraktioner registreret v. hj. af en kardiograf, d. s. s. elektrok.

kardio'ide (*kardio-* + *id*) (gr.), kurve, der beskrives af et punkt på en cirkel, der ruller på en anden lige så stor cirkel.

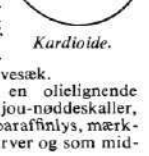

Kardioide.

kardio'lyse (*kardio-* + *-lyse*), operation til løsning af betændelsesagtige sammenvoksninger ml. hjerte og hjertesæk.

kardio'spasme (*kardio-* + *spasme*), krampagtig sammentrækning af musklerne ved overgangen fra spiserør til mavesæk.

kar'do'l (*anacardium*), en olielignende vædske, der findes i akajou-nøddeskaller, anv. til sortfarvning af paraffinlys, mærkning af vasketøj, trykfarver og som middel mod myrer.

kar'du's (fr. *cartouche*, af ital. *cartoccio* papirshylster), 1) forsk. slags groft indpakningspapir, fås i mange farver og kvaliteter; anv. også til hylstre, konvolutter osv.; 2) den silketøjspose, hvori ladningen af krudt indsys.

kar'dæsk, 1) (ty. fra ital. *cartoccio* hylster, egl. samme ord som kardus), et projektil til det svære skyts, bestående af en stål-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

bøsse med låg og bund (spejlet), der er fyldt med blykugler. **k** benyttes af ar-

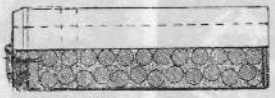

tilleriet i nærkamp, f. eks. mod rytteri (ill.);

2) (ital. *cardare* kæmme uld), en stiv børste til renholdelse af heste o. a. husdyr.

Ka're'len, fi. *Karjala*, landskab i Sovj. fra Vyborg (Viipuri) ved Den Finske Bugt til Kandalaksja-bugten ved Hvidehavet. Øst-**K** udgør størstedelen af Den Karelsk-Finske Unionsrepublik; af Vest-**K** hører Vyborg og Det Karelske Næs til RSFSR, resten (egnen N f. Ladoga-søen) til Den Karelsk-Finske Rep. **K** er et granitområde, hvor isen i istiden har udgravet talr. søbassiner, der mange steder er blevet til moser, og har aflejret moræne- og smeltevandslag. De største søer er Ladoga og Onega. – *Historie.* Som overv. fi. befolket grænseområde var **K** i middelalderen omstridt ml. Sv. og Rusl.; v. grænselægn. 1323 kom vestl. **K** med Viipuri til Sv., men overv. del af **K** forblev russ. og ortodoks. 1721 afstod Sv. vestl. **K** til Rusl. I det lidet udviklede Øst-**K** levede gl. fi. folketradition længere end i det sv. Finl., her optegnede Lönnrot de kvad, som han udformede til Kalevala. Togvr. påvirkedes Øst-**K** efth. stærkt af russ. sprog og skik. Under opgøret ml. Finl. og Sovj. 1917–20 opstod fi. ønsker om at knytte **K** samlet til Finl., *men Dorpatfreden* lagde Øst-**K** under Sovj. I Mellemkrigstiden betragtede nogle fi. nationalistkredse Øst-**K** som irredenta. Moskvafreden marts 1940 lagde vestl. **K** med Viipuri under Sovj., hvilket bekræftedes efter krigen 1941–44 v. våbenstilst. 1944 og fred i Paris 1947.

ka're'ler, fi.-ugrisk folk i Karelen; ca. 900 000.

ka're'lsk, den østfi. dialekt, der tales i Karelen.

Ka're'lske Næs, landskabet ml. Ladoga og Finske Bugt. Dorpatfreden 1920 lagde fi.-sovj. grænse v. Systerbäck på **K**, der havde været sv.-russ. grænse 1323–1617. Denne fremskudte position nær Leningrad kunne Finl. vanskeligt hævde, da Sovj. blev ml. stormagt og efter krigsudbruddet sept. 1939 søgte at revidere sine V-grænser. Under Vinterkrigen nov. 1939–marts 1940 hævdede finnerne længe landtangen, men stillingerne gennembrødes febr.–marts, og v. Moskvafreden fik Sovj. **K**. Efter krigsudbrud juni 1941 generobr. Finl. **K**, men sommer 1944 brød Sovj. i kortvarig offensiv igennem den fi. linie. Derefter under RSFSR.

Karelsk-Finske Unionsrepublik, Sovj., omfatter Øst-Karelen og den N f. Ladoga-søen liggende del af Vest-Karelen; 178 500 km²; ca. 500 000 indb. (1939), heraf ca. 40% karelere. Hovedstad: Petrozavodsk. **K** minder med sit istidsprægede, sø- og mose-fyldte granitterræn, der er dækket af nåleskov, meget om Finl. Landbruget producerer byg, havre og a. foderplanter til køer og svin. Tømmerprod. er stor (70% af **K**-s areal er skov), og Soroka og Kem ved Hvidehavet er tømmereksporthavne. Industrien fabrikerer cellulose og papir. **K** gennemløbes af Murmansk-banen og dens sidegren Soroka–Arhangelsk, samt af Hvidehavs–Østersø-kanalen. – *Historie.* Grl. 30. 3. 1940 v. forening af den Karelske Soc. Sovjetrepubl. (Fjern-Karelen, Øst-Karelen, grl. 1923) og de af Finl. i Moskvafreden afståede områder. Ved Finl.s fornyede afståelse 1944 lagdes dog Karelske Næs under RSFSR.

Karen, da. kvindenavn, af Katarina.

ka're'ner, siam.-kin. folkegruppe i det sydl. Burma og vestl. Thailand; ca. 1 mill.

ka'ren'sforsikring (lat. *carere* mangle, undvære), forsikr., hvor forsikr.ydelsen *helt el. delvis først træder i kraft en vis* tid efter kontraktens indgåelse.

ka'ren'stid (lat. *carere* mangle, undvære),

Karl 1. af Engl.

Karl 2. af Engl.

den ventetid, der hengår fra indtræden i en forsikring, til forsikringsydelsen kan blive aktuel.

kares'se're (fr. af lat. *carus* kær), kærtegne.

Karesu'ando, den nordligste kirkeby i Sv., NØ f. Kiruna.

ka're't (lat. *carrus* firhjulet vogn), lukket, firhjulet galavogn.

Forgyldt firesædet karet fra 1778. (Den Kgl. Staldetat).

ka'rette (malajisk) (*Che'lonia imbri'cata*), havskildpadde, taglagte rygplader, der anv. til fabrikation af kamme o. l. Udbredt i varmere have.

kar'fun'kel (lat. *carbunculus* lille glødende kulstykke), gl. betegn. for røde ædelsten, især granat.

'Ka'rien, oldtidslandskab i SV-Lilleasien, hvis indfødte fyrster var halvt uafhængige i persertiden. Berømteste konge: Mausolos. 189 f. Kr. under Rhodos, 129 f. Kr. under Rom. I **K** lå de gr. kolonier Halikarnassos og Knidos.

Kari'kal, lille fr. koloni på Forindiens Ø-kyst S f. Madras; 135 km²; 64 000 indb. (1946).

karika'tu'r (ital. *caricare* belæsse, overlæsse), en billedfremstilling, der ved overdrivelse el. forvrængning af enkelte træk søger at fremhæve det karakteristiske el. latterlige ved en person, en samfundsklasse el. lign. **k** har været kendt fra oldtiden og udfoldet sig rigest i tegnekunsten.

Karin 'Månsdotter (1550–1612), *sv. dronning*. Datter af soldat, knyttet til Erik 14., der 1567 ægtede **K** og 1568 gjorde hende til dronning, men styrtedes s. å.; **K**, der forgæves havde søgt at mildne E.-s sindssyge, delte hans fængsel til 1573; pensioneredes med fi. kongsgård.

kari'o'l (fr.), ensædet eenspænder-køretøj på to høje hjul.

Ka'rise, da. stationsby (Køge–Fakse); 949 indb. (1945).

'Karitz [-ts], *Anders* (f. 1881), sv. filosof. Betoner i forsk. skr. modsætningernes bet. for tænkningen og bevidsthedslivet i det hele, men ser i kærlighed og sandhedsstræben en tendens til at realisere fornuftmæssige ordninger.

Kâriz [kɔ:'ri:z], pers. navn på Qanät (vandingstunnel).

'Karjala, fi. navn på Karelen.

'Karkemish [-ʃ], oldtidsby ved Eufrat NØ f. Aleppo, nu *Djerablus*; fra gl. tid vigtigt overgangssted. Talr. skulpturer og indskrifter (hieroglyfiske) fra hittittisk tid. Erobret af assyrerne 717 f. Kr. I slag v. **K** 605 f. Kr. fordreves ægypterne fra Syrien af babylonerne under ledelse af Nebukadnezar.

karkryptogamer, d. s. s. karsporeplanter.

Karl, germ. og nord. mandsnavn; betyder mand.

Karl, eng. *Charles* [tʃa:lz], *eng. konger*.

Karl 1. (1600–49), reg. 1625–49, søn af Jakob 1. Gik med Buckinghams støtte mod parlamentet og opkrævede ubevilget told. 1629 medførte polit.-rel. modsætn. parlamentets opløsning. Regerede nu med Lauds og Straffords hjælp uden parlament til 1640. Kravet om en ny ikke-calvinsk liturgi bevirkede oprør i Skotl. Pengemangel tvang da **K** til at indkalde (det lange) parlament. Skønt i beg. eftergivende brød **K** til sidst af; 1642 udbrød borgerkrigen. Fl. gange besejret flygtede **K** til Skotl., men udleveredes, og efter nyt flugtforsøg var den sidste rest af tillid til **K** udtømt. Efter proces for overdomstol, nedsat af det af Cromwell udrensede Underhus, henrettedes **K** 30. 1. 1649. Karl 2. (1630–85), reg. 1660–85, søn af Karl 1. Flygtede 1646 til Frankr. Søgte 1649–51 forgæves at vinde tronen, men kaldtes 1660 tilbage. **K**-s reg. blev Restaurationstidens »merry England«, hvor puritanerne trængtes i baggrunden, og kongens stilling atter befæstedes. **K**-s mål var indførelse af katolicismen og indskrænkn. af parlamentets myndighed; hemmedes af pengemangel og søgte Ludvig 14.s venskab. Til 1667 var Clarendon ledende, 1667–74 et kabinetsråd (kabalen). Allerede 1673 havde parlamentet dog tvunget **K** bort fra den kat. polit. (testakten), men striden fortsatte og tilspidsedes på spørgsmålet om den kat. Jakob (2.)s tronfølgeret. Fra 1681 regerede **K** uden parlament. G. m. Katharina af Bragança, men havde mange elskerinder.

Karl (1.) **den Store,** lat. *Carolus Magnus* fr. *Charlemagne* (ca. 742–814), *frankerkonge* 768–814, rom. kejser (800–814), søn af Pipin den Lille. Erobrede Langobarderriget 773–74, Sachsen 772–83, den

Karl den Store (Hovedrelikvarium).

spanske mark, Balearerne, Sardinien og Corsica fra araberne, afsatte 788 hertug Tassilo af Bayern, slog avarerne 786–96. Kronet til kejser i Rom 800 af Leo 3., anerkendt af Byzans 810. Dygtig admin., kontrol med lokalstyrelsen, opmuntring af åndslivet (Alkuin, Einhard og Paulus Diaconus). 806 delte **K** riget med sine sønner Pipin, Karl og Ludvig. (Portræt).

Karl (fr. *Charles* [ʃarl]), *fr. konger*. Karl 2. den Skaldede (823–77), reg. 840–77, søn af Ludvig den Fromme; slog s. m. broderen Ludvig deres broder kejser Lothar ved Fontenay 841 og fik ved forliget i Verdun 843 det vestfrankiske rige, udvidet ved forliget i Meerssen 870. Kejser 876. Svag regent. - Karl 3. den Enfoldige (879–929), reg. 893–923, søn af Ludvig 2.; modkonge mod Eudes. Afstod 911 Normandiet til Rollo, afsat af Robert 923. - Karl 4. den Smukke (1294–1328), reg. 1322–28, søn af Filip 4., hvis politik han fulgte med mådehold. - Karl 5. den Vise (1337–80), reg. 1364–80, søn af Johan den Gode, tilbageerobrede det meste af faderens tab, genrejste finanserne og kongemagten. - Karl 6. (1368–1422), reg. 1380–1422, søn af **K** 5. Styrede dygtigt fra sin myndighed 1388, til han blev sindssyg 1392. Resten af tiden hærgedes Fr. af borgerkrig ml. Bourguignons og Armagnacs og fra 1415 af englænderne. G. m. Isabeau af Bayern. - Karl 7. (1403–61), reg. 1422–61, søn af **K** 6. Ledede Armagnacs, trængtes hårdt af burgundere og englændere, til Jeanne d'Arc 1428 vendte krigslykken, og englænderne 1453, da Hundredeårskrigen *sluttede, kun havde Calais igen. Bragte* orden i finanserne (Jacques Coeur), oprettede 1439 en stående hær og hævdede

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Karl 9. af Sv.

Karl 10. Gustav.

Karl 11. af Sv.

Karl 12. af Sv.

Karl 14. Johan.

Karl 15. af Sv.

den fr. kirkes uafhængighed af paven ved den pragmatiske sanktion 1438. - Karl 8. (1470–98), reg. 1483–98, søn af Ludvig 11. Ægtede 1491 Anna af Bretagne og fik derved dette len. Foretog 1494–95 et sejrrigt, men resultatløst erobringstog til Italien. - Karl 9. (1550–74), reg. 1560–74. Uselvstændig, ledet af moderen Katarina af Medici. Lod sig overtale til at give ordre til Bartolomæusnattens myrderier. - Karl 10. (1757–1836), reg. 1824–30. Broder til Ludvig 16., modarbejdede revolutionen af al magt. Forsøgte som konge absolutistisk statskup 1830, styrtet v. Julirevolutionen.

Karl (1744–1836), *landgreve af Hessen-Kassel*, da. general. Svigerfader til Fr. 6., 1769–1836 statholder i Hertugdømmerne. Frimurer, spiritist; havde til tider indflydelse over Fr. 6.

Karl (ital. *Carlo*), *konger af Neapel*. Karl 1. af Anjou (1220–85), reg. 1265–85, søn af Ludvig 8. af Fr., fik Sicilien som len af paven, slog Manfred ved Benevento 1266 og Konradin ved Tagliacozzo 1268, men mistede Sicilien ved Den Sicilianske Vesper 1282. - Karl 2., reg. 1285–1309, søn af K. 1., måtte 1302 anerkende tabet af Sicilien til Aragonien. - Karl 3. af Durazzo, reg. 1381–86; vandt tronen ved oprør mod sin kusine Johanne 1.

Karl 1. (portug. *Carlos* [ˈkarluʃ] (1863–1908), *konge af Portugal* 1889–1908. Indførte efter urolig regering diktatur 1907, 2. 2. 1908 myrdet i Lisboa s. m. kronprins Luis.

Karl, *konger af Rumænien*, se Carol.

Karl (sp. ˈ*Carlos* [-los]), *sp. konger*. Karl 1. = Karl 5., ty. kejser. - Karl 2. (1661–1700), reg. 1665–1700. Sidste Habsburger i Span., abnormt svag og ubegavet, barnløs. Lod 1700 oprette testamente til fordel for Filip (5.) af Anjou, Ludvig 14.s sønnesøn, anledn. til Sp. Arvefølgekrig. - Karl 3. (1716–88), konge af Span. 1759–88. Konge af Neapel-Sicilien 1735–59. Arbejdede for reformpolitik, i Span. støttet til ministre som Aranda og Floridablanca. Udviste jesuitterne 1767. - Karl 4. (1748–1819), reg. 1788–1808, ledet af dronning Marie Louise og hendes elsker Godoy. Styrtet 1808 af sønnen Ferdinand (7.), søgte at vende tilbage, men blev af Napoleon 1. tvunget til fornyet afkald. D. i Rom.

Karl, *sv. konger* (Karl 1.–6. er sagnagtige). Karl 7., reg. 1156–67, søn af Sverker 1., kæmpede med Erik 9., oprettede ærkebispesædet i Uppsala 1164. - Karl 8. Knutsson (sv. [ˈknʉtsån]) (1409–70), reg. 1448–57, 1464–65 og 1467–70. K (af slægten Bonde) blev 1436 marsk og rigshøvedsmand under opstanden mod Erik af Pommern, trådte 1440 tilbage for Christoffer 3. og blev statholder i Finland. Kæmpede siden utrætteligt mod Christian 1. - Karl 9. (1550–1611), reg. 1604–11. Yngste søn af Gustav Vasa, hertug af Södermanland, bidrog 1568 til Erik 14.s fald; til tider i konflikt med Johan 3., skarpt luthersk; modarbejdede efter 1592 Sigismund, som K fik styrtet 1599, hvorefter højadelens ledere henrettedes. Kongetitel 1604; reorganiserede riget, men led nederlag mod Polen, døde kort efter Kalmarkrigens udbrud, som K havde bidraget til, nedbrudt ved nederlagene. - Karl 10. Gustav (1622–60), reg. 1654–60. Søn af Johan Kasimir af Pfalz-Zweibrücken og Gustav Adolfs søster Katarina; opdraget i Sv., sv. general i slutn. af 30-årskrigen; søgte forgæves ægteskab m. Kristina, besteg tronen ved hendes abdikation 1654. Angreb 1655 Polen, sejrede, men i vanskeligheder mod po. guerilla og i konflikt m. Brandenburg og Østr. Da Danm. erklærede krig 1657, gik K gnm. Tyskl. mod Jylland, jan.-febr. 1658 over Lille-Bælts og Langelands-Bælts is og tvang 26. 2. 1658 Danm. til freden i Roskilde. K-s fornyede angreb mod Danm. afvistes af Kbh. og ved holl. indgreb. Ville fortsætte krigen, men døde febr. 1660. - Karl 11. (1655–97), reg. 1660–97, søn af Karl 10. Gustav. Under indfl. af højadeligt formynderstyre til Skånske Krig, hvor K greb ind, sejrede ved Lund 1676, hævdede sv. magt i Skåne. Genrejste efter 1679 sv. stormagtsstilling; 1680 og 1682 gav stænderne i praksis K enevældig magt, gnm. reduktioner fik staten store godsområder, finanserne kom i orden, stærk hær blev skabt, Karlskrona bygget. Forsøg på forståelse m. Danm. opgaves snart. - Karl 12. (1682–1718), reg. 1697–1718. Søn af Karl 11., angrebes 1700 af da.-po.-russ. alliance. Forenede sig m. eng.-holl. støttefláde i Øresund, gik i land i Humlebæk og truede Kbh., hvorefter Danm. trak sig ud af krigen. Slog 1700 russerne ved Narva, gik 1701 over Dvina mod Polen og slog August 2., som K 1706 tvang til fred; gik derpå efter omhyggelig forberedelse mod Peter d. St., men hæren led svære tab, især i den strenge vinter 1708–09; søgte mod Ukraine, hvor Peter slog hæren ved Poltava 1709 (K ukampdygtig forinden). K undkom til Tyrkiet, som han 3 gange fik til at erklære Rusl. krig, men uden at bøje Rusl.; var 1713–14 tyrkernes fange. Kom nov. 1714 til Stralsund, som K længst mulig forsvarede, havde fra 1715 kun egl. Sverige tilbage, men ville ikke slutte afståelsesfred, spillede med sin ledende minister Görtz' hjælp de allierede ud mod hinanden, angreb 1716 Norge forgæves, atter 1718, hvor K blev skudt ved Fredriksten. At K 12. myrdedes af folk m. tilknytn. til hans svoger Frederik af Hessen, kan ikke udelukkes som mulighed. - Karl 13. (1748–1818), konge af Sv. 1809–18, af Norge 1814–18. Broder til Gustav 3., admiral i sv.-russ. krig 1788–90, ledede 1792–96 formynderregering for Gustav 4. Adolf, hvor K gav Reuterholm magten. Svag karakter, tilbøjelighed for mysticisme. Efter brodersønnens fald konge, men uden større betydning; barnløs; tronfølgeren, fra 1810 Bernadotte, blev den egl. regent. - Karl 14. Johan (sv. [ˈjo:han]) (1763–1844), konge af Sv. og No. 1818–44. Søn af sagfører Henri Bernadotte i Pau (S-Fr.), var døbt *Jean Baptiste Bernadotte*. Officer, avancerede under revolutionskrigene. Marskal under Napoleon 1804. Deltog med berømmelse i krigene, 1806 fyrste af Pontecorvo, søgte 1808 forgæves at føre sp. tropper over Danm. til angreb mod Sv. 1810 tronfølger i Sv., hvor man ønskede Napoleons hjælp til revanche mod Rusl.; tog ledelsen i Sv., sluttede 1812 forbund m. Rusl., deltog i ty. krig 1813 og tvang i Kiel 1814 Fr. 6. til at afstå Norge, hvis ubelejlige modstand K fik udjævnet ved at godkende Eidsvoll-forfatningen. Styrede fredeligt, øvede stor personlig indflydelse; efter nogen konflikt ret populær i Norge i de seneste år, hvorimod der i Sv. efter 1830 rejste sig skarp liberal opposition mod den stærke fyrstemagt og stænderprivilegierne. Bevarede forståelse m. Rusl. - Karl 15. (1820–72), sv.-no. konge 1859–72. Vicekonge i No. 1856, regent fra 1857 under faderen Oscar 1.s sygdom. Regerede konstitutionelt, med mindre personlig indflydelse end faderen og bedstefaderen; ivrig skandinav, måtte 1863–64 bøje sig for sine liberale ministres neutralitetspolitik.

Karl, *ty.-rom. kejsere og konger*. Karl 3. den Tykke (839–88), ty. konge (s. m. sine brødre Karloman og Ludvig 2.) 876–87, fr. 884–87, kejser 881, søn af Ludvig den Tyske, afsat i Tyskl. - Karl 4. (1316–78), ty. konge 1346–78, kejser 1355, søn af Johan af Böhmen, Lod fyrsterne styre deres lande og udvidede domænen med Pfalz, Schlesien, Lausitz og Brandenburg. - Karl 5. (1500–58), søn af Filip d. Smukke af Habsburg og Johanne d. Vanvittige af Castilien. Arvede 1506 Nederl., 1516 de sp. besiddelser (her: Carlos 1.), 1519 de østr. arvelande, blev s. å. ty. kejser. Før 1521 svag og uselvstændig, senere fremragende diplomat. Opr. mødt med uvilje i Span. som nederlandsk, måtte slå oprør ned 1520–21; betragtede senere Span. som sin hovedbesiddelse. Uforstående over for den ty. nat. bevægelse, frastødtes af Luther i Worms 1521. Fordrev sin personl. fjende og storpolit. medbejler Frans 1. fra Italien (krige 1521–26, 26–29, 36–38, 42–44), standsede den tyrk. ekspansion i Middelhavet og ved Donau. Søgte efter 1544 at fæstne kejsermagten i Tyskl. og genskabe kirkens enhed på kat. grundlag; sejrede over protestanterne 1546–47, men slået 1551–52, da de ty. fyrster under Moritz af Sachsen slog sig sammen med Frankrig. Måtte lade broderen Ferdinand føre vigende forhdl. m. tyskerne (Passau 1552, Augsburg 1555). Svækket af gigt; abdicerede 1554–56 til fordel for sønnen Filip 2., idet dog Ferdinand fik de østr. arvelande og (1558) kejsertitlen. Hvor K 5. havde magten fuldt ud, kendte han ikke til religiøs tolerance, men han ønskede en dybtgående reform af romerkirken og stødte fl. gange s. m. paven. Boede efter abdikationerne i San Yuste-klostret i Extremadura. - Karl 6. (1685–1740), reg. 1711–40. Yngre søn af Leopold 1., habsburgsk tronkandidat i Span. 1704–11, fulgte derpå broderen Josef 1. som kejser. Opgav 1714 de sp. krav, men fik Belg., Milano, Neapel og (1720) Sicilien. Neapel-Sicilien tabt efter po. arvefølgekrig 1733–35. Fik 1718 Banatet Temesvár og dele af Serbien fra Tyrkiet, opgav Serbien 1739. Sidste mand af sin slægt, indførte kvindelig arveret (pragmatiske sanktion 1713) til fordel for datteren Marie Theresia. – Karl 7. (1697–1745), kejser 1742–45, kurfyrste af Bayern 1726–45. Rejste arvekrav ved Karl 6.s død, støttet af Fr. og række ty. fyrster, opnåede kejserkrone, men lod nederlag mod Marie Theresia. (Portrætter af Karl 5. og 6. sp. 2324).

Karl 1. (1887–1922), *kejser af Østr. og konge af Ung.* 1916–18, sønnesøn af broder til Frants Josef 1. Søgte forgæves at undgå sammenbrud v. forhdl. om separatfred m. de Allierede. Gik af 12. 11. 1918; søgte marts og atter okt. 1921 forgæves at tilbageerobre ung. trone, døde interneret på Madeira. G. m. Zita af Bourbon-Parma.

Karl (1771–1847), østr. ærkehertug, general. Søn af Leopold 2. Sejrede i Sydtyskl. 1796 og 1799, hævdede sig mod Napoleon v. Aspern-Esslingen 1809, slået s. å. ved Wagram.

Karl af Lothringen (1643–90), østr. feltherre, befriede 1683 Wien fra tyrkisk belejring. Formelt hertug af Lorraine 1675–90 (L. var besat af Frankrig).

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Karl Albert (ᵗCarlo Alᵗberto) (1798–1849), *konge af Sardinien* 1831–49. Nærmede sig gradvis liberal politik i håb om samlet ital. monarki. Gav marts 1848 fri forfatn., støttede Lombardiets kamp mod Østr.; slået ved Custozza 1848, ved Novara 1849, abdicerede.

Karl August (1757–1828), *hertug af Sachsen-Weimar* 1757–1828, overtog reg. 1775. Ven af Goethe, der var **K**-s min. til 1828; gjorde Weimar til centrum for ty. åndsliv. Storhertug 1815, førte liberal politik, gav 1816 første fri forfatn. i Tyskl. (Portræt).

Karl August, Christian August af Augustenborgs navn som sv. tronfølger 1809–10.

Karlberg [-ᵗbærj], sv. kgl. slot nær Sthlm., opført i 17. årh., fra 1792 krigsakademi (nu kaldet Krigsskolan).

Karl den Danske el. *den Gode*, greve af Flandern 1119–27, søn af Knud den Hellige og dronning Edel. Myrdet af borgerne i Brugge.

Karl den Dristige (fr. *Charles* [ʃarl]) (1433–77), *hertug af Burgund* 1467–77, søn af Filip den Gode; i stadig strid med Ludvig 11. af Fr. Tilpantede sig Alsace, erobrede 1475 Lorraine, led nederlag ved Grandson og Murten 1476 og faldt ved Nancy mod Schweiz.

Karl Edvard Stuart (eng. *Charles Edward* [tʃa:lz ᵗedwəd]) (1720–88), eng. tronprætendent, søn af Jakob (3.). Søgte 1745 forgæves at vinde tronen.

ᵗ**Karlfeldt,** *Erik Axel* (1864–1931), sv. digter. Bondesøn fra Dalarna. Nobelprisen 1931 (posthumt). Fik sit gennembrud med de patetisk-humoristiske saml. af hjemstavnslyrik, *Fridolins visor* (1898) og *Fridolins lustgård och Dalmålningar på rim* (1901), hvis titelfig., en akad. udd. bonde, er et poet. selvportræt. Trods spor af tidens angst i saml. *Flora och Bellona* (1918) er udtryk for sundhed og harmoni fremherskende i **K**-s digtn. (Portr.).

Karl Frederik (1700–39), *hertug af Holsten-Gottorp* 1702–39. Søn af hertug Fr. 4., mistede under umyndighed sønderjyske del af Gottorp; knyttet til Sv., Karl 12.s søstersøn, havde en tid udsigt til tronen, men skuffedes 1718 og siden. G. m. Peter d. St.s datter Anna (1708–28).

Karl-Gerhard, se Gerhard, Karl.

ᵗ**Karlgren,** *Anton* (f. 1882), sv.-da. slavist, 1922 professor i slav. filologi ved Kbh.s Univ.

ᵗ**Karlgren,** *Bernhard* (f. 1889), sv. sinolog, har rekonstrueret den oldkin. udtale og dermed grl. studiet af kin. sproghist.

Karl Gustav (sv. *Gustaf* [gü-] (f. 1946), *sv. arvefyrste*, hertug af Jämtland. Søn af arvefyrste Gustav Adolf og prinsesse Sibylia. Efter faderens død 1947 nærmest til sv. trone efter sin farfader kronprins Gustav Adolf.

Karl Gustav-krigene, da.-sv. krige 1657–60. 1657, da Karl Gustav af Sv. var bundet i Polen, erklærede Fred. 3. af Danm. krig i håb om revanche for Brömsebro-freden. K. G. gik gnm. Tyskl. op i Jyll., indtog Frederiksodde, rykkede jan.-febr. 1658 over Lille-Bælts og Langelands-Bælts is til Sjælland, hvor modstandsviljen brød sammen over for hans få tropper. 26. 2. 1658 underskrev Danm. Roskilde-freden: afståelse af Skåne, Bornholm, Blekinge; retten til det 1645 foreløbigt afståede Halland; Bohus len og Trondhjems len. Karl Gustav ville atter angribe Polen-Brandenburg, men frygtede da.-holl. samarb. og begyndte aug. 1657 atter krig, besatte det meste af Danm., men måtte belejre Kbh., der okt. 1658 fik holl. undsætning og 10.–11. 2. 1659 afslog sv. storm. Bornholm befriede sig selv dec. 1658, ty.-po. tropper fortrængte sv. fra Jyll. og slog s. m. da. tropper sv. ved Nyborg 1659. Danm. håbede på generobring af Skåne, men det stred mod vestmagternes interesser; K. G. afviste mægling og angreb Norge, men døde 1660, hvorpå Sv. sluttede fred m. Polen-Brandenburg-Østr. i Oliva og m. Danm. i Kbh. Danm. fik Bornholm og Trondhjems len tilbage.

ᵗ**Kärli,** ind. huletempel ml. Bombay og Poona, 40 m dybt. (Ill.)

Karl 5. af Tyskl.

Karl 6. af Tyskl.

Karl August.

Erik Axel Karlfeldt

Karᵗlinsky [-ski], *Elisabeth* (f. 1905), da. malerinde, g. m. Hans Scherfig; medl. af »Corner«; landskaber og havebilleder.

karl johanssvamp, *bot.*, d. s. s. spiselig rørhat.

Karl-Magnus-sagnene, sagn om Karl den Store og hans mænd, navnlig bevaret i fr. ridderdigtning (chansons de geste) fra 11. til 14. årh. Udbredt over hele Eur., også til norden (via en no. saga); den da. folkebog om Karl Magnus udg. 1509.

Karl Marᵗtel (fr. *Charles-Martel* (ca. 688–741) (af lat. *martulus* hammer), majordomus i frankerriget 714–41, søn af Pipin af Herstal, genvandt Alemannien, Bayern og Thüringen og slog araberne ved Poitiers 732. Lod tronen stå ubesat, da den merovingiske skyggekonge døde 737.

ᵗ**Karloman** (fr. *Carloman*) (d. 754), majordomus i Frankerriget s. m. broderen Pipin den Lille 741–47, hvorefter han gik i kloster. Søn af Karl Martel.

ᵗ**Karloman** (fr. *Carloman*, ty. *Karlmann*), *frankiske konger*, 1) Karl d. St.s broder, og medkonge 768–71. - 2) Ludvig 2.s søn i det vestfrankiske rige 879–84. - 3) Ludvig den Tyskes søn i det østfrankiske rige 876–80 (s. m. sine brødre Karl d. Tykke og Ludvig 2.).

ᵗ**Karlowitz** [-vits], ty. navn på Sremski Karlovci i Jugoslavien. Her afstod tyrkerne ved fredsslutning 1699 Ungarn (banatet Temesvår undt.) og Transsilvanien til Østr., Podolien til Polen, Peloponnes til Venezia.

Karlovy Vary [ᵗkarlɔvi ᵗvari], ty. *Karlsbad*, berømt čech. kursted i Erzgebirge med varme, alkaliske kilder. Eksport af karlsbadersalt. 54 000 indb. (1945). Kaolinlejer.

Karl Peter Ulrik, hertug af Gottorp, d. s. s. Peter 3. af Rusl.

ᵗ**Karlsbad** [-bɑ:t], ty. navn på Karlovy Vary, Čechoslov.

Karlsbad-beslutningerne, vedtaget på kongres i K. af ty. ministre 1819, søgte at kue den nationale frihedsbevægelse ved censur, skarpt tilsyn m. akademikerne, forbud mod Burschenschaft. Bestod formelt til 1848.

karlsbadersalt, afførende saltblanding svarende til saltindholdet i vand fra Karlsbadkilderne. Hovedbestanddele natriumsulfat og natriumbikarbonat.

Karlsbadpunkterne, det sudeterty. partis krav, sammenfattet af Henlein på partimøde i Karlsbad apr. 1938: fuld ligestilling med čecher, anerkendelse af ty. bosættelsesområde, selvstyre, frihed til at bekende nationalitet og verdensanskuelse, oprejsning for begået uret, beskyttelse af tyskere også uden for sudeterty. områder, ty. embedsmænd i ty. område. - Der krævedes ikke indlemmelse i Tyskl., men opfyldelse af **K** ville have betydet en sådan svækkelse af Čechoslov. som stat, at forlig på grundlag af **K** var uantagelig for čecherne. For tyskerne var **K** en begyndelse til videre krav; 13. 9. krævedes tilslutning til Tyskl.

Det indre af huletemplet i Kärli.

Karlsborg [-ᵗbårj], sv. fæstning på vestsiden af Vättern, anlagt 1819–1909.

ᵗ**Karlsburg** [-burk], ty. navn på byen Alba-Iulia i Rumænien.

Karlsᵗhamn, sv. købstad (fra 1668), Blekinge, V f. Karlskrona; 11 000 indb. (1949). Karl Gustavs kyrka (1681–1702). Kastel. Industri: olie, foderkager, tekstil, sukker, sprit. Handel bl. a. med granit. God havn.

ᵗ**Karlskoga** (el. [-ᵗsko:-]), sv. købstad (fra 1940), SØ-Värmland; 30 000 indb. (1949). Bofors våben- og ammunitionsfabr.

Karlsᵗkrona, sv. købstad, hovedstad i Blekinge län og Sveriges vigtigste flådestation; 31 000 indb. (1949). Fredrikskyrkan (ca. 1700), Amiralitetskyrkan (1685), Rådhuset (1798), radiostation, teater og koncerthus (1939). Porcelænsfabr. Skibsværfter. Anlagt af Karl 11, 1679.

Karlskrönikan, sv. rimkrønike på knittelvers, skrevet omkr. midten af 15. årh., behandler Sv.s historie 1389–1452; polit. farvet af sympati for titelpersonen, Karl Knutsson. Udg. 1866.

ᵗ**Karlsruhe** [-ru:ə, -ᵗru:ə], ty. by nær Rhinen i Württemberg-Baden; 172 000 indb. (1946). Til 1946 hovedstad i Baden. Vigtig industriby (maskiner, cykler, tobak); handel med vin; trafikknudepunkt. Grl. 1715. Ca. 25% ødelagt under 2. Verdenskrig.

ᵗ**Karlstad** [-stɑ(d)] sv. købstad (fra 1584), hovedstad i Värmland, ved Klarälvens udmunding i Vänern; 34 000 indb. (1949). Domkirke (1724–30). Industri: træ, papir, jern, maskiner, tekstil; anselig handel og skibsfart. Her førtes 5.–6. 1. 1949 forhandlingerne om skand. forsvarspagt.

Karlstad-konventionerne, sv.-no. traktater, sluttet i Karlstad efter forhandl. aug.–sept. 1905 ved unionsopløsningen. Foreskriver neutral zone ml. landene, sløjfning af grænsefæstninger og voldgift i tilf. af konflikt.

Karlstads stift, sv. stift, omfatter Värmland, Dalsland og vestl. Örebro län; 376 000 indb. (1946).

ᵗ**Karlstadt** [-stɑt], *Andreas*, egl. *Bodenstein* (ca. 1480–1541), ty. reformator. 1517 vundet for Luther, måtte 1524 forlade Sachsen p. gr. af sin radikalisme. 1534 prof. i Basel.

ᵗ**Karlsten** [-ste:n], gl. sv. fæstning, Bohuslän, ved Marstrand. Anlagt (efter ældre fæstn.værker) 1658, desarmeret 1882. Erobret af Tordenskiold 1719.

Karlsvognen, del af stjernebilledet Den Store Bjørn.

ᵗ**Karlö,** sv. navn for Hailuoto, Finl.

karm (nord.), 1) opr. brystværn, deraf rammer, vindueskarm; 2) stor, bekvem, spec. lukket og dækket vogn; forældet ord, tidl. anv. om middelalderl. forhold.

ᵗ**karma** (sanskrit *karman* gerning), 1) i ind. rel. efter upanishaderne summen af et individs moralske gerninger, bestemmende gangen i hans sjælevandring; deraf 2) i moderne teosofi betegn. for »loven om årsag og virkning«, hvorefter menneskets handlinger, tanker og følelser er medbestemmende for dets skæbne efter døden.

ᵗ**Karmel,** 551 m h. forbjerg på Palæstinas kyst, kendt fra Elias' kamp med Bål-præsterne. Ved **K** ligger nu byen Haifa.

karmeᵗlitter, tiggerorden, stiftet på Kar-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

mel 1156; i Danm. siden 1410, kendteste navn her Povl Helgesen.

karmelitterklosteret i Helsingør, Povl Helgesens og Frants Vormordsens kloster, stiftedes 1430 af Erik af Pommern og voksede hastigt med sundtoldsbyen det lå i. Efter Reformat. blev det Helsingørs Alm. Hospital. Bygningerne,

Ka melitterklosteret i Helsingør. Klostergården.

et 4-fløjet anlæg, samlet om en gård, er opf. i løbet af 1400erne og var færdige omkr. 1515. Som S-fløj ligger den store 3-skibede kirke, nu sognekirke, i Ø-fløjen en hvælvet sal, hvis skulpturer tilskrives Adam van Düren. **k,** vort bedst bevarede klosteranlæg, restaur. 1900–07.

kar'mi'n (arab. *qirmiz* kermesskjoldlus), lysende, rød farve, anv. allerede i oldtiden til sminke og neglefarvning, senere til farvning af uld. **k** fremstilles ud fra den på en kaktus levende skjoldlus, cochenille, der indeholder **k**; det anv. som bejdsefarvestof. Det opr. **k** er nu fortrængt af syntetiske farvestoffer, men navnet benyttes for de tilsvar. farvetoner.

karmindompap (*Ery'thrina ery'thrina*), højrød finke, yngler i Ø-Eur.

karmoisere [-moa'se'rə] (arab. *qirmiz* kermesskjoldlus) el. *karmesere*, omgive en større ædelsten el. perle med en kreds af mindre.

karmoisin [-mo(a)'si'n] (arab. *qirmiz* kermesskjoldlus), mørkerød farve med blåligt skær.

'Karmøy [-öi], no. ø, N f. Boknfjordens munding, skilt fra fastlandet ved karmsundet; 174 km², 16 525 indb.

'Karnak, by i Ægypt. på det gl. Thebens plads med ruiner af stadens pragtbyg-

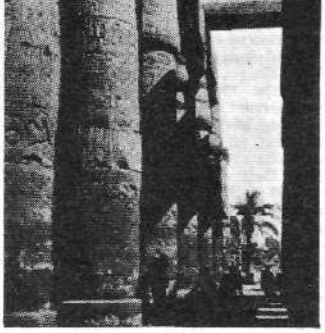

Amon-templets søjlehal.

ninger, bl. a. det store Amon-tempel, hvis søjlehal (opført af Thotmes 2.) er et af verdens mærkeligste bygningsværker.

kar'nap, en med tag og vinduer forsynet fra facaden fremspringende mindre udvidelse af rummet indenfor. **k** anv. i middelald. til forsvar.

karnation (lat. *caro,* genitiv *carnis* kød), malerisk gengivelse af den menneskelige hudfarve.

karna'ubavoks, voksart, blanding af højmolekylære estere af fede syrer og alifatiske alkoholer. **k** fås af karnaubapalmen fra Brasilien. Anv. som polermiddel og ved fremst. af stearinlys, grammofonplader, sæbe og kalkerpapir.

'karneval' (ital. carnevale af *caro* kød + *levare* fjerne), festtiden før fastetiden. I N-Eur., hvor man i st. f. bruger navnet fastelavn, betegner **k** maskeballer.

karnifikation (lat. *caro* kød + *fikation*), sygelig forandring, hvorved dele af lungelapperne får en kødlignende farve og konsistens.

kar'nis (gr. *korónis* krum), liste, hvis ene konvekse del løber glat over i den anden konkave.

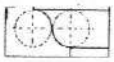

Karnis.

Karo'ling'er, Karl den Stores dynasti, stammede fra bisp Arnulf af Metz (Arnulfingerne), fr. konger 751–887, 893–923 og 936–87, ty. 843–911 og ital. 774–906.

Karo'linska (mediko-kirurgiska) institutet, højere læreanstalt i Sthlm., der uddanner læger; grl. 1810.

Karolinska sjukhuset ['fjü:k-] Stockholm, sv. statshosp. med alle patientkategorier. Undervisningsanstalt for lægestuderende. Hovedparten af Karolinska institutets kliniske undervisning er forlagt til **K.** Opførelsen påbeg. 1931, første afd. taget i brug 1937, indviet 1940. 1947: 1222 senge, fl. udvidelser planlagt.

Károlyi ['ka:roji], *Mihály* (f. 1875), ung. politiker. Ønskede før 1914 forståelse m. Vestmagterne; ved sammenbruddet okt. 1918 ministerpræs., jan. 1919 præsident. Liberal, forsøgte jordreform, marts 1919 styrtet ved Béla Kuns kommunistoprør. Landflygtig; under 2. Verdenskrig leder f. ung. tyskfjendtl. gruppe i London, 1947 ung. min. i Paris.

Karon, nyere da. stavemåde for Charon.

karo'ti'n (gr. *karótón* gulerod), $C_{40}H_{56}$, tre isomere kendes, rødgule fysiol. vigtige plantefarvestoffer. Molekylerne indeholder lange kæder af konjugerede dobbeltbindinger. Nær beslægtet med A-vitamin, hvortil det kan omdannes af organismen, bl. a. β-karotin af et enzym i leveren. **k** forekommer i grønne blade, gulerod, tomat m. m.

karotino'ider (*karotin* + *-oid*), rødgule farvestoffer, opkaldt efter karotin i gulerødder (karotter), af bet. for ernæring, idet fl. af dem omdannes til A-vitamin. De forekommer i grønkorn s. m. bladgrønt, i gulerødder og i mange rødgule frugter. Iltholdige **k** kaldes xantofyler.

ka'rotte (gr. *karótón* gulerod), kort, fin-kødet, tidlig gulerod.

Kar'pa'terne, ca. 1300 km l. system af foldebjerge, der mod N og Ø omslutter den Ung. Slette, forbindende Østalperne m. Balkan. **K,** der består af fl. delvis paral. kæder, er dannet i tertiær og deles i en ydre zone af sandsten og skifre og en indre zone af eruptive dybbjergarter m. v. V-**K** omfatter bl. a. Chřiby, Tatry (Høje Tatra 2663 m), Beskiderne og de Slovakkiske Malmbjerge. Ø herfor betegnes yderzonen med fællesnavnet Øst-**K.** På den anden side af den Ung. Slette ligger Det Transsilvanske Højland, mod V dannende Bihor og mod S De Transsilvanske Alper.

Kárpathos ['karpaθos], ital. *'Scarpanto,* gr. ø bl. Dodekaneserne; 282 km²; ca. 8000 indb.

Kar'pato-U'kraine, čech. *Podkarpatská Rus,* område i Karpaterne i V-Ukraine, Sovj.; 12 620 km²; 789 000 indb. (1938). Hovedby: Uzjgorod. Čechisk 1918–39; fik efter okt. 1939 selvstyre inden for Čechoslov. ligesom Slovakiet; marts 1939 indlemmet i Ungarn under navnet Kárpátalja. Ved Čechoslov.s genoprettelse 1945 overlod Čechoslov. **K** til Sovj.

karpe (*Cy'prinus 'carpio*), ferskvandsfisk,

2 skægtråde, lang rygfinne, store skæl. Kan blive meterlang. Alm. i Eur.

karpefisk (*Cyprini'formes*), fiskegruppe, der s. m. karpelaks, barrygge og maller udgør ordenen Ostariophysi. Udelukkende fersk- el. brakvandsfisk, oftest høje, tandløse m. svælgtænder, der virker imod en hornplade, karpestenen på hjernekassens underside. Svømmeblæren tvedelt. Æglægningen foregår om forsommeren, æggene klæbes til vandplanter. Lever af bunddyr; enkelte planteædere. Artsrig gruppe, navnlig udbredt i den nordl. halvkugles tempererede områder. Fl. arter af økon. bet. Hertil karpe, suder, karudse, skaller, guldfisk, løje, brasen, elrits, smerlinger m. fl.

karpelaks (*Characi'formes*), m. karpefiskene beslægtet fiskegruppe. Munden m. kraftige tænder, fedtfinne. Trop. ferskvandsfisk, navnlig i S-Amer. og Afrika. Fl. arter genstand for fiskeri. Hertil tigerfisk, pirajer m. fl.

karpelus (*Branchi'ura*), småkrebs m. bred flad krop og en slags sugemund, snylter på ferskvandsfisk.

karpetunge, fedtholdig muskelpude på ganen hos karper.

karplanter, ældre betegn. for planter med karstrenge.

'Karratfjord, vestgrønl. fjordkompleks S f. Svartenhuk. Blandt dens grene er de vigtigste Uvkusigssat-fjord og Karrats Isfjord.

Karrats Isfjord, isfjord, der fra Karrats Fjord går mod ØNØ og modtager talr. isbjerge fra to gletschere: Rinks Isbræ og Umiamako Isbræ.

karré [-'re] (fr., egl: firkant af lat. *quadratus* firkantet), fodfolksopstilling, der tillader ildafgivelse til alle 4 sider. Tidl. brugt især overfor rytteri.

karré(bebyggelse), flerfløjet bebyggelse, der lukker sig helt el. delvis om en beplantet gård. Den lukkede **k** var alm. for statsboligfondsperioden (1916–31) og som variant heraf opstod den halvlukkede **k,** der som regel åbner sig mod S el. V.

Karrebæk Fjord, indskæring ml. Sjælland, Gavnø og Enø. Næstved Kanal går gnm. **K** til Karrebæksminde.

Karrebæks'minde, ladeplads ml. Karrebæk Fjord og **K** Bugt; 218 indb. (1945).

Karrebæksminde Bugt, den nordøstligste del af Smålandsfarvandet.

karrémaskine (fr. *carré* firkant), guillochermaskine til kvadratiske mønstre.

'karrenfelder, landskab med vekslende smalle render og skarpe rygge bestående af kalksten, udformet ved strømmende vands kem. erosion.

'Karrer, *Paul* (f. 1889), schw. kemiker. 1919 prof. ved univ. i Zürich. 1937 nobelpris i kemi s. m. W. N. Haworth. Arb. over karotinoider og vitaminer.

kar're'ret (fr. *carré*), firkantet, kvadratisk; ternet.

karretog, *mil.,* 2–3 sammenhægtede karrer (med maskingevær og patroner) trukket af 1 hest.

karri'ere (mlat. *carraria* kørebane), hestens hurtigste gangart; løbebane, forfremmelse.

karriol, se kariol.

Karroo [kə'ru:], busksteppedækkede højsletter i S-Afr. Ø f. Cape Town. Nordligst Store **K.** 400–700 m o. h., sydligst Lille **K** 200–500 m o. h.

Karroo-formationen, lagserie i S-Afr. begyndende med dwykakonglomerat fra den permokarbone istid, derover lag med glossopteris (perm), øverst landdannelser med krybdyr og primitive pattedyr (perm-trias).

kar'rosse (fr. fra lat. *carrus* kærre), en firhjulet galavogn.

karrosse'ri' (fr.), den på chassiset hvilende overbygning af et automobil; tjener til at afgive beskyttende opholdsplads for personer el. gods og er i reglen bestemmende for bilens benævnelse. Åbne **k** (*allweather* el. *sportsvogne*) er i reglen forsynede med kaleche, der kan slås op el. ned. De kaldes *touring,* når de kan rumme 4–5 pers., og *runabout* el. *roadster,* når de er beregnet til 2 pers. Lukkede **k** til 4–5 pers. og med 4 døre kaldes *sedan* el. *saloon,* med 2 døre *coach,* til 2 pers. *coupé,* til 5–7 pers. *limousine.* I *cabrio-coach* består taget af sejldug, der kan rulles tilbage, medens siderne er faste. **k** for rute- og turistbiler har ingen spec. betegn. *Lastbiler* har lukket førerkabine

med plads til 2, undertiden til 3 pers. og bag dette enten lukket varekasse el. åbent lad med side- og bagsmæk. Til spec. formål (brandvæsen, kranvogne o. l.) bygges special-**k.** Fiskebiler har særligt soverum med køjeplads. – *Cabriolet* er fællesbetegn. for biler (fra 2–7 pers.), der bygges således, at bilen med opslået kaleche er ligeså tæt og bekvem som en lukket bil, men med nedslået kaleche virker som åben bil. Som solskinstag betegnes en konstruktion, der har en skydelem i et fast tag. – **k** for personbiler bygges enten af stålplader på et træskelet el. helt af stål. I sidste tilf. er **k** ofte fritbærende, så at egl. chassisramme kan undværes.

karru'sel' (fr. fra ital.), opr. betegn. for forsk. middelalderlige ridderspil, nu forlystelsesapparat bestående af en roterende skive med sæder til publikum i form af træheste, vogne o. lign.

Kars, strategisk vigtig by i det nordøstl. Tyrki i Armeniens højland; 22 000 indb. (1945). Bane til Erzurum og Sovj. – 1546 tyrk., 1878–1918 russ., 1918 (defin. 1922) atter tyrk.

Kar'savina, *Tamara* (f. 1888), russ. danserinde, primaballerina i Diaghileffs ballet i Paris 1909. Bosat i Engl. Memoirer *Theatre Street* (1930).

karse (*Le'pidium*), slægt af korsblomstfam. Urter (el. halvbuske) med små, hvide blomster og korte skulper. 130 arter, i Danm. 6 arter vildtvoksende. Have **k** (L. sativum), hjemmehørende i Middelhavslandene. Dyrkes.

karsporeplanter (*Pteridophyta*) afviger fra løvsporeplanter ved at have ægte rødder, vel udviklede blade og ledningsstrenge. Hertil hører bregner, padderokker og ulvefødder.

'Karsten, *Ludvig* (1876–1926), no. maler; fremragende kolorist; behandlede med årene formen mere og mere skitsemæssigt. Værker: *Golgata* (Kunstmus.), *Tæring, Kopi efter Riberas Kristi Gravlæggelse, Foran Spejlet, Det Blå Køkken* (alle Nasjonalgall., Oslo). **K** havde en årrække tilknytning til Danm. og malede bl. a. på Skagen.

Karstens, *Gerda,* da. danserinde, udd. ved Kgl. Ballet, gjorde sig bemærket ved sin ildfulde dans og sin særprægede mimik. 1938 karakterdanserinde, 1942 solodanserinde.

Karstensen, *Asger* (1874–1945), da. politiker. Knyttet til »Nationaltidende« 1903–15; arb. f. demokratisk omdannelse af Højre og forståelse m. Venstre. Gav 1915 Det Konservative Folkeparti navn, prægede dets program; trængtes tilbage af Alex. Foss, brød med partiet 1920–21. Siden i forb. m. Venstre. Udg. meget personligt prægede erindr.: *Et Liv i Politik* (1940).

karst-fænomener (efter kalkstensplateauet Karst ved nordkysten af Adriaterhavet), resultatet af strømmende og nedsivende vands opløsende virkning på kalksten og dolomit, hvor disse bjergarter danner jordoverfladen (dannelse af karrenfelder, huler (drypstenshuler) og doliner.

karstreng, d. s. s. ledningsstreng.

karsvulst, d. s. s. angiom.

kartebolle ('*Dipsacus*), slægt af kartebollefam., tornede urter med mods. blade og blomsterne i kurvlignende stande. 12 arter, i Danm. 2 vildtvoksende, den ene er gærde-**k** (D. silvestris) med lysviolette blomster. En art bruges til opkradsning af uldtøj.

Gærdekartebolle.

kartegilde, arbejdsgilde, der blev holdt, når landsbyens unge piger i fællesskab havde kartet ulden på en gård.

kar'tel' (mlat. *cartellus* dokument), overenskomst ml. erhvervsvirksomheder om at begrænse indbyrdes konkurrence for at opretholde el. øge profitten, oftest v. prisaftaler og produktionsbegrænsning (jfr. trust). – 2) *folkeret,* overenskomst ml. krigsførende magter. Undtagelsesvis også, navnlig under betegn. **k**-konvention, overenskomst i fredstid om udlevering af undvegne værnepligtige.

karteusere [-'tøi'-], munkeorden, stiftet 1084 i Chartreuse, af stor strenghed, lever asketisk og underkastet taleforbud. Nu hovedsæde i Ital. I Danm. var Asserbo et **k**-kloster.

Kar'thago (føn. *Qartkha'dasht* ny by), fønikisk koloni nær Tunis, anlagt o. 810 f. Kr., snart hovedstaden i et rige af fønikiske kolonier v. V-Middelhavet. Opr. kongedømme, senere aristokratisk handelsrepublik, hvis formål var handelsmonopol på V-Middelhavet. **K** erobrede efth. en række pladser på N-Afr.s, S-Spaniens, Sardiniens og Corsicas kyster samt V-Sicilien. Her stødte **K** sammen m. gr. byer, især Syrakus, hvis tyranner Gelon, Dionysios I. og Agathokles tilføjede **K** nederlag. 264–41 tabte **K** Sicilien til Rom i 1. Puniske Krig, 238 tillige Sardinien og Corsica. 238–18 udvidede **K** sit herredømme i Libyen (Tunis) og Spanien (feltherrerne Hasdrubal og Hannibal), men de sp. besiddelser gik tabt i 2. Puniske Krig 218–201, og 149–146 f. Kr. blev **K** i 3. Punische Krig erobret af Rom og rom. provins, idet byen sløjfedes. Augustus genopførte **K** som rom. koloni, som snart blev provinshovedstad. 429–439 e. Kr. erobrede vandalerne **K,** 533 erobrede Belisar **K** tilbage, 698 ødelagde araberne **K.** – Kendskabet til **K**-s topografi skyldes antikke, især rom. beskrivelser. Fra punisk tid kun nekropoler, fra rom. få ruiner (vandledninger, privathuse m. m.). Havnen tilsandet. Franske udgravn. 1860 og siden 1876.

kartning (lat. *carduus* tidsel), bearbejdning af tekstiltaver før spindingen. Ved **k** løsnes de enkelte taver fra hinanden og ordnes i et løst sammenhængende lag (karteflor). Tidl. anv. håndkarter, nu maskiner, hvor taverne behandles ml. roterende valser, tæt besat med ståltrådstænder.

kar'toffel (ital. *tartufolo* trøffel) (*Solanum tube'rosum*), flerårig urt af natskyggefam. med underjordiske udløbere, hvis spidser svulmer op til **k.**, hvorpå knopperne (»øjnene«) sidder. Bladene mellembrudt-fjersnitdelte, blomsterstanden skærmlignende. Frugten et grønt bær. **k**-s grønne dele er giftige. **k** formeres især ved knoldene, men også ved frø, dog kun ved tilstrækning af nye sorter.

Kartoffelplante.

Vokser vildt i Chile, hvor den var menneskeføde, da europæerne kom. Indførtes til Eur. i slutn. af 16. årh. I Danm. alm. udbredt og dyrket fra ca. 1750. Dyrkes navnlig på lettere jorder, hvor den kan give et stort udbytte. Vigtigt næringsmiddel for mennesker og husdyr; anv. desuden til fremstilling af sprit og kartoffelmel. – Som *føder* er **k** i kogt tilstand fortrinlige til fedesvin, der kan nøjes med et meget beskedent korntilskud s. m. **k.** Også til fjerkræ kan **k** bruges som erstatning for en stor del af kornrationen. Bedst er det at vaske og koge foderkartoflerne om efteråret og ensilere dem til senere brug gnm. hele året. Ca. 4 kg **k** = 1 FE. – *Verdensproduktionen* af **k** androg 1946 ca. 217 mill. t, hvoraf over 80% høstedes i Eur. og Sovj. De vigtigste producenter var Sovj. (29%), Tyskl. (12%), Kina (11%), Polen (7%), USA (6%) og Frankr. (6%). I Danm. høstedes 1947 1 826 000 t **k.** – Det vigtigste område for **k**-dyrkn. er de sandede istidsaflejringer, der strækker sig fra Atlanten N f. Alperne til Ural. Kun en ringe del (ca. 10%) kommer i internat. handel. Den eneste eksportør af bet. er Holl., der normalt eksporterer til Tyskl. og Engl. Endv. modtager NV-Eur. tidlige **k** fra Middelhavsområdet (bl. a. Ægypten og Algier).

kartoffelbille (*Leptinotarsa decemlineata*), *coloradobille,* bladbille, gul m. sorte længdestriber. Larven rødgul m. sorte

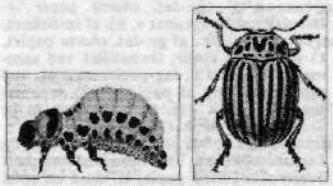

Kartoffelbille. Larve og voksen.

pletter. Meget skadelig på kartofler. Opr. N-Amer., i slutn. af det 19. årh. overført til V-Eur., hvor den navnlig i Frankr. gør megen skade.

kartoffelborer (*Hydroecia micacea*), sommerfugl af uglernes fam. Larven borer i kartoffelstængler. Skadelig.

kartoffelbrok (*Synchytrium endobioticum*), en smitsom sygdom, der viser sig ved blomkålsagtige svulster på knolde og udløbere. Først påvist 1923. **k** er særlig udbredt i Haver. Bekæmpelsen sker i henh. t. plantesygdomsloven ved afspærring af de smittede områder og forbud mod dyrkning af brokmodtagelige kartoffelsorter. Der findes mange sorter, der er immune over for **k,** bl. a. den tidlige Di Vernon og den middeltidige Flava.

kartoffellægger, maskine, som trækker furer, lægger og dækker kartoflerne.

kartoffelmel, opr. det af skrællede og knuste kartofler fremstillede mel, nu d. s. s. kartoffelstivelse. Kartofler, der indeholder 16–22% stivelse, vaskes, sønderrives og sigtes under tilsætning af rigeligt vand. Fra sigterne løber opslemmet **k,** der koncentreres og renses ved afsætning (sedimentering), centrifugeres, tørres og formales. På sigterne forbliver pulp, der sammen med frugtvandet, som passerer sigterne, anv. som foder.

Kartoffelmelscentralen (oprettet 1933) har til formål at afsætte det kartoffelmel, der fremstilles på de da. kartoffelmelsfabrikker. Samtlige 7 fabrikker, der er oprettet i henh. t. loven af 15. 5. 1933, er andelshavere. Årlig produktion ca. 100 000 kg mel.

kartoffeloptagere, landbrugsmaskine til optagning af kartofler i marken. **k** findes i mange udformninger, hvoraf de mest fuldkomne skiller kartoflerne fra jorden og løfter dem op i en vogn v. hj. af en elevator.

kartoffelsago fremstilles af kartoffelstivelse på samme måde som ægte sago; har samme næringsværdi som denne.

kartoffelskimmel (*Phytophthora infestans*) hører til ægsporesvampene, angriber især kartoffel og tomat. På kartoffel, hvor **k** har størst økon. bet. (»kartoffelsyge«), viser der sig brunsorte pletter på bladafsnittene, og en hvidlig skimmel kan ses på bladundersiden. Denne skimmels sværmsporer kan smitte andre blade el. gnm. regnvandet overføres til knoldene (hvor **k** overvintrer), der da får brungrå skjolder med brunfarvet kød. – **k** stammer fra S-Amer., kom til Eur. 1830–40 og optræder til meget ødelæggende. Kan bekæmpes ved sprøjtning med 2% bordeauxvædske.

kartoffeltyskere, jyders og angelboers betegn. for indflyttede tyskere, der har indført kartoffelavlen, særlig de kolonister, der 1760 bosatte sig på Alheden ved Viborg.

kartoffelål, form af rundormen Heterodera schachti, der angriber kartoffelrødder. Skadelig.

kartoflens bladrullesyge, en virussygdom, der overføres med bladlus. Smitstoffet angriber sikarrene; derfor transporteres stivelsen ikke bort fra bladene, som rulles sammen. Knoldene bliver små og uegnede til læggekartofler.

karto'gra'f (gr.-lat. *charta* papir + *-graf*), person, der tegner, redigerer el. på anden

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

måde udarbejder kort. Tjenestemand v. *Geodætisk Institut, der leder korttegningsarb*; kar·to·gra'fi', fremstilling af landkort.

karto'gram', grafisk fremstilling af statistiske forhold på landkort.

kartoman'ti' (gr.-lat. *charta* papir + *-manti*), spådomskunst v. hj. af spillekort.

karton [-'tɔn] (fr., af gr.-lat. *charta* papir), 1) stift, tykt papir, fremstillet ved sammenpresning af fl. lag papirmasse el. ved sammenlimning af papirlag; 2) arbejdstegning på **k** (1) til vægmaleri o. l.; 3) lille æske af **k** (1).

kartonnage [-'na:ʃə] (*fr.*), *1)* pap- og kartonemballage; 2) lettere papbind, helt overtrukket med papir, el. med en smal shirtingsryg og beklædt med papir på siderne. – kar·ton'ne'ret, indbundet i **k**.

kartotek [-'te'k] (gr. *chartē* et blad, papir + *-tek*), (skuffemøbel el. lign. med) systematisk ordnet samling af kort (**k**-kort), på hvilke noteres visse oplysninger. I *vertikale* **k** står kortene op; til bedre orientering anbringes ofte »fanekort« el. »ledekort«, d. v. s. kort, der rager lidt op over de andre, ml. de forsk. grupper **k**-kort. I *horisontale* **k** (plan-**k**) ligger kortene ned i flade skuffer, fastgjort således, at en kant af hvert kort er synlig. **k** anv. i stor udstrækn. på kontorer, biblioteker osv. Som *kort-katalog* over et biblioteks bogbestand kan **k** ordnes *systematisk som en oversigt over bøgerne* efter emnegrupper (jfr. decimalklassedeling) el. alfabetisk efter forf., titel og emneord. Enkelte afsnit af bøgerne og tidsskriftartikler kan ligeledes registreres i **k**, der således bliver nøglen til bibl.s bogbestand i videste forstand.

kartotekskortudgivelse, led i bibliotekernes katalogiseringsteknik. I Danm. varetager Folkebibl.-ernes Bibliografiske Kontor **k** til alle de bøger, der skønnes anvendelige i folkebibl. **k** betyder større ensartethed i katalogiseringen landet over og en stor arbejdsbesparelse.

kartouche [-'tuʃ] (fr., fra ital. *cartoccio* papirspose), ethvert udfliget, rammeagtigt ornament. Det dyrkedes fra renæssancen til og med rokokoen.

kar'tove (mlat. *quartana* 25-pundig kanon (*egl.* $^1/_4$ *af en 100-pundig*)), *ældre benævnelse på kanon af større kaliber.*

'Kärttikeya [-'ke:ja], i ind. rel. d. s. s. Skanda, krigsguden.

Kartum, urigtig stavemåde for Khartoum.

kar'tve'ler, folk tilhørende den kartveliske sprogæt i S-Kaukasus, bl. a. georgiere, mingrelier, imerier.

Kårûn [kɔ:'ru:n], 700 km l. flod i SV-Iran, til Iranske Bugt.

Karup, da. stationsby (Herning–Viborg); 702 indb. (1945). SV f. **K** stor flyveplads, anlagt af tyskerne.

Karup Å, andet navn på Skive Å.

ka'russe (slav.) (*Ca'rassius ca'rassius*), lille, over Eur. og Asien vidt udbredt karpefisk. En mindre form i damme, en større i søer.

Karwendelgebirge [-'vændəl-], bjergkæde i *de nordl. Kalkalper på den ty.-østr. grænse.*

karvesnit, ornamentalt system af kilesnit, som let skæres i træ, bl. a. i almuekunsten, kendt fra de ældste tider.

karvestok, træstok benyttet til regnskabsføring ved indskæring af mærker (karver) i den. I Danm. endnu anv. i 18. årh.

karya'tide (egl: præstinde ved Artemistemplet i oldtidsbyen *Karyai* i Lakonien), *arkit.*, kvindefigur, fungerende som søjle el. pille.

Ka'rybdis, nyere da. stavemåde for Charybdis.

karyo- (gr. *karyon* nød), vedr. cellekerner.

karyoga'mi' (*karyo-* + *-gami*), sammensmeltningen af kønscellernes kerner ved befrugtningen.

karyolo'gi' (*karyo-* + *-logi*), videnskaben om cellekernen og dens kromosomers forhold.

karyo'ti'n (gr. *karyon* en nød), d. s. s. *kromatin.*

ka'ræ'ere, jød. sekt, som er stiftet af Anan ben David (f. ca. 700), hævder, at Bibelen og ikke Talmud er rettesnor. De afviger fra rabbahiterne (tilhængerne af *Talmud*) ved *strengere overholdelse af* sabbaten og i kalenderberegningen.

Ka'sai, 2000 km l., sydl. biflod til Congo.

ka'sak, tartarisk ærmekappe. Anv. i Eur. i 17. årh. som forløber for frakken. Nu betegn. for en lang damebluse.

Kasakstan, anden stavemåde for Kazahstan, Sovj.

Kasan, anden stavemåde for Kazan, Sovj.

Kasbek, anden stavemåde for bjerget Kazbek i Kaukasus.

Kaschau ['kaʃau], ty. navn på Košice, Čechoslov.

ka'sche're (*fr. cacher skjule*), *i kartonnageindustrien beklæde paparbejder m. papir.*

kascholong, d. s. s. cacholong.

kase'i'n (lat. *caseus* ost) el. *kaseino'ge'n*, ostestof, et proteinstof, hørende til fosforproteinerne. Hvidgult pulver, uopløseligt i vand og syrer, opløseligt i baser. **k**-kalk findes i pattedyrenes mælk (ca. 3 % i komælk). **k** fremst. af skummetmælk ved udfældning med løbe (løbe-**k**) el. med syre (syre-**k**). Foruden som grundbestanddel ved osteproduktionen anv. **k** til fremst. af lim, **k**-farver og kit. Med formaldehyd giver løbe-**k** formstoffet galalit. Af syre-**k** kan fremst. tekstilstoffet Lanital, der anv. som uldsurrogat. **k** anv. desuden i forsk. næringspræparater (bouillonterninger).

kaseinfarver, farver, fremstillet med *kasein som bindemiddel; anv. som kalkfarver.*

kaseinlim, lim, fremstillet af kasein og læsket kalk.

kaseino'ge'n (*kasein* + *-gen* [1]), d. s. s. kasein.

kaseinuld, uldagtige spindetaver, fremstillet af kasein af skummetmælk, første gang i 1935 af den ital. ing. A. Feretti. Kaseinen udfældes med syre, renses, tørres og opløses i natronlud. Efter »modning« og filtrering presses den tyktflydende vædske gnm. fine huller i en dyse (spindebruse) ud i et surt fældebad. Det dannede tavebundt strækkes af valser, skæres i passende længde til fibre (stabeltaver) og hærdes med formaldehyd. **k** kan ikke i kvalitet måle sig med uld, men der arbejdes stadig på dets forbedring.

kase'king (fr *casaquin*), hjemmefrakke; lang overfrakke.

kase'mat (ital. *casa* hus + *matto* blind), *mil.*, et især tidl. brugt navn for skudfast, oftest muret rum (nu af jernbeton).

ka'serne (ital. *casa d'arme* våbenhus), bygning bestemt til stadig indkvartering af soldater. Brugt i oldtiden, men især fra 17. årh.

'kasha [-ʃa] (sandsynligvis af *Kashmir*), et meget blødt, kipret, uldent stof, opr. indregistr. som vare af naturfarvet (beige) kashmiruld, nu oftest alm. uldfloneller, der anv. til kjoler.

Kashgar [kaʃgɑr], kin. *Shu-fu* [ʃu fu], oaseby i V-Sin-kiang, Kina; ca. 80 000 indb. Ø-Turkestans økon. centrum.

Kashmīr (eng. [käʃ'miə]), off. *Jammu* [dʒämu:], *ind. fyrstestat i V-Himālaya og* i Kāråkorum; 218 896 km²; 4 022 000 indb. (1941), mest muham. Centrum er den skønne og frugtbare **K**-dal. Tæppefabr. Hovedstad: Srinagar. Fra 1947 omstridt ml. Pakistan og Hindustan, da **K**-s hinduiske maharaja, Hari Singh, uanset **K**-s muhamedanerflertal ville stille **K** under Hindustan.

kashmir ['kaʃmi'r] el. *cashmere*, opr. stoffer af uld fra kashmir-geden; vævet i Indien; især anv. til sjaler og tørklæder; nu let og smidig, kipervævet kamgarnsvare. *Kjolestof af merinould.*

'kashmirged, gederace fra NV-Indien. Leverer uld til kashmirsjaler.

ka'sider (arab. *qasīdah*), digte med en særl. opbygning, anv. ofte i beduindigtningen.

'Kasimir, gl. navneform for den ind. fyrstestat Kashmir.

'Kasimir, po. *Kazimierz* [ka'zimjæʃ], 4 *polske konger.* Kasimir 3. den Store (1310–70), reg. 1333–70, den sidste af piasternes slægt, grl. 1364 univ. i Kraków og erhvervede Mazovien og Galizien, men afstod 1335 Ślask (Schlesien) til Böhmen. – Kasimir 4. (1427–92), reg. 1447–92, erobrede 1454–66 Vestpreussen *fra den ty. orden, mens Østpreussen* blev po. len.

ka'sino (ital. *casino* lille hus), 1) forlystelsesetablissement, klub; 2) spillehus; 3) et fra Ital. stammende kortspil.

ka'skade (fr. af ital. cascare falde), vandfald (især kunstigt); hvad der vælder frem i stor mængde.

Kaskade-bjergene, se Cascade Mountains.

kaskade-omformer, en elektr. omformer, opfundet af J. L. la Cour og O. S. Bragstad, der består af to særskilte, men *såvel mek. som elektr. direkte sammenkoblede maskiner.*

kaskarillebark [-'riljə-] (sp. *cascara* bark) (*cortex cascarillae*), grenbark, der fås af Croton eluteria, der hører til vortemælkfam. (Vestindien, S-Amer.). **k** har aromatisk og bitter smag og anv. i med. som bittermiddel samt til røgelse.

kaske'lot (portug. *cachalotte* storhovedet) (*Phy'seter 'catodon*), indtil 20 m l. tand-

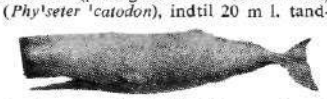

hval m. karakteristisk firkantet hoved p. gr. af stor spermacetpude. Vidt udbredt i oceanernes temp. og trop. dele; lever af blæksprutter.

ka'sket (*sp. casco hovedskal*), *lavpuldet* hue med stiv skygge. Alm. bl. arbejdere og unge mænd siden beg. af 19. årh. Efter 1848 vandt **k** udbredelse som mil. hovedbeklædning.

'Kaskinen, fi. navn på Kaskö.

'kaskoforsikring (sp. *casco* skibsskrog, mods. *cargo* last), opr. søforsikr.udtryk, omfattende skib og tilbehør mods. ladningsforsikr. **k** anv. nu også – i tilsv. bet. – v. automobilforsikr. og v. forsikr. af ejendomme.

'Kaskö, fi. *Kaskinen*, fi. by v. Bottniske Bugt, S f. Vaasa; 1850 overv. sv.talende indb. (1945). Grl. 1785.

Kasper, mandsnavn; en af de hellige tre konger (Kaspar).

Ka'sperek-sagen, da. straffesag, under hvilken nonnen Agnes Kasperek 1936 *dømtes f. vold mod sagesløs person, idet* hun skulle have hældt gift i priorindens kaffe og i et glas vin, som en af søstrene drak, begge dele for at tilføje vedk. en legemskrænkelse. 1943 tillod den særlige klageret (efter tidl. at have afvist en begæring herom), at sagen blev genoptaget, og Agnes K. blev frifundet ved Østre Landsrets dom 1944. Medvirkende hertil var i høj grad prof. Sv. Lomholts med. responsum i sagen.

'Kaspihavet el. *Kaspiske Hav*, Jordens største indsø og saltsø, mod V, N og Ø begrænset af Sovj., mod S af Iran; 438 700 km². Overfladen ligger 26 m under havoverfladen; største dybde er 995 m; saltholdigheden er 15‰. Kun afløb til den saltmættede bugt Kara-Bugaz på Ø-kysten. **K**-s største tilløb er Volga, *der leverer 70 % af vandet. Trafikken er* bet., bl. a. olie fra Baku og Emba og tømmer fra Volga.

Kasprowicz [kas'provitʃ], *Jan* (1860–1926), po. digter, bondesøn, prof. i litt.-hist. i Lwów, skrev hymniske digte, overs. klass. værker.

kassa (ital.), pengekasse; også kort betegn. for kontante penge el. betaling; pr. **k**, d. s. s. pr. kontant.

Kassa ['kɔʃɔ], ung. navn på Košice, Čechoslov.

'Kassala ['käsala:], jernbanestation og vejknudepunkt *i det østl. Anglo-Ægyptisk* Sudan v. Abessiniens grænse; 32 000 indb.

Kas'sander (gr. *'Kássandros*) (d. 297 f. Kr.), makedonsk konge 316 (306)–297, søn af Antipater, fratog 316 Polyperchon Makedonien, lod 311 Alexander 4. og Roxane dræbe, tog kongenavn 306.

Kas'san'der (ital. *Cassandrino*), borgerlig figur i commedia dell'arte og den casortiske pantomime, Kolumbines fader.

Kas'sandra el. *Alexandra*, i gr. sagnhist. datter af kong Priamos i Troja, bortførtes af Ajas, blev Agamemnons elskerinde; dræbtes efter A-s død af Klytaimnestra.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kassation (fr: forkastelse). 1) *jur.*, en højere domstols ophævelse af en af underinstansen afsagt kendelse el. dom, fordi denne beroede på urigtig udlægning af retsregler. - 2) *mil.*, dels vragning til al el. delvis krigstjeneste, dels, i visse lande, frakendelse af mil. stilling.

kassationsret, overs. af fr. Cour de cassation.

kas'sava, d. s. s. arrow-root.

kasseapparat el. *kassekontrolapparat* bruges i detailforretninger og større virksomheder til kontrol af ind- og udbetalinger. **k** består af et antal tælleapp.

kassebog, i bogholderiet den bog, hvori kontante ind- og udbetalinger og ofte også ind- og udbetalinger over bank og postgiro føres.

kasseforretning, forretn. der forudsætter kontant betaling. I børshandel forretn. hvor levering og betaling sker straks efter handelens afslutn., mods. terminsforretning.

kassekontrollør, embedsmand, der har øverste tilsyn m. ind- og udbetalinger v. offentl. kasser og disses personale.

kassekredit, løbende bankkredit inden for et fastsat maksimumsbeløb.

'Kassel, ty. by i N-Hessen; 126 000 indb. (1946; 1939: 216 000). Tidl. vigtig industriby med alsidig industri; ca. 75% ødelagt v. allierede luftangreb især efter 1943. – **K** var til 1866 hovedstad i Kurhessen.

kassemangel, i daglig tale betegn. for underslæb m. h. t. kontante penge, som gerningsmanden har i sin varetægt uden pligt til at holde dem adskilt fra sin egen formue.

kasserabat, prisafslag i tilf. af betaling inden en vis tidsfrist. Angives mest i procent af salgssummen.

kas'se're (fr. *casser*), erklære ugyldig el. ubrugelig, vrage, tilintetgøre; ophæve; indkassere.

kas'se'rer, den, der forestår el. har ansvaret for en kasse.

Kasser'odde, spidsen af Trelde Næs.

kasse'rolle (fr.), mindre kogekar med skaft eller håndtag.

kas'sette (ital. *cassetta* kasse), 1) *arkit.*, fordybet firkantet felt, ofte med roset i midten; **k**-lofter hyppige i antik gr. bygningskunst; **k**-værk renæssancens mest yndede ornament; 2) *fot.*, beholder til fot. plade el. planfilm forsynet m. plant skydelåg, der kan fjernes, når **k** er i kameraet.

kassette-brevene, eng. *casket letters*, 8 breve fra Marie Stuart til jarlen af Bothwell. Fremlagdes som bevis på Maries medskyld i mordet på Darnley af hendes fjender, der påstod at have fundet **k** i et Bothwell tilhørende sølvskrin. Originalerne tabt; **k**-s ægthed diskuteres.

Kassio'peia (gr. *Kassi'ópeia*). i gr. sagnhist. kong Kefeus' hustru. Da **K** udtalte, at hun var skønnere end nereiderne, sendte disse et havuhyre, til hvilket **K** måtte bringe sin datter Andromeda som offer. Efter **K** er opkaldt stjernebill. Cassiopeia.

kas'sitter, gr. *kossæer*, folkestamme i V-Iran, som beherskede Babylonien 1700–1170 f.Kr. De indføjede sig i alt væsentligt i babyl. leve- og tænkesæt; et vigtigt tilskud til babyl. civilisation gav de dog ved at gøre hesten alm. kendt og anv.

kassubisk, da. stavemåde for kaszubisk.

kast, gren af atletikken, omfatter spyd-, diskos-, hammer- og vægtk.

kastagnetter [kastan'jætər] (sp. *castañetas* små kastanier), sp. og ital. slaginstrument til akkompagnement til folkedanse, bestående af to konkavt formede, løst sammenbundne ben el. træstykker, fæstet til tommelfingrene og som anslås med de fri fingre.

Kas'ta'liske Kilde (gr. *Kastalía*), en kilde på bjerget Parnassos i oldtidens Grækenl., hvor pilgrimmene til Delfi rensede sig; i hellenistisk tid symbol for digterisk begejstring.

ka'stanie, 1) *bot.*, (*Ca'stanea*), slægt af skålfrugtfam., træer med spredte blade og oprette rakler. Nødderne, der sidder 3 sammen, omsluttes af en med pigge besat skål. 30 arter. Ægte **k** (C. vulgaris) har tandede, læderagtige blade og spiselige frugter. Hjemmehørende i Middelhavslandene, plantet i Danm. Alm. **k** er d. s. s. **hestek**;

2) *vet.*, den horndannelse, der findes på den indvendige side af hestens lemmer og som er en rest af en under hestens udvikling stærkt reduceret hudkirtel.

kastanievin (*Tetra'stigma*), hurtigvoksende slyngplante, vinfam. Bladene ligner hestekastaniens; uanselige blomster; lange slyngtråde. Stueplante, kom først til Danm. 1929.

kaste, se kastevæsen.

kastebevægelse, den bevægelse, der udføres af et legeme, der kastes ud i rummet under en vis vinkel (elevationen) med vandret plan. Ses bort fra luftmodstanden, følger **k** en parabel, hvis højeste punkt kaldes stighøjden. Kastevidden bliver størst ved elevationen 45°. P. gr. af luftmodstanden bliver **k** mere indviklet (ballistisk kurve).

kasteblok, *søv.*, blok, der kan åbnes i den ene side, så at et tov kan lægges i blokskiven.

ka'stel' (lat. *castellum* fæstning), *mil.*, lukket værk ved ældre fæstninger, opr. beregnet på at tjene som sidste tilflugtssted.

kastel'la'n (lat. *ca'stellum* fæstning), borgfoged, slotsherre.

Ka'stel'let (off. *Citadellet Frederikshavn*) i Kbh., opr. anlagt af Chr. 4. 1629, det nuv. påbegyndt 1662, men stadig ændret og forøget. Kommandantgården opf. 1725, kirken 1704; endv. kaserner, magasiner og kontorer. Besattes af tyskerne ved overrumpling 9. 4. 1940. (Ill.).

'kastering, *sport*, jernring, inden for hvilken tilløb og afsendelse af diskos, hammer el. kugle skal foregå. Til kuglestød og hammerkast har **k** en diam. på 2,135 m., til diskoskast 2,5 m.

kasteruser, små ruser, bl. a. til ålefangst, udsat forankrede med sten o. l., men uden støtte af pæle.

kasteskyts, fællesnavn for korte pjecer, d. v. s. haubitser og morterer, der skyder i høje krumme baner.

kastetræ, redskab til kastning af spyd o. l., bruges af eskimoer, i N- og S-Amer., i Oceanien og Australien.

kastevind, *søv.*, pludseligt, stærkt vindstød, hyppigt på skovkransede indsøer el. andet lukket farvand, hvis bredder hindrer vindens fri bevægelse; farlig for sejlbåde.

kastevæsen (portug. *casta* slægt, race), soc. lagdeling i et samfund, der, mods. det liberalistiske klassedelte samfund, ikke tillader individet at arbejde sig op i en højere klasse (her kaldet kaste) end den, han ved sin fødsel tilhører. Større el. mindre tilnærmelse til et **k** kan man finde i forsk. samfund. **k** findes mest udpræget i Indien, hvor der if. traditionen er fire (brahmaner el. præstestanden; 'kshatria'er el. krigerstanden; 'vaiçya'er el. handelsstanden og 'çudra'er el. den tjenende stand), men i virkeligheden ca. 2000 forsk. kaster.

kastning, 1) *tekn.*, træs, støbejerns og andre materialers formændring som følge af egenspændinger, der kan fremkomme f. eks. ved uensartet afkøling efter støbning el. svejsning; 2) *vet.*, udstødelsen af et ikke levedygtigt foster inden drægtighedsperiodens udløb. Man skelner mi. spontan og infektiøs **k**, fremkaldt af **k**-bacillen (Brucella abortus).

ka'sto'r (gr. *kástor* bæver), opr. betegn. for forsk. delvis af bæverhår vævede stoffer; nu betegn. **k** el. kasto'ri'n hårede, bløde, ofte fløjlsvævede stoffer, f. eks. plys.

ka'sto'rfilt, fint hårfilt, opr. af bæverhår; bruges til fremstilling af **k**-*hatte*.

ka'sto'rgarn, groft zefyrgarn (kamgarn); opr. fremstillet af bæverhår.

'Kastor og Poly'deukes [-'döu-] (gr.), de to dioskurers navne.

ka'sto'rskind (gr. *kástor* bæver), d. s. s. bæverskind.

kastration (lat. *castrare* fjerne testiklerne) el. *kastrering*, fjernelse af kønskirtlerne; det individ, på hvilket **k** er foretaget, kaldes ka'stra't el. gilding. Virkningen afhænger af det påg. individs køn og alder. I alle tilf. af **k** ophæves forplantningsevnen, og kønsdriften udvikles ikke, resp. afsvækkes. Kastrerede børn vil som voksne nærme sig til en kønsløs type; høj, svær, langhåret, skægløs, med kvindelig pubesbehåring, uden brystkirtel. Bækkenet får en bredde ml. mænds og kvinders. Stemmen hos mandl. kastrater er meget høj (kastratsangere). Kvindl. kastrater har ingen menstruation. I psykisk henseende er kastrater, bortset fra de seksuelle områder, ikke påfaldende forsk. fra ikke kastrerede. Hvis **k** udføres på voksne, kommer lign. om end mindre udprægede symptomer. I de senere år har man med godt resultat brugt **k** som behandlingsmetode over for recidiverende seksualforbrydere. - *jur.*, **k** kan anv. i forbindelse m. straf, sikkerhedsforvaring el. anbringelse på særlig anstalt, hvor straf ikke kan anv., såfremt den pågældende har gjort sig skyldig i visse grove sædelighedsforbrydelser. I disse tilf. er **k** uafhængig af den dømtes samtykke. Desuden kan **k** finde sted på begæring af en person, hvis kønsdrift udsætter ham for at begå forbrydelser el. medfører bet. sjælelige lidelser el. social forringelse for ham. Jfr. sterilisation;

vet., **k** udføres hos hingsten for at gøre den mere omgængelig og lettere at anv. s. m. andre dyr. Tyren kastreres for at anv. til trækbrug el. for at opnå bedre kød; ligeså vædder og orne. Hanekyllinger kastreres for hurtigere at opnå større slagtevægt. De ovennævnte kastrerede handyr benævnes vallak, stud, bede og galt og for hanens vedkommende kapun. Hunde og katte kastreres for at modvirke deres tilbøjelighed til omstrejfen. **k** af heste samt af andre husdyr over 4 mdr. er forbeholdt dyrlæger. **k** af hundyr benævnes ovariotomi el. udbødning.

ka'stra'tsangere, mandlige sangere, hvis stemmes mutation forhindredes ved kastration i barndommen. Stemmernes omfang var som sopraner og alter. Forekom især i 17. og 18. årh., navnlig i Italien.

Kastrí [-'stri], gr. folkeligt navn på Delfi i Grækenland.

Kastri'oti, *Georg* el. *Skanderbeg* [-'bæ:g], albansk *Gjerj Kastrioti* (d. 1468), muhame-

Luftfotografi af Kastellet.

dansk fyrstesøn fra Albanien, gik over til kristendommen, rejste 1443 oprør mod tyrkerne, der 1461 måtte slutte fred.

Kastrup, forstad til Kbh., SØ f. Sundby; 7893 indb. (1945). Bet. industri. Havn. Lufthavn (fra 1925).

Kastrup-fajance, en slags *majolica* el. tinglasurfajance fremstillet i Kastrup i 18. årh.

Kastrup Glasværk A/S, da. glas- og flaskefabrik, grl. 1873; 1907 forenet med andre da. glasværker med **K** som kærnen i sammenslutningen. Akt.-kap. 1949: 4,5 mill. kr. Antal arbejdere og funkt. ca. 1000. Produktion omfatter især flasker, brugsglas, på selve **K** også vinglas og glasemballage til med. industrier.

Kastrup Lufthavn, alm. betegn. f. Københavns lufthavn.

kasua'lisme (lat. *casus* tilfælde), *filos.*, den anskuelse, at verden er opstået ved et tilfælde og stadig udvikler sig tilfældigt.

kasu'a'rer (malajisk), 1) (*Casu'arii*), orden af austr. strudsagtige fugle, vingerne stærkt reducerede, fjerenes fane og bifane lige store, hannerne ruger. Hertil emu og 2) de egentlige **k** (Casuaridae), fam. omfattende 5 arter på Ny Guinea og nærliggende øer. Mørke m. nøgen, farvet hals og hoved, 6 tykke hornstråler på vingen. Regnskovsfugle; lever af frugter.

Hjelm-kasuar.

kasui'stik (lat. *casus* tilfælde), 1) *filos.*, diskussion af moralsk komplicerede enkeltsituationer, især pligtkollisioner; 2) *med.*, beskrivelse af enkelte sygdomstilfælde.

kasui'stisk lov, lov, som giver regler for en række enkelte tilfælde el. situationer uden at opstille alm. principper, af hvilke man kan udlede afgørelserne i de enkelte tilf. (alm. i ældre tid).

'kasus (lat: fald), *gramm.*, nominernes bøjningsformer. Da. har reduceret det indoeur. grundsprogs 8 **k** (nominativ, vokativ, akkusativ, dativ, genitiv, ablativ, lokativ og instrumentalis) til 3: nævnefald (han), afhængighedsfald (ham) og ejefald (hans), og i alle andre ord end stedordene er endda de to første faldet sammen i en fællesform: billede, ejefald: billedes.

Kas'vin, pers. *Qazvín*, by i Iran NV f. Tehrân; 60 000 indb. (1942). Station på banen Tehrân-Tabríz. Bomuldsspinderier.

kaszubisk [ka'ʃu'-], vestslav. sprog, nær beslægtet med polsk, tales V for Gdańsk.

kat ('*Felis do'mesticus*), art af kattefam., også kaldet *tamkat* el. *huskat*, tæmmet form af den afr. kafferkat (F. ochreata), senere antagelig blandet op med den eur. vild**k**. I nyere tid er **k** udbredt

Kattekilling.

over store dele af Jorden i forsk. racer. **k** har været husdyr fra omkr. 2000 f. Kr. Endnu før dette tidspunkt var **k** genstand for rel. kultus i Ægypten, hvorfra **k**-mumier kendes. **k**-s forplantningstid falder sædv. 2 gange årlig, dels i slutn. af febr.-beg. af marts, dels i juni. Drægtighedstid 56 dage. Killingerne er blinde i 8–9 døgn.

kat, gl. strafferedskab bestående af et kort skaft forsynet med 5 el. 9 piskesnerte af læder el. tov.

kat, i visse kortspil betegn. for de efter

Katarina af Medici. Katarina 2. af Rusl.

kortgivningen tiloversblevne kort, hvoraf der kan købes.

kat el. *kavaler, mil.*, høj vold på, men oftest bag hovedvolden, der gav frit skud ned på mål, der ikke kunne rammes fra hovedvolden. Bruges ikke mere.

kat (arab. *qât*), arabisk nydelsesmiddel, tørrede blade af Catha edulis, medfører ved tygning velvære og ophør af træthedsfølelse; virkningen minder om kaffens.

'kata- (gr. *katá* ned), ned-. I sammensætn. undertiden blot forstærkelse af hovedbegrebet.

katabo'lisme (*kata-* + gr. *bállein* kaste), *fysiol.*, d. s. s. dissimilation.

kata'fal'k (*kata-* + lat. *fala* stillads), kunstnerisk udstyret forhøjning, hvorpå kisten stilles under sørge- og begravelseshøjtideligheder.

katafo'rese (*kata-* + gr. *foreîn* bære), d. s. s. iontoforese.

Ka'tajev [-jef], *Valentin* (f. 1897), sovjetruss. forf. Har skrevet noveller og romaner, bl. a. samfundssatiren *Kassebedrøverne* (1926, da. 1945).

katakana, jap. stavelsesskrift, forenklet form af hiragana.

kata'klysmeteori' (gr. *kataklysmós* oversvømmelse), *geol.*, katastrofeteori.

kata'kom'ber (*kata-* + gr. *kýmbe* hulning), i klippegrund udhuggede gange med gravkamre i væggene; de fleste **k** er kristne **k** fra 3.–4. årh. (benyttedes senere til gudstjenester). Interessantest er **k** i Rom (ca. 1000 km lange, ca. 6 mill. lig).

kata'krese (gr. *katachrésthai* misbruge), i stilistikken spec. om misbrug af billedsprog, men overhovedet om logiske modsigelsesforhold i ordanvendelsen (»kvindelig formand«, »læseplanen løb ud i sandet«).

kata'lase (gr. *katallássein* veksle), enzym, som findes i mange dyriske vædsker (blod, spyt, mælk). **k** spalter brintoverilte til vand og ilt.

kata'lekt(isk) (gr. *katalégein* ophøre), afkortet, ufuldstændig, især om en verslinie med manglende stavelsesfyldning i udgangen.

katalep'si' (gr. *katálēpsis* tagen, griben), tilstand, ved hvilken krop, hoved og lemmer i lang tid beholder den stilling, man giver dem, uden at trættes el. komme til at ryste.

kata'lo'g (gr: fortegnelse), liste, alm. over kunstgenstande, bøger m. m., udsendes bl. a. af bibl. og boghandl. Føres i nyere tid oftest i kartoteksform.

kataly'sator (gr. *katalýein* opløse), et stof, som kan fremkalde en katalyse.

kata'lyse (gr. *katalýein* opløse), den fremmende (positiv **k**) el. hemmende (negativ **k**) virkning, et stof (en katalysator) uden at indgå i det endelige produkt kan have på reaktionshastigheden af en kem. proces. En evt. kem. ligevægtstilstand forandres ikke, kun hastigheden, hvormed den opnås, kan ændres ved **k**. Reaktionsmekanismerne ved **k** er af meget forsk. art, undertiden ukendte. **k** er overordentlig alm. ved kem. processer og spiller en uhyre rolle såvel ved (især biokem.) naturprocesser som i den kem. industri. Enzymernes virkning er således en **k**.

kata'lytisk. *Et stof, som kan virke som* katalysator, siges at virke **k**.

Ka'tanga (fr. [katã'ga]), mineralrigt distr. i det sydl. Belg. Congo. Især kobber, desuden uran, radium og tin.

kata'plasma (*kata-* + *plasma*), omslag, særlig grødomslag.

kataplek'si' (*kata-* + gr. *pléssein* slå), pludseligt, kortvarigt anfald af lammelse af de fleste af legemets muskler uden ledsagende bevidstløshed. Også hyppigt hos dyr

kata'pul't (*kata-* + gr. *pállein* ryste), en allerede i oldtiden brugt kastemaskine, *konstrueret efter armbrøst-princippet.* Princippet er atter anv. i nyeste tid som udskydningsanordning, der anv., når en flyvemaskine (som regel søfly) skal startes fra et skib, som ikke er udstyret med hangarskibets lange startdæk. **k** består af en ca. 45 m l. svingbar drager udstyret med to skinner og en vogn, hvorpå flyet er anbragt. I starten trækkes vognen v. hj. af trykluft hurtigt henover skinnebanen, og efter at have nået yderenden udløses flyvemaskinen automatisk og fortsætter ved egen motorkraft.

kata'rakt (gr. *katarráktēs* vandfald), 1) *geogr.*, betegn. for Nilens strømsnævringer; 2) *med.*, uklarhed i øjets linse; grå stær; 3) *tekn.*, bremse, der virker ved, at luft el. vædske presses gnm. en snæver åbning, når et stempel bevæger sig i en cylinder. Modstanden vokser med stempelhastigheden.

Kata'rina, 6 helgeninder. - Katarina af Alexandria (d. 305), martyr, helgendag 25. 11. - Katarina af Vadstena (d. 1381), Birgittas datter, helgendag 22. 3. - Katarina af Siena (d. 1380), profetinde, helgendag 30. 4.

Katarina (eng. *Catherine*), *eng. dronninger.* *Katarina af Aragonien (1485–1536)*, datter af Ferdinand d. Katolske og Isabella. 1509 g. m. Henrik 8., som skuffedes i håbet om tronarving og 1533 lod parlamentet erklære ægteskabet ulovligt p. gr. af **K**-s tidl. ægteskab m. Henriks broder Arthur. Moder til Maria (den Blodige). - Katarina Howard ['hauəd] (1520–42), eng. adelsdame, 1540 g. m. Henrik 8. (nr. 5). Katolik. Henrettedes for utroskab. - Katarina Parr (1512–48), eng. adelsdame. 1543 g. m. Henrik 8., hvis sjette og sidste dronning hun blev. Protestant.

Katarina af Medici (1519–89), *fr. dronning*, datter af Lorenzo d. yngre af Medici, g. m. Henrik 2. af Fr. Fik 1560 magten i Fr. som formynder for sønnen Karl 9., viste bet. kløgt og handlekraft, søgte at balancere ml. huguenotter og katolikker, men tolerancepolitikken glippede. Anstiftede 1572 af frygt for Colignys indflydelse Bartolomæusnattens myrderier s. m. guiserne. (Portræt).

Kata'rina (russisk *Jekaterina*), *russiske kejserinder.* Katarina 1. (ca. 1684–1727), reg. 1725–27. Af livlandsk bondeæt. Fyrst Mensjikovs elskerinde, senere Peter d. St.s. 1712 g. m. denne, *moder til Anna og Elisabeth. Tog magten* efter Peters død, lod Mensjikov styre. - Katarina 2. (1729–96), reg. 1762–96. Prinsesse af Anhalt-Zerbst, 1745 g. m. den senere Peter 3., som hun styrtede 1762. Undlod at genoptage syvårskrigen mod Preussen. 1783 besattes Krim, 1784 dele af Kaukasus, ved krige m. Tyrk. (1768–74 og 1788–92) vandtes SV-Rusl.; ved delinger 1772, 1793, 1795 ca. halvdelen af Polen. Repræs. f. oplyst enevælde. Gennemførte omfattende reformer (forvaltn., retsvæsen), støttede erhvervsliv og kultur. Efter bondeoprør 1773 (Pugatjov) mere reaktionær; ivegenskab nu også i Ukraine. (Portræt.).

Katarina (*Jagellonica*) (1526–83), *sv. dronning*, søster til Sigismund 2. af Polen, den sidste af dynastiet Jagiello. 1562 g. m. hertug Johan af Finl., senere Johan 3. af Sv., som **K** påvirkede i katolsk retning.

kata'rinahissen, personelevator i Sthlm., fra Slussen til Mosebacke, opført 1887, ombygget 1933.

ka'ta'rr (gr. *katár-roos* nedstrømmende), overfladisk slimhindebetændelse med rigelig slimafsondring.

katar'ra'lsk feber (*febris catarrhalis*), betegn. for den febrile katarr i de øvre luftveje med snue, ondt i halsen og hoste. Sygdomsbilledet ikke skarpt afgrænset.

ka'taster (mlat.), skattematrikel.

kata'strofe (gr. *katastrofē* vending), afgørende vendepunkt el. begivenhed; stor ulykke, sammenbrud.

Katastrofefondet, filantrop. selskab, op-

rettet af Da. Røde Kors 1932 for at videreføre det af dette fra 1920 udførte arbejde med sikring af landevejstrafikken ved oprettelse af katastrofeposter; med tlf. og forbindsager var der i 1948 i alt oprettet ca. 1000 poster, der benyttes ved ulykkestilf.; i 1947 er **K** gået ind under Da. Røde Kors som selvejende institution.

katastrofeteori, 1) *geol.*, forlængst opgivet teori, if. hvilken Jorden med mellemrum ramtes af ødelæggende katastrofer, hvorved alt levende dræbtes og hvorefter nye arter opstod; 2) *økon.*, teori om, at stigende misforhold i fordelingen af samfundsproduktionen ml. arbejderklasse og kapitalistklasse gnm. krise automatisk vil føre til det kapitalistiske samfunds sammenbrud. **k** er af revisionistiske og borgerlige økonomer tillagt Marx, efter kommunistisk opfattelse med urette.

katato'ni' (*kata-* + *-toni*), form af ungdomssløvsind med fremtrædende motoriske forstyrrelser i form af muskelspændingstilstande og uroanfald.

kataty'pi' (*katalyse* + *-typi*), fot. metode uden lys, hvor brintoverilte virker katalyserende på dannelsen af de sværtede produkter.

ka'te'der (lat. *cathedra* stol), lærers pult; lærestol.

katedersocialisme, den akad., socialreformatoriske socialisme, som doceredes v. en række ty. univ. 1870–1900. En fremtræd. tilhænger var Ad. Wagner.

kate'dra'l (lat. *cathedra* bispestol), en hoved(dom)kirke ved et bispe- el. ærkebispesæde.

kate'dra'lskole, lærd skole i en stiftsby.

katego'ri' (gr. *kategoria* anklage), hovedklasse af genstande, grundbegreb.

kate'go'risk (gr.), ubetinget, ubegrænset.

kategorisk dom, udsagn uden begrænset gyldighed, ubetinget udsagn. Mods. hypotetisk d.

kategorisk imperativ (gr.-lat.), ubetinget bud. Kants betegn. for det højeste moralbud. Mods. hypotetisk i.

kate'kese (gr. *katēchēin* undervise), i oldkirken kristendomsundervisningen før dåben; siden betegn. for den kr. børnelærdom; kate'ke't, 1) den, der underviste i kristendom forud for dåben; 2) nu: på missionsmarken missionærens indfødte medhjælper; kateke'tik, læren om den rette kristendomsundervisning.

kate'ki'n, betegn. for fl. forsk. stoffer, som kan udvindes af garvestofekstrakter (kateku), hvoraf de udgør en væs. bestanddel.

katekisation (gr. *kat'ēchēsis* troslære, af *katēchézein* undervise), systematisk undervisn. i form af spørgsmål og svar, især: religionsundervisn.

kate'kismus (gr. *katēchismós* undervisning), i middelalderen undervisning af dåbskandidater, el. – ved barnedåb – præstens spørgsmål og faddernes svar; siden Reformationen betegn. for håndbog i den kristne børnelærdom, fremstillet i spørgsmål og svar. I Danm. er Luthers Lille **K** (1529) bekendelsesskrift; den reformerte kirke anv. Genève- el. Heidelberg-**K** (henh. 1545 og 1563). Den kat. Catechismus Romanus (1566) er en præstehåndbog.

kate'ku' (malajisk *cāchū*), betegn. for forsk. tørre garvestofekstrakter, som oftest af trop. planter f. eks. gambir-**k.** Anv. til garvning, farvning, silkebesværing m. m.

kateku'me'n (gr. *katechumenós* elev), i oldkirken betegn. for den, der forberedes til dåben.

'ka'terge'ræ't (ty. *Kater* hankat + *Gerät* redskab), ty. observationskikkert til natbrug, ejendommelig ved at infrarødt belyste mål kan ses i kikkerten; benyttet hemmeligt under 2. Verdenskrig.

ka'tete (gr. *káthetos* lodret) kaldes hver af de sider i en retvinklet trekant, der indeslutter den rette vinkel.

ka'teter (*kata-* + gr. *hienai* sende), tyndt rørformet instrument af metal, gummi el. Nylon til indførelse i forsk. legemskanaler; mest anv. er blære-**k** til indførelse gnm. urinrøret og udtømning af urinen.

kateto'me'ter (gr. *káthetos* lodret + *-meter*), apparat til måling af den lodrette højdeforskel ml. punkter, der ikke ligger lodret over hinanden. **k** består af en lodret målestok, langs hvilken kan forskydes en sigtekikkert.

ka'tha'rer (gr. *katharós* ren), fællesnavn for middelalderlige sekter (ca. 1000–1300), der bekæmpede kirkens verdsliggørelse. Kendtest er albigenserne. Til bekæmpelse af **k** oprettedes inkvisitionen.

ka'tharsis (gr. *'kátharsis* renselse), opr. kultisk renselse af legemet, senere rensel se af sindet for »urene« el. uønskede tanker og følelser.

kathāsarit'sāgara (sanskrit: havet, der optager fortællingernes floder), en stor samling ind. eventyr og fabler, samlet af Somadeva i 11. årh. e. Kr.

Kāthiāwār (eng. [ka:tiə'wa:]), ind. *Kāthiāvād*, halvø på Forindiens V-kyst NV f. Bombay.

Katholm, hovedgård S f. Grenå, grl.

omkr. 1545 af slægten Fasti. Hovedbygn. fra 1588–91 og 1622; fredet i kl. A.

kation ['katjo'n] (*kata-* + *ion*), positiv ladet ion.

Katkov [-'kɔf], *Mihail* (1820–89), russ. skribent, opr. liberal og angloman (tidsskr. »Russkij Vestnik«), senere reaktionær og slavofil.

Katla ['kahdla], isl. vulkan i sydøstl. Mýrdalsjökull, 970 m h. En halv snes udbrud i hist. tid, bl. a. 1625 og 1918. Udbruddene medførte voldsomme jøkelspring.

Kātmāndu [ka:tma:n'du:], Nepals hovedstad; ca. 110 000 indb.

ka'tode (*kata-* + gr. *hodós* vej), den negative elektrode i et elektrolysekar el. et udladningsrør. **k** i et elektronrør tjener til frigørelse af elektroner og gives en negativ spænding. I direkte opvarmede rør består **k** af en glødetråd, i indirekte opvarmede rør er **k** isoleret fra glødetråden og kan have en heraf uafhængig spænding.

katodestråle-oscillograf, apparat, der kan aftegne varierende elektr. strømme el. spændinger i form af en kurve. **k** benytter en elektronstrøm, der påvirkes af

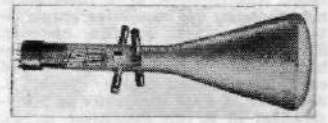

et el. fl. sæt afbøjningselektroder og derefter rammer en fluorescerende skærm. De ældre **k** (Brauns rør) benyttede katodestråler, de nyere elektronstråler fra en glødetråd. **k** anv. også til afbildning i fjernsynsmodtagere.

katodestråler, strøm af hurtige elektroner, der udsendes fra katoden i et udladningsrør ved lave tryk og høj spænding. **k,** der opdagedes af Hittorf 1869, er usynlige, men bevirker fluorescens, hvor de rammer glasvæggen; de udgår vinkelret fra katodens overflade, bevæger sig i rette linier, men bremses af tynde metalplader, der derved kan kaste skygger. **k** afbøjes af elektr. og magnetiske felter i en retning, der viser, at **k** medfører negativ elektr. Ved måling af afbøjningerne bestemte J. J. Thomson i 1897 **k**-s hastighed samt forholdet ml. deres ladning og masse og førte derved beviset for elektronernes eksistens.

katodestrålerør, se *katodestråleoscillograf.*

katodo'sko'p, afstemningsindikator for radiomodtager.

ka'to'lsk (gr. *katholikós* almindelig) betegner dels en kirkes universelle udbredelse, dels dens rettroenhed i modsætn. til kætterske og skismatiske samfund. Ordet **k** findes i fl. af de oldkirkelige trosbekendelser og anv. af en række kirker: rom.-**k**, gr.-**k**, anglikanske kirker osv.

Katolsk Aktion (lat. *Actio catholica*, ital: *Azione catolica*), internat. kat. bevægelse, der tilsigter lægmænds aktive indsats for religiøsitetens indtrængen i alle dagliglivets forhold. Grl. af Benedikt 15., udbygget af Pius 11.; indordnet i den kat. kirkes hierarki.

Katolsk-Apostoliske Kirke, det off. navn på irvingianernes trossamfund.

katolske breve (gr. *katholikós* almindelig), de breve i N. T., som ikke er stilet til en enkelt menighed: Jakob, 1.–2., Peter, 1.–3., Joh., Judas.

katolske kirke el. *romersk-katolske kirke*, det under pavens ledelse stående kristne trossamfund. Foruden Bibelen betragter **k** den kirk. overlevering, traditionen, som troskilde. Midtpunktet i den kat. kultus er messen. Karakteristisk for **k** er helgen- og Mariedyrkelsen samt munkevæsenet. **k**-s opbygning er hierarkisk; paven er Petri efterfølger og Kristi jordiske stedfortræder; præsterne forvalter de 7 sakramenter. Det off. kirkesprog er latin. **k**-s retsregler er den kanoniske ret. **k** betoner sin selvstændighed over for staten. – 1946 havde **k** ca. 400 mill. medl. og 362 000 præster (deraf 964 bisper); i Danm. ca. 25 000 medl.

Katolske Liga, Den, sammenslutn. af Det Ty. Riges kat. fyrster, stiftet 1609–10, rettet imod den Protestantiske Union. Opløstes 1616, genopstod 1619–35.

Katolske Majestæt (sp. *El Rey Católico*), ærestitel for Spaniens konger, som pave Alexander 6. gav efter Granadas erobring 1492.

'katost (frugten ligner en ost) ('*Malva*), slægt af katostfam.; lappede el. håndsnitdelte blade og blomster med 3 frie yderbægerblade. Spaltefrugt. 30 arter, i Danm. 5, af hvilke alm. **k** (M. silvestris) er alm. på marker og ved veje; den har rødviolette blomster.

Alm. katost.

Katowice [katɔ'vjitsæ], ty. '*Kattowitz*, by i SV-Polen; 130 000 indb. (1946). En af de vigtigste byer i industriområdet i Śląsk. Kulminer; jern- og zinkudsmeltning og -industri. Kemikalieind.; cementfabr. – Jernbanecentrum. Købstad 1866; po. 1921.

ka'tra'lbriller, stærbriller slebne med asfærisk overflade.

Katrine, kvindenavn, af Katarina.

katrineblommer (fra fr. *prune de Sainte-Catherine*), store, tørrede blommer.

Katrine'holm, sv. købstad (fra 1917), Södermanland, SSV f. Eskilstuna; 14 000 indb. (1949). Jernbaneknudepunkt.

Katsura [*katsura*], *Tarō* (1848–1913), fyrste, jap. politiker. General, kons., modstander af parlamentarisme; førstemin. 1901–05 (russ.-jap. krig), 1908–11 (annektion af Korea), 1912–13.

katta ('*Lemur* '*catta*), lille halvabe af lemurernes fam. Sort- og hvidringet hale. Madagascar.

katte ('*Felidae*), rovdyrgruppe m. store dolkformede hjørnetænder, de skærende dele af kindtænderne stærkt udviklet, 2 savtænder i hver kæbehalvdel, 1 lille knudetand i overmunden, ingen i undermunden, de skarpe kløer kan trækkes bagover under gangen, bløde trædepuder; overvejende natdyr, orienterer sig v. hørelse og syn, sniger sig ind på byttet. Omfatter adsk. arter i både den nye og gl. verdens temp. og trop. dele, f. eks. løve, tiger, los, leopard og tamkatten (se *kat*).

katteagtige rovdyr, fællesbetegn. for katte, desmerdyr og hyæner.

kattebjørn, d. s. s. bambusbjørn.

kattefod (*Anten'naria*), slægt af kurv-

blomstfam. Filtede urter. Særbo. Sand-k (A. dioica)med hvide (el. rosenrøde) kroner og svøb blade er alm. i Danm. på heder og sandbakker.

Sand-kattefod.

kattefugl (*Galeo'scoptes carol'i'nensis*), amer. spottedrossel. Mjavende skrig.

Kattegat, *farvandet ml. Jylland og Sv.*, begrænses mod N af linien Grenen–Paternosterskæren (NV f. Marstrand), og mod S af linierne Bjørnsknude–Æbelø, Fyns Hoved–Røsnæs og Gilbjærg Hoved –Kullen fra Lille-Bælt, Store-Bælt og Øresund; 30 000 km². Af Læsø og Anholt med grunde deles det nordl. **K** i den lave Vesterrende (med Læsø Rende) og den 117 m dybe Østerrende. Grundene er afmærket med fyrskibe. Største havn: Göteborg. Bet. fiskeri.

katteguld, guldglinsende forvitret glimmer.

kattehale (*'Lythrum*), slægt af kattehalefam. *6-tallige blomster. I Danm. er alm.* **k** (L. salicaria) med de rød-lilla blomster i en lang endestillet dusk, alm. i grøfter.

kattehoveder el. *kathoveder*, ældre betegn. for små morterer, der brugtes til salutering.

katten af tønde, slå, fastelavnsleg; opr. havde man en levende kat i tønden.

katteskæg (*'Nardus*), slægt af græsfam. med ensidigt aks. Stiv **k** (N. stricta) er alm. på mager sandbund i Danm.

kattesølv, sølvglinsende forvitret glimmer.

katteurt (*'Nepeta*), slægt af læbeblomstfam. Kronen hvid el. blå, underlæben 3-fliget. I Danm. findes N. cataria vild. *Fl. arter er prydplanter. N. mussinii* dyrkes alm. som kantplante.

katteøje, refleksglas, der i h. t. færdselsloven skal findes bag på cykler og være anbragt således, at indfaldende lys kastes vandret tilbage.

katteøjesten, 1) varietet af chrysoberyl; 2) kvarts med indlejret asbest. Begge slibes en cabochon til smykkesten, og viser da en lysende stribe. Ceylon, Indien. S-Afr.

'Kattowitz [-vits], ty. navn for Katowice i Polen.

kat'tu'n (ty., fra arab. *qutun* bomuld), ældre betegn. for lærredsvævede bomuldsstoffer påtrykt mønstre; nu anv. betegn. calico og sirts.

kat'tu'ntryk, stoftryk på kattun.

katugle, d. s. s. natugle.

Katwijk aan Zee ['katvɔk *a:n* 'ze:], holl. fiskeriby og badested SV f. Amsterdam ved Oude Rhins munding; 18 000 indb. (1946).

Katyn [ka'tinj], lokalitet i Sovj., V f. Smolensk, hvor tyskerne apr. 1943 hævdede at have fundet ligene af ca. 10 000 polske officerer, henrettet af russerne. Uanset sovj.dementi ønskede den po. eksilregering i London **K**-gravene undersøgt, og den ty. medd. fremkaldte så stærk harme i po. kredse, at den dipl. forb. ml. Sovj. og Po. afbrødes apr. 1943. Jan. 1944 medd. Sovj., at man efter Smolensks erobr. havde undersøgt skovområdet v. **K** og fastslået, at **K**-mordene var foretaget af tyskerne.

Katz, *David* (f. 1884), ty.-sv. psykolog. Undersøgelser over farve- og berøringsoplevelser samt behovs- og børnepsyk. forskning.

Katzbach ['katsbaχ], 98 km l. biflod til Oder i Schlesien. Ved **K** sejrede 1813 tyskerne under Blücher over franskmændene.

'katzenjammer (ty.), tømmermænd; jamren over bagateller.

Kauai [ka:u'a:i], NV-ø bl. Hawaii Øerne; 1340 km²; 35 000 indb. (1947). Indtil 1300 cm nedbør. Hævede koralrev til 1200 m o. h.

'kaudervæl'sk (ty., vistnok af *kaudern* prange+*welsch* ital., d. v. s. udenlandske prangeres sprog), uforståeligt sprog.

Kauffmann ['kaufman], *Angelica* (1741–1807), schw. malerinde. Virksom i Venezia, Rom og London. Behandlede motiver fra antikkens hist. og mytol. Portrætter, bl. a. af *Goethe, Lady Hamilton* og *Selvportræt.*

'Kauffman'n, *Henrik* (f. 1888), da. diplomat. Gesandt i Ital. 1921–24, Kina–Japan 1924–32, No. 1932–39, fra 1939 i USA. Nægtede under besættelsen at følge ordrer fra reg. i Kbh., sluttede 9. 4. 1941 Grønlandstraktat m. USA (anlæg af baser på Grønl.); afskediget af reg. i Kbh. 16. 4. 1941, nægtede at lystre hjemkaldelsesordre, bidrog til at skabe *gunstigere vurdering af Danm.* bl. De Allierede. Tilsluttede sig på Danm.s vegne De Forenede Nationers erklæring 1. 1. 1942. Min. u. p. maj–nov. 1945 (fortsat i Washington, fra 1947 ambassadør). (Portræt sp. 2348).

Kaufman ['kå:fmən], *George* (f. 1889), amer. lystspilforfatter, oftest samarbejdende med andre forf., f. eks. i *Beggar on Horseback* (1924), *Of Thee I Sing* (1931), *Dinner at Eight* (1932, da. 1945), *Merrily We Roll Along* (1934), *You Cant Take It With You* (1936, da. 1940).

Kaufmann, *Walter* (1871–1947), ty. fysiker. Påviste 1901 elektronmassens afhængighed af *hastigheden*, som senere forklaredes ved relativitetsteorien.

Kau'ka'sien, fællesnavn for Kaukasus og lavlandet N og S derfor.

kau'ka'siske race, ældre betegn. for den europide racegruppe.

kau'ka'siske sprog, fællesbetegn. for en række sprog, der tales i Kaukasus. Den lille gruppe sydkaukas. sprog med georgisk i spidsen er tydeligt indbyrdes beslægtet, mens slægtskabet med den meget omfattende N-kaukas. gruppe, hvis mest kendte sprog er tjerkessisk, er tvivlsomt. Desuden tales i Kaukasus det iranske osetisk samt fl. tyrk. dialekter.

kau'ka'siske tæpper, uldne el. halvuldne tæpper med geometriske mønstre i livlige farver.

'Kaukasus, russ. *Kavkaz* [kåf'kas], 1100 km l. bjergkæde i Sovj. ml. Sortehavet og Kaspihavet (NV–SØ). **K,** der er dannet ved brud og foldning i tertiær, er en østl. fortsættelse af Krims bjerge og fortsættes hinsides Kaspihavet af Balhan-bjergene. **K**-s højeste punkt Elbrus (5629 m) er en udslukt vulkan. Der findes 1400 gletschere. Passerne ligger højt, og **K** krydses kun længst mod V af en bane. Nedbøren aftager østpå og med højden. **K** er skovklædt indtil 1800 m o. h. mod V og 2300 m mod Ø. Olie findes ved Ø-enden (Baku) og på N-skråningen (Majkop, Groznyj); endv. findes kul, jern- og manganmalm samt mineralske kilder. Vandkraften udnyttes i talr. floder, som også (især mod Ø) bruges til vanding. Hovederhvervet er agerbrug og kvægavl. – *Befolkningsmæssigt* er **K** et af Jordens mest brogede områder. Antropologisk er 2 racegrupper repræsenteret: den mongolide ved de fåtallige kalmukker, og den europide. Sprogligt er der langt større mangfoldighed: 9 sprogætter er repræsenteret ved ca. 40 sprog, hvoraf nogle er spaltet i fl. dialekter. Af disse sprogætter er 5 indskrænket til **K** (jfr. kaukasiske sprog): abhaser, kartveler (især georgiere), tjerkesser, tjetjener, lezgiere; disse folk er kortskallede og mørke, men i øvr. forsk. m. h. t. legemshøjde og andre træk; de repræsenterer sikkert et antal forhist. indvandringer af forsk. folk. Øvrige sprogætter i **K** *er indoeur.* (oseter og tater), tyrk.-tatarisk (især azerbajdzjanere), mongolsk (kalmukker). Indvandrere i nyere tid er overvejende indoeur: armeniere, grækere, persere, kurder, og ikke mindst russere. Desuden folk af semitisk sprogæt (jøder). (Kort se Sovj.).

'Kaulbach [-*ba*], *Fritz August v.* (1850–1920), ty. maler. Glansfulde portrætter, bl. a. af *hustruen*, den da.fødte violinistinde Frida Schütte.

'Kaulbach, *Wilhelm* (1805–74), ty. maler. Elev af P. v. Cornelius. Fra 1849 akademidirektør i München. Hovedværk: *Figurmalerier med Hist. Motiver* til trappehallen i *Neues Museum i Berlin.* Tegninger og bogill.

'Kaunas, russ. *Kovno*, by i S-Litauen; 152 000 indb. (1939). Jernbanecentrum; alsidig industri. Hovedstad i Litauen 1918–39. Ty. besat juni 1941–31. 7. 1944

'Kaunitz, *Wenzel Anton von* (1711–94), østr. diplomat. Bidrog til fr.-østr. tilnærmelse som gesandt i Paris, 1753–92 østr. udenrigsmin. Søgte forgæves revanche over Preussen 1756–63; erhvervede 1772 Galicien v. Polens 1. deling, bremset af Preussen i bayerske arvefølgekrig 1778–79. Svækket indflydelse efter Maria Theresias død.

'Kaupisch, *Leonard von* (1878–1945), ty. *flyvergeneral. Ledede angrebet på Danm.* 9. 4. 1940, øverstkommanderende f. ty. tropper i Danm. indtil 9. 6. s. å. Udtalte 14. 4. 1942 til Nordschleswigsche Zeitung, at angrebet kun kunne gennemføres mod No., fordi Danm. var blevet besat så hurtigt. (Portræt sp. 2348).

Kaupstaður ['köyfsdaðər], isl. købstad (fra 1918) på Vestmannaeyjar; 3500 indb. (1946).

'kauri, små porcelænssnegle, der anv. som smykker og betalingsmiddel i Indien og trop. Afr.

'kaurifyr (maori-sprog *kauri*) (*'Agathis au'stralis*), art nær granfam. Højt skovtræ, der vokser på New Zealand. **k** udsveder meget harpiks, af de indfødte anv. til tygning.

'kauri-ko'pa'l (maori-sprog *kauri*+ nahua-sprog *kopalli*) el. *cowrie-, cowdeekopal*, fossil, ravlignende harpiksart fra New Zealand og Ny-Caledonien; anv. til fernis og lak, i linoleum og som raverstatning.

Kauritlim, lim fremstillet af urinstofderivater kondenseret med formaldehyd.

Kaus, *Gina*, egl. *Zinner-Kranz* (f. 1894), østr. forfatterinde. Skuespil, noveller, underholdningsromaner som *Morgen um neun* (1932, da. 1935) og biogr. *Katharina die Grosse* (1935, da. 1935).

kau'sa'l (lat. *causa* årsag), årsagsmæssig.

kau'sa'lbisætning, *gramm.*, årsagsbisætning: bisætning, der angiver grunden til det i den overordnede sætn. berettede.

kau'sa'lgene'tisk, (lat.-gr.), vedr. hist. årsager.

kausa'lisme (lat. *causa* årsag), *filos.*, opfattelse, at enhver begivenhed skyldes en forudgående årsag. Mods. finalisme og kasualisme.

kausali'te't, årsagssammenhæng, forbindelse ml. årsag og virkning.

kau'sa'lloven el. *kausalprincippet*, sætning, der siger, at enhver forandring har en årsag.

kau'sa'lneksus (lat.), årsagsforbindelse.

'kausati'v (lat. *causa* årsag) el. *faktitiv*, afledet verbum, der betegn. fremkaldelsen af stamverbets handling. F. eks. fælde, af falde.

kaustifi'ce're [-s-], gøre kaustisk, fremst. kaustiske stoffer.

'kau'stisk (gr. *kaustikós* brændende), ætsende, bidende, skarp.

kaustisk flade, ældre betegn. for brændflade.

kaustisk stof, gl. betegn. for uorg. hydroksyder, f. eks. kaustisk soda (natriumhydroksyd).

kau'te'l (lat. *cautus* forsigtig), forsigtighedsforholdsregel.

kauterisation (gr. *kauteriázein* brænde med jern), *med.*, fjernelse af sygt væv ved kem. ætsning el. elektr. bortbrænding.

kaution (lat. *cautio* skriftlig forsikring), en persons indeståen for en andens forpligtelse. Hvis kautionisten påtager sig at hæfte som selvskyldner, kan kreditor holde sig til ham, så snart skyldneren ikke indfrier sin forpligtelse på det tidspunkt, da han er pligtig hertil. Den simple kautionist er derimod først pligtig at betale, når det ved retsforfølgning er konstateret, at skyldneren er ude af stand til at betale sin gæld. Tabskaution er en **k** for det tab, kreditor måtte lide. Efterkaution er en **k**, som indgås til sikkerhed for, at en kautionist opfylder sin **k**-forpligtelse overfor kreditor. Kontrakaution er en **k** til fordel for en kautionist for at holde ham skadesløs for, hvad han måtte komme til at betale kreditor.

kautionsforsikring, forsikr., der sikrer arbejdsgiveren mod funktionærens evt. uredelige omgang med betroede midler.

k kan tegnes enten af arbejdsgiveren el. af funktionæren, der kan deponere policen hos arbejdsgiveren i st. f. at stille kontant kaution.

Kautokeino [ˈkäutokæino], no. landsby i Finnmark; 400 overv. lappiske indb. Automobilvej til Bossekop.

kautsjuk [ˈkautʃuk] (tupi caú-uchú), vulkaniseret plantegummi, jfr. *gummi*.

kautsjuktræ (*Hevea*), slægt af vortemælkfam. Store, mælkeførende træer m. langstilkede, trefingrede blade. 20 arter i trop. Amer. Overalt i troperne dyrkes nu H. guvanensis og H. brasiliensis som de vigtigste **k**.

Kautsky [-ski], *Karl* (1854–1938), østr.-ty. nationaløkonom, historiker og politiker, den soc.dem. 2. Internationales førende teoretiker. Fra 1875 medl. af Soc.dem. i Wien, fra 1883 bosat i Berlin, fra 1931 atter i Wien; 1883–1917 red. af det ty. Soc.dem.s teoret. tidsskr. »Die neue Zeit«; udarb. 1891 d. ty. Soc.dem.s Erfurterprogram. En årrække Engels' nærmeste medarb., siden udgiver af Marx' og Engels' efterladte skrifter. **K** gik opr. skarpt mod revisionismen, men nærmede sig senere denne og hørte til sidst til Soc.dem.s højre fløj. 1918–22 var **K** tilsluttet det ty. Uafh. Soc.dem. **K**-s hovedværker er *Die Agrarfrage* (1899) og *Die materialistische Geschichtsauffassung* (1927). (Portr.).

kava el. *kava-kava* (maori *kava* bitter), drik, de indfødte på nogle Stillehavsøer tilbereder af tygget rod af kavapeber.

kaval (vulgærlat. *caballus* hest), 4 spec. kort i tarokspil, som forestiller ridende knægte, og som rangerer ml. damen og knægten.

kavalˈle'r (*vulgærlat. caballarius* hestepasser), adelig hoftjenestemand; adelsmand; fornem, beleven, velklædt mand; mandlig partner; fyr. Specielt: a) tilhænger af kong Karl 1. i den eng. borgerkrig 1642–49; b) *mil.*, d. s. s. kat.

kavalˈkade (ital. *cavalcata*, af *cavallo* hest), 1) optog af ryttere; 2) række af hist. optrin (efter eng. *Cavalcade* (skuespil af Noel Coward 1932)).

Kaˈválla, havneby i N-Grækenl. NØ f. Saloniki; 50 000 indb. (1938). Centrum for Grækenls vigtigste tobaksområde m. stor eksport af tobak.

ˈkavalleri' (el. [-ˈri']) (ital. *cavalleria*, af *cavallo* hest), rytteri.

Kawasaki [*kabasak*(i)], sydl. industriforstad til Tōkyō; 155 000 indb. (1935).

kaˈve're (lat.), indestå, garantere; **k sig** tage sig i agt.

Kaˈverin, *Valentin* (f. 1902), sovjetruss. prosaforfatter; skrev opr. fantastiske noveller, søgte senere at virkeliggøre en socialistisk-realistisk stil.

kaˈverne (lat. *caverna* hulrum), *med.*, abnormt hulrum i lungen el. andre organer.

kaverˈnø'st væv (lat. *caverna* hulrum), *anat.*, består af indbyrdes forbundne hulrum, der adskilles af fine skillevægge af bindevæv og uvilkårlig muskulatur. **k** findes i det mandlige kønslem (penis).

ˈkavi (sanskrit *kāvya* digt), gl. litt.sprog fra Java.

ˈkavia'r (tyrk. *havyar*), letsaltet rogn af stør. Æg af laks, ørred, gedde, stenbider m. fl. forhandles også som **k** (erstatning).

kaviar for hoben (eng. *caviar to the general*), noget, der ikke behager el. forstås af alm. mennesker. Citat fra Shakespeare's Hamlet.

Kaviˈrondo, bantufolk og landskab omkr. **K**-*bugten* fra den nordøstl. del af Victoriasøen, Kenya, Afr.

kavitation (lat. *cavus* hul), *søv.*, hulrumsdannelse, der undertiden opstår i vandet ved hurtiggående skibsskruer; **k** indeholder væsentlig vanddamp og luftblærer og nedsætter skruens virkningsgrad.

kaviˈte't (lat. *cavus* hul), *med.*, hulning, hulhed, f. eks. brysthule, underlivshule.

Kavli [ˈkɑ:vli], *Arne* (f. 1878), no. maler; bl. a. motiver fra Jæren.

kavring (egl. *kage* + *ring*), hårdtbagt småbrød af rug el. hvede.

Kaye [kæ:], *Danny* (f. 1913), amer. filmskuespiller. Opr. varietéoptræden, deb. på film 1944 som komiker og parodist. »Mirakelmanden« (1945) og »Vi, der Går Mælkevejen« (1946).

Henrik Kauffmann.

L. v. Kaupisch.

Karl Kautsky.

Edmund Kean.

Kaye-Smith [ˈkæi-ˈsmiþ], *Sheila* (f. 1887), eng. forfatterinde. Skildrer bondeliv i Sussex, f. eks. i romanen: *Spell Land* (1910).

Kayser [ˈkaizər], *Heinrich* (1853–1940), ty. fysiker. Udførte pionerarbejder over grundstoffernes spektre og udgav: *Handbuch der Spektroskopie.*

ˈKayser, *Leif* (f. 1919), da. komponist og pianist; kat. præst. Deb. 1939 (Göteborg) som komp. Har komp. 2 symfonier, ouverture, julekantate, klaverstykker m.v.

Kayser, *Olaf* (1893–1928), da. geograf, deltog i Olufsens Saharaekspedition 1922–23, konstruerede en meget anv. fladetro projektion til afbildning af hele Jorden.

Kayseˈri, oldtidens *Caesarea Cappadociae*, jernbaneknudepunkt og handelsby i Tyrk., SØ f. Ankara; 58 000 indb. (1945).

kaˈzaher [- -] (*kasakker*) el. *kirˈgiˈskaˈzaher*, kirgisernes ene hovedfolk, flertallet af befolkn. i Kazahstan. Deltes i 3 store grupper, hvoraf den Store Horde levede i Turan N f. vestl. Tien-shan, Mellemste Horde N derfor ml. Aral-søen og Irtysj, Lille Horde ml. Aral-søen og nedre Volga. **k** havde opr. et stærkt klassedelt samfund, hvis overklasse mente at nedstamme fra Djengiz-Khan.

Kazahˈstan [-zaˈ-], unionsrep. i Sovj., fra Kaspihavets nordl. del mod Ø gnm. det mellemste og nordl. Turans tørre buskstepper og ørkener; 2 738 700 km²; 6 146 000 indb. (1939), deraf 57% kazaher og 20% russere. Hovedstad: Alma Ata. – Mange saltsøer fra Kaspihavet mod Ø over Aral-søen til Balhasj-søen. Langs floderne (Ural, Emba, Amu-Darja, Syr-Darja) landbrug i oaser (hvede, majs, ris, bomuld, frugt, sukkerroer og grønsager); i og uden for oaserne bet. fåre- og kvægavl. De fleste af de gl. nomadefolk er nu bofaste kvægavlere. Minedriften leverer olie ved Emba, kobber ved Balhasj-søen, bly ved Tjimkent og kul (til Urals industri) ved Karaganda. Industrien bearbejder lokal uld, huder, bomuld, korn, sukker, kød og malm. **K**-s minedrift (især kul og olie) samt kvægavl er i hurtig udvikl. – Unionsrep. fra 1936.

Kaˈzan [-z-], by i RSFSR, Sovj., hovedstad i Tatarrepublikken, ved Volgas knæ; 402 000 indb. (1939). Industriby (fodtøj, konfektion, fødevarer); flodhavn, kulturcentrum for tatarerne (univ.). Grl. 1437 (tatarhovedstad), russ. 1552.

Kazˈbek [-z-], snedækket, 5045 m h. udslukt vulkan i Midtkaukasus.

kazik [-ˈsik] (sp. *cacique* [kaˈþikæ]), gl. indiansk høvdingetitel i Mł.-Amer., endnu anvendt i México og Guatemala.

KB, fork. f. Københavns Boldklub.

KB Hallen, KB-s sportshal på Peter Bangsvej, opført 1937–38 af arkit. Hans Hansen i samarb. med civiling. Christen Ostenfeld (f. 1900). Dekorationer af Sikker-Hansen i klubbens festsal. 3400 siddepl. ved koncerter, møder o. l., 2400 når gulvet tages i brug til sportsopvisninger, samt 1000 ståpl.

K.C., fork. f. (eng.) King's Counsel.

kcal, fork. f. *kilocalorie*, den varmemængde, der giver 1 kg vand en temp.forhøjelse på 1° C.

kc/s, fork. f. (eng.) *kilocycles* pr. sek., kilohertz.

KDAK, fork. f. *Kgl. Da.* Automobil *K*lub.

KDY, fork. f. *K*ongelig *D*ansk *Y*achtklub.

Kéa [ˈkjæa] el. *Keös* [ˈkjæos] (gr. folkesprog: *Tzía* [dzja]), gr. ø bl. Kykladerne. *164 km²; 4000 indb.*

ˈkea (maori-sprog) (ˈ*Nestor notabilis*), stor, olivengrøn, new-zealandsk papegøje.

Kean [ki:n], *Edmund* (1787–1833), eng. skuespiller. Brød 1814 endeligt ignm. som Shylock på Drury Lane og blev sin tids betydeligste og mest beundrede Shakespeare-skuespiller ved sit stærke temperament og sin fantasifulde rolleudformning. (Portræt).

Keaton [ki:tn], *Buster* (f. 1896), amer. filmskuespiller. Vandt stor popularitet som komiker i stumfilmens farcer.

Keats [ki:ts], *John* (1795–1821), eng. digter af den romantiske retning. Af jævn London-familie, udd. som hospitalsmedhj., døde på rejse i Ital. Hovedværker: *Endymion* (1818), fortællende og filosoferende digt m. klassisk motiv; *Hyperion* (1820), et fragment af lign. art; oder, f. eks. *On a Grecian Urn*, *To a Nightingale*, *To Autumn* (alle 1819). Hans *Private Letters* (breve) (1848) af stor bet. for forståelse af hans digtning og tanker. Den poet. betagelse er for **K** af lign. art som mystikernes oplevelse og skaber både ny digtning og nyt livssyn. (Portræt).

Keble [*ki:bl*], *John* (*1792–1866*), *eng.* præst og digter; en af de betydeligste åndelige ophavsmænd til anglokatolicismen.

ˈKebnekaise, Sv.s højeste fjeldparti (2120 m), sydvestl. Torne lappmark. På

S-siden, 1940 m o. h., ligger **K** turiststation.

Kecskemét [ˈkætʃkæme:t], ung. by SØ f. Budapest; 87 000 indb. (1941). Handel med landbrugsprodukter.

Kedah (eng. [ˈkæidɑ:, ˈkædə]), stat i den nordl. del af Malaja; 9479 km²; 516 000 indb. (1940), deraf 100 000 kinesere og 60 000 indere. Hovedstad: Alor Star.

kedelflikkere kaldtes før i tiden håndværkere, ofte omstrejfende tatere, som reparerede kobberkedler o. l.

kedelpasser. Af en **k** i land ved dampkedelanlæg på over 30 m² hedeflade kræves et af Direktoratet for Arbejds- og Fabriktilsynet udfærdiget certifikat, som udleveres efter bestået maskinpasserprøve el. en mere omfattende eksamen.

kedelsten, gråhvid, hård masse, bestående især af kalcium- og magniumforbindelser, der afsættes, når alm. vand fordamper. **k** er en dårlig varmeleder, og afsætning af **k** i dampkedler søges derfor undgået v. destillation, kemisk el. elektrolytisk rensning af fødevandet.

kedelsænkning, sænkning i Jordskorpen begrænset af hinanden krydsende brudlinier.

keˈdesjer (hebr: indviede), G.T.s navn på de kvinder, der prostituerede sig i tempelkulten.

ˈKedron, hebr. *Qidrōn*, arab. *Wādi en Når*, dal ml. Jerusalem og Oliebjerget.

Keeler [ˈki:lər], *James Edward* (1857–1900), amer. astronom, har udført betydningsfulde arbejder på astrospektroskopiens *område og vedr. galakser.*

Keeling [ˈki:liŋ] **Øerne,** andet navn for Kokos Øerne.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Keene's cement [ki:n-], bindemiddel, fremstillet af stukgips og alun. Bruges udrørt med alunopløsning til vægpuds. Bliver meget hård og kan poleres til lighed med marmor.

keeper [ˈki:pər] (eng. af *keep* holde (tilbage)), fork. af wicket-**k** (gærde-vogter), markspiller i cricket, der står bag gærdet for at standse de bolde, som slåeren ikke rammer.

Keesing's Contemporary Archives [ˈki:ziŋz kənˈtæmprəri ˈa:kaivz], oversigtsværk (planlagt af hollænderen I. Keesing [ˈke:siŋ]) over nyeste verdenspolitik, siden 1931 udg. i London, især med dagspressen som kilde (ugentl. udsendte ark til indhæftning i samlemappe). Tilsv. ty. udg. (udkom i Wien), Keesings Archiv der Gegenwart, ophørte i beg. af 1945. Holl. udg. (Keesings Historisch Archief) er udkommet i Amsterdam siden 1931.

Keewatin [kiˈwætin, -ˈwåtin], distrikt i Canadas Northwest Territories, NV f. Hudson Bugten; 590 912 km² = 6,2% af Canadas areal.

-keˈfaˈl (gr. *kefaˈlé* hoved), vedr. hovedet; -kefaˈli', hovedform el. -størrelse.

Kefallēnía [kjæfaliˈnia] (gr. folkesprog: *Kefalloniá* [kjæfaloˈnja]; ital. *Cefaˈlonia*), gr. ø bl. De Ioniske Øer; 773 km²; 72 000 indb. (1938). Hovedstad: Argostólion.

kefalo-, d. s. s. -kefal.

ˈKefalos, i gr. mytol. en jæger, i hvem Eos forelskede sig.

ˈkefir (tyrk: mælkevin), drik fremstillet ved gæring af komælk. Hjemmehørende i Kaukasus.

Kefisoˈdotos (1. halvdel af 4. årh. f. Kr.), gr. billedhugger fra Athen, fader t. Praxiteles. Hovedværk: *Eirēnē m. barnet Plutos på armen.*

Keflavík [ˈkjæblavi:k], isl. handelsplads, 50 km SV f. Reykjavík; 1900 indb. (1946). Fiskeri. Stor lufthavn, benyttet af De Allierede under 2. Verdenskrig. Ved traktat m. USA (offentliggjort 11. 10. 1946) fastsloges **K** lufthavn som isl. statsejendom, men USA hævdede ret til at benytte **K** som forbindelsesled t. Eur., så længe USA har militæropgaver i Tyskl.

ˈKefren (ca. 2650 f. Kr.), ægypt. konge af 4. dyn., byggede en af de store pyramider ved Gîza og den store sfinks (vogteren af kongens mindetempel).

keg [kæg], eng. talmål for sild = 60 stk.

kegle, 1) *mat.*, ethvert legeme, der er begrænset af en keglefla-de og en plan. En omdrejningskegle (ill.) fremkommer ved drejning af en retvinklet trekant om en katete; 2) i *bogtryk* betegn. for blylegemets størrelse fra bogstavets overkant til underkant; måles i typogr. punkter.

Omdrejningskegle.

kegleflade, *mat.*, frembringes af en ret linie, der går gnm. et fast punkt og stadig skærer en given kurve. En omdrejningskegleflade fremkommer, når en vinkels ene ben drejes om det andet.

kegler, meget udbredt spil, der som regel dyrkes på en spec., overdækket bane. Spillet går ud på med kugler – tidl. også med andre kasteredskaber – at ramme og vælte opstillede kegler, sædv. 9 i antal.

keglesnegle (ˈ*Conus*), trop. havsnegle, ofte smukt farvet skal. Rovdyr m. gifttænder.

keglesnit, *mat.*, fælles betegn. for ellipser, parabler og hyperbler, der alle kan fremkomme som snit i en omdrejningskegle. I retvinklede koordinater fremstilles **k** ved ligninger af 2. grad. De kaldes derfor også kurver af 2. orden.

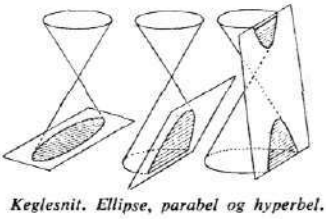

Keglesnit. Ellipse, parabel og hyperbel.

keglesnitsflader, *mat.*, flader, hvis plane snit alle er keglesnit. Til **k** hører ellipsoider, hyperboloider og paraboloider. I retvinklede koordinater fremstilles **k** ved ligninger af 2. grad. De kaldes derfor også flader af 2. orden.

keglestub, *mat.*, fås ved at bortskære spidsen af en kegle ved en plan parallel med grundfladen.

Kegnæs [ˈkai-], halvø på S-kysten af Als.

keˈhl el. *kel* (ty. *Kehle* strube), 1) i snedkersprog profilet af façonlister, rendeformet udhulning; 2) *bygningstekn.*, a) rende ml. to tagflader, som skærer hinanden i en indadgående vinkel; b) svært tømmerstykke, som danner underlag for 2) a). **k-skifter**: de korte spær mod **k**.

Kehler [ˈke'-], *Henning* (f. 1891), da. forfatter. Magister i fr. Foruden lødige *Ibsen-studier* (1915–16) og en bog om *De Store Romaner* (1940) udg. talr. bd. kritiske essays, bl. a. *Kronik og Kritik* (1922). Talentfuld og ofte modig skribent, hvis sans for Chesterton ikke er tilfældig. Som dramatiker bl. a. skrevet komedien *Ullabella* (1941).

kehlstød (ty. *Kehle* strube), i snedkeri en profileret liste, der især anv. til indfatning af dørfyldinger.

kehˈraus (ty. *auskehren* feje ud), afsluttende dans.

Kei [kæi], nederl. øgruppe SV f. Ny Guinea; 1482 km²; 52 000 indb. (1938).

Keighley [ˈki:þli], by i N-Engl. NV f. Bradford; 57 000 indb. (1949). Uldindustri. Fabrikation af sy- og tekstilmaskiner.

Keijō [kæidʒo:], jap. navn på Søul i Korea.

Keijser [ˈkæjsər] (Keyser), *Thomas de* (1596 el. 97–1667), holl. maler. Har malet enkeltportrætter og gruppebilleder. *Dameprotræt* (kunstmus., Kbh.).

Kei'l, *August* (f. 1904), da. billedhugger; medl. af »Grønningen« fra 1938. Værker: *Mindepark for Forulykkede Fiskere* (Esbjærg), *Freds- og Frihedsmonument* (Fr.-værk).

Keilhau [ˈkæilhäu], *Wilhelm* (f. 1888), no. nationaløkonom og historiker. Prof. i statsøkon. v. Oslo univ. fra 1934. Har bl. a. skrevet bd. 8, 9 og 10 af *Det Norske Folks Liv og Historie* samt tillægsbind hertil (1929–38). Fulgte 1940 med regeringen til Engl.; 1940–45 dir. i No.s Bank.

Keiser [ˈkaizər], *Reinhard* (1674–1739), ty. komponist. Opholdt sig 1721–23 i Kbh. Komponerede til Fred. 4.s fødselsdag 1722 operaen *Ulysses*.

Keiser-ˈNielsen, *Søren* (1856–1926), da. politiker. Præst; radikal folketingsmand 1909–20 (Stubbekøbing). Kultusminister 1913–16, undervisningsmin. 1916–20.

Keitel [ˈkaitəl], *Wilhelm* (1882–1946), ty. general. 1938 chef f. samlede ty. værnemagt, sluttede 1940 våbenstilst. m. Frankrig, underskrev 1945 Tyskl.s kapitulation. Efter Nürnbergrettens dom hængt 16. 10. 1946. (Portr. sp. 2354).

Keitele [ˈkæitælæ], fi. sø N f. Jyväskylä; 526 km².

kejser, fyrstetitel, stammende fra, at Augustus og hans efterfølgere, der ikke havde nogen egl. titel for deres magt, fik deres adoptivnavn Cæsar som titel. I lang tid opfattedes **k**-titlen som indebærende et krav på et universalmonarki, men efterh. blev den blot betegn. for aspiration til et mægtigt rige. Rom. kejsere 27 f. Kr.–395 e. Kr. Byzans 395–1453, V-Rom 395–476, genoplivet ved Karolingerne og de ty.-rom. kejsere 800–1806, Rusland (tsar) 1547–1917, Nikæa 1206–61, Trapezunt 1206–1461, Østrig 1804–1918, Frankrig 1804–14 (15) og 1852–70, Tyskl. 1871–1918, Brasilien 1822–89, México 1864–67. Engl.s konge var kejser af Indien 1877–1947. Italiens konge var kejser af Abessinien 1936–43. Titlen **k** tillægges desuden herskerne i fl. ikke-eur. lande (f. eks. Kina (til 1912), Japan, Abessinien).

Kejserens Nye Klæder, eventyr af H. C. Andersen, 1837, med sp. kilde.

kejserens skæg, at strides om, at strides om en bagatel. Udtrykket stammer fra en strid ml. møntkendere (om Karl den Store var afbildet på de ægte mønter med el. uden skæg).

kejserfisk (*Holaˈcanthus*), skælfinnefisk m. en kraftig torn på hovedets sider. Tropisk.

Kejser Franz Josephs Fjord, stærkt forgrenet fjordkompleks i Østgrønl. Komplekset fra **K** til Kong Oscars Fjord omslutter øerne Ymers Ø, Geographical Society Ø, Traill Ø og Ella Ø.

Kejserkanalen, kin. *Yün-ho* [jyn hə], 1450 km l. kanal i Østkina fra Tien-tsin til Hang-chow, forb. Hwang-ho og Yangtze-Kiang. Bygget fra 400 f. Kr. til 1400 e. Kr. Nu uden trafikal betydning.

kejserkrigen, da. betegn. f. krigen ml. Chr. 4. og d. ty. kejser (og Den Katolske Liga) 1625–29, afsnit af 30-årskrigen. Chr. 4. ønskede at udvide sin magt i Nordtyskl. og forsvare sine trosfæller, blev slået af Tilly v. Lutter am Barenberg 1626, hvorpå Wallenstein 1627 besatte Jyll. Danm. hævdede dog sin sømagt, og da Gustav Adolf af Sv. forberedte indgreb, foretrak Wallenstein at afvikle krigen m. Danm. Fred i Lübeck 1629 gengav Chr. 4. hans lande, men han lovede at afholde sig fra indblanding i ty. anliggg. Nederlag for Chr. 4.s storpolitik, beg. til Danm.s nedgang i flg. årtier.

kejserkrone (*Fritilˈlaria imperiˈalis*), art af liljefam. med store, røde, klokkeformede blomster; er alm. dyrket i da. haver.

kejserkultus, kultisk dyrkelse af kejseren som guddom; har sin opr. fra Orienten, kom tidligt til at farve den gr. herosdyrkelse af mennesker, der havde udmærket sig, f. eks. Alexander d. St. og de dynastier, der fulgte efter ham. I Rom indførtes **k** af Augustus; fra Nervas tid blev de afdøde kejsere gnm. en apoteose ophøjet bl. guderne og gjort til genstand for statskult.

kejserkåbe (*Arˈgynnis* ˈ*paphia*), stor perlemorssommerfugl, alm. i Danm.

kejserpingvin (*Apteноˈdytes* ˈ*forsteri*), den største af alle pingviner, ca. 1¹/₂ m l.; gullig strube. Lægger kun eet æg, der anbringes på fødderne og udruges under en fold af bughuden. Ruger på isen i selve S-Polarområdet.

kejserprinsen, prins Napoleon, søn af Napoleon 3.

kejserretten, 1) i det middelalderlige Tyskl. den ret, som hvilede på den kejserlige rigslovgivning, el. som antoges at være givet af kejserne; 2) i Danm. betegn. for den i Tyskl. anv. ty.-rom. ret.

kejsersagnet, gr. sagn om en kejser, der skulle bringe kristendommen til alle hedninger. I N-Eur. er **k** smeltet sammen med lokal tradition om Karl d. St., kejser Barbarossa og Holger Danske.

kejsersnit, fødselsoperation, hvor fosteret fjernes gnm. snit i bugvæggen og livmodervæggen el. ved vaginalt **k** gnm. skedevæg og livmodervæg. Anv. især ved snævert bækken og forliggende moderkage.

kejsertræ (*Pauˈlownia tomenˈtosa*), et indtil 15 m højt træ (maskeblomstfam.) fra Ø-Asien. Prydtræ, blomstrer dog i Danm. kun i gunstige år.

Kejser Wilhelmskanalen, andet navn for Kielerkanalen.

Kejser Wilhelms Land, navn på tidl. ty. koloni på NØ-Ny Guinea.

kejservin (*bot.*), d. s. s. kastanievin.

kejthåndethed, tilbøjelighed til at bruge venstre hånd i stedet for højre; skyldes antagelig medfødt ejendommelighed i hjernens bygning.

ˈKekrops, attisk heros, if. sagnet Athens første konge, født af Jorden. Fremstilles i kunsten med menneskelig overkrop og underkrop som en slangehale.

ˈKeksholm russ. *Keksgolm*, fi. ˈ*Käkisalmi*, lille by i RSFSR, Sovj., ved Ladogas V-kyst; fi. til 1940 (1944). Middelalderfæstn., omstridt af russere og svenskere i 13.–14. årh., erobret af Sv. 1611, afstået m. omliggende område (**K** län) til Sv. 1617. Købstad 1650. 1721 afstodes det meste af lenet til Rusl.; til Finl. 1920; til Sovj. 1940 (1944).

Kekule von Stradonitz [ˈke:kule: fɔn ˈʃtra:-], *August* (1829–96), ty. kemiker. Opstillede (1854) strukturformler for ali-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

fatiske forbindelser og (1865) den stadig meget anv. ringformel for benzol og benzolderivater. **K** grundlagde med sidstnævnte hele den mod. kemi om de aromatiske stoffer. Adlet 1890.

kel, anden stavemåde for kehl.

Kelach, hebr. form for *Kalchu,* assyr. hovedstad SØ for Ninive. Også Nimrud.

Kelantan (eng. [kə'læntæn]), stat i den nordl. del af Malaja; 14 815 km²; 390 000 indb. (1940), heraf 30 000 kinesere. Hovedstad: Kota Bharu.

ke'lim(tæpper) (pers.-tyrk. *kilim* tæppe), orientalske, glatte, håndvævede tæpper *med farvede mønstre med svær, ulden* kæde. Skudtrådene af farvet uldgarn indføres i lærredsbinding og bevæger sig kun frem og tilbage inden for mønsterkonturerne; hvor skuddets farve skifter, fremkommer de for **k** karakteristiske slidser.

'Keller, *Albert von* (1844–1920), ty. maler. Elev af F. v. Lenbach. Prof. i München. Har malet figurbilleder og overlegent behandlede portrætter.

'Kel'ler, *Christian* (1858–1934), da. læge. Søn af Johan **K,** 1884–1932 leder af Den Kellerske Åndssvageanstalt.

'Keller, *Gottfried* (1819–90), schw. forfatter. Håndværkersøn fra Zürich, en frugtbar, plastisk malende fortæller: *Der grüne Heinrich* (1855, ændret udg. 1879–80), *selvbiogr. udviklingsroman.* Novellecyklen *Die Leute von Seldwyla* 1–2 (1856–1874) spænder fra det tragiske til det groteske.

Keller ['kælər], *Helen* (f. 1880), amer. forfatterinde. Mistede syn og hørelse $1^1/_2$ år gl., men lærte først håndalfabetet og siden lydsprog. Har taget universitetseksamen, taler 3 fremmede sprog og har optrådt som taler. *The Story of my Life* (1904) og mange andre bøger.

'Kel'ler, *Johan* (1830–84), da. døvstumme- og åndssvagepædagog. 1856 bestyrer for døvstummeskole (talemetode). Grl. 1865 Den Kellerske Åndssvageanstalt.

'Keller, *Paul* (1873–1932), ty. forfatter. Skrev en række populære romaner; *Ferien vom Ich* (1915).

'Kel'ler, *Sofie* (1850–1929), da. operasangerinde (mezzosopran). 1869–95 v. Det Kgl. Teater. Datter af H. Rung.

'Kellermann, *Bernhard* (f. 1879), ty. forfatter. **K**-s mest kendte romaner er *Der Tunnel* (1913, da. s. å.), en teknikkens utopi, og *Der neunte November* (1920, da. 1921), om den ty. revolution. Forlod Tyskl. efter 1933.

Kellerske Åndssvageanstalt, Den, selvejende institution, grl. 1865 af Johan Keller i Kbh., 1900 flyttet til Bregning.

Kellerup, da. stationsby (Silkeborg-Rødkærsbro); 2207 indb. (1945). Tingsted. Amtssygehus.

Kellgren ['kæl-], *Johan Henrik* (1751–95), sv. forfatter. Fremtrådte som lærling af de fr. encyklopædister med de sensualistiske, illusionsløse digte *Mina löjen* (1777) og *Våra villor* (1780). Førte i »Stockholmsposten« mangeartet polemik mod slette poeter og okkulte ordener; kendt er satirerne *Man äger ej snille för det man er galen* (1787) og *Ljusets fiender* (1792). En rel. opfattelse af mennesket *og naturen udviklede sig hos* **K** *under* indflydelse af en kærlighedsoplevelse; beskrevet i *Den nya skapelsen* (1790).

Kellogg ['kælag, 'kælag], *Frank B.* (1856–1937), USA-diplomat. Republikaner. USAs ambassadør i Engl. 1924–25, udenrigsmin. 1925–29, gav s. m. Briand stødet til Kellogg-pagten 1928.

Kellogg-pagten, en efter USAs udenrigsmin. Frank B. Kellogg benævnt traktat, undertegnet i Paris 27. 8. 1928, hvorved parterne fordømmer krig til løsning af mellemfolkelige uoverensstemmelser og i deres indbyrdes forhold giver afkald på krig som redskab for national politik. Blev tiltrådt af mere end 60 stater. Dens grundsætninger er optaget i FNs pagt.

kelo'i'd (gr. *chêlê* fugleklo + *-id*), svulstagtigt fortykket arvæv. Arret bliver – i stedet for en hvid lineær stribe – til en halvblyantstyk, fremhvælvet, usken dannelse. Findes kunstigt fremkaldt som pryd hos negre.

John Keats.

Wilhelm Keitel.

kel'p (eng: aske af tang), aske af havalger, som anv. i den kem. industri, især til joduddvinding.

Kelsen ['kælzən], *Hans* (f. 1883), østr. retslærd. 1911–30 prof. i Wien, 1930–33 i Köln, derefter i USA. Hans hovedværker behandler statsret og retsfilosofi. Ophavsmand til den østr. forfatning af 1920. Efter 1945 jur. rådgiver for de amer. besættelsesstyrker i Østrig og Tyskl.

Kelstrup Strand, badestrand SØ f. Haderslev.

'kel'ter, af romerne kaldet *galler,* indoeur. folkegruppe, der i oldtiden bredte sig over Engl., Belg., Fr., NØ-Sp., SV.Tyskl., Posletten (fra omkr. 500 f. Kr.) og Galatien i Lilleasien (fra beg. *af 3. årh. f. Kr.),* men efterh. blev betvunget af Rom fraset Irland og N-Skotland. **k** findes nu kun på Irland, i Højskotl., Wales og Bretagne.

kelti'be'rer, grækernes navn på de keltiske og iberiske blandingsstammer om Tajo og Duero.

'kel'tiske kirke, den irsk-skotske kirke, kendt fra 4. årh. Organiseret som en klosterkirke, hvor bispen stod under abbeden; indflydelsesrig kulturel faktor i hele Vesteur. p. gr. af sin intensive mission. Under Rom fra slutn. af 7. årh.

keltiske sprog, indoeur. sproggruppe, taltes i oldtiden af gallerne, hvis sprog dog kun kendes fra nogle egennavne og enkelte korte indskrifter. De nu talte **k** falder i to hovedgrupper: 1) gælisk, omfattende irsk, det nylig uddøde manx (på øen Man), og skotsk (gælisk i snævrere forstand); 2) britannisk, omfattende walisisk (kymrisk) i Wales, det omkring 1800 uddøde cornisk (i Cornwall), og bretonsk i Bretagne. Livskraftigst af disse **k** er walisisk (1 mill.) og bretonsk (1 200 000); også skotsk ($^1/_4$ mill.) og det *af den irske stat hektisk opmuntrede irske* ($^1/_2$ mill.) synes at have chance for at leve videre. På irsk haves foruden ogam-indskrifterne (4. årh.) en litt. fra 8. årh. og fremefter; stærkest er imidlertid den walisiske litt., der begynder i den senere middelalder, mens den bretonske (fra omtrent samme tid) er ret beskeden.

keltring (fris. *sik keltern* bruge grove ord), i 16. årh. landstryger. Har spec. været brugt om de omstrejfende natmandsfolk i Jyll.

Kelvin ['kælvin], Lord, f. *William Thomson* (1824–1907), eng. fysiker. Udførte vigtige arbejder på alle fysikkens områder, især opdagelsen af Joule-Kelvin-effekten og grundlæggelsen af den termodynamiske *temp.skala (kelvinskalaen).*

'kelvinskala, den absolutte termodynamiske temperaturskala, regner temp. ud fra det absolutte nulpunkt – 273° C. Kelvingrader betegnes med **K** og er lig celsiusgrader + 273°.

Kem, station på Murmansk-banen ved Hvidehavet, Karelsk-Finske Rep., Sovj. Tømmer-eksporthavn.

Ke'mal, *Namik* [na'mik] (1840–88), tyrk. digter, fremstående nat. reformator. Hovedværk *Vatan* (fædrelandet) (1872).

Ke'mâl Paşa [-'ʃa], d. s. s. Kamâl Atatürk.

'Kemerovo, sovj. by i Kuzbass, i Sibirien Ø f. Novosibirsk; 133 000 indb. (1939). Kulfelt med koks- og kemisk industri; jernbanecentrum.

ke'mi' (gr. *chêmeia* af *chéein* hælde), læren om grundstofferne og deres forb., disses opbygning, dannelse og reaktioner. **k** omhandler i modsætning til fysik de stoflige fænomener, som er ledsaget af varige stofændringer. **k** hviler på atomteorien og den herfra udformede molekylteori. Ethvert kem. problem vil v. fortsat undersøgelse gå over til et atom- el. molekylfysisk problem. De stofegenskaber, **k** beskæftiger sig med, skyldes hovedsagelig atomernes yderste elektroner, medens stoffernes fys. egenskaber er mere tilknyttet hele atomet. **k** deles i den org. **k** (kulstofforb.s **k**), og den uorg. **k** (de øvrige grundstoffers **k**), samt den fys. **k** omfattende begge stofgrupper. **k**'s udvikling fra de ældste tider, hvor **k** især drejede sig om fremst. af metaller, farvestoffer og lægemidler, er gået langsomt gnm. guldmageri og iatrokemi i 16. *årh. til en eksakt videnskab begyndende* m. flogistonlæren i 17.–18. årh. og førende op til nutidens kem. forskning. Særlig i de sidste 100 år har **k** gennemgået en voldsom udvikling. Blandt grundlæggerne af den moderne **k** kan kort nævnes: Lavoisier (forbrændingsteori), Dalton (grundlagde atomteorien), Berzelius (atom- og molekylvægte), Liebig og Wöhler (grl. den mod. org. **k**), Mendelejev og Lothar Meyer (det periodiske system).

Kemi ['kæmi], fi. by, ved Kemijoki; 20 000 finsktalende indb. (1945), Grl. 1869. Udførsel af trævarer. Hårde fi.-ty. kampe okt. 1944.

kemigrafi, fremstilling af trykforme, især *klicheer ad fotomekanisk (kemigrafisk) vej.*

kemiingeniør (tidl. fabriking.), kandidat fra Polyteknisk Læreanstalt. Studiet omfatter mat., fys., fysisk, uorg. og org. kemi, tekn. kemi, maskinlære, tegning, elektrotekn. m. m. Studietid er normalt $4^1/_2$ år og omfatter et betydeligt laboratoriearbejde og en selvstændig udarbejdelse af et fabriksprojekt.

Kemijoki ['kæmijoki], sv. *Kemi älv,* 494 km l. flod i N-Finland, gennemstr. Kemijärvi, udmunder i Bottniske Bugt. Tømmerflådning.

Kemijärvi ['kæmijärvi], sv. *Kemi träsk,* sø i N-Finland; 142 km².

kemi'ka'lier, betegn. for stoffer, som anv. ved kem. arbejder.

kemiske ildslukkere, beholdere, hvor enten sluknings- el. uddrivningsmidlet er en anden kem. forb. end vand. Til **k** hører kulsyresprøjter, skumslukkere, tetraslukkere, pulverslukkere og kulsyresneslukkere.

kemiske industrier, industrier, der udvinder kem. produkter af råstofferne el. forædler sådanne produkter ved kem. *midler el. v. hj. af kem. apparatur,* f. eks. ved destillation; spec. tænkes på syntéser af mere sammensatte kem. stoffer ud fra simplere, modsat industrier, der kun foretager mek. bearbejdn., formgivn. og samling, f. eks. maskinindustrien. En skarp grænse findes dog ikke. Den kem. sværindustri fremst. grovkemikalier, medens finindustrien af disse fremstiller f. eks. farver, medicinalvarer el. lign. mere indviklede forbindelser. Næringsmiddelindustrien danner et grænseområde. De egentlige **k** i Danm. fremstiller varer til en værdi af ca. 1600 mill. kr. (1947).

For nogle af de vigtigste industrier var produktionen 1947:

	mill. kr.
Bryggerier (øl), sprit- og frugtvinsfabrikker	ca. 346,6
Sukkerfabrikker	– 154,0
Oliefabrikker	– 127,9
Cementfabrikker og teglværker	– 109,9
Gasværker	– 107,0
Farve- og lakfabrikker	– 93,4
Garverier	– 81,4
Margarinefabrikker	– 62,9
Gummifabrikker	– 62,7
Sæbefabrikker	– 58,6
Mælkekondenseringsfabrikker	– 51,4
Tagpap-, tjære- og asfaltfabr.	– 51,2
Porcelæn-, fajance- og keramik	– 48,5
Svovlsyre- og superfosfater	– 45,5
Farverier o. a. efterbehandl. af tekstiler	– 43,3
Medicinalfabrikker	– 41,5
Glasværker	– 35,8
Madlavningspræparater	– 34,1
Kosmetikfabrikker	– 27,1

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Til tryk juli 1949.

kemiske kampstoffer, betegnelse for en række giftige luftformige, flydende el. faste stoffer der i form af gaståger, røg el. lign. anv. i militære øjemed i moderne krig. De betegnes ofte som krigsgas el. giftgas. **k** karakteriseres ved, at de fremkalder irritation og betændelse ved berøring med organismens overflader, uden at de besidder resorptiv giftvirkning. Mange **k** angriber selektivt forsk. organer og inddeles efter deres virkning i: 1) tåregas, der angriber øjnene; bl. a. benzylbromid og bromacetone; 2) nysegas, (Blaukreuz), der angriber næsen og øvrige luftveje; bl. a. difenylklorarsin (clark) og difenylaminklorarsin (adamsit); 3) kvælende **k** (Grünkreuz), der angriber lungerne; bl.a. klor og fosgen; 4) blæretrækkende **k** (Gelbkreuz), der virker på huden, bl. a. diklordiætylsulfid (sennepsgas, yperit) og klorvinylarsindiklorid (lewisit). Som våben blev de **k** skabt i krigen 1914–18 og anv. 1. gang i 1917. **k** er virksomme selv i meget små koncentrationer; sennepsgas er således dødelig, når man udsættes for den i en halv time i en koncentration af 0,07 mg pr. 1 luft.

kemisk energi, energi, som kan frigøres ved en kem. proces, f. eks. som varme el. lys (ved forbrændingen) el. elektr. energi (i det elektr. element).

kemiske tegn, bogstavforkortelser for de enkelte grundstoffer, oftest eet el. to begyndelsesbogstaver af grundstoffets lat. navn (se *grundstof-skema*). Anv. især ved opstilling af kem. formler og reaktionsligninger.

kemisk rene, betegn. f. stoffer, som ikke indeholder væs. (især for stoffets anv. skadelige) urenheder.

¹Kemi träsk [-træsk] (sv: K-sumpen), sv. navn på Kemijärvi, Finland.

kemity¹pi', reproduktionsmetode opf. af den da. guldsmed Chr. Piil (1804–84); **k** muliggør trykning af raderinger i bogtrykpresse; helt fortrængt af den sædv. zinkætsning.

¹Kemi älv, sv. navn på Kemijoki, Finland.

kemo-, kemisk-.

kemorecep¹torerne [-sæp-] (*kemo-* + *receptor*)(*glomus caroticum* og *glomus aorticum*), sanseorganer, der påvirkes af blodets kem. sammensætning. Ændres denne, sender **k** nerveimpulser til centralnervesystemet, hvorved åndedræt og kredsløb kan modificeres. **k** er særlig følsomme over for iltmangel, der vil udløse en forøgelse af åndedræt og kredsløb.

¹Kemosh, moabitternes hovedgud.

kemo¹taksis (*kemo-* + *taksis*), den tiltrækkende el. frastødende virkning (positiv el. negativ **k**), som forsk. opløste stoffer udøver på bevægelige celler. F. eks. har sædceller positiv **k** over for stoffer fra æggcellen. Hvide blodlegemer har pos. **k** over for stof udskilt fra bakterier.

kemotave, betegn. for kem. fremstillede spindetaver som kunstsilke, celluld, Nylon.

kemotera¹pi' (*kemo-* + *terapi*), princip for medikamentel behandl., hvorved man anv. kem. midler, der dræber el. beskadiger bakterier osv. uden at skade organismen. Fremdraget af Ehrlich, der lod fremstille og gennemprøve en lang række stoffer, deriblandt Salvarsan og Rivanol. Der fremstilles stadig nye kemoterapeutika, 1935 indførtes sulfonamiderne i med., 1941 penicillin, begge til behandl. af en lang række infektionssygd. De fleste midler til **k** er meget specifikke, således at de virker på en bestemt bakterie og ikke på andre.

kemotro¹pisme (*kemi-* + *-tropisme*), vækstbevægelse hos fastvoksede planter retningsbestemt af kem. stoffer.

Kem'p, *Tage* (f. 1896), da. læge og arvelighedsforsker. 1938 leder af Kbh.s Univ.s Institut f. Human Arvebiol. og Eugenik. 1948 prof. v. Kbh.s Univ. Har skrevet *Arvelighedslære for Studerende og Læger* (1943) samt mange arbejder vedr. racehyg. problemer og endokrinologi.

¹Kempen el. ¹*Kempenland* [-t], fr. *Campine*, sandet område i NØ-Belg. og S-Holl.; tidl. mest hede, nu delvis opdyrket.

Kempff, *Wilhelm* (f. 1895), ty. pianist og komponist. Kendt ved talr. grammofonindspilninger af klassisk klavermusik.

¹Kẽmpten, ty. by i Bayern; 30 000 indb. (1939). Tekstilindustri.

Kemsley [¹kæmzli], *James Gomer Berry* (f. 1883), eng. bladudgiver; deltog i grundlæggelsen af Berrykoncernen.

ken [kæŋ], største admin. enhed i Japan (provins).

kend dig selv (gr. *gnōthi seautón*, lat. *nosce te*), indskrift på Apollontemplet i Delfi. Tillægges forsk. gr. filos. Meningen er rimeligvis: husk at du kun er et menneske.

kendelse, 1) domstolsafgørelse; anv. hyppigt, i modsætn. til dom, om afgørelser, der træffes under sagens gang, inden den endelige dom afsiges; 2) gebyr.

kendeord, *gramm.*, d. s. s artikel.

kendingssignal, *søv.*, statsautoriseret bogstavsammensætning (4 bogst. for skibe, 5 for luftfartøjer) til angivelse af skibets navn og nationalitet ved signalering efter internat. signalsystem el. radiokorrespondance.

kendt mand, *søv.*, farvandskendt rådgiver uden ansvar.

Kenilworth [¹kæn(i)lwə:þ], eng. by SØ f. Birmingham med ruiner af **K** Castle, kendt fra Walter Scott's romaner. 10 000 indb. (1948).

Kennedy [¹kænədi], *Joseph Patrick* (f. 1888), USA-forretningsmand, diplomat. Bankmand, dir. f. teater- og filmsselsk.; Demokrat, 1938–40 USAs ambass. i Engl.

Kennedy [¹kænidi], *Margaret* (f. 1871), eng. forfatterinde. Bl. a. den filmatiserede succes-roman *The Constant Nymph* (1924, da. *Den Uberørte* 1925).

Ken¹nedya (efter den eng. gartner L. *Kennedy* (18. årh.)), slægt af ærteblomstfam., slyngende urter med trefingrede blade og smukke blomster. Australien. Fl. arter dyrkes som prydplanter.

Kennedy Kanal [¹kænədi], sydl. del af det smalle farvand ml. Nordgrønl. og Ellesmere Land, N f. Kane-bassinet.

¹ken'nel (eng. [kænl]) (eng. af vulgærlat. *canile* hundehus), hundestald, kobbel; en **k**-klub beskæftiger sig med hundeavlens fremme, opdrætning af racehunde m. m.

¹kenning, i oldisl. poesi (spec. skjaldedigtningen), omskrivning af substantiver til mindst to led, der enten udgør en simpel sammensætning el. forbindes med genitiv. Typer: »skib« omskrives »bølgehest« el. »havets ski«.

keno¹ta'f (gr. *kenós* tom + *táfos* grav), mindesmærke over en afdød i form af gravmæle, der ikke rummer hans lig.

ke¹no'tikere (gr. *kenós* tom), luthersk teol. skole i Giessen i 17. årh.; hævdede, at Kristus ved inkarnationen aflagde sine guddommelige egenskaber; modsat kryptikerne.

Kensington [¹kænzintən], bydel i vestl. London. 169 000 indb. (1948). Her ligger parken Kensington Gardens [-¹ga:-dnz].

Kensington Museum [¹kænzintən mju:-¹ziəm] (eng.), ældre betegn. for Victoria and Albert Museum i London (South Kensington).

Kensington-stenen [¹kænzintən-], runesten fundet 1898 nær Kensington i Minnesota, USA. Beretter om 8 svenskeres og 22 nordmænds opdagelsesrejse i N-Amer. 1362. Teksten skrevet med (stungne) runer og enkelte lat. bogstaver. Ægtheden omstridt.

Kent [kænt], 1) sydøstligste grevskab i Engl. 3949 km², 1 504 000 indb. (1948). Frugtbart bakkeland (»Konisk have«). – Angelsaksisk kongerige 449–825; 2) hertugtitel. Bl. a. båret af Edward (dronning Victorias fader) og af dronning Victorias søn Alfred 1866–1900, senere af Georg 5.s yngre søn Georg, og af dennes søn Edward (f. 1935).

ken¹tau'rer (gr. *kéntauros*, af *kenteín* drive + *taúros* tyr), i gr. mytol. vilde tøjlesløse væsener med hestekrop, der ved bringen går over i en menneskelig overkrop. **k** mentes at høre hjemme i øde bjergegne i N-Grækenl., og sagnene handler mest om deres kampe med lapitherne, fremkaldt ved **k**-s umådeholdenhed, spec. m. h. t. vin og elskov. Senere fik **k** plads i Dionysos' følge.

Kentucky [kən¹tăki] (fork. *Ky.*), stat i USA, S f. Ohio River; 104 619 km²; 2 846 000 indb. (1940; 1947: 2 780 000), 27,1 pr. km²; 214 000 var negre; 29,8% boede i byerne. Hovedstad: Frankfort; største by: Louisville. (Kort se USA). *Terræn:* mod Ø det skovklædte appalachiske plateau (indtil 1267 m h.). Mod NV et lavere plateau, der består af kalk, som forvitrer til frugtbar kalkholdig lerjord, blue grass soil. Her findes verdens største drypstenshule, Mammoth Cave. Mod V løssdækket lavland. *Erhverv.* Agerbruget er vigtigt; især avles majs og tobak: Tobakshøsten 1946 var 476 000 t = 21,2% af USAs. Avl af fuldblodshesteste. 1945 produceredes 61 mill. t kul; endv. brydes flusspat. – *Historie.* **K** blev udforsket fra 1750; koloniseret fra 1774; var en del af Virginia fra 1776; stat 1792.

Kentucky River [kən¹täki ¹rivər] (amer: K.-floden), 410 km l. biflod til Ohio m. udspring i Cumberland-kæden, USA. Sejlbar 225 km.

¹kentumsprogene (lat. *centum* hundrede), en af de to hovedgrupper inden for den indoeur. sprogæt. I modsætn. til *satemsprogene* har alle **k** bevaret den ur-indoeur. k-lyd. Til **k** hører de germanske, keltiske, italiske (romanske) og græske sprog.

Kenya [¹ki:njə, ¹kænjə], brit. koloni og protektorat i Ø-Afr. på begge sider af ækvator; 582 650 km², 4 047 000 indb. (1945), deraf 34 000 eur., 67 000 asiater (især indere), 21 000 arabere og 3 922 000 indfødte. Inden for en lav kystslette ligger det 200–300 m h. Nyika-plateau. Resten er højere plateauland (1500–2500 m), gennemskåret fra N til S af den store østafr. bruddal med bl. a. Rudolf-søen. Flere vulkanbjerge, højest Mount **K**, 5250 m. Klimaet er trop.; men højlandet egner sig gennemgående godt for europæere. Mange store pattedyr, f. eks. talr. antilopearter, elefant, næsehorn, zebra, giraf, vildsvin, løve, leopard, hyæne, sjakal, skældyr og jordsvin. Den ældre negerbefolkn. er i kystlandet stærkt blandet med arab. og pers. elementer og taler swahili-sproget. I indlandet træffes rene bantunegre og blandingsfolk ml. disse og hamitiske folkeslag som somalier, gallaer og masaier. De indfødte lever af agerbrug og kvægavl. Mange arbejder i de hvides plantager, som med henblik på eksport bl. a. producerer kaffe, te, sukker, bomuld og sisalhamp. I øvr. eksporteres huder og uld, samt tinmalm, guld og soda. **K** og Uganda danner en økon. enhed. En jernbane med sidelinier fører fra havnebyen Mombasa via hovedstaden Nairobi til Uganda. – Eng. erobring af **K** beg. i 1880erne; efter ty. afståelser 1890 samlet under eng. forvaltn. 1893–95, idet Uganda udskiltes; nuv. navn 1920. (Kort se Afrika).

Kenya, Mount [maunt ¹ki:njə], udslukt vulkan i Ø-Afr. omtr. under ækvator; 5250 m. Krateret er opfyldt af sne og is.

¹Keops, ægypt. *Khufu* (ca. 2700 f. Kr.), ægypt. konge af 4. dyn., byggede største pyramide ved Giza. I den sene overlevering skildres **K** som en grum og gudløs tyran.

Kéos [¹kjæɔs], anden navneform for den gr. ø Kéa.

¹kepaløg (lat. *cæpa* løg) (*Allium cepa*), meget alm. køkkenurt, også kaldet *zittauerløg* til forskel fra skalotter og hvidløg.

ke¹pi (fr. af lat. *cappa* hætte), mil. hovedbeklædning med lav, konisk puld. De da. gardehusarers gallahovedtøj.

¹Kepler, *Johannes* (1571–1630), ty. astronom, 1594 lærer i mat. i Graz, forfattede her et astron. værk, som henledte Tyge Brahes og Galileis opmærksomhed på ham, forlod 1600 p. gr. af protestantforfølgelser Graz, blev Tyge Brahes medhjælper i Praha i dennes sidste leveår. Efter Tyge Brahes død i 1601 blev **K** Rudolf 2.s kejserlige matematiker. På grundlag af Tyge Brahes omfattende og nøjagtige planetobservationer fandt han ad induktiv vej lovene for planeternes rumlige bevægelse om Solen. Ud fra de fundne resultater beregnede **K** planettavler, de såkaldte rudolfinske tavler, som dannede

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

grundlaget for forudberegningen af planeternes steder gnm. mere end 100 år. **K** udgav en lærebog i optik og angav princippet i den af to samlelinser bestående astron. kikkert. (Portræt).

Keplers love, de tre af Kepler fundne love for planeternes bevægelse om Solen, ifølge hvilke 1) planetbanerne er ellipser med Solen i det ene brændpunkt; 2) de af radius vektor beskrevne arealer er lige store i lige lange tidsrum; 3) omløbstidernes kvadrater for de forsk. planeter forholder sig som kuberne af baneellipsernes halve storakser.

-ker, endelse i bornholmske sognenavne (Larsker osv.), fork. af -kirke.

kera- (gr. *kéras* horn), horn-; hornhinde-.

kerabau [-'ba:u], bøffelrace fra Soendaøerne.

kera'mik (gr. *kéramos* pottemagerarbejde), betegn. for alle slags brændte lervarer, glaserede og uglaserede: jydepotter, stentøj, terrakotta, fajance, majolika og porcelæn; ke'ra'misk, vedr. keramik.

kerargy'rit (*kera-* + gr. *árgyros* sølv), hornsølv.

kera'ti'n (gr. *kéras* horn), hornstof. Betegn. for fl. forsk. proteinstoffer hørende til albuminoiderne (skleroproteinerne). Hovedbestanddelen af dyriske hornagtige stoffer (horn, negle, uld, fjer, osv.). I kem. henseende meget bestandige stoffer, opløses dog af iseddike. fjer-**k** opløses i alkoholisk opløsning af fedtalkohol-sulfonater, har været søgt anv. til trådspinding.

kera'titis (*kera-* + *-itis*), hornhindebetændelse.

kerat(o)-, d. s. s. kera-.

kerato'globus (*kerato* + lat. *globus* kugle), misdannelse af hornhinde.

keratoi'ritis (*kerato-* + *iris* + *-itis*), betændelse af øjets hornhinde og regnbuehinde.

kerato'konus (*kerato-* + gr. *kônos* kegle), en kegleformet fremhvælvning af hornhinden.

keratomalaci [-'si'] (gr. *kerato-* + *malaci*), hensmeltning af hornhinden, skyldes mangel på A-vitaminer i føden og træffes hos spædbørn, som ernæres uhensigtsmæssigt (havresuppe, for lidt mælk).

keratomy'kose (gr. *kerato-* + *mykose*), en svampesygdom i hornhinden.

keratopla'stik (*kerato-* + *-plastik*), d. s. s. hornhindetransplantation.

kera'tose (*kera-* + *-ose*), forøgelse af hudens hornlag som følge af abnormitet i forhorningsprocessen.

kerato'sko'p (*kerato-* + *-skop*), apparat til undersøgelse af hornhinden.

'Kerberos, i gr. rel. en hund med 3 hoveder og slangehale, der vogter døren til Underverdenen.

'Keren Haje'sod (hebr: grundfond), jød. kolonisations- og indvandringsfond for Palæstina (stiftet 1920).

'Keren Ka'jemeth Le'jisrael (hebr: fond til Israels (evige) beståen), nationalfond (stiftet 1901) for den zionistiske organisation, som har til opgave at købe jord i Palæstina.

'Kerenskij, *Aleksandr* (f. 1881), russ. politiker. Sagfører, moderat socialist. Krigsmin. i den af det lib. bourgeoisi dannede reg. 1917, juli s. å. førstemin., sept. overgeneral, søgte forgæves at fortsætte krigen. Styrtet nov. 1917 under forgæves forsøg på at slå den kommunist. revolution ned; emigrerede. (Portræt).

Kerguelen [kærge'læn, kær'glæn], ubeboet subantarktisk fr. ø i sydl. Indiske Ocean, omgivet af skær. 5000 km².

Kérillis [keri'li:s], *Henri de* (f. 1889), fr. journalist. Red. af »Écho de Paris« til 1937, derpå af »L'Époque«. Kons. nationalist, skarpt antitysk. Til Engl. 1940, siden til USA.

Kerkrade ['kærkra:də], by i sydl. Holl., prov. Limburg nær ty. grænse; 40 000 indb. (1947). Kulgruber.

Kérkyra ['kjærkjira], gr. navn på øen og byen Korfu.

Kermadec-graven [kə:'mädæk], dybeste grav i sydl. Stillehav; 9428 m dyb.

Kermadec Øerne [kə:'mädæk], NØ f. New Zealand. Radio- og meteor. station, til brug for luftfarten. 15 indb. (1945).

Kermånshåh [kärmɔ:n'ʃɔ:h], by i V-Iran VSV f. Tehrân på vejen Bagdad–Tehrân; 89 000 indb. (1942). Tæppe- og olieindustri. Kornsilo.

'kermes el. *kirmes* (ty. *Kirchmesse*), kat. årsfest for en kirkes indvielse, ofte af lystig karakter.

kermes (arab. *qirmiz*), betegn. for 3 røde farvestoffer, 1) **k**-minerale, et rødt antimonsulfid, 2) **k**-bær (se nedenst.), 3) **k** animale el. **k**-korn, tørrede **k**-skjoldlus (hunner med æg). Farvestoffet, der er identisk med karmin, anv. kun i Orienten.

'kermesbær (arab. *qirmiz* kermesskjoldlus), da. navn på en lille nordamer. busk, *Phyto'lacca de'candra* (nær salturtfam.), hvis frugter kan bruges til rødfarvning af vin.

'kermesskjoldlus (arab. *qirmiz*) (*Le'canium 'illicis*), sydeur. skjoldlus. Lever på eg. De ægfyldte hunner anv. allerede i oldtiden til fremstilling af rødt farvestof.

Kern [kərn], *Jerome* (1885–1945), amer. operettekomponist. Har bl. a. skrevet musik til *Show Boat*, *Sweet Adeline* og *Music in the Air*.

kerne, 1) *bot.*, a) frugt i forsk. blomsterplanter; frøkorn; b) i visse træers stammer det indre, døde, ikke saftførende ved, der i reglen er mørkere, fastere og i tør tilstand mere vægtfyldigt end den udenom liggende splint; 2) *tekn.*, den del af en støbeform, som udfylder det rum, der skal være hult i støbestykket.

kernebider (*Coccothra'ustes coccothra'ustes*), stor, brunl., meget tyknæbbet finke; løvskovsfugl, ikke sjældent ynglende i Danm. Standfugl el. strejffugl.

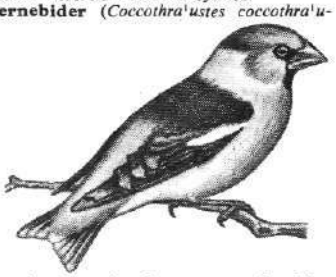

kernedeling el. *cellekernedeling*, den spaltning og fordeling af cellekernens indhold, der gerne går forud for en deling af cellen selv. Man skelner ml. mitose (ækvationsdeling), meiose (reduktionsdeling) og amitose (direkte **k**). (Jll. se mitose og reduktionsdeling).

kernefrugtfamilien (*Po'maceæ*), træer el. buske med spredte, fjerstrengede blade, blomsten er oversædig, reglm. 5-tallig med mange støvblade. Frugten er et flerrummet bær el. en stenfrugt. Ca. 150 arter; i Danm. 12 arter af slægterne abild, dværgmispel, tjørn og røn.

kernefrugtskimmel (*Sclero'tinia fruc'tigena*), snyltesvamp, angriber blommer, æbler, pærer m. fl. frugter, der får brune pletter og evt. skrumper ind.

kernefysik, den del af atomfysikken, som behandler atomkernernes opbygning og omdannelser.

kernehinde, den fine hinde, der omslutter cellekernen. **k** opløser sig under celledelingen, men gendannes omkring døtrekernerne.

kernekløft, *kerneridser* el. *marvskøre*, radiale spalter i et træ, strækker sig fra marven ud til siderne, gabende indadtil; forekommer navnlig i ældre stammer og gør megen skade, når disse opskæres.

kernemælk, se kærnemælk.

kernestøtter, metalstykker, der understøtter kerner i støbeforme.

kernesvampe (*Pyrenomy'ceter*), orden af sæksporesvampe. Oftest små svampe med i reglen kugleformede sporehuse, der hos en del arter sidder nedsænket i et tæt mycelium, et såkaldt stroma, som kan være grenet el. fladt udbredt, ofte fl. cm i udstrækning. Meget talrig orden, hvis arter findes som snyltere el. rådplanter på andre planter.

'kernete'n, tenformet, midlertidig struktur ml. en celles poler under dens deling.

kerneøkse, uslebet øksetype fra æ. stenalder hugget af en flintkerne.

Johannes Kepler. Aleksandr Kerenskij.

kero'se'n (gr. *kêrós* voks), amer. betegn. for petroleum med kp. 200°–300°.

Kerr, *Alfred*, egl. *Kempner* (1867–1948), ty.-jød. kritiker. **K**-s teaterkritikker og rejseskitser er skrevet i en flimrende, noget forceret stil. Skrev som emigrant kampskr. *Die Diktatur des Hausknechts* (1934).

Kerr [ka:], Sir *Archibald Clark*, (1946) Baron Inverchapel ['invətʃäpl] (f. 1882), brit. diplomat. Min. i Chile 1928–30, Sv. 1931–35, ambassadør i Iraq 1935–38, Kina 1938–42, 1942–46 i Sovj. Deltog i Jalta-konferencen febr. 1945. Fra 1946 ambas. i USA.

Kerr [ka:], *Deborah* (f. 1921), eng. filmskuespillerinde. Har vist kvindeligt og indtagende talent særlig i »Duellen« (1943) og »Jeg var Spion« (1947). Fra 1947 i Hollywood: »Kræmmersjæle« (1947).

Kerr-effekt [ka:-], opdaget 1875 af den skotske fysiker John Kerr (1824–1907), består i, at gennemsigtige stoffer (glas el. vædsker) bliver dobbeltbrydende, når de anbringes i et kraftigt elektr. felt. Da **K** er uden trægbed, kan den anv. til fjernsynsmodtagning; det efter **K** konstruerede lysrelæ betegn. som Kerr-celle.

'Kerria (efter den eng. gartner W. *Kerr* (d. 1814)), slægt af rosenfam. med 1 art, **K** japonica, en busk med spredte blade og enlige, ret store gule blomster. Dyrkes som prydbusk; stammer fra Japan.

Kerrl, *Hanns* (1887–1941), ty. nationalsoc. Knyttet til Hitler 1922, bidrog 1932 til v. Papens kup mod soc.dem. reg. i Preussen; 1934 preuss. justitsmin., 1934–36 rigsmin. u. p., kirkemin. 1936–41.

Kerry ['kæri], irsk: *Ciarraighe*, grevskab i prov. Munster, SV-Eire; 4701 km²; 134 000 indb. (1946).

Kerry Mountains ['kæri 'mauntinz], bjerggruppe i SV-Eire med Irlands højeste bjerg, Carrantuohill (1042 m).

Kerschensteiner ['kærʃənʃtainər], *Georg* (1854–1932), ty. pædagog. Skoledirektør i München 1895–1919. **K** ville gøre skolen til en arbejdsskole (*Der Begriff der Arbeitsschule*, 1912) med hovedvægt på manuelt arbejde, laboratorier, skolekøkken, erhvervsudd. Fremhæver det fritvalgte skabende arbejdes karakterudviklende værdi.

'kersej (eng. *kersey*, efter byen *Kersey* i Suffolk), et svært, kipret, tætvalket, uldent stof med tæt luv. **k** væves af strøggarn, der indeholder kradsuld; anv. til kapper og uniformer.

Kerte'minde, da. købstad ved **K** Bugt og Fjord; 3588 (med forstæder 3676) indb. (1948). Højskole, kirke (15. årh.), en del bindingsværkshuse fra 17. og 18. årh. Industri (konserves m.m.), fiskeri, havn. Station på Odense–**K**–Martofte banen. Stadrettigheder 1413.

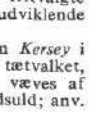

Kerteminde Bugt, indskæring fra Store-Bælt på Fyns Ø-kyst.

Kerteminde Fjord, indskæring ml. **K** Bugt og Kertinge Nor.

Kerteminde-mergel, lys mergel fra paleocæn; udbredt på Sjælland og Fyn; anv. til jordforbedring.

Kertj [kjærtʃ], havneby på Ø-Krim, RSFSR, Sovj., ved **K** Strædet; 104 000 indb. (1939). Store jernlejer, jernudsmeltning. Stærkt omkæmpet under 2. Verdenskrig; ty. besat 1. gang 15. 11. 1941, definitivt rømmet 11. 4. 1944.

Kertj Strædet, strædet ved byen **K** ml.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Krim og V-Kaukasus (Taman-halvøen); forb. Sortehavet med Det Azovske Hav.

ke'ru'ber (hebr.), overnaturlige væsener, som optræder i Guds nærhed i G.T. De vogtede indgangen til Paradiset og Pagtens Ark. Forestillingen om **k** er muligvis af babyl. oprindelse.

kervslagprøve (ty. *Kerbe* snit, hak), prøve til bedømmelse af et materiales (f. eks. en automobilaksels) sejghed og dets evne til at tåle vibrationer; udføres i et slagværk med indkervede prøvelegemer.

Kessel [kæ'sæl], *Joseph* (f. 1899), fr. forfatter; har skrevet fl. romaner, ofte af eksotisk karakter; bet. er flyverromanen *L'Équipage* (1923; da. *Flyverne* 1928) fra 1. Verdenskrig.

Kesselring ['kæsəlriŋ], *Albert* (f. 1885), ty. general. Kommanderede de ty. luftstyrker i Sovj. 1941. Ledede defensiven i Ital. under d. eng.-amer. invasion 1943, fjernet i beg. af april 1945, i allieret fangenskab, anklaget f. krigsforbrydelser. 1948 dømt t. livsvarigt fængsel.

'Kesslerske flu'a'ter, handelsnavn for visse metalsiliciumfluorider, anv. til imprægnering af porøse stenarter (sandsten o. l.). Natriumsiliciumfluorid anv. til emailler og mælkeglas.

'Kesten, *Hermann* (f. 1900), ty.-jød. forfatter. Var i Tyskl., Holl. og USA meget aktiv i kampen mod nazismen. Romaner *Glückliche Menschen* (1931, da. 1934), *Die Kinder von Gernika* (1939). Stor udg.-virksomhed.

Kesteven, Parts of ['pa:ts əv kæs'ti:vn] el. [-'kæsti:vən], del af eng. grevskab Lincolnshire.

Keswick-konferencerne ['kæzik-], interkonfessionelle kirk. møder, som siden 1875 årl. holdes i Keswick i N-Engl. (Cumberland).

ketch [kætʃ] (eng.), tomastet lystfartøj, forreste mast højest. (Ill. se tavle Sejlskibstyper).

ketcher ['kætʃər] (eng. *catch* fange), boldtræ i tennis o. l. spil. Består af et skaft og en oval træramme, hvori krydsvis er udspændt strenge af kattetarme el. lign.

Ketchikan [kætʃə'ka:n], vigtigste by i S-Alaska (Alexander-arkipelaget); 4695 indb. (1940). Stort fiskeri.

ketchup ['kætʃəp] (eng. *catchup* af malajisk *kĕcap* smag), stærkt krydret svampe- el. tomatessens, som tilsættes sauce, ris el. lign.

Ketilsfjörður, nordbonavn for Tasermiut, S-Grønl.

ke'to'n (ty., af *acetone*), et stof, hvis molekyler indeholder karbonylradikalet =*CO* direkte bundet til to andre kulstofatomer. En **k** er et oksydationsprodukt af en sekundær alkohol. Den mest alm. **k** er acetone.

ketonalkoholer, forbindelser, der både er alkoholer og ketoner.

ketonsyre, org. forb., som samtidig er en keton og en syre.

ketonu'ri' (*keton* + *-uri*), tilstedeværelse af acetone og aceteddikesyre (ketonstoffer) i urinen. Ses oftest ved coma diabeticum (syreforgiftning ved sukkersyge).

ke'tose, monosakkarid, hvis molekyler indeholder en ketongruppe. Eks. fruktose.

'Ketteler, *Wilhelm Emmanuel von* (1811–77), ty. kat. biskop. Organiserede centrumspartiet. Stærkt socialt interesseret.

Kettering ['kætəriŋ], eng. by 115 km NNV f. London; 37 000 indb. (1948). Skotøjsindustri. Handelsby.

'Kettler, *Gotthard* (1518–87), 1559 den sidste ordensmester for den ty. ordensstat i Baltikum; afstod 1561 Livland til Polen og blev selv hertug af Kurland (hvor hans slægt herskede til 1737).

Keun [køyn], *Irmgard* (f. 1907), ty. forfatterinde. **K** hudflettede nazismen i *Nach Mitternacht* (1937, da. 1937); skrev endv. den satirisk-humorist. roman *D-Zug dritter Klasse* (1938, da. *Hurtigtog, 3. Klasse* 1938).

keuper ['kɔi'pər], øverste del af trias, på Bornholm broget ler.

Kew Gardens ['kju: 'ga:dnz], Engl.s største bot. have, 14 km VSV f. London. Grl. 1759. 24 000 arter. Verdens største herbarium (3 mill. ekspl.).

Kexholm, ældre stavemåde for Keksholm.

Key [kæi], *Ellen* (1849–1926), sv. forfatterinde. Opnåede internat. berømmelse v. sine talrige skrifter om litt., moralske og soc. forhold, hvori radikalismens ideer forkyndes i lyrisk-begejstret stil; centrale er *Tankebilder* (1898), *Livslinjer* 1–3 (1903–06).

Key [kæi], *Lieven de* (1560–1627), nederl. arkitekt, en af tidligbarokkens banebrydere. Har bl. a. tegnet *rådhusfacaden i Leiden* (1593–94) og *slagtehuset i Haarlem* (1602–03).

Keynes [kæinz], *John Maynard* (1883–1946), 1942 *Lord* **K** *of Tilton*, eng. nationaløkonom. Kritiserede i *The Economic Consequences of the Peace* (1919; da. 1920) skarpt Versailles-konferencens økonomiske planer. Brød i *The General Theory of Employment, Interest, and Money* (1936), på afgørende punkter med den bestående nationaløkon. teori, især beskæftigelses- og renteteori. Var ofte den eng. reg.s rådgiver og udarb. som sådan **K**-planen (1943) om en internat. valutaclearing-union. Dens radikale pengepolit. ideer mildnedes dog stærkt i den i 1944 oprettede internat. valutafond.

Keyserling ['kaizər-], *Eduard*, Graf von (1855–1918), ty. forfatter. Skrev, påvirket af J. P. Jacobsen og Herman Bang, dekadenceromaner om kurlandsk adel.

Keyserling ['kaizər-], *Hermann*, Graf von (1880–1946), ty. filos. forfatter. Grl. 1920 »Schule der Weisheit« (visdomsskole) i Darmstadt.

Key West ['ki: 'wæst], sydligste by i USA, i Florida, på den sydligste af koraløerne i øbuen Florida Keys; 13 000 indb. (1940). Landevej til Miami. Færgefart til Habana på Cuba. Fiskeri, bl. a. af havskildpadder og svampe. Flådestation.

KFUK, fork. f. *K*ristelig *F*orening for *U*nge *K*vinder.

KFUM, fork. f. *K*ristelig *F*orening for *U*nge *M*ænd.

kg, fork. f. kilogram.

kgl., fork. f. kongelig.

kgm, fork. f. kilogrammeter.

Khabarovsk, anden stavemåde for Habarovsk, Sovj.

Khachaturian, eng. stavemåde for Hatjaturjan.

Khaibar Passet ['hæ:bär] (eng. *Khyber P.*), pas i Ø-Afghanistan ml. Kābul i Afghanistan og Peshāwar i Indien; 2081 m o. h.

Khairpur (eng. ['kaiəpuə]), indisk fyrstestat (i Pakistan) ved Indus; 15 730 km²; 306 000 indb. (1941).

'khaki (hindustani: støvet, støvfarvet), tæt, kipret, gulbrunt (»**k**-farvet«) bomuldstøj (drilling) til uniformer, arbejdstøj m. m.

khan [ka'n] (tyrkisk: fyrste), mongolsk, tatarisk el. tyrk. fyrstetitel.

khan (pers. *khān* hus, telt), herberg, karavanserai.

Khânaqîn [fa:nə'kri:n], by i Iraq NØ f. Bagdad; store olieraffinaderier for oliefelt. 45 km sydl. rørledning fra feltet.

kha'na't, stat regeret af en khan, f. eks. Krim.

Khan Tengri, anden stavemåde for Han Tengri i Tjen-shan.

'Kharbin, anden stavemåde for Harbin.

Khārga ['ta:rgä], ægypt. oase i Sahara 200 km V f. Nilen.

Kharkov, anden stavemåde for Harkov i Ukraine.

kha'roshtī (sanskrit), ind. skrift, omkr. Kr. f. anv. i N-Indien og Iran, væsentlig til indskrifter. Afledt af aramæisk skrift.

Khartoum (eng. [ka:'tu:m]), hovedstad i Anglo-Ægyptisk Sudan ved Den Blå Nils sammenløb med Nilen; 45 000 indb. (1938). Sudans hovedstad fra 1830. Under mahdiens indtagelse af **K** 1885 dræbtes Ch. Gordon. 1898 erobret af Kitchener.

Khāsi Bjerge ['ka:si, 'ta:si], bjergkæde i Assam; indtil 1963 m.

Khatanga, anden stavemåde for floden Hatanga i Sibirien.

khe'di'v (pers: fyrste), 1867–1914 titel for vicekongen af Ægypten.

Kherson, anden stavemåde for Herson i Ukraine.

Khingan [tiŋ *an*], to bjergkæder i Manchuriet. Lille **K** (ca. 700 m h.) mod N har nåleskov, Store **K** (indtil 2100 m h.) mod V er beklædt med buskstepper.

Khiva, anden stavemåde for Hiva i Sovj.

khmer [kmæ:r], mon-khmer sprogenes hovedfolk, i Cambodja. Højt kultiveret folk, hvis rige ødelagdes i 10.–11. årh. af thaifolk; prægtige ruinbyer, bl. a. Angkor Vat.

Khnum el. *Khnemu* (ægypt: sammenføjeren), ægypt. vand- og frugtbarhedsgud; i et af de teol. systemer opfattet som verdens skaber, fremstilles derfor gerne siddende ved pottemagerskiven i færd med at forme et menneske.

khoisanrace ['kâi-], primitiv afrikansk menneskerace omfattende buskmænd og hottentotter, regnes med nogen betænkelighed til den negride racegruppe. Karakteristisk er: hårformen (»peberkorn«), gullig hudfarve, øjenform (mongolfold), steatopygi.

'Khonsu (ægypt. *hensu* som gennemfarer himlen), ægypt. månegud, i den thebanske gudekreds søn af Amon og Mut. **K** havde et berømt orakel i Theben.

Khotan [ho'tan] (kin. *Ho-tien* [həthi'æn], oaseby i S-Sin-kiang, Kina; ca. 50 000 indb.

Khurâsân [forɔ:'sɔ:n] el. [-'su:n], landsdel i NØ-Iran. Ca. 325 000 km²; ca. 1 mill. indb. Hovedby: Meshed.

Khûzistân [tu:ze'stɔ:n] el. [-'stu:n], prov. i Iran ved den nordl. del af Den Iranske Bugt; oliefelter. Ca. 90 000 km²; ca. 1,5 mill. indb. Oliefelter.

Khyber Passet ['kaibə], eng. stavemåde for Khaibar Passet.

kHz, fork. f. kilohertz, 1000 × antallet af svingninger pr. sek.

KI, fork. f. *K*vindelig *I*drætsforening.

Kiachta, anden stavemåde for Kjahta, Sovj.

kiang (*'Equus 'kiang*), rødbrun, tibetansk vildhest m. æselagtig hale, halvlange ører.

Kiang-si [dʒiaŋ *xi*], prov. i SØ-Kina; 201 000 km²; ca. 14 mill. indb. (1946). Hovedstad: Nan-chang. Udvinding af wolfram.

Kiang-su [dʒiaŋsu], prov. i Ø-Kina ved Yang-tze-Kiangs munding; 109 000 km²; ca. 36,5 mill. indb. (1946). Største byer: Chen-kiang (hovedstad), Nan-king, Soochow og Shang-hai.

Kiao-chow [dʒiau dʒou], ty. *Kiautschau*, 1897–1914 ty., 1914–22 jap. koloni v. **K**-bugten på Shang-tung Halvøens SØ-kyst i Kina. Hovedby: Tsing-tao. Bane til indlandet.

ki'bitka, 1) russ. vogntype med måttetag, udstyres om vinteren med meder; 2) centralasiatisk nomadetelt, d. s. s. jurte.

'kibla (arab.), retningen mod Mekka, som muhamedanerne vender sig imod under bønnen.

'Ki'bæk, da. stationsby (Herning-Skern); 749 indb. (1945).

'kickstarter (eng.), startmekanisme på motorcykler. Starten sker ved hurtigt at træde en pedal nedad – give pedalen et spark (kick).

kid, 1) ung ged indtil ca. ½ års alderen (også kaldet *gedelam*); 2) unge af hjortedyr o. l.

Kidd [kid], *William* (ca. 1650–1701), skotsk sørøver, til hvis navn der knytter sig talr. legender. Fik 1696 hvervet at bekæmpe sørøveruvæsenet omkr. Madagascar, men sluttede sig i stedet selv til sørøverne. Blev til sidst fanget og hængt i London.

Kidde, *Astrid Ehrencron-*, se Ehrencron-Kidde.

Kidde, *Harald* (1878–1918), da. forfatter. Fik sit egl. gennembrud med romanen *Age og Else* (1902–03), hvor livshemningen er trofasthed mod de døde, mens den i *De Blinde* (1906) er trofasthed mod den første kærlighed. **K**-s forsøg på at redde livsudygtige typer over i et positivt livsforhold lykkedes næppe i *Den Anden* (1909) og *De Salige* (1910), men derimod i *Helten* (1912), hvis demonstration af en kristen livsførelse er præget af humanitet og stoicisme. Her er klassisk ro i stilen,

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Harald Kidde.

Alexander Kielland.

forsk. fra de noget maniererede skrivemåder i det øvrige forf.skab, også i **K**-s sidste roman, *Jærnet* (1918). (Portræt).

Kidde *Aage* (1888–1918), da. politiker. Fremtrædende blandt Studenterforeningens kons., udførte stort arb. f. danskheden i Sønderjyll. Gik ind for demokratisk grundlov, *ivrig forsvarsven*; formand f. kons. ungdomsorganisation 1913–16, folketingsm. 1918. Broder til Harald K.

Kidderminster ['kidəminstə], by i Midt-Engl. SV f. Birmingham; 37 000 indb. (1948). Tekstilindustri med tæppefabrikation.

kiddike (*'Raphanus rapha'nistrum*), art af korsblomstfam., ligner ager-kål og -sennep, men får en perlesnorformet ledskulpe; et alm. ukrudt i vårsæd, især i Jylland.

kidnapping ['kidnæpiŋ] (amer. slang *kid* barn + *nap* stjæle), bortførelse (især af børn) for at aftvinge de pårørende løsepenge.

Kiel [ki:l], ty. by i Holsten, hovedstad i Schleswig-Holstein; 214 000 indb. (1946). Tidl. stort skibsværft. Tidl. ty. marinestation. Univ. (grl. 1665). - *Historie.* **K** var fra 13. årh. medlem af Hanseforb., fra middelalderens slutn. vigtigt centrum for pengeomsætning (Kieler Umschlag); kom 1544 til Gottorperne, der 1665 gjorde **K** til universitetsby. 1773–1864 under da. monarki, blev et hovedpunkt i forb. ml. Kbh. og Hamburg. Ved *Kielerfreden* 14. 1. 1814 afstod Fred. 6. No. til Karl d. 13. af Sv. Udgangspunkt for den slesvigholst. rejsning 23. 3. 1848. Efterstræbt af Preussen som flådebasis, udbygget især fra ca. 1890. Hovedstation for ty. flåde under 1. Verdenskrig og udgangspunkt for revolutionen nov. *1918*. Som vigtigt militærmål udsat for en lang række allierede bombeangreb under 2. Verdenskrig (dagangr. 30. 6. 1941, atter 1942, 1943, jan. 1944). Ca. 60% ødelagt. 1946 hovedstad i Schleswig-Holstein.

Kielber'g ['ki:l-] (eng. ['ki:lbə:g]), Sir *Ferdinand Michael Krøyer* (f. 1882), da.-eng. forretningsmand, udd. i Danm., siden 1926 leder af koncernen The United Molasses Co. samt andre virksomheder; under besættelsen formand for Det Da. Råd i London. 1946 adlet af den eng. konge.

Kielber'g ['ki:l-], *Ole (f. 1911)*, da. maler; medl. af »Corner«. Landskaber, blomstermotiver m. m.

Kielce ['kjæltsæ], by i Polen NNØ f. Kraków; 50 000 indb. (1946). Jernbanecentrum med handel; sukker- o. a. industri. 15. 1. 1945 erobret af sovj. styrker ved hurtigt fremstød fra Wisła.

Kieler Bugt, del af Østersøen, fra Angel i NV til Fehmarn i SØ.

'Kielerka'na'len ['ki'lər-], *Nord-Ostsee-Kanal, Kaiser-Wilhelm-Kanal*, ty. skibsfartskanal forbindende Kieler Fjord (Holtenau) med Elbens munding (*Brunsbüttel*). 98,6 km l., 11 m dyb; 102 m bred ved overfladen. Niveaukanal, forsynet med sluser for tilfælde af forskellig vandstand i Nord- og Østersøen. Anlagt 1887–95, udvidet 1909–15, væsentlig af militære grunde. 1937 passerede 53 379 skibe på tilsammen 23,3 mill. NRT.

Kieler omslag, ty. *K. Umschlag* (ty. *Umschlag* omsætning), tidl. marked i K. i jan. Vigtigt lånemarked i 16.–18. årh., hvor bl. a. den da. reg. og da. adelsmænd søgte kapital.

kieler-sprot ['ki'lərsprɔt] (*ty. Kieler* fra Kiel + *Sprott* brisling), røget brisling.

Kielland ['çælan], *Alexander* (1849–1906), no. forfatter. Søn af storkøbmand i Stavanger; cand. jur. 1871. Borgmester 1891, amtmand 1902. Elegant og enkel stil og *tiltagende samfundsreformatorisk tendens* kendetegner **K**-s romaner; *Garman & Worse* (1880) skrevet over erindr. fra barndomshjemmet, *Skipper Worse* (1882) og hovedværket, trilogien *Gift–Fortuna–Sankt Hans Fest* (1882–87) rettet mod rel. og pædagogiske fordomme, *Jacob* (*1891*) mod demokratiets begunstigelse af den kulturløse stræber. (Portræt).

Kielland ['çælan], *Gabriel* (f. 1871), no. arkit. og maler. Offentlige bygn. i og ved Trondheim, *glasmalerierne i Trondheims domkirke*. Desuden glasmalerier og alterbilleder til andre no. kirker. Portrætter, figurbilleder og landskaber.

Kielland ['çælan], *Kitty* (1843–1914), no. malerinde, søster til forf. Alexander **K**; bl. a. landskaber fra Jæren.

Kielland ['çælan], *Thor* (f. 1894), no. museumsmand, direktør for kunstindustrimuseet i Oslo.

Kielman von Kielmansegg ['ki:lman fɔn 'ki:lmansæk], *Johan Adolf* (1612–76), gottorpsk polit. Jurist af borgerlig herkomst, fra 1644 kansler hos hertugen af Gottorp og ledende diplomat; opnåede 1658 frigørelse fra lensafhængigheden af Danm. ved venskab m. Sverige.

Kien-lung [tʃi'æn 'luŋ] (1711–99), kin. kejser 1735–96, søn af K'ang-Hsis søn Yung-Chêng (1722–35). Hævdede stormagtsstilling udadtil, skarpt afvisende mod europæernes anmodninger om *handelskoncessioner; skabte misfornøjelse* ved skatteforhøjelser (hemmelige manchu-fjendtl. selskaber).

Kiental ['ki:nta:l], kursted i Berner Alperne, Schw.

Kienzl ['ki:ntsl], *Wilhelm* (1857–1941), østr. komponist. Skrev under indflydelse af Wagner 9 operaer, herimellem *Evangeliemanden* (1894, Kbh. 1911).

Kie'pura [kjæ-], *Jan* (f. 1902), po. operasanger (lyrisk tenor). Deb. 1925 og optr. siden 1931 ofte i film (»I Nat eller Aldrig«).

Kier [kæ'r], *Otto Frederik Rasmus (f. 1891)*, da. civilingeniør. 1923–44 medindehaver af ingeniør- og entreprenørfirmaet Wright, Thomsen og Kier, fra 1944 dir. i aktieselskabet.

Kierkegaar'd ['kir-], *Amélie* (f. 1888), da. operetteprimadonna. 1904–13 v. Frederiksberg Teater og Centralteatret (World Cinema), 1913–24 Scalas populæreste skuespillerinde. Afsked 1924.

Kierkegaar'd ['kir-], Peter Christian (1805–88), da. grundtvigsk teolog. Biskop i Ålborg 1857. Udformede læren om trosbekendelsens overgivelse til apostlene i de 40 dage før himmelfarten. Kultusminister 1867–68. Broder til Søren K.

Kierkegaar'd ['kir-], *Søren* Aabye (5. 5. 1813–11. 11. 1855), da. filosofisk og opbyggelig forf. Fremsatte i en række hoveds. pseudonymt udgivne skr. en særegen livsfilos., mundende ud i en pietistisk farvet, fanatisk opfattelse af kristendommen. Foruden opbyggelige skr. har **K** bl. a. skrevet: *Enten–Eller* (1843), *Begrebet Angst* (1844), *Stadier på Livets Vej* (1845), *Afsluttende Uvidenskabeligt Efterskrift til de Filos. Smuler* (1846), *Sygdommen til Døden* (1848), *Indøvelse i Christendommen* (1850) og en række flyveblade: *Øjeblikket* (1855). I sin livsfilos. belyste **K** en række typiske livsindstillinger: den æstetiske, den ironiske, den etiske, den humoristiske og religiøsiteten A og B. De er karakteriserede ved en voksende sammenhæng og spænding (med deraf betinget anstrengelse) i personligheden, stigende til lidelsen ved på trods af al fornuft at fastholde »det kristelige paradoks«: at ens evige salighed skal være betinget *af troen på en ubeviselig og urimelig hist.* begivenhed: Guds bliven menneske i Jesus. Kriteriet på troens personlige sandhed bliver for **K** den inderlighed, hvormed paradokset fastholdes som paradoks og ikke bortforklares: »*subjektiviteten er sandheden*«. *Den off. kristendom* (kirkeorganisation og -lære) har forrådt og forfalsket denne kristendommens kerne, og herimod rettede **K** lige før sin død et lidensk. angreb i *Øjeblikket*. Bestemmende for **K**-s tanker var hans polemiske forhold til Hegels filos. system, der nød stor anseelse i datidens Kbh., og hans positive forh. til Sokrates, af hvem han hævdede at have lært den »indirekte metode«, hvorefter læseren ikke skal belæres, men bringes til intellektuel selvvirksomhed. **K**-s vigtigste litt. forudsætn. var den ty. romantik. Hans værkers sproglige originalitet, hvorpå en væsentlig del af deres ry hviler, består bl. a. i de rigt varierede, vidtløftige hypotaktiske sætningskonstruktioner, og det modsætningsrige ordforråd, der ligeligt har optaget filos. termini og kbh. jargon. I den nyere tid har **K**-s tanker vakt bet. opmærksomhed i udlandet og spiller bl. a. en vis rolle i »eksistentialismen«.

kiese'rit [ki-] (efter den ty. læge *D. G. Kieser* (1779–1862)), $MgSO_4 \cdot H_2O$, hvidt monoklint mineral, der forekommer i lag med stensalt bl. a. ved Stassfurt.

Kiev, anden stavemåde for byen Kijev i Ukraine.

KIF, fork. f. Københavns Idræts-Forening.

kifak (grønlandsk *kivfaq* tjenerinde), grønl. karl el. pige beskæftiget ved husligt arbejde; ofte en grønl. matros el. en *ved en koloni ansat arbejdsmand*.

kighoste (*kig* er et lydefterligningsord) (*tussis convulsiva, pertussis*), meget smitsom infektionssygdom, forårsaget af en bakterie. Inkubationstiden 5–8 dage, derefter et katarralsk stadium med snue, let hoste og feber. Efter 8–14 dage fortager feberen sig og det konvulsive stadium begynder med hoste i typiske anfald ofte ledsaget af opkastninger. Højdepunktet i 3.–4. uge, hvorefter anfaldene aftager. Smittefrihed først 5–6 uger efter begyndelsen af det katarralske stadium. *Jo yngre børnene er, jo sværere er* **k.** Hyppigste komplikationer er bronkitis og lungebetændelse. Forebyggende kan anv. **k**-vaccine.

Killerich ['ki'lərik], *Ole* (f. 1907), da. journalist. Medarb. v. »Berl. Tid.« 1930–32, v. »Nat.tid.« 1932–43. Første red. af »Frit Danm.« 1942. Flygtede til Engl. 1943 og blev medl. af Det Da. Råd. Fra maj 1945 medarb. v. »Information«.

Kiirunavaara ['ki:rünava:ra], sv. jernmalmfelt og vist verdens største jernmalmansamling (mindst 1 mld. t), ved Kiruna, 4 km l., 20–200 m bred, dybden ukendt, består af apatitholdig magnetjernsten. Fosforindholdet (1–2%) er i alm. stort; jernprocenten omkr. 70. Brydningen foregår i dagbrud og malmen føres bort fra malmbjerget i underjordiske tog. Eksport via Narvik, normalt væsentl. til Tyskl.

Kijev ['ki:jef], ukrain. *Kyjiv*, hovedstad i Ukraine; 846 000 indb. (1939). **K** ligger på Dnjepr høje, højre bred; vigtig flodhavn og jernbanecentrum med maskin-, tekstil-, fodtøjs- og fødevareindustri; skibsbygning. Vigtigt ukrainsk kulturcentrum (videnskabsakademi, univ.). Hovedgade: Krestjatik. Berømteste bygning: Sofia-katedralen (1017–37) (stærkt ødelagt under 2. Verdenskrig). - *Historie.* **K** regnes for Rusl.s ældste by, fra 864 hovedstad for sv. vikingerige, fra 988 ærkebispesæde. Ødelagt af mongolerne *1240. 1320* under Litauen, *1569* under Polen; 1654 under Rusl., hærget under krigene 1917–20. Erobredes efter stort omringelsesslag sept. 1941–okt. s. å. af tyskerne og ødelagdes omtrent. Generobr. af Sovj. 6. 11. 1943.

kikkert el. *teleskop* er et optisk instrument til forstørrelse af synsvinklen ved betragtning af fjerne genstande, bestående af to linser el. linsesystemer, objektivet, der vender mod genstanden, og okularet, der vender mod øjet. Den astron. **k**-s objektiv er en samlelinse med lang brændvidde, *der i sit brændplan danner et virkeligt* og omvendt billede, som betragtes gnm. okularet, der er en samlelinse med kort brændvidde. Til terrestrisk brug indsky-

des en vendelinse (marine-**k**) el. et system af totalreflekterende prismer (prisme-**k**), der vender billedet. Forstørringen er lig med forholdet ml. objektivets og okularets brændvidder. Til store astron. **k** hører mange okularer, hvorved forstørringen kan varieres efter objektets udstrækning og atmosfærens beskaffenhed, idet lufturoen som regel sætter grænsen for den opnåelige forstørring. Kikkertens ydeevne begrænses af lysets bøjning, der bevirker, at et punkt afbildes som en plet, der bliver desto mindre, jo større objektivet er. Foruden linse-**k** (refraktorer) anv. også spejl-**k** (reflektorer), hvor objektivet er et parabolsk hulspejl. Derved opnås fuldkommen akromatisme, og spejlene kan laves i store dimensioner, hvorved opnås stor lysstyrke. Ved en drejning om to på hinanden vinkelrette akser kan den astron. **k** rettes mod forsk. punkter af himlen. Ved en ækvatorialt opstillet **k** er den ene akse parallel med verdensaksen. **k** kan da følge en stjernes dagl. bevægelse ved at drejes om den anden akse. Den store spejl-**k** på Mt. Wilson-observatoriet i Californien har en objektivåbning på 2,5 m og en brændvidde på 13 m. Tilsvarende data for den største linse-**k** (Yerkes-observatoriet i Wisconsin) er 1,0 m og 19 m. I Californien har man bygget et spejlteleskop med 5 m objektivåbning, opstillet på Mt. Palomar. Til ganske små forstørrelser (3–4 gange) anv. teater-**k**, hvis okular er en spredelinse, og som giver oprette billeder. Teater**k** er opfundet i Holland og rekonstrueret af Galilei 1608; den astron. **k** er konstrueret 1610 af Kepler. (Ill. se prismekikkert, tavle Astron. Instrumenter).

kikkertsigte, instrument til at gøre målet tydeligere, anv. på langtrækkende skyts samt på finskydnings- og maskingeværer.

kikkertsøger, fot. søger bygget som en lille teaterkikkert.

kiks, hårdt bagt brød, bestemt til længere opbevaring; fortrinsvis fremst. af hvedemel med svag bageevne og med hjortetaksalt (evt. bagepulver) som hævemiddel. Den fladt udvalsede dejg udstikkes og præges maskinelt og føres langsomt gennem en bageovn med vandrende herd, som **k** forlader færdigbagte.

kiks (eng. *kick* spark), fodboldslang for fejlspark.

Kilauea [kilau'æ:ə], kuppelvulkan på Hawaii. Krateret er 4 km l., 28 km br.

Kilbom ['çi:lbom], *Karl* (f. 1885), sv. socialist. I opposition til soc.dem. partiledelse under 1. Verdenskrig; venstresocialist, fra 1921 i kommunistiske parti, fra 1929 leder for komm. gruppe, der tog afstand fra Moskva (Kilbom-kommunisterne). Medl. af 2. Kammer 1922–24, 1929–44. 1938 tilsluttet Soc.dem.

Kildare [kil'dæə] (irsk: *Cill Dara*), irsk grevskab i prov. Leinster, V f. Dublin; 1694 km²; 65 000 indb. (1946).

kilde, sted, hvor vand strømmer ud fra jorden. I alm. **k** er det koldt grundvand med få opløste stoffer. **k** med over 1 g/l opløste mineralske stoffer i vandet kaldes mineral-**k**; de fører oftest varmt juvenilt vand (termal-**k**).

kildekalk, d. s. s. kalktuf.

kildekritik, den hist. forskers kritiske vurdering af det overleverede materiale og dets pålidelighed: udskillelse af alle kilder, hvis meddelelser udelukkende bygger på andre kendte kilder (udskillelse af sekundære kilder); kritisk bedømmelse af de øvr. (primære) kilders oprindelse, meddelerens forudsætn. og tendens, hypp. (men ikke altid) foretrækkende den samtidige kilde for den af senere oprindelse.

kildemos (*Fonti'nalis*), slægt af bladmosser med kortstilket sporehus. En art, F. antipyretica, alm. i vandløb og moser i Danm.

kilden siges et fartøj at være, når det er tilbøjeligt til at krænge over.

kilderejser, rejser til helligkilder med syge personer, der søgte helbredelse ved at drikke af el. bade i kildevandet, der særlig midsommernat mentes at have helbredende virkning.

kilderkin ['kildəkin] (middelholl. *kinderken* lille barn), eng. ølmål = 2 firkin = 81,827 l.

kildeskatter, *indtægtskildeskatter* el. *udbytteskatter* er indkomstskatter, der opkræves ved indkomstens kilde. De består, når de danner et sluttet system, af skatter på 1) personl. virksomhed (lønskat e. l.), 2) blandet virksomhed, hvor arbejde og kapitalværdier tils. danner indtægtskilden (erhvervsskatter), 3) rent formueudbytte – fra jord (grundskatter), bygninger (bygn.skatter) el. andre kapitalværdier (kapitalrenteskatter). I Engl. findes fra gl. tid et vidt udviklet system af **k**; i Danm. kun enkelte bestanddele, således forhøjelserne efter indkomstens kilde v. den kommunale indk.beskatn. på landet.

kildeskriftselskabet (egl. *Selskabet for Udgivelsen af Kilder til Dansk Historie*), selskab grl. 1877 under Kr. Erslevs ledelse, har skaffet midler til og ledet udgivelsen af række kilder t. da. hist., overv. fra før 1700.

kildeørred (*Salve'linus fonti'nalis*), nordamer. ørred. Indført i Danm. i dambrug.

kildreren (*clitoris*), del af de ydre kvindelige kønsorganer, organ fortil i skamspalten.

kile, 1) tresidet stykke materiale, der anv. til kløvning af andre faste stoffer; 2) maskinelement til samling af andre maskin-

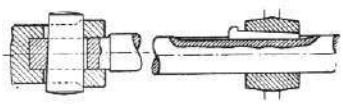

dele. Fig. t.v. viser tvær-**k**, fig. t. h. længde-**k**; disse har i reglen en hældning på 1/100 ligesom kilegangen i den del, der skal fastgøres på akslen.

kileben, knogle i hjerneskallens basis af meget urglm. form. Består af **k**-legemet, m. 3 par »vinger«: de små **k**-vinger, de store **k**-vinger og ganevingerne.

kilebenshule, hulhed i kilebenslegemet, der som een af næsens bihuler står i forb. med den bageste del af næsehulen. **k**-betændelse er en form for bihulebetændelse.

kileskrift brugtes først og opfandtes vistnok af sumererne; den har sit navn af det udseende, det enkelte skriftelement let antog, når skrivepennen trykkedes ned i skrivematerialet, ler. De ældste tavler med **k** fandtes i Uruk og stammer fra ca. 3000 f. Kr.; en del af tegnene er bil-

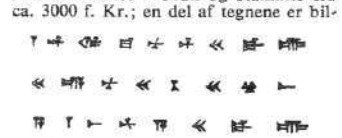

Del af mindeindskrift for Salmanassar.

leder (hoved, hånd, fod, vand, fisk, stjerne o. a.). **k** er på een gang ord- og stavelsesskrift; det samme tegn kan stå for »himmel« og for lyden »an«, som i verbalelementet ba-an = ban. **k** overtoges af babyloner og assyrer og bredte sig til Elam i Ø og i 2. årtus. til hittitterne i Lilleasien og churritterne i N-Mesopotamien; den brugtes da også med babyl. sprog som fælles meddelelsesmiddel af fyrsterne i Mesopotamien, Syrien og Ægypten (Amārna-Brevene). Endv. brugtes den, omdannet og simplificeret, i Fønikien (Ras Shamra) og af perserne (Achæmenideindskrifterne); her nøjedes man med 29, henh. 36 kiletegn, medens disses antal i Babylonien nåede op til over 200 og kombinationerne af dem til mange tusinde.

kilespade, lang kile med skaft og håndtag, bruges i skovbrug til plantning af små planter i bearbejdet jord.

kiliasme, anden stavemåde for chiliasme.

Kilija, russ. stavemåde for Chilia.

Ki'likien, landskab i SØ-Lille-asien, er obret af Rom 102–64 f. Kr.

Kilimanjaro ['kiliman'dʒa:rou], udslukt vulkan i N-Tanganyika. Afr.s højeste bjerg; 6010 m, gletscher fra isfyldt krater.

Kilkenny [kil'kæni] (irsk *Cill Chainnigh*), 1) grevskab i prov. Leinster, SØ-Eire; 2062 km²; 77 000 indb. (1946); 2) hovedstad i 1), 11 000 indb. (1943).

Killarney [ki'la:ni], irsk *Cill Áirne*, turistby i SV-Eire ved de skønne **K** Søer; 6000 indb. (1943).

Kilmarnock [kil'ma:nək], by i SV-Skotl. SV f. Glasgow; 43 000 indb. (1947). Uld-, læder- og maskinindustri.

kilo- (gr. *chilioi* 1000) (fork. k), i metersystemet 1000 × enheden. I daglig tale fork. f. 1 kilogram.

kilogram (gr. *chilioi* 1000 + *gram*) (fork. kg) = 1000 g. Enhed for vægt i metersystemet.

kilogram'me'ter, arbejdsenhed, det arbejde, som udføres, når en kraft på 1 kg løfter et legeme vejlængden 1 m.

kilohertz [-'hårts] (efter *Heinrich Hertz*) (fork. kHz), enhed for frekvens anv. i radioteknn., svarer t. 1000 perioder pr. sek.

kilokalorie (kcal) = 1000 kalorier.

kilometersten, tilhugne sten, som langs landevejene angiver vejlængder fra et bestemt udgangspunkt.

kilometertæller, et instrument, som viser den af en cykle el. bil kørte distance. **k** på biler er i reglen indbygget i speedometeret.

kilowatt (fork. kW) = 1000 watt, enhed for elektr. effekt. 0,736 kW = 1 HK.

kilowatttime (fork. kWh), 1000 watttimer, mål for elektr. arbejde.

kilovoltampere (fork. kVA), 1000 voltampere, mål for tilsyneladende elektr. effekt.

Kilpatrick [-'pätrik], *William Heard* (f. 1871), amer. reformpædagog, elev af Dewey. Prof. i pædagogik ved Columbia Univ. (1918–38). *Foundation of Method* (metodeudformning) (1935); *Group Education for a Democracy* (gruppeopdragelse til demokrati) (1940) har påvirket alle reformskoler i Amer.

'Kilpinen, *Yrjö* (f. 1892), fi. romancekomponist. Titulær prof. 1942.

kilt (skotsk-eng. lån fra nordisk; da. *kilte op* løfte en lang klædning op og fæste den), højskotternes skørt.

Kim, hovedpersonen i R. Kiplings roman **K** (1901).

ki'm, 1) *anat.*, fosteranlæg; 2) *bot.*, betegn. for en blomsterplante i fostertilstand. En fuldstændig **k** har rod, stængel, blad(e) og knop; 3) alm. betegn. for mikrobe (f. eks. i forb. kimfri).

kimbaneteorien, biol. teori fremsat 1892 af A. Weismann. **k** er læren om et såkaldt kimplasmas overføring fra ophav til afkom og dets rolle som arvebestemmende element. Teorien fremhævede kontinuiteten fra generation til generation og påpegede, at man i unge dyrefostre allerede på meget tidligt tidspunkt ofte kan udpege de urkønsceller, hvorfra senere de egl. kønsceller fremgår.

Kimberley ['kimbəli], by i Kap-Provinsen, centrum i S-Afr.s vigtigste diamantminefelt; 40 000 indb. (1936); 1946 var der 19 000 hvide.

kimber'lit (efter *Kimberley*), den olivinbjergart (peridotit), hvori sydafr. diamanter forekommer (blue ground). **k** er stærkt breccieret og delvis omdannet til serpentin.

kimblad, *bot.*, det el. de første blade på en plante; **k** har i reglen en simplere form end løvbladene og indeholder oplagsnæring; *zool.*, de opr. enkelte cellelag hos de første fosterstadier.

kimepithel, *med.*, epithel på overfladen af fosterets kønskirtler. Fra og i dette udvikles kønscellerne.

kiming, 1) grænsen ml. luft og vand set fra en iagttager på åbent hav. **k**-dalingen er vinklen ml. retningen til **k** og horisontplanen; 2) overgangen ml. et skibs bund og sider.

kimløg el. *yngleknopper* el. *løgknopper* kaldes løglign., affaldende knopper, der tjener til plantens vegetative formering.

Kimmel [kim], *Husband Edward* (f. 1882), USA-admiral. 1941 øverstkommand. f. USAs Stillehavsflåde; fjernet efter Pearl Harbor-katastrofen dec. s. å.; afgik 1942. Skarpt kritiseret, men anklage frafaldet.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

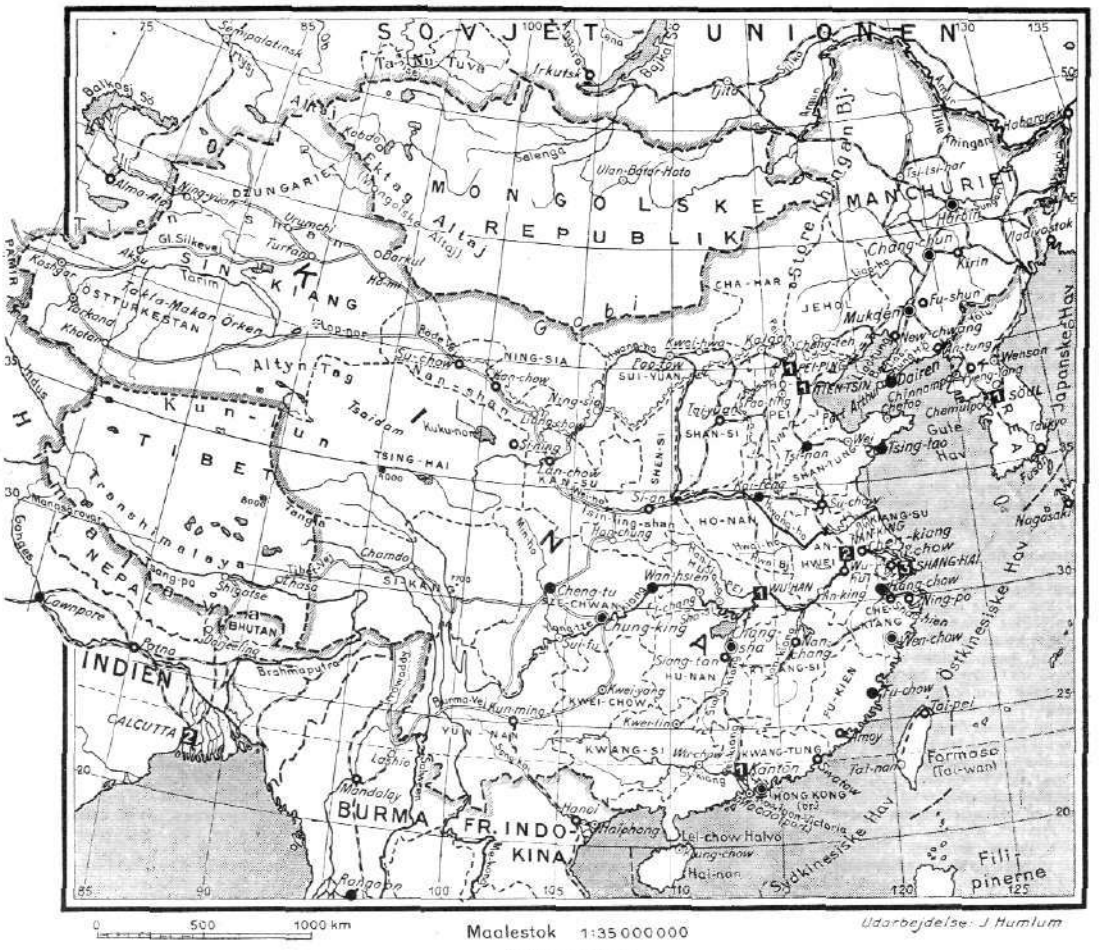

Kort over Kina.

kim'me'rier, thrakisk folk, der i 7. årh. f. Kr. styrtede det frygiske rige, men overvandtes af Lydien.

'Kimon (d. 449 f. Kr.), athensk kons. statsmand, søn af Miltiades, ledede Athen ca. 473–461 (forvistes i 10 år ved ostrakisme). Slog ca. 470 persernes flåde ud for floden Eurymedon (i S-Lilleasien) og 450 v. Salamis på Kypern.

'kimono (jap.), lang overklædning med vide ærmer, den jap. folkedragt for mænd og kvinder. Anv. af eur. kvinder som morgendragt.

kimplante, spiret kim.

ki'mære (gr. *chimaira* ged), i gr. mytol. et uhyre med løvehoved, gedekrop og dragehale; fantasifoster, illusion; *bot., plante som er opbygget af to forsk.* arters væv.

Kina, kin: *Chung-hwa Min-kwo* [dʒuŋ'wa min gwɔ], Den Kin. Republik, stat (republik) i Central- og Østasien, omfattende det egl. **K,** hvortil admin. hører Manchuriet, Indre Mongoli og Sin-kiang samt øen Formosa (Tai-wan) og bilandet Tibet, i alt 9,4 mill. km² med ca. 465 mill. indb. (1/4 af jordens befolkning); årlig tilvækst: 3–4 mill. Det egl. **K** omfatter geogr. de 18 provinser An-hwei, Che-kiang, Fu-kien, Ho-nan, Ho-pei, Hu-nan, Hu-pei, Kan-su, Kiang-si, Kiang-su, Kwang-si, Kwang-tung, Kwei-chow, Shan-si, Shan-tung, Shen-si, Sze-chwan og Yün-nan; i alt 3,64 mill. km² med ca. 400 mill. indb. (1947). Vigtigste byer: Shang-hai, Wu-han, Pei-ping, Tien-tsin, Nan-king (hovedstad), Chung-king.

Terræn. Langt den største del af **K** er højland; kun i Manchuriet og inden for trekanten Pei-ping – Wu-han – Shang-hai er der store strækninger lavland. Tibets højland består af 3–5 km høje sletter, der gennemløbes V-Ø el. begrænses af 6–9 km høje bjergkæder. N f. Tibets højland ligger Tarim-bækkenet (Østturkestan), der er en tør gryde i ca. 1–1½ km højde, mod N begrænset af Tien-shan (6–7 km) og mod V af Pamir. N f. Tien-shan ligger den tørre Dzungariske *Lavning (1/2–1 km o. h.).* *Indre Mongoliets* højsletter rummer mod N Gobi-Ørkenen og mod S Hwang-hos store nordl. bue. Fra NØ-Tibet østpå gnm. den nordl. del af det egl. **K** og videre mod NNØ langs Manchuriets V-grænse strækker sig en række brudbjerge (bl. a. Khingan-Bj. i Manch.) med mange let passable *lavninger. Store strækninger er dækket* af løss, der er blæst ud fra Mongoliet. Shan-tungs bjerge (1540 m) fortsættes NØ f. Det Gule Hav i De Østmanchuriske Bjerge (2440 m). Det østl. lavland, dannet af Hwang-hos, Yang-tze-Kiangs o. fl. floders gule aflejringer, samt mod NV tillige af løss, har tilstrækkelig nedbør til at være et sammenhængende agerbrugsområde, hvis naturlige plantevækst var løvskov og mod NV græssteppe. Mod S omkr. Yang-tze-Kiangs munding er der mange, lavvandede søer. Mod NØ fortsættes lavlandet i Midt-Manchuriet omkr. Sungari og Liao-ho. Her er noget mere tørt, og steppe veksler med skov. Vandskellet mellem Hwang-ho og Yang-tze-Kiang i Øst-**K** dannes af Kun-luns østl. udløber Tsin-ling-shan, hvis højde aftager fra 5 km i V til få hundrede m i Ø. Denne bjergkæde er Øst-**K**-s vigtigste klima- og erhvervsgrænse. Mod N er landet et tørt, brunt, støvet hvede- og hirseland, med kolde vintre; mod S et grønt, skovrigt, fugtigt risland, der er varmt hele året. Syd-**K**-s bjerge er dannet ved krydsende brud, og de talrige, frugtbare sletter er små. De mange floder løber her mod N til Yang-tze-Kiang el. mod S til Si-kiang. Bjergene er dækket af stedsegrøn skov. Det sydvestl. højland i Kwei-chow og Yün-nan består (ligesom Sze-chwan) *mod V af de bagindiske kæder* med deres dybe floddale, medens den østl. del er et plateauland der er lavest mod Ø. – *Klima.* Det egl. **K** er behersket af monsunskiftet. Om vinteren blæser tørre, kolde vinde fra NV (fra land), og kun SØ-**K**, der af Tsin-ling-shan er beskyttet mod de koldeste vinde, får samtidig *regn fra vandrende lavtryk.* Sommermonsunen fra omkr. SØ bringer fugtighed og varme, men regnmængden aftager hurtigt mod NV, og samtidig bliver chancen for fuldstændige tørkeår større. – **K**-s *befolkning* er af mongolid race, og kin. sprog tales af det store flertal. Til andre sprogætter hører tibetansk, mongolsk, tyrkiske sprog og manchurisk. Det egl. **K** har fra forhist. tid været beboet af kineserne, som gnm. årtusinder har arbejdet sig sammen med landets natur og frembragt en af verdens fineste helagerbrugskulturer med en enestående folketæthed. – *Mønt:* kin. dollar (fra 1935) og mexicansk dollar; tidl.: tael. – *Mål og vægt:* Metersystemet (fra 1934) og ældre kin. enheder, bl. a: 1 chin (catty) = 596,8 g = 16 liang (tael) à 10 ch'ien (mace). 1 sheng = 1,035 l. 1 li = 576 m. 1 ch'ih = 32 cm. 1 mu = 614,4 m². – *Erhverv. Landbrug.* 3/4 af befolkn. er bønder, og hver familie har gnstl. kun

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

1,5 ha, hvilket ikke tillader dyrkning af planter til foderbrug. Fjerkræ og svin er de vigtigste husdyr. Korn udgør 4/5 af ernæringen. Den kin. bonde er trods flid og stor indsigt fattig, og der mangler penge til kunstgødning, vejforbedring, dæmningsanlæg osv. Høstudbyttet pr. ha er ofte stort, men pr. indb. meget lille. Der kan høstes to afgrøder årl. på 2/3 af landbrugsjorden; ca. halvdelen er kunstvandet og ca. 1/4 terrasseret. Der dyrkes et stort antal planter. Vigtigst er ris, hvede, hirse og bomuld. Ris- og hvedearealet er af samme størrelse, men rishøsten er ca. 3 gange større end hvedehøsten. For ris, hvede, hirse, te, tobak og soyabønner er **K** antagelig verdensproducent nr. 1 el. 2. N f. Tsin-ling-shan dyrkes (ofte uden kunstvanding) hvede, kaoliang, hirse og soya, men hveden træffes også langs Yang-tze-Kiang (ofte vinterafgrøde mod S) ligesom risen kan træffes helt mod N i Manchuriet. Mod S, hvor ingen årstid er uden regn, dyrkes kunstvandet ris samt hvede, byg, bælgplanter, bomuld, majs, batat, sukkerrør, sesam, tobak og morbær. Te dyrkes i de sydøstl. lavere bjerge. Omkr. Si-kiang kan tages to risafgrøder om året. – *Minedriften* har rigeligt kul og bet. reserver af antimon (40% af verdensproduktionen) og wolfram (20% af verdensprod.). Tin- og jernmalm findes i mindre mængde og kobber, svovl og olie kun meget sparsomt. Shen-si og Shan-si rummer 4/5 af **K**-s kul, andre vigtige kulfelter ligger i Manchuriet, Shan-tung, Ho-pei, Ho-nan og Sze-chwan. I forh. til indb.-tallet er kulprod. ganske ringe svarende til landets få maskiner og dårlige trafikmidler. Jernmalm findes bl. a. ved Yang-tze-Kiang (Hu-pei og An-hwei) og i Manchuriet. Tin udvindes i S-Yün-nan; antimon i S-Hu-nan og wolfram i S-Kiang-si. *Industrien* hemmes af de dårlige trafikforhold og af befolkningens ringe købeevne og manglende tekn. uddannelse. De vigtigste industriområder ligger næsten alle mod Ø: Mukden-Dairen (kul, jernmalm, soya, cement), Tien-tsin (kul, salt, cement, glas, bomuldsvarer), Shantung (kul, bomuld), Shang-hai–Nan-king (bomuld, silke, mel, cigaretter, skibe, tændstikker), Wu-han (jernvarer), Hong Kong–Canton (skibe, silke), Chung-king (kul, jernvarer, tekstiler) og Kun-ming (tin, kobber, maskiner). – *Trafik.* **K**-s jernbaner (ca. 20 000 km) danner kun i Manchuriet et relativt tæt net (bygget af Sovj. og Japan). Ml. Manchuriet og Yang-tze-Kiang er der kun beg. til et stormasket net, medens S-**K** af gennemgående linier kun har Wu-han–Siang-tan – Canton – Hong Kong og Shang-hai – Siang-tan. Blandt de talrige kanaler er Kejserkanalen den mest kendte. Bilvejsnettet er under udv. og der er forb. til Burma samt via Sin-kiang til Sovj. De vigtigste havne er Canton – Hong Kong, Shang-hai og i Manchuriet Dairen. S-**K** og Manchuriet er **K**-s eksportområder (soya, te, silke, malme). Der importeres ris, olie, maskiner, biler o. a. industrivarer.

Forfatning. Forfatn. af 31. 12. 1946, udstedt af Chiang Kai-shek efter vedtagelse af grundlovgiv. nationalforsaml. i Nan-king (uden kommunistisk tilslutn.) trådte i kraft 25. 12. 1947. Øverste organ f. folkeviljen er Nationalforsaml. der vælges hv. 6. år (alm. stemmeret f. mænd og kvinder over 20 år) og samles hv. 3. år, vælger præsident og kan ændre forfatn. Når Nationalforsaml. ikke er samlet, ligger lovgiv. magt hos 3-årigt valgt lovgiv. forsaml. (lovg. yüan), valgt af provinserne m. særl. repræsentation f. erhvervene. Provinsforsamlingerne vælger et »kontrollerende yüan«, der skal godkende embedsbesættelser m. m. Udøvende magt hos præsident, valgt på 6 år; præsident vælger leder for regeringen (eksekutiv yüan) i overensst. m. lovgivende yüan. – I **K**-s 2020 amter (hsien) leder folkevalgte lokalråd; ligeledes folkevalgte provinsråd og provinsguvernører. Der åbnes mulighed for provinsselvstyre, men forsvar, udenrigspolitik, undervisning er fælles. Ejendomsret grundlovsfæstet. Forfatn. trådte i kraft 25. 12. 1947. – *Religion.* Den gl. kines. statsrel., forfædredyrkelsen, udøvet i hjemmet og på familiegravene, blev sat i system af *K'ung-fu-tse.* En mere spekulativ retning, *taoismen*, skabtes af *Lao-tse. Buddhismen* vandt indpas omkr. Kr. f. De fleste kinesere dyrker både kungfutsianismen, taoismen og buddhismen; desuden findes 48 mill. muhamedanere og et ikke ringe antal ev. og kat. kristne. Kristendommen fandt indpas i 16. årh.

Historie. Fra 3. årtus. findes i **K** en stenalderkultur, der viser slægtskab med Forasiens samtidige kultur. Overleveringen om de ældste dynastier Hsia og Shang er mytisk. Først da kejser Wu Wang 1050 f. Kr. grl. dynastiet Chou begynder den egl. hist. tid. **K** var delt ml. en række lensfyrster, der efterhånden blev uafh., indtil fyrsten af Ts'in 249 f. Kr. afsatte den sidste Chou-kejser. Under Chou-dynastiet bredte kineserne sig fra Hwang-ho til Yang-tze-kiang, og åndslivet blomstrede (Lao-tse, Kung-fu-tse, Meng-tse). Dynastiet Ts'in 249–206 samlede **K** til eet rige og påbegyndte bygningen af den kin. mur. Dynastiet Han 206 f. Kr.–220 e. Kr. skabte en ny kulturel blomstring, og kejserne Wu-ti (140–87) og senere Ming-ti (58–75) var store erobrere, der udstrakte **K**-s magt til Tonking mod S, Mongoliet mod N og Kaspihavet mod V. Samtidig bredte buddhismen sig. En opløsningstid styrtede dynastiet Han, indfald udefra og kampe ml. Buddhas og Kung-fu-tses tilhængere prægede tiden, til dynastierne Sui es (581–617) og T'ang (618–907) genoprettede ordenen. Kejser T'ai-tsung (627–49) erobrede atter det meste af Centralasien. Med arabernes ekspansion gik nogle vestl. provinser tabt (slaget ved Samarkand 751); der opstod snart en livlig handelsforbindelse ml. de to folk, som bl. a. medførte, at vestl. religioner, bl. a. kristendommen og islam, nåede **K**. I denne tid prægede ellers buddhismen **K**, og bogtrykkerkunstens opfindelse gav anledning til nyt opsving for litt. og videnskab. Efter en ny opløsning fulgte dynastiet Sung (960–1279), der ikke kunne klare sig mod tatarer og mongoler; de sidste (under Kublai) styrtede dynastiet Sung og indsatte dynastiet Yüan (1280–1368) som underkejsere i **K**. Mongolernes magt svækkedes efterhånden, og 1368 grl. Chu Yüan-chang et nyt nationalt dynasti Ming (1368–1644), der reorganiserede riget, men snart mistede den egl. magt til hoffets eunukker. – I 16. årh. indlededes handel m. portugiserne, fra 1624 m. holl. Efter 1600 trængte manchu-stammer ind over nordgrænsen, og under voldsomme uroligheder, hvor den sidste Mingkejser begik selvmord, kaldte kin. generaler manchuerne til hjælp 1644, hvorefter de tog kejsermagten med Shun-chi 1644–61 (dynastiet Ts'ing, 1644–1912). Manchukejserne påbød hårpisk og manchurisk dragt, men lod kin. embedssystem bestå, og allerede kejser K'ang-hsi, 1661–1722, var stærkt påvirket af kin. kultur og livssyn. **K** blev stærk militærmagt, hævdede sig mod Rusl. og afviste europæerne og kristendommen, især under den store krigskejser K'ien-lung, 1735–96. Dog øgedes handelsomsætningen m. Eur.; efter 1800 svækkedes riget; 1840–42 (Opiumskrigen) og atter 1856–60 led det nederlag i krige mod Engl., måtte 1842 afstå Hong Kong og i flg. år give de eur. magter eksterritorialret i **K**. Ca. 1850–65 rystedes kejsermagten af det nationale T'ai-p'ing-oprør; 1860 indtog eng.-fr. soldater Peking og plyndrede kejserens sommerpalads. Reg. søgte at bevare riget ved varsomt imødekommende politik mod europæerne, men ønskede ikke alvorligt at fremme en indre reformpolitik, og **K** blev stadig svagere. 1894–95 led **K** et svært nederlag mod Japan og afstod Formosa. Unge kinesere dannede hemmelige selskaber, der arbejdede for **K**-s befrielse for Manchu-dynastiet og styrkelse ved europæiske reformer. 1898 besatte eur. magter støttepunkter i **K** (Engl. Wei-hai-wei, Rusl. Liao-tung, Tyskl. Kiao-chow). Bokseropstandens forsøg på at slå europæerne i **K** ned 1899–1900 mislykkedes totalt og førte til dyb ydmygelse; i Manchuriet kæmpede Japan og Rusl. 1904–05 om overherredømmet på kin. grund. 1901–08 forsøgte den kin. reg. reformpolitik m. fremme af eur. erhvervsliv; dynastiet svækkedes, og 1911–12 styrtedes det ved en national revolution.

Det nationalrevolutionære parti Kuo-min-tang, ledet af Sun Yat-sen, havde især tilslutning mod S. Det gik 1912 ind på at den hidtil reformvenl. provinsguvernør Yüan Shih-k'ai blev præsident, men han søgte at tilrive sig diktatorisk magt og styrtedes 1916, hvorpå **K** deltes ml. stridende generaler, der som øverstkommanderende i provinserne blev landets egentlige herrer i fortsat indbyrdes kamp. Mod N blev Chang Tso-lin ledende; sydpå blev Chiang Kai-shek Kuo-mintangs leder efter Sun Yat-sens død; han brød m. kommunisterne, stødte 1926–27 mod N og opnåede efter Chang Tso-lins død 1928 at samle en stor del af **K**. 1934 blev kommunisterne fra Syd-**K** trængt op til Shen-si (hovedstad: Yen-an).

Ved sin deltagelse i 1. Verdenskrig (fra 1917) havde **K** nået en vis sympati hos De Allierede, og USA arbejdede efter krigen på at beskytte **K** mod Japans agressive politik. 1931 angreb dog Japan Manchuriet og erobrede det, stødte i flg. år videre frem, mødtes m. boycot og skarp national modstand, uanset den bitre strid ml. Chiang og kommunisterne. Aug. 1937 åbnede Japan regulær krig mod Chiangs »Nanking-Regering«, der 1938 måtte fortrække til Chung-king, mens Japan tog Shang-hai og det meste af kysten. Engl. og USA modarbejdede Japan ved at sende Chung-king forsyninger ad Burma-vejen, og trods energiske angreb kunde Japan ikke slå Chung-king-regeringen ned, heller ikke efter 1941–42, da Burma-vejen blev afbrudt. Navnlig USA støttede Chiang kraftigt. 1942 opgav USA og Engl. deres eksterritorialrettigheder i **K**. Da Japan brød sammen aug. 1945 og Sovj. rykkede ind i Manchuriet, blev kommunistgeneralen Mao Tse-tungs styrker fremherskende i N, mens Chiang rådede sydpå. Chung-kings udenrigsmin. Soong sluttede 14. 8. 1945 traktat m. Sovj., der mod indrømmelser i manchuriske jernbanespørgsmål og ret til at holde tropper i Port Arthur lovede at rømme Manchuriet. Imidlertid ville kommunisterne ikke indordne deres styrker under Chiang, og borgerkrigen fortsatte; 1946 drev Chiang m. USA-støtte kommunisterne tilbage, men led fra 1947 følelige nederlag. 1948 vandt kommunisterne magten i hele Manchuriet og Nordkina; efter forgæves henvendelse om hjælp i USA afgik Chiang 1949. April–maj 1949 faldt Nanking og Shang-hai.

kinabark (sp. *quina* fra quechua-sprog *quina* bark) fås af arter og bastarder af slægten kinatræ (*Cinchona*), som har hjemme i Andesbjergene. Nu er kulturer anlagt på Java, Ceylon og i Forindien. Barken tørres i sol el. over ild. **k** indeholder kinaalkaloider el. *kinabaser*, hvoraf der kendes ca. 25. De vigtigste er kinin og cinkonin. De fleste kinaalkaloider er i kem. henseende kinolinderivater. Giftige. **k** anv. som middel mod feber (malaria).

kinadekokt, kinabarkafkog, anv. som slimløsende middel.

kina-dråber, alkoholisk udtræk af bl. a. kinabark; aromatisk bittermiddel.

kinagarvesyre findes i barken af Cinchona-arter (kinatræ) som salte af kinaalkaloider.

kinagræs el. *ramieplanten* hører til nældefam. Den er en flerårig urt med 1–2 m h. stængler, af hvis bark der fås en bast, som kineserne i gl. tid fremstillede græslærred af. Anv. nu til tove, garn og møbelstoffer m. m., idet fiberen er meget stærk og tillige fugtighedsbestandig. Går i handelen under navne som kinahamp, rheafibre, boehmeriatrævler og ramie. Dyrkes i Ø-Asien.

kinal'di'n, heterocyklisk basisk forb.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

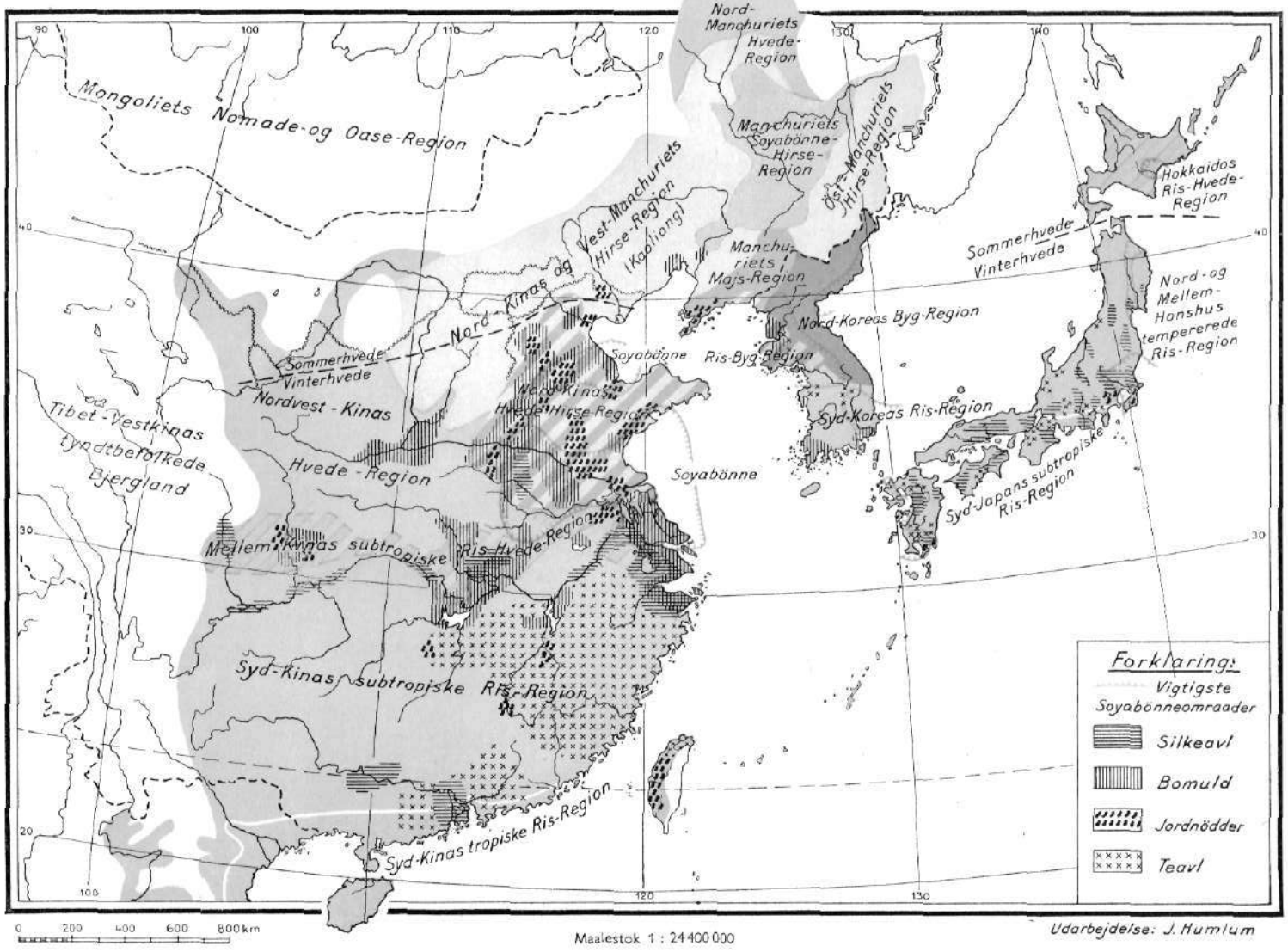

ØSTASIEN: LANDBRUGSGEOGRAFISKE REGIONER

928

(α-metylkinolin). Vædske, som findes i stenkulstjæren og som kan fremstilles af anilin. Udgangsmateriale v. fl. farvestofsynteser.

ki'naser, d. s. s. coenzymer.

kinasyre, org. syre, udbredt i naturen f. eks. i kinabark og i kaffebønner.

'Kinau, *Johann,* se Gorch Fock.

Kincardine [kiŋ'ka:din], grevskab i Ø-Skotl. ved Nordsøen; 989 km²; 29 000 indb. (1947). Hovedstad: Stonehaven [stoun'hæivn].

Kinch [keŋ'k], *Helvig* (f. 1872), da. maleriinde; g. m. arkæologen K. F. **K.** Deltog som tegner i Carlsbergfondets arkæolog. eksp. til Rhodos 1902–09.

Kinch, *Karl Frederik* (1853–1921), da. klass. filolog og arkæolog. Ledede s. m. C. Blinkenberg Carlsbergfondets udgravninger på Rhodos 1902–14. Hovedværk: *Fouilles de Vroulia* (udgravninger i V.) (1914).

Kinck [kiŋk], *Hans Ernst* (1865–1926), no. forfatter. Udd. som filolog. Dybtgående forståelse af det naturbestemte sjæleliv kendetegner **K**-s bondeskildr. og erotiske noveller. Centralt problem i romanerne *Sneskavlen brast* (1918–20) og *Herman Ek* (1923) er brydningen ml. gl. bondekultur og moderne embedsmandskultur. Motiv f. det dram. digt *Driftekaren* (1908) er no. folkekarakter. (Portræt sp. 2384).

Kinda ka'nal ['xinda], sv. kanal, Östergötland, ml. Åsunden og Göta kanal; 80 km l., 15 sluser; anl. 1856–71.

kindbakker (ty. *Backe* kæbe), forreste par munddele hos insekter og krebsdyr.

kindbenet, kranieknogle, der ligger neden for og uden for øjenhulen, hvor det danner ansigtsskelettets mest fremspringende parti.

Kin'dt-'Larsen, *Edvard* (f. 1901), da. arkit. Akad.s guldmedaille 1931. Fra 1929 ansat i stadsarkitektens direktorat. Har (s. m. hustruen Tove **K** (f. 1906)) især beskæftiget sig med møbeltegning.

kinema'tik (gr. *kinēma* bevægelse), læren om legemers bevægelse beskrevet rent geometrisk uden hensyn til de virkende kræfter, mods. dynamik.

kinemato- (gr. *kinēma* bevægelse), bevægelses-.

kinemato'gra'f (*kinemato-* + *-graf*), fot. apparat til optagelse af seriebilleder; ordet **k** anv. nu spec. om røntgen-**k**.

kinematogra'fi' (*kinemato-* + *-grafi*), fot. optagelse af levende billeder (se film).

kinesergult (King's yellow), mineralsk pigmentfarve, indeh. ferrihydroksyd.

kinese'ri', genstand (mest nips) fra Kina; kinesiske motiver (som mønster); pedantisk overholdelse af uvæsentlige bestemmelser el. tradition.

kinesertråd, stærk, appreteret hørtråd.

kinesio- (gr. *kinēsis* bevægelse), bevægelses-, gymnastik-.

'kinesis (gr: bevægelse), *biol.*, kernedeling i celler.

Ki'ne'siske Mur, ca. 2500 km l. kin. befæstningsmur, bygget i 15. årh. som værn mod mongoler, tyrker og manchuer; når

Parti af Den Kinesiske Mur.

fra Det Gule Hav til V-Kan-su. Verdens største bygningsværk. **K** er 14–16 m h. og 6–8 m tyk. Hovedanlæg fra 3. årh. f. Kr. (kejser Shih Hwang-ti); restaureret under Ming-dynastiet.

kinesisk havestil, haveform præget af miniature-landskaber. **k** overførtes fra Kina til Eur. i 18. årh.

kinesisk-japanske krig 1894-95 opstod ved strid om Korea. Viste første gang, hvor stærk Japans militærmagt var blevet under eur. påvirkning; japanerne tog Port Arthur og Wei-hai-wei, men standsedes af Rusl.s indgriben, måtte derfor nøjes med Formosa ved freden.

kinesisk kunst. *Arkitektur.* Ro og storhed er den kin. tempelarkit.s kendetegn. Overalt dominerer det tunge, fremspringende tag med mærkelige opaddrejede hjørner. Templernes grundform svarer i princippet til beboelseshusenes. Særlig værdsat er fint gennemtænkte bygningsgrupper, passet ind i landskabet. Karakteristiske er pagodetårne i fl. etager og den i Han-tiden byggede kin. mur, der adskiller N- og S-Kina. – *Plastik.* Den ældste bevarede kin. plastik består af strengt stiliserede stenskulpturer af dyr, samt pragtfulde kultiske bronzekar, hvoraf nogle i form af rinoceros, harer og fugle. Under Han-dynastiet (omkr. Kr. f.) skabes udtryksfulde gravfig. (dæmoner, mennesker og dyr), der når deres kunstneriske højdepunkt under T'ang-dynastiet (618–907); desuden kendes fra samme tid meget flade stenrelieffer med afb. af hist. begivenheder i fl. rækker. Fra omkr. 500 findes kæmpestore gravmonumenter af sten med mytol. og symbolske dyr; denne stil fortsættes i de flg. 1000 år og afsluttes med Ming-kejsernes gravmonumenter. Efter 500 kendes buddhastatuer i sten og bronze, hvoraf de ældste er de mest monumentale; senere lægges hovedvægten på figurernes elegance og ansigternes beåndede udtryk. I stenhuler og bjergvægge er udhugget vidunderlige kæmpegrupper af rel. indhold. Under og efter Ming-tiden svigter både den rel. og kunstneriske kraft. Den sirlige stil sejrer i porcelænets tid. – *Malerkunst.* Den ældste kin. malerkunst (vægmalerier og billeder på silke og papir) kendes kun gnm. omtale i litt. værker. De ældste bevarede billedruller (bl. a. m. landskaber) stammer fra 4. årh. e. Kr. Under T'ang-dynastiet (618–907) spores en indreasiatisk indflydelse, der giver sig udtryk i voksende realisme og naturfølelse. Det kin. malerakademi, grl. under Sung-dynastiet (960–1279), skaber en fast tradition, der er en af de vigtigste årsager til malerkunstens uafbrudte, blomstrende udvikling i de flg. årh. Karakteristisk er en yderst fin penselføring, baseret på kalligrafien, der både i tusch- og farveteknikken værdsættes som en spec. kunst. Sung-dynastiets landskabskunst hører til verdenskunstens fineste frembringelser. Under den lange Ming-periode (1368–1644) udøves kunsten fortrinsvis af højtdannede dilettanter, som udvikler teknikken, især tuschmaleriets, til fuldkommenhed. – *Kunsthåndværk.* Efter Chou-dynastiets (1050–249 f. Kr.) store bronzekunst fulgte Han- og T'ang-tidens gravkeramik og Sung-tidens (960–1279) første kaolin-porcelæn (bl. a. seladon). Under Ming-dynastiet (1368–1644) får porcelænet den hårde blanke glasur og eksporteres til Eur. Ts'ing-dynastiets (fra 1644) kejsere K'ang-hsi, Yung-chêng og K'ien-lung har givet navn til berømte porcelænsvarer, som efterlignedes i Eur., jfr. famille verte. – Andre yndede materialer var elfenben, jade, bjergkrystal, glas (til snusflasker), fedtsten, træ og emaille (champlevé, cloisonné). Nævnes skal også lakarbejder, ofte indlagt med perlemor. Til dragter anv. kostbare brokader. (Hertil tavle).

kinesisk litteratur går tilbage til 6. årh. f. Kr.; dens høje alder og den tidlige opfindelse af bogtrykkerkunsten (6. årh. e. Kr.) har gjort **k** til en af verdenslitt.s mest omfangsrige. De ældste litt. værker er *de 5 klassiske bøger,* der er tillagt K'ung-fu-tse, men for en stor del består af ældre ting; kun een af de 5 klassikere, en fremstilling af fyrstendømmet Lu's hist. 722–484, er K'ung-fu-tses eget værk. Til de 5 klassiske bøger slutter sig 4 andre bøger; disse værker har været grundlaget for Kinas åndelige kultur og været genstand for dyb ærbødighed og fremkaldt en rig kommentarlitt. Mod den kungfutsianske skole virkede den taoistiske med Lao-tse i spidsen (6. årh.). Størstedelen af den ældre litt. blev tilintetgjort ved den store opbrænding af bøger, som kejser Shih-hwang-ti lod foranstalte 213 f. Kr. for at udslette erindringen om det af ham tilintetgjorte feudalvælde, men blev rekonstrueret efter hukommelsen af litteraterne efter kejserens død. *Digtekunsten* blev dyrket med stor iver; den første betydelige digter var Ch'ü-Yüan (350–285 f. Kr.), hvis elegier i frie vers fik stor bet. for de næste årh.s poesi. Med Han-tiden (206 f. Kr.–220 e. Kr.) kom den første store periode i **k**, men den egl. blomstringsperiode er T'ang-dynastiets tid (618–907) med de store digtere Li-t'ai-po og Tu-fu (712–770). Efter T'ang-tiden gik digtningen i frø og blev til vedtægtsmæssig formkunst. En vigtig rolle spiller *essay-litt.*, breve, polit. afhandlinger etc.; mange af disse skrifter har især værdi ved deres udsøgte stil. Den mest fremragende kin. essayist var Han-Yü (768–824). Under det mongolske dynasti (1280–1368) fremkom *romanen* og *dramaet.* Romanerne handler mest om krig og kærlighed. Fra det 13. årh. stammer romanen »San kwo chih« (historien om de tre riger) om opløsningsperioden i det 3. årh. e. Kr., og fra det 15. årh. kærlighedromanen »Yü chiao li« (de to kusiner). Der findes fra denne tid fl. saml. noveller, 1671 udgav P'u Sung ling en samling æventyr og noveller, der er meget berømt for deres stil. Dramaet består dels af hist. skuespil og borgerlige karakterskuespil, farcer etc. Fl. kin. stykker er blevet bearbejdet af eur. forf. *Den hist. litt.* er meget rig; den første store kin. hist.skriver var Sih-ma Ch'ien (d. 86 f. Kr.), der skrev det store hist. værk »Shih ki« (hist. mindeværdige erindringer), forbilledet for de flg. dynastihist. Som regel er hvert dynastis hist. skrevet af det efterflg., men er bemærkelsesværdige ved deres objektivitet. Den *topografiske litt.* er meget stor og ligeledes rejselitt. Her kan især nævnes de buddhistiske pilgrimmes rejseskildringer fra Indien, f. eks. Hsüan-Tsang, der rejste 629–634. Der findes en række værker om *praktiske fag,* krigskunst, medicin, agerbrug etc., og store samlerværker og encyklopædier (især fra 18. årh.). Den ca. 1900 beg. eur. indflydelse på **k** har affødt en intellektuel gæring i Kina.

kinesisk musik. Det kin. musiksystem – verdens ældste – føres tilbage til kejser Hwang-ti (ca. 2600 år f. Kr.). Oktaven deles i 12 toner, der hver har sin symbolske betydn. overfor måneder og dagens timer. Den meste kin. musik – såvel den ældre som den yngre – er pentaton. I årene 1100 f. Kr.–1200 e. Kr. benyttedes en lydisk syvtone-skala, hvorefter mongolerne indførte en skala, der er identisk med den eur. dur. Den kin. opera el. musikdrama stammer fra 16. årh. og indeholder ligesom den eur. recitativer og arier. Guitar, violiner og fløjter følger melodien, en gong markerer, når kadencen sætter ind. – Der findes utallige folkesange. Til ledsagelse af sang el. til ceremonier findes en rigt varieret mængde musikinstrumenter af folkelig form, art og bygning.

kinesisk nattergal (*'Leiothrix 'lutea*), sydkin. sanger af timaliernes gruppe. Grøn overside, gul underside. Burfugl.

kinesisk skrift, en kort før 1000 f. Kr. skabt og i det flg. årtus. færdigudviklet ordskrift. Grundstammen bl. ordtegnene er nogle få hundrede billedtegn for konkrete ting (sol, måne osv.); endv. en del rebusagtige sammenstillinger af disse til at udtrykke komplekse forestillinger. En tredje gruppe udgøres af »lånte« tegn, billedtegn der anv. for ligelydende ord med anden bet., som når tegnet for en vis vægtenhed: liang benyttes for talordet »2«, der tilfældigvis hedder det samme. De 9/10 af alle kin. ord gengives ved sådanne lån, hvortil føjes et andet tegn (radikal), der angiver den bet.sfære hvortil ordet hører; f. eks. skrives ordet liang: fe med det ovenfor nævnte tegn (fonetikon) for vægt, suppleret med et tegn (radikal) for »genfærd«. Tegnene skrives med en tuschpensel i lodrette linjer, begyndende i øverste højre hjørne af bladet. En bog begynder med det vi kalder sidste side. Skrifttegnenes nuv.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Blad af album, der har tilhørt en af Sung-dynastiets kejsere.

form stammer fra tiden kort e. Kr. Foruden den i bogtryk alm. anv. form findes fl. andre, dels stærkt stiliserede, dels meget kursive.

kinesiske sprog, det, hører til den indokin. sprogæt og er et monosyllabisk, isolerende sprog. Der findes talrige dialekter, der m. undtagelse af dialekterne i Swatow og Amoy går tilbage til det nordkin. talesprog fra ca. 500 e. Kr. Dialektforskellene er dog uhyre; inden for Nordkin. (dialekterne N f. Yang-tze-kiang), det såkaldte mandarinsprog, er indbyrdes forståelse endnu mulig, men hele S-Kina er splittet i mange dialekter, hvoraf Shang-hai- og Kantondialekterne er de bedst kendte. Som fællessprog anv. skriftsproget. Konsonantgrupper *forekommer ikke, og kun få af konsonanterne* kan stå i udlyd. Hvert ord har et bestemt musikalsk tonefald; i Pekingdialekten findes fire (stigende, jævn, faldende og stigende-faldende) i andre indtil 8. Gramm. forhold udtrykkes ved ordstilling og hjælpeord, begrebspræcisering ved ordsammensætn.

Kine'sjma, by i RSFSR, Sovj. ved Volga NV f. Gorkij; 75 000 indb. (1939). Flodhavn, bane; industri.

ki'ne'tisk energi (gr. *kinētikós* bevægelses-) el. *bevægelsesenergi,* den energi, som et legeme har p. gr. af sin bevægelse. **k** er lig med $^1/_2$ mv^2, hvor m er legemets masse og v dets hastighed.

ki'ne'tisk varmeteori forklarer varmens natur som en uordnet bevægelse af stoffets molekyler således, at molekylernes kinetiske energi er proportional med stoffets absolutte temp. I faste stoffer er molekylerne så tæt sammen, at de påvirker hinanden med stærke kræfter, der fastholder dem i bestemte stillinger i forhold til hinanden, hvorfor den termiske bevægelse indskrænkes til svingninger af molekylerne omkring ligevægtsstillingerne. I vædsker kan molekylerne bevæge sig frit imellem hinanden, men holdes af den indbyrdes tiltrækning stadig sammen til et afgrænset rumfang. Den **k** er bedst udarbejdet for luftarter, hvor molekylerne er så langt fra hinanden, at tiltrækningen bliver forsvindende. Et luftmolekyle vil da bevæge sig i en retlinet bane, indtil det støder mod et andet molekyle el. imod beholderens vægge, hvorved dets hastighed ændrer både størrelse og retning, så at bevægelsen bliver en siksakformet bane, sammensat af korte retlinede stykker. Den **k** er en statistisk teori, der kun kan angive gennemsnitsværdier for hastighederne og for vejlængden ml. sammenstødene. Ved samme temp. har alle molekyler gnmsnt. samme kinetiske energi, så at lette molekyler får større gennemsnitshastighed end tunge molekyler. F. eks. beregnes middelhastigheden ved 0° C for et brintmolekyle til 1844 m/sek og for et iltmolekyle til 461 m/sek, men der vil forekomme såvel større som mindre hastigheder end middelværdien. Molekylhastigheden vokser med kvadratroden af den absolutte temp. og bliver nul ved det absolutte nulpunkt, der er den temp., hvor molekylerne *ikke* besidder nogen bevægelsesenergi. Den **k** forklarer en række af stoffernes termiske egenskaber som varmeledning, varmefylde, smeltning og fordampning, diffusion og osmose. Teorien er udarbejdet af Clausius (1867), Maxwell (1873) og Boltzmann (1875) og er i den nyeste tid bekræftet ved talr. eksperimentelle undersøgelser, bl. a. ved direkte måling af molekylhastigheder.

King [kiŋ], *Ernest Joseph* (f. 1878), USA-admiral. Under 1. Verdenskrig knyttet til USAs Atlanterhavsflådes stab; 1936–39 viceadmiral, chef f. flådens luftstyrker; 1940–41 chef f. USAs patruljetjeneste i Atlanterhavet; 1941 chef f. Atlanterhavsflåden, 1941–42 øverstkommand. f. flåden. Chef f. søkrigsoperationerne 1942–45. Afgået 1. 1. 1946.

King [kiŋ], *Henry* (f. 1892), amer. filminstruktør. Efter en række udmærkede stumfilm gled **K** ved talefilmens gennembrud tilbage i ubemærkethed, men fik med »Lloyds of London« (1936) et glansfuldt come-back, senere bl. a. »Chicago« (1938) og »Jesse James« (1939).

King, William Lyon *Mackenzie* [mə'kænzi 'kiŋ] (f. 1874), canadisk politiker. Nationaløkon., journalist, 1919–48 leder f. liberale parti. Førstemin. 1921–30, 1935–48 samt udenrigsmin. til 1946. Repr. f. Canada ved række imperiekonf. og internat. konf. (Portr. sp. 2384).

King Charles hund ['kiŋ 'tʃa:lz], spaniel, sort m. rustrøde tegninger.

King-chow [dʒiŋ dʒou], by i prov. Hupei, Midtkina; ca. 300 000 indb. Ved Yang-tze-Kiang ligger **K**-s havneby Sha-si.

Kingo, *Thomas* (15.12. 1634–14.10. 1703), da. digter og biskop, f. i Slangerup. Teol. kandidat 1658. Huslærer- og kapellanvirksomhed i V-Sjælland indtil 1668, derefter præst i Slangerup; fra 1677 biskop over Fyns stift. Af hans overvejende spøgefulde digtning i 1660erne viser *Nøfve-Tuud* og *Knud her-ud* og *Sæbye-gaards Koe-Klage* ham som en selvstændig elev af Bording. Fra 1671 til sin død frugtbar off. lejlighedsdigter i tilslutn. til den nye enevælde. Som et led i dennes uniformeringsbestræbelser fremtræder hans rel. digtning, hvoraf de 2 bd. *Aandelige Siunge-Koor* (1674–81) er viet husandagten. Fra 1683 på kgl. befaling beskæftiget med en ny kirkesalmebog; *Vinterparten* (1689) havde han dog selv præget så ensidigt, at den blev forkastet, og i red. af den 1699 autoriserede såk. *Kingos Salmebog* var han ikke med. **K**-s rel. lyrik, hvis højbarokke stil er kraftigst i hans udtryk for syndserkendelse og verdensforsagelse, er fremfor alt viet morgenen og påsken. Hans stejle og temperamentsfulde personlighed bryder stundom gnm. den tilstræbte objektivitet.

Kingsbay (no. ['kiŋsbai]) el. *Kongsfjorden,* fjord på V-Spitsbergen. På SV-siden kullejer ved Ny-Ålesund. Fra **K** startede Amundsen 1925, 1926, Byrd 1926 og Nobile 1928 deres nordpolsflyvninger.

King's Bench ['kiŋz 'bæntʃ] (eng: *kongens bænk, domstol*) evt. *Queen's Bench.* Opr. den eng. domstol, som fulgte kongen på hans rejser rundt i landet. Fra 15. årh. havde den sæde i Westminster og gik 1873 op i High Court of Justice, hvoraf den stadig udgør en afd.

King's Chambers ['kiŋz 'tʃæimbəz] (eng., egl: kongens kamre), evt. *Queen's Chambers,* de havbugter, der i Storbritannien anses for nationalt vand, og hvis grænse over for søterritoriet angives ved en linie fra forbjerg til forbjerg.

King's Counsel ['kiŋz 'kaunsl] (eng: kongelig sagfører) (fork. *K. C.*), i Engl. betegn. for advokater, der modtager en særlig kgl. udnævnelse og bl. a. har ret til at bære silkekappe og til at beregne sig højere salærer end andre advokater (barristers).

King's County ['kiŋz 'kaunti] (eng: kongens grevskab), til 1922 navn for irsk grevskab Offaly.

Kingsford-Smith ['kiŋzfəd 'smiþ], Sir *Charles Edward* (1897–1935), austr. flyver, kendt for talr. langdistanceflyvninger. Forsvandt sporløst 1935 over Det Indiske Hav på en af sine mange flyvninger Engl.–Austr.

Kingsley ['kiŋzli], *Charles* (1819–75), eng. forfatter. En af grl. af »kristne socialister«. Hans soc. ideer er udtrykt i art.-samlingen *Cheap Clothes and Nasty* og i romanerne *Yeast* (1848) om landarbejderne og *Alton Locke* (1850) om byarbejderne. *Westward Ho* (1855) er en hist. roman fra Elisabethtiden.

Kingsley Wood ['kiŋzli 'wud], Sir *Howard* (1881–1943), brit. politiker. I Underhuset fra 1918 (kons.), 1931–35 generalpostmester, 1935–38 sundhedsmin., 1938–40 luftfartsmin., apr.–maj 1940 Lord Privy Seal og 1940–43 finansmin. under Churchill. Gennemførte krigens tunge budgetter og nye skatter, men med ligelig fordeling. Efterfulgt af Sir John Anderson.

King's Lynn ['kiŋz 'liŋ], eng. handelsby ved Wash Bugten; 26 000 indb. (1948).

Kingston ['kiŋstən], Jamaicas hovedstad ved fortrinlig havn på øens S-kyst. 109 000 indb. (1943).

Kingston-on-Thames ['kiŋstən ən 'tæmz], eng. by ved Themsen, SV f. London. 41 000 indb. (1948). Store gartnerier.

'Kingstons ventil, til- og afgangsventil for søvand under vandlinien på skibe.

Kingston-upon-Hull ['kiŋstən əpən 'hål], d. s. s. Hull, eng. by.

Kingstown ['kiŋstən, 'kiŋztaun], tidl. navn på Dún Laoghaire.

King Øen, ø i Bass-strædet, S f. Austr.

kinhy'dro'n, *forb. af kinon og hydrokinon.* Mørke, metalglinsende krystaller. Fremst. ved oksydation af hydrokinon. Anv. i kinhydronelektroden til elektrometriske målinger, f. eks. bestemmelse af brintionkoncentrationer.

ki'ni'n (Quechua-sprog *quinquina* bark af cinchona træet), $C_{20}H_{24}N_2O_3,3H_2O$, det vigtigste kinaalkaloid, base, som let danner salte med syrer. **k** er tungtopløseligt i vand, letopløseligt i syrer og i de fleste org. opløsningsmidler. Benyttes oftest som kininsulfat. **k** er et uhyre anv. lægemiddel, især mod malaria.

Kinkaid [kin'kæ:d], *Thomas Cassin* (f. 1888), USA admiral. 1943 viceadmiral og chef for USAs flådestyrker i det nordl. Stillehav, 1943–45 samme kommando i det sydvestl. Stillehav, fra 1946 chef for USAs marinedistrikter langs Atlanterhavskysten.

'kinker, *sø.*, små øjer el. bugter, der danner sig på tov, wire el. kæde, når der arbejdes hermed.

'Kinnamos, *Johannes* (1143–80), skrev Byzans' historie 1118–76.

kinnediabas, diabas fra Kinnekulle m. karakt. plettet forvitringsskorpe. Træffes som ledeblok i Danm.

Kinnekulle [xina'külə], 307 m h. taffelformet bjerg ved Vänerns SØ kyst. Består af kalksten, sandsten og skifer (af sidstn. udvindes olie) og øverst en ejendommelig basalt (kinnediabas).

'kino, i Tyskl. opstået, alm. anv. fork. f. *kinematograf* i bet. biografteater.

kino el. *kinogummi* er indtørrede garvesyre- og farvestofholdige plantesafter, der anv. til garvning og farvning. Udvindes af forsk. træer, der bl. a. vokser i Indien, Afr., Austr. og Vestindien.

kinofilm, fot. film, 35 mm bred m. perforering. **k** anv. v. optagelse af levende billeder samt i småbilledkamera.

kino'i'de stoffer har samme karakteristiske ringsystem som kinon. **k** vil altid være farvede. Omfatter mange vigtige farvestoffer.

kinokamera, fot. kamera til optagelse af levende billeder.

kino'li'n, heterocyklisk basisk forb., vædske. Mange alkaloider er **k**-derivater (især kinaalkaloiderne). **k** findes i stenkulstjære, kan fremst. af anilin. Anv. til flere farvestofsynteser. Af **k**-farvestoffer anv. det vaskeægte gule **k** til tøjfarvningen. *Det røde og blå* **k** *anv. til sensibilisering af fot. plader for ultrarøde stråler.*

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

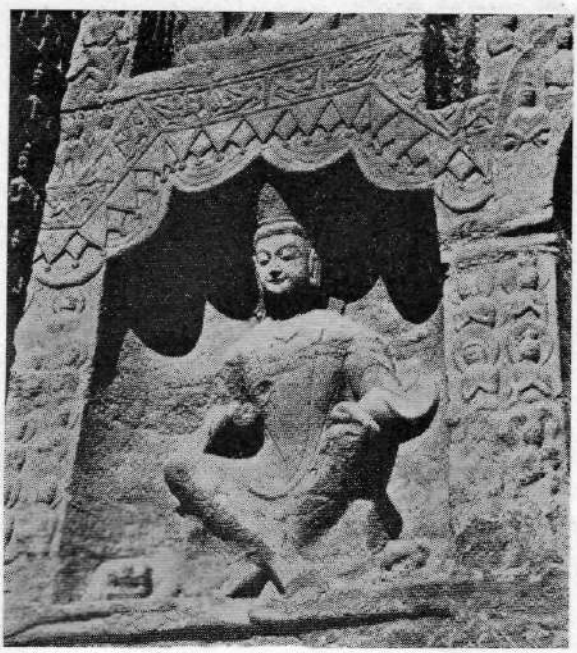

Buddhafigur. Kalksten. 5. årh.

Fabeldyr. Jade. Han-dynastiet.

Chao Po-chü: Lao-tse Rider på Bøflen. Sung-dynastiet.

Kao K'e-kung: Efter et Tordenvejr. Yüan-dynastiet.

ki'no'n (quechua sprog *quinquina* bark af cinchona træet)
$O=C\langle^{CH=CH}_{CH=CH}\rangle C=O$, gult krystallinsk stof med en stikkende lugt. fremstilles ved oksydation af anilin el. hydrokinon. Giver med hydrokinon kinhydron. Udtrykket **k** anv. undertiden alm. om stoffer, hvis molekyler indeholder samme ringsystem som **k.**

kino-orgel, moderne musikinstrument. Konstrueret som et kirkeorgel, men med tilsætning af forsk. klangeffekter af orkestral virkning, crescendo, vibrato, trommer, pauker, bækken o. l.

kinopro'jektor (*kino* + lat. *projector* som kaster frem), apparat til forevisning af levende billeder, oftest f. kinofilm. Kombineres som regel med lydanlæg.

kino'so'l, bakteriedræbende stof. Tidl. fejlagtigt anset for at være i stand til at dræbe sædlegemer.

Kinross [kin'rås], grevskab i østl. del af Lavskotl.; 212 km²; 8000 indb. (1947).

Kintyre [kin'taia], 70 km l. halvø i V-Skotl. ml. Firth of Clyde og Atlanterhavet.

kinæste'si' (gr. *kinein* bevæge + *-æstesi*), muskelsans.

ki'osk (tyrk. *köşk* pavillon), havebygn. med let tag båret af søjler, hvorimellem gitterværk; også østerlandske landsteder el. slotte. I Eur. anv. betegn. **k** om lette, fritstående bygninger f. eks. avis-**k,** is-**k,** telefon-**k,** og derefter om sådanne udsalgssteder i alm.

Kioto, urigtig stavemåde for Kyōto.

kip (ty. forbryderjargon *Kippe* (machen), (slutte) kammeratskab), sportsudtryk for ulovlig totalisator. Efter indbyrdes aftale lader man den hest, cykel el. rytter vinde, som **k**-s deltagere spiller på.

'kiperbinding (mnty.-holl.) el. *køperbinding,* bindingsart i væveteknikken, der giver skrå linier på det vævede stof ved at bindepunkterne for hvert nyt skud forskydes een kædetråd til siden.

'Kipling, *Rudyard* (1865–1936), eng. forfatter. Tilbragte sin første barndom og en del *ungdomsår i Indien. Den eng. imperialismes talsmand,* navnlig i digtene *Barrack Room Ballads* (1892), *The Seven Seas* (1896). Han lægger vægten på den hvide mands civilisatoriske pligter (jfr. digtet *Den Hvide Mands Byrde*). Ind. noveller: *Plain Tales from the Hills* (1888, da. *Engelskmænd i Indien* 1891), *Soldiers Three* (1888, da. *Tre Soldater* 1936) o. a. Romaner: *The Light That Failed* (1896, da. *Lyset der Sluktes* 1900), *Kim* (1901, da. 1903 o. fl.) og *Stalky & Co.* (1899, da. 1903 o. fl.). Desuden børnebøger og eventyr: *The Jungle Book* (1894), *Just-So-Stories* (1902) o. a. Karakteristisk f. **K** er en frisk, journalistisk stil. Nobelpris 1907. (Portræt).

kippe (oldn. *kippa* rykke), *søv.,* sænke og hejse et flag til hilsen; **k ankeret,** svinge det i vandret stilling over vandet.

'kippgenerator (ty. *kippen* vippe), elektr. spændingskilde for savtakkede spændinger. Benyttes ved fjernsyn.

Kippinge, sogn på Falster, hvis gotiske kirke (14. årh.) med helligkilde har været et af landets berømteste valfartssteder. Dens ry holdt sig til noget før 1800.

kipps apparat et i kem. laboratorier anv. automatisk apparat til udvikling af luftarter, som frembringes ved reaktion ml. faste stoffer og vædsker.

Ki'prenskij, *Orest* A. (1783–1836), russ. nyklass. portrætmaler. Har bl. a. malet *Thorvaldsen* (Rom 1833).

kipret kaldes et stof, vævet i kiperbinding.

kir- (gr. *cheir* hånd), hånd-.

'kiragra (*kir-* + *-agra*), arthritis urica (ægte gigt) i håndleddet.

Kirchhoff ['kirxhof], *Gustav* (1824–87), ty. fysiker. Grl. sammen med R. Bunsen spektralanalysen i 1860 og fandt loven om det konstante forhold ml. et legemes udstrålings-og indsugningsevne. (**K**-slov).

Kirchhoff-'Larsen [kirkhof-], *Christian* (f. 1880), da. forfatter og journalist; medarbejder ved »Nat.tid.«, »Berl. Tid.« og fra 1931 ved »Børsen«. Har skrevet *Den Da. Presses Hist.* 1–2 (1942–47).

kir'gi'sere, fællesnavn for 2 asiat. nomadefolk, kazaher og Kara-**k,** med tyrk. sprog, mongolid racetype, i N- og Ø-Turan (Sovj.).

Kir'gi'ersteppen, stor græs- og busksteppe i N-Turan, Sovj.

Kirgisi'stan, unionsrep. i Sovj. i og ved Tien-shan Bjergene i Centralasien; 201 600 km²; 1 495 000 indb. (1939), heraf 65% kirgisere. Hovedstad: Frunze. I bjergområderne kvægavl; i lavlandets oaser ris, majs, hvede, bomuld, sukkerroer, lucerne m. m. Landbrugsindustri. 1924–36 var **K** en ASSR i RSFSR, derpå unionsrep.

'Kiril, bulg. navneform f. Cyril.

'Kirin, kin. *Chi-lin* [dʒilin], by i Ø-Manchuriet, Kina, v. Sungari; 139 000 indb. (1939). Industri; handel med tobak og kul.

Kirk [kərk], *Alan Goodrich* (f. 1888), USA-admiral og ambassadør. Chef for det sømil. efterretningsvæsen 1940–41, stabschef v. USAs flådestyrker i Eur. 1942. Chef f. USAs flådestyrke ved landgangen i Normandiet 1944. Viceadmiral 1945. 1946 ambassadør i Belg. og Luxembourg.

Kirk, *Ellen* (f. 1902), da. forfatterinde. Den friske roman *Med Fjerkost og Kasserolle* (1931) vakte opmærksomhed; siden fl. ypperlige overs.

Kirk, *Hans* (f. 1898), da. forfatter. Romanen *Fiskerne* (1928) indfører i da. litt. den kollektive menneskeskildring, hvis kompositionsprincip er gruppen i st. f. individet (»helten«). Denne metode, som *hænger sammen med* **K**-s *kommunistisk-sociologiske totalopfattelse,* genfindes i *Daglejerne* (1936) og *De Ny Tider* (1939) (skildring af en landegns industrialisering). Hertil svarende teori udviklet gnm. artikler og anmeldelser. I hans strengt saglige stil er humoren et værdifuldt subjektivt moment. (Portræt).

Kirk, *Ole* (1788–1876), jysk bondepolitiker, gårdejer i Ulborg (Ringkøbing amt); medl. af nørrejyske stænderforsaml. 1836–48, optrådte med stor selvstændighed. Talte i grundlovgivende rigsforsaml. 1848–49 mod alm. valgret.

Kirkcaldy [kə:'kå:(t)di], havneby på N-siden af Firth of Forth, SØ-Skotl.; 48 000 indb. (1947). Linoleums-, tekstil- og maskinindustri.

Kirkcudbright [kə:'ku:bri], skotsk grevskab N f. Solway Firth; 2330 km²; 31 000 indb. (1947).

'Kirke, i gr. sagnhist. en troldkvinde på øen *Aiaia.* Da Odysseus kom hertil, forvandlede **K** hans mænd til svin, men O. modstod trolddommen og fik **K** til atter at ophæve den.

kirke (gr. *kyriakón* hvad der hører Herren til (*kýrios* herre)) betegner 1) en bygning, hvor gudstjenesten holdes; 2) de første menighedssamfund inden for kristendommen el. for alle kristne under eet; i så fald siges det, at kirken er een. **k** kaldes endv. hellig, katolsk (d. e. almindelig) og apostolsk (d. e. grl. gnm. el. overleveret fra apostlene). Den kat. **k** med sit suveræne overhoved paven i spidsen er en melleminstans ml. Gud og mennesker, og uden for den gives der ingen frelse. **k** er hierarkiet el. præsteskabet, som ignm. sakramenterne forvalter nådemidlerne; i mods. til dette særlige præstedømme hævder protestanterne det alm. præstedømme, at alle kristne har direkte adgang til Gud uden nogen kirkelig el. anden menneskelig mellemkomst. Den augsburgske trosbekendelses art. VII bestemmer **k** som »de helliges forsamling, hvor Evang. forkyndes ret, og sakramenterne forvaltes ret«. De første lutherske **k** var stats-**k,** de reformerte var som regel fri-**k.** Siden 1849 har **k** i Danm. været en folke-**k,** hvis administration er lagt under et verdsligt kirkeminist. og lovgivningen under den bekendelsesløse rigsdag.

Hans E. Kinck.

Mackenzie King.

Rudyard Kipling.

Hans Kirk.

kirkebetjente, uordinerede kirk. embedsmænd; på landet: degn, kirkesanger, organist og ringer. I byerne i reglen: kordegn, organist, graver. Ansættes af menighedsrådet el. for Kbh.s vedk. af ministeriet.

kirkeblok (*blok,* opr. udhulet træklods, brugt som bøsse), faststående kirkeinventar til gaver til kirken el. sognets fattige; nu mest afløst af mindre kirkebøsser.

kirkebog el. *ministerialbog,* en i to eksempl. ført fortegn. over kirkelige handlinger i et da. sogn. Førelse af **k** er påbudt siden 1645–46, i Sønderjyll. tidligere, men findes enkelte steder ført før. 1812 (Sønderjyll. 1763) bestemtes, at **k** skulle føres i to eksemplarer (en af præsten og en af degnen). **k** skal indeholde alle i sognet skete fødsler, konfirmationer, lysninger, vielser og dødsfald. Endv. føres (uden for Sønderjyll.) borgerlige handlinger som navngivelse og borgerl. vielse samt kirkelig velsignelse af borgerl. ægteskab.

Kirkeby, *Anker* (f. 1884), da. journalist, siden 1907 ved »Politiken«. Har bl. a. taget initiativet til oprettelsen af Den Danske Stats Arkiv for Films og Stemmer (nu i Nationalmuseet) og udg. fl. bøger.

Kirkebø, da. navn på Kirkjubøur.

kirkedag, kirkelig repræsentativ forsamling; d. s. s. synode.

Kirkefond, Det Københavnske, stiftet 1896 for at skaffe en forsvarlig kirk. betjening af Kbh. ved opførelse af kirker (ca. 50), hvorved de store sogne er blevet delt. Præstevalget ved disse kirker sker efter alm. regler. **K** understøttes af frivillige gaver.

kirkeforfatning. Oldkirken havde ingen **k;** forventningen om Jesu nære genkomst gjorde den overflødig. I 2. årh. udviklede sig en monarkisk **k** om biskoppen; ud af den voksede det rom.-kat. hierarki; i den kat. kirke sejrede den papale **k** først 1870. Den ortodokse kirke ledes patriarkalsk, men synoden, der også omfatter lægmænd, har indfl. Den anglikanske kirke er episkopal. I de luth. kirker blev fyrsten el. hans konsistorium ofte ledende, nogle lande (Norden) bevarede bispedømmet, men stærkt beskåret. De reformerte kirker har oftest en demokratisk **k.** – I Danm. gav grundloven løfte om **k;** det er ikke indfriet, men menighedsrådsloven (1903) er et skridt i den retn. I Sv. er kyrkomötet udtryk for **k.** Finl. ligeså. No. har ingen **k.**

kirkeforstanderskaber, 1876–1922 forsamlinger af menighedsrepræsentanter i Sønderjylland.

kirkefædre, lat. *patres ecclesiæ,* de oldkirk. forf., som anerkendes af den kat. kirke, og som har været grundlæggende for kristendommens dogmatiske udformning: Ambrosius, Hieronymus, Augustin, Gregor d. St. o. m. a.

kirkegangskones indledelse, præstens højtidelige indførelse af en gift kvinde i kirken efter en fødsel; påbudt i ritual af 1685, siden 1754 frivillig. Nu ophørt.

kirkegods, kirkers jordtilliggende; styres i Danm. af menighedsrådene.

kirkegårde, begravelsespladser, der fra gl. tid har ligget om og tilhørt kirkerne. Først i nyere tid er der (i byerne) indrettet central**k** for fl. sogne. De mod. (især ty. og nordiske) **k** er præget af planter, medens de sydlandske **k** domineres af gravmonumenter.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kirkehal, moderne betegn. for kirke med *lige el. næsten lige høje skibe; anv. mest i* sengotiken.

kirkehistorie, den del af den alm. historievidenskab, der har den kristne kirkes hist. til genstand. **k**-s opgave er at forske og fremstille; i moderne tid tales om **k**-s teol. opgave som den at vejlede i besindelsen på evangeliet; men dette er en rent kirk., ikke en videnskabelig funktion. Oldtiden skrev **k** udfra et pragmatisk synspunkt; middelalderen frembragte kun lidt (klosterkrøniker osv.); et nybrud skete i det 16.–17. årh., hvor **k** anv. i den konfessionelle kamp. Det 18. og 19. årh. nåede langt i retn. af objektiv og ulidenskabelig **k**-skrivning.

kirkeindvielse, lat. *dedi'catio*, foretages af biskoppen; dedicatio (overgivelse) betegner kirkens indvielse til en helgen. I kat. tid fejredes årsdagen for **k** med en særlig fest.

kirkekar el. *hellige kar*, de redskaber af ædelt metal, der bruges ved gudstj.: kalk, disk, dåbskande osv.

kirkeknipling, ofte anv. betegn. for de gl. ital. båndkniplinger. I 17. årh. blev de især kniplede i Milano, Idria og Genova.

kirkekollegium, 1876–1922 i Sønderjyll. en menighedsvalgt forsamling, der s. m. kirkeforstanderskabet var kirkebestyrelse.

kirkelade, i gl. dage lade til kirkens tiendekorn.

kirkelige udvalg og kommissioner. Kirkekommissionerne 1853 og 1868 *skulle udarbejde forslag til en da. kirke*forf. (bl. a. forslaget om sognebåndsløsning (lov 1855) fik bet.). Kirk. udvalg: 1) Kirk. Udvalg 1904–07 (dets kirkeforfatningsforslag gennemførtes ikke, men bl. a. forslagene om menighedsråd, præstelønningsordning og kirkebestyrelse blev love). 2) Kirk. Udvalg 1920 (gennemførelse af da. kirkelovgivn. i Sønderjyll.; grundlæggende for kirkelovene af 1922). 3) Kirk. Udvalg 1928–40 (resultatløs drøftelse af forholdet ml. stat og kirke).

Kirkeligt Centrum, organisation i den da. folkekirke (stiftet 1899) for at samle dem, der ikke føler sig hjemme i de grundtvigske el. indremissionske retn. **K** lægger især vægt på gudstj., den luth. lære og en kristelig kultur.

Kirkeligt Forbund af 1933, da. kirkepolitisk organisation, rekrutteret væsentlig fra Indre Mission og Kirk. Centrum til værn om kirkens selvstændighed i forhold til staten, for indre kirk. selvstyre og indfl. på det offentl. liv, især skolen.

Kirkeligt Samfund af 1898, grundtvigsk kirk. organisation for krist. vækkelse og oplysning. Udg. »Menighedsbladet«; ejer Vartov.

kirkelig vielse, indstiftelse af ægteskab med kirkens medvirken. I den kat. kirke er **k** et sakramente. I Danm. er **k** frivillig.

kirkelærer, lat. *doctor ec'clesiæ*, ærestitel til de mest fremragende kirk. forf. i den kat. kirke.

Kirkeministeriet, oprettet 1916 ved *deling af det dav. Kirke- og Undervis*ningsmin. (som oprettedes 1848).

kirkemusik. Kendes inden for den kristne kirke tilbage til dennes ældste tid. Den enstemmige gregorianske musik (efter pave Gregor den Store) har dannet grundlag for al senere kat. **k.** Efter flerstemmighedens opståen dannede der sig former som motet og gennemkomp. messer. I den protestantiske kirke opstod den lutherske koral som det sikre grundlag for al protestantisk **k.** Som led i den protestantiske gudstjeneste udvikledes orgelmusikken og den kirkelige kantate (J. S. Bach). **k** i 18. og 19. årh. er stærkt præget af den verdslige musik (Mozart, Beethoven, Cherubini, Rossini, Verdi og Dvořák).

kirkemøder, dels mere private, dels off. kirkeforsamlinger; navnlig de kat. koncilier og kyrkomötet i Sv.

Kirkenes ['kirkənæs, -ne:s], no. industriflække, Finnmark, inderst i Bøkfjorden. Udskibningssted for jernmalmen fra S-Varangers miner. 3 300 indb. (1930). Jernminerne ligger 11–16 km S f. **K.** Ty. ubåds-basis under 2. Verdenskrig. 1942 deporteredes 500 no. lærere til **K.** Efter sovj. *bombardement* og ty. ødelægg. erobret af sovj. tropper 25. 10. 1944.

Kirkens Front, da. kirkeligt tidsskrift, helliget den aktuelle debat, startet 1943 som illegalt blad, fortsat efter befrielsen.

Kirkens Korshær, stiftet 1912, da. folkekirkelig organisation, med forbillede i Church Army. Virker i større byer med slumarb. og alle slags sociale institutioner, f. eks. redningshjem.

kirkeordinans, den da. rigslov, hvorved Reformationen 1537 sattes i funktion. **k** gav regler for gudstj. m. m.

kirkeprovins, i den kat. kirke en metropolits (ærkebiskops) embedsområde.

kirkereklame, en fra angelsaks. lande stammende tendens til at gøre opmærksom på kirkens eksistens med den alm. forretningsreklames midler.

kirkeret, læren om de retsregler, der gælder rel. samfund, deres forh. til staten og deres indre ordning. Den kat. **k** kaldes kanonisk ret. De evang. kirker har ingen fælles **k.** I Danm. overtog staten ved Reformationen den praktiske ledelse af kirken, og Kongeloven 1665 understregede kongens enevælde på kirk. område, dog under forudsætning af troskab mod kirkens bekendelse. Grundloven gav rel.-frihed, men lod fortsat staten støtte og styre kirken gnm. kultus- (nu kirke-) ministerium og rigsdag. Kirkens love vedtages på rigsdagen.

kirkeret, skånske og sjællandske, to samlinger af retsregler fra ca. 1170 om *forholdet ml. kirken og befolkningen.* Må nærmest opfattes som forlig ml. de to interesserede parter.

kirkeritual, regler for gudstjenesten, de kirk. handlinger og præstens øvrige virksomhed. **k** stammer i Danm. fra 1685; siden er meget ændret, de kirk. handlinger har fået nye autoriserede ritualer, men et nyt, samlet **k** har endnu ikke kunnet skabes.

Kirkerådet, 1883–1901, en da. rådgivende institution i kirk. spørgsmål, bestående af bisperne, en teol. og en jur. professor. Det betragtedes som ulovligt af Venstre og grundtvigianerne og ophævedes ved systemskiftet.

Kir'kesion, rom. grænsefæstning ved Khaburs udløb i Eufrat. Tidl. sammenblandet med Karkemish.

kirkeskat (egl: *kirkelige afgifter*), 1) uden for Kbh. og Frbg.: a) af Kirkeministeriet udskrevet skat på folkekirkens medl. uden for Kbh. og Frbg. til dækning af præstelønninger osv. (1947–48 8 mill. kr.); b) af menighedsrådene udskrevne lokale afgifter til vedligeholdelse af kirker og præstegårde, kirkebetjentenes løn osv.; 2) i Kbh. og Frbg. en samlet skat på folkekirkens medl. til dækning af de kirk. udgifter.

Kirkeskoler, De Forenede, skoler oprettede af pietistiske præster kort efter 1700 ved 6 kirker i Kbh., beregnede på de fattigste børn. 1840 blev de et led i det off. skolevæsen, men overtaget af Kbh.s *kommune og nedlagt 1937, hvorefter deres* navn og formue overgik til Kbh.s kommunes sangskole.

kirkeslavisk, den ortodokse kirkes traditionelle sprog, tillige længe bulgarernes, serbernes og russernes litt.sprog, udviklet af en bulg. dialekt (9. årh.); har stærkt påvirket de resp. folkesprog og selv modtaget påvirkninger fra dem.

kirkesprog, det ved gudstj. anv. sprog: i den kat. kirke latin, i den ortodokse kirkeslavisk, i evang. kirkers menighedens modersmål. - Siden 1925 er der fastsat regler for ty. gudstj. og ty. folkekirk. menigheders oprettelse i Sønderjyll. I alle sønderj. sogne har beboerne ret til kirk. handlinger på ty.

Kirkestaten, det område, som til 1870 stod under pavens styre. **K** hviler på godssamlinger fra omkr. 600, i 8. årh. udvidet med hidtil langobardiske områder, som Pipin og Karl d. St. forærede paverne. I senmiddelalderen gik **K** i opløsning, men 1500–1504 genoprettede Alexander 6. Borgia og Julius 2. den ved at inddrage Romagna og indlemme bl. a. Ravenna og Bologna. Under stormagtskrigene ml. Frankr. og Habsburg i 16. årh. søgte **K** at *balancere, men ramtes hårdt v. ind*tagelse af Rom 1527; efth. for afhængig af Habsburg til at føre en selvstændig magtpolitik. I 17.–18. årh. styredes **K** gennemgående slet. Napoleon udslettede **K** 1809, Wien-kongressen genoprettede den. 1848 forsøgte Pius 9. at give **K** en fri forfatn., men da **K** kom til at stå i vejen for Ital.s enhed og yderligtgående nationalister rejste oprør i Rom, dreves han over i reaktion. 1860 tilfaldt nordl. og østl. **K** det nyoprettede Ital., mens fr. tropper beskyttede Rom. 1870 erobrede ital. tropper Rom, og **K**-s hist. var afsluttet. Det deraf fjendtlige forhold ml. paven og den ital. regering lempedes ved Lateranforliget 1929, der gav paven verdslig suverænitet over Vatikanstaten.

kirkestævne afholdes på landet efter gudstj. udenfor kirkedøren; her blev rigsdagsvalg og kommunale meddelelser bekendtgjort. Nu uden bet.

kirkesyn foretages efter lov af 1922 hvert forår af menighedsrådet; hvert 3. år deltager provsten og en bygningskyndig. **k** bestemmer, hvilke arbejder, der skal udføres på kirken; Kirkeministeriet har dog den endelige afgørelse.

kirketonearter, den række tonearter, der stammede fra det gr. tonesystem, og

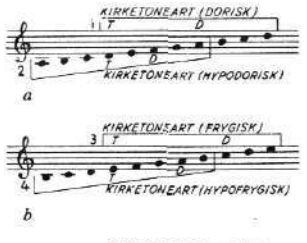

Kirketonearter. a. dorisk-hypodorisk, b. frygisk-hypofrygisk, c. lydisk-hypolydisk, d. miksolydisk-hypomiksolydisk.

som gik over i den oldkirkelige (gregorianske) musik. Benyttes stadig i den gl. kat. kirkemusik.

Til de ovennævnte kom senere tonearten på a - den æoliske – der svarer til vor mol, og tonearten på c – den joniske – der svarer til vor dur.

kirketugt, den kirk. opsigt med kirke*medlemmernes* tro og moral, begrundet på Matth. 18. I den kat. kirke udøves **k** efter kanonisk ret, i den luth. kirke ved en række særlige love (i Danm. især fra Chr. 4.s tid og optaget i Danske Lov); her er **k** dog næsten bortfaldet. I den reformerte kirke tages **k** noget strengere.

kirkeugle (*A'thene 'noctua*), lille ugle, yngler i vejtræer, stengærder, kirketårne. Nordgrænsen Danm., findes ikke på Sjælland. Stand- el. strejffugl.

kirkeværge, den, der har det umiddelbare tilsyn med kirken; **k** vælges af menighedsrådet og stadfæstes af provstiudvalget (i byerne af overtilsynet).

Kirke-'Værløse, landsby nær Lille-Værløse i Nordsjæll.; 340 indb. (1945); mil. øvelsesplads.

kirkeældste, medlem af kirkeforstanderskab i Sønderjyll. (1876–1922).

kirkeår, den række af gudstjeneste- og festdage, som indesluttes af et år, og hvis helligholdelse er fastlagt med visse tekster, bønner etc. I Danm. begynder **k** med 1. søndag i advent.

Kirkjubøur ['tʃirtʃubøvur], da. *Kirkebø*, lille færøsk bygd, 13 km SV f. Tórshavn.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Bispesæde indtil 1557; ruin af en aldrig fuldført, gotisk domkirke.

Kirkūk [-ˈku:k], by i Iraq N f. Bagdad; 24 000 indb. (1935). Endestation for bane fra Bagdad og udgangspunkt for to rørledninger fra nærligg. oliefelt til Haifa og Tripoli ved Middelhavet.

Kirkwall [ˈkɔ:kwå:l], hovedby på Orkney Øerne, beligg. på Mainland; 3500 indb. (1931). Fiskeri. St. Magnus domkirke, grl. 1115.

ˈkiro- (gr. *cheir* hånd), hånd-.

kiromanˈti' (*kiro-* + *-manti*), håndspådom, skæbnespådom el. karaktertydning ud fra håndens udseende.

kiropraksˈtik (*kiro-* + *praktik*), ulægelig behandlingsmetode opstået i USA, består i forsk. tryk på ryghvirvlerne, der påstås at blive skubbet på plads. – **kiro-**ˈ**praktor**, den der udøver k.

kirotesˈi' (*kiro-* + *-tesi*), håndspålæggelse, heibredelse ved berøring.

ˈKirov [-rɔf], til 1935 *Vjatka*, by i Sovj. N f. Kazan, ved Vjatka; 143 000 indb. (1939). Jernbanecentrum med tømmerindustri.

Kirov [ˈkirɔf], *Sergej* (1886–1934), sovj. politiker, stod Stalin nær. Fra 1904 bolsjevik, 1922 medl. af partiets centralkomité, 1926 partisekr. i Leningrad. 1934 udpeget til sekr. i centralk. og medl. af Politbureau, men myrdet s. å., hvilket gav stødet til Moskvaprocesserne.

Kirovabad [-ravaˈbat], til 1929 *Jelizavetpol*, 1929–35 *Ganˈdzja*, industriby i Sovj. i V-Azerbajdzjan ved banen Baku-Tbilisi; 99 000 indb. (1939).

Kirovograd [-ravåˈgrat], til 1924 *Jelizavetˈgrad*, 1924–34 *Ziˈnovjevsk*, 1934–39 *ˈKirovo*, by i Ukraine SSØ f. Kijev; 100 000 indb. (1939). Landbrugsmaskinindustri.

ˈKirovsk [-ɔfsk], til 1935 *Hibinoˈgorsk*, by i RSFSR, Sovj. på Kola-halvøen ved stikbane fra Murmansk-banen; ca. 50 000 indb. Ved **K** ligger i Hibin bjergene store nefelin- og apatitlejer, der leverer råstof til fosfat, soda og aluminium.

kirschwasser [ˈkirʃvasər] el. *kirsch*, sydty. brændevin, fremstillet af modne kirsebær og kirsebærkærner.

kirsebær (ˈ*Cerasus*), slægt af mandelfam. med hvide blomster i skærm el. klase; blomstrer før løvspring. Stenfrugt glat, saftig. **Fuglekirsebær** (C. avium) m. dobbeltsavtakkede, på undersiden hårede blade vokser vildt hist og her i vore skove; fra denne nedstammer de i haver dyrkede søde **k**, mens **sur-k** (C. acida) er stamformen til sylte-**k** og andre sure **k**. I 1948 var der ialt 800 000 **k**-træer i Danm.

kirsebærbladlus (ˈ*Myzus* ˈ*cerasi*) er glinsende sort, suger på kirsebærblade og kan bevirke, at disse krølles sammen, og skudvæksten standser. **k** bekæmpes v. vintersprøjtn. med frugttræ-karbolineum og v. sommersprøjtn. med nikotin og sæbe.

kirsebærflue (*Rhagoˈletis* ˈ*cerasi*), lille flue. Larven bl. a. i kirsebær.

kirsebærfugl, d. s. s. kernebider.

kirsebærgummi, gummiflod på stammer og grene af kirsebær- o. a. stenfrugttræer, enten som flg. af beskadigelser el. fejl ved ernæringen. **k** kan ikke anv. som klæbemiddel.

kirsebærlikør, d. s. s. cherry brandy.

kirsebærmøl (*Argyˈresthia ephippiˈella*), larverne i knopper og skud af kirsebær.

Kirsjon [-ˈʃɔn], *Vladimir* (1902–37), sovj.-russ. forfatter; skrev realistiske samfundsskuespil, bl. a. *Brød*.

Kirsten, da. kvindenavn, af Kristina.

Kirsten Giftekniv, ægteskabsmæglerske el. koblerske i Holbergs enakter »Den Forvandlede Brudgom« (1752).

Kirsten Pils Kilde, kilde i Dyrehaven, opkaldt efter K. P., der if. traditionen skal have fundet den. Af kildebesøget midsommeraften udviklede sig en folkefest, som danner grundlaget for forlystelsesinstitutionen »Dyrehavsbakken«.

Kirstineberg, Gl. og Ny, to hovedgårde N f. Nykøbing F.; opr. een gård, delt 1863; Gl. **K**-s hovedbygn. fra 18. årh., fredet i kl. B; Ny **K**-s bygn. fra 1867.

kirtelhår, plantehår, som ender med en el. fl. celler, der afsondrer en æterisk olie el. et klæbrigt stof.

kirtelsvulst, 1) hævelse p. gr. af betændelse i lymfekirtler; 2) tuberkuløs betændelse i lymfekirtler, især på halsen (kirtelsyge); 3) adenom, f. eks. i lever, brystkirtel, prostata; 4) kræftsvulst i lymfekirtel.

kirtelsyge, kirteltuberkulose. Alle lymfekirtler kan angribes, men hyppigst halsens kirtler, luftrørskirtlerne og kirtlerne i tarmens krøs.

kirtler (*glandulae*), 1) *fysiol.*, organer, der i fosterlivet udvikles fra epithelet. Under den videre udvikling kan de enten bevare forb. med epithelet el. miste denne, så de ligger som isolerede cellegrupper omgivet af bindevæv. **k**-s funktion er at optage stoffer fra blod og lymfe, bearbejde disse og udskille (secernere) ny produkter (sekreter), der enten skal bruges som nødv. komponenter i organismens husholdning el. fjernes fra denne som skadelige affaldsstoffer. De **k**, der har mistet forb. med epithelet, afleverer deres sekret til blod og lymfe (intern sekretion mods. ekstern sekretion). Ekspl. på **k** med intern sekretion: hypofysen, skjoldbruskkirtlen, binyrerne. Ekspl. på **k** med ekstern sekretion: spytkirtler, lever, nyre. – Kirtelorganernes struktur er forsk. Man skelner mel. drueformede, rørformede og sækformede kirtelendestykker. – 2) *bot.* **k** hos planter er afvigende fra dyriske **k**, idet de er sekretførende intercellularrum, der opstår enten v. en spaltn. af cellevæggene el. v. opløsn. af celler.

Kiruna [ˈki:rũna], sv. købstad (fra 1947), ved banen Luleå–Narvik; 14 000 indb. (1949). Opvokset omkr. Kiirunavaara og nærligg. jernmalmfelter.

Kirunavaara, d. s. s. Kiirunavaara.

kiˈrur'g, specialist i kirurgi.

kiˈrur'g (ˈ*Teuthis chiˈrurgus*), vestindisk kystfisk, på hver side af halen en spids pig, der kan frembringe alvorlige sår.

kirurˈgi' (gr. *cheir* hånd + *ergon* arbejde), opr. om den del af lægegerningen, som udføres med hånden; bet. nu operativ lægevirksomhed.

Kirurgisk Akademi, bygning i Bredgade, Kbh., opført 1785–87 efter tegning af P. Meyn, opr. anv. som uddannelsessted alene for kirurger, fra 1838 for alle lægestuderende i anat., senere afløst af Anat. Institut, Nørre Fælled. Huser nu Med.-Hist. Museum.

kiˈs (ty.), gl. bjergmandsudtryk for lyst farvede mineraler med metalglans.

Kisch [kiʃ], *Egon Erwin* (1885–1948), ty. forfatter og journalist, ivrig antifascist; emigrerede 1933, derefter i Mexico, død i Praha. Har bl. a. skrevet *Der rasende Reporter* (1924), *Hetzjagd durch die Zeit* (1925) og *Zaren, Popen, Bolschewiken* (1927).

ˈki'sel, i geologien kvarts, kalcedon o. lign. af kiselsyre og kiselsyreanhydrid bestående dannelser.

kiselalger, d. s. s. diatomeer.

kiselgalmej [-ˈmai'], d. s. s. kiselzink.

kiselgur (ty. *Guhr* det gærede; jy. *gor* dynd, slim), diatomejord, aflejret i søer; anv. bl. a. til varmisolationsmateriale.

kiselsinter, porøs hvidlig opalsubstans, der afsættes ved varme kilder som skorper (Island, Yellowstone o. a. st.).

kiselskifer, mørk, hård, tæt bjergart bestående af kvarts og kalcedon fra palæozoiske aflejringer. Opstået ved omdannelse af radiolar- og diatomekisel.

kiselsure salte, kiselsyrens salte, silikater.

kiselsvampe, fællesbetegn. f. de grupper af havsvampe, hvis skelet er dannet af kisel.

kiselsyrer, forb. af silicium. Forekommer i naturen, i mindre mængde frit, i stor mængde som **k**-anhydrid og som salte svarende til en **k** bestående af **k**-anhydrid SiO_2 i forb. m. et vekslende antal vandmolekyler.

kiselsyreanhydrid, SiO_2, forekommer i naturen som bjergkrystal, ametyst, røgtopas, agat m. m. og som mindre veludviklede krystaller som kvarts (herunder sand og sandsten) og flint.

kiselzink, $H_2Zn_2SiO_5$, oftest lyst grønligt mineral, der forekommer stalaktitisk. Anv. som zinkmalm.

Kisfaludy [ˈkiʃfɔludj], *Károly* (1778–1830), ung. forfatter; broder til S. **K**. Skrev dramaer og lystspil; var en af førerne for den romantiske bevægelse i Ung. Til minde om ham stiftedes 1836 det litt. **K**-selskab.

Kisfaludy [ˈkiʃfɔludj], *Sándor* (1772–1844), ung. forfatter; broder til K. **K**. Skrev patriotiske digte og dramaer, der viser påvirkning fra Schiller.

Kish [kiʃ], by i oldtidens Babylonien Ø f. Babylon, udgravet af fr. og eng.-amer. ekspeditioner. Bl. ruinerne det store, velbevarede tempel fra ny-babyl. tid.

Kisielewski [kisjæˈlæfski], *Jan August* (1876–1918), po. dramatiker, medl. af »Det Unge Polen« omkr. 1900, skrev en række skuespil med bohème-milieu.

Kisil ˈKum, anden stavemåde for ørkenen Kyzyl Kum, Sovj.

Kisjinjov [kiʃiˈnjɔf], rum. *Chişinău*, hovedstad i Moldav-rep., Sovj.; 113 000 indb. (1938); jernbaneknudepunkt i et frugtbart landbrugsområde.

Kiskunfélegyháza [ˈkiʃkunˈfe:lædʒa:zɔ], by i S-Ungarn; 39 000 indb. (1941). Mølleindustri, handel med tobak og vin.

Kiskunhalas [ˈkiʃkunˈhɔlɔʃ], by i S-Ungarn; 34 000 indb. (1941). Handel med vin og frugt.

ˈkislev, jødernes 9. måned, omtrent = december.

Kislovodsk [-laˈvɔtsk], kursted i RSFSR, Sovj., på Kaukasus' N-skråning; 51 000 indb. (1939). Mineralkilder.

Kismayu [-ˈma:ju:], eng. stavemåde for Chisimaio.

ˈkismet (arab. *qismah* lod), den muham. betegn. for den af den uafvendelige skæbne tildelte lod.

ˈKison, arab. *Nahr el Muqatta'*, hebr. *Nahal Qishôn*, lille flod gnm. Jizreel-sletten i N-Palæstina til Middelhavet ved Haifa.

Kispest [ˈkiʃpæʃt], sydøstl. forstad til Budapest; 65 000 indb. (1941).

ˈKissingen, Bad, ty. kursted i Bayern; 10 000 indb. (1939). Talr. kolde mineralkilder m. v.

kiste, siden y. stenalder brugt til gravlægninger; først af sten, senere af planker, i bronzealderen bul-**k** af flækkede egestammer. Først i y. jernalder brugtes rigtige sammentømrede **k**.

kistebillede, trykte billeder med hist. el. moralske motiver, som den mandlige landsbyungdom tidl. brugte at klæbe på indersiden af tøj-kistens låg.

Kistna (eng. [ˈkistnə]), ind. *Krishnā*, 1280 km l. flod i Deccans højland, munder N f. Madras i Det Bengalske Hav.

kit, plastisk masse, der klæber godt til andre stoffer og kan hærdne. Bruges som bindemiddel og til udfyldning, f. eks. glarmester-**k** (slemmekridt og linolie), gummivare-**k** (opl. af uvulkaniseret kautsjuk i benzol), varmebestandigt **k** (linolie-metaloksyd-**k** og vandglas), marine-lim (kautsjuk-harpiks-**k**), syrefast **k** (f. eks. asbest, tungspat, vandglas), sten-**k** (f. eks. cement el. kalk og vandglas).

Kitazato, *Shibasaburō* (1853–1931), jap. bakteriolog, der sammen med Behring grl. serumbehandl., idet han foretog vaccination mod stivkrampe og difteri.

Kitchener [ˈkitʃinə], *Herbert*, Lord (1850–1916), brit. general. Beg. 1898 erobringen af Sudan, slog mahdien v. Omdurmān og trængte frem til Khartoum. Fik Marchand til at trække sig tilbage fra Fashoda. Deltog i Boerkrigen og undertrykte hårdhændet den sidste modstand. Øverstkommand. i Indien 1902–09 og Ægypten 1911–14; 1914–16 krigsmin. Organiserede de brit. hære (»**K**-hærene«). Forholdet til min.kollegerne tilspidsedes, men 1916 gik **K** under m. krydseren »Hampshire«. (Portræt sp. 2392).

Kiˈthairon (gr. *Kithaiˈrōn*], et rigt skovklædt bjerg i oldtidens Grækenl., grænsebjerg ml. Attika og Boiotien.

ˈkithara, antikt gr. strengeinstrument uden gribebræt.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Herbert Kitchener.

Alexis Kivi.

Bodil Kjer.

Johannes Kjærbøl.

ki'ti'n (gr. *chitōn* panserskjorte), kvælstofholdigt naturstof, som udgør en del af hudens cuticula hos insekter (30–50%) og forsk. andre dyr, især krebsdyr. **k** antages at være opbygget af N-acetylglukosamin på samme måde som cellulose af glukose.

'Kition (gr.; lat. *Citium*), oldtidsby på Kypern; nu *Larnaca*.

kiton, anden stavemåde for chiton.

'Kittel, *Rudolf* (1853–1929), ty. teolog. Prof. i Breslau. Udgiver af det hebr. G.T.

'Kittelsen, *Theodor* (1857–1913), no. maler; lyrisk fantasifulde naturskildringer; især berømt som bogill. af et barokt lune, bl. a. *Ill. til Asbjørnsens og Moes Eventyr.*

Kiushu, urigtig stavemåde for Kyūshū.

'Kivi (egl. *Stenvall*), *Alexis* (1834–72), fi. forfatter. Skrædderson fra Tavastland. Finl.s første litt. geni. Grl. dramatikken med komedien *Numisuutarit* (Sogneskomageren) (1864) og den bibelske enakter *Lea* (1869), kunstprosaen med skælmsromanen *Seitsemän veljestä* (1870, da. *Syv Brødre*, 1946). (Portræt).

'kivi'er (*Apte'rygidae*) (lydefterlignende

maori-ord), vingeløse, hønsestore, newzealandske fugle m. grålig, løs fjerdragt og langt næb. Natdyr.

Kivik-graven ['çi:vi:k], stenkiste fra bronzealderen, billedprydet på indersiden med scener og fig. af symbolsk betydn. Fundet i stenrøse ved K. i SØ-Skåne og åbnet 1748 (om indh. vides intet).

'Kivimäki, *Toivo* Mikael (f. 1886), fi. politiker, Jur. prof.; tilh. Fremskridtspartiet; statsmin. 1932–36. Gesandt i Berlin 1940–44. Anklaget v. krigsforbryderprocessen for misvisende meddelelser om Tyskl.s magtmuligheder, febr. 1946 dømt t. 5 års fængsel. Benådet 1948.

'Kivron-byggeplade, let, varmeisolerende byggeplade med gips som bindemiddel. Papklædt på een el. begge sider. Betegn. er dannet af det sv. stednavn Norrvik (opfinderens fødeegn) læst bagfra.

'Kivu-søen, fr. *Lac Kivou*, i det østl. Belg. Congo, afvandes til Tanganyikasøen; 2650 km², 1472 m o. h.

Kızılırmak [kɪ'zılɪr'mak] (Rød Flod), oldtidens *Hálys*, Tyrk.s længste flod (1400 km), munder i Sortehavet NØ f. Ankara.

Kiær [kæ'r], *Marinus P.* (1850–1929), da. tandlæge. Oprettede 1896 på egen bekostn. den første skoletandklinik i Danm.

Kiærskou' ['kæ:r-], *Poul* (1900–33), da. billedhugger; *dobbeltbuste af Maleren Elof Risebye* (kunstmus.), dyreskulpturer m. m.

'Kjahta ['kjaɦta], by i Burjat-mongolernes ASSR, Sovj., S f. Bajkal-søen på grænsen til Den Mongolske Rep. Handel på Mongoliet.

Kjartan Ólafsson, den mandlige hovedperson i Laxdølasaga.

'Kjarval, *Jóhannes* (f. 1885), isl. maler; landskaber fra Isl.; fantasifulde kompositioner og tegninger af folketyper.

'Kjarval, *Tove* (f. 1890), da. forfatterinde. Psyk. romaner og novellesaml.; *Af Støv er du Kommet* (1917), *Mor* (1918), *Ved Næste Vejkryds* (1943).

Kjeld (oldn. *ketill* kedel), da. mandsnavn.

Kjeld (d. 1150), da. helgen; provst i Viborg, og især dyrket der. Kanoniseret 1188.

Kjelda'hl ['kæl-], *Johan* (1849–1900), da. kemiker. Forstander f. Carlsberg Labor. 1896–1900, prof. 1892. Arbejdede m. enzymundersøgelser. Har udformet **K**-metoden.

Kjeldahls metode til kvælstofbestemmelse i org. stoffer beror på, at stoffet destrueres helt til uorg. stoffer v. kogning m. koncentreret svovlsyre og katalysatorer. Kvælstoffet forekommer derefter oftest som ammoniak, som let kan frigøres og bestemmes kvantitativt v. titrering.

Kjeldsen, *Niels* (1840–64), da. dragon. Gårdejersøn fra Give. Deltog 28. 2. 1864 i rekognoscering på vejen ml. Kolding og Viv, indhentedes af overlegen østr. husarafdeling, nægtede at overgive sig, faldt i kampen. Påstanden om, at **K** blev dræbt på forræderisk vis af østr. fændrik ved skud bagfra, er blevet stærkt anfægtet.

Kjellberg ['çælbærg], *Frithjof* (1836–85), sv. billedhugger; hovedværk: *Linnémonumentet* (1885, Humlegården, Sthlm.).

Kjellén [çæ'le:n], *Rudolf* (1864–1922), sv. historiker, politiker. Prof. i Göteborg 1901, i Uppsala 1916. Grl. geopolitikken, der søger at forklare staternes polit. funktioner ud fra deres naturlige forudsætninger (historie, naturforhold). Udg. *Stormakterne* 1–4 (1911–13), *Staten som livsform* (1916). Tyskorienteret; kons. medl. af 2. Kammer 1905–08, af 1. Kammer 1911–17; ivrig forsvarsven.

Kjellgren ['çæl-], *Josef* (1907–48), sv. forfatter. Tidl. sømand; har udg. lyrik *Fyrsken* (1931), *Occident* (1933) og romaner, bl. a. *Människor kring en bro* (1935), hvori livets skønhed og den soc. uretfærdighed er stadige motiver.

Kjer [kæ'r], *Bodil* (f. 1917), da. skuespillerinde. Deb. 1937 på Det Kgl. Teater (Viola i »Hellig Trekongers Aften«, »Eurydike«, Ester i »En Kvinde er Overflødig«). Filmdebut 1938, siden fl. ypperlige præstationer, f. eks. i »Vi kunde ha' det så rart« (1942), »Elly Petersen« (1944) og »Soldaten og Jenny« (1948). (Portræt).

Kjersmei'er ['kærs-], *Carl* (f. 1889), da. afrikanist og forfatter; har beskæftiget sig med eksotiske folks kunst, udgivet oversættelser af asiat. og afr. digtning, indtager ved hovedværket *Centres de style de la sculpture nègre africaine* 1–4 (1935–38) en fremragende plads inden for afrikanistikken.

Kjerul'f ['kæ:r-], *Axel* (f. 1884), journalist og forfatter; søn af Charles **K**. Siden 1913 musikanmelder ved »Politiken«.

Kjerul'f ['kæ:r-], *Charles* (1858–1919), da. komponist til Drachmanns viser og »Dansen på Koldinghus« (1896).

Kjerulf ['çærülf], *Halfdan* (1815–68), no. komponist. Udd. som musiker i Kristiania og Leipzig. Romancer og korværker.

Kjerulf ['çærülf], *Theodor* (1825–88), no. geolog, første chef for No. Geol. Unders., forkæmper for istidsteorien; afh. om Oslofeltets silur.

kjole (samme ord som *kjortel*), 1) alm. betegn. for kvindens overdragt, siden 15. årh. ofte delt i liv og nederdel; 2) siden 17. årh.s slutn. kaldes mandens langskødede overklædning **k**. Ca. 1780 fik **k** den skarpe vinkel ml. overdel og skøder og er stadig i denne form officiel festdragt. Som dagligdragt afløstes **k** ca. 1850 af jakken.

kjortel, langt, løsthængende klædningsstykke brugt i den nord. oldtid og middelalder, ens for begge køn.

'kjover (*Sterco'rarius*), slægt af måger, rovfugleagtigt næb, krumme kløer, oftest mørke farver. Jager efter måger o. a.

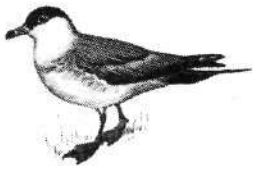

søfugle og tager byttet fra dem. Lever også af ådsler, bær m. m. 4 arter i nordl. og arktiske egne, i Danm. nu og da på træk (se også lille k.).

Kjæden, egl. »Kjæden De Tre Vise af Østerland«, da. filantropisk forening, grl. 1774; drev 1811–58 et blindeinstitut i Kbh. (senere overtaget af staten), stiftede 1829 Københavns Bespisningsanstalt.

Kjær [kæ'r], *Ejnar Martin* (1893–1947), da. politiker. Lærer; venstremand, i Folketinget 1935–43, 1945–47 (Brønderslev). Indenrigsmin. i Knud Kristensens reg. fra nov. 1945.

Kjær, *Hans* Andersen (1873–1932), da. arkæolog. Udgravninger i Danm. og Palæstina.

Kjær [kär], *Nils* (1870–1924), no. forfatter. Opnåede stor teatersucces med komedien *Det Lykkelige Valg* (1913); mere særpræg har *For Træet er der Håb* (1917), et skuespil om døden. Udg. endv. essays om litt. og polit. emner.

Kjærbøl ['kæ:rbøl], *Johannes* (f. 1885), da. socialdemokrat. 1926–35 formand for Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund; 1935–40 handelsmin., arbejds- og socialmin. juli 1940–nov. 1942, nov. 1942–aug. 1943 (maj 1945) arbejdsmin. Efter befrielsen leder for admin. af de ty. flygtninges forhold i Danm. Fra nov. 1947 min. f. byggeri og boligvæsen. (Portræt).

Kjærbølling ['kæ:r-], *Niels* (1806–71), da. ornitolog. Udg. stort tavleværk over Danm.s fugle; grundlægger af Zool. Have 1859.

Kjærgaard ['kæ:r-], *Sigurd* (f. 1883), da. kirurg. Overkirurg v. Sundby Hosp. 1924, v. Rigshosp. 1934. Prof. v. Kbh.s Univ. 1926.

Kjærgaard-'Jensen [kæ:r-], *Niels* (f. 1882), da. mejerimand. Prof. v. Landbohøjsk. 1923–47 og fra 1935–46 tillige forstander for Statens Forsøgsmejeri, Hillerød.

Kjær 'Han'sen [kæ'r-], *Max* (f. 1896), da. nationaløkonom; fra 1937 prof. i erhvervsøkon. ved Den Handelsvidensk. Læreanstalt i Kbh. Har især skrevet om reklamespørgsmål.

Kjærulff-'Schmidt ['kæ:r-], *Helge* (f. 1906), da. skuespiller. Gennemgik Det Kgl. Teaters elevskole, deb. 1929 på Betty Nansen-teatret, siden v. forsk. privatscener og revyer.

Kjøbenhavn, da. rutebåd (DFDS), bygget 1918, minesprængt 11. 6. 1948 kl. 4 om morgenen ud for Hals. Ca. 50 omkomne.

Kjøbenhavns Brandforsikring, grl. som gensidigt selskab 1731 (efter den store brand 1728). Omfattede først kun terrænet inden for voldene, efter 1889 også forstæderne. **K** sorterer under justitsmin. Pr. 30. 9. 1948 var **K**-s formue 30 636 723 kr., den indtegnede forsikringssum 3 071 558 000 kr., heraf for egen risiko 1 903 855 700 kr.

Kjøbenhavns Flyvende Post, da. litt. tidsskrift, red. af J. L. Heiberg og organ for dennes æstetik og kritik. Udkom 1827–28 og 1830, 2–3 gange ugentlig; genoptoges 1834–37 som ureglm. udg. »Interimsblade«.

Kjøbenhavnsposten, da. avis 1827–56 og 1858–59, særlig anlagt på at bringe kbh. lokalstof. Under red. fra 1840 af den socialt og demokratisk, men ikke nat. indstillede autodidakt Johan Peter

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Grüne (1805–78) ty. venligt og i 1850erne forfægter af helstatspolitikken.

Kjøbenhavns Roklub, grl. 1866; 1948: 520 aktive, 302 passive medl.

Kjøbenhavns Telefon Aktieselskab (fork. *KTAS*), stiftet 1882; driver i henh. t. koncession lokaltelefonnettet Ø f. Store-Bælt. Aktiemajoriteten overtoges af staten i 1939. Pr. 1. 1. 1949 havde KTAS 304 168 abonnenter (390 080 apparater), antal samtaler (i året 1948): indenbys 581 264 000, mellembys (samtaleperioder à 3 min.): 69 314 000. (Tallene indbefatter Bornholm og Lolland Falster, hvor tlf.-selsk. blev overtaget af **K** 1. 7. 1946 respt. 1. 1. 1948).

Kjølen [ˈçø:lən] (oldn. *kjolr* fjeldryg) (sv. *Kölen*), den del af det skand. (næsten folketomme) fjeldplateau, der fra Finnmark til lidt SØ f. Trondheimsfj. danner vandskellet ml. Nordhavet og Bottniske Bugt, og over hvilken grænsen ml. No. og Sv. forløber. Fjeldtoppe: Kebnekaise (2123 m), Sarektjåkko (2090 m), begge i sv. Lappland, Storsylen (1762 m) på grænsen ml. Jämtland og Trøndelag, Jekkevare (1915 m) i Troms, Sulitjelma (sv. Sulitälma) (to toppe, henh. 1914 m og 1877 m i no. Nordland og sv. Lappland) og Okstindene (1912 m) i Nordland.

Kjølsen [ˈkøl'-], *Frits Hammer* (f. 1893), da. søofficer. 1939–41 da. marineattaché i Berlin. Modtog 4. 4. 1940 alarmerende meddelelser fra den holl. marineattaché om forestående ty. angreb mod Danm. Meddelelserne sagdes (med rette) at stamme fra hitlerfjendtlige ty. officerskredse. Udg. 1945 pjecen *Optakten til 9. April*, hvor K angreb reg. for ikke at have lagt tilstrækkelig vægt på meddelelsen. Forlod Berlin efter ty. krav. Kommandør 1945; fra 1946 da. marineattaché i USA (fra 1947 tillige i Canada).

Kjölur [ˈkjö:lør] el. *Kjalvégur* [ˈkjalve:-vør], isl. fjeldvej ml. Lang- og Hofsjökull.

KKG, fork. f. *K*øbenhavns *K*vindelige *G*ymnastikforening.

kl, fork. f. kiloliter.

klaˈbauˈtermand (ty. *klabautern* banke, gøre støj), skibsnisse.

Klaˈbund [-nt], egl. *Alfred Henschke* (1890–1928), ty. forfatter. Skrev koncentrerede ekspressionist. romaner, *Pjotr* (1923). Kinesisk påvirkn. i dramaet *Der Kreidekreis* (1925).

kladde (mty: klat, smudsplet), foreløbigt el. første udkast til noget skriftligt. I bogholderi d. s. s. journal.

Kladderaˈdatsch [-tʃ]. ty. polit.-satir. ugeblad (grl. 1848).

Kladno [ˈkladnɔ], čech. by; 42 000 indb. (1945). Jern- og kulminer.

Klagemuren, den sidste rest af det gl. tempel i Jerusalem; her samles jøderne

til andagt fredag aften for at sørge over tabet af templet.

ˈKlagenfurt, hovedstad i Kärnten, Østr.; 50 000 indb. (1946). Fabrikation af maskiner, jernvarer m. v. I omegnen bet. minedrift. Jernbaneknudepunkt, lufthavn.

Klageret, Den Særlige, da. domstol, indført 1939. Pådømmer disciplinærsager mod dommere og træffer bestemmelse om genoptagelse af straffesager.

Klages [ˈklɑ:gəs], *Ludwig* (f. 1872), ty. filosof. Har bl. a. skrevet *Der Geist als Widersacher der Seele* 1–3 (1929–32), hvor han skildrer »ånden« (fornuften) som nedbrydende kraft i mods. til »sjælen« (det skabende livsprincip). Har desuden ydet bidrag til karakterologi og udtrykspsyk., især grafologi.

klagesangene, digte, som er skrevet under indtrykket af Jerusalems ødelæggelse i 586 f. Kr. Forf. er næppe som tidligere antaget Jeremias.

Klagsˈhamn, sv. industriby og havn tæt S f. Malmö; 900 indb. (1946). Cementfabrik.

Klaipeda [ˈklaipjɛ:da], ty. *Memel*, havneby ved Østersøen, i Litauen; ca. 40 000 indb. Under Preussen til 1919, hovedstad i Memel-området 1919–39, ty. 1939–45, erobr. af Sovj. 28. 1. 1945, derefter til Litauen (Sovj.).

ˈKlakksvík [-vuik], da. *Klaksvig*, bygd på Borðoy, Færøerne; 2270 indb. (1945). Øernes vigtigste fiskerihavn; moderne by i hurtig vækst; elektricitetsværk, drevet ved vandkraft; træskibsværft, hospital og realskole.

klaˈkøˈr (fr. *claqueur*), betalt klapper, f. eks. ved teaterpremierer.

klaˈmamus (lat. *clamamus* vi råber), nedsættende betegn. for lang skriftlig redegørelse, »smøre«. Brugtes i ældre tid om anmærkning i karakterbog.

klampe, *søv.*, små træ- el. jernstykker af forsk. form, som anv. til forstøtning og fastgørelse af tove.

Klampenborg, villakvarter ml. Skovshoved og Tårbæk; galopbane, badestrand. Endestation for S-bane fra Kbh.

klamreaber (ˈ*Ateles*), meget langlemmede, sydamer. aber m. snohale.

klaˈn (gælisk *clann* afkom), 1) betegn. for stamme hos kelterne i Skotl. og Irl. Hvert k-medlem førte et tilnavn efter sin k-s formodede stamfader, i Skotl. med Mac, i Irl. med O' foran. I Skotl. ophævedes k off. 1747; 2) i videre forstand en i regelen v. eksogami karakteriseret gruppe af beslægtede individer i et primitivt samfund.

ˈklaˈner (*Derˈmestidae*), næsten cylindriske biller m. køllеformede følehorn. Langhårede larver; lever i pelsværk, madvarer o. l.

Fløskeklaner

klangfarve. Forskellen på de forsk. instrumenters klang afh. af antallet og styrken af overtoner i forh. t. fundamenttonen. Den bestemmes af instrumentets form og materiale samt måden af fremkalde vibrationerne på (enkelt el. dobbelt rørblad, streng, bue o. l.), for sangstemmens vedk. af resonansrummene og stemmelæberne.

klangfigurer fremkommer, når en vandret metalplade, hvorpå der er strøet sand, sættes i akustiske svingninger ved strygning med en violinbue, idet sandet lægger sig på steder, hvor der ingen bevægelse er (knudepunkterne). **k** er først iagttaget af den ty. fysiker Ernst F. F. Chladni (1756–1827).

klap (*valvula*), i *anat.* ventilagtig membran, som lukker for hulrum, f. eks. hjerte-**k.**

klapbro, en bro, der v. hj. af en el. to klapper kan åbnes for gennemsejling af skibe. (Ill. se bro).

klapbåd, *søv.*, sammenklappelig båd af sejldug og træ.

klaphingst, hingst, lidende af kryptorkisme.

klaphorn, fællesbetegn. for en række ældre blæseinstrumenter med tonehuller og klapper.

klapjagt, jagtmåde, især v. jagt på råvildt, harer, ræve, fasaner. Terrænet deles i såter, langs såtens ene side og noget af fløjene opstilles skytterne, og begyndende fra den mods. side søger en kæde af klappere at drive vildtet frem mod dem.

klapkamera, *fot.*, kamera, hvor objektivet er forbundet med filmen (pladen) v. en lystæt bælg, der kan klappes sammen.

klaploeber, *søv.*, en slags enkelt talje til losning, sejlhejsning o. l.

ˈklapmyds [-mys] (ty. *Klappmütze* klaphue) (*Cyˈstophora* cr*ˈ*stata), stor sæl, hannen m. en oppustelig blære på snuden. Oversiden har store brunsorte pletter; hovedets overside har samme farve som pletterne. Nordl. Atlanterhav.

klapper, 1) person, som driver vildtet frem mod jægerne; 2) fork. betegn. for en flyvemaskines balanceklapper.

klapperslange (ˈ*Crotalus* ˈ*horridus*), nordamer. giftslange, halen beklædt m. horn-

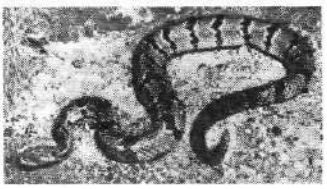

ringe, der kan frembringe en raslende lyd. Ca. 2 m l.

ˈKlaproth, *Martin Heinrich* (1743–1817), ty. kemiker, arb. m. mineralanalyse. Opdagede zirkonoksyd samt grundstofferne uran og titan.

klapsten, håndstrøgne teglsten fremstillet af så stift ler, at formen må klappes, d. v. s. dunkes, for at blive fyldt.

klaptræ, to flade træstykker forbundet med korte reb. **k** bruges ofte til tøjring af geder el. får, kan ligeledes erstatte grimen til større husdyr.

klaˈreˈre (ty.), ordne, ekspedere. Især om at udfærdige og aflevere de fornødne papirer samt betale de pligtige afgifter ved ind- og udførsel af varer el. ved skibes ankomst og afgang.

klaˈret (af fr. *clair* klar), renset (afklaret) fedt, i reglen oksetalg, anv. til bagning og stegning.

klariˈnet (fr. af ital. *clarino* fra lat. *clarus* klartlydende), træblæseinstrument med enkelt rørblad og 18 tonehuller. Omfang e–c''''', stemt i A el. B. Alt-**k** og bas-**k** ligger henholdsvis en kvint og en oktav lavere end den alm.

klaring, *tekn.*, rensning af vædsker indeholdende partikler, der ikke lader sig frafiltrere på alm. måde; **k** kan foretages 1) ved centrifugering, 2) ved adsorption på aktive kul, kaolin, brændt gibs o. l., der let kan fjernes fra vædsken, og 3) ved udrøring af æggehvide, som ved opvarmning koagulerer og river urenhederne med. Til **k** af vin anv. gelatine, der danner bundfald med garvesyren.

klart skib, *søv.*, kommando til, samt arbejde med at gøre et krigsskib klart til kamp. Under krigsforh. vil alt materiel om bord altid være klar til øjeblikkelig højeste ydelse, medens besætningerne evt. ikke alle på een gang er på deres **k**-poster af hensyn til den nødv. forplejning og hvile.

ˈKlarälven, 450 km l. sv. flod, udspr. under navn af Trysilelv el. Klara fra søen Femund i No., løber gnm. Värmland til Vänern. Vandkraftanlæg, tømmerflådning.

klase, *bot.*, lang blomsterstand med stilkede blomster, hvor de nederste (yderste) springer først ud. (Ill. se blomsterstand).

klaseskærm (*Oeˈnanthe*), slægt af skærmblomstfam. Vand- el. sumpplanter. 4 arter i Danm.

klasse (lat. *classis* i det gl. Rom gruppe af borgere, der adskilte sig fra andre grupper i h. t. formue og polit. pligter og rettigheder), 1) *filos.*, samling el. mængde af individer, om hvilke der kan udsiges et sandt fælles prædikat; 2) *sociol.*, grupper af samfundsmedlemmer, der adskiller sig fra hinanden ved deres ejendomsforhold til produktionsmidlerne (i marxistisk sprogbrug især om udbyttere og udbyttede); 3) *zool* de systematiske grupper, hvori rækkerne deles; hvirveldyrsrækken deles f. eks. i forsk. klasser som pattedyr, fugle, krybdyr, padder osv.; 4) *pædag.*, afdeling af elever i en skole; 5) *gramm.*, d. s. s. ordklasse; 6) *søv.*, gruppe, hvori skibe deles (efter størrelse, sødygtighed osv.); også det periodiske eftersyn, skibe underkastes af klassifikationsselskaber.

klassebevidsthed, et individs bevidsthed (mening) om at høre til en bestemt (økonomisk) samfundsklasse.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

klassekamp, modsætningsforhold ml. forsk. klasser i samfundet, betinget af disses modstridende økon. interesser. Marxismen karakteriserer **k** som den drivende kraft i alle klassedelte samfunds udvikling.

klassekvotient, det gnstl. antal elever i en samling klasser. I Kbh. er **k** for grundskoleklasser ca. 30, eksamensmlsk. ca. 25, gymnasiet ca. 20, særklasser ca. 15. Hvis **k** i to på hinanden flg. år har været over 33 i byerne og 35 på landet, skal een el. fl. nye klasser el. en ny skole oprettes, hvis ikke skoledistrikterne lægges om.

Klasse-Lotteri, Det Kgl. Københavnske, grl. 1753, pengelotteri, drevet af staten, hvem overskuddet tilfalder. 1948 findes 159 000 lodder, udstedt som 1/1, 1/2, 1/4 og 1/8-lodder. 1/1 gennemgående lod til alle 6 årlige trækninger (klasser) koster (1948) 112 kr.; de årl. udtrukne 38 000 gevinster andrager 13,2 mill. kr.

klassevalg, en ordning, hvorved vælgerne inddeles i klasser, f. eks. efter stand el. formue.

klassi'cisme, i kunst- og litt.hist. enhver retn., der med gr. og rom. kunstværker som direkte el. indirekte forbillede tilstræber klarhed, enkelhed og naturlighed. – I snævrere betydn. 1) *litt.*, det sæt af æstetiske og psyk. vedtægter for litt., som udformedes i Frankr. i sidste halvdel af 17. årh., teoretisk bl. a. af Boileau, praktisk bl. a. af Corneille, Racine, Molière og La Fontaine, og som var normgivende for store dele af vesteur. litt. højt op i 18. årh., i Danm. således for bl. a. Holberg og Wessel; 2) *billedkunst* og *arkit.*, den menneskeopfattelse og stil, som opstod i midten af 18. årh. i forb. med arkæol. udgravn. i Ital. og Grækenl. og afgørende prægedes af Winckelmanns tolkning af fundene som udtryk for »ædel enfold og stille storhed«; virksom inspirationskilde i V-Eur. indtil midten af 19. årh.

klassificere [-i'se'-] (lat. *classis* afdeling), inddele i klasser.

klassificeringssystemer [-'se'-], *søv.*, trykte regler for bygning af skibe og disses periodiske eftersyn (klasse), udg. af de forsk. klassifikationsselskaber til basis for søassurandørerne, der i de pågl. selskabers registre (register book) kan indhente alle oplysninger om de her opførte skibe.

klassifikation (lat. *classis* afdeling + *facere* gøre), inddeling. Hvis en samling genstande gruppevis adskiller sig fra hinanden m. h. t. en el. fl. egenskaber, kan der foretages en **k** af dem, så at hver klasse indeholder de genstande, der i den pågæld. henseende er ens. Simplest er den todelte (dikotomiske) **k**, hvorved samlingen inddeles i de genstande, der har en vis egenskab, og de, der ikke har den.

klassifikationsformel, *filos.*, formel for (dikotomisk) inddeling af en samling genstande; A er enten B el. ikke-B og C el. ikke-C og D el. ikke-D osv.

klassifikationsselskab, *søv.*, selskab, der udsteder regler for handelsskibes bygning og materialdimensioner, fører kontrol med bygningen og senere vedligeholdelsen og sætter skibene i klasse af hensyn til forsikringsselskabernes sikkerhedsberegninger. De vigtigste **k** er: Lloyd's Register of Shipping, London, Bureau Veritas, Paris, og British Corp., Register of Shipping and Aircraft, Glasgow.

klassisk (lat. *classicus* vedrørende en af det gl. Roms 6 befolkningsklasser, spec. den øverste; deraf betegn. *mønstergyldig*). Ved **k** betegn. ofte 1) den del af oldtidens gr. og rom. kunst og litt., der både i antikken og senere, navnlig fra Renæssancen og fremefter, ansås for forbilledlig. 2) Senere udvidedes betegn. til at gælde værker, der ved harmoni ml. almengyldigt indhold og en mestret form er »evige«. En forf. af sådan litt. kaldes 'klassiker. 3) Ved **k** perioder forstås også litt. blomstringstider af nat. typisk præg. I Danm. benævnes således 1. halvdel af 19. årh. **k**, men dennes romantiske ånd kontrasterer mod fr. klassicisme, hvorfor sprogbrugen er desorienterende.

klassisk arkæologi omfatter gr., italisk, etruskisk og rom. arkæol.

klassisk filologi, den videnskab, som har gr. og rom. litt. og sprog som emne.

klassisk tid, i gr. arkæologi perioden 480–330 f. Kr., d. v. s. fra perserkrigene t. Alexander d. Store. Athen var da den førende gr. by.

-klast (gr. *klàein* bryde, brække), -bryder, -knuser.

'klastiske (gr. *klásis* brydning) kaldes bjergarter, der består af fragmenter og småpartikler, der stammer fra andre bjergarter (eks. sand, sandsten, konglomerat).

klatrefisk, d. s. s. krybefisk.

klatrefugle, nu ikke mere anv. betegn. f. forsk. fugleordner som papegøjer, spætter, isfugle, gøge m. fl.

klatretråde el. *gribetråde*, omdannede blad- el. stængeldele, der hjælper til at holde planten oprejst ved at lægge sig om andre genstande, f. eks. grene. Træffes f. eks. hos ært og vin.

Klaus, mandsnavn, fra ty., opstået af helgennavnet Nikolaus ved hovedtryk på sidste del; jfr. Niels.

Klaus el. *Nicolaus*, greve af Holsten 1340–97, søn af Gerhard 3., bemægtigede sig Sønderjylland efter 1375.

Klausen, *Kristoffer Marqvard* (1852–1924), da. socialdemokrat. Gårdejersøn, kbh. lærer, gnm. arbejde i fattigskolen knyttet til arbejderbev. 1895 folketingsm. og partiets første medl. i finansudvalget, ledende i folketingsgruppen, trådte efter 1905 noget tilbage. Partiordfører i skolespørgsmål, 1900–14 rådmand i Kbh. (1. afd.).

Klausenburg ['klauzənburk], ty. navn på byen Cluj i Rumænien.

'Klausner, *Josef* (f. 1874), jød. historiker og litt.forsker. Fra 1925 prof. i nyhebr. litt. ved univ. i Jerusalem.

klau'su'l (lat. *claudere* spærre), bestemmelse, navnlig af indskrænkende art, i en aftale.

klausulæder, i handel mellemmand, der køber en vare som er belagt m. klausul og (ulovligt) sælger den videre uden denne klausul, altså »æder« klausulen. **k** fandtes især under 1. Verdenskrig, hvor Danm., for at kunne indføre forsk. varer gnm. den eng. blokade, måtte belægge dem med klausul, så de ikke skulle indgå i eksporten t. Tyskl.

'Klaveness, *Thorvald* (1844–1915), no. præst, sidst i Oslo; teol. liberal, fremragende prædikant og udg. af en meget brugt katekisme og af prædikensamlinger.

Klavenæs, *Thoralv* (1866–1937), no. forfatter og redaktør. Især kendt for det illustrerede værk om no. udvandrere *Det Norske Folk i Amerika* (1904).

kla've'r, strengeinstrument, som er forsynet med et klaviatur, ved hvis tangenter (lat. *clavis*) man v. hj. af filtbeklædte hamre kan anslå de enkelte strenge. Det moderne **k** er en udvikling af hammer-**k**. Det har i alm. omfanget A''–a''''. Store mod. flygler går op til c''''. Mod. **k** fremstilles i flg. hovedtyper: flygel med vandret liggende strenge og opretstående **k** med lodret stående strengebesætning. Kammerpiano (pianino) er en mindre udg. af opretstående **k**.

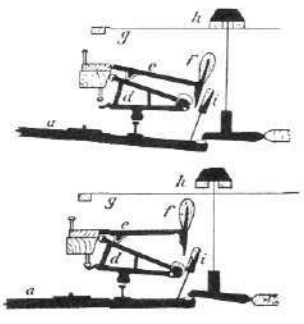

Klavermekanik (flygel). 1. hvilestilling 2. anslagstilling, a tangent, d støder, e hammerstik, f hammerhoved, g streng, h dæmper, i fanger.

klaverspillerkrampe, krampagtig stivhed af arm- og håndmuskler, tillige med smerter og træthed i armen, som følge af overanstrengelse ved klaverspil, helbredes gerne ved passende hvile.

klavertråd, troostiteret hårdtrukken stål-tråd.

klaverudtog, to- el. firhændigt arrangement for klaver af værker, der opr. er skrevet for anden besætning (symfoni, opera, kammermusik el. lign.).

klavia'tu'r, tangenterne på klaverer og andre tasteinstrumenter.

klavicembal [-'tjæm-] el. *klavicymbel*, d. s. s. cembalo.

klavichord, anden stavemåde for clavicord.

klavicy'terium [-sy-], et cembalo med lodret resonansbund.

Kla'zomenai [-'so-] (gr. *Klazome'nai*), ionisk oldtidsby på Lilleasiens V-kyst, hvorfra Anaxagoras stammede.

Kléber [kle'bæ:r], *Jean Baptiste* (1753–1800), fr. general, fik 1799 overkommandoen over den fr. hær i Ægypten ved Bonapartes hjemrejse, hævdede sig dygtigt; myrdet.

Klee [kle:], *Paul* (1879–1940), schw.-ty. maler. Hans tegninger med spinkle og

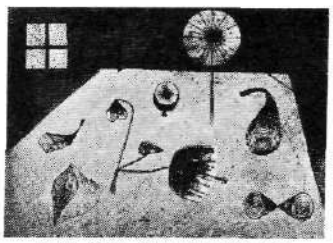

Paul Klee: Tiden og Planterne.

følsomme linjer giver udtryk for en kosmisk livsfølelse og er blevet betegnet som en art »sjælens musik«.

'Kleffens, *Nicolaas van* (f. 1894), holl. diplomat. Udenrigsmin. 1939–febr. 1946, derpå min. u. p. og holl. repræsentant i *Sikkerhedsrådet, fra maj 1947 ambassadør* i USA.

'klefter (gr. *kléftai*, egl. røvere), gr. frihedskæmpere, der i 15.–19. årh. fra bjergene bekæmpede tyrkerne.

Kleiber ['klai-], *Erich* (f. 1890), østr. dirigent. 1923–31 og 1933–35 kapelmester ved Statsoperaen i Berlin. Siden 1939 i USA.

Klei'n, Christian Sophus (1824–1900), da. politiker. Jurist, nat.lib. folketingsmand 1858–66, landstingsm. 1866–98. Justitsmin. 1872–75. ledende i min. Fonnesbech 1874–75. Søgte at fortrænge Estrup ved *forligsforsøg, men savnede tilslutning*. Overpræsident i Kbh. 1891–99.

Klein [klain], *Felix* (1849–1925), ty. matematiker, prof. i Göttingen. **K** var lige fremragende som forsker og som organisator og havde stor indflydelse på udformningen af den moderne undervisn. i mat. ved univ. og de højere skoler.

Klein, *Franz* (1854–1926), østr. retslærd. Har udarbejdet den østr. civilproceslov af 1895, der var den første moderne retsplejelov.

Klein [klæin], Oscar (f. 1894), sv. fysiker. 1927–30 lektor ved Kbh.s Univ. 1930 prof. ved *Stockholms högskola. Arbejder over* kvanteteori og relativitetsteori.

Klei'n, *Vilhelm* (1835–1913), da. arkitekt. Påvirket af Chr. 4.s nederl. Renæssance. Private og offentlige bygninger, *industribygningen* (1871) i Kbh., *det gl. kunstindustrimuseum* (1892–94), *åndssvageanstalten* (1898–1901) ved Vejle. Oprettede 1875 Tegne- og Industriskolen for Kvinder.

'kleinkunst (ty: småkunst), opr. kunstindustriprodukter i lille format, senere tillige betegn. for det bagatelagtige og pilne i kunsten.

kleinmeister ['klainmaistər] (ty: små-

mester), fællesbetegn. for en kreds af ty. kobberstikkere i det 15.–16. århr., bl. a. Altdorfer og brødrene Beham.

ˈKleinschmidt, *Samuel* (1814–86), ty.-da. grønlandsmissionær. Grl. det nuv. grønl. skr.sprog. *Grønl.-Da. Ordbog* (1871).

Kleist [klaist], *Heinrich von* (1777–1811), ty. forfatter. Officerssøn; havde patologiske anlæg, begik selvmord. **K**-s dramaer spænder fra det stærkt personlige og bizarre *Penthesilea* (1808) til det folkeligt-romantiske *Das Käthchen von Heilbronn* (1810). *Die Hermannsschlacht* (1821) røber den fanatiske patriot. (Portr.)

Kleist, Paul Ludwig *Ewald von* (f.1891), ty. general. Kommanderede fra 1941 panserarmé på sydl. del af Østfronten, standset ved Rostov. Fanget af amerikanerne 1945.

ˈKleisthenes (gr. *Kleiˈsthénēs*), athensk statsmand, styrtede Hippias 510 f. Kr. og gav en demokratisk forfatning.

kleistogaˈmi' (gr. *kleistós* som kan lukkes + *-gami*), det forhold, at visse planter foruden de sædv. blomster har nogle, der ikke åbner sig, og som derfor kun har selvbestøvning. Disse blomster mangler el. har meget små kronblade.

klejne (mnty. *kleinet* lille ting), sløjfeformet kage af mørdejg, som koges i klaret.

klejnsmed (ty. *klein* lille), håndværker, som forarbejder mindre jerngenstande.

Klem', *Knud* (f. 1901), da. museumsdirektør. Siden 1937 dir. for Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, fra 1939 tillige tilsynsførende ved Helsingør Bymuseum.

ˈkle'matis el. *skovranke* (gr. *klématis* tynd kvist), stauder el. klatrende buske af ranunkelfam. m. mods. blade, hvis stilke tjener som klatreorganer. Blomsterne m. 4 el. fl. kronbladagtige blosterblade, frugterne er nødder, ofte med langt udvoksende, håret griffel. 230 arter. Mange arter og former er prydplanter i haver, f. eks. Clematis vitalba (Eur.) med små grønlig-hvide blomster, især til lysthuse, og Clematis lanuginosa (Japan, Kina) med store himmelblå blomster; begge disse er klatreplanter, mens f. eks. Clematis integrifolia (Eur., Asien) med blå blomster er stauder.

ˈKle'mensker, da. stationsby (Rønne-Allinge) på Bornholm; 409 indb. (1945).

klemliste, *bygningstekn.*, u-formet træliste, hvori elektr. ledninger, der skal være let tilgængelige, anbringes.

Klemm, *Walter* (f. 1883), østr. maler og grafiker. Grafiske suiter, bl. a. til *Reinecke Fuchs*; farvetræsnit.

klemmebreve, de af Chr. 3.s love (1555), hvorved en del sogne lagdes sammen for at forbedre præstelønninger m. m.

klemspænding, spændingsforskellen ml. polerne (klemmerne) på en strømkilde, når den afgiver strøm. **k** er mindre end el. højst lig med EMK.

ˈKlenau, *Paul von* (1883–1946), da. komponist, virkede hovedsagelig i Tyskl. Skrev bl. a. operaerne *Sulamith* (1913), *Kjartan og Gudrun* (1918), balletten *Lille Idas Blomster* (1916), 3 symfonier, korværker m. v.

kleˈno'die (mnty. af *klene* spinkel; strålende), kostbart smykke; dyrebar ting.

Klenze [ˈklæntsə], *Leo v.* (1784–1864), ty. arkitekt og arkitekturforf. Nyklass. bygninger i München: *Glyptothek* (1816–34), *Alte Pinakothek* (1826–36), *Allerheiligenhofkirche* (1827–37) i oldkristelig stil. 1834 medarbejder i Athen ved anlæggelsen af den ny by og slottet, 1839 museet i eremitageslottet i St. Petersburg.

Kleˈobulos, tyran på Rhodos ca. 600 f. Kr., en af de 7 vise.

Kleˈomenes (gr. *Kleoˈménēs*), tre *spartanske konger:* Kleomenes 1. (d. ca. 490 f. Kr.), hjalp med at fordrive Hippias fra Athen 510 og besejrede Argos. **K** 3. reg. 236–21, udvidede borgertallet og fordelte jorden pany, styrtede eforernes magt, slog det achæiske forbund, men blev fordrevet af makedonerne.

ˈKleon, ledende demokratisk statsmand i Athen 427–22 f. Kr., garver af profession, tilhænger af energisk krigsførelse mod Sparta under Den Peloponnesiske Krig, overrumplede 425 en spart. garnison på øen Sfakteria, faldt v. Amfipolis mod Brasidas.

Kleˈoˈpatra, ægypt. dronninger og prinsesser af det ptolemæiske hus; mest kendt er Kleopatra 7. (69–31 f. Kr.) reg. 51–31. Hun blev fordrevet 48 f. Kr., genindsat af Cæsar s. m. broderen Ptolemaios 13.; blev Cæsars elskerinde og fødte ham sønnen Cæsarion. Efter Cæsars død krævede Antonius hende til regnskab for hendes holdning i borgerkrigen, men betaget af hendes ynde opholdt han sig de flg. år i Ægypten. **K** fremkaldte ved sin flugt Antonius' nederlag ved Actium, hvorefter hun begik selvmord for ikke at falde i Augustus' hænder.

Kleopatras nål, *bot.*, d. s. s. Eremurus.

Kleopatras nåle, moderne betegn. for 2 ca. 20 m h. ægypt. obelisker, rejst i det 16. århr. f. Kr. i Heliopolis; den ene førtes 1878 til London, den anden 1880 til New York.

klepˈsydra (gr. *kléptein* stjæle + *hýdōr* vand), 1) vandur i form af en lerkrukke med snæver tud nær bunden og et hul nær randen til regulering af vandstanden. Anv. i klass. tid i den attiske proces til udmåling af taletiden. Eksemplar bevaret. 2) Kilde på Akropolis' NV-skrænt.

kleptomaˈni' (gr. *klépteinn* stjæle + *-mani*), sygelig trang til at stjæle. Trangen bunder hyppigt i biol. foreteelser som graviditet, klimakterium el. seksuelle forhold.

kleresi' (mlat. *clericus* klerk), præsteskab, gejstlighed (ofte nedsættende); slæng.

kleriˈka'l (mlat. *clericus* klerk), karakteristisk for gejstligheden; kirkeligsindet. klerikaˈlisme, politisk stræben efter at fremme gejstlighedens magt.

klerk (lat. *clericus*), kat. gejstlig boglærd person i middelald.; skriver, kontorist.

klerkefinker (*Spoˈrophila*), syd-amer. finker m. opsvulmet næb.

kleˈrucher [-kər] (gr. *klēˈrúchoi* lodsejere), de athenske borgere, der fik jord på erobret område, men bevarede borgerretten hjemme, idet de af **k** dannede kleruˈchier ikke udgjorde selvstændige bystater.

ˈklerus (lat. af gr. *klēros* lod), præsteskabet (mods. lægfolket).

kliche [kliˈʃe] (fr. *cliché* aftryk), 1) billedtrykplade til reproduktion. **k** er en lysfølsom metalplade (zink, kobber, messing), hvortil den fot. original overføres fra negativet. Ved ætsning med syre i de ikke belyste (ikke tegnede) partier, vil billedet fremtræde i højrelief. Halvtonebilleder må gnm. et net el. raster opløses i punkter (autotypi); 2) forslidt talemåde.

klid, affaldsprodukt ved formaling af korn (skaldele, der indeholder en større el. mindre mængde af den yderste del af frøhviden), anv. til foder for kreaturer og høns, blev under verdenskrigene anv. til at strække rugmel.

kliˈen't (lat. *cliens* person i afhængighedsforhold til en stormand (i det gl. Rom)), kunde; person, for hvem en sagfører udfører retslige forretninger.

klienˈtel' (el. [-ˈtɛˈl]), 1) i oldtidens Rom et særligt retsforhold ml. en fremtrædende borger og en kreds af formueløse personer, der til dels underholdtes af ham og til gengæld gjorde ham deres daglige opvartning. 2) Kreds af klienter.

ˈklike (fr.), snævert afgrænset, sammensluttet kreds af privatpersoner (ofte nedsættende).

klikker, *mil.*, patron, der ikke lader sig afskyde.

klima (gr.), sammenfattende beskrivelse af et steds vejrforh. En fuldstændig **k**-beskriv. burde omfatte alle de forsk. vejrforhold, der kan indtræffe på stedet; af praktiske grunde angives dog kun visse bearbejdelser af de meteor. observationer, først og fremmest middeltal af lufttryk, temp., vindstyrke osv., samt hvor store afvigelser herfra der kan indtræffe. Ofte gives hyppighedstabeller over de forsk. afvigelser. Undertiden benævnes middeltallene »normalværdier« (normaltemperatur osv.); udtrykket kan være vildledende, idet man kan antage, at disse normalværdier skal indtræffe særlig hyppigt; i virkeligheden indtræffer afvigelser fra »normalværdierne« langt hyppigere end normalerne selv. Man skelner ml. to hovedtyper af **k,** nemlig det *kontinentale*, der er karakteriseret ved store svingninger af de forsk. elementer, og det *oceaniske*, hvor svingningerne er mere jævne.

klimaanlæg, d. s. s. luftkonditioneringsanlæg.

ˈklimaks (gr: trappe), i retorik og poesi gradvis stigning i udtrykket (f. eks. »onde tid - værre sæd - allerværste dårer«). Anti-**k** (f. eks. Winthers »Elskede, Kjære«) kan undertiden virke som en inderlighedens **k.**

klimakˈte'rium (gr. *klimakˈtēr* trin på en stige), overgangsalder, tiden, hvor menstruationen holder op, ml. 42 og 52 år, oftest omkr. 47–48 års alderen. Ledsages ofte af hedestigninger og nervøse symptomer.

kliˈmaˈtfeber, betegn. for visse febrile tropesygdomme, f. eks. malaria.

kliˈmaˈtisk, vedr. klima.

klimatiske konstanter, gennemsnitsværdien af temp., nedbør osv., som tjener til beskrivelse af et steds klima.

klimatoloˈgi' (*klima* + *-logi*), læren om klima.

Klimsch [-mʃ], *Fritz* (f. 1870), ty. billedhugger. *Virchow monumentet* (1906–10), skulpturudsmykn. af rigsdagsbygningen (1914–17), *Emil Fischer mindesmærke* (1920–22), alle i Berlin.

klingbøjtel (ty.), en pung på enden af en lang stang til indsamling af penge under gudstj. Undertiden forsynet med en klokke. Bruges de fleste steder uden for Danm.

klinge, huggende el. stikkende del af et hug- el. stikvåben, f. eks. sabelklinge.

Klingen, da. kunstblad 1917–20; red. af A. Salto m. fl. **K**-s Forlag (Fischer, Kbh.) har desuden udsendt bøger og grafiske mapper samt en årbog (1942).

Klingenberg, *Poul v.* (1615–90), da. generalpostmester 1653–85. Havde det da. postvæsen i privat entreprise og reorganiserede det, således at det blev et meget indbringende foretagende.

ˈKlinger, *Friedrich Maximilian* (1752–1831), ty. forfatter. Hans overeksponerede ungdomsdrama *Sturm und Drang* (1776) gav navn til tidens litt. bevægelse. **K**-s senere romaner, *Fausts Leben, Thaten und Höllenfahrt* (1791) er oplysningslitt.

Klinger, *Max* (1857–1920), ty. maler, billedhugger og raderer. Virksom bl. a. i Leipzig og Berlin. Har malet fl. dekorative vægmalerier. Det var dog raderede suiter, der skabte **K**-s verdensberømmelse, bl. disse *Brahmsphantasie* (1894) og *Vom Tode* (1889–98). Af hans talrige skulpturer skal bl. a. fremhæves *Beethoven-statue* i flerfarvet marmor og *Diana* (1906, glyptoteket). **K**-s spekulative og germ. kunst har haft sine mest begejstrede tilbedere i litt. kredse.

ˈKlingspo'r, *Alexander* (f. 1897), da. maler; medl. af »Kammeraterne«; bl. a. figurbill. og motiver fra villakvarterer.

ˈklingste'n, d. s. s. fonolit.

kliˈnik (gr. *klinē* seng), institution, der modtager syge til behandling.

klining, overstrygning el. tætning af en væg med en tyktflydende, klæbrig masse, f. eks. ler.

kliniske praktikantundervisning, den, betegn. for den praktiske uddannelse, der meddeles de lægevidenskabelige studerende ved Kbh.s og Århus' univ. af særlig beskikkede overlæger, der ofte får titel af professor.

klinkbeklædning, bræddebeklædning fastsømmet nedefra opefter, således at underkanten af hvert brædt dækker overkanten af det foregående.

klinkbevægelse, rykvis omdrejende bevægelse fremkaldt v. at den frem- og tilbagegående klinkhage el. pal *k* føres mod klinkhjulets tænder.

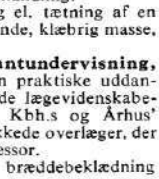

Klinkbevægelse.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Til tryk juli 1949.

Palen *s* hindrer hjulet i at gå med v. friktion, når klinkhagen går tilbage.

klinkbrændt siges lervarer at være, når de er brændt ved en så høj temp., at de lettest smeltelige bestanddele er flydt ud og har gjort varen tæt.

klinkbygget, byggemåde for skibe, hvor plader el. planker i klædningen lægges med underkanten udenpå den neden-

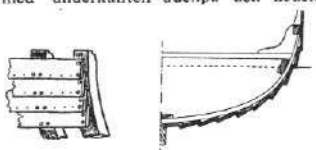

under liggende plade eller plankes overkant (som tagsten); mods. kravelbygget.

klinke el. *klinkefald,* enarmet vægtstang, anv. som dørlukke.

klinker, teglsten brændt til sintring og derfor uporøse. Mergelk er ofte revnede og krumme, bruges til kældervægge; Hasle- og Höganäsk o. a. er uden revner, regelmæssige, meget stærke og slidfaste, bruges bl. a. til gulv- og fortovsbelægning.

klinkerbeton, letbeton fremstillet under anv. af porøse, brændte lerknolde, betonklinker, i stedet for sten el. grus.

klinkerler, halvildfast ler, egnet til klinker (Bornholm, Höganäs).

klinkning, reparation af keramiske artikler v. hj. af små metalbøjler (klinker), der presses ned i nogle borede huller. Oftest smøres brudfladerne med en kitmasse, der ved opvarmning til nogle få hundrede grader brænder fast i materialet.

klino- (gr. *klinein* hælde; *klinē* leje, seng), 1) skæv, skråtstillet; hældnings-; 2) sygesengs-.

klinokefa'li' (*klino-*[1]) + *-kefali*), saddelkranium, indsænkning af issen på grænsen ml. pande og isseben.

klino'me'ter (*klino-*[1]) + *-meter*) el. *krængningsmåler,* instrument til måling af fladers hældning, bestående af en lineal (der anbringes på fladen) med et pendul, der peger på en graddelt skive. Oftest forenet med kompas, hvis kasses kant anv. som lineal.

klino'sta't (*klino-*[1]) + *-stat*), *bot.,* apparat, som kan dreje planter langsomt omkr. en vandret el. lodret akse. Benyttes til ophævelse af tyngdekraftens el. lysets ensidige virkning.

klint, stejl skrænt mod hav el. sø, dannet ved bølgernes erosion. Stejlheden, der afhænger af materialets art, er mindst ved løse bjergarter, ved kompakte indtil lodret el. overhængende (hvis nederste bjergarter blødere end overliggende som ved Stevns **K**).

Klin't, *Kaare* (f. 1888), da. arkitekt; prof. v. akad. 1944. Elev af Carl Petersen og faderen P. V. Jensen Klint. Stor indsats for moderne møbelkunst. Har restaureret *Schæffergården* i Jægersborg og udført restaureringsarb. ved Thorvaldsens Mus.; s. m. Ivar Bentsen ombygget Frederiks Hospital til *kunstindustrimus.* (1925). Fuldførte (1930–40) efter faderens død *Grundtvigskirken* og efter hans udkast *Bethlehemskirken* i Kbh. (1936–37).

Klin't, Peder *Vilhelm Jensen* (1853–1930), da. arkitekt; cand. polyt. 1877. **K** var stærkt påvirket af da. murstensgotik. Bidrog til højnelse af det mindre byggeri bl. a. ved oprettelse af en bygmesterskole for håndværkere 1912 og som medstifter af landsforeningen »Bedre Byggeskik« 1915. Hovedværk: *Grundtvigs Mindekirke* (påbeg. 1921 og fuldført af Kaare **K** 1940). Af andre arb. kan nævnes *gymnastikhuset på Vodroffsvej* (1898), *Vodskov kirke* ved Nr.-Sundby (1906–07), *Annas Kirke* i Kbh. (1914), *Fredens Kirke* i Odense (1916–20). (Portræt sp. 2408).

Klinte.

klinte (*Agro'stemma gi'thago*), 1) art hørende til nellikefam.; linjelancetformede blade, store violetrøde kronblade, 5 grifler. I Danm. et alm. og skadeligt ukrudt, især i vintersæd. Frøene giftige. - 2) **k** bruges i overført bet. om noget slet el. værdiløst, f. eks.: skille **k** fra hveden (jfr. Matt. 13,27).

Klintebjærg, 35 m høj kalkklint NV f. Nykøbing S.

klintekonge, if. folketroen konge, der bor i Møns Klint. Til **k** er knyttet en del sagn, særlig om den vilde jagt.

klinteoldenborre (*Homa'loplia ru'ricola*), på Møns Klint forekommende lille oldenborreart.

klintepil, *bot.,* d. s. s. havtidse.

Klintholm, 1) havn på sydkysten af Møn; 2) hovedgård på Møn, fra 1798 i slægten Scavenius' eje. To hovedbygn., en ældre fra 1837 (arkitekt Hetsch), en nyere fra 1873–75.

'Klio (gr. *Klei'ō*, egl: den, som berømmer), i gr. rel. historiens muse.

klipfisk, gennemsaltet torsk, som efter grundig vaskning er tørret til et vandindhold på 35–40 %; tørringen foregik tidl. i det frie (på klipper; deraf navnet),

Klipfisken stables. Færøerne.

nu ofte kunstig. Hvis den lagres ved temp. over 12° C kan den angribes af en bakterie, der fremkalder rødfarvning, el. af skimmelsvamp (brunfarvning). **k** fremstilles fra gl. tid i N-Eur.; hovedeksportører er No., Isl. og Færøerne. **k** eksporteres navnlig til katolske lande, hvor den spises i fastetiden.

Kliplev, da. stationsby (Tinglev-Sønderborg); 567 indb. (1945).

klippe, mindre, over jordoverfladen ragende, fast fjeld.

Klippebjergene, da. navn på Rocky Mountains.

klippedue (*Co'lumba 'livia*), tamduens stamform, af udseende som den blå tamdue. Ruger på klippekyster fra Færøerne til N-Afrika og Middelhavet.

klippegrave. I bjergene anv. ofte huler og klipperevner som grave i oldtidens forsk. afsnit.

klippegrævlinger (*Hyraco'idea*), pattedyrgruppe beslægtet m. elefanter og søkøer; haleløse, gnaverlign. dyr af harestørrelse. Tænerne m. flade negle, i overmunden et par gnaverlign. fortænder. Dels bladædere, der lever i træer, dels græsædere, der lever på klipper. Afr. og V-Asien.

klippehane (*Ru'picola ru'picola*), orangerød spurvefugl af duestørrelse, stor fjerkam, opfører parringsdanse. Amazonlandene.

klippeland, ujævnt lavland med undergrund af fast fjeld.

klippesejler ('*Apus 'melba*), ret stor sejler. Mørkt bånd over den hvide underside. Ruger på klippesider. S-Eur., Afrika, S-Asien. Sjælden gæst i Danm.

klipping, skandinavisk møntstykke af kantet form, fremstillet v. klipning af præget metalstykke, udmøntet under krig med ringere metalværdi end den pålydende, først under Chr. 2. og Gustav Vasa 1519–23, sidst 1677; almindeligst var **k** under Den Nord. Syvårskrig.

'klirer ('*Tringa*), langbenede og langnæbbede småvadere, bindehud ml. tænerne. Nordl., adsk. arter i Danm. Hertil rødben, tinksmed, mudder-**k** m. fl.

klirfaktor, mål for forvrængning hidrørende fra overtoner i forstærkere og radioanlæg.

-'klise (gr. *klisis* bøjning), hældning.

klister, klæbestof, væs. bestående af stivelse opvarmet i vand til en tykflydende masse, fabriksfremst. ved dampkogning og tilsætning af alkalier og syrer evt. konserveringsmidler; anv. som klæbemiddel ved tapetsering, bogbinderarb. m. m.

klistermarmor, se marmorere.

klisterål, d. s. s. eddikeål.

klit, af vinden opdynget høj af flyvesand. **k** vandrer i vindretningen, idet sand føres op ad 5° skrånende vindside og triller ned ad ca. 30° skrånende læside. I ørkenegne dannes barkaner, idet de lave dele flyttes ret hurtigt; i Danm., hvor lave dele bindes af fugtighed, vandrer toppen hurtigst, og parabelformede **k** opstår. Ved bevoksning standser **k**-s vandring.

Klitgaard, *Kaj* (f. 1888), da.-amer. forfatter. Opr. sømand; amer. soldat i 1. Verdenskrig. Af hans bøger er overs. *Mit Skib er ladet med* (1932) og den poet.-fantastiske skibsdagbog *Hr. N. N.s Vidunderlige Rejser* (1934).

Klitgaard, *Mogens* (1906–45), da. forfatter. Hans sociale romaner *Der Sidder en Mand i en Sporvogn* (1937) og *Gud Mildner Luften for de Klippede Får* (1938) omhandler bl. a. arbejdsløsheden, medens hans hist. romaner *De Røde Fjer* (1940) og *Ballade på Nytorv* (1941) skildrer henh. begivenhederne i Kbh. 1807 og da. rokokotid, set fra små hverdagsmenneskers standpunkt. *Den Guddommelige Hverdag* (1942) meddeler indtryk af Danm. under besættelsen. Stilen påvirket af Hamsun. (Portræt sp. 2409).

Klitgården, sommerbolig for Chr. 10. på Skagen, opført 1914 af Ulrik Plesner.

Klitmøller, ladeplads, badested og fiskerleje NV f. Tisted; 797 indb. (1945).

klitoldenborre (*A'nomala. 'aenea*), torbist. Metalgrøn m. brune vinger. Klitegne.

klitplantager, træplantninger (overvejende bjergfyr, endv. hvidgran, sitkagran m. m., kun lidt løvtræ), der af staten er udført i Hjørring, Tisted, Ringkøbing, Ribe og Tønder amter for at opnå en varig dæmpning af sandflugten; det saml. areal udgjorde 1946 ca. 40 000 ha, der administreres af klitdirektøren *med bistand af plantører og klitassistenter.* Også i andre dele af landet findes **k** (Tisvilde, Rørvig, Bornholm), udført af staten el. vedk. amt.

klit-rose ('*Rosa spino'sissima*), art af rosenfam., en lav busk med talrige, tætstillede torne, hvidlige kroner og tykke, sortebrune hyben. I Danm. hyppig i klitterne langs Vesterhavet.

klitsommerfugl ('*Satyrus se'mele*), dagsommerfugl, ligner perlemorsommerfugl, mangler de sølvglinsende pletter. Alm. i klitegne (Ill. se tavle Sommerfugle).

klitspade, spade med langt, fladt blad, skaft og håndtag; benyttes ved klitplantning.

klittag, *bot.,* d. s. s. hjelme.

klittorn, *bot.,* d. s. s. havtidse.

klitvæsenet. Kampen mod sandflugten i de i privat eje værende klitter er organiseret ved lov af 29. 3. 1867. I hvert amt, hvor der findes skadelig sandflugt, er nedsat en sandflugtskommission, hvis formand er den for amtet ansatte overklitfoged; til assistance ansættes klitfogeder; kommissionen bestemmer, hvilke sanddæmpningsarb. der skal udføres. Overtilsyn føres for de N- og V-jy. amter af klitdirektøren, for de øvr. amter af vedk. amtsråd.

Kliu'tjevskaja Sopka [-'tʃæf-], højeste bjerg på Kamtjatka; 4778 m; udslukt vulkan.

KLM, fork. f. *Koninklijke Luchtvaart Maatschappij.*

klo, 1) *zool.,* hætteformet horndannelse på det yderste finger- og tåled hos krybdyr, fugle og pattedyr. **k** vokser ved, at der stadig dannes nyt horn ved bagranden, medens spidsen slides af. Negle, klove og hove er omdannede **k**; 2) *søv.,* den mod masten vendende, gaffelformede ende af bom el. gaffel; klofald, tovet, hvori den ved masten nærmeste ende af gaffelen hejses.

kloaber, d. s. s. egernaber.

klo'ak (lat. *cloare* rense), hos en del dyregrupper en fælles udførselskanal for tarmen, kønsorganerne og nyrerne.

kloakanlæg, anlæg til bortledning af spildevand, regnvand o. l. fra bebyggede områder. Tidl. bortførtes spildevand og regnvand sammen i åbne rendestene og grøfter, medens latrinen kørtes bort i vogne; disse sundhedsfarlige forh. er nu i alle større byer ændret ved indførsel af **k.** k får fra husholdn. tilførsler fra køkkenvaske, håndvaske, W.C. m. m., idet vandet gnm. vandlåse løber til ejendommens lodrette el. skrå afløbsrør, faldrørene, og derignm. til kloaken. En del af de lodrette faldrør skal if. afløbsregulativerne føres op over taget, sål. at **k** udluftes. Afløbende regnvand fra tagflader o. l. føres gnm. tagrender og tagnedløb til rørbrønde, hvorfra det gnm. rørbrøndenes vandlåse føres til kloaken. Afløbsvandet fra gårdbelægninger, gader o. l. føres gnm. rørbrønde i dybdepunkterne til kloaken. **k** kan være udført som det ældre fællessystem el. som det nyere separatsystem. Ved fællessystemet føres det stærkt forurenede vand fra husholdninger m. m. bort i samme ledninger som det kun lidt forurenede regnvand fra tagflader m. m. Da spildevandet kun udgør 2–3% af vandmængden under styrtregn, og da ledningerne må dimensioneres således, at de kan bortføre denne styrtregn, er det klart, at de i tørvejr kun fører en ringe strøm langs bunden. Af økon. grunde, og da især når det er nødvendigt at pumpe vandet, udføres **k** med overfald, d. v. s. anordninger, der fører den vandmængde, der overskrider spildevandsmængden mere end nogle få gange, direkte til recipienten. Der vil således ved fællessystemet under regnskyl komme en forurenet strøm til vandløbet. Rensningsanlægget må dimensioneres udfra den stærkere belastning under regnskyl, hvilket er dyrt.

I separatsystemet føres kun spildevandet bort i de egl. kloakledninger, medens regnvandet ledes direkte til det nærmeste vandløb el. lign. tildels gnm. åbne grøfter. Rensning af regnvandet kan undværes el. være meget enkel og billig, medens rensningen af spildevandet kan gøres effektiv. Separatsystemet kræver derimod et til dels dobbelt ledningssystem, hvilket kan blive mere el. mindre fordyrende. Valget ml. de to systemer må træffes i hvert enkelt spec. tilfælde. For at spare på ledningsdimensionerne kan, hvor forholdene tillader det, indrettes såk. sparebassiner, d. v. s. beholdere, hvortil vandet under regnskyl løber fra kloaken for siden, når regnskyllet er ophørt og vandføringen i ledningerne mindsket, atter at løbe til kloaken. På kloakledningerne anbringes nedgangsbrønde af h. t. inspektion og oprensning. (Vedr. rensningsanlæg se: emscherbrønd, septictank, biologisk rensning.).

kloakdyr (*Mono'tremata*), primitive austr. pattedyr, udgør en særlig underklasse, forsynet m. kloak, hos hannen udmunder urinlederen i kloaken og ikke gnm. parringslemmet. **k** lægger æg, mælkekirtlerne munder ikke på dievorter, men ignm. talrige små porer. Mangler tænder, kæberne beklædt m. et hornagtigt næb. Hertil næbdyr og myrepindsvin.

kloakgas, den af kloakslam gnm. anaërobe processer udviklede gas. **k** anv. til drift af kloak-rensningsanlæggets maskineri, opvarmning af rådnetankene (hvorved rådneprocesserne fremskyndes), bildrift el. iblanding i belysningsgassen. Den brændbare del af **k** består af metan.

kloakledninger udføres af glaserede lerrør, betonrør og indenfor bygninger af asfalterede støbejernsrør. Mindre ledninger er cirkulære, større ofte spidsbundede af h. t. selvrensningen.

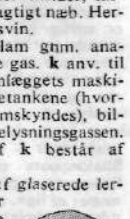

Tværsnit af kloakledning.

kloakvæsen, sammenfattende betegn. f. indretn. og drift af et kloakanlæg og for den herfor ansvarlige institution.

kloasma, anden stavemåde for chloasma.

klode, *astron.*, d. s. s. himmellegeme.

Heinrich v. Kleist.

P. V. Jensen Klint.

Mogens Klitgaard.

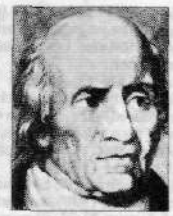

F. G. Klopstock.

'Klodoveg, fordansket skrivemåde for Chlodovech.

klodsforme, d. s. s. blokforme.

Klods-Hans, da. polit.-satir. ugeblad, udk. 1899–1926.

klodstrin, nederste trin i trappe, når dette når uden for forvangen og her er udformet som cirkel, spiral el. lign. (ill. se vindeltrappe).

klodstræ, træ der er af for god kvalitet til brænde, men p. gr. af knaster, dårlig form o. a. kun er tarveligt gavntræ.

Klodzko ['klɔtskɔ], *ty. Glatz, by i Ślask* (Schlesien), Polen, i den mellemste del af Sudeterne; 23 000 indb. (1946). Banecentrum. Po. 1945.

Kloë, anden stavemåde for *Chloë.*

klofrøer, d. s. s. sporefrøer.

klohånd, misdannelse af hånden efter beskadigelse af en armnerve (nervus ulnaris); yderste fingerled er kloagtigt krummet.

klokke (*Cam'panula*), slægt af k-fam., urter med klokkeformede, blå (sjældent hvide) kroner med 3 støvfang. Førsthanlig. Frugten en kapsel. 230 arter, i Danm. er 9 vildtvoksende. Mange **k**-arter er prydplanter på friland.

klokke, hult, nærmest keglestubformet metallegeme, der giver lyd ved at slås m. en knebel. **k** støbes af klokkemetal el. stål, oftest fra flammeovn og i lerform. **k** brugtes i fl. førkristelige religioner. De første kirke**k** fandtes i 6. årh. e. Kr. i Engl., de blev ikke støbt, men smedede og var af ringe volumen. Først i 14. årh. findes større **k**, som da var støbte. Bl. de største er **k** i Kreml fra 1533 (Tsar Kolokol), der vejer 220 t. Hovedk i Peterskirken i Rom vejer 19 t. Den ældste bevarede da. **k** er malmk i Smollerup kirke v. Viborg fra ca. 1200; fra 14. og 15. årh. er fl. hundrede **k** bevaret, deribl. mange med lange indskrifter, også visende **k**-s navn, hvormed den blev døbt. 2) *søv.*, lovbefalet tågesignal for ankerliggere, bruges også til at slå glas.

klokke, elektr., d. s. s. *ringeapparat*, elektr.

klokke, pneumatisk, *med.*, lufttæt kammer, hvor en person kan behandles med stigende og faldende lufttryk. Anv. især ved lungeudvidelse.

klokkebæger-kulturen, tidlig metalkultur fra midten af 2. årtusinde f. Kr., har fået navn efter et i dens grave alm. forekommende lerbæger af klokkeform. **k**-s hjemsted er Spanien, hvorfra den har bredt sig med folkevandringer til Vesteuropas kystegne, samt Centraleuropa. I Danmark viser den sig i yngre stenalders slutning sammen med den yngre enkeltgravskultur.

klokkebøje, d. s. s. klokketønde.

klokkedyr (*Vorti'cellidae*), fam. af infusionsdyr, fastsiddende, stilkede, kolonidannende. Alm. i ferskvand.

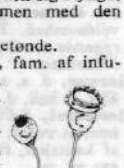

Klokkedyr.

klokkefrø (*Bom'bina bombina*), lille tudselign. frø, rødplettet underside, dens kvækken minder om klokkeklang. I Danm. navnlig på småøerne i den østl. del af landet.

klokkefugl (*Chasma'rhynchus nuai'collis*), hvid, duestor, brasil. spurvefugl. Klokkelign. stemme.

klokkehyacint (*Scilla non 'scripta*), en til liljefam. hørende løgvækst med blå, hængende, klokkeformede blomster i en ensidig klase. Prydplante i haver.

klokkeisolator, porcelænsisolator benyttet ved telefon- og telegrafledninger samt ved stærkstrømsanlæg for lavspænding.

klokkelyng (*'Erica*), slægt af lyngfam. Halvbuske el. buske (sjældent træer) m. nåleformede blade. Blomster 4-tallige med krukke- el. cylinderformet krone. 500 arter, især Kaplandet og Middelhavslandene. Alm. **k** (E. tetralix) med røde kroner, er alm. i Danm. i hedemoser. En art (E. arborea) leverer træet til bruyère-piber. I haver er mange arter og sorter anv. som prydplanter.

Klokkelyng.

klokkemetal el. *klokkebronze*, hård kobberlegering m. 20–22% tin og evt. zink, jern og bly, dog helst så lidt som muligt. Legeringen skal være overordentlig homogen og af ret stor styrke og hårdhed.

»Klokken«, autom. tidsmelding v. KTAS.

klokkeringning før gudstj. kendes fra 6. årh. Siden blev det også skik at ringe morgen (middag) og aften. Der skelnes ml. alm. **k,** hvor hele klokken sættes i sving, klemtning og kimning.

klokkeslæts observation, *søv.*, tages til bestemmelse af et steds (skibs) klokkeslæt i observationsøjeblikket ved måling af et himmellegemes højde; bruges til bestemmelse af stedets længde. Andre **k** fås ved optiske el. akustiske tidssignaler (f. eks. radiotidssignaler).

klokkespil, d. s. s. carillon.

klokkestabel, tårnlignende tømmerkonstruktion, hvori kullede kirkers klokker hænger. De få fra middelalderen bevarede **k** kan være monumentalt udformet; simple, moderne typer endnu ret alm. i Jylland.

klokkestol, træ- el. jernkonstruktion, hvori tårnklokker hænger.

klokketræ (*A'butilon 'striatum*), art af katostfam., har håndfligede blade og store, hængende, gule, klokkeformede blomster; stueplante, ca. 1/2 m høj.

klokketønde, flydende sømærke af jern med klokke, hvis knebler arbejder ved søens bevægelse, hyppigt forsynet med fyrlanterne. (Ill. se tavle Sømærker).

'klo'kobling, en særlig koblingsform, v. hvilken man kan etablere forb. ml. to i hinandens forlængelse liggende aksler. Den ene aksel har en fast, den anden en på akslen forskydelig »klo«, et cylindrisk legeme med fremstående tappe, som passer til fordybninger el. udskæringer i den modstående klo. Forb. etableres ved forskydning af den bevægelige klo.

klo'n (gr. *klón* kvist), betegn. f. grupper af individer fremkommet gnm. ukønnet formering (deling, podning, knopskydning) af eet moderindivid. **k**-s individer er genotypisk ens i lighed med de såk. rene liniers. Eks: Jordbær af given sort, frugtsorter, parthenogen. bladlusgenerationer, enæggede tvillinger.

Klondike ['klåndaik], tidl. berømt guldfelt i Yukon-territoriet i Canada, ved **K** River, en biflod til Yukon River. Guldfund 1896 førte ca. 40 000 guldvaskere hertil, nu foretages guldudvindingen af kapitalstærke a/s. Guldprod. var år 1900 22,3 mill. doll. og 1939 3 mill. dollars.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

klo'niske kramper (gr. *kloneín* sætte i heftig bevægelse), kramper, som viser sig ved stødvise bevægelser af lemmerne el. ansigtet.

Kloos [klo:s], *Willem* (1859–1938), holl. forfatter og litteraturkritiker. Som medstifter af »De Nieuwe Gids« en hovedfig. ved fornyelsen af den holl. litt. **K** var i 80erne bet. som lyriker (især sonetdigter), *Verzen I* (1894).

Kloppenborg-Skrumsager, *Hans Diderik* (1868–1930), sønderjysk politiker. Søn af Jørgen N. H. Skrumsager. Gårdmand i København (Hadersley amt), landdagsmand 1908–18; under Flensborgkonflikten 1918–20 bl. H. P. Hanssens modstandere. Da. landstingsmd. (Venstre) 1920–28.

Klopstock ['klɔpʃtɔk], *Friedrich Gottlieb* (1724–1803), ty. forfatter. **K,** der 1751–70 mest boede i Danm., understøttet af hoffet, skabte med sine oder og digte i *frie rytmer den høje stil i ty. lyrik. Det* uplastiske rel. epos *Messias* (1748–73) begejstrede samtiden, mens hans bardieter, germ. kordramaer, befrugtede senere ty. patriotisme, spec. det nazist. drama. (Portræt sp. 2409).

klo'r (gr. *chlórós* grøngul), grundstof, kem. tegn Cl_2, atomnr. 17, atomvægt 35,45, vf. 3,2 g/l v. 0°, smp. ÷ 101,6°, kp. ÷ 34,6°, valens 1, 3, 5 el. 7. Grøngul, stikkende lugtende, giftig luftart tilhørende halogenerne. Næst efter fluor det mest reaktionsdygtige grundstof, der kendes. **k** forener sig direkte m. alle andre grundstoffer undt. de ædle luftarter og ilt. Ilt kan dog ad omveje danne fl. forb. med **k.** **k** angriber (oksyderer) mange org. stoffer, herpå beror **k**-s blegende virkning. **k** forekommer i naturen kun som kem. forb., oftest m. alkalimetaller, f. eks. i natriumklorid. **k** fremst. tekn. v. elektrolyse af natriumkloridopløsning, hvorved der samtidig vindes brint og natriumhydroksyd. Det anv. især som oksydationsmiddel og som blegemiddel. **k** forhandles fortættet til vædske under tryk på stålbeholdere.

klor-, klorforbindelser af metaller (eks. klornatrium), benævnes nu oftest som vedkommende metals klorid (natriumklorid).

klo'ra'l (*klor* + *alkohol*), trikloracetaldehyd, fremstilles af klor og alkohol, ret ubestandigt i fri tilstand. **k** anv. i form af kloralhydrat i med. som sovemiddel og ved børnekramper, da det er ret ugiftigt og virker udtalt krampestillende. Anv. i vore dage mindre p. gr. af ilde smag. Misbruges af alkoholister, der får en ruslign. tilstand ved indtagelse af **k.**

klora'mi'n, 1) org. forb. fremstillet ud fra toluol som et biprodukt ved sakkarinfremst. Virker æggehvideopløsende og bakteriedræbende, anv. til rensning og desinfektion af sår, som oksydationsmiddel, bl. a. til uskadeliggørelse af sennepsgas. 2) NH_2Cl, ubestandig (eksplosiv) i fri tilstand. Mellemprodukt (som opløsning) ved fl. kem. synteser.

klo'ra't, salt af klorsyre.

kloratsprængstoffer, sprængstoffer, der som iltgivende stof indeholder kaliumklorat.

klorbenzol, C_6H_5Cl, monoklorbenzol, fås af benzol og klor. Anv. bl. a. i farvestofindustrien.

klor'brinte, *HCl*, farveløs luftart m. stikkende lugt. *Forekommer i naturen* bl. a. i vulkanske luftarter. **k** er meget letopløselig i vand (den mættede opløsning indeholder v. alm. temp. indtil 38% **k**), opløsn. er saltsyre. **k** fremst. direkte af klor og brint (vandgas, metan), men hoveds. af natriumklorid v. indvirkning af konc. svovlsyre. Anv. til fremst. af saltsyre.

klorbromsølvpapir, d. s. s. gaslyspapir.

klo'rbutо'l, d. s. s. kloretone.

klo'rcya'n [-sy-] (*klor-* + *-cyan*), *CNCl*, giftig luftart, kp. 12,5°, anv. som kem. kampstof.

klordioksyd fremst. af klorater el. kloriter med syre; anv. til cellulose og melblegning og som svampedræbende middel (fungicid) til frugt.

klore'tone (*kloroform* + *acetone*), *klorbutol, anesin, triklor-tertiær-butylalkokol*, let bedøvende klorforb., anv. mod kvalme.

klorforgiftning hos planter skyldes stærk gødskning med klorholdige kaliumsalte el. anv. af natriumklorat til ukrudtbekæmpelse el. oversvømmelse med saltvand. Blege-mørkebrune bladpletter kan være symptom på **k.**

klo'ri'd, salt af klorbrinte.

klo'rit (gr. *chlórós* grøngul), gruppe af mørkt grønne glimmerlignende mineraler med uelastiske spalteblade. Silikater af *Mg, Fe* og *Al*. Forekommer i små mængder som omdannelsesprodukt af augit, hornblende o. a. mineraler.

kloriter, saltene af klorsyrling ($HClO_2$), fremst. siden 1940 i større målestok ud fra kalk og klor (over klorat→klordioksyd); natriumklorit anv. til talrige blegningsprocesser og til fremst. af klordioksyd.

klorito'i'd (gr. *chlórós* grøngul), $H_2(FeMg)Al_8SiO_9$, mørkt grønligt mineral hørende til sprødglimmerne; forekommer i særlige glimmerskifre.

klo'ritskifer, mørkegrøn, blød krystallinsk skifer, hvis hovedbestanddel er klorit. Forekommer især i grundfjeldet.

klorkalk, blanding el. kem. forb. af kalciumhypoklorit (som er den virksomme bestanddel) og kalciumklorid samt noget kalciumhydroksyd. Fremst. ved indvirkning af klor på kalciumhydroksyd. Anv. som blegemiddel, oksydationsmiddel og desinfektionsmiddel.

klorkautsjuk (Tornesit, Alloprene, Perlon) fremst. ved reaktion ml. klor og kautsjuk opløst i tetraklorkulstof til et klorindhold på 65–68%; **k** er opl. i mange organiske opløsningsmidler og anv. s. m. tørrende olier og alkydharpikser som korrosionsbeskyttende maling. Med klorbrinte giver kautsjuk kautsjukhydroklorid (Pliofilm, Marbon, Tensolite), der anv. til regnslag, paraplyer osv. samt til emballage.

klorknaldgas, en blanding af lige dele klor og brint. **k** vil ved antænding el. stærk belysning reagere under eksplosion under dannelse af klorbrinte efter ligningen $Cl_2 + H_2 \rightarrow 2HCl$ + varme.

kloro'for'm, $CHCl_3$, triklormetan, farveløs vædske, kp. 61°, vf. 1,5, blandbar med alkohol og æter, uopløselig i vand. Stærk sødlig lugt. Ved indvirkning af lys og luft omdannes **k** efterh. delvis til klor, klorbrinte og karbonylklorid, alle (især sidstnævnte) for organismen meget skadelige stoffer. **k** til med. brug må derfor være ren og opbevares beskyttet mod nævnte påvirkninger. Stabiliseres desuden ved tilsætning af forsk. beskyttelsesstoffer. Anv. til narkose og som opløsningsmiddel for mange stoffer.

kloro'fy'l (gr. *chlórós* grøngul + *fýllon* blad), d. s. s. bladgrønt.

klo'ro'm (gr. *chlórós* grøngul + *-oma*), sjælden lidelse med grønlige, svulstlign. knuder, måske beslægtet med leukæmi.

kloropren, klorbutadien, $CH_2 = CHCCl - CH_2$, farveløs vædske, kp. 59°; polymeriseres let til kautsjukagtige formstoffer.

klo'rose (gr. *chlórós* bleggrøn), blegsot.

klo'rpikri'n (*klor* + gr. *pikrós* bitter) el. *nitrokloroform*, meget giftig vædske, anv. som kem. kampstof (kvælende gas).

klo'rsulfo'nsyre, $ClSO_2OH$, svovlsyrens monoklorid. I luften stærkt rygende vædske. Forener sig med vand med eksplosiv *voldsomhed. Fremst. af klorbrinte* og rygende svovlsyre. Anv. især i farvestofindustrien.

klorsur, d. s. s. salt af klorsyre, klorat. Eks. **k** kali, d. s. s. kaliumklorat.

klorsvovl, S_2Cl_2, fås ved at lede klor i smeltet svovl; anv. til koldvulkanisering af kautsjuk, fremst. af faktis, sennepsgas m. m.

klorsyre, $HClO_3$, ikke bestandig i fri tilstand. Eksploderer v. forsøg på isolering. Saltene kaldes klorater.

klorsølvpapir, fot. kopieringspapir m. klorsølvemulsion.

klorsølvplader, fot. plader m. klorsølvemulsion. **k** er langsommere end bromsølvplader og anv. t. diapositiver.

klorundersyrling, *HOCl*, svag syre, kun holdbar i opløsning, hvor den kan dannes (s. m. saltsyre) af klor og vand. Saltene kaldes hypokloritter og anv. ligesom **k** (i klorvand) som oksydations-, desinfektions- og blegemiddel.

klorvand, mættet opløsning af klor i vand. Kloret reagerer delvis m. vandet under dannelse af saltsyre og klorundersyrling. Anv. til blegning og desinfektion.

klorvinyldiklorarsin, vædske anv. som kem. kampstof (»lewisit«). Virkning som sennepsgas, men svagere.

klorætyl, gl. betegn. f. ætylklorid.

klos [klos] (eng. *close* nær), *søv.*, tæt til, tæt ved; **k** bidevind, sejle bidevind så tæt til vinden, at sejlene netop står fulde; **k**-rebet sejl, mindsket sejl ved at stikke alle reb ind.

klo'set (fr. *closet* et aflukke), rum, hvori en beholder til opsamling af de mennesk. udtømmelser findes, samt navn på selve denne beholder (jfr. W.C.).

kloster (lat. *claustrum* indelukke), fællesbolig for medlemmer af en gejstlig orden. **k** *kendes fra buddhismen, taoismen, kristendommen og muhamedanismen.* Det kristne munkevæsen beg. i 4. årh. i Østen, i 5. årh. i Vesten. I sin klassiske, også i Danm. alm. form, består det kat. kloster af 4 fløje, hvoraf kirken enten er den nordre el. søndre, lukkende sig om en kvadratisk gård, til hvilken de åbner sig med buegange (korsgang). Boligfløjene er gerne i 2 etager. Ø-fløjen rummer nederst, regnet fra kirken, sakristi, forsamlingssal (kapitelsal) og fritidsstue, S- (el. N-)fløjen spisesal (refektorium) og evt. køkken, V-fløjen økonomirum. Sovesalene (dormitorierne) er i 2. etage, munkenes altid i Ø-fløjen, med trappe ned i kirken af hensyn til nattegudstjenesten; fra den senere middelalder indrettedes celler som sove- og opholdsrum for beboerne. De ældste **k** lå på landet, medens tiggermunkenes **k** lige fra beg. lå i byerne.

klosterfrøken, en i et kloster indskreven frøken, der ikke har aflagt noget løfte, og derfor frit kan træde ud; anv. om medl. af visse adelige frøkenklostre; tilsv. klosterfrue om enker.

klosterhæv(n)ing, de årl. pengeydelser, der udredes til de i stiftelser (klostre) indskrevne damer.

Klosterlasse, egl. *Laurids Nielsen* (1538–1622), no. jesuit, spillede en bet. rolle i forsøgene på at rekatolicere Sv. omkr. 1575–80. 1609 forsøgte han sig i Danm., fremkaldte her en antijesuitisk lovgivn.

klosterløfte omfatter lydighed, kyskhed og fattigdom, aflægges efter en prøvetid af den, der vil indtræde i et kloster. **k** er livsvarigt (men kan løses af paven).

Klosterneuburg [klo:stər'nɔyburk], by i Niederösterreich nær Wien m. berømt augustinerkloster; 15 000 indb. (1946).

klostersyning, tællesyning udført på åbentvævet stof: grenadine, javalærred o. l. Mønstrene rent geometriske.

'Klōthō (gr: spindersken), i gr. rel. den ene af de tre moirer.

klov, brænde, 60–80 cm l., mindst 15 cm diameter, kløvet mindst een gang.

klov, den kapsellign. klo, som omgiver det yderste finger- og tåled hos de parrettåede hovdyr; klovbeskæring foretages undertiden hos kvæg, der ikke på naturlig måde får klovene passende slidt, er særlig påkrævet efter en overstået mund- og klovsyge. – Tekn. udnyttes formalede klove og hornmel som (*langsomt virkende*) *kvælstofgødning i gartnerier* og til vindyrkning m. m.

klovdyr, d. s. s. parrettåede hovdyr.

klovn (eng. *clown* bondeknold), opr. komisk figur i ældre eng. skuespil, hos Shakespeare også kaldet fool (nar). Senere en typisk figur i eng. julepantomimer af lign. art som cirkus-**k.** Dennes udstyr: melet ansigt, struttende rød paryk og posede bukser viser tillige slægtskab m. den ital. maskekomedies Harlekin.

klovolie, udvundet ved udkogning af klove og skinneben, anv. til smøring af finere maskindele, tilsætn. til mineralsmøreolier og til læderforarbejdning.

klub (eng. *club*), forening m. selskabeligt, litt., polit. el. andet formål, hyppigt begrænset til mindre kreds efter nærmere optagelsesregler. Kom særlig frem i Engl. i 18. årh.

Kluck, *Alexander von* (1846–1934), ty.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

generaloberst, 1914–16 chef for 1. armé, som invaderede Belgien. Måtte under Marneslaget efter indgriben fra den øverste hærledelse opgive en vistnok gunstigt påbegyndt indkredsningsmanøvre.

kludemosaik (eng. *pieced work* sammenstykket arbejde), sammensyning af kulørte klude i forsk. geom. mønstre dannet af trekanter, firkanter, sekskanter m. m. Syningen har en vrangside p. gr. af kludenes ombøjede kanter mods. den middelalderlige mosaiksyning, der er ens på ret- og vrangsiden, idet kludene (tykke filtagtige) her syes sammen med tilstødende kanter.

[1]Kluge, *Friedrich* (1856–1926), ty. sprogforsker. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (1882–83).

Kluge, *Günther von* (1881–1944), ty. general. Armé-chef i Polen 1939, i Frankr. 1940; fra nov. 1942 ledende på centrale del af Østfronten; 6. 7. 1944 Rundstedts efterflg. som øverstkommand. på Vestfronten, fjernet efter Paris' fald, kort lefter død.

klumme, alm. ordform for kolumne.

klumpfisk ([1]*Molidae*), indtil 3 m store

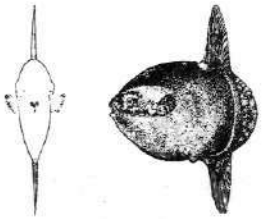

høje, sammentrykte fisk m. ganske små finner, pelagisk i varmere have, driver nu og da ind på da. kyster.

klumpfod (*pes varus*), oftest medfødt misdannelse; fejlstilling af foden, der er drejet indad og sammenbøjet. Bør opereres så tidligt som muligt.

[1]Klumpke'ske lammelse (først erkendt af den ty. nervelæge Déjerine-Klumpke (1859–1927)), lammelse af hånden, tillige med forsnævring af pupillen, som følge af overrivning af nervebundt på halsen. Optræder navnlig hos børn født ved vanskelig fødsel.

klunker (ty.), possementmagerarbejde, frynser samlet i kvaster, hvoraf 80ernes og 90ernes interiørkunst har fået betegn. klunkestil.

klup, 1) *tekn.*, vindejern til fastholdelse af

skærebakker til gevindskæring; 2) *skovbrugsredskab* til måling af træers tykkelse, består af en i cm inddelt lineal med to arme, af hvilke den ene sidder fast og vinkelret på linealen ved inddelingens nulpunkt, og den anden er forskydelig hen ad linealen.

klu[1]si'l (lat. *claudere* lukke), *lukkelyd* el. *eksplosiv*, konsonant, der dannes ved fuldstændig afbrydelse af luftstrømmen gnm. munden, f. eks. k og b.

[1]klyde (*Recurvi[1]rostra avo[1]cetta*), langbenet, sort og hvid vadefugl m. opadbøjet næb. Veludviklet bindehud ml. tæerne. Nu ikke sjælden ynglefugl i Danmark. Trækfugl.

Klyde.

klyne, jysk betegn. for mosetørv mods. lyngtørv.

klynger, slægts- og samlingsnavn for alle de til slægten Rubus hørende arter f. eks. hindbær, brombær, fruebær, multebær.

klys (holl. *kluis* enebo, celle), *søv.*, huller i skibssiden, hvorignm. man stikker trosser til fortøjning.

[1]klysma el. kly[1]ste'r (gr. *klýzein* skylle), 1) gl. betegn. for vædske, der indbringes gnm. endetarmsåbningen; 2) lavement.

kly[1]stro'n (gr. *kly[1]stér* rør + elek*tron*), radiorør for meget korte bølger, mikrobølger. V. hj. af styrespændinger kontrolleres elektronernes hastighed.

Klytai[1]m(n)estra, i gr. sagnhist. Agamemnons hustru. Lod sig under Agamemnons fraværelse i den trojanske krig forføre af sin mands fætter Aigisthos, der i samråd med **K** dræbte Agamemnon ved dennes hjemkomst. **K** var moder til Ifigeneia, Elektra og Orestes. Den sidste dræbte på Apollons bud og med tilskyndelse fra Elektra sin moder for at hævne faderen.

[1]kly'ver (holl.), *søv.*, trekantet forsejl, der vandrer på k-staget fra fortoppen til enden af k-bommen. (Ill. se tavle Sejlskibstyper).

klæbersten, grønliggrå blød tæt stenart, bestående af talk, klorit og serpentin. Forekommer som lag i krystallinske skifre. Anv. til bygningssten (Trondheims domkirke).

klæde, fællesbetegn. for uldne stoffer til yderbeklædning, især herrestoffer. **k** i snævrere forstand er lærreds- el. kipervævede, bløde strøggarnsvarer med udpræget luv, f. eks. da. militærklæde.

klæde, *søv.*, omvikle, beklæde; **k** et tov: omvikle et tov med skibmandsgarn v. hj. af en k-kølle for at beskytte tovet mod slitage.

klædemøl (*Tin[1]eola biselli[1]ella*), lille sommerfugl m. spidse vinger, larven gnaver i klæde o. l. (Ill. se tavle Sommerfugle).

klædning, *søv.*, et skibs beklædning uden på spanterne af træplanker el. stålplader.

klæg, fedt, leret dynd, afsat i havet el. ferskvand.

Klægbanke, lav ubeboet ø i Ringkøbing Fjord; 3,3 km².

[1]klæ'ger (*Ta[1]banidae*), store fluer, hvis hunner er blodsugere og ofte stikker mennesker og pattedyr; betegnes fejlagtigt som bremser.

Klæg.

klækning af fisk, opdræt af fiskeyngel v. hj. af kunstig befrugtning. 1) *Tør befrugtning*, der giver stor procent befrugtede æg, anv. især v. laks og ørredarter. Moderfisken afstryges over tørt fad, og fra en moden hanfisk dryppes mælken over æggene. Efter omrøring sættes vand til, og befrugtn. foregår nu meget hurtigt. Æggene anbringes snarest i et klækkehus. Rent og rigeligt vand til-

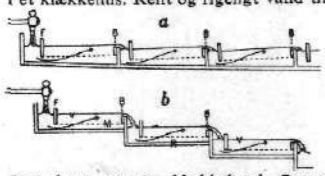

Længdesnit gennem klækkebord. R rendens eller »bordets« bund, F forvæg i klækkebakken, B bakkens bagvæg, der foroven består af metaltrådsvæv, M bakkens bundflade, der helt består af metaltrådsvæv, V vandoverflade. Pilene angiver vandstrømmens retning.

ledes fordelt ned over klækkebordene, der rummer rækker af klækkebakker. Efter en vis tid ses fosterets øjne som sorte punkter. Som øjenæg kan rognen tåle længere transport. Efter 2–4 mdr. (v. henh. 8° og 4°) er **k** til ende. 2) *Ved klækbende rogn*, f. eks. helt- og geddeæg, benyttes ikke klækkebakker, men man lader rognen klæbe til granris o. l., der udlægges i kurve el. kasser på beskyttede steder. Til kunstig **k** kan rognen anbringes i høje beholdere, hvori en vandstrøm holder æggene hvirvlende. Naturlig **k** kan fremhjælpes v. anlæg af grusbanker til legeareal i grusfattige vandløb, udlægning af grangrene o. a. i plantefattige søer m. v.

klængning, d. s. s. frøklængning.

[1]klæpål (oldn. *kleppr* klump), store, magre gule ål.

[1]Klæstrup, *Christian* (1820–82), da. tegner, medarb. ved »Corsaren«, har bl. a. ill. »Peder Pårs« og »Kærlighed uden Strømper« og skildret datidens københavnerliv i en række farvelagte tegninger.

Klöcker, se Ehrenstrahl (David Klöcker von).

kløe, ejendommelig hudfornemmelse, som udløser trang til kradsning. **k** forekommer ved hudsygdomme og lidelser i indre organer, i nogle tilf. (navnlig hos ældre personer og lokaliseret til legemsåbningerne) uden kendt grundlag.

kløpind, 1) nedgravet stolpe anbragt på marken, så løsgående kreaturer kan gnubbe sig mod den; 2) lille elfenbenshånd med skaft, man kunne klø sig med, indført i 2. halvdel af 18. årh., hvor de komplicerede og høje frisurer forbød tilstrækkelig rensning.

kløpulver, korte plantehår (f. eks. hårene i hyben), der fremkalder hudkløe.

klør (egl: kløver), en af de fire kortfarver.

kløvebrænde, d. s. s. klov.

kløver (*Tri[1]folium*), slægt af ærteblomstfam. med trefingrede blade, blomster i hoved med rød, hvid el. gul krone. 300

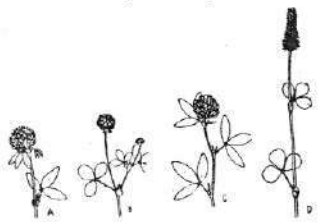

A. rødkløver, B. alsikekløver, C. bugtet kløver, D. blodkløver.

arter, i Danm. 16, deribl. på tørre sandmarker hare-**k** (T. arvense), på strandenge jordbær-**k** (T. fragiferum); på tørre marker gul **k** (T. procumbens) og fin **k** (T. minus), der har gule kronen Rød-**k** (T. pratense) er i landbruget den vigtigste græsmarksbælgplante i 1–2-årige græsmarker; der skelnes ml. tidlig og sildig rød-k. Endv. bugtet **k** (T. medium) m. bugtede stængler og smallere småblade; blod-**k** (T. incarnatum) m. valseformet aks og blodrøde kroner; begge oftest vildtvoksende. Alsike-**k** (T. hybridum) m. stilkede blomster (blegrøde) er ofte dyrket som foderurt og findes forvildet. I varige græsmarker er hvid-**k** (T. repens) den vigtigste græsmarksbælgplante. **k** har som andre bælgplanter ca. dobbelt så højt proteinindhold som de egl. græsser, hvorfor en passende **k**-procent vil være en fodringsmæssig fordel (se iøvr. græs).

kløverblærefod ([1]*Haplothrips* [1]*statices*), blærefod, der suger i kløverhoveder, hvorved frugtsætningen kan ødelægges.

kløvergnaver (*Phyto[1]nomus nigri[1]rostris*), snudebille, larverne gnaver i kløverens akselblade. Skadelig.

kløverhovedgnaver (*Phyto[1]nomus* [1]*meles*), snudebille, larverne gnaver i kløverhoveder. Skadelig.

Kløvermarken, område på NØ-Amager (Christianshavns fælled), benyttet som militærflyveplads. På en del af **K** anlagdes 1945 stor baraklejr f. ty. flygtninge (opr. 18 000).

kløvertræthed, plantesygdom, der viser sig ved, at kløveren pletvis ikke vil vokse. **k** skyldes især kløverål.

kløveråI (*Ty[1]lenchus* [1]*dipsaci*), rundorm, der snylter i kløverens stængel, især i rodhalsen. I Danm. blev angreb på rødkløver fundet i 1876 af P. Nielsen. **k** er hovedårsagen til kløvertræthed.

Kløveshøj, 100 m h. bakketop Ø f. Tissø, V-Sjælland.

kløvningsproces, *biol.*, det dyriske ægs første delinger. Oftest vil delingsfurerne gå helt gnm. ægget, men hos blommerige æg, f. eks. fugleæg, vil furerne være overfladiske, idet der danner sig en kimskive.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

km, fork. f. kilometer; km^2 = kvadrat kilometer;

K.M:t, sv. fork. f. Kunglig Majestät.

Knabstrup, hovedgård SV f. Holbæk; fra 1776 i slægten Lunns eje; Villars Lunn (d. 1865) tillagde her den gråskimlede **K**-hestestamme. Hovedbygn. fra 1861–62.

[1]Knackfuss [-fu:s], *Hermann* (1848–1915), ty. maler og kunsthistoriker. Hist. malerier i tøjhuset i Berlin. Udg. af serien *Künstler-Monographien* (1895 ff).

knaldgas el. *knaldluft,* blanding af ilt og brint, som v. antænding reagerer under eksplosion under dannelse af vand efter ligningen $2H_2 + O_2 = 2H_2O$ + varme. **k**-flammen, som opstår v. forbrænding af **k** i en særlig brænder, er en af de varmeste flammer, der kendes.

knaldhætte, civil betegn. for fænghætte.

knaldkviksølv, d. s. s. merkurifulminat.

knaldsignal, lydsignal frembragt ved knaldkapsler, der fastgøres på jernbaneskinner, og som eksploderer, når de overkøres. **k** anv. under særl. fareforhold for at henlede lokomotivførerens opmærksomhed på et følgende signal.

knaldsyre, *CNOH, fulminsyre* el. *karbonyloksim,* kendes ikke i fri tilstand, men kun i form af salte, fulminater (knaldsalte). Vigtigst er merkurifulminat, knaldkviksølv.

knaldsølv, *CNOAg,* sølvfulminat, eksploderer meget let.

knaldtræ (*[1]Hura [1]crepitans*), art af vortemælkfamilien, fra tropisk Amer. Frugterne springer ved modenheden op med et hørligt knald, og frøene spredes vidt omkring. Giftig mælkesaft.

knap, 1) lille skive af metal, træ, ben o. l., der fastsyes på tøjet. Anv. til pynt el. til lukning af klæderne, idet hver knap så svarer til et knaphul. Kendt i Eur. siden 14. årh; – 2) træskive som fladtrykt kugle m. huller t. flagliner, anbringes på toppen af master og flagstænger.

knaphulssting, syning der udføres som ill. viser.

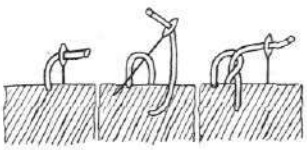

knapmager, nittestempel, hvormed naglehovedet formes.

knapost, ost fremstillet af kærnemælk, af hvilken ostestoffet udfældes ved opvarmning. Efter nogle dages smørsyregæring tilsættes salt og kommen, hvorpå osten formes.

knappenål, nål m. tilspidset skaft m. et hoved; fremstilles alm. i eet stykke af jern- el. messingtråd. Kendt siden oldtiden.

[1]knaran'd (*[1]Anas [1]strepera*), svømmeand, brun forvinge, hvidt spejl. Trækfugl, sjælden i Danm.

Knardrup kloster, tidl. kloster NV f. Kbh. (Ganløse sogn), grl. 1326 for cistercienser munke, efter Reformationen under Kbh.s univ., 1561 i kronens eje. Klosterbygn. helt forsvundet.

knasfuge, ganske smal fuge ml. mursten el. fliser.

knast, hos tokimbladede vedplanter den i moderskuddet ml. årringene liggende, indadtil jævnt tilspidsede begyndelse af en sidegren.

knastaksel el. *kamaksel,* i eksplosionsmotorer en med særligt formede »knaster« udstyret aksel, der styrer ventilernes bevægelse. **k** ligger parallel med krumtapakslen og drives fra denne gnm. en tandhjulsforbindelse.

knaster, d. s. s. kanaster.

Knatchbull-Hugessen [[1]nætʃbul [1]hju:gisn], Sir *Hughe* Montgomery (f. 1886), brit. diplomat. Medl. af den brit. delegation på fredskonf. 1919. Min. i Baltikum 1930–34, i Tehrān 1934–36, ambassadør i Kina 1936–38, i Tyrk. 1939–44. Siden 1944 ambassadør i Belgien og min. i Luxembourg.

[1]knav'el (*Scle[1]ranthus*), slægt af nellikefam., små urter med syldannede blade og små grønlige blomster uden krone. I Danm. 2 arter, af hvilke enårig **k** (S. annuus) er en udpræget surbundsplante, derfor alm. på kalktrængende agerjord.

knebel el. *knevel,* 1) en i en klokke bevægeligt ophængt metalstang, der ved at slå mod klokkevæggen får klokken til at klinge; 2) lille, tyk pind, der stoppes i munden på en person for at hindre denne i at skrige; også andre ting, der anv. til dette formål.

Knebel Vig, vig på V-kysten af Mols.

Kneipp, *Sebastian* (1821–97), ty. præst og naturlæge, »vanddoktoren fra Wörishofen«, kurerede med koldt vand. Kneippkuren vandt stor udbredelse.

Kneller [[1]nælə], *Godfrey* (1646–1723), eng. maler, f. i Lübeck. Elev af F. Bol. Har malet portrætter, bl. a. *Skønheder fra Hampton Court.*

knibe, *søv.,* 1) holde tæt til, f. eks. under bidevindsejlads, 2) standse, fastholde, f. eks. **k** en stopper til.

knibtangsbevægelse, gængs betegn. f. angreb, der tilsigter omfatning el. omringning af fjenden.

Knickerbocker [[1]nikəbɔkər], pseud. for Washington Irving.

Knickerbocker [[1]nikəbɔkər], *Hubert* (1898–1949), amer. journalist, rejsende korresp. i mange lande og til mange blade. Har bl. a. udg. *Red Economy and White Prosperity* (1935), *Is To-morrow Hitler's?* (1941). Omkom ved flyveulykke juli 1949.

[1]Knidos, oldgr. dorisk by i SV-Lilleasien. Her stod Praxiteles' berømte Afrodite-statue, Knidia (den knidiske).

Knieper [[1]kni:pər], *Hans* (d. 1587), flamsk maler. Indkaldt 1577 til Danm. for at deltage i udsmykningen af Kronborg.

Hans Knieper: Tapet. Christian 3; i baggrunden det belejrede København. (Nationalmuseet).

1582 afsluttedes kontrakt om Gobeliner med 111 aa. Konger (fra kong Dan til Fred. 2.). Efter deres fuldførelse vævedes *tronbaldakinen,* ligeledes til Kronborg (nu i nat.mus., Sthlm.). En del af gobelinerne er bevarede på Nat.mus., Kbh., og på Kronborg. Har bl. a. malet portrætter af *Fred. 2., Hertug Ulrik* (Fr.borg), samt *Chr. 4.* (Rosenborg).

[1]Knigge, *Adolf Freiherr von* (1752–96), ty. forfatter. *Über den Umgang mit Menschen* (1788), en berømt »Takt og Tone«.

Knight [nait] (eng: ridder), eng. adelstitel. Indehaverne tiltales med Sir foran deres døbenavn.

Knight [nait], *Eric* (1897–1943), eng. forfatter. Succesromanen *This Above All* (1941; da. – *Men Dette Fremfor Alt,* 1942), der giver et kritisk billede af Engl. under krigen.

Knightsbridge [[1]naitsbridʒ], gade langs Hyde Park, London.

Knights of Labor [naits əv [1]læ:bər] (amer: arbejdets riddere), amer. revolutionær arbejderorganisation, grl. 1869, hemmelig til 1881. Omf. især ikke-faglærte arb. Opløst i 1890erne efter udvikl. af AFL.

Knip[1]hofia (efter ty. botaniker H. *Kniphof* (d. 1765)) el. *fakkelbærer,* slægt af liljefam., kraftige løgvækster med højrøde el. gule blomster m. rørformet bloster i et langt aks. 70 arter fra Afr.; fl. arter er prydplanter i Danm.

Kniphofia.

kniplinger (nty.), håndarbejde, fremst. af fine tråde. Ægte **k** er kniplede el. syede, de irske hæklede. Mønstret forarbejdedes af tynde tråde uden væv el. net som grundlag. Kniplede **k** fremstilles med talr. pinde på et kniplebrædt (ill.), man benytter hørtråd, sjældent silke el. metaltråd. Syede **k** fremstilles med synål. Der findes også **k** med kniplet bund og syede mønstre. De første **k** kom i renæssancetiden fra Ital., de var fremstillede i klostre. Kunstfærdigt knyttede frynser var deres forløbere. Snart anv. **k** som pynt på klæder. Skikken bredte sig til

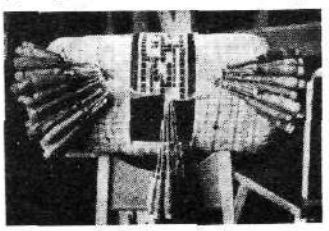

Tyskl. Kunsten nåede dog et højdepunkt i Nederl. (Flandern) og kom derfra i 17. årh. til Jylland (Tønder-**k**). (Ill. se Alençon-, Argentan-, Binche-, Brysseler-, Duchesse- og Tønderknipling).

knippel, brænde, 60–100 cm l., diameter under 10 el. 15 cm, ukløvet.

Knippelsbro (formodentlig opkaldt efter Hans Knips hus på Christianshavn), bro i Kbh. ml. Slotsholmen og Christianshavn. Den første **K** fuldførtes 1620, den nyeste i 1938. Den nye bro er en stålbjælkebro med dobbelt midterklap, der giver en fri gennemsejlingsåbning på 35 m. Når klappen er lukket, er den fri højde 5,7 m. **K** har en kørebane på 17 m og to 4 m br. fortove. (Ill. se bro).

knippepille, profileret pille, besat med $^3/_4$- el. $^1/_2$-søjleformede led, hvis antal kan variere fra 4 til 32. Opstod i senromansk, udvikledes ekstremt i gotisk arkitektur.

knitringsvand, vand indesluttet i små hulrum i krystaller og som sprænger disse med en knitrende lyd under ophedning. F. eks. indeholder natriumklorid ofte **k**.

[1]Knittel, *John* (f. 1891), schw. forfatter, f. i Indien. Har som internat. romanforfatter sans for det sensationelle. *Via Mala* (1934, da. 1935), samt talr. andre romaner.

knittelvers el. *knyttelvers* (ty. *Knüttel* knippel), sædv. parvis rimede vers med 4 trykstærke og ureglm. antal tryksvage stavelser; udviklet i 16. årh. på middelalderlig grund; fra ca. 1620 i Tyskl. og Danm. spottet af senrenæssancens teoretikere og digtere, men atter skattet og brugt under romantikken for deres enfold og kejtede ynde.

kniv, værktøj til at skære med, bestående af blad og skaft. Bladet kan sidde fast i skaftet, men kan ved lommek drejes om en stift og af en fjeder sikres i åben el. lukket tilstand.

knivafbryder, *elektr.,* afbryder bestående

af en kort kobberskinne med isoleret håndgreb, hvormed kniven trykkes ind ml. 2 kobberfjedre. Kniven danner den ene pol, fjedrene den anden. Jævnstrøms-**k** (moment**k**) er yderligere forsynet med en lille kniv, fæstnet til hovedkniven med en spiralfjeder, der bevirker, at afbrydelsen sker med et smæld, så at lysbuedannelse forhindres.

knivfisk (*Cen'triscus*), indopacifiske, m. nålefiskene beslægtede fisk, sammentrykte, knivskarpe.

knivmuslinger (*So'lenidae*), fam. af havmuslinger, lange, knivsbladlign. skaller. 3 arter i Danm.

Knivsbjærg, 97 m h. bakketop N f. Åbenrå. Hypp. anv. mødested f. tysksindede sønderjyder. På **K** rejstes 1899 45 m h. granittårn (Bismarckmonument), der ødelagdes v. sprængning af da. frihedskæmpere 16. 8. 1945.

Knivskjelodden ['kni:vʃælɑd:ən], No.s nordligste punkt, på Magerøy, V f. Nordkapp, 71°, 11′ 8″ n. br.

kno'b (beslægtet med *knop*), *søv.*, 1) *knude*, f. eks. råbåndsk; 2) mål for skibs fart: sømil pr. time (efter mærke**k** på loglinen).

'Knobelsdorff, *Georg Wenzel von* (1699–1753), ty. arkitekt, særlig virksom i Fred. d. St.s Potsdam, hvor han bl. a. opf. *Sans-souci* og ombyggede Stadtschloss (1745).

'Kno'ben, grund i Kattegat NØ f. Anholt.

knockout ['nɔk'aut] (eng: slå ud), afslutning på en boksekamp, hvis ene kombattant bliver slået i gulvet og er ude af stand til at rejse sig i løbet af 10 sek.; teknisk **k** betegn., at bokseren, uden at være talt ud, ikke kan fortsætte kampen.

knoglebetændelse kan være lokaliseret til benhinden (*periostitis*), selve knoglesubstansen (*ostitis*) el. knoglemarven (benedder, *osteomyelitis*). Oftest findes alle 3 former samtidig. Den akutte **k** viser sig ved smerte, hævelse, rødme, feber og funktionsforstyrrelser. Bl. kroniske **k** må nævnes tuberkulose og syfilis.

knoglebrud, d. s. s. benbrud.

knoglehuler, kalkhuler, i hvis bund findes et mer el. mindre tykt jordlag med talr. knogler af dyr (og mennesker). Hyppige i Ml.- og S-Eur. og Brasilien.

knoglemarvsbetændelse el. *benedder* (*osteomyelitis*) angriber især de lange rørknogler, lårben, skinneben, overarmsben. Der dannes bylder i benmarven, og betændelsen breder sig gnm. knoglevævet ud til benhinden, som løsnes, hvorved knoglevævet mister sin blodforsyning og falder hen. **k** er både akut og kronisk, skyldes oftest infektion. Behandl. var tidl. kir., nu helbredes friske tilf. med penicillin, kombin. m. kir. behandling.

knogler (*ossa*), legemets faste støttevæv, karakteriseres ved deres hårdhed, der skyldes vævets store indhold af fosforsur og kulsur kalk. Efter **k**-s form skelner man ml. 1) lange rørk (eks: lårben), 2) korte rørk (eks: mellemhåndsk), 3) fladek (eks: skulderblad) og 4) uregl.m. **k** (eks: hvirvlerne). **k** virker i bevægelsens tjeneste, idet den vilkårlige skeletmuskulatur, der udspringer og hæfter sig på **k**, bevæger dem. Bevægelserne foregår i leddene, i hvis dannelse **k** indgår med brusk klædte ledhoveder og ledskåle. **k**-væv er bygget 1) af kompakt **k**-væv og 2) svampet **k**-væv. Den kompakte substans udgør den ydre hårde skal, medens den svampede substans udfylder **k**-s indre. I det maskeværk, som sidstnævnte danner, ligger **k**-marven, hvor der dannes hvide og røde blodlegemer. Den kompakte substans indeholder nogle kanaler (de Haver'ske kanaler), der forløber i **k**-s længderetning. Omkr. disse kanaler, der indeholder **k**-s blodkar, er det faste **k**-væv ordnet koncentrisk og lagvis, og ml. de enkelte lag (lameller) ligger **k**- el. bencellerne i små hulheder (*lacunae*).

Øvre lårbensknogle.

knoglesk0rhed (*osteomalaci*), en i Danm. sjælden lidelse, som viser sig ved manglende kalk og andre ernæringsforstyrrelser i knoglerne, som bliver bøjelige el. skøre; skyldes muligvis mangel på visse stoffer i føden.

knojern, våben til anv. i nævekamp. Består i et jernstykke med huller til fingrene.

knold, *bot.*, opsvulmet plantedel med oplagsnæring. Det kan være stængelk (kartoffel, krokus) el. rodk (vorterod, gøgeurt).

knoldbakterier (*Rhizobium*) fremkalder knolddannelser på bælgplanternes rødder. **k** har evne til at kunne overføre luftens fri kvælstof i forbindelser, som bælgplanterne kan udnytte, og herpå beror bælgplanternes kvælstofsamlende evne; **k** rendyrkedes 1888 af den holl. bakteriolog M. W. Beijerinck (1851–1931).

Lupinrod m. knoldbakterier.

knoldbægersvamp (*Sclero'tinia*), slægt af voks-bægersvampe med stilkede, bæger- til tragtformede bægerfrugter; storknoldet**k** (S. sclerotiorum) angriber gulerod, roer, bønne, tomat, agurk o. fl. både på friland og i lagerrum. En anden art er skadelig på forsk. kløverarter.

knop, *bot.*, anlægget til et skud. **k** består af en stængelspids med derpå siddende uudviklede blade.

knopceller, *bot.*, d. s. s. korridier.

knopmutation, arvelig forandring opstået i en cellekerne i planteknop. Hvis det fremvoksende skud præges deraf, kalder gartneren det for en sport.

knoporme, jorduglernes larver. Nøgne, grålige, ret tykke; kan rulle sig sammen. Lever i jord, ernærer sig af plantedele, overvintrer som larver. Meget skadelige i land- og havebrug, navnlig på roer. Bekæmpes ved udstrøning af Cryosid klid. Pr. ha anv: 3 kg Cryosid, 50 kg hvedeklid, 4 kg melasse el. 3 kg sukker samt 40 liter vand. Udstrøes om aftenen i de angrebne partier af marken.

knopskydning, hos mange lavere dyr en form for ukønnet forplantning, hvorved det ved delingen fremkomne nye individ er væs. mindre end moderindividet. I mange tilf. bliver det nye individ siddende på moderindividet, så at **k** bliver anledning til kolonidannelse.

knopskæl, skælagtige lavblade el. bladdele, som dækker og beskytter (især mod udtørring) knopper i deres hvileperiode.

knopspor, ringformede mærker på træernes grene efter de affaldne knopskæl, betegn. årsskuddenes grænse.

knopsvane ('*Cygnus* '*olor*), hvid, rødt næb m. sort knude v. roden. Yngler ved ferskvand. Efterhånden ikke sjælden i Danm., trækker om vinteren til havet. Holdes ofte i parker.

knopurt (*Cen'taurea*), slægt af kurvblomstfam. med golde, tragtformede randblomster og rørformede skivеblomster. 500 arter; i Danm. 4 (desuden nogle sjældne indslæbte), deribl. kornblomst (*C. cyanus*). Fl. arter dyrkes i haver. (Ill. se farvetavle Grøftekantens Flora.)

knopviklere, fællesbetegn. for viklerarter, hvis larver er skadelige på forsk. træers knopper. På frugttræer navnlig den grå **k** (*Olethreutes variegana*) og den røde **k** (*Tmetocera ocellana*). På skovtræer anretter navnlig fyrrevikleren (*Tortrix buoliana*) skade ved larvernes udhuling af knopper af fyr og egevikleren (*Tortrix viridana*) ved larvernes afbladning af ege. Bekæmpes ved sprøjtning med frugttræ-karbolineum om vinteren og foråret el. med blyarsenat og nikotin kort efter knopbrydningen.

Knorr, *Georg* (1859–1911), ty. jernbaneingeniør. Videreudviklede den af den amer. ing. J. F. Carpenter (1852–1901) opfundne trykluftbremse for jernbaner. **K**-bremsefabrikken i Berlin leverede samtl. trykluftbremser til DSB.

'Knorring, *Sofia von* (1797–1848), sv. forfatterinde. Skrev en række yndede romaner om sv. aristokrati, bl. a. *Cousinerna* (1834), *Illusionerna* (1836), og en almueskildr., *Torparen* (1843), med ansatser til realist. iagttagelse.

knortegås ('*Branta ber'nicla*), overvejende sort, hvid ring om halsen. Højarktisk. På træk alm. ved da. kyster.

'Knossos (gr. *Knō'sós*), oldtidsby på Midt-Kreta. If. sagnet kong Minos' hovedstad. Store paladsanlæg fra forhist. tid (ødelagt ca. 1400 f. Kr.) udgravet af englænderen A. J. Evans. (Ill. se tavle Ægæisk Kunst).

know how ['nou 'hau] (eng: vide hvordan), ofte anv. amer. udtryk for specialviden.

Knox [nɔks], *John* (1505–72), Skotl.s reformator; under ophold i Genève stærkt påvirket af Calvin, ledede 1559 det protestant. oprør mod Marie Stuart, gnm.førte og organiserede 1560 Reformationen i Skotl. efter fr.-reformert mønster. (Portræt sp. 2422).

Knox [nɔks], *William Franklin* (1874–1944), USA-politiker. Deltog i sp.-amer. krig 1898, officer i 1. Verdenskrig; bladudg. Republikaner, vicepræs.-kandidat v. valg 1936; modstander af New Deal. Efter 1939 mod isolationisterne, marinemin. juni 1940–apr. 1944 (død).

Knoxville ['nɔksvil], industriby i Appalacherne, i Tennessee, USA; 112 000 indb. (1940), deraf 16 000 negre. Marmorbrud.

Knud (oldn. *Knútr*), nord., især da. mandsnavn. Var vist opr. begrænset til den da. kongeslægt.

Knud, *da. konger.* Knud 1. den Store (eng. *Canute* [kə'nju:t]) (d. 1035), konge af England 1014–35, af Danmark 1018–35, af Norge 1028–35; søn af Svend Tveskæg, ved hvis død 1014 hæren gjorde ham til konge af England, hvor han dog først anerkendtes efter Edmund Jernsides død 1016. Konge af Danmark efter broderen Haralds død ca. 1018. 1017 g. m. Ethelreds enke Emma. Støttede kirken i Danm. og bragte orden i det krigshærgede Engl., hvor han optrådte som angelsaksisk konge. Erobrede No. 1028. Besøgte paven i Rom 1027. – Knud 2. den Hellige (d. 1086), reg. 1080–86, søn af Svend Estridsen, g. m. Edel af Flandern. **K** vakte voldsom opposition ved sin hastige udvikling af kongemagten og dræbtes i Albanikirken i Odense af oprørere. Støttede kirken. Helgenkåret 1101; helgendag 10. 7. – Knud 3. (d. 1157), reg. 1146–57, søn af Magnus Nielsen. **K** valgtes 1146 til konge i Jyll., mens Svend 3. valgtes i Sjæll. og Skåne. En borgerkrig endte 1151 med **K**-s nederlag, men med kejser Fred. 1.s hjælp og ved sin forb. med Valdemar 1., der ægtede hans halvsøster Sofie, blev **K** atter konge s. m. Valdemar 1154, og Svend måtte flygte. 1157 kom Svend tilbage og Danm. tredeltes, således at **K** fik Sjælland. Myrdedes under blodgildet i Roskilde. – Knud 4., ofte kaldet 6. (1163–1202), reg. 1182–1202, søn af Valdemar 1., anerkendt af ledingshæren 1165 og kronet i Ringsted 1170. 1171 trolovet, 1177 g. m. Henrik Løves datter Gertrud. Lod sig lede først af Absalon og siden af broderen Valdemar. Erobrede Pommern og tog titlen »de venders konge«. Korstog til Estland 1197.

Knud (d. 1260), *hertug af Sønder-Halland*, søn af Valdemar 2. og Esbern Snares enke Helene.

Knud Christian Frederik Michael (f. 1900), *da. prins.* Søn af Chr. 10., efter dennes død tronfølger. Søofficer. Ægtede 1933 Caroline Mathilde, datter af prins Harald; børn: Elisabeth (f. 1935), Ingolf (f. 1940), Christian (f. 1942). (Portræt sp. 2422).

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

John Knox.

Prins Knud.

Gunnar Knudsen.

JakobKnudsen.

William S. Knudsen.

P. Knutzen.

Knud Dana-ast (:de danskes kærlighed), if. sagaerne Gorm den Gamles ældste søn.

knude, d. s. s. ferskvandskvabbe.

Knudedyb, dyb ml. Fanø og Mandø, 15 m vand.

knudejern, valsede armeringsstænger af blødt stål med kvadratisk tværsnit og skiftevis fordybninger og forhøjninger i sidefladerne.

knudekål, varietet af alm. kål, kendelig på den opsparede næring i den knoldformet opsvulmede, overjordiske stængel. Bruges til kreaturfoder.

knudepunkter, 1) de steder af et svingende legeme, der hele tiden er i ro; 2) de punkter på en linses el. et linsesystems akse, hvorfra brændvidderne regnes.

knuder, opstigende og nedstigende, de punkter, hvori et himmellegemes bane skærer en fundamentalplan, f. eks. ekliptika. Forbindelseslinien kaldes knudelinie.

knuderosen, febrilt udbrud af ømme knuder på benene, forårsaget af forsk. forgiftninger og infektioner, herunder tuberkulose.

knudeskrift, fejlagtig oversættelse af *quipu.*

knudetænder, betegn. for de bag ved rovtanden siddende kindtænder hos rovdyr.

Knud ¹Lavard (oldeng. *hläford* brødvogter) (d. 1131), da. hertug, søn af Erik Ejegod. 1115 jarl i Sønderjylland, hvor han tvang vagrerfyrsten Henrik til fred og vandt hans venskab; g. m. fyrst Mstislav af Rusl.s datter Ingeborg. 1129 arvede **K** Henriks rige og anerkendtes af kejser Lothar som dets konge. **K**-s succes bevægede kong Niels' søn Magnus til at dræbe ham ved Haraldsted. Helgenkåret 1169, helgendag 7. 1.

Knud Rasmussens Land, del af Ø-Grønl., ml. Kangerdlugssuaq og Scoresby Sund. En del af kysten kaldes Blosseville-kysten. Det indre er et isdækket plateau med isfri fjeldtoppe, hvoriblandt Grønl.s højeste punkt, Gunnbjørns Fjeld (3700 m).

Knudsen [¹knüs:ən], *Christian Holtermann* (1845–1929), no. socialist. Typograf, udg. fra 1884 »Vort Blad«, 1886 ændret til »Social-Demokraten«, men fratrådte s. å. Startede 1885 »Den Socialdemokratiske Forening«, begyndelsen til no. arbejderparti. Partiformand 1889–90, 1900–03, 1910–18; moderat, men tog afstand fra splittelsesforsøg ca. 1920.

Knudsen [¹knüs:ən], *David* (f. 1875), no. skuespiller. Deb. 1902, 1911–40 v. Nationalteatret i Oslo, bl. hvis førende kræfter han var, med glansprægtationer i karakterrepertoiret. Fremragende tolker af no. og da. lyrik.

Knudsen, *Gunder* (1883–1947), da. operasanger (lyrisk tenor), ansat 1921 på Det Kgl. Teater. Komponerede sange.

Knudsen [¹knüs:ən], *Gunnar* (1848–1928), no. politiker. Industrimand, skibsreder, godsejer. Stortingsm. 1892–97, 1900–03, 1912–21; venstremand. Finansmin. i min. Michelsen 1905, støttede unionsbruddet; krævede republik, afgik okt. s. å. Førstemin. 1908–09, gik ind for videregående statskontrol med koncessioner til udnyttelse af fosserne og ændre naturrigdomme. Førstemin. 1913–20, opretholdt eng.venlig neutralitet, indførte 1916 tvungen voldgift i arbejdskampe. (Portræt).

Knudsen, *Gunnar* (f. 1886), da. stednavneforsker, fra 1917 kontorchef på Stednavneudvalget. - Afh. om da. stednavne; medred. af »Da. Studier« og »Danmarks Gl. Personnavne«.

Knudsen, *Hans* (1865–1947); da. maler; påvirket af L. A. Ring; interiører og landskaber af jævn sjæll. natur.

Knudsen, *Helge* (f. 1897), da. journalist, cand. theol. 1922. Red. af »Jydske Tidende« 1929–34, »Berl. Tid.«s korresp. i Sthlm. 1935, Berlin 1938 (udvist 1943), London 1946. *Hitler Bandt min Pen* (1945) m. m.

Knudsen, *Ivar* (1861–1920), da. maskiningeniør, ansat hos Burmeister & Wain 1895, maskindirektør smst. 1897, leder af maskinfabrikken og skibsværftet 1908–19. Det var **K** der sikrede Diesels patenter for firmaet og tog initiativet til produktionen af dieselmotorer.

Knudsen, *Jakob* (1858–1917), da. forfatter. Søn af bondefødt jysk præst. Efter teol. embedseks. 1881 højskolelærer (Askov) og valgmenighedspræst (Mellerup v. Randers Fjord) til 1897, hvorefter foredragsholder og forf. Grundtankerne i hans produktion findes i *Christelige Foredrag* (1893) og *Livsfilosofi* (1908). Foruden novellesaml. *Jyder* 1–2 (1915–17) skrevet en række større og mindre romaner, hvor en dybt personlig grundtvigianisme med stærke krav om åndelig frihed er organisk forbundet med reaktionært samfundssyn og befrugtet af naturalismen. *Den Gl. Præst* (1899), *Gjæring–Afklaring* (1902), *Sind* (1903), *Fremskridt* (1907), *Lærer Urup* (1909), *Rodfæstet* (1911), Luther-romanerne *Angst–Mod* (1912–14) og *To Slægter* (1910) hører til det vægtigste i nyere da. litt. (Portræt).

Knudsen, *Knud Anton* (f. 1864), fhv. gymnastikinspektør(1904–34), cand.theol. Forstander for Statens Gymnastikinstitut 1911–27.

Knudsen, Laur., Mekanisk Etablissement, A/S, da. fabrik for installationsmateriel, el-termisk materiel og for høj- og lavspændingsanlæg, målere. Grl. 1893. Aktiekap. 5 mill. kr., antal arb. pr. 1. 11. 1948: 1800.

Knudsen, *Martin* (1871–1949), da. fysiker. Prof. ved Kbh.s Univ. (1912–41). Har udført grundlæggende arbejder over luftarternes egenskaber ved lave tryk, af stor betydn. for den kinetiske teori. Har konstrueret det absolutte manometer til måling af meget lave tryk, samt forsk. apparater til hydrografiske undersøgelser og medvirket ved organisationen af internat. havundersøgelser.

Knudsen, *Peter* (1848–1910), da. socialdemokrat. Handskemager, fagforeningsmand; 1882–1910 formand for Soc.dem. Forbund, som **K** ledede i nøje forståelse med fagbevægelsen. Arb. f. forbedring af soc. forsorg, underbygget med statistiske undersøgelser. Landstingsm. 1890–98, folketingsm. 1898–1901, 1903–09. Holdt opposition i partiet nede, førte moderat politik; 1909–10 borgmester i Kbh. (3. afd.).

Knudsen, *Poul* (f. 1889), da. forfatter. Vakte som dramatiker opmærksomhed med balletten *Scaramouche* (1922) (musik af Sibelius) og har siden fået opført talr. dram. arbejder af forsk. art mest på udenlandske scener.

Knudsen (amer. [¹nu:dsn, ¹nju:dsn]), *William Signius* (1879–1948), amer. industrimand. F. i Kbh., udvandrede til USA 1900, produktionschef hos Ford 1918–21, fik 1919 anlagt Ford-samlefabrik i Kbh. Fra 1922 efter brud m. Ford knyttet til Chevrolet, 1933–37 vicepræsident og 1937–40 præsident f. General Motors Corporation. Fra 1940 medl. af rådgiv. udvalg f. USAs forsvar, til 1942 leder af krigsproduktions-dept. (afløst af Donald Nelson), derpå til 1945 leder af produktion til hæren. (Portræt).

Knudsgilder, de vigtigste af de da. gilder; stod under St. Knuds beskyttelse (opr. Knud Lavard, senere Knud den Hellige).

Knuds¹hoved, fl. da. halvøer, bl. a. 1) ml. Nyborg Fjord og Store-Bælt; fyr, havn (Slipshavn) og station for isbåde; 2) V f. Vordingborg (14 km l.).

Knud Sjællandsfa'r (Knud Sjællænder), pseud. anv. først af Jens Baggesen, siden af Vilh. Andersen.

Knudsø, en af Himmelbjærg-søerne; 2 km².

Knudtzon [¹knutsən], *Christian* (f. 1888), da. officer. Chef f. livgarden 1939–41, generalmajor og chef f. jy. division 1941; ledede da. brigade i Sv. 1943–45. Da. militærattaché i Sovj. 1945. Kommandant i Kbh. 1948.

knurhaner (¹*Trigla*), bundfisk af de panserkindedes orden. 3 brystfinnestråler frie, anv. som føle- og kravleredskab.

Grå knurhane.

Kan frembringe en knurrende lyd. 3 arter i Danm.: grå **k** (T. gurnardus), alm., rød **k** (T. hirundo) og tværstribet **k** (T. pini), sjældnere.

knurhår, børster på læberne og snuden hos forsk. pattedyr; hårsækken stærkt forsynet med nerver og blodkar, hvorfor **k** er meget følsomme. Især synlige, når dyret knurrer (deraf navnet).

knut (russ., lånt fra nord. *knude*), russ. pisk til fuldbyrdelse af legemsstraf. Består af flettede læderremme med en metalkugle i spidsen.

Knut [knü:t], *sv. konger.* Knut 1., reg. 1167–95, søn af Erik 9., afsatte Karl 7. – Knut 2. Långe, reg. 1229–34, afsatte Erik 11.

Knuth, *Adam Levin* (1648–99), da. storgodsejer af mecklenburgsk slægt, havde som hofmand under Chr. 5. stor indflydelse; senere skarp kritik næppe fuldt begrundet.

Knuth, *Eigil* (f. 1903), da. forfatter, billedhugger og Grønlandsfarer. Foruden nogle livfulde Grønlandsbøger bl. a. kunstbetragtningerne *Kunst og Liv* (1927) og essay- og skitsesaml. *Tanker ved Tingene* (1945).

Knuth, *Frederik Marcus* (1813–56), da. politiker. Greve (Knuthenborg), knyttet til onklen A. W. Moltke; fik gnm. venskab med Hall lib. forb.. Udenrigsmin. i martsmin. 1848, bidrog som tilhænger af Sønderjyll.s deling til min.s fald nov. s. å.

Knuth, *Henriette* (f. 1863), da. komtesse, 1909–29 formand for da. KFUK; stort arbejde i den kristne ungdomsbevægelse.

Knuthenborg, hovedgård N f. Maribo, tidl. Årsmarke, nævnt fra 1389, har bl. a. tilhørt slægterne Urne 1527–1667 og Knuth siden 1682. Grevskab 1714–1926. Hovedbygn. opført 1865 af arkitekt H. Sibbern (1826–1901) i eng. stil. 400 ha stor park (fredet 1926), anlagt af engl. Milner.

Knutsson [¹knüt-], *Torgils* (d. 1306),

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

sv. marsk. og rigsforstander under kong Birgers mindreårighed 1290–98, udvidede herredømmet i Finland; henrettet af Birger.

Knutstorp ['knü(:)ts-], sv. herregård NØ f. Landskrona; Tyge Brahes fødested. Bygn. fra 16. årh., afbrændt under krigen 1678, først genopført 1728, ombygget i 1840erne.

Knutzen, Peter (1887–1949), da. jernbanemand. Oprindelig postembedsmand, 1931–48 generaldir. for DSB. **K** har ydet en stor indsats ved moderniseringen af DSB f. eks. udvidelse af motoriseringen og indførelse af lyntog, fælleskl., nyt materiel, etablering af rutebildrift, ligesom han har medvirket til at forbedre forholdet ml. DSB og offentligheden. Efter opfordr. fra reg. blev **K** 1940 form. f. d. Da.-Ty. Forening, som han ledede til dens opløsn. aug. *1943*. **K**-s imødekommende holdning over for tyskerne i spec. tilf. vakte forargelse i vide kredse og skarp kritik fra modstandsbevægelsen. Fritoges for tjeneste maj 1945; efter tjenestemandsdomstols afgørelse 1947 afskedigedes **K** m. fuld pension. Udg. 1948 bogen *40 År i Statens Tjeneste*. (Portr.).

Knutzon, *Per* (1897–1948), da. skuespiller og instruktør. Udgik fra Det Kgl. Teaters elevskole 1919, senere v. Folketeatret og Det Ny Teater. Beg. som instruktør v. 1920ernes forsøgsscener, 1935–38 og 1940–43 leder af Riddersalen, hvor han brød ignm. med sin iscenesættelse af Abell's »Melodien, der Blev Væk« (1935). 1943–45 i Sv., 1945–48 meddir. v. Allé-scenen. Sidste iscenesættelser Anouilhs »Medea« (1948), og »Vildanden« (1948) på Det Kgl. Teater.

knyst, hårdt, abnormt fremspring på legemet. Almindeligst er **k** på foden. Kan rettes v. indlæg el. operation.

¹Knýtlinga saga (isl: saga om Knud (den Store)s efterkommere), isl. kongesaga fra ca. 1260, omhandlende Danm.s hist. fra Harald Blåtand til vendernes betvingelse i slutn. af 12. årh.; næst efter Saxo er **K** den fyldigste kilde om Danm.s ældre middelalder.

knæ, 1) *med.*, (*genu*), det største led i det menneskelige legeme. Opadtil danner den nederste del af lårbenet to ledflader, der glider på to ledskåle på skinnebenet. Fra ledkapselen skyder der sig to halvmåneformede bruskskiver ind i ledhulen (menisker). I ledkapselens forside er **k**-skallen indlejret. Den indgår med sin bagflade i ledhulens begrænsn., der ufuldstændigt deles i to v. hj. af de meget stærke krydsbånd. Fordybningen på **k**-leddets bagside kaldes **k**-hase; 2) *bot.*, knudeform. opsvulmning af bladfæstet på stænglen, f. eks. hos græsserne.

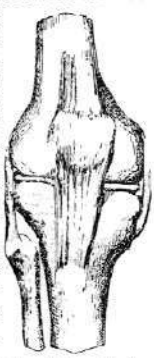

Knæled set forfra.

knædug, pyntekl æde fra Hedeboegnen, oftest broderet med hedebosyning; havde sin plads over en stang oven over ovnen.

knægt, et af billedkortene i kortspil.

knægt, *søv.*, opstående, firkantet stk. træ (pullert).

knæk, d. s. s. fed, da. garnmål.

knækbrød (sv. *knäckebröd*), tyndt rugmelsbrød; dejgen (uden gær) udrulles med en valse forsynet med såk. nagger (brødprikker), der frembringer fordybningerne; hårdtbagt og sprødt. Fremst. i Danm. siden 1912.

knæleds-system el. *knæleds-affjedring*, en nyere form for forhjulsophængning på en bil. Den normale faste foraksel er erstattet med et system af svingarme for hvert forhjul, som derfor kan svinge uafhængig af hinanden.

knælere (*Manto¹idea*), insekter, beslægtet m. kakerlakker, m. langt, smalt forbryst, forbenene omdannet til griberedskaber; rovdyr, lurer på bytte m. forbrystet og forbenene løftet i vejret (deraf navnet). Æggene aflægges i kapsler. Troperne. En enkelt art i sydl. Eur.

Knæred ['knæ:rəð], da. *Knærød*, sv. landsby SØ f. Halmstad. Her afsluttedes Kalmarkrigen 1613.

knæstykke, billedlig fremstilling af menneskeskikkelsen, spec. portræt, med afskæring ved knæene.

¹Knø'sen, 1) 136 m h. bakketop i Jyske Ås (Dronninglund Storskov); 2) 99 m h. bakketop SØ f. Jyderup.

ko, voksent hundyr af okseslægten.

ko- (lat. *cum* med), med-, sammen-.

koad¹jutor (*ko-* + lat. *adjutor* hjælper), medhjælper (for kat. præst el. biskop).

ko¹a'gler (lat. *coagulum* osteløbe), klumper af koaguleret blod, af ostestof o. a.

koagulation (lat. *coagulum* osteløbe), udfældning i form af uopløseligt bundfald af kolloide stoffer (ved indvirkning af f. eks. temp.-ændring el. af kem. stoffer); stoffet siges da at være koagu¹le'ret. (Blodets **k** se der). *Tekn.* benyttes **k** f. eks. ved oste- og kaseinfremst., ved fremst. af rågummi af gummimælken (latex) osv.

koagu¹le'n (lat. *coagulum* osteløbe), blodstillende præparat udvundet af blodplader.

koaksi¹a'lka'bel (*ko-* + lat. *axis* akse), kabel for meget høje frekvenser. Består af en inderleder omgivet af en som skærmkappe benyttet yderleder med en 3–4 gange større diameter. Kan benyttes til samtidig overføring af et stort antal telefonkredsløb (f. eks. 600) v. hj. af et bærefrekvenssystem.

ko¹ala, d. s. s. pungbjørn.

koalition (fr. af lat. *coalitus* vokset sammen), 1) forbund el. alliance ml. to el. fl. magter; 2) samarbejde ml. fl. polit. partier om regeringsdannelse.

koalitionskrigene, række krige ført ml. Frankrig og eur. magtkoalitioner 1793–1815, omtrent lig Revolutions- og Napoleonskrigene 1792–1815.

¹ko'antiloper (*Al¹celaphus*), ret store, afr. antiloper, høje forben, meget langt, smalt hovede. Hertil hartebeest.

kobalt, d. s. s. kobolt.

Kobanke, 123 m h. bakkeparti SV f. Fakse.

kobbel (lat. *copula* bånd), 1) en flok for transport sammenbundne husdyr; 2) i *jagtsproget* to hunde (støvere) bundet til hinanden ved en rem; 3) *mus.*, en mekanisme i orgelet, der muliggør en kombination af de to manualer, el. manual og pedal.

kobbel (mnt. *koppel*), indhegnet jordstykke, skifte, med skov beplantet jordstykke.

kobbelbrug, landbrugssystem, indført i Danm. fra Holsten i slutn. af 18. årh. (se landbrugssystemer).

kobbelhjul, de hjul på et lokomotiv, som ved kobbelstænger er forbundne m. drivhjulene og derfor virker som disse.

kobber (lat. *cuprum* efter øen Kypern), grundstof, kem. tegn Cu, atomnr. 29, atomvægt 63,6, vf. 8,9, smp. 1083°, kp. 2300°, valens 1 (kuproforb.) og 2 (kupriforb.). Rødgult, blødt metal, som er en særdeles god leder for varme og elektricitet. **k** er kem. godt bestandigt. Angribes kun overfladisk i luften (ir). **k** forekommer ret udbredt i naturen, dog i ret små mængder, dels frit (i N-Amer.) og dels som salte i kobberkis og fl. andre mineraler (se **k**-*malme*). De fleste **k**-forb. er stærkt farvede, især blå og grønne, mange anv. som farvepigmenter. **k** er i små mængder nødv. for organismerne, i større mængde giftigt. **k** er nødv. grundstof for planter (jfr. **k**-mangel). **k** har været anv. fra forhist. tid og er et af de mest anv. metaller. **k** *udvindes* i alm. af sulfider, f. eks. **k**-glans Cu_2S, idet malmene yderligere kan indeholde jern og gangart (silikater). Efter formaling og koncentrering af malmen f. eks. ved flotation og en ristning til fjernelse af en del af svovlet fremstilles i flammeovn (evt. skaktovn) en »råsten«, som i smeltet tilstand blæses med luft i en konvertor, *bessemerproces*. Det fremkomne råk (98,5% *Cu*) støbes til anoder og raffineres elektrolytisk, idet elektrolytkobber udskilles på katoden (99,97% *Cu*). P. gr. af dets udmærkede egenskaber som ædelmetal, dets kem. modstandsdygtighed, høje ledningsevne for varme og elektricitet og styrke ved ikke for høje temp. anv. **k** til kogekar (af h. t. saltenes giftighed fortinnede indvendig, hvis det drejer sig om næringsmidler), kem. apparater, f. eks. autoklaver, bryggerkedler og til en lang række elektrotekn. formål samt til legeringer (messing, bronze). I fugtig atmosfærisk luft overtrækker **k** sig med et beskyttende lag af ir, som giver **k**-tage en smuk patina, der beskytter mod videre korrosion.

Verdensproduktionen af **k** androg 1947 (uden Sovj., hvis prod. 1938 var 84 000 t) 2 270 000 t. De vigtigste producenter var:

	prod. 1947	prod. 1938
USA	886 000 t	580 000 t
Chile	408 000 t	337 000 t
Canada	206 000 t	259 000 t
N-Rhodesia	192 000 t	216 000 t
Belgien (Congo) ..	122 000 t	124 000 t

USAs **k**-lejer ligger i Arizona, Utah (Bingham) og Montana (Butte City), stor udsmeltning i Anaconda og New York; Chiles i Atacama og S f. Valparaiso, Canadas især i Ontario (Sudbury); mindre produktion i México og Perú. Afrikas største **k**-miner ligger i N-Rhodesia, hvis produktion i 1931 overgik Katangas i Belg. Congo. Japan bryder **k** i det centrale Honshū og Sovj. i Ural og ved Balhasjsøen (Kounrad). Mindre ydende er de eur. **k**-lejer i Span. (Ríotinto), Jugosl. (Bor S f. Beograd), Tyskl. (Mansfeld), Norge (Sulitjelma og Røros), Finl. (Outokumpu) og Sverige (Boliden og Falun).

kobber- (forbindelser), deles i kupri- og kuproforbindelser.

kobberalder, det afsnit, der i adskillige lande danner overgangen fra sten- til bronzealder, hvori kobber brugtes til huggende og skærende redskaber.

kobberbryllup, $12^1/_2$ års bryllupsdag.

kobbereskimoer, canadiske eskimoer omkr. Coronation Gulf (NØ f. Great Bear Lake) med kendskab til forarbejdning af kobber.

kobberfast, *søv.*, fartøj, hvis planker og tømmer er forbundet med kobberbolte og -nagler.

kobberforgiftning ses efter indtagelse af større mængder af en kobberforb. Vigtigste symptomer er opkastning og diarrhoe. Behandles med kulpulver.

kobberforilte, d. s. s. kuprooksyd.

kobberglans, Cu_2S, sort rombisk mineral med metalglans. Kobbermalm, der forekommer s. m. andre kobbermalme.

kobberhud, et træskibs yderbeklædning af kobberplader.

kobberilte, 1) d. s. s. kuprioksyd; 2) rødt **k**, d. s. s. kuprooksyd.

kobberindigo, da. navn for covellin.

kobberkis, $CuFeS_2$, messingfarvet, ret blødt mineral med metalglans. Vigtigste kobbermalm.

kobberlasur, $Cu(OH)_2$, *2* $CuCO_3$, smukt blåt mineral, der forekommer s. m. andre kobbermalme.

kobberlegeringer har bedre styrke, støbelighed, slidfasthed og kemisk modstandsdygtighed end rent kobber, men ringere ledningsevne for varme og elektricitet. De vigtigste er: 1) kobber-zink-legeringer (messing, tombak), lader sig med 58–63% *Cu* let forarbejde i varme, med over 67% *Cu* i kold tilstand. Til støbning anv. messing med 63–67% *Cu*, evt. tilsat lidt bly. Anv. meget i maskinindustrien til støbt armatur; 2) kobber-tinlegeringer (bronzer), har bedre mek. egenskaber og er mere korrosionsbestandige end messinger. Til støbning af armatur, lejer osv. anv. bronze med 10–20% tin; 3) kobber-beryllium-legeringer med 2–3% beryllium; hærdner ved henliggen ved alm. temp. el. ved anløbning til ca. 400°, hvorved brudstyrke og hårdhed kan stige til det 3-dobbelte; de anv. i ure og fine måleinstrumenter.

kobbermalme, mineraler, der anv. til udvinding af kobber. *Gediget kobber* er hovedmalmen ved Lake Superior (mandelsten med ca. $2^1/_2$% kobber). *Kobberkis* findes oftest med svovlkis (Røros,

Sulitjelma, Riotinto o. a. st.). På malmgange forekommer kobberkis s. m. *broget* **k** og *kobberglans* (Cornwall (nu udtømt), Japan, Chile, Australien, USA). *Rød* **k** (Sibirien), *kobberlasur* og *malakit* (Ural) er mindre vigtige. *Kobberskiferen* ved Harzen brydes p. gr. af sit kobberkisindhold.

kobbermangel i jordbunden fremkalder bestemte jordbundssygd. Kobber er nødv. grundstof for planter, der optager 10–60 g pr. ha. Navnlig på de jyske hedesletter lider planter ofte af mangel på kobber, hvilket medførernedsat høstudbytte. Gulspidssyge hos havre og byg skyldes **k**. Ved tilførsel af 50 kg kobber(kupri)sulfat pr. ha modvirkes **k**.

Kobberminebugten, bred fjord S f. Ivigtut, grænsen ml. Frederikshåb og Julianehåb distrikter. Opkaldt efter Josvas kobbermine.

Kobbermøllen, ty. *Kupfermühle*, ty. metalfabrik ved Flensborg, umiddelbart S f. den da. grænse. Anlagt af Chr. 4.

Kobbernagel ['kɔbərna'yəl], *Jan* (f. 1910), da. jurist. Opr. sagfører, 1942 lektor, 1949 prof. i erhvervsret ved Handelshøjskolen, Kbh.

kobbersilke (*cupramonium-rayon*), kunstsilke. **k** udspindes af en opløsning af cellulose(linters) i kobberilteammoniakopløsning i vand og fortyndet svovlsyre under stærk strækning. Giver en meget fin tråd. **k** kendes som bembergsilke, især brugt til strømper.

kobberskifer, en bituminøs sort skifer fra Zechstein (øvre perm) ml. Harzen og Thüringerwald. Indeholder 2–3% kobber (mest kobberkis). Skønt laget kun er 1 m tykt, brydes det som kobbermalm ved Mansfeld.

kobbersnepper (*Li'mosa*), langbenede vadefugle, svagt opadbøjet næb, delvis rustrøde farver. I Danm. ruger den store

Lille kobbersneppe.

k (Limosa limosa) på enge og strandfæleder; trækfugl. Den lille **k** (L. lapponica) ruger i nordl. egne og forekommer kun i Danm. på træk.

kobberstik, en grafisk dybtryksteknik, hvor tegningen enten er graveret el. ætset ned i en blank metalplade, i alm. af kobber; desuden betegn. f. de aftryk på papir af en plade, der er bearb. m. gravstik, modsat radering, hvor tegningen er nedætset m. syre. Der kan tages ca. 1200 brugbare aftryk af den med gravstik bearb. plade, der dog ved forståling kan vinde i holdbarhed. Til gravering kan også anv. koldnål, hvorved fremkommer en såkaldt grat. - *Historie.* Allerede i gl. tider indridsede man ornamenter og skrifttegn i metal, men først i 15. årh. tog man aftryk af pladerne på papir. Det ældste daterede **k** er udf. i Tyskl. 1440, M. Schongauer er den første bet. kobberstikker; i 16. årh. betegner Dürers blade højdepunktet for ty. **k**. Under indflydelse heraf arb. i Holl. Lucas v. Leiden, efterfulgt af fl., bl. a. kredsen omkr. Rubens. **k** er i Ital. udf. bl. a. af Pollajuolo, Mantegna, Campagnola og Raimondi. Fra ca. 1650 er Frankr. førende på **k**-s område, bl. a. m. Claude Mellan og Nanteuil samt som bogill. m. Moreau le jeune. I Engl. fortrængtes **k** af akvatinta og sortekunst; særlig yndet blev ved Bartolozzis arb. punktérmanéren (stipple engraving). Bet. da. kobberstikkere er i 17. årh. A. Haelwegh, i 18. årh. Preisler og J. Fr. Clemens.

kobberstiksamlinger, samlinger af grafisk kunst og håndtegninger, som regel knyttede til museer el. bibl. Den Kgl. **K** i Kbh. var til 1835 en del af Det Kgl. Bibliotek, derefter selvstændig; findes fra 1896 i Statens Mus. for Kunst (offentlig tilgængelig studiesal, hyppige udstillinger).

kobbertal, et mål for jordens indhold af kobber, led i jordbundsanalyser.

kobbertryk, dybtryk fra kobberplade.

kobbervitriol, d. s. s. kuprisulfat.

'Kobdo (mong. *Jirga'lanta* [dʒir-]), by og flod mod V i Mongolske Rep.

Kōbe [kɔ:bæ], jap. havne- og industriby på S-Honshū. Havn for Osaka og Kyōto; 967 000 indb. (1940).

Kobell ['kɔ:bəl], *Ferdinand* (1740–99), ty. maler og raderer. Har malet billeder i Berchems manér og udf. små landskabsraderinger i tilknytning til Everdingens og Waterloos kunst.

'ko'be'n, brækjern el. løftestang af jern m. krum, affladet og kløftet ende.

kobjælde (*Pulsa'tilla*), slægt af ranunkelfam., hårede urter med grundstillede, fjersnitdelte blade. Den hårede griffel forlænges under frugtmodningen. 15 arter; i Danm. 3, hvoraf nikkende **k** (P. pratensis), der blomstrer i maj, findes hist og her på tørre bakker.

Koblenz ['kɔ:blænts], ty. by i Rheinland-Pfalz, ved Mosels udmunding i Rhinen; 91 000 indb. (1939). Handel med vin, levnedsmidler og tobak. Letindustri. Romernes *Confluentes* (de sammenløbende (floder)). Ca. 80% ødelagt under 2. Verdenskrig.

kobler, koblerske (*koble* forene), d. s. s. ruffer, rufferske.

kobling (*koble* forene), forb. ml. maskin-

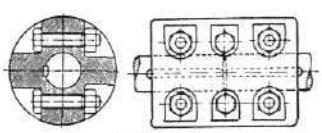

Muffekobling

dele, så de følges ad i en omdrejende bevægelse. *Faste* **k** er muffe-**k** m. et delt hylster, der klemmes sammen om akselenderne, og flange-**k.** *Bevægelige* **k** er klo-**k** m. fremspringende kløer på koblingsdelene, der tillader en længdebevægelse, elastiske **k,** der dæmper stød, og universal-**k** ml. aksler, der danner en vinkel m. hinanden. *Udløselige* **k** er tand-**k** m. aksialt forskydelige koblingsdele m. koblingstænder og friktions-**k** m. friktionsflader, der presses sammen v. indkoblingen. I *automobiler* er **k** anbragt *ml. motor og gear og kan udløse forbin-*

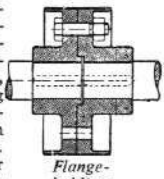

Flangekobling.

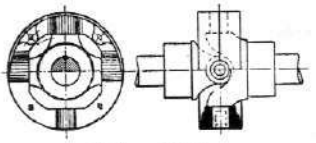

Universalkobling.

delsen ml. disse; tidl. benyttedes konus-**k,** indbygget i svinghjulet, men nu næsten altid plade-**k** (se ill.). På *jernbanekøretøjer* er **k** den konstruktionsdel som sammen m. pufferne holder et togs enkelte køretøjer sammen, og hvorigennem lokomotivets trækkraft overføres til de efterfølg. køretøjer. Der findes skrue-**k** og central-**k.**

kobling, *biol.* I krydsningsforsøg vil flertallet af organismens egenskaber nedarves uafh. af hinanden, dels fordi deres gener sidder på adskilte kromosomer, dels fordi de sidder så langt fra hinanden på samme kromosom, at de p. gr. af kromosomernes tendens til at udveksle

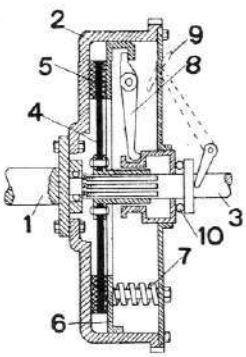

Pladekobling. 1. krumtapaksel, 2. svinghjul, 3. transmissionsaksel (til gear), 4. koblingsplade med belægning, 5., 6. trykplade, 7. koblingsfjeder, 8. udrykkerarm, 9. koblingspedal, 10. koblingstrykleje.

trådender med deres partnerkromosomer (overkrydsning) opfører sig, som om de sad på fri kromosomstykker. For tætsiddende gener, hvis egenskaber samtidigt undersøges, vil denne fri mendlen afløses af en stigende tendens til at forblive sammen, jo tættere generne sidder. Denne tendens kaldes **k** og har vist sig så lovmæssigt varierende, at **k**-graden el. overkrydsningsprocenten har kunnet bruges som afstandsmål ved konstruktion af kromosomkort.

kobling, *kem.*, proces ved fremst. af azofarvestoffer, hvorved en diazoteret aromatisk amin (diazoniumforb.) forenes med (kobles til) en amin el. fenol.

kobling, *radioteknik.*, den gensidige indvirkning ml. to svingningskredse.

koblingsskema, *elektroteknik.*, fordelingsskema, der skematisk viser forbindelserne ml. et elektr. anlægs enkelte dele.

'kobol't (ty. *Kobold*), *1)* ty. drillende naturvæsen (bjergånd), der ofte skildres med karaktertræk, der minder om da. nisse; 2) i middelalderen betegn. for kobbermalme, af hvilke man ikke med de da anv. metoder kunne udvinde kobber (bjergmændene troede, at en bjergånd drillede dem når smeltningen ikke gav metal). Senere betegn. for mineraler, som farvede smeltet glas blåt, og hvoraf man kunne fremstille smalte; 3) siden 1735 navn for grundstoffet **k,** kem. tegn Co, atomnr. 27, atomvægt 58,9, vf. 8,9, smp. 1480°, valens 2 og 3. Hårdt, gråt metal. Forekommer kun i små mængder, oftest s. m. nikkel som sulfid og arsenid. **k** står i kem. henseende nikkel meget nær. Anv. sjældent frit, men bruges meget i små mængder i forsk. legeringer (rustfrit stål, hurtigdrejestål, lodder, kem. app. m. m.) samt som salte i forsk., især blå farver (**k**-blåt) til glas, emaille og porcelæn (smalte, sevres blåt, thenards blåt), til sikkativer o. a. katalysatorer og til malerfarver. Også **k**-grønt (zinkoksyd og **k**-oksyd) og **k**-gult (kalium **k**-nitrat) anv. i kunstmaleriet.

koboltblomst, $Co_3As_2O_8$, $8H_2O$, rødt mineral, der forekommer pulverformigt på koboltmalme.

koboltglans, $CoAsS$, rødligt, sølvhvidt mineral, der krystalliserer som svovlkis. Anv. som koboltmalm.

koboltjord, sort, d. s. s. asbolan.

koboltklorid, $CoCl_2$, $6H_2O$, røde krystaller, som ved opvarmning (afvanding) bliver blå. Anv. til farver og til sympatetisk blæk.

koboltsilikat af vekslende sammensætning anv. som (blå) farver til mange formål, især til glas, emaille og porcelæn (smalte, saksisk blåt).

'kobra, d. s. s. indisk brilleslange.

'kobragift, brilleslangens gift, angriber nervesystemet, opløser blodlegemerne og fremkalder hendøen af vævene.

Koch, *Bodil* (f. 1903), da. politiker, cand. theol. (g. m. Hal Koch), formand f. Folkevirke fra 1944, medl. af Folketinget fra 1947 (Socialdem.).

Koch, *Carl* (1860–1925), da. præst. Grundtvigianer; bet. litt.hist. og opbyggelig produktion.

Koch, *Fritz* (1857–1905), da. arkitekt. Tilhørte den retn., som arb. med en fri benyttelse af hist. motiver. Bedst kendt var den under besættelsen ødelagte *Langeliniepavillon.*

Koch, *Hal* (f. 1904), da. teolog. Søn af Hans K. Prof. i kirkehistorie i Kbh. 1937; fl. bøger om oldkirk. og nord. emner (*Pronoia und Paideusis* (1932; disp.), *Danmarks Kirke i den Begyndende Højmiddelalder* 1–2 (1936)). Formand for Dansk Ungdomssamvirke 1940–46, stor indsats i det folkelige og polit. arbejde under besættelsen. Forstander for Krogerup Højskole 1946. (Portræt).

Koch, *Hans* (1867–1949), da. præst; fra 1911 på Frederiksberg, provst 1925–37. *Stærkt socialt interesseret; antimilitarist.*

Koch, *Hans Henrik* (f. 1905), da. jurist. 1942 departementschef i Socialministeriet.

Koch, *Johan Peter* (1870–1928), da. officer og kartograf. Deltager i Carlsbergfondets Østgrønl.-eksp. 1900, opmålinger på Island 1903–04. Kartograf på Danmark-eksp., hvor K ledede slædeholdet til Kap Bridgman (1907). Tværs over Grønl.s indlandsis fra Dr. Louises Land til Upernavik-distrikt 1912–13. Fra 1917 leder af hærens flyvertjeneste.

Koch [kɔh], *Joseph Anton* (1768–1839), ty. maler. Virksom i Rom, hvor han stod Thorvaldsen nær. Har malet idealiserede bjerglandskaber med rig staffage. Hovedværker: *Noahs Offer, Apollo ml. Hyrderne* (Thorvaldsens Mus.). Forf. af polemiske småskrifter.

Koch, *Jørgen Hansen* (1787–1860), da. arkitekt. Prof. og hofbygmester 1823. Direktør for statens bygningsvæsen 1849–56. Elev af C. F. Hansen, konduktør ved opførelsen af Domhuset og Frue Kirke. Skoler, rådhuse og privatbygninger. Ombyggede 1841 slottet i Odense til bolig for Frederik 7.

Koch, *Lauge* (f. 1892), da. geolog og polarforsker. Deltog i 2. Thule-ekspedition, ledede jubilæumseksped. til N-Grønl. 1920–23, senere talr. Østgrønlandseksped., hvoriblandt treårseksp. Har skrevet afh. om Grønl.s geol., kortlægn. og isforhold.

Koch, *Laurids Johannes* (f. 1875), da. præst, forstander for Diakonissestiftelsen 1913–45. Dr. theol. h. c. Paulusstudier og salmehist. afh. (især om Brorson).

Koch, *Ludvig* (1837–1917), da. præst og kirkehistoriker; har i en række sobre og grundige afh. behandlet Danm.s kirkehist. i 18. og 19. årh.

Koch [kåk], *Martin* (1822–1940), sv. forfatter. Indleder proletardigtn. i Sv. med de store romaner *Arbetare* (1912), *Timmerdalen* (1913) og *Guds vackra värld* (1916); dristig naturalisme forbindes med soc. tendens, der undertiden farver personskildringen.

Koch [kɔh], *Max* (1855–1931), ty. litt.-historiker, jøde. Mest kendt er K-s *Geschichte der deutschen Literatur* (1897 og senere). Yderst nationalistisk.

Koch, *Mogens* (f. 1898), da. kunstner. Fra 1940 docent ved kunstakademiet. Har *udført mange arb. af dekorativ art: møbler,* orgler m. m. samt restaureret fl. kirker og et af C. F. Hansens huse i Altona.

Koch, *Otto Valdemar* (1852–1902), da. arkitekt. Kommuneskoler og kirker i Kbh., bl. a. Sionskirken (1894–96), Lukaskirken (1896–97) og den stærkt ital. påvirkede Kristkirke (1898–1900). K var en lærd bygningshistoriker med særlig interesse for da. middelalderarkit. og udf. utallige fremragende tegn. og opmålinger af da. middelaldermonumenter.

Koch, *Peter Christian* (1807–80), sønderjysk redaktør. Købmand i Haderslev, grl. her ugebladet »Dannevirke« 1838, støttet af Flor. Mere nat. end liberal i sine mål. Opgav bladet 1856 og flyttede til Kbh.

Koch [kɔh], *Robert* (1843–1910), ty. læge. Fremkom 1876 med grundlæggende undersøgelser over miltbrandbacillen som sygdomsfremkalder; angav 1881 den nu alm. anv. metode til fremst. af bakterierenkulturer ved spredning på plade. Opdagede 1882 tuberkelbacillen, 1883 koleravibrionen; fremstillede 1890 tuberkulin. Ledede 1891–1904 Institut für Infektionskrankheiten (RK-instituttet) i Berlin. Fl. eksped. til troperne for at studere kvægpest, malaria m. m. (Portræt).

Koch, *Simon* (1871–1935), da. forfatter af 90ernes indadvendte retning; bl. a. *Lykkenid* (1905) og den selvbiograf. roman *Den Unge Erik* (1921).

Kochanowski [kɔxa'nɔfski], *Jan* (1530–84), po. digter, stærkt præget af ital. Renæssance, skrev po. og lat. digte, dyrkede epos, drama og lyrik. Hans *Elegier* (1580) i anledning af datterens død er hans mesterværk.

Kocher ['kɔxər], *Emil Theodor* (1841–1917), schw. kirurg. Banebrydende inden *for skjoldbruskkirtlens kir. Nobelprisen* 1909.

Kōchi [kɔ:tʃi], jap. industriby på S-Shikoku; 137 000 indb. (1940). Papirindustri.

'Kochia [-kia] (efter den ty. botaniker W. *Koch* (1771–1843)), slægt af salturtfam. En eenårig art K trichophylla (sommer-cypres) er prydplante i haver.

Koch Jensen, *Peder* (f. 1897), da. journalist. Medarb. v. »Børsen« 1918, ansvarsh. red. 1944.

Kochowski [kɔ'xɔfski], *Wespazjan* (1630–99), po. barokdigter, besang Wiens befrielse, skrev sensuelt-pietistiske digte, efterlignede Davids salmer.

Kochs forbandt, et forbandt som ill.

Kochs forbandt.

Kock, *Axel* (1851–1935), sv. sprogforsker. K-s hovedindsats er undersøgelser af de nord. accentarter og lydforhold (som omlyd, brydning, vokalharmoni osv.). *Språkhistoriska undersökningar om sv. akcent* 1–2 (1878–85), *Umlaut und Brechung* (1911–16). Ufuldendt er *Sv. ljudhistoria* 1–4 (1906–21).

Kock, *Jørgen* (d. 1556), da. borgerpolitiker. Af westfalsk opr., 1518 møntmester for Chr. 2. i Malmö, fra 1523 borgmester s. st. Overgav 1524 Malmö til Fr. 1., støttede Reformationen; 1533–34 i spidsen for borgerstandens rejsning mod rigsrådsstyret. Opnåede efter nederlaget 1536 udsoning med Chr. 3., fra 1540 atter borgmester i Malmö.

Kock, *Laurids* (1634–91), se Kok, Laurids.

Kock [kɔk], *Paul de* (1794–1871), fr. forfatter; har i talr. romaner skildret grisetternes og småborgernes liv.

Koda, fork. f. Internat. Forbund til Beskyttelse af komponistrettigheder i *Danmark*; grl. 1926. Ved alle offentl. musikfremførelser i Danm. svares en afgift til K, der afregner med ophavsmændene.

'kodachro'm (*Kodak* + gr. *chróma* farve), subtraktiv proces t. farvefot. Filmen har 3 forsk. lag emulsion, der belyses samtidig (øverst blåfølsom, dernæst grønfølsom og nederst rødfølsom). Fremkaldelse er kompliceret; alt sølv opløses, så billedet er *kornfrit.* **k** *første farvefot.* anvendelig f. smalfilm.

'kodacolor (*Kodak* + lat. *color* farve), additiv proces f. farvefot. **k** er en art rastermetode, idet rasteret er trykket ind i emulsionen som parallelle linier. V. optagelse og v. gengivelse fra positiv anbringes foran objektivet et filter bestående af et rødt, et gult og et blåt glas anbragt v. siden af hinanden med skillelinierne parallelle m. rasterlinierne. **k** er teknisk vanskelig og kræver stor lysstyrke v. projektion. Kan derfor ikke konkurrere m. subtraktive metoder som kodachrom.

'Kodak (eng. ['kɔ:dæk]), amer. fabrik f. fot. artikler, grl. 1880 af George Eastman.

Kodály ['kɔda:j], *Zoltán* (f. 1882), ung. komponist. Har s. m. Bartók indsamlet 3–4000 ung. folkeviser. Har komp. operaerne *Háry János* (1925–26) og *Székely Fonó* (*Spindestuen,* 1931–32), orkesterværker, herimellem *Sommeraften* (1906, udg. 1930), *Marosszék'er-danse* (1930) og *Danse fra Galánta* (1933), kammermusik, sange, korværker, herimellem *Psalmus Hungaricus* (1923) og *Te Deum* (1936), klaverstykker m. v.

Hal Koch.

Robert Koch.

'Kodan (lat., egl. *Sinus Codanus*), Østersøen.

kode (fr. *code* lovbog; tegnsystem), aftalt system af bogstaver (ord) el. tal, der anv. i telegrammer el. breve for at spare ord el. for at gøre indh. uforståeligt f. uvedkommende. **k** bruges meget i handelen og af diplomatiet. **k** kan være privat, aftalt ml. to parter; i handelen udarbejdet til alm. brug.

kode (mnty.), den del af hestens (og drøvtyggernes og svinets) lemmer, hvis benede grundlag er 1. og 2. tåknogle: kode- og kronben. **k**-benet er ved **k**-leddet forbundet med den nederste ende af mellemfoden; **k**-bøjningen er den bageste flade af koden; den er oftest finhudet og tyndt behåret.

kode'i'n (gr. *kódela* valmuehoved) el. *metylmorfin,* hostestillende opiumalkaloid.

Kodiak ['kɔ:diåk], ø ved Alaskas sydkyst; tilhører USA. 10 000 km²; overvejende eskimoisk befolkning.

kodicil [-'si'l] (lat. *codicillus* lille skrift), tillæg til testamente.

kodifikation (lat. *codex* lovbog + *-ficere* gøre, tilvejebringe), 1) tilvejebringelse af en samling af spredte retsregler; 2) selve saml. af sådanne regler; kodifi'ce're, foretage en **k.**

kodille [-diljə] (sp.-fr.) el. *kruk,* udtryk i l'hombre for at en af modspillerne gør flere stik end spilleren, som derved taber.

kodolie ['kəð-] (sv. *kåda* harpiks), rektificeret harpiksolie.

kodriver ('*Primula*), slægt af **k**-fam.; urter med lodret jordstængel, rosetstillede blade, blomsterne i skærme på et langt skaft. 210 arter, i Danm. 4: hulkravet **k** (P. veris) mest på enge; fladkravet **k** (P. elatior) med lysere gul krone, i bøgeskove; storblomstret **k** (P. vulgaris) med eenblomstrede stilke fra bladrosetten, hist og her i strandskove, og den sjældne melet **k** (P. farinosa) med lilla blomster i moser. Mange **k**-arter dyrkes som prydplanter.

Koed [kɔ'ð], *Holger* (f. 1892), da. nationaløkonom. 1931 bankinsp., 1937 formand for Priskontrolrådet, 1938 økonomidir. *i Kbh. Juni 1949 nationalbankdir. efter* Bramsnæs.

koeffici'en't [-si-] (*ko-* + lat. *efficiens* virkende). Når en ubekendt el. variabel i et matematisk udtryk er multipliceret med en konstant faktor, kaldes denne **k.**

Koefoed, Carl *A.* (1855–1948), da. landbrugskonsulent, russ. statsråd. Opholdt sig 1878–1917 og senere i Rusland, hvor han efter 1905 ledede udskiftningen af de russ. bøndergårde. Da. statskonsulent og landbrugsattaché for Sovj. og Østersølandene 1921–31. Erindringer: *50 År i Rusland* (1946).

Koefoed, *Emil* (1858–1937), da. kemiker og farmaceut; direktør for Den Farmaceutiske Læreanstalt 1895–1930.

Koefoed, *Michael* (1867–1940), da. embedsmand; 1904–13 direktør f. Statens Statistiske Bureau. *Forligsmand 1910–*14, 1922–28; 1913–38 generaldir. f. skattevæsenet. Rig forf.virksomhed.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Kr. H. Kofoed.

H. C. Kofoed.

Koefoed-Petersen, *Otto* (f. 1901), da. historiker. Museumsinspektør ved Glyptotekets ægypt. afd.; har især beskæftiget sig med ægypt. arkæol. og det gl. Ægypt.s hist. ud fra nyere hist. og etnol. synspunkter.

'koeksisten's (*ko-* + *eksistens*), samtidig til(stede)værelse.

Koelbjærg-skelettet ['ko:l-], skelet af et 25–30-årigt menneske, sandsynligvis en kvinde, fra ældre stenalder ca. 6000 år f. Kr. **K** er fundet ved Koelbjærg i Odense amt.

koerci'ti'vkraft [ko-ærsi-] (lat. *coercere* tvinge + kraft), den magnetiske feltstyrke, der kræves for at afmagnetisere en magnet.

kofanger, på lokomotiver en bred, plovagtig banerømmer; på automobiler en støddæmpende anordning foran kølerpartiet.

koffar'di' (mnty. *kop* køb + *vart* færd), *søv.*, handelsskibsfart.

koffe'i'n (arab. *qahwah* vin, kaffe; egl. afkog af bær), $C_8H_{10}N_4O_2$, *kaffein* el. *tein*, et purinderivat. Alkaloid, som især findes i kakaobønner (1–2%), kaffebønner (ca. 1,5%), te (2–5%), og i kolanødder (1–2%). **k** fremst. af te el. syntetisk af urinsyre. Virker stimulerende og anv. i med.

'kofferdam' (eng. *cofferdam* afdæmning), 1) *søv.*, tørtank i et skibs dobbeltbund f. eks. ml. en brændsels- og en smøreolietank; 2) et af den amer. tandlæge Barnum i 1864 indført hjælpemiddel v. tandfyldning, bestående i et tyndt gummiblad, anbragt således, at mundvædskerne udelukkes fra det parti, som skal behandles.

'Koffka (amer. ['kåfkə]), *Kurt* (1886–1941), ty.-amer. psykolog. Forkæmper for gestaltpsyk. Har bl. a. skrevet *Principles of Gestalt Psychology* (1935).

ko'fi'lnagle (ty.), *søv.*, bolt med langt hoved, anbr. i en **k**-bænk, til fastgørelse af de løbende ender i riggen.

Kofod Ancher, *Peder* (1710–88), da. retshistoriker. Hans hovedværk *En Dansk Lovhistorie* 1–2 (1769–76) er det grundlæggende værk inden for da. retshist.

Kofoed, *Jens* (1628–91), bornholmsk landskaptajn, bl. lederne for Bornholms befrielse fra svenskerne dec. 1658, fangede sv. kommandant Printzensköld.

Kofoed, *Kristian Hansen* (f. 1879), da. embedsmand og politiker. Radikal folketingsmand 1913–20; fra 1919 form. for Statens Lønningsråd, 1924–49 till. dept.-chef i Finansmin. 1942–43 finansmin. (Portræt).

Kofoed-Hansen, *Otto* (1854–1918), da. søofficer. Chef for flådens overkommando 1. 8. 1914–1918. Gik aug. 1914 ind for væbnet afvisning af enhver neutralitetskrænkelse.

Kofoeds Skole, *Socialpædagogisk Træningsskole*, oprettet 1943 på Chr.havn af kordegn H. C. Kofoed (f. 1898), tidl. under andre navne, f. eks. *Skolen for Arbejdsledige* (fra 1928). **K** tager særl. sigte på den tilpasningsvanskelige, hjemløse og arbejdsledige ungdom gnm. foredrags- og undervisningsvirksomhed, gymnastik og sport, personl. rådgivn., arbejdsformidling, herberge f. hjemløse samt afd. for praktisk selvhjælp, der kan hjælpe de unge til at bevare deres selvrespekt. Andre prakt. afd. for husfædre og husmødre tjener de små hjems fornyelse. Til **K** hører træningsskolen i St.-Magleby. (Portræt af H. C. Kofoed).

kofugl, d. s. s. kostær.

kog [kå'γ], med diger omgivet stykke marsk.

kogepunkt er den temp., v. hvilken en vædske koger. **k** afhænger stærkt af trykket. Ved 1 atm. er vands **k** 100°, ved $^1/_2$ atm. 82° og ved 2 atm. 120°. **k** ved 1 atm. tryk kaldes det normale **k.** Opløsninger af mindre flygtige stoffer har højere **k** end den rene vædske, idet **k**-forhøjelsen er proportional med koncentrationen. For vandige opløsninger stiger **k** 0,52° for hvert grammolekyle stof opløst i 1 kg vand, idet dog elektrolytter viser større og kolloider mindre **k**-forhøjelse.

kogesprit, d. s. s. denatureret sprit.

kogge, middelalderligt, hanseatisk krigs- og handelsfartøj.

kogger ['kɔγ'ər, 'kɔgər], hylster, 1) hvori bueskytten bærer sine pile, 2) hvori krudtladninger opbevaredes (ladningskoggere).

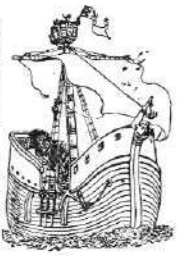

Kogge.

kogle, *bot.*, betegn. for de nøgenfrøedes blomster el. blomsterstande. Bruges især om nåletræernes modne hunblomsterstande; består af tætstillede, forveddede, skælformede blade (kogleskæl), som hver bærer to vingede frø.

kogleaks (*'Scirpus*), slægt af halvgræsfam. Urter med trinde el. trekantede stængler. Blostret børsteformet (el. mangler), 3 støvdragere. 11 arter i Danm., af hvilke søk (S. lacustris) alm. omkranser de da. søer og åer s. m. tagrør.

Kogleaks.

koglekirtel, corpus pineale.

koglepalmer (*Cyca'dinæ*), fam. af nøgenfrøede; træagtige planter af et bregne- el. palmeagtigt udseende, med søjle- el. knoldformet stamme, skruestillede, tætsiddende, enkelt fjersnitdelte, læderagtige blade. Særbo. 100 arter i trop. egne. I kulperioden meget talrigere end nu. Bladene, »palmegrene«, benyttes til gravudsmykning.

kognaksolie (*drueolie, ønantæter, vinfuselolie*), en essens fremst. af bundfaldet ved vingæringen og svovlsyre. Blandingen destilleres med vanddamp, hvorved fås en klar olie, bestående af ætyl- og isoamylestere af smør-, kapryl- og kaprinsyre. Anv. til fremst. af cognaklign. drikke, der dog ikke må forhandles under betegn. cognak.

kog'na'ter, slægtninge af en person, som ikke er beslægtede med vedk. udelukkende gnm. mænd.

kogning foregår, når dampdannelsen finder sted i vædskens indre. Temp. må da være så høj, at de mættede dampe i dampboblerne udøver tilstrækkeligt tryk til at overvinde det ydre tryk. **k** kræver stadig tilførsel af varme til erstatning for den til fordampningen forbrugte varmemængde. Betingelsen for en rolig **k** er, at der er små luftblærer til stede i vædsken, hvorom dampdannelsen kan foregå; er vædsken befriet for luft ved langvarig udkogning, skal vædsken ofte opvarmes bet. over sit kogepunkt, før **k** indtræder; den foregår da stødvis (**stødk**).

kogsalt, natriumklorid; **k**-opløsning se *fysiol. saltopl.*

Kogsbølle Bakker, bakkeparti SSV f. Nyborg, 65 m.

»kohandeln«, sv. øgenavn f. kriseforligspolitik fra 1933 ml. Soc.dem. og Bondeforbund.

'kohejre (*'Ardea 'ibis*), lille hejreart, følger kvæg, bøfler, elefanter. Afrika.

Ko'helet (hebr: prædikeren), hebr. navn på den til hagiograferne hørende Prædikerens Bog.

Kohinoor [kohi'no'r] (pers: bjerg af lys), ind. diamant, opr. i ind. fyrsters eje; efter sikh-mytteri 1849 til dronning Victoria. I opr. slibning 186 karat, ved omslibning 106 karat.

Kohl [ko'l], *Aage von* (1877–1946), da. forfatter, opr. officer. Kendtest af hans romaner, fortællinger og skuespil er romanen *Mikrobernes Palads* 1–3 (1908) med emne fra den russ.-jap. krig.

Kohlhase ['ko:lhɑ:zə], *Hans* (d. 1540), ty. købmand; søgte forgæves retslig erstatning for et tilføjet tab. Besluttede at tage sig selv til rette og førtes så vidt, at han til sidst med en bande hærgede i hele Kursachsen. Forbillede for titelfig. i H. v. Kleists nov. »Michael Kohlhaas« (1810).

'Kohlrausch [-rauʃ], *Friedrich* (1840–1910), ty. fysiker. Arbejder over elektrolytters ledningsevne. Hans *Lehrbuch der praktischen Physik* udkom i mange udg.

ko'horte (lat. *cohors*), én af en rom. legions ti afd.

Koht [ko:t], *Halvdan* (f. 1873), no. historiker, politiker. Har især skildret No.s nyere hist. (disp. om no.-sv. stilling til sønderjy. spørgsm. 1863–64; oprettelsen af et uafhængigt Norge 1814; biografier af *Sverdrup, Vinje, Henrik Wergeland*; socialdemokratiet). Tilsluttet arbejderbevægelsen; moderat forkæmper for landsmål. 1935–41 udenrigsmin. i min. Nygaardsvold; efter allierede neutralitetskrænkelser i beg. af 1940 (Altmarkaffæren) nærmest indstillet på at måtte værge no. neutralitet mod V; overrasket ved ty. angreb 9. 4. Fulgte regeringen til London, overdrog nov. 1940 forretningerne til Trygve Lie, afgik formelt febr. 1941. Skarpt kritiseret 1946 i betænkn. fra undersøgelseskommiss. vedr. 9. april. (Portræt sp. 2439).

kohvede (*Melam'pyrum*), slægt af maskeblomstfam. Halvsnyltere. Kronen tolæbet. 25 arter; i Danm. 5 med gule el. røde kroner og nogle med smukt farvede (rosenrøde el. blå) dækblade.

kohæ'ren's (lat.), sammenhæng; ko'hæ'ren't, sammenhængende; **k** kaldes lysstråler, der udgår fra samme punkt af en lyskilde, og som derfor er i stand til at danne interferens.

ko'hæ'rer (lat. *cohærere* hænge sammen), primitiv radiodetektor bestående af isolerende rør med to elektroder adskilt ved metalkorn.

kohæsion (lat.) el. *sammenhængskraft*, de kræfter, der virker ml. et stofs molekyler og som holder disse sammen i et fast stof el. en vædske. I luftarter findes ingen **k.**

koinci'den's (lat.), (tilfældigt) sammentræf i tid og rum.

koincidensmåler, *fot.*, optisk afstandsmåler, hvor der dannes to billeder af den genstand, hvortil afstanden skal måles. Ved drejning på en skala bringes de to billeder til at dække hinanden (koincidere), hvorefter afstanden kan aflæses på skalaen.

koincidenssignaler, tidssignaler til videnskab. brug. Udsendes til bestemte tider fra forsk. lande efter et fast system. F. eks. *Rugby* kl. 10^{55}–11^{00} og 18^{55}–19^{00} mellemeur. tid. Der sendes 306 signaler i løbet af 5 middeltids-min. Signal no. 0, 61, 122, 183, 244 og 305 er streger, resten prikker. Disse kommer sål. med knapt 1 sek.s mellemrum. Høres samtidig et urs sek.-slag el. registreres begge dele på en kronograf, vil der opstå koincidens (sammenfald) 1 gang i min., hvis uret går efter middeltid, og hvert 72. sek., hvis uret går efter stjernetid. **k** virker således som en nonius, hvormed den nøjagtige observation foretages.

koine [kɔi'næ'] (gr: fælles (sprog)), det i 4. årh. f. Kr. af attisk udgåede gr. fællessprog, der nutildags har fortrængt næsten alle de gl. dialekter.

Koiso [kɔ-isɔ], *Kuniaki* (f. 1880), jap. general. Tilh. ledende militærgruppe i 1930erne, kolonimin. 1940; 1942–44 generalguvernør over Korea. Efter svære jap. nederlag. afløste **k** Tōjō som førstemin. juli 1944, afgik apr. 1945 efter Sovj.s opsigelse af ikke-angrebstraktaten af 1940. 1946 anklaget f. krigsforbrydelser.

'Koivisto, fi. navn for Björkö.

Kok (*Kock*), *Laurids* (1634–91), da. præst, sprogmand og forf. Huskes for *Danmark, Dejligst Vang og Vænge*; desuden bl. a. et lokalpatriotisk Ringsted-digt.

koka'i'n, $C_{17}H_{21}NO_4$, alkaloid, som fås fra bladene af koka-planten. Fremst. også syntetisk. Hører i kem. henseende til tropingruppen. Anv. som stimulans;

som sådan vanedannende (ko'kai'nisme). Langvarig indtagelse af **k** medfører alvorlige legemlige og psykiske svækkelser. Anv. i med. som lokalbedøvelsesmiddel.

Ko'kand, oaseby i Øst-Uzbekistan, Sovj., i det veldyrkede Fergana-bækken; 85 000 indb. (1939).

kokaplanten (*Ery'throxylon 'coca*), en lille busk, hvis blade indeholder fl. alkaloider, bl. a. kokain; Perú og Bolivia. Indianere tyggede bladene af **k** som stimulans.

ko'karde (fr. *cocarde* af *coq* hane; egl. hatteprydelse, der minder om en hanekam), båndroset til opfæstning af hatteskygge. Nu kun anv. på uniformshuer som nationalitetstegn.

kokardeblomst, en til kurvblomstfam. hørende art, Gaillardia pulchella, med gule ved grunden purpurfarvede randkroner. En alm. dyrket, eenårig prydplante.

kokasseflue (*Cryptolu'cilia cae'sarion*), stor, grøn, glinsende flue, ofte i mængde på kokasser.

Kokemäenjoki ['kɔkæmæən'jɔki], sv. *Kumo älv,* 395 km l. fi. flod, afløbet for søsystemet Näsijärvi-Pyhäjärvi, udmunder ved Pori i Bottn. Bugt. Vandkraftst. (Tammerkoski). Tømmerflådning.

ko'ket (fr. *coquet,* af *coq* hane), som forsøger at behage det andet køn; som angler efter bifald el. komplimenter.

ko'kille (fr. *coquille* skal), metalform, hvori metalgenstande støbes.

Kokkedal, tidl. hovedgård ØSØ f. Fjerreslev, nævnt fra 1407, har bl. a. tilhørt slægterne Banner og Lykke. Efter 1929 udstykket. Hovedbygn. fra 16. århundr.; fredet i kl. A.

kokker (gr. *kókkos* kærne), kugleformede (til dels dog noget aflange) bakterier.

Kokkola ['kɔk:ɔla], sv. *Gamlakarleby,* fi. by v. Bottniske Bugt, NØ f. Vaasa; 12 000 indb., heraf 53% finsktalende (1947). Handel med tømmer og smør. Grl. 1620.

kokkolitkalk, blød kalksten med kokkolitter fra Danmarks danien, d. s. s. blegekridt.

kokko'litter (gr. *kókkos* kærne + *-lit*), mikroskopiske skiveformede kalklegemer, der stammer fra coccolithophorider og i stor mængde aflejres på havbunden. Væsentlig bestanddel af mange sedimenter (globigerinaslam, skrivekridt o. m. a.).

'Ko'klapperne, opr. små holme ved Amagers kyst; nu i den inddæmmede del af Kalveboderne.

kokle'are (*Cochle'aria*), slægt af korsblomstfam. med hvide blomster og kugleronde skulper. 15 arter, i Danm. 3, især læge-**k** (C. officinalis) alm. på strandbredder; dens kødfulde blade kan spises og er blevet brugt som middel mod skørbug.

kokon [ko'kɔn] (fr.), det hylster, mange insektlarver spinder omkring sig før forpupningen; undertiden klæbes sandkorn o. a. fremmedlegemer til **k.** Trådene i silkesommerfuglens **k** udnyttes. Bruges også om de hylstre, hvormed forsk. dyr (f. eks. regnorme, snegle, insekter, hajer o. a.) omgiver æggene.

kokopper, sygdom på yveret hos koen, fremkaldt af det smitstof (virus), der hos mennesket er årsag til sorte kopper. Ved at passere koen nedsættes smitstoffets virulens for mennesker, som i tilf. af smitte fra ko får en mild form af sygdommen, samtidig med, at årelang immunitet mod menneskekopper indtræder. Herpå beror den af Jenner mod kopper indførte vaccination.

Kokoschka ['kokɔʃka:], *Oskar* (f. 1886), østr. maler. Landskaber, byprospekter, figurbilleder og portrætter. Er nærmest ekspressionist, men med tilknytn. til impressionismen (Ill. se tavle Impressionisme).

kokoskager, oliekager fremst. af kerner af kokosnød. **k** er ikke særlig proteinrige, men brugt til malkekøer bevirker de en mindre stigning i mælkens fedtprocent.

kokos(nød)olie el. *kokosfedt,* udvindes ved presning af kokosnøddens tørrede kerner, kopra, der indeholder 60–70% fedt. **k** benyttes i stor mængde i sæbefabrikation, til margarine, chokolade, i farmacien til salver. Den spec. kokoslugt og -smag kan let fjernes ved passende behandling og den rensede **k** kan da anv. i husholdningen som plantesmør el. palmin. Presserestene anv. som kvægfoder. (Se også kopra).

kokospalme (sp. *coco*) (*'Cocus nu'cifera*), eneste art af slægten, 20–30 m høj stamme med 5–6 m lange fjerdelte blade. Sambo, frugten (kokosnød) en stenfrugt med tykt trævlet yderlag og et tyndere benhårdt inderlag. Sikkert hjemmehørende på øerne og landene omkr. Det Stille Ocean. Frugten, kokosnødden, kan føres langvejs over havet. De fedt- og æggehviderige frugter vigtige for tropernes beboere. Af det trævlede yderlag fås kokostaver. Palmevin fås ved at gære saften fra de unge skud. Bladene anv. til tækning, stammerne til møbler. (Se også kopra).

Snit gnm. kokosnød.

Krone af kokospalme.

kokostaver el. *coir* fås af kokosnøddens trævlede yderlag; de er meget lette og sejge og tåler vand. Anv. til skibstovværk, tæpper, måtter og stoppemateriale.

'Kokos Ø'erne, eng. *Cocos Islands* ['koukous 'ailəndz], brit. øgruppe i Ind. Ocean S f. Sumatra; 26 km²; ca. 1000 indb. Hører til Singapore.

ko'kotte (fr.), 1) letlevende kvinde; demimonde; 2) lille lerkasserolle m. ører el. skaft.

koks, den rest, der bliver tilbage ved afgasning (tørdestillation) af kul. Alm. gasværks-**k** (3–5% vand og 10–15% aske) fremst. af fede kul med lang flamme, har grove porer, vejer ca. 40 kg pr. hl og har en nyttig brændværdi på ca. 6700 kcal pr. kg. De ved højere tryk og temp. og af fede kul med kort flamme fremst. cinders (0,5–3% vand og 10% aske) har fine porer, vejer ca. 50 kg pr. hl og har en nyttig brændværdi på ca. 7000–8000 kcal. Forskellen på de to slags **k** skyldes også de til afgasningen anv. systemer, idet gasværkerne tidl. benyttede retorter, hvorfra fremkom lette **k** (ringe tryk under afgasningen), mens cinders fremst. i særl. k-værker i store kamre (større tryk); desuden bliver kullene i forvejen findelt og evt. stampede. De lette **k** egner sig til kakkelovne, de tunge **k** (cinders) til centralvarmefyr, til støberier (kupolovne) og til råjernsfremst. (højovne). Brunkuls-**k** har ingen bet. i Danm.

kok-sagyz ['kɔksa'yiz] (tyrk. *kök* rod + kirgis. *saghyz* gummi) (*Ta'raxacum koksaghyz*), en mælkebøtteart, der på gr. af røddernes store indhold af gummimælk dyrkes i stor stil i Sovj. Fundet i Tienshan bjergene i 1931.

koksgryde, åbent, grydeformet ildsted. Bruges til udtørring af bygninger.

'koksma't (holl.), skibskokkens medhjælper og elev.

koksværker, anlæg til ved tør destillation af brændsel (spec. kokskul) at fremstille koks, fortrinsvis til metallurgisk

Halvdan Koht.

Christen Kold.

brug (jernfremst. i højovne). Allerede i oldtiden fremst. trækul (trækoks) i flade gruber. I det 16. årh. fremst. første gang koks af stenkul i såk. miler og 1620 fremkom den første bikubeovn til dette formål, en type, der har holdt sig lige til vor tid. Først efter midten af 19. årh. fremkom de første forslag til de nuv. **k** bestående af et stort antal murede kamre beliggende ved siden af hinanden, med store dimensioner i højde og især i dybde (horisontalkammerovne), men af relativt ringe bredde (mindre end $^1/_2$ m), for at varmen fra de på kamrenes sider, d. v. s. mellemste kamre, beliggende ildkanaler kan trænge ignm. inden for en rimelig tid. Ved koksovnssystemer af denne art har man efterhånden kunnet indføre en mere og mere rationel drift: opvarmning med gas, spec. svaggas (generatorgas), forvarmning af denne gas og sekundærluften til dens forbrænding i regeneratorer (Siemens), autom. kulpåfyldning og koksudtagning samt rationel udnyttelse af den ved forkoksningen dannede gas (riggas) under udvinding af biprodukter (tjære, ammoniak, benzol, svovl osv.), hvorved **k** blev forudsætningen for udviklingen af vor tids organisk-kem. storindustri. I de store industricentre, som Ruhrområdet, distribueres overskudsgassen fra **k** gnm. fjernledninger til store forbrugsområder.

'koku, jap. mål for tørre og flydende varer = 180,4 l.

Kokura [kok(u)ra], jap. industri- og kulmineby på N-Kyūshū; 174 000 indb. (1940).

'Kola-halvøen, halvø i RSFSR, Sovj., N f. Karelen, begrænset af Barents- og Hvide-havet; ca. 130 000 km². I istiden er mange søer blevet udgravet i granitten. **K** er et tundra- og nåleskovsområde, hvor minedrift (fosfatmalm, aluminiummalm ved Kirovsk i Hibin Bjergene), skovbrug og fiskeri (bl. a. fra den isfri havn Murmansk) er vigtigere end landbrug.

kolanødder fås af kolatræet (Cola acuminata) (V-Afr.). **k** er ikke nødder, men frøenes kimblade. **k,** der indeholder 1–2 % koffein, tygges og virker oplivende og især sultstillende. Af **k** fremstilles koffeinholdige kolapræparater, der anv. som nydelsesmidler og stimulanser.

Kolār Gold Fields [kou'la: 'gould 'fi:ldz], guldfelt og by i den ind. fyrstestat Mysore, V f. Madras; 134 000 indb. (1941). 1945–46 produceredes 5235 kg guld.

ko'la'risk, gruppe af sprog, der tidl. taltes i store dele af Forindien, men nu kun i enkelte afsides egne. Hovedsproget er santali. **k** synes at være fjernt beslægtet med mon-khmer og nogle austr. sprog.

'Kolbatz, kloster i Pommern, SØ f. Stettin, grl. 1174 af cisterciensermunke fra Esrum. Klostrets årbog er påbegyndt i Skåne o. 1150 og er en vigtig da. hist. kilde.

kolbe, 1) *bot.,* en aksformet blomsterstand med kødfuld akse; 2) *kem.,* beholder (flaske) til brug ved kem. arbejder. Fremst. oftest af forsk. glassorter, undertiden af porcelæn, kobber el. platin; 3) *mil.,* den bageste del af skæftet på geværer, karabiner og pistoler.

Kolbe ['kɔlbə], *Georg* (1877–1947), ty. billedhugger. **K**-s skulptur er rytmisk bevæget: *Somalineger, Danserinde* og *Javaneserinde.*

Kolbe, *Hermann* (1818–84), ty. kemiker. Betydningsfulde konstitutionsundersøgelser inden for den org. kemi.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kolbehirse (*Se'taria i'talica*), art af græsfam. Dyrkes i Ø-Asien, hvor den er en ret vigtig brødplante; i Eur. anv. dens duskformede frugtstande til foder for stuefugle.

'Kolbenheyer [-haiər], *Erwin Guido* (f. 1878), østr.-ty. forfatter. K-s romaner behandler især emner fra naturmystikken, *Paracelsus* 1–3 (1917–25). I forening med en antiindividualistisk »folkebiologi« skabte K en metafysik, der gjorde lykke under nazismen. Dramaer som *Gregor und Heinrich* (1934, propaganda mod kirken).

Kolberg ['kɔlbærk], ty. navn på byen Kołobrzeg i Polen.

'Kolberger 'Heide ['kɔlbærgər-], sandet kyststrækning Ø f. indgangen til Kieler Fjord. Ud for K uafgjort søslag 1. 7. 1644 ml. sv. flåde og da flåde u. Chr. 4., der blev hårdt såret.

Kolby Kås ['kɔ:l-], havn på SV-Samsø.

Kolbäcksån ['kɔ:l-], 170 km l. sv. å, gnm. S-Dalarna og Ø-Värmland til Mälaren.

'Kolchis [-kis], oldtidsland i V-Georgien.

Kold, *Christen* (1816–70), da. skolemand. Udd. som lærer. 1842–47 tjener og bogbinder i Smyrna. Deltog som frivillig i krigen 1848, derefter huslærer hos Birkedal i Ryslinge og grl. her 1851 en højskole for 15 voksne elever. Den blev det praktiske forbillede for de senere folkehøjskoler. Ingemanns hist. romaner og Grundtvig gav det meste stof til undervisningen. 1863 åbnede han højskolen om sommeren for piger. Den var flyttet fra Ryslinge til Dalby og derfra til Dalum 1862. K oprettede også den første »friskole«. De efterlignedes mange steder, især på Fyn, og var alle stærkt prægede af Grundtvig-Kold'ske skoletanker. Disse fik et klassisk udtryk i K-s bog *Om Børneskolen* (udg. 1877). (Portr. sp. 2439).

Kold, *Vilhelm* (1868–1932), da. præst, sidst på Frederiksberg, vækkelsesprædikant, 1927–32 Indre Missions formand.

koldblodede dyr betegn. de dyreklasser – alle undt. pattedyr og fugle – der mangler egl. varmeregulering og hvis legemstemp. i hovedsagen følger omgivelsernes. Betegnes rigtigere *vekselvarme*.

koldbrand, d. s. s. gangræn.

Koldby Kås, tidl. skrivemåde for Kolby Kås.

kolde farver, i malerkunsten violet, blå, grøn.

Kolderup-Rosenvinge ['kɔl'ə-], *Janus Lauritz Andreas* (1792–1850), da. retslærd. Fra 1818 til sin død prof. i Kbh. Retshist. forf. og udgiver.

Kolderup-Rosenvinge ['kɔl'ə-], *Janus Lauritz Andreas* (1858–1939), da. botaniker. 1916–28 prof. v. Kbh.s Univ. Har især studeret alger. Grundlæggende er hans: *The Marine Algae of Denmark* (1909–31). Meget benyttet er stadig hans store lærebog: *Sporeplanterne* (1913).

Koldewey ['kɔldəvai], *Karl* (1837–1908), ty. polarforsker, 1869–70 med »Hansa« og »Germania« til Ø-Grønl.; opdagede Kejser Franz Josephs Fjord.

Koldewey ['kɔldəvai], *Robert* (1855–1925), ty. arkitekt og arkæolog, udgravede Babylon 1899–1917. Hans metoder med krav om minutiøs iagttagelse af fundene og deres plads i jordlagene har dannet skole.

koldfeber, d. s. s. malaria.

koldfront, *meteor.*, inden for frontologien betegn. for det luftlag, hvor den kolde luft skyder sig ind under den varme.

koldhus, *væksthus uden varmeanlæg, el.* væksthus, hvor temp. om vinteren holdes på 2–6°.

Kolding, da. købstad inderst i K Fjord; 29 479 indb. (1948). – Slotsruinen Koldinghus med museum, enkelte bindingsværkshuse. St. Nikolaj Kirke (13. årh.). Industri: jernvarer, maskiner, øl, tekstil m. m. Stort svineslagteri. Bet. handel. Havn. Station på østjyske længdebane og udgangspunkt for K–Troldhedebanen. – Kendt som by fra 13. årh. Grænsefæstningen Koldinghus anlagdes i 13. årh.; i middelalderen var K en bet. handelsby. Toldsted (stude- og hesteeksport). Nedgang i 17. årh., stærk vækst fra slutn. af 19. årh. April 1849 erobret af slesvigholstenere, 23. 4. da. nederlag v. forgæves generobringsforsøg. (Ill.)

Kolding, *Peder Jensen* (1630–70), da. billedskærer; altertavler og prædikestole (bl. a. i Horsens Frelsers Kirke); *Clausholmsengen* (Nat.mus.).

Kolding Fjord, 10 km l. indskæring fra Lille-Bælt på Jyll.s Ø-kyst.

Kolding Folkeblad, da. dagblad (Venstre), grl. 1871 af C. Berg. Oplag 1948: 15 000.

Kolding'hu's, opført i 13. årh. som kongebolig og fæstning, ombygget adsk. gange, 1550–54 udbygget til et sluttet, firkantet anlæg; efter en brand 1597 genopført af Chr. 4., som tilføjede kæmpe-tårnet og indrettede et prægtigt slotskapel. I 17. årh. slemt medtaget i de gentagne krige. 1808 ødelagt ved en brand, forårsaget ved sp. hjælpetroppers kraftige fyring i en brøstfældig kamin. Indtil 1930 en malerisk ruin. 1931–35 genopførtes kæmpetårnet. Planer om en fuldstændig genopførelse foreløbig standset af 2. Verdenskrig. Siden 1892 hjemsted for museet for K len, nu centralmuseum for Vejle amt.

Kolding Å, vandløb, udspringer SV f. Lunderskov, udmunder i K. Fjord. Vandkraftstation nær Kolding.

koldlim, lim, der (mods. f. eks. benlim) kan anv. uden forudgående opvarmning. *Omfatter særlig behandlede stivelsesprod.*, gummi arabicum, tragant, kasein. Også af dyrisk lim kan fremst. k ved behandling med syre, zinkklorid, kaliumklorid o. a.

koldnål el. *tørnål*, stålnål, der i kobbertryk anv. til indridsn. af fine linier på kobberpladen.

koldskørt kaldes stål, når det er skørt ved lave temp.; skyldes i alm. for højt indhold af fosfor.

koldtløbet kaldes støbegods, når det under støbning p. gr. af for lav støbetemp. ikke har udfyldt formen.

'ko'lera (gr. *cholē* galde) (*cholera asiatica*), epidemisk infektionssygdom fremkaldt af vibrio cholera. Sygdommen, som angriber tarmkanalen, giver anledning til voldsomme, langvarige, vandige diarrhoer, der ligner risvand, og opkastninger. P. gr. af det store salt- og vædsketab udtørres og svækkes patienten. Der kommer muskelkramper. Sygdommen havde tidl. stor dødelighed. Behandles med indgift af store mængder saltvand og præventivt med vaccination. – Den sidste store k-epidemi i Danm. var den i Kbh. 1853, under hvilken der forekom 4737 k-dødsfald.

kolerafluer betegn. forsk. i tætte sværme optrædende småinsekter, navnlig blærefødder og små dansemyg. Navnet skyldes, at k optræder i stor mængde i varme somre (som i koleraåret 1853) og mentes at bebude kolera.

ko'le'riker (*gr. cholē* galde), et af de 4 klassiske temperamenter, karakteriseret ved heftig opbrusning, hidsighed; ko'le'risk, opfarende, hidsig.

kole'rine (fr. formindskelsesord til *kolera*), akut mave-tarmkatarr hos spæde børn. *Viser sig ved stærke opkastninger og* ustandselige diarrhoer, hvorved organismen mister vædske; huden bliver udtørret og uelastisk; urinafsondringen aftager, og barnet får et forgiftet udseende. Behandles med saltvandsindsprøtninger og nu også med æble- el. gulerodspulver.

ko'le'ring, filtrering af slimet bundfald gnm. et på en ramme udspændt lærred. Apparatet benævnes ko'la't o'rium, den klare vædske ko'la't u'r.

koleste'ri'n (gr. *cholē* galde + *stereós* fast), $C_{27}H_{45}OH$, H_2O, el. *koleste'ra'l*, kompliceret cyklisk org. forb., som især findes i galde, blod og hjernesubstans. I kem. opbygning beslægtet med fysiol. vigtige stoffer som D_4-vitamin og forsk. hormoner.

Kolgujev [kal'gujəf], 3500 km² stor Ø i Barents-havet N f. Sovj.

Kolhāpur (eng. [koulha:'puə]) el. *Karvir*, indisk fyrstestat SØ f. Bombay; 8360 km²; 1 092 000 indb. (1941).

kolhoz [kal'ɔs] (russ.), fork. f. *Kollek'tivnoje ho'zjajstvo*, da. *kollektivbrug*, *kollektivt sovj. landbrug, en form for k*-operation omfattende alle trin af landbrugsprod. fra planteavl til mejeridrift osv. inden for sammenslutningens område. Jorder og husdyr m. m. til hver gårds eget forbrug inden for et k holdes dog uden for fællesdriften.

-ko'li' (gr. *cholē* galde), galdesygdom.

koli'bri'er (*caraibisk*) (*Tro'chilidae*), ganske små amer. fugle, beslægtet m. mursejlere. Fremragende flyvere. De mindste

Sværdsnabel. (Næbbet 1 cm l.)

næppe større end humlebier, de største af svalestørrelse. Langt, tyndt næb, lange, smalle vinger, korte ben, flugten svirrende (indtil 50 vingeslag pr. sek.). Ofte pragtfuldt farvede, navnlig hannerne. Lever af honning og små insekter. Tungen udstrækkelig; spiller en rolle som blomsterbestøver. Navnlig trop., enkelte arter dog i det nordligste N-Amerika.

ko'lik, egl. smerter i tarmafsnittet colon, men alm. brugt om anfaldsvise smerter i underlivet udgående fra de forsk. underlivsorganer, f. eks. nyre**k**, tarm**k**.

ko'li'n (gr. *cholē* galde), en aminoalkohol, som spiller en vigtig fysiol. rolle. Forekommer udbredt i dyr og planter.

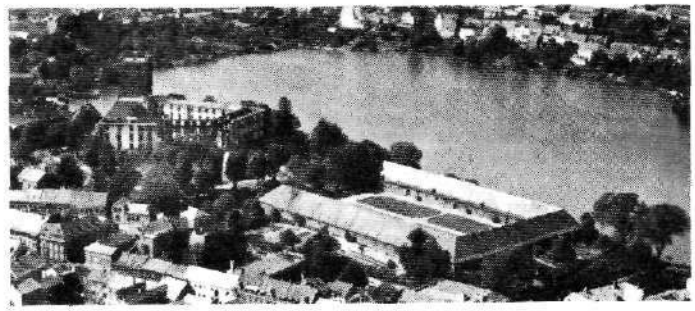

Udsigt over Koldinghus og slotssøen.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Kolind [ˈko:lin], da. stationsby (Ryumgård-Grenå); 935 indb. (1945).

Kolindˈsun'd, udtørret sø i dalstrøget ml. Grenå og Grund Fjord. Opr. sund, der skilte nordl. Djursland fra Jyll., senere sø, der tørlagdes af aktieselskab efter 1874.

ˈkoling (sv. jargon: bisse); Kolingen: bisse-figur, skabt af A. Engström, indført i vittighedsbladet »Strix«, 1897.

kolkhos, anden stavemåde for kolhoz.

kolkicin, d. s. s. *colchicin.*

kolkoˈtaˈr (gr. *cholkanthé* kobbervitriol), gl. handelsnavn for ferrioksyd.

ˈkolla (gr.), lim.

kollaˈbe're (lat. *collabi* falde sammen), bryde sammen, få kollaps.

kollaboraˈtø'r (fr.), d. s. s. collaborationist.

kollaboˈre're (lat.), samarbejde; bistå.

kollaˈge'n (gr. *kólla* lim + *-gen* [1]), proteinstof, hovedbestanddel af bindevæv i knogler og brusk.

kolˈlaps (lat. *collabi* falde sammen), pludselig sammensynken; i *med.* udtryk for en pludselig stærk aftagen af kræfterne.

Kollár [ˈkɔla:r], *Jan* (1793–1852), slovakisk romantiker i hvis digtning kærlighed og panslavisme udgør grundstrengene. Blev prof. i oldtidskundskab ved univ. i Wien, men var uden vidensk. begavelse.

kollateˈra'l (*cum* + lat. *latus* side), bruges om kar- og nervegrene, der afgår fra en hovedstamme og løber parallelt med denne.

kollation (lat. *collatio* sammenføring, sammenligning), 1) overdragelse af de lavere embeder i den kat. kirke; 2) sammenligning af en afskrift med dens forlæg; 3) *jur.*, tilbagelevering; afkortning i arv af modtagne forstærkninger for at tilvejebringe udjævning ml. arvinger (arveforskud); kollationspligt, pligt til at foretage k.

kollatioˈne're (lat. *collatio* sammenføring, sammenligning), gennemse, jævnføre, konferere; telegrammer k-s af telegrafvæsenet ved tilbagetelegrafering, når der skrives TC foran adressen, og der betales et tillægsgebyr.

kolˈla'ts (lat. *collatio* sammenføring, sammenligning), biskoppens anbefalingsskrivelse for en præst til en menighed ved præsteindsættelse. k er en betingelse for, at en præst kan indsættes i embedet.

kolˈlega (lat.), embedsbroder, fagfælle.

kollegiˈa'l, 1) vedr. et kollegium; 2) (af kollega), embedsbroderlig; hensynsfuld over for arbejdsfæller.

kollegial ret, domstol, som beklædes af fl. dommere, der optræder som kollegium, f. eks. Højesteret og landsretterne i mods. t. domstol, der kun beklædes af en enkelt dommer.

kollegialsystem, forvaltningssystem, hvor de enkelte afgørelser træffes af et organ, bestående af fl. personer, der i reglen er sideordnede. k var under enevælden den alm. ordning af statsstyrelsen og afløstes i Danm. 1848 af ministerialsystemet, hvor afgørelserne og ansvaret ligger hos en enkelt. I overordnede domstole er k stadig alm., sål. i Danm. i Højesteret og landsretterne.

Kollegialtidende, officiel da. tidende; udkom 1798–1848; afløstes af Departementstidende.

kollegiˈa'tkirke, kat. kirke, som uden at være domkirke har et kapitel (egl: *kollegiat*kapitel, af *collegium*) (i middelalderen f. eks. Vor Frue i Kbh. og Vor Frue i Haderslev).

kolˈle'gium (flert. *kollegier*) (lat: samling), 1) forsamling af lærere ved en læreanstalt el. skole; 2) studenter(fri)bolig; 3) tidl: d. s. s. auditorium 1) og 2); 4) univ.s-forelæsning; 5) *jur.*, flerhed af personer i væsentlig sideordnet stilling og med stemmeret i de sager, k afgør.

kolˈlekt (lat. *collecta* af *colligere* samle), 1) fast kirkebøn, som ved gudstj. bedes på menighedens vegne af præsten; 2) indsamling under gudstj.

kollekˈte'ring (lat. *colligere* samle), indsaml. i velgørende øjemed. Kræver i alm. tilladelse af politi, overøvrighed el. Justitsmin.

kollektion (lat. *colligere* samle), lotterikontor; samling (især af handelsvarer af en vis art).

ˈkollekti'v (lat. *colligere* samle), 1) som *adjektiv:* sammenfattende flere som en enhed; omfattende en flerhed; 2) som *substantiv:* samling, spec. kommunistisk fællesforetagende (k-brug m. v.); *gramm.*, substantiv, der i ental betegn. en saml. individer, opfattet som en helhed, f. eks. nation.

kollektivaftale, aftale, hvori på den ene el. på begge sider deltager et større antal personer el. en sammenslutn., f. eks. aftaler ml. fagforeninger og arbejdsgiverforeninger.

kollektivbevidsthed, de for en menneskegruppe som sådan fælles bevidsthedsytringer.

kollektivbrug, da. betegn. for kolhoz.

kollektivforbrydelse, handling, som først bliver til forbrydelse ved idelig gentagelse (f. eks. gentagen skødesløshed el. forsømmelse af offentl. tjeneste el. hverv).

kollektiv forsikring, forsikr., som omfatter en flerhed af genstande, der kan veksle i løbet af forsikringstiden. I varetransportforsikr. skelner man ml. pauschalforsikr., hvor forsikringssum og præmie er fastsat i den opr. aftale, og løbende police, hvor genstandene indgår i forsikr. med hver sin særl. sum og præmie.

kollektivhus, ejendom, hvor beboerne foruden lejligheden modtager rengøring, vask, mad osv., og hvori der til fælles brug findes centralkøkken, restaurant, selskabslokaler, børnehave, læsestue osv. betjent af fagudd. personale under husets admin.

kollektiˈvisme (lat. *colligere* samle), fællesbetegn. for mere el. mindre vidtgående arter af socialisme.

kollektivlinse, den linse i et sammensat okular, der vender imod objektivet.

kollektiv prokura, prokura, som er tildelt to el. fl[e] personer i forening.

kolˈlektor, *elektrotekn.*, d. s. s. kommutator.

kollekˈtø'r (fr.), samler; bestyrer af et lotterikontor.

kollenˈky'm (nylat. *collenchyma* limvæv), styrkevæv hos planter i urteagtige stængler, dannes af levende celler, hvis vægge (af cellulose) er fortykkede i hjørnerne.

kollergang (ty.), maskine til knusning og maling; k består af et tallerkenformet underlag, liggeren, der optager malegodset, herpå ruller to skiveformede malelegemer, løberne, der har vandret akse.

kolli, flertal af kollo.

kolliˈde're (lat.), støde sammen; komme i strid.

kolliˈmator (forvanskning af *kollineator* af *kol-* + lat. *linea* snor), 1) *fys.*, den del af et spektroskop, hvormed lysstrålerne gøres parallele. k består af en linse, i hvis brændplan er anbragt en variabel spalte, foran hvilken lyskilden anbringes; 2) *mil.*, simpelt sigtemiddel til kortskydende skyts, bestående af et indvendigt sortsværtet rør med et sigtemærke fortil anbragt i den bagtil siddende okularlinses brændplan.

kollision (lat.), sammenstød.

kollisionsskod, *søv.*, vandtæt skod forude i et skib beregnet på ved kollision at holde vandet ude.

ˈkollo, flertal: *kolli* (ital.), ved forsendelse det enkelte stk. uindpakket el. indpakket gods.

kolˈlo'dium (gr. *kólla* lim + *eidos* udseende), opløsning af nitrocellulose (kollodiumuld) i en blanding af alkohol og æter, klar, tyktflydende vædske. Ved fordampning af opløsningsmidlet efterlades nitrocellulosen som en klar og tæt hinde. Benyttes i med. til dækning af mindre sår.

kolloˈid'kemi' (gr. *kólla* lim + *eidos* udseende) el. *kapilˈla'rkemi*, den del af kemien, der omhandler de kolloide stoffer (partikler ml. 1 og 100 mμ, se kolloidopløsning). Meget omfattende og vigtig for biokemien, da de fleste org. naturstoffer optræder i naturen i kolloid form, samt for grene af den uorg. kemi (silikatkemi m. m.), endv. for forståelsen af mange fys.-kem. forhold.

kolloˈi'd opløsning er en i reglen flydende stofblanding, hvori den ene komponent forekommer i partikler med en udstrækning af 1–100 mμ (medens den anden udgør et homogent område el. fase), den ligger således ml. ægte opløsninger og opslemninger. Partiklerne kan ikke frafiltreres el. ses under alm. mikroskop. De kan ikke diffundere og dialysere. F. eks. kan blodets æggehvidestoffer ikke passere kapillærvæggen. Partiklerne kan ses i ultramikroskop. En k kan være stabil el. ustabil (og koagulere) afh. af dens art og tilstand. Partiklernes elektr. ladning spiller ofte en stor rolle m. hensyn t. stabiliteten, der er mindst ved det isoelektriske punkt.

Aleksandra Kollontaj. Käthe Kollwitz.

kolloid-osmotisk tryk, *fysiol.*, den del af det osmotiske tryk (i f. eks. blod) som skyldes kolloiderne. I blod kun 25–30 mm af det samlede osmotiske tryk på ca. 6000 mm Hg. Har bet. ved at holde på blodets vand, der ellers p. gr. af blodtrykket ville filtreres ud.

kolˈlo'kvium (lat: samtale), disputeroøvelse; univ.øvelse i samtaleform.

Kollonˈtaj [kaɫan-], *Aleksandra* (f. 1872), sovj. diplomat og forfatterinde. Fra 1890erne revolut. 1917–22 folkekommissær f. soc. spørgsmål. 1924–26 og 1927–30 gesandt i Oslo, 1930–45 i Sthlm., forhdl. m. Paasikivi om fred m. Finl. febr. 1944. Udg. bøger om kvindesagen, arbejderprobl. (Portræt).

kolloty'pi' (gr. *kólla* lim + *-typi*), d. s. s. lystryk.

Kollund, landsby og badested Ø f. Kruså, ved Flensborg Fjord; 465 indb. (1945). Da.-Nord. Ungdomsforb.s Grænsehjem.

kollusion (lat. *collusio* spillen under dække), ulovlig samvirken, især ml. fl. sigtede for at føre retten el. politiet bag lyset.

Kollwitz [ˈkɔlvits], *Käthe* (1867–1945), ty. raderer. Elev af Stauffer-Bern. Har med dyb social følelse skildret Berlins fattige og forkuede arbejderbefolkning. (Portr.).

kolm (eng. *culm*), uran- og radiumholdig skiferkul, der forekommer som tynde lag i Ml.-Sver.s alunskifer.

Kolmoˈgorov (f. ca. 1500), russ. matematiker. Har beskæftiget sig med sandsynlighedsregningens grundlag og stokastiske processer.

Kolmården [ˈkå:l-] (*Svarta skogen*), skovklædt sv. bjergegn fra Närke gnm. NØ-Östergötland til S-Södermanland, i gl. tid grænseskov ml. Svea- og Götaland. Lejer af kalksten, kolmårdsmarmor (grønlig).

koloˈboˈm (gr. *kolobún* lemlæste), defekt i øjets årehinde el. regnbuehinde (enten medfødt el. som flg. af operation).

Koˈlobrzeg [koˈlɔbʒæk], ty. [1]*Kolberg*, by i Polen, ved Østersøen NØ f. Szczecin (Stettin); ca. 30 000 indb. Hansestad 1284, sv. 1631–48. Polsk 1945.

koloˈfo'n (gr: top; det højeste el. det sidste), i de ældste trykte bøger før titelbladets indførelse de sidste linier med oplysning om trykkested, bogtrykker og trykkeår. Findes stadig, især i bibliofile tryksager, mest indeholdende oplysninger om skrift, papir m. m.

[1]Kolofon (gr. *Koloˈfón*), gr. oldtidsby S f. Smyrna. Amer. udgravninger 1922.

koloˈfo'nium (efter byen *Kolofon*), en gullig, ret blød harpiks, fremstillet ved vanddampdestillation af terpentinbalsam, der tappes af forsk. fyrretræsarter i USA og S-Eur. I Sverige fås k som biprodukt til sulfitcellulose. k består hoveds. af abietinsyre og anv. bl. a. til fremst. af sikkativer og harpikssæber. Samt til stryg-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

ning af violinbuer. Til anv. som lakråstof kan **k** hærdnes ved omsætn. m. kalk el. glycerin (hærdnet harpiks).

kolo'kvin't (gr. *kolokýnthē* rundt græskar) (*Ci'trullus colo'cynthis*), art af græskarfam., klatrende urt med grønne bærfrugter af størrelse som appelsin. Dyrket og vildtvoksende i Afrika og en del af Asien. Frugterne indeholder bitterstoffer, som bl. a. virker afførende, anv. i med.; desuden sættes **k**-ekstrakt til hårvand o. l. prod. for at gøre dem udrikkelige.

'Koloman, ung. *Kálmán, konge af Ungarn* 1095–1116, lovgiver.

Ko'lomna [ka-], by i RSFSR, Sovj., SØ f. Moskva ved Oka; 75 000 indb. (1939). Industri; flodhavn.

'kolon (gr: led), interpunktionstegn (:); anv. foran direkte tale og forklarende opremsninger.

kolo'ni' (lat.), 1) nybygd; 2) en stats besiddelse uden for moderlandet (se kolonier); 3) hovedplads i hver af de 15 kolonidistrikter, hvori Grønland er inddelt. Eks: Godthåb, Upernavik, Scoresbysund; 4) en samling ejendomme der udgør et fællesskab (f. eks. kolonihave); 5) *biol.*, flerhed, uden indre arbejdsdeling, af organisk sammenhængende, men delvis selvstændige og ens individer (koraldyr m. v.).

koloni'a'l, som vedr. en koloni.

kolonialret, indbegrebet af de retsregler, der gælder i kolonier.

kolonialtropper, soldater, der af moderlandet holdes i kolonier til værn mod angreb udefra og til undertrykkelse af indre opstand.

kolonialvarer, opr. produkter fra de varme lande (kolonierne), såsom sukker, te, kaffe, krydderier; efterh. også varer fra sydl. Eur. og indenl. varer af tilsv. art.

kolonibestyrer, embedsmand som forestår handelsvirksomheden i et grønlandsk kolonidistrikt.

kolonidyr, en samling indbyrdes forbundne individer, i nogle tilf. således, at visse organer, f. eks. tarmkanal, er fælles for hele kolonien; kolonien fremkommer ved deling el. knopskydning. Bl. **k** kan nævnes svampe, koraller, mosdyr, visse søpunge.

kolonier, byanlæg el. landerhvervelser på fremmed grund, f. eks. oldtidens gr. **k,** der var byanlæg langs Middelhavskysterne, uafh. af moderbyerne, og de romerske **k,** der jur. og mil. var nøje knyttet til Rom og led i imperialistisk ekspansion. Med de store opdagelser efter 1400-tallet anlagde eur. stater **k** i de oversøiske lande, først som handelsbaser og mil. støttepunkter, siden anv. til emigration (USA efter ca. 1600, Sibirien efter 17. årh., Sydafr. fra 1650). Fra ca. 1850, da eur. industrialisering krævede markeder og råstoffer, udvidedes eur. **k** stærkt, særlig i Afr., og stormagtskampen om **k** førte til skarpe modsætn. (Engl.-Frankr. i Sudan, Ægypten, Bagindien; Engl.-Rusl. i Asien og nære Orient; Tyskl.s, Ital.s, Japans krav om **k** før og efter 1. Verdenskrig). Opr. underordnedes **k**-s erhvervsliv ganske moderlandets behov efter merkantilistiske linier (hovedårsag til de nordamer. **k**-s brud m. Engl. 1776). Engl. har efterh. givet øvr. **k** vidtstrakt selvstyre el. dominionstilling, særlig hvor der var talrig hvid befolkning. Frankr. har søgt at holde nøje tilknyt. til sine **k,** evt. som integrerende dele af moderlandet (Algier, vestind. øer). Vanskelighederne ved at hævde **k** i gammeldags forstand er særlig kommet frem efter 2. Verdenskrig (Indonesien, Indokina, Malacca, Burma, Indien); i fl. tilfælde har kolonimagterne givet efter for moderat-nationale bevægelse for om muligt at redde strategiske og økon. interesser under et formelt friere samarbejde.

kolonihaver, småhaver, der anlægges samlede på lejede, ofte kommunale arealer i byernes nærhed, idet en haveforening forpagter arealerne og atter udlejer **k** til medlemmerne. Der findes 1948 ca. 100 000 **k** i Danm., hvoraf ca. 65 000 er tilsluttet Kolonihaveforbundet for Danm. **k**-bevægelsen opstod i England. Første da. kolonihaveforening grl. i Ålborg 1884.

kolonisation, anlæggelse af koloni; koloni'se're, opdyrke el. bebygge nyt land; anlægge koloni.

kolon'nade (fr. af *colonne* søjle), *arkit.*, række af søjler, søjlegang; særlig kendt er Harsdorffs **k** på Amalienborg.

ko'lonne (fr. af lat. *columna* søjle), 1) *mil.*, opstilling i lige brede linier bag hverandre; 2) lodret række, f. eks. af tal; 3) i *typografi* spalte.

kolonneapparat, app. til kontinuerlig destillation af vædsker, bestående af et tårn med indskudte bunde (klokkebunde, perforerede plader) el. et fyldmateriale. Den gentagne fortætning og fordampning op gnm. tårnet bevirker, at dampen foroven kun indeholder en ringe mængde af de tungest fordampelige bestanddele. Ved over **k** at anbringe et rørsystem, der holdes ved konstant temp., kan man regulere tilbageløbsforholdet og derved gøre adskillelsen (fraktioneringen) mere el. mindre skarp. **k** anv. bl. a. ved rektificering af sprit.

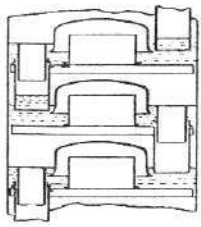

kolonne-system, d. s. s. amer. bogholderi.

kolonneveje, mil. genveje gnm. mark og skov, hvor styrker skal nemt og uset frem.

kolo'ptose (gr. *kólon* tyktarm + *-ptose*), nedsynkning af tyktarmen i bughulen.

kolora'tu'r (ital. *coloratura*, egl: farvning), en form for mus. forsiring, bestående af hurtige passager el. treklangsbevægelser ofte i meget højt leje med mange toner på hver stavelse. Træffes især i den ital. opera.

kolo're're (lat. *color* farve), farvelægge, sætte kulør på.

kolori'me'ter (lat. *color* farve + *-meter*), apparat til bestemmelse af koncentrationen af et farvet stof i en opløsning på grundlag af dennes farveintensitet; kolorime'tri', farvemåling (med kolorimeter).

kolo'rist (lat. *color* farve), en maler, der f. eks. ved at sammenstille farverne harmonisk lægger vægt på en malerisk helhedsvirkning.

Kolo'risterne, udstillingssammenslutn. af da. bildende kunstnere, grl. 1932.

kolo'rit (ital. *colorito* farvning, kolorit), farvernes helhedsvirkning i et maleri.

ko'los (gr. *kolossós*), opr. bet: figur i alm. (endogså om små dukker), siden spec. anv. om fig. af kæmpemæssige dimensioner. Især kendt er kolossen på Rhodos, en 35–40 m h. Heliosstatue af Chares fra Lindos; ansås f. et af verdens syv undere værker; ødelagdes v. jordskælv ca. 225 f. Kr.

kolos på lerfødder, udtryk for svaghed trods tilsyneladende kraft, stammer fra skildr. af statuen i Nebukadnezars drøm (Dan. 2,31–34); dens fødder var halvt af jern, halvt af ler.

Ko'lossai, oldtidsby i Frygien i Lilleasien.

kolos'sa'l (ty. af gr. *kolossós* kæmpestatue), kæmpestor; vældig.

Kolos'sen'serbrevet, skr. i N. T., som foruden kristologisk og parænetisk stof også indeholder angreb på en uklar hedensk-jødisk vranglære. Skrevet af Paulus år 60–61 under et fangenskab i Rom til menigheden i Kolossai.

kolosto'mi' (gr. *kólon* tyktarm + *-stomi*), anlæggelse af åbning på tyktarmen ved hindring af tarmpassagen (f. eks. p. gr. af svulster) el. til midlertidig gennemskylning af tarmen ved stærke betændelser.

Kolozsvár ['kolozva:r], ung. navn på byen Cluj i Rumænien.

kolpo- (gr. *kólpos* moderskød), moderskede-.

kolpohysteroto'mi' (*kolpo-* + *hystero-* + *-tomi*), åbning af livmoderen ved snit fra moderskeden.

kolportage [-'ta:ʃə] (fr., egl: bæren om halsen), direkte salg af bøger ved sælgerens personlige besøg hos kunden. Sælgeren kan være knyttet til forlag el. bogh. Hyppigst drejer det sig om store værker, der kan betales i rater i henh. til en særlig købekontrakt. Køberen har først ejendomsret over værket, når hele købesummen er betalt.

kolpor'te're (fr.), udbrede (rygter, nyheder), ved kolportører at sælge bøger, der ofte betales i rater.

kolpor'tø'r, agent der sælger bøger ved personligt besøg hos kunden (jfr. kolportage).

kolpo'sko'p (*kolpo-* + *-skop*), instrument, der gør det muligt at overskue moderskedens indre.

Kolstad ['kå:lsta], *Peter* (1878–1932), no. bondepolit. Landbrugsskoleforstander; i Stortinget fra 1921, ledende i nyoprettede Bondeparti; førstemin. 1931–32.

'kolsyre (gr. *cholē* galde), $C_{24}H_{40}O_5$, kompliceret sammensat org. syre, som fås v. hydrolyse af forsk. galdesyrer.

Kol'tjak [kal-], *Aleksandr* (1874–1920), russ. admiral under 1. Verdenskrig, ledede 1919 fremstød fra Sibirien mod bolsjevikkerne. Slået; henrettet i Irkutsk.

'kolumbaczer-myg [-batʃər] (efter den serb. by *Golubac*) (*Si'mulia columbac'zensis*), blodsugende kvægmyg, har forvoldt stor skade i Ungarn.

Kolum'bine (ital. *colombina* lille due), figur fra commedia dell'arte. Harlekins elskede i den casortiske pantomime.

ko'lumne el. *klumme* (lat. *columna* søjle), i bogtryk betegn. for selve tryksiden.

ko'lu'rer (gr. *kólurοi* med afstumpet hale; betegn. **k** skyldes vist, at de paagæld. storcirkler afskæres af horisonten), de to storcirkler, der går gnm. himlens poler samt henh. jævndøgns- og solhvervspunkterne.

Kolyma [-'lj-], 1790 km l. flod i NØ-Sibirien, Sovj.

kolæ'mi', anden stavemåde for cholæmi.

kom- (lat. *cum* med), med-, sammen-.

'koma (gr.-lat. *coma* hår), afbildningsfejl ved linser for skrået indfaldende stråler. **k** viser sig i kikkerter ved at en stjerne afbildes som en kometlignende figur.

komager [ko'ma'ger] (lappisk *gahmagak* sko), nordno. sælhunde- el. renskindsstøvler.

Ko'mana, 2 oldtidsbyer i Lilleasien, 1) i Pontos m. tempel f. Ma; 2) i Kappadokien.

Koman'dorskije Ostrova [astra'va], (russ: kommandør-øerne), øgruppe i Bering Havet Ø f. Kamtjatka, Sovj.

Komárno ['kɔma:rnɔ], ty. *Komorn*, čech. by ved Váhs udmunding i Donau over for d. ung. by Komárom; 21 000 indb. (1930). Flodhavn. Transithandel.

Komárom ['koma:rom], lille ung. industriby over for d. čech. by Komárno ved Donau.

kombat'tan'ter (fr. *combattre* kæmpe), *mil.*, kampføre folk; omfatter befalingsmænd og menige.

kombination (senlat.), forbindelse; 1) *mat.* Når der er forelagt et antal ting (f. eks. tal, bogstaver, punkter), kaldes enhver gruppe af ting udvalgt blandt de forelagte en **k;** 2) *psyk.*, proces, hvorved elementer forbindes til en helhed; resultatet af en sådan; indordning af forestill. el. begreber i ny rækkefølge; 3) *biol.*, genernes og egenskabernes forening i nye sammensætninger i følgende generationer, efterfulgt af spaltninger.

kombinationslære, *mat.*, beskæftiger sig med bestemmelsen af antallene af kombinationer, permutationer o. l. Anvendes især i sandsynlighedsregningen.

kombinationslås, lås, der kun kan åbnes, når tilholderne står i en bestemt stilling.

kombinato'rik (senlat. *combinare* forbinde), d. s. s. kombinationslære.

kombi'ne're (senlat. *combinare*), forbinde, sammensætte.

komedi'an't (jfr. *komedie*), skuespiller (især af ringere kvalitet); teatralsk person.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

ko'me'die (gr. *kōmōdía* af *kōmos* den lystige del af Dionysos-optogene + *ōdé* sang), lystigt drama, opstået i det gl. Grækenland; kan ikke skarpt afgrænses fra den senere opståede genre, lystspillet. Den ældre attiske **k** (Aristofanes, ca. 400 f. Kr.) nærmest en digterisk beåndet revy, den yngre attiske **k** (Menander, ca. 300 f. Kr., ca. 100 år senere imiteret og videreført i Rom af Plautus og Terents) en motivisk ret monoton familie-**k**, hvis stående typer bl. a. gnm. Molière og Holberg er velkendt i vore dage. De i 18. årh. indførte sentimentale elementer i **k** ikke af varig bet.

'komeflora (grønl. *kome* ved kuk (*kuk* elv)), af bregner, cycadeer og nåletræer bestående flora fra nedre kridt fundet ved Kuk på N-siden af Nugssuaq-halvøen, Vestgrønl.

'Komenský [-ski:], Amos Comenius' čech. navn.

ko'me't (gr. *komētēs* langhåret), et himmellegeme, der bevæger sig i det interplanetare rum, og som adskiller sig fra

Morehouses komet.

planeterne ved at være gennemsigtigt og i alm. også ved diffus, noget uregelm. form. En **k** består af et nogenlunde rundt hoved (koma) af udseende som en tågeplet og undertiden en el. fl. aflange haler. Ofte har hovedet en lille, skarpt begrænset kerne nær centret. Nogle **k** er så lysstærke, at de kan ses med blotte øje, i sjældne tilfælde endog ved dagslys. En **k**-s hoved består af et meget stort antal partikler, i størrelse fra støvpartikler til blokke op til nogle hundrede m i diameter, der er spredt med vældige mellemrum gnm. et område af rummet, hvis diameter gnstl. er 10 Jorddiam., men kan være over 100 Jorddiam. Bestanddelenes samlede masse er langt under en millionteel af Jordmassen. **k**-s hoved lyser, idet dens spredte bestanddele tilbagekaster Solens lys. **k**-s lysstyrke er større jo nærmere **k** er Solen, og jo nærmere den er Jorden. **k**-s hale består af yderst fortyndede dampe, der frigøres fra hovedets partikler ved solvarmen og bringes til at lyse ved solbestrålingen. Alle undersøgte **k** bevæger sig i lukkede baner omkr. Solen og tilhører således solsystemet. De iagttagne **k**-baner er imidlertid gnstl. meget mere langstrakte end planeternes, med omløbstider, der ofte udgør millioner af år. En **k** er i alm. kun iagttagelig i den inderste del af sin bane i et tidsrum, som udgør en meget lille brøkdel af omløbstiden. Man kender dog 39 **k** med omløbstider under 80 år, helt ned til 3,3 år. Disses tilsynekomst kan forudberegnes. Om sammenhæng ml. **k** og stjerneskudsværme se stjerneskud og Bielas komet.

kometsøger, lysstærk kikkert med stort synsfelt beregnet t. opsøgning af kometer.

kom'fort (el. [-'få:r]) (eng. af fr. *confort* egl: opmuntring), bekvemmelighed.

kom'fu'r (holl. af fr. *chauffoir* varmestue), muret ildsted, omgivet af en kappe af støbejern. Den øverste plade er forsynet med kogehuller og forsænket vandgryde, desuden er en stegeovn indbygget. V. hj. af spjæld ledes den varme røg fra ildstedet under kogehullerne el. omkr. stegeovnen. **k** anv. i husholdningen.

komi, d. s. s. syrjæner; jfr. Komi-republikken.

ko'mik (gr. *kōmikós* vittig, spottende af *kōmos* lystigt optog til Dionysos' ære), komisk virkning el. fremstilling.

Komin'for'm, gængs (ikke off.) fork. f. kommunistisk informationsbureau, oprettet efter konference i Warszawa sept. 1947, opr. m. sæde i Beograd, fra juli 1948 i Bucuresti (Rumæn.). Deltagere i konf. bl. a. Zjdanov, Malenkov (Sovj.), Gomułka (Polen), Ana Pauker (Rumæn.), Kardelj (Jugoslav.), Jacques Duclos (Frankr.), Luigi Longo (Ital.). **K**-s opgave udtaltes at være udveksling af erfaringer og koordination af kommunistpartiernes virksomhed. Der rettedes skarpe angreb på USA og Engl. som antidemokr. imperialistlande, og særlig kritik mod Marshallplanen som redskab f. USAs magtpolitik. Til **K** sluttede sig kommunistpartierne i Sovj., Polen, Čechoslov., Ung., Rumæn., Jugoslav., Bulg., Frankr. og Ital. I Vesteur. og Amer. kritiseredes **K** stærkt som en genoprett. af den 1943 ophævede 3. Internationale, hvilket Stalin dementerede. Ved møde juni 1948 udtalte **K** skarp kritik mod Tito, hvorefter Jugosl. udtrådte af **K**.

Ko'minor, da. kuglemølle, der bruges i cementindustrien.

Komin'ter'n, fork. f. *Kom*munistisk *Inter*nationale (se Internationale).

'Komi-republikken, ASSR i RSFSR, Sovj., V f. Ural; 375 000 km²; 319 000 indb. (1939), deraf 92% komi (syrjæner). ASSR 1936.

'ko'misk (gr. *kōmikós* vittig, spottende af *kōmos* lystigt optog til Dionysos' ære), egenskab ved kontrasterende fænomener, der ved pludseligt sammentræf fremkalder lystbetonet overraskelse og latter.

komi'tadji (tyrk. *komitaci* bandit), medl. af den bulg. revolutionskomité i Makedonien i 1890erne, senere anvendt i flæng om medlemmer af alle revolutionære sammenslutninger på Balkan.

komi'ta't (grevskab, af lat. *comes* greve), største admin. enhed i Ungarn.

komi'té' (lat. *committere* betro), udvalg af personer til varetagelse af bestemte opgaver.

komma (gr: det afhuggede; sætningsled), interpunktionstegn (,); anv. til afgrænsn. af sætninger, der står i nær forb. med hinanden, samt af de enkelte led i opremsninger.

kommabaciller (navn efter formen), vibrioner.

komman'dan't (fr. *commandant* den, som kommanderer), højstkommanderende officer i garnison el. fæstning; commandant [komä'dā], fr. grad, der svarer til major.

komman'de'rende general, general, der kommanderer en generalkommando.

komman'de'rsergent, fra ca. 1760 underofficer, der i da. hær varetog kompagniets skriftlige sager. **k** ændret til oversergent 1867.

komman'ditselskab (fr. *commandite* kommanditselskab, af lat. *commendare* betro), sammenslutn. af fl. personer til opnåelse af et økon. formål, hvor nogle af deltagerne (komplementarerne) el. en enkelt af disse hæfter personligt, medens andre (kommandi'tisterne) kun hæfter med et indskud.

kom'mando (ital. *commando* befaling), dels mundtlig befaling, dels særhverv, dels den til et særhverv udpegede styrke.

kommandobro, *søv.*, bro øverst på et skib, hvorfra det manøvreres og navigeres; nu ofte sammenbygget med bestikkafet.

kommandopost, på en banegård den signalpost, hvorfra signalgivningen på banegården og toggangen ledes.

Kommandoudvalg, Frihedsrådets, øverste mil. ledelse for da. modstandsbevægelse, oprettet juli 1944, opbyggede underjordisk da. hær på 45 000 mand. Bestod af repræs. for Danm.s Frihedsråd, for hær, flåde, politi og for De Allierede.

komman'dø'r (fr. *commandeur* den, som kommanderer), 1) søofficersgrad. Betegn. anv. også om skytsledere (kanon**k**, tårn**k** osv.); 2) i de fleste ordener titel på medlem af de mellemste klasser.

kommandørkaptajn, da. søofficersgrad.

komma-skjoldlus (*Lepi'dosaphes 'ulmi*), skjoldlus, skadelig på frugttræer.

kommen (gr. *kýminon* kommen) (*'Carum 'carvi*), i Danm. en vildtvoksende skærmplante. De modne frugter anv. som krydderi på brød og i ost, samt til udvinding af kommenolie, der anv. til likør, som smagskorrigens i medicin og som parfume til sæbe. Dyrkes også i Danm., dog indføres en stor del af forbruget.

kom'menda (lat. *commendare* overdrage), en slags handelsselskab, der navnlig spillede en rolle i middelalderens ital. handelsbyer.

kommensu'ra'bel (vulgærlat. *commensurabilis* som kan måles med samme mål). To ensartede størrelser er **k**, hvis der findes en størrelse af samme art, der er indeholdt et helt antal gange i dem begge.

kommen'ta'r (lat.), fortolkning, optegnelse; kommen'tator, fortolker.

kom'merce- [-sə] (lat. *commercium* handel), handels-.

kommercekollegiet, under da. enevælde kollegium, der ledede d. merkantilistiske politik m. h. t. industri og handel. Bestod fra 1670, til tider ophævet el. knyttet sammen m. andre grene af admin., fra 1816 Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet. Fortsatte som handelsministerium marts–nov. 1848.

kommercelæst, gl. mål for et skibs rumindhold, indtil 1867 150 kubikfod, 1867 ved lov fastsat til 2 registertons.

kommerceråd, da. titel, der tidl. især tildeltes forretningsfolk.

kommerci'el' [-si-] (lat. *commercium* handel), vedr. handelen.

kom'mers (ty., af fr. *commerce* samkvem), lystighed, halløj, sjov.

kommi'nister (*kom-* + lat. *minister* tjener), sv. betegn. for en kapellan.

kommi'nut frak'tu'r (lat. *comminuta* som er gået i små stykker + *fractura* brud), splintringsbrud med mange små brudstykker.

kommis [ko'mi] (fr. *commis*, egl: betroet), handelsmedhjælper, især i butikker; ekspedient, der har stået i lære.

kommissari'a't, en kommissærs embede el. den institution, han står i spidsen for.

kommis'sa'rius (lat.) el. *kommissær*, den, som har fået overdraget et særligt hverv. Anv. i ældre tid især om personer, der beskikkedes af kongen til at pådømme en enkelt retssag, el. som beklædte visse stillinger, der lå uden for den alm. embedsorganisation. Også i nutiden forekommer undtagelsesvis betegn. k.

kommission (fr., af lat. *committere* overdrage, betro), 1) hverv; 2) kreds af personer, som har fået overdraget et bestemt hverv. – Ofte betegn. for en af rigsdagen el. i henh. til en lov udpeget kreds af personer til undersøgelse af nærmere angivne forhold. Betegn. **k** anv. især, når det drejer sig om et særl. omfattende og betydn.fuldt hverv (befolknings-**k**, skatte-**k**). Er vedk. forsamling admin. udpeget, kaldes den oftest *udvalg* (f. eks. professorudvalget), hvis den tillige har admin. beføjelser, *nævn* (f. eks. Byggenævnet); med *råd* betegn. som regel en kollegial forsamling, der med bistand af et direktorat el. sekretariat udøver visse admin. beføjelser (f. eks. Priskontrolrådet). Terminologien er dog endnu ret flydende; 3) det forhold, at en person i eget navn, men for en andens regning if. dennes bemyndigelse indgår aftaler af økon. karakter med tredjemand. De vigtigste regler om **k** findes i kommissionsloven af 8. 5. 1917.

Kommissionen for Ledelsen af de Videnskabelige Undersøgelser i Grønland, siden 1931 navn på den 1878 oprettede kommission for ledelsen af de geologiske og geografiske undersøgelser i Grønland.

kommissionsveksel (lat. *committere* overdrage), veksel, der trækkes for tredjemands regning, således at denne holder trassaten skadesløs.

kommissio'nær (fr.), købmand, der afslutter handeler for fremmed regning, men i eget navn. Også på andre områder kan en befuldmægtiget person benævnes **k**.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Til tryk juli 1949.

kommis'sæ'r (fr.), 1) d.s.s. kommissarius; 2) overordnet tjenestemandsstilling, i Danm. kun inden for politiet.

kommissærer, politiske, sovj. kontrolinstans, oprettet under interventionskrigene efter okt.revol. 1917 for at overvåge officererne. Definitivt afskaffet okt. 1942; de mil. chefer er nu enerådende i mil. spørgsmål, mens vicechefer overtog det polit. arb.

kommit'te're (lat.), at overdrage nogen en kommission, et hverv; kommit'ten't, den, som overdrager hvervet; kommit-'te're't, den, hvem det overdrages.

kom'mode (fr. *commode*, egl: bekvem,

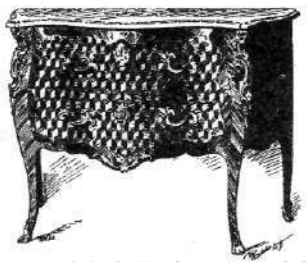

Indlagt rokoko-kommode m. marmorplade.

praktisk), et lavt skuffemøbel med plade af træ el. marmor; i Danm. efter 1700.

kommunalbestyrelse, folkevalgt råd, som styrer en kommunes anliggender (by-, amts-, sogneråd).

Kommunale Lånefond, Den, som administreres af Kongeriget Danmarks Hypotekbank, viderefører i henh. t. lov af 1937 den 1933 grl. »Kommunernes Midlertidige Lånefond« og har til opgave at optage statsgaranterede lån til finansiering af kommunale el. kommunalt støttede arbejder af offentl. interesse. Dens maksimumsbeløb (1948): 100 mill. kr.

kommu'na'rd (fr.), tilhænger af Pariserkommunen 1871.

kommune [ko'mu:nə] (fr., af lat. *communis* fælles), lokalt forvaltningsområde. I Danm. er hvert amt opdelt i et antal by**k** (for hver købstad, flække el. handelsplads) og land**k** (som inden for hver amtsrådskreds omfatter et antal sogne**k** og en fælles amts**k**). Pr. 1. 4. 1948 fandtes i alt 85 by**k**, 1304 sogne**k** og 25 amts**k** samt de 3 hovedstads**k** Kbh., Frbg. og Gentofte. **k** som forvaltn.område tilsigter at sikre befolkn. selvstyre i lokale anliggender gnm. lokalt valgte forsamlinger. I middelalderen havde **k** i Danm. en ret selvst. stilling, som overvejende gik tabt under enevælden. Fra beg. af 19. årh. øgedes selvstyret på ny, og efter grlo. 1849 udformedes det ved love af 1857 og 1868, ændret ved de nugæld. købstads- og landkommunallove af 1933 samt tilsv. lov for Kbh. (senest ændret 1938). Statsmagtens bestræbelser for ensartet social-, erhvervs- og skattepolitik har i de seneste årtier indskrænket **k**-s økonomipolit. selvstyre. **k** ledes nu af kommunalbestyrelser, i alm. kaldet byråd, sogneråd og amtsråd og valgt af de personer over 23 år, som er bosat i og har betalt indk.skat til vedk. **k**. – **k** opkræver selvst. skatter og afgifter, men en væs. del af deres udg. dækkes af tilskud fra staten, som derfor udøver en vis kontrol; **k** opkræver bl. a. personskatterne til staten og admin. en væs. del af statens udg. (f. eks. soc. udg.). En vis fordeling af de forsk. **k**-s udg. sker gnm. mellemkommunal refusion (siden 1933) og gnm. Den Fælleskomm. Udligningfond (oprettet 1937). Oversigten viser nogle hovedtræk i udvikl. af **k**-s finansielle forhold.

kommunebiblioteker, ofte d. s. s. folkebibl., men egl. betegn. for de af en kommune ejede og drevne bibl. Endnu er de fleste folkebibl. dog selvejende, men tendensen går i retn. af kommunal drift.

Kommunebiblioteker, Frederiksberg, grl. 1887, nyordnet 1927–28. 1935 fuldførtes et forbilledligt indrettet hovedbibl. på Solbjergvej; desuden findes 3 filialer. 1949 var bogbestanden ca. 142 000 bd., udlånet 1948–49 ca. 590 000 bd., antal læsesalsbesøg: ca. 83 000, budgettet ca. 545 000 kr. Børnebibl.: bogbestanden ca. 98 000 bd., antal udlån 1948–49: ca. 174 000, antal læsesalsbesøg: ca. 50 000, budgettet: ca. 84 000 kr. (Ill. se biblioteker).

Kommunebiblioteker, Københavns, grl. 1885, nyordnet 1912. Fra 1917 med hovedbibl. i Nikolaj kirkebygning. 9 kredsbibl. og 8 udlånsstationer findes ud over byen. En ny bygning for hovedbibl. er projekteret på det gl. banegårdsterræn. 31. 3. 1949 var bogbestanden ca. 509 000 bd., udlånet godt 3 mill. bd., budgettet ca. 2,5 mill. kr.

kommunehjælp ydes efter Forsorgsloven til alle trængende, som ikke kan få særhjælp, og som ikke får fattighjælp. Ved **k** kan man ikke supplere normal arbejdsløn el. yde større hjælp, end der kan opnås efter folkeforsikringsloven. **k** medfører tilbagebetalingspligt, idet man dog tre år efter hjælpens ophør kan forlange **k** eftergivet. Ved svig fra den understøttedes side, bortødslen af tildelt **k**, uforsvarlig økon., vedvarende forsorg o. l. medfører **k** tab af valgret, indtil beløbet er tilbagebetalt el. eftergivet. 1946–47 var der i Danm. 90 000 understøttede uden, 13 000 med tab af valgret, udgiften var 33 mill. kr.

Kommunehospitalet, under Kbh.s hospitalsvæsen, åbnet 1863. Bygningsform: korridorsystem. 11 afd. med 1008 senge, røntgenafd., bade- og massageafd., lysbad, fl. specialpoliklinikker.

kommunelæge, læge, der beskikkes af de komm. myndigheder til at behandle patienter under offentl. forsorg.

kommuneskat, popul. betegn. for indkomstskatten til kommunen.

kommuneskole, kommunal folkeskole i Danm.

kommunevåben, et af en kommune antaget heraldisk mærke. **k** kan i Danm. indregistreres i et af Patent- og Varemærkedirektoratet ført register, hvis det er godkendt af statens heraldiske konsulent.

kommunicere [-'se'rə] (lat. *communis* fælles), være i forbindelse, meddele, bekendtgøre; modtage alterens sakramente.

kommunikation (lat. *communis* fælles), meddelelse; forbindelse, samkvem; samfærdelsmiddel (= **k**-smiddel).

kommuni'o'n (lat. *communis* fælles), den kat. nadver.

kommu'nisme (lat. *communis* fælles) betegn. forsk. samfundsformer, teorier og bevægelser, i hvilke individernes ligestilling og fællesskab er det centrale. En nøje teoret. sondring ml. **k** og socialisme er vanskelig; i alm. lægges ved betegn. **k** vægt på det polit. revolutionære. Et kommunistisk samf. er et samf. uden klassedeling, karakteriseret ved individernes vidt udviklede økon. og kulturelle fællesvirksomhed – herunder særlig kollektiv ejendomsret til produktionsmidler. *I marxistisk sprogbrug* skelnes for det moderne kommunist. samf. ml. en 1. »socialist. fase«, hvor produktivitetsmæssige og massepsykolog. grunde nødv.gør, at individerne modtager aflønning i forh. t. deres ydelse, og en 2., »egl. kommunistisk fase«, hvor det antages muligt for alle at »yde efter evne og modtage efter behov«. Efterh. som samf.s økon. omformning under **k** skrider frem, forsvinder eksistensgrundlaget for de ikke-arbejdende klasser, og hermed (dog også afh. af udenrigspolit. forh.) overflødiggøres statsmagtens tvangsapparat (hær, politi, fængsler, domstole osv.), som efter marxistisk opfattelse i ethvert samfund er den herskende klasses vigtigste middel til at undertrykke de fjendtlige klasser.

k-s teoret. udvikl. er i hovedsagen identisk med socialismens. Marx og Engels anv. betegn. **k** (»Det Kommunist. Manifest« m. m.) om deres teorier, der blev grundlaget for den fremvoksende arbejderbev. Betegn. **k** gik derimod senere af brug til fordel for betegn. socialdemokrati. Den genoptoges af venstre fløj – 1918 off. af det russ. bolsjevikkiske parti – ved arbejderbev.s spaltning under og efter 1. Verdenskrig. Med **k** menes herefter fortrinsvis de kommunist. partiers revolutionære socialisme, hvis hovedteoretikere er Lenin og Stalin.

Kommunistisk Internationale, d. s. s. 3. Internationale.

Kommunistiske Manifest (ty. *Das Manifest der kommunistischen Partei*), et af Marx og Engels forfattet, kort programskrift for den revolutionære socialisme (marxismen); udkom kort før februarrevolutionen 1848.

kommunistiske partier, den del af den socialistiske arbejderbevægelse, der modsat socialdemokratiets mere moderate holdning vil gennemføre marxistisk samfundsordning snarest muligt, om fornødent med afskaffelse af flere af de rettigheder, det enkelte individ normalt har

Samtlige kommuner inkl. udligningsfonden.

	1913/14	1938/39	1946/47					
			I alt	Hoved-stads-komm.	Prov.-byer	Sogne-komm.	Amts-komm.	Fællesk. Udl.fond
	(Mill.kr.)	(Mill.kr.)	(Mill.kr.)	(Mill. kr.)	(Mill. kr.)	(Mill. kr.)	(Mill. kr.)	(Mill. kr.)
I alt løbende indtægter	101	550	1091	273	253	266	83	216
heraf bl. a. Formue- og erhvervsindtægter netto*)	÷ 1	56	74	22	39	6	2	5
heraf bl. a. ejendomsskatter	32	150	241	35	14	88	58	45
heraf bl. a. personskatter	39	276	697	194	186	151	–	166
I alt løbende udgifter	92	540	1056	280	251	262	79	184
heraf bl. a. sociale udgifter	22	178	308	74	66	109	1	58
heraf bl. a. undervisn.væs. m. m.	20	82	152	40	36	50	5	21
heraf bl. a. medicinalvæsen	7	54	141	48	21	–	31	41
heraf bl. a. vej- og kloakvæsen	10	93	133	23	19	57	34	–
Status v. finansårets udgang:								
Aktiver i alt	544	1906	2863	1047	961	523	197	135
Gæld i alt	394	1241	1421	784	342	203	92	–

*) d. v. s. efter fradrag af renter og omkostn. af gæld.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

under frie forfatn., således ret til at danne partier i opposition til regeringen. Efter revolutionen i Rusl. 1917 opstod der i de fl. lande **k** ved udskillelse fra soc.dem. Fik især tilslutn. i Ø- og Ml.-Eur., hvor de arbejdende klassers kår var særlig dårlige. I Sovj.s nabolande blev **k** forbudt i mellemkrigstiden. Før og under 2. Verdenskrig deltog **k** virkningsfuldt i illegalt arb. mod de nazistisk-fascistiske diktaturer og blev betydeligt styrket i N- og V-Eur., men synes her i tilbagegang efter 1947. I de stater, hvor Sovj. siden 1944–45 har hovedindflydelsen, har **k** i det hele været ledende. Til 1943 var **k** organiseret i den fra Moskva ledede 3. Internationale; dette har i en række stater givet anl. til at forbyde **k** som en af fremmede lande afh. bevægelse. Det off. samarb. ml. **k** i Eur. blev delvis genoplivet ved Kominform 1947.

Sovj.s Kommunistiske Parti (russ: Vseso'juznaja Kommuni'stitjeskaja 'Partija (bolsjevi'kov), fork. VKP(b)) var opr. den af Lenin ledede del af det russ. soc.dem., der ved »oktoberrevolutionen« nov. 1917 tog magten i Rusl.; nuv. navn fra 1925. Partiets generalsekretær har fra 1922 været Stalin. Eneste tilladte parti i Sovj., ca. 6 mill. medl. (nov. 1947). Partikongres, valgt af de lokale partigrupper, vælger centralkomité, hvis underudvalg (bl. a. Politbureau, Kontrolbureau) rummer Sovj.s mest indflydelsesrige politikere. – I *Tyskl.* opstod Kommunistische Partei Deutschlands (KPD) jan. 1919 v. udskillelse fra Uafh. Socialister, der 1917 havde taget afstand fra den moderate soc.dem. partiledelse. KPD forsøgte rejsninger i Berlin jan. og marts 1919, senere i Bayern, Sachsen. Gik stærkt frem under krisen fra 1929, fik nov. 1932 6 mill. stemmer (af 35,5), 100 rigsdagsmandater. Efter Hitlers »magtovertagelse 1933 blev KPD forbudt m. rigsdagsbranden som påskud; illegalt fortsat trods skarp forfølgelse. Efter Hitlers nederlag 1945 fik **k** ret fremtrædende stilling i *Sovj.-zonen, hvor der* 1946 gennemførtes enhedsfront m. Soc.-dem.: Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED), der ved landdagsvalg 1946 fik 4,7 mill. stemmer af 9,8 i Sovj.-zonen. – I *Østrig* var **k** i mellemkrigstiden svag, da Soc.dem. førte ret yderligtgående politik. 1945 fik **k** 4 mandater af 165. – I *Ungarn* grl. Béla Kun **k** 1918; hårdt undertrykt 1919 efter hans korte magtperiode. Valg 1945 gav Husmandspartiet stort flertal; 1947 fik **k** 100 af regeringsblokkens 251 mandater; bet. indflydelse i regeringen. – I *Čechoslov.* stod **k** stærkt over for Soc.dem. i mellemkrigstiden (30 mandater, Soc.dem. 35 af 300 i 1935). Valg 1946 gav **k** 40,1% af stemmerne i Böhmen–Mähren, 30,5 i Slovakiet, hvorpå partilederen Gottwald dannede koalitionsreg.; forår 1948 sammensluttedes Soc.dem. med **k**, der tog den fulde ledelse. – I *Polen* måtte **k** det meste af mellemkrigstiden arbejde illegalt; samarb. m. soc.dem. politikere i Lublinreg. og siden, regeringsblok (inkl. venstre fløj af Bondepartiet); dec. 1948 sammenslutn. af **k** og socialistiske partier. – I *Bulg., Rumæn., Jugoslav., Albanien*, hvor **k** det meste af perioden 1920–44 var skarpt forfulgt, dannedes efter 1944 regeringsblokke m. **k** som mest indflydelsesrige parti. – I *Grækenl.* anses en stor del af dem, der bekæmper Athenreg., for kommunister; Markós-reg. i N-Grækenl. fra 1947 overv. kommunistisk. – I *Frankr.* grl. **k** 1920; fik 1928 godt 1 mill. af ca. 9 mill. stemmer. Støttede delvis folkefrontregeringerne 1936–38; 1939 forbudt (Daladier), illegal virksomhed før og under besættelsen. Deltog 1944–47 i koalitionsregeringerne, fik 1946 (nov.) 5,5 mill. stemmer (28,2%) og blev største parti. Efter brud m. Ramadier forår 1947 i skarp opposition. – I *Ital.* sluttede Soc.dem. sig efter 1. Verdenskrig til 3. Internationale, men deltes i moderat og komm. parti 1921 (valg 1921 gav **k** 16 mandater); forbudt under fascismen. Stærk deltagelse i modstandsbev. efter 1943, deltog til 1947 i samlingsreg.; fik 1946 4,3 mill. stemmer (socialisterne 4,7); apr. 1948 i samarb. m. Nennis socialistgruppe, i alt 8 mill. stemmer (30,2%). – I *Spanien* var **k** som regel svage, idet den revolutionære arbejderbevægelse, også efter 1936, deltes i fl. grupper, hvor anarkistisk-syndikalistiske sympatier var fremtrædende; splittelsen har fortsat i eksilregeringerne. – I *Engl.* har Labour Party fastholdt langt de fleste arbejderstemmer (1945 12 mill. stemmer, 393 mandater, **k** 103 000 og 1 mandat; **k**-s medlemstal 1947 anslået til 43 000). – I *USA* voksede kommunist. sympatier noget frem under 2. Verdenskrig, men under den voksende spænding over for Sovj. er **k** blevet bekæmpet meget heftigt i den offentl. mening. I en række sydamer. stater, bl. a. Brasilien, hvor **k** står stærkt, er **k** forbudt. – I de asiatiske folks kamp for uafhængighed har **k** gjort sig kraftigt gældende bl. lederne; tilslutn. bl. befolkn. er vanskelig at bedømme. Viet-minh i Indokina har berøring m. Sovj. I *Kina* var Kuo-min-tang under Sun Yat-sen kommun.præget, men tog efter 1927 (Chiang) skarpt afstand fra **k**, der *1934* dannede egen regering i Shen-si og 1947–48 erobrede næsten hele N-Kina indtil Yang-tze-kiang.

Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) grl. 1918. Da arbejderrøret aftog 1920, stod DKP svagt. Fremgang under arbejdsløsheden efter 1930, fik 1932 med 17 000 stemmer 2 medl. i Folketinget. Fik indflydelse i fagbevægelsen; skarp opposition mod Stauning, langsom fremgang i 1930erne; 1939: 41 000 stemmer (Soc.dem. 730 000). Kritiserede Vestmagterne v. krigsudbruddet 1939. 1941 forbudt v. lov efter forudgående fængslinger efter ty. krav; deltog virkningsfuldt i modstandsbevægelsen. Deltog i samlingsreg. 1945; fik okt. 1945 255 000 stemmer (18 mandater) mod Soc.dem. 672 000 (48); ved kommunalvalg 1946 1 borgmesterplads i Kbh. Noget mindre fremgang v. landstingsvalg 1947 (1 *mandat); ved folketingsvalg okt. 1947* 141 000 stemmer (9 mandater). – *Sveriges Kommunistiske Parti* grl. 1921 v. udskillelse fra de 1917 fra Soc.dem. udtrådte venstresocialister; svækket v. udtræden af fraktioner 1924 og 1929. Skarp opposition mod Soc.dem.s krisepolitik i 1930erne og samlingsregeringerne; fik 1944 15 af 2. Kammers 230 mandater, 1948 8 (237 000 stemmer; Soc.dem. 1 702 000). – I *Norge* indmeldte Arbeiderpartiet sig 1919 i 3. Internationale, men 1923 udmeldte partiets hovedfløj sig atter, hvorpå No.s Kommunist. Parti grl. af de yderliggående; det fik ingen mandater 1936, men 1946 11 af Stortingets 150 mandater (Arbeiderpartiet 76) – I *Finl.* opstillede **k** ved valgene fra 1922 og hævdede ca. 20 mandater af 200; forbudt 1930 (Lappobevægelsen). Fremtrædende efter 1944, sluttede 1945 folkedemokr. alliance m. oppositionelle soc.-dem.; marts 1945 fik Folkedemokraterne 49 mandater, juli 1948 36. – I *Island* repr. kommunist. synspunkt af Det Socialistiske Parti, der v. altingsvalg 1946 fik 13 000 stemmer og 10 af Altingets 52 mandater.

Kommunistiske Ungdomsforbund, Danmarks (fork. *DKU*), polit. landsforening, der arbejder for tilslutn. til kommunist. politik bl. ungdommen. Medlemsbl. »Fremad«. Ca. 12 000 medl. (1947), fordelt på 125 afd. (heraf 40 afd. i Kbh.).

Kommuni'te't (lat. *communitas* fællesskab), en til Kbh.s Univ. knyttet stiftelse for trængende studenter og yngre kandidater, grl. 1569 af Fred. 2. **K** stiftede 1618 på foranledning af og med støtte fra Chr. 4. Regensen. **K** ejer en kapital på 10 mill. kr., hvis renter bruges til studenter- og kandidatstipendier.

'kommutati'v regel (lat. *commutare* forandre, ombytte), regneregel, der udsiger, at i en sum el. et produkt er addendernes el. faktorernes rækkefølge ligegyldig; i formler $a + b = b + a$ og $ab = ba$.

kommu'tator (lat. *commutare* forandre), en på elektr. maskiners anker anbragt strømvender, hvorignm. strømmen føres til el. fra ankeret.

kommutatormotor, betegnelse, hyppigst anv. om vekselstrøms-k.

kommu'te're (lat. *commutare* forandre), *elektrotekn.*, omskifte strømretn. i en ledning, spec. i ankerviklingen af en dynamomaskine.

Kom'nenos (gr. *Komnē'nós*), byzantinsk kejserslægt, kejsere i Byzans 1057–59 og 1081–1185 og i Trapezunt 1204–1461.

Ko'modo, ø i Holl. Indien ml. Soembawa og Flores; 494 km². Hjemsted for **K**-varanen.

Ko'modo-vara'n (efter øen *Komodo*)

('*Varanus comodo'ensis*), 2 m l. øgle af varanernes fam., på småøer i Indonesien.

'Komorn, ty. navn på Komárno, Čechoslov.

'Komotau, ty. navn på Chomútov, Čechoslov.

Komotinē [-ti'ni], gr. by i Thrakien; hovedstad i prov. Rodópē; 30 000 indb. (1938).

kompagni [-pa'ni'] (vulgærlat. *compania* brødfællesskab), 1) (handels)selskab; 2) fodfolks underafd.; chefen er kaptajn el. kaptajnløjtnant.

kompagniskab, *sammenslutn. af to el.* fl. personer i et navngivet interessentskab.

kompagnon ['kɔmpanjɔn] (fr: kammerat), medejer af et firma, deltager i et navngivent interessentskab.

kom'pakt (lat. *compactus*, egl: sammenføjet), fast, massiv, sammentrængt, ubrydelig.

kompak't'a't (lat.), overenskomst, kendtest Basel-**k** 1433, som gav hussitterne lægmandskalk og prædiken på modersmålet.

komparation (lat.' *comparatio* sammenligning), *gramm.*, adjektivernes og adverbiernes gradbøjning, f. eks. »stor (positiv), større (komparativ), størst (superlativ)«.

kom'parati'v (lat. *comparare* sammenligne), sammenlignende; *gramm.*, andet trin af adjektivernes og adverbiernes komparation.

komparativ psykologi, sammenlignende psykologi, omhandlende psyk. forskelle og ligheder ml. mennesker og dyr, voksne og børn, kultur- og naturfolk m. v.

kompa'rator (lat. *comparare* sammenligne), apparat til nøjagtig sammenligning af længdemålestokke ved iagttagelse gnm. mikroskoper.

kompa'ren't (lat.), person, der møder for domstol el. politi.

kompa're're (lat. *comparere* vise sig, indfinde sig), møde som vidne.

kompa're're (lat. *comparare* sammenligne), *gramm.*, gradbøje et adjektiv, f. eks. høj, højere, højest.

komparse'ri' (ital. *comparsa* tilsynekomst), i teatersproget betegn. for de ikke individualiserede personer i en skuespilopførelse o. l., statisterne; ældre betegn: figuranterne.

kom'pas (mlat. *compassus* cirkel, passer), retningsviser. I det magnetiske **k** påvirker Jordmagnetismen **k**-nålen (en magnetnål) til altid at angive N–S-retning. **k**-nålen er ophængt på en lodret metalpind i bunden af **k**-koppen, så den frit kan dreje i det vandrette plan. **k** er inddelt i 32 streger el. 360°, der er angivet på **k**-rosen, en papirskive anbragt oven

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

på **k**-nålen (N 0°, Ø 90°, S 180°, V 270°) (ill.) Den magnetiske N–S retnings afvigelse fra den retvisende N–S kaldes misvis-

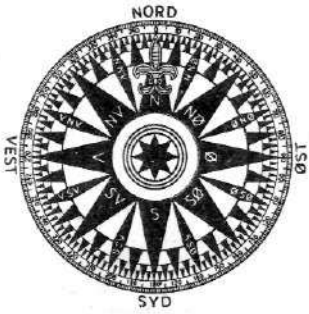

ning. **Skibs-k**, der for at modvirke søens bevægelser er kardansk ophængt og hyppigt fyldt med sprit (sprit**k**) er for at kunne aflæse et skibs kurs indvendig i **k**-koppen forsynet med en styrestreg, anbragt i skibets diametralplan. **Gyroskop-k**-system er et frit ophængt gyroskop, som stiller sin akse parallelt med Jordaksen (retvisende N–S). Gyroen får elektr. strøm fra skibets net, og den har stor bet. for moderne navigation. Ved **datter-k** kan hoved**k**-s visning gengives andre steder i skibet.

kompasafmærkningssystem, fremgangsmåde ved udlægning af sømærker; ved sømærkets farve og topbetegn. angives, i hvilken af de fire hovedkompasstreger det står i forh. til den grund, det afmærker.

kompaslinie, linie på Jordens overflade, der skærer alle meridianer under samme vinkel. **k** afsættes i søkort som rette linier, men er p. gr. af Jordens krumning ikke den korteste afstand ml. to punkter på dens overflade.

kompasplanter kaldes visse planter, der har den egenskab at stille bladpladerne lodret og i meridianen, hvorved virkningerne af middagssolen formindskes. Eks: *tornet salat* (Lactuca seriola), der bl. a. findes hist og her i Kbh.s omegn.

Kompasset *(Pyxis)*, stjernebillede på den sydl. stjernehimmel.

kom'pen'dium (lat. *compendium*, egl: besparelse), kort sammentrængt fremstilling; håndbog; udtog.

kompensation (lat. *compensare* opveje), udjævning; erstatning; modregning.

kompensationsapparat el. *potentiometer*, apparat til sammenligning af elektr. spændingsforskelle v. hj. af spændingsdeling over et system af justerede normalmodstande. Anv. især til justering af måleinstrumenter.

kompensationspendul, pendul, hvis varmeudvidelse er ophævet ved et system af metalstænger med forsk. udvidelseskoefficient, hvorved pendulets svingningstid bliver uafhængig af temp.

kompen'se're (lat. *compensare* opveje), udligne, udjævne; opveje; erstatte. *fys.*, afmåle spændinger v. hj. af kompensationsapparat; *søv.*, afmagnetisere.

kompetence [-'tɑ̃sə] (fr., af lat. *competentia* overensstemmelse), beføjelse, myndighedsområde; **kompe'ten't**, beføjet, kvalificeret.

kompi'le're (lat. *compilare* plyndre), samle oplysninger; sammenstykke (uden selvstændig behandling).

kom'pleks (lat. *complexus* sammenknyttet), sammensat; som *substantiv:* det sammensatte; samling (f. eks. huse); *psyk.*, a) if. C. G. Jung højere psyk. enheder, som systematiserer vor tænken og handlen på særegen måde; b) if. psykoanalysen gruppe af forestillinger, hvortil er knyttet en ikke afreageret affekt, og som er mere el. mindre fortrængt fra bevidstheden og kan virke sygdomsforvoldende.

komplekse tal, tal af formen $a + bi$, hvor a og b er reelle tal og i den imaginære enhed ($i = \sqrt{-1}$). De afbildes ofte i en plan, såk. at $a + bi$ svarer til punktet med de retvinklede koordinater a og b.

kompleks forbindelse, kem. forb., hvis sammensætning ikke på simpel måde forklares ud fra de deri indgående atomers valens. Det antages, at visse af det pågældende stofs atomer på særlig måde knytter et vist antal andre atomer (ioner el. atomgrupper) til sig. Teorien er grundlagt ca. 1900 af Alfred Werner og støtter sig til den mod. atomteori. Eks. på **k** er kaliumferrocyanid samt de fleste forb. af ædle (og halvædle) metaller.

komple'men't (lat. *complere* fylde), fuldstændiggørelse, udfyldning; *med.*, et stof, som findes i alt frisk serum og spiller en rolle ved forsk. immunitetsreaktioner; går hurtigt til grunde ved opbevaring og ved opvarmning, f. eks. $^1/_2$ time til 56°.

komplemen'ta'r (lat. *complere* fylde), personlig ansvarlig deltager i et kommanditselskab.

komplementari'te't (lat. *complere* fylde) kaldes det forhold, at to sider af en sag foruden at komplettere hinanden tillige gensidigt udelukker hinanden. De to sider kaldes da komplementære til hinanden. Eks. på **k** i atomfysikken er påvist af Niels Bohr. Ved iagttagelse el. måling af atomare partikler bevirker vekselvirkningen ml. partiklerne og måleinstrumentet, at det bliver umuligt samtidig med vilkårlig nøjagtighed at angive partiklens position og hastighed, som derfor er komplementære. Dette hænger sammen med de atomare partiklers bølgenatur, idet partikelnaturen og bølgenaturen er komplementære.

komplementbinding, *med.*, en reaktion, som spiller en stor rolle i den serologiske diagnostik af infektionssygdomme, særlig i form af Wassermanns reaktion ved syfilis og gonoreaktionen ved gonorrhoiske komplikationer. Den beror på, at komplementet bindes ved reaktioner ml. antigen og antistof.

komplementvinkler er to vinkler, hvis sum er 90°.

komplemen'tæ'r (lat. *complere* fylde), fuldstændiggørende; i *arvelighedslæren* brugt om gener, der tilsammen er i stand til at fremkalde en vis egenskab.

komplementære farver er farver, der tilsammen giver indtryk af hvidt lys, f. eks. gult og blåt.

kom'plet (lat. *complere* fylde), fuldstændig; med alt tilbehør; ganske; **komple-'te're**, udfylde, fuldstændiggøre.

komple'te'ringstest, intelligensprøve bestående i at udfylde hullerne i en mangelfuld tekst, så denne får mening.

komplicere [-i'se'-] (lat. *complicare* sammenfolde), gøre indviklet; **komplikation**, forvikling; tilstødende og forværrende omstændighed; *med.*, ny tilstødende sygdom.

kompliment [-'mɑn] (fr.), beundrende og anerkendende udtryk, talemåde el. gestus.

kom'plot (fr.), sammensværgelse.

kompo'nen't el. *komponant* (lat. *componere* sammensætte) kaldes de enkeltkræfter, hvoraf den resulterende kraft, resultanten, er dannet ved kræfternes parallelogram; *kem.*, det mindste antal stoffer, der er nødv. for at tilvejebringe fys. el. kem. ligevægt i et system.

kompo'ne're (lat. *componere* sammensætte), at skabe et musikværk; **kompo-'nist**, den, der skaber et musikværk.

kompo'san't, d. s. s. komponent.

kompo'site skibe (lat. *compositus* sammensat), skibe, bygget dels af træ og dels af stål.

komposition (lat. *compositio* sammensætning), 1) *kunst*, gruppering af elementerne i et kunstværk; tillige betegn. for selve kunstværket, spec. i musik (en **k**); 2) *gramm.*, sammensætning af ord; 3) *kem.*, et sammensat materiale (blanding af fl. stoffer) med tekn. formål.

kompositionslære, læren om musik. komposition (rytme, harmoni, melodi, æstetik o. l.).

kompo'sitkapitæ'l (lat. *compositus* sammensat), variant af korintisk kapitæl.

kom'po'situm (lat. *compositus* sammensat), *gramm.*, et ved sammensætn. af to (el. fl.) selvstændige ord dannet nyt ord.

kom'post (lat. *compositum* sammensat), gødning bestående af forskelligartet affald, som er bragt til forrådnelse i en kompostmødding.

kom'pot (fr. af ital. *composta*, egl: sammensat), hel el. delt frugt kogt med sukker og med el. uden vand.

kom'pres (lat. *compressus* sammentrykt), 1) i *bogtryk* sats uden liniemellemrum; 2) *med.*, et fl. gange sammenlagt gazestykke, som anv. ved forbindinger el. omslag for at udøve et tryk mod såret.

kompressibili'te't (lat.), sammentrykkelighed, legemernes evne til at sammenpresses ved et ydre tryk. **k** er stor for luftarter, men ringe for vædsker og faste stoffer.

kompression (lat.) sammentrykning. I *med.* 1) en form for vold, hvorved en legemsdel sammentrykkes; 2) svulsters el. betændelsesprocessers tryk på naboorganerne; 3) tryk (med hænder el. med kompresser) for at standse blødninger.

kompressionsføring, *mil:* projektilet har ved **k** i riflede håndvåben en noget større diameter end løbet, og tvinges ved krudtgassens tryk ind i riffelgangene.

kompressionsmyelitis, lidelse, som består i, at rygmarven sammentrykkes af en svulst el. en (oftest tuberkuløs) betændelse i hvirvelsøjlen; viser sig ved lammelser og følelsesløshed.

kompressionstænding, et tændingssystem ved visse forbrændingsmotorer, hvis kompressionstryk er så højt, at temp. ved kompressionsslagets slutning ligger over antændelsestemp. for det anv. brændstof, som derfor straks antændes, når det i forstøvet form indsprøjtes i cylinderen.

kompressionsvarme, den varmemængde, der udvikles ved sammenpresning af luft ved, at det udførte arbejde anv. til forøgelse af molekylernes kinetiske energi.

kom'pressor (lat. *compressor* den, der sammentrykker), maskine til at sammentrykke (komprimere) luftarter. Stempel-**k** har et stempel, der bevæger sig frem og tilbage i en cylinder; turbo-**k** har et roterende løbehjul m. skovle. - På en forbrændingsmotor d. s. s. *overlader.*

kompri'me're (lat. *comprimere* trykke sammen), sammenpresse, fortætte.

komprimeret stål, rundjern, der ved trækning el. koldvalsning er stivgjort og har fået en glat overflade med nøjagtig diameter.

kompromis [-'mi] (fr. af lat. *compromissum* gensidigt løfte), aftale, der bliver til ved parternes gensidige indrømmelser.

kompromit'te're (lat. *compromittere* love gensidig), blotte; gøre umulig; bringe i vanry.

'kompulsi'v tvang (lat. *compulsivus* drivende, bevægende), tvang, rettet mod en persons vilje (f. eks. trusler, afpresning), mods. mekanisk tvang.

kompu'ta'bel (lat. *computare* beregne), *jur.*, hvad der kan beregnes v. anv. af samme enhed, f. eks. penge, varer af samme art og kvalitet.

'Komsa-kulturen, no. ældre stenalderkultur fra Finnmarken; opkaldt efter de først fundne bopladser ved Komsafjeldet ved Altafjorden. Karakteristisk f. **K** er de primitive stenredskaber af kvartsit som håndspidsvåben, skrabere, pilespidser og stikler.

Komsomol [kamsə'mɔl], 1) russ. fork. f. *Kommuni'stitjeskij so'juz molo'djozji*, det kommunistiske ungdomsforb. i Sovj. For 14–23 årige; oprettet 1918; 2) by v. Dnjepr (før *Tripolje*), hvor 1919 sammenstød ml. **K** og modrevolut. fandt sted. Her rester af bronzealder(tripolje-)kultur.

Komsomolsk [kamsa'mɔlsk], by i RSFSR, Sovj., ved nedre Amur i Ø-Sibirien, grl. 1932 af medl. af Komsomol; 71 000 indå. (1939). Store stålvalseværker, skibsbygning; ved sidebane fra den transsib. bane.

kom'tesse (fr.), ugift grevedatter.

kom'tu'r (lat. *commendare* overdrage), egl. den, der forvaltede og nød indtægterne af et gejstligt embede uden at beklæde det. I de gejstl. ridderordener den ridder, hvem forvaltningen af et ordensgods var betroet. I de moderne ridderordener d. s. s. kommandør.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

komælksidiosynkrasi, overfølsomhed over for komælk hos det spæde barn.

kon- (lat. *cum* med), med-, sammen-.

Konakry [-'kri], hovedstad og havneby i Fr. Guinea, V-Afr.; 32 200 indb. (1946).

konation (lat. *conari* stræbe), *psyk.*, stræben.

koncentration [-s-], samling om et midtpunkt, 1) *kem.*, a) udtryk for mængden af et stof i en vis mængde af en homogen blanding. Kan talmæssigt angives efter forsk. systemer, f. eks. i g stof pr. 100 g blanding (%). Opløsningers **k** angives ofte som *molaritet* (den molære **k**), luftformige blandingers **k** ofte ved komponenternes partialtryk; b) udtryk for en proces, hvorved koncentrationen a) af et stof øges; 2) *psyk.*, intensiv indstilling mod noget; d.s.s. opmærksomheds-**k.**

koncentrationslejr, opr. betegnelse for interneringslejr, hvor krigsførende magt samler civile personer fra det fjendtl. land, som man ikke tør lade færdes frit. Anv. af Span. mod cubanske civilbefolkn. i 1890erne, af Engl. mod boerne under krigen 1899–1902, af de krigsførende efter 1914. – I diktaturstater anvendes **k** til internering af polit. modstandere, uden retshandling og uden at de internerede har lejlighed til at forsvare sig. I særlig stor udstrækn. anvendt af Hitlerstyret i Tyskl. efter 1933; **k** brugtes her til systematisk mishandling og nedbrydning af fangernes legemlige og åndelige modstandskraft. Under 2. Verdenskrig oprettedes **k** i de af Tyskl. erobrede lande, ligesom en mængde jøder og modstandsfolk førtes til **k** i Tyskl. for at uskadeliggøres el. udryddes. Lederne for de ty. **k** gjorde sig her skyldige i massemord og bestialsk grusomhed, bl a. ved at ty. læger anvendte fangerne til operative eksperimenter og overførelse af sygdomme. Visse lejre var udryddelseslejre (Vernichtungslager), f. eks. Maidanek (1,5 millioner myrdet), Auschwitz (4 mill.); i andre lejre fik den overv. del af fangerne lov at leve, men under sådan underernæring og mishandling, at dødeligheden var enorm. Jan. 1943–maj 1945 døde i Buchenwald 22 800, i Dachau 11 600. Efter Tyskl.s sammenbrud dødsdømtes en række ansvarlige, bl. a. fra Theresienstadt, Dachau, Auschwitz, Belsen, Mauthausen.

koncentrationslæsning, d. s. s. 1) periodelæsning (undervisningens samling om et emne); 2) emneundervisning.

koncentrationsmaksimen, *jur.*, d. s. s. eventualmaksimen.

koncen'tre're [-s-] (fr., *kon-* + *centrum*), forstærke, fortætte; fremstille i kort, sammentrængt form; *kem.*, forøge et stofs koncentration, f. eks. ved inddampning, udfrysning, sedimentation m. m.

koncentrisk [-'sæn'-] (*kon-* + *centrum*), med fælles midtpunkt. To figurer kaldes **k,** når de har centrum i samme punkt.

koncept [-'sæpt] (lat. *concipere* affatte), udkast, kladde; kon'cepter, *i spøg:* fatning.

konception (lat. *concipere* undfange, sammenfatte, affatte), sammenfatning, begriben; undfangelse (af idé el. plan), befrugtning.

konceptua'lisme (lat. *concipere* sammenfatte, begribe), skolastisk teori, if. hvilken almenbegreberne er tankedannelser i menneskets bevidsthed. Mods. nominalisme og begrebsrealisme.

koncern [-'sär'n] (eng. af *concern* angå, interessere), ubestemt betegn. for større truster o. l.

koncert [-'särt] (ital., af lat. *concertare* kappes), 1) flerstemmigt musikstykke, i hvilket der foregår et vekselspil ml. forsk. instrumenter el. stemmer. Opr. lille komposition for sangstemmer og orgel. Senere voksede kompositionen og der føjedes instrumenter til. Fra 1698 udvikledes instrumental**k,** som bestod af et orkester m. koncerterende sologrupper el. et enkelt soloinstrument. (Bach, Mozart, Beethoven, Schumann, Brahms o. m. a.); 2) offentlig musikfremførelse.

koncert, stormagternes (fr. *concert* enighed af lat. *concertare* kappes) el. den europæiske **k,** betegn. for det i 19. årh. stedfundne samarb. ml. stormagterne for at hævde fælles polit. interesser.

koncertmester, lederen af førsteviolingruppen i et orkester. Udfører soloviolinpassager.

koncession [-s-] (lat. *concessio* indrømmelse), bevilling; hyppigt om bevilling fra et ministerium til udøvelse af en privilegeret virksomhed (eks. telefonselskaberne), herfor må i alm. betales en **k**-afgift.

koncha ['kɔŋka] (gr.-lat: muslingeskal), apsis- el. rundnichehvælving dekoreret m. radiære kannelurer; ofte = kvartkuglehvælv.

koncil [-'si'l] (lat. *concilium* forsamling), kirkeforsamling. **k,** der kendes fra 2. årh., kan gælde et stift, en kirkeprovins, en landskirke el. hele kirken (økumenisk **k**). Af sidstnævnte regner den kat. kirke med 20 **k** (den ortodokse **k** anerkender kun de 8 første): 1) 325, Nikæa (arianske strid), 2) 381, Konstantinopel (treenighedsdogmets afslutning); 3) 431, Efesos (mod nestorianerne); 4) 451, Kalkedon (kristologiske strid); 5) 553, Konstantinopel (mod origenismen); 6) 680, Konstantinopel (mod monoteletismen); 7) 787, Nikæa (billeddyrkelsen); 8) 869 (efter rom., 879 efter gr. opfattelse), Konstantinopel (striden ml. Rom og Byzans); 9) 1123, Lateranet (investiturstriden); 10) 1139, Lateranet (mod visse fyrster); 11) 1179, Lateranet (mod kættere); 12) 1215, Lateranet (bl. a. transsubstantiationsdogmet); 13) 1245, Lyon (mod Fred. 2.); 14) 1274, Lyon (bl. a. om union med den ortodokse kirke); 15) 1311, Vienne (mod tempelherrerne); 16) 1414–*18*, Konstanz og *17*) *1431–49*, Basel (reform-**k**-ier, søgte at stille sig over paven); 18) 1512–17, Lateranet (proklamerede pavens overhøjhed); 19) 1545–63, Trento (Tridentiner**k,** kat. kirkereformation); 20) 1870, Vatikanet (ufejlbarlighedsdogmet).

koncilia'rismen, senmiddelalderlig kirk. bevægelse, opstået ved paveskismaet; ville råde bod på kirkens brøst gnm. kirkemøder (*koncilier*); sådanne *holdtes i* Pisa 1409, Konstanz 1414–18, og Basel 1431–49.

konci'pe're [-s-] (lat.), udkaste, affatte; undfange.

kon'ci's [-s-] (lat. *concisus* nedskåret), kortfattet, sammentrængt, skarp og klar.

Kondakov [-'kɔf], *Nikodim Pavlovitj* (1844–1925), russ. arkæolog og kunsthistoriker. Fra 1922 i Praha. Grundlæggende værker om russ. og *byzantinsk kunst. Efter* hans død grl. elever af ham Seminarium Kondakovianum.

kondemnation (lat.), fordømmelse, domfældelse; erklæring om, at et beskadiget skib ikke er istandsættelse værd; kondem'ne're, dømme, fordømme; erklære et skib for ubrugeligt.

kondensation (lat. *condensus* meget tæt), 1) *fys.*, vanddamps fortætning til vand (kondensvand); 2) *kem.*, proces, hvorved to molekyler forenes til et større under fraspaltning af vand, alkohol el. lign. **k** i forb. med polymerisation finder hyppigt sted ved fremst. af formstoffer.

kondensationshygrometer, fugtighedsmåler, hvor luftens indhold af vanddamp bestemmes ved at måle den temp. (dugpunktet), hvortil luften skal afkøles for at være mættet med vanddamp.

kondensationskerner, ioner, støvpartikler el. lign., om hvilke vanddampe kan fortætte sig til små dråber.

kondensationsmaskiner, dampmaskiner og -turbiner, hvor spildedampen fortættes i en kondensator.

konden'sator 1) *fys.*, apparat til opsamling af elektricitet, bestående af mange tynde metalplader anbragt tæt sm. m. isolerende mellemrum af luft el. et stof med stor dielektricitetskonstant, f. eks. glimmer. En **k**-s kapacitet er proportional med pladearealet og omv. proportional med pladeafstanden og måles i enheden farad el. mikrofarad, anv. i elektr. svingningskredse i radioapp.; 2) *maskintekn.*, apparat, der anv. til fortætning af damp, især dampkraft- og køleanlæg. I en indsprøjtnings**k** fortættes dampen v. indsprøjtning af koldt vand, i overflade**k** v. berøring m. køleslanger, der gnm.strømmes af kølevand. Ill. viser drejekondensator m. variabel kapacitet.

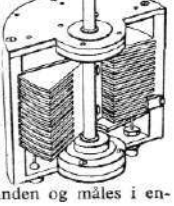

kondensatorlokomotiv, damplokomotiv, hvor dampen efter at være blevet udnyttet i cylindrene føres til en luftkølet kondensator, som alm. er anbragt på **k**-s tender. Her bliver dampen kondenseret til vand, som atter tilføres kedellanlægget. Herved opnås betydel. besparelser i vandforbruget, og **k**-s vandtagning under kørslen reduceres væsentlig (1000 km uden vandtagning mod 100 km for et alm. damplokomotiv med samme ydeevne). **k** anv. især i tyndt bebyggede egne m. vandmangel el. dårligt vand.

kondensatormikrofon, en ved film- og radiofonioptagelser benyttet mikrofon, hvor lydbølgerne bevirker variation af kapaciteten ml. membranen og en fast elektrode.

konden'se're (lat. *condensus* meget tæt), sammenpresse, fortætte.

kondenseret mælk, se mælk, kondens.

kon'densor (lat. *condensus* meget tæt), linse el. linsesystem anv. i forstørrelsesapp., lysbilledapp., mikroskoper o. l. for at gøre belysningen af billedet stærk. **k** anbringes ml. lyskilde og genstand.

kondition (lat. *conditio* overenskomst), vilkår, betingelse; tilstand, beskaffenhed; den gnm. træning opnåede ydeevne på idrætslige områder; *i varehandel:* a) salgsbetingelse; b) varens sundhedsmæssige tilstand (friskhed).

konditio'nalis (lat. *conditio* betingelse), *gramm.*, verbalform, der udtrykker det betingede; i nogle sprog er **k** selvstændig modus, i andre udtrykkes **k** ved konjunktiv, på da. ved omskrivning med »ville«: jeg ville gøre det, hvis jeg kunne.

konditiona'lisme (lat. *conditio* betingelse), opfattelse, der erstatter årsagsforh. med betingelsesforh.

konditionerede reflekser, betingede reflekser.

konditionering [-fo'ne'-] (lat. *conditio* tilstand), *tekn.*, 1) behandling af luft (luft-**k**) til opnåelse af en bestemt temp. og fugtighedsgrad, hvilket er af stor bet. f. eks. i tekstilindustrien; 2) bestemmelse af tekstils fugtighedsindhold for at beregne den legale handelsvægt, d. v. s. den vægt materialet ville få ved længere tids opbevaring i middeltør luft (ca. 65% relativ luftfugtighed). Fugtighedsgraden er medbetingende for prisen. Det tilladte fugtighedsindhold er for silke og kunstsilke 11% af tørvægten, for uld 17% (og 18¼%), for bomuld 8½%, for hør 12%.

kondito'ri' (lat. *condire* sylte). If. beværterloven af 15. 3. 1939 omfatter konditornæring ret til tilvirkning af kager, wienerbrød og **k**-sager, både til fortæring på stedet og til salg ud af huset, til udskænkning af drikkevarer undt. stærke drikke, og t. forhandling af chokolade.

kondolence [-'laŋ-] (fr., af *kon-* + lat. *dolere* sørge), udtryk for deltagelse i sorg; kondo'le're, udtrykke deltagelse.

kon'do'm (efter opfinderen, en eng. læge *Conton* (17. årh.)), d. s. s. præservativ.

kon'do'r (peruviansk) ('*Vultur* '*gryphus*), største nulevende flyvende fugl, hører til V-gribbene. Sort m. hvide vinger og hvid dunkrave. Andesbjergene.

Kondratowicz [kɔndra'tɔvitʃ], *Ludwik* (1823–62), po. digter, kendt under pseudonymet *Władysław Syrokomla*, »Litauens nattergal«; skrev talrige folkelig-romantiske hjemstavnsdigte med motiver fra bondelivet i det gl. po. Litauen.

kondro- (gr. *chóndros* grød; brusk), brusk-.

kondrodystro'fi' (*chondro-* + *dystrofi*), form for dværgvækst.

kondroi'ti'nsvovlsyre (gr. *chóndros* grød; brusk), kompliceret, org. svovlsyreforb., som findes i brusk.

kon'dro'm (gr. *chóndros* korn + *-om*), brusksvulst.

kondu'ite (fr.), optræden; evne til at klare en vanskelig situation.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kon'duktor (lat. *conducere*, egl: føre sammen), *biol.*, et individ, der er heterozygotisk m. h. t. en vigende egenskab, som det ikke selv viser, men kan give i arv til afkommet. En kvinde kan sål. være **k** for den til x-kromosomet bundne blødersygdom, som nedarves til halvdelen af hendes sønner, medens halvdelen af døtrene atter bliver **k.**

konduk'tø'r (fr. *conducteur* leder), 1) ved et byggearbejde d. s. s. bygningskonduktør; 2) *ved jernbaner nu ikke mere benyttet betegn.* for togbetjent; 3) ved sporveje, omnibusser o. l. den funktionær, som under kørslen sælger billetter.

konebåd, grønl. *umiak*, eskimoernes store, åbne båd, bestemt til hvalfangst, i nyere tid kun til rejsebrug, hvor den roes af kvinder og ledsages af mænd i kajak.

konebåds-ekspeditioner, 1) W. A. Graahs **k** 1829-30 langs Grønl.s østkyst sydfra til 65°18′ n. br. med formålet at kortlægge landet og udforske østerbygden, af hvilken rester ikke fandtes; 2) Gustav Holms **k** 1883-85 langs Grønl.s østkyst til Angmagssalik, hvor der overvintredes bl. eskimoerne. Etnograf. undersøgelser og kortlægning.

Ko'newka [-fka:], *Paul* (1841–71), ty. silhouetkunstner. Ill. til Shakespeares *En Skærsommernatsdrøm.*

kon'fekt (lat. *confectum* forfærdiget), bløde sukkervarer, fremstillet i mindre stykker; grundsubstansen i **k** er crème el. den stivere fondant, dertil ofte marcipan; **k** overtrækkes ofte med chokolade.

konfektion (fr. af lat. *confectio* fuldendelse, forfærdigelse), beklædningsgenstande, færdige til brug; konfektio'ne'ret, »færdigsyet«, mods. »skrædder-syet«. Fremstilling af **k** betegnes konfektio'ne'ring. Den da. konfektionsindustri beskæftigede i 1947 ca. 13 000 arb. (heraf kun ca. 10% mandl.; desuden ca. 3600 hjemmearb. (kvinder)), og producerede for i alt ca. 340 mill. kr.

konference [-'rɑŋsə] (fr: forhandling), rådslagning; spec. off. sammenkomst, hvor delegerede fra fl. lande forhandler om internat. anliggender.

konference-rater, *søv.*, fragttakster, fastsat på internat. rederikonferencer.

konferencier [-rɑŋ'sje] (fr., egl: foredragsholder), person, som på causerende vis annoncerer numrene under kabaret- el. varietéforestillinger.

konfe'ren's (mlat. *conferentia* drøftelse), eksamen for magistre.

konferensråd, i Danm. fra slutn. af 17. til beg. af 20. årh. anv. titel, rangerende ml. etatsråd og geheime**k.**

konfe're're (lat. *con'ferre* bringe sammen), tildele titel; forhandle; jævnføre, sammenholde.

konfession (lat.), bekendelse; trosbekendelse; trossamfund; skriftemål (i kat. kirke); konfessio'nel', vedr. kirkens bekendelse; som holder strengt på kirkens bekendelse.

konfessio'na'rius (lat. *confessio* bekendelse), skriftefader. I Danm. titel på kongefamiliens sjælesørger.

kon'fetti (ital: konfekt), opr. sukkerkugler, senere papirkugler, der anv. som kasteskyts i karnevalstiden.

konfidenti'el' (lat. *confidere* stole på), fortrolig.

konfiguration (*kon-* + *figur*), i *astron.* d. s. s. aspekt.

konfination (fr. *confiner* indespærre), pålæg om at opholde sig på et best. sted.

konfirmation (lat.), stadfæstelse; 1) *jur.*, navnlig de af kongen meddelte stadfæstelser af private viljesbestemmelser. I visse tilf. er en sådan **k** en betingelse for dispositionens gyldighed, f. eks. ved båndlæggelse af børns arv i Overformynderiet, i andre tilf., f. eks. ved legater, medfører **k** blot, at formuen stilles under offentl. tilsyn; 2) *teol.*, i d. kat. kirke et af de syv sakramenter; **k** har sin opr. i den håndspålæggelse, der opr. ledsagede dåben; med tiden skiltes håndspålæggelsen ud og forbeholdtes biskoppen, der tillige salver konfirmanden. I den prot. kirke er **k** en handling, hvorved den unge bekræfter el. bekræftes i sin dåbspagt. **k** indførtes i Danm. ved lov af 13. 1. 1736.

konfirmation, borgerlig, højtidelighed for unge, der efter eget el. forældrenes ønske ikke vil have kirkel. **k.** Organiseret siden 1915 af Forening for B. K.

konfiskation (lat.), inddragelse til fordel for statskassen (fiscus), i strafferetten især m. h. t. genstande, der har været anv. el. skal anv. ved forbrydelser, samt m. h. t. det ved en forbrydelse erhvervede udbytte. En særlig **k** blev indført i Danm. v. lov af 30. 3. 1946 m. h. t. al ty. og japansk ejendom, som ved lovens ikrafttræden befandt sig i riget, herunder ejendom, der tilhørte personer med ty. statsborgerret, medmindre disse var flygtet for det nazistiske regime; konfi'ske're, beslaglægge.

konfiture [-'ty:rə] (fr. *confiture* syltetøj), el. (ukorrekt) *konfekture*, konfekt.

kon'flikt (lat.), sammenstød; *psyk.*, samtidig tilstedeværelse af to el. fl. behov (ønsker, tendenser, lyster), som ikke kan tilfredsstilles samtidig.

konflu'en's el. *kon'fluks* (lat. *confluere* strømme sammen), sammenflydning; sammenstimling, tilløb.

konfo'ka'l (*kon-* + *fokus*), med de samme brændpunkter; *mat.*, keglesnit med samme brændp. kaldes **k.**

kon'for'm (*kon-* + lat. *forma* form), ligedannet, ensartet, overensstemmende; *mat.*, vinkeltro; en afbildning af en figur på en anden kaldes **k**, når tilsvarende vinkler i de to figurer er lige store.

konfor'mister, eng. *Conformers* [kən-'fɑ:məz], de eng. protestanter, der anerkender den anglikanske kirkes lære og ritual.

konfrontation (mlat.), den handling at konfrontere; konfron'te're, stille ansigt til ansigt.

Konfucius, latiniseret navneform for K'ung-fu-tse.

konfun'de're, sammenblande, fremkalde forvirring i.

kon'fu's (lat. *confusus* sammenblandet), forvirret.

konfusion (lat.), 1) sammenblanding; forvirring, *virvar*; *tvivlrådighed*; 2) *jur.*, a) fysisk sammenblanding, f. eks. ved at to kornpartier tilhørende forsk. ejere blandes sammen, sål. at adskillelse er umulig; b) sammenfald af ret og pligt, f. eks. ved, at den der er skyldner i h. t. et gældsbrev, arver dette fra kreditor.

konfutation (lat.), gendrivelse.

konføderation (*kon-* + lat. *fødus* forbund), statsforbund, som regel anv., hvor det enkelte forbundsmedl. bevarer bet. handlefrihed. Særlig om de 11 Sydstater, der 1860–61 udmeldte sig af USA.

Kong Christian den IX's Land, strækningen fra Ikerssuaq til Scoresby Sund, Ø-Grønl. I S Angmagssalik distriktet, i N Knud Rasmussens Land med den næsten utilgængelige Blosseville Kyst. Kortlagt af Amdrup 1898–1900.

Kong Christian den X's Land, Ø-Grønl., fra Scoresby Sund til Dove Bugt, stærkt indskåret af fjorde bl. hvilke Kejser Franz Josephs Fjord. Nordl. del kortlagt 1869–70 af ty. ekspedition, sydl. del 1898–99 af sv. prof. G. Nathorst (1850–1921). Indgående vidensk. undersøgt v. Lauge Kochs ekspeditioner.

Kong Christjan stoed ved høien Mast, under betegn. »Romance« indlagt i Johannes Ewalds syngespil »Fiskerne« 1779. Denne poet. uforlignelige orlogssang nævnes 1830 som da. nat.sang, men har i så hens. siden Skamlingsbankemødet 1844 måttet konkurrere med Øhlenschlägers »Der er et Yndigt Land«. Melodiens opr. usikker; muligvis skyldes dens ældste form Johann Hartmann; melodiens nu kendte skikkelse skyldes Kuhlaus bearbejdelse 1828.

konge, 1) nu statsoverhoved, der tiltræder landets højeste stilling ved arv efter forgængeren; tidl. hyppigt ved valg, der som regel gav **k**-magten til kongens nærmeste arving. Mens **k**-magten bl. de germanske folk i oldtiden var svag, og grækerne og romerne tidligt afskaffede **k**-stillingen, var **k** i de orientalske oldtidsriger som regel enevældig og betragtet som guddommelig. Fra de hellenistiske riger og det rom. kejserrige gik tanken om **k**-magten af Guds nåde videre, hævdede sig efterh. over for middelalderens lenssystem m. svag kongemagt, og i 16.–18. årh. var i de førende eur. stater (Engl. og Holl. undt.) **k** i praksis enevældig. Ved den Nordamer. Frihedskrig, den Fr. Revolution fra 1789 og revolutionerne i 19. årh. svækkedes monarkernes magt afgørende, og i en række stater sejrede tanken om republik. Efter 1. Verdenskrig afskaffedes **k**-dømmet i de fleste mellemeur. *lande, og 1949 er i Eur. kun Engl.*, Danm., No., Sv., Holl., Belgien og Grækenl. kongeriger; fyrster reg. i Luxembourg, Liechtenstein, Monaco. Kongerne i de eur. lande er efter forfatn. ansvarsfri, og det parlamentariske princip har i de fleste tilf. berøvet **k** den faktiske ledelse af den udøvende magt. I de arab. lande har **k** hyppigt den egentl. polit. ledelse. 2) billedkort i kortspil. 3) den vigtigste skakbrik; kan flyttes et felt ad gangen i alle retninger; når **k** er mat, er spillet tabt; er **k** pat, er spillet uafgjort.

kongeblåt, betegn. for en klar blå farvetone, spec. for smalte, d. v. s. koboltsilikat.

kongebregne (*Os'munda*), slægt af bregner, 7 arter, af hvilke alm. **k** (O. regalis) er vildtvoksende i Danm. Kun de øverste afsnit af bladene har sporehuse. Dyrkes også som prydplante.

Almindelig kongebregne.

kongebrev, 1) i middelalderen brev, der udgik fra kongen, især sådant, som angik forvaltn. og retsplejen, og hvis overtrædelse medførte straf. Udstedelsen af forudsætter, at befolkn. er pligtig at adlyde kongens bud, hvilket hos de germ. folk opr. kun var tilf. i krigstid. I Danm. anerkendtes en alm. lydighedspligt først i 13. årh., men samtidig blev der ved lovgivn. fastsat snævre grænser for kongens ret til at udstede sådanne breve. I *praksis respekteredes disse grænser dog* ikke strengt; 2) tidl. alm. betegn. for tilladelse til at indgå ægteskab uden forudgående lysning og til at lade vielsen foregå i huset.

Kongedyb, farvandet ml. Kbh. og Middelgrund. I **K** stod 2. 4. 1801 søslag ml. eng. eskadre under Nelson og da. række af blokskibe under Olfert Fischers kommando.

kongeederfugl (*Soma'teria spec'tabilis*), højarktisk ederfugl. Orangefarvet pukkel v. næbroden. Sjælden vintergæst i Danm.

Kongeegen i Jægerspris Nordskov er et af de ældste træer i Danm.; omkreds i brysthøjde ca. 13,75 m, højde ca. 15,5 m; stammen er for længst blevet hul, og en udgået del af den står helt isoleret fra den levende del af træet, der efter de strenge vintre 1940–42 er meget svækket.

kongeflag, i de fleste monarkiske lande fører kongen i alm. et særl. **k.** I Danm. er **k** splitflaget med rigsvåbnet indsat i et hvidt felt i korsskæringen.

Kongefreden, fred 387 f. Kr. ml. Sparta og dets modstandere i Grækenl. under perserkongen Artaxerxes 2.s mægling. Ved den spartanske forhandler Antalkidas' diplomati blev freden en stor fordel for Sparta, skønt den formelt garanterede alle gr. staters selvstændighed.

kongegrib (*Sarco'rhamphus 'papa*), stor, amer. grib, mørk m. hvid underside.

kongegult, handelsbetegn. f. forsk. gule farver, f. eks. arsentrisulfid (på gr. af giftighed udgået af markedet) og visse nuancer af kromgult.

kongehuset, i monarkier den slægt, hvortil kongen hører og de deri indgiftede kvinder. For **k** gælder ofte lovregler forsk. fra de for statsborgerne i alm. gældende. I Danm. kommer de fleste lovbestemmelser dog også til anv. på **k**-s medl.; men disse skal ikke svare for nogen judiciel el. admin. myndighed, men kun for kongen selv el. den, som han beskikker dertil. Desuden skal de have kongens tilladelse til at rejse ud af landet og til at indgå ægteskab.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kongelaks (*Onco'rhynchus*), betegn. f. forsk. laksefisk fra N-Amer.s Stillehavskyst. Anv. meget til konserves.

Kongelige Bibliotek, Det, Kbh., Danm.s nationalbibl., grl. af Fred. 3. Indtil 1906 i den bygning, hvor rigsarkivet nu er indrettet, derefter overført til nybygning i Proviantgården. Fra 1697 er if. pligtafleveringen al da. litt. afleveret hertil. Desuden indgik, især i 18. årh., talr. privatsaml. i **K.** Fra 1793 blev **K** offentl. tilgængeligt, i 19. årh. blev katalogapparatet sat i system. Bogbestanden er 1949 ca. 1 mill. bd., heraf ca. en trediedel i da. afd. Hertil ca. 4000 inkunabler, ca. 20 000 nr. i håndskriftsamlingen, 37 000 bd. musikalier og en bet. kort- og billedsamling.

Kongelige Gæst, Den, opera af H. Børresen. Tekst: Sv. Leopold efter Henrik Pontoppidan (*1919*).

Kongelige Haver, De, betegn. for de under Inspektoratet for de Offentl. Lysthaver henhørende anlæg: Rosenborg Have, haveanlægget på Slotsholmen, Frederiksberg Have og Søndermarken; *Charlottenlund, Bernstorff, Sorgenfri,* Fredensborg, Frederiksborg og Gråsten slotshaver, haveanlægget v. Sønderborg Slot samt v. herregården Spøttrup.

Kongelige Kapel, Det, Det Kgl. Teaters orkester. Dets opr. kan føres tilbage til Chr. 3.s hofsangkor, kantoriet, der under Chr. 4. suppleredes med et instrumentalensemble, som 1748 knyttedes til det nyoprettede kgl. teater. **K**-s medlemmer (1948: 71) kaldes kgl. kapelmusici; dets dirigenter (1948: 3) kgl. kapelmestre.

Kongelige Porcelainsfabrik, Den, grl. 1775, men kan føres tilbage til 1772, da apotekeren og mineralogen Frantz Henrich Müller (1732–1820) indsendte sine første prøver af porc. fremst. af bornholmsk kaolin og ansøgte om understøttelse til videre forsøg. 1775 åbnede M. sin fabrik, der 1779 overtoges af kronen med M. som leder (til 1801). En butik åbnedes 1781. Fa.mærket, de tre bølgelinier, der symboliserer Øresund, Store-*Bælt* og *Lille-Bælt,* skal være foreslået af enkedronning Juliane Marie. Bl. **K**-s første fremtrædende arbejder skal nævnes det typisk da. musselmalede bordservice, der stadig udføres i fri håndmaling, og den største levering, som den gl. fabrik udførte, Flora Danica stellet, påbegyndt omkr. 1788. Efter en længere nedgangsperiode solgtes **K** 1867 til privat eje; 1883 købtes den af A/S Aluminia, og arkitekt Arnold Krog ansattes som leder. 1888 udstilledes for første gang en ny teknik, underglasurmaling. **K** og Fajancefabriken Aluminia arbejder nu inden for næsten alle keramiske områder; foruden kunstn. porcelain og fajance fremstilles keramik og stentøj, sanitetsporc., fliser og ildfast materiale. – 1949: aktiekap. 4 mill. kr.; 820 arb., 170 funkt. Bl. de faste kunstneriske medarb. er Axel Salto, Ricard Bøcher, Knud Kyhn, Jais Nielsen m. fl.

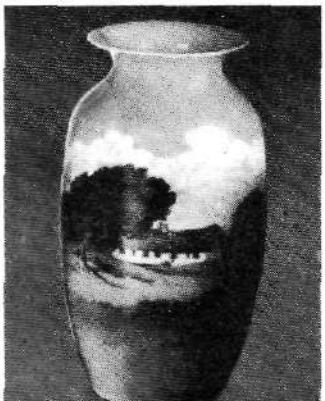

Den Kongelige Porcelainsfabrik: Vase.

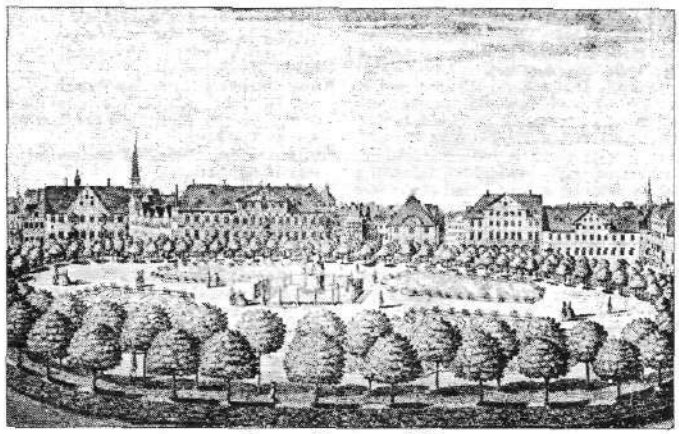

Kongens Nytorv ca. 1750.

Kongelige Teater, Det, den da. nationalscene (skuespil, opera og ballet), kan føre sin hist. tilbage til Grønnegadeteatret, hvor Holbergs komedier førsteopførtes og traditionen i da. skuespilkunst grl. – 18. 12. 1748 åbnedes skuespilhuset på Kgs. Nytorv omtrent på nuv.

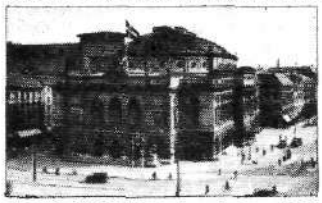

plads (arkit. N. Eigtved, ombygget 1773–74 af G. F. Harsdorff). 1750–70 under magistraten, derefter overtaget af kongen til 1848, hvor det blev en statsinstitution under kultusmin. 1874 indviedes den nuv. *bygning* (*arkit. J. V. Dahlerup og Ove* Petersen); 1493 pladser; loftdekorationen »De Ni Muser« udført efter tegning af Constantin Hansen. 1931 oprettedes annekssscenen Stærekassen (siden 1948 Den Nye Scene). Husede 1933–34 Statsradiofonien. Ved teaterlov af 1935 blev **K** landsscene med pligt til at give ca. 50 forestillinger årlig i provinsen (bl. a. også i Flensborg).

Kongelig Højhed, titulatur for en konges børn, tilkommer dog også kongens sønners gemalinder samt kronprinsens børn. I Danm. også for medl. af kongehuset, som af kongen særl. har fået indrømmet denne titulatur.

Kongeloven, da. forfatningslov, som var gældende indtil junigrl. af 1849. Den er dateret 14. 11. 1665, underskrevet af Fred. 3., men dens indhold blev længe strengt hemmeligholdt og først offentliggjort i sin helhed 1709. Loven indrømmer kongen fuldstændig enevældig myndighed alene med den begrænsning, at han skal overholde og *håndhæve den augsburgske* konfession, at han ikke kan ændre **K** og ikke må dele riget, og at kvindelinien arver, når Fred. 3.s mandl. efterkommere på mandssiden uddør. To af **K**-s bestemmelser, vedr. kongehusets medlemmer, har stadig gyldighed.

Uldbladet kongelys.

Kongelunden, skov (1,7 km²) på SV-Amager. Anlagt efter 1818 af Kgl. Landhusholdningsselskab; statseje fra 1845.

kongelys (*Ver'bascum*), slægt af maskeblomstfam., høje, oftest stærkt uldhårede urter med de i reglen gule blomster i en akslignende stand. 260 arter, i Danm. er 3 ret alm. ved veje og gærder.

Kongen af Danmarks bolsjer el. *brystsukker* fremst. ved indkogning af en sukkersirup over direkte ild i en kobbergryde (fyrkogte bolsjer); det spec. smagsgivende stof er anisolie.

kongen er død, kongen leve (fr. *le roi est mort, vive le roi* [lœwaɛ'mɔ:r, 'vi:vlə 'rwa], i det gl. fr. kongedømme heroldens råb ved tronskifte; understregelse af, at der ved den tidl. konges død ikke indtræder tronledighed. Når da. konge udråbes efter tronbestigelse, bruger statsministeren tilsvarende udtryk (kong.. er død, længe leve Hs. Majestæt kong.).

kongeni'a'l (fr. af lat. *genius*), åndsbeslægtet.

Kongens Bryghus, opr. betegn. f. bryghuset på det middelalderlige Kbh.s Slot, 1618–1769 drevet i Chr. 4.s bryghus (ill.).

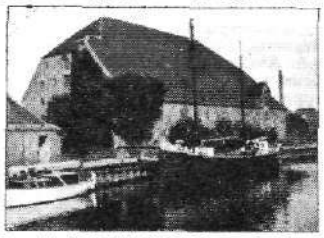

Overgik 1891 til A/S De Forenede Bryggerier, som 1923 overførte navnet på afd. på Vodroffsvej og i Rahbeks Alle.

kongens foged, i ældre retssprog en dommer i den 1771 opr. hof- og stadsret i Kbh.; nu: den, der foretager fogedforretn., pantefoged.

Kongens 'Have, anlæg ved Rosenborg slot i Kbh., ca. 12 ha. Alm. tilgængelig 1771; bortset fra voldene eneste grønne område i det gl. Kbh. Yndet spadserested i 18.–19. årh. Række pavilloner, opr. fra 17. årh., mindesmærker. *Høje alleer* fra opr. fr. havestil delvis bevaret.

Kongens Lyngby, off. benævnelse for Lyngby (Nordsjæll.).

Kongens Nytorv, største plads i Kbh. (ca. 3,3 ha). Anlagt efter 1670; barokpalæer (*Charlottenborg; Thottske Palæ* m. fr. ambassade, opr. Niels Juels Palæ); l'Amoureux's rytterstatue af Chr. 5. (opstillet 1688); Kgl. Teater; forretningsbygninger. (Ill.).

kongens retterting, indtil 1660 den da. højesteret, hvor kongen dømte, i sen. tid i forb. m. rigsrådet.

kongeparadisfugl (*Cicin'nurus 'regius*), lille, rød paradisfugl, grønt brystskjold, forlængede, spiralformet oprullede halefjer.

kongepen (*Hypo'choeris*), slægt af kurvblomstfam. Urter med gule kroner. 3 arter er ret alm. i Danm. på marker og bakker.

kongepingvin (*Apteno'dytes pata'gonica*), meterhøj pingvin, lægger kun eet æg, der udruges på fødderne, idet en fold af bughulen fægges ned over det. Antarktis.

Kongernes Bøger indeholder skildringer af Israels historie fra Davids alder-

dom og død indtil landflygtigheden i Babylon; er gode kilder til den omhandlede periode; udgør to bøger i vor Bibel, den hebr. opr. kun een.

Kongernes Dal, da. for Bibän el mulük.

'Kong'erslev, off. *Sønder-K,* da. stationsby (Ålborg–Hadsund); 801 indb. (1945).

Kongespejlet, gl.no. *Konungs skuggsjá,* betydeligste værk fra No.s middelalder; skrevet ca. 1260. Meddeler i dialogform tidens viden og konventioner; tænkt som lærebog f. en kongesøn, vistnok spec. Magnus Lagabøter.

konge'sti'n, giftigt stof fra søanemoner og muslinger, frembringer stærk blodtilstrømning (kongestion) til bugorganerne.

kongestion (lat. *congestio* sammenbæren; ophobning), blodoverfyldning.

kongestjerne, *bot.,* d. s. s. julestjerne.

kongetiger, d. s. s. tiger.

kongetræ, forsk. rødviolette træsorter til drejerarbejde.

kongevalgte landstingsmænd. If. grl. af 1866 udnævntes 12 af landstingets 66 medl. af kongen (regeringen) på livstid. Spørgsmålet om, hvorvidt deres mandater berørtes ved en opløsning af Landstinget var meget omdiskuteret. Ved grundloven af 1915 bortfaldt de **k,** dog således at de allerede udnævnte bevarede deres sæde i tinget.

kongevand, blanding af 3 rumfang koncentreret saltsyre og 1 rmf. konc. salpetersyre. Indeholder frit klor, og kan derfor opløse ædle metaller (f. eks. guld (»metallernes konge«; heraf navnet)).

kongeveje, opr. veje, anlagt af kongen (især Fred. 2. og Chr. 4.) udelukkende til hans benyttelse; efterh. betegn. **k** de store hovedlandeveje ml. byerne. Kongevejen, nu oftest om landevejen dels fra K bh. over Lyngby til Frederiksborg, dels fra Rudegård til Fredensborg og Helsingør (Kronborg).

kongevin (*Rhoi'cissus rhombo'idea*), træagtig klatreplante af vinfam.; med mørkegrønne, blanke og tredelte blade. S-Afr. Anv. meget som stueplante, bliver bedst i halvskygge.

kongevogn, DSBs salonvogn nr. 1, til rådighed for kongen. **k** har en totallængde på 23,5 m og en bogieafstand på 19,0 m. Forsk. tekn. indretninger muliggør **k**-s kørsel også på udenlandske jernbaner.

kongeørn (*A'quila chrysa'ëtus*), stor brunlig ørn, løbene helt fjerklædte. Den nordl. halvkugles bjergegne. I Danm. sjælden vintergæst.

Kongeå, 65 km l. vandløb, udspringer SØ f. Vamdrup, udmunder 10 km NV f. Ribe i Vesterhavet. Gl. grænse ml. Nørrejyll. og Sønderjyll.

kongeål, handelsbetegn. for pighaj, der sælges fiået og hovedløs.

Kong Frederik VI's Kyst, SØ-Grønl. fra Kap Farvel til Ikerssuaq V f. Angmagssalik. Vanskeligt tilgængeligt p. gr. af storisens spærring. Kortlagt af Graah 1829–30, senere besejlet af Konebådsekspeditionen og 7. Thule-eksp.

Kong Frederik VIII's Land, Ø-Grønl., fra Dove Bugt til Danmarks Fjord. Indlandsisen når på lange strækninger ud til kysten. Isfri partier er Germanialand, Lambertland og dele af Kronprins Christians Land. Størstedelen af området først undersøgt af Danmark-eksp. 1907.

Kongfutse, d. s. s. K'ung-fu-tse.

Kong Georg V's Land, kyststrækning i Ø-Antarktis på 150° ø. l. Kullag ved forbjerget Horn Bluff.

konglome'ra't (lat. *conglomeratus* sammenrullet), bjergart dannet ved sammenkitning af grus; ofte forekommer bundel. basal-**k** nederst i en serie, dannet under transgressioner.

Kong Oscars Fjord, dyb østgrønl. fjord ved 72° n. br., står i N i forb. m. Kejser Franz Josephs Fjord. NØ-bredden dannes af Traill-øen.

Kongostaten, 1885–1908 betegn. for det nuv. Belg. Congo.

kongregation (lat. *congregare* samle sig i flok), 1) kat. sammenslutning med rel. og humanitære formål og visse regler, dog uden munkeløfter; 2) sammenslutning af kat. klostre under fælles reform; 3) kardinalkommissioner med spec. opgaver, f. eks. Congregatio Sancti Officii (d. v. s. inkvisitionen) og Congregatio de Propaganda Fide (missionsvirksomhed).

kongregationa'lister, d. s. s. independenter.

kon'gres (lat. *congredi* komme sammen), sammenkomst ml. fagfolk el. diplomater (amer. *'congress*), USAs lovgivende kamre.

Kongresparti, Det Indiske, førende parti bl. hinduerne i Ind. Rejste under 1. Verdenskrig krav om selvstændighed for Ind., fik 1916 ledelsen på ind. nationalkongres, gennemførte fra 1920erne ulydighedskampagner mod englænderne; nåede under skiftende taktik over for eng. forhandlingsforsøg, under fastholden af Gändhis forbud mod anvendelse af vold, 1947 dominionstatus f. Indien, men måtte akceptere muhamedanerkravet om oprettelse af selvstændigt Pakistan. Ved magten i Hindustan med partilederen Nehru som førstemin.

Kongres-Polen, det af Wienerkongressen 1815 oprettede kongerige Polen (i personalunion m. Rusl.), der ophævedes igen 1831.

kongressen danser, udtalelse af fyrst Charles-Joseph de Ligne om Wienerkongressen, hvis arbejde under de mange forlystelser ikke kom af stedet. Egl. (fr.) Le congrès ne marche pas, il danse [løkʃgrænə'marʃ pa, il'dɑ̃:s]: kongressen går ikke (et skridt fremad), den danser. – **k** navn for Lilian Harvey-film (1931).

kongru'en's (lat. *congruere* stemme overens), 1) *gramm.,* overensstemmelse i genus, kasus, numerus, person el. andre gramm. kategorier ml. forsk. ord i et udsagn. I 'hvid maling' og 'hvidt klæde' er der **k** ml. adjektiverne og substantiverne i genus og numerus, sml. 'hvide klæder', og i (ty.) 'du kommst' ml. subjekt og verbum i person og numerus. 2) *mat.,* det at være kongruent.

kongru'en't (lat. *congruens* overensstemmende), *mat.* To figurer er **k,** når den ene ved en flytning kan bringes til at dække den anden. – To hele tal kaldes **k** med hensyn til det hele tal *m* (modulo *m*), når de giver samme rest ved division med *m*.

Kong Salomon og Jørgen Hattemager, J. L. Heibergs 1. vaudeville (1825).

'Kong'sbak, *Albert* (f. 1877), da. maler; figurbill., portrætter og landskaber.

Kongsberg ['kɔŋsbær], no. købstad, Buskerud, ved Numedalslågen 35 km VSV f. Drammen; 7800 indb. (1946). *Sølvværk* med op til 1000 m dybe miner; årsprod. ca. 10 000 kg. Malmen er gedigent sølv i kalkspatgange; den udsmeltes på stedet. Sølvværksmuseet, mynten (skillemøntfabrik); våbenfabrik. Station på Randsfjordbanen og udgangspunkt for Numedalsbanen. Anlagt 1624 af Chr. 4. med sølvminedriften for øje, nåede sin højeste blomstring omkr. 1770, da **K** var No.s næststørste by.

kongsbonde, på Færøerne fæster af statsjord.

'Kong'sbøll, *Kristian* (1880–1913), da. maler; påvirket af fr. kunst og A. Gottschalk; landskaber, portrætstudier m. m.

'Kong'sda'l, hovedgård SV f. Holbæk; hed opr. Tygestrup, 1669 købt af Fred. 3. og kaldet **K.** Fra 1835 i slægten Estrups eje. Hovedbygn. fra 1598, fredet i kl. A.

Kongsemnerne, drama af H. Ibsen, omhandler Håkon Håkonsøns og Skule Jarls strid om kongemagten i No. ca. 1235–40; udg. 1863.

kongsemnetiden (no. *kongsemne* tronprætendent), i No.s hist. tiden 1130–1240, da enhver ætling af kongehuset kunne rejse krav på tronen og oftest vandt tilhængere. Uroligst var tiden indtil Sverre 1177 blev konge.

Kongshelle, da. form for sv. Kongahälla, det nuv. Kungälv.

'Kong'stad, *Kristian* (1867–1929), da. tegner og kunstbogtrykker; har s. m. Poul Sæbye udf. *Pergamentafskrift af Grundloven 1915,* anbragt i et sølvskrin i Rigsdagens forhal.

Kongstad Petersen, *Chr.* (1862–1940), da. tegner; elev af Zahrtmann; har med fin indlevelse udf. tegninger med motiver fra *H. C. Andersens og Dickens' værker.*

Chr. Kongstad Petersen: Illustration til Dickens: Dornbey og Søn (1924).

Kongsted'lun'd, hovedgård SØ f. Ålborg; siden 1922 ejet af hofjægermester Jørgen Castenskiold, g. m. prinsesse Dagmar. Hovedbygn. fra 1592, portal fra 1640; fredet i kl. A.

'Kongsvinger, no. købstad i Hedmark ved Glomma, 77 km NØ f. Oslo; 2100 indb. (1946). Fæstning, anlagt 1644–83. Station på **K**-banen (Oslo–Charlottenberg (Sv.)) og udgangspunkt for Solørbanen. Tekstil- og træindustri. Købst. 1854.

Kong Valdemars Jordebog, lat. *liber census Daniæ,* berømt da. håndskrift fra 13. årh., 1929 erhvervet af rigsarkivet fra Sv., hvortil det kom i slutn. af 17. årh. Indeholder bl. a. en række fortegnelser over kongens indtægter og gods og er vist udarb. af det kgl. kancelli på Valdemar Sejrs tid. **K** er en uvurderlig kilde til vort kendskab til Danm.s daværende indre forhold.

ko'ni'dier (gr. *kónis* støv) el. *knopceller,* hos svampene de formeringsorganer, der ved afsnøring el. knopskydning dannes ad ukønnet vej.

konife'ri'n (lat. *conifer* koglebærende (d. v. s. nåletræ)), glukosid, der findes i nåletræer. Kan hydrolyseres til glukose og koniferylalkohol, som kan oksyderes til vanillin.

koni'i'n (gr. *kóneion* skarntyde), alkaloid, findes i skarntyde, meget giftigt; lammer muskulaturen. Første alkaloid, som er syntetisk fremstillet.

'Koninck, *Philips de* (1619–88), holl. maler, virksom i Amsterdam. Har under påvirkning af Rembrandt malet storslåede slettelandskaber. Hans betydeligste billede af denne art ejes af kunstmus., Kbh.

'Koninck, *Salomon* (1609–56), holl. maler, fætter til Philips de **K,** som denne rembrandtpåvirket. Udførte omkr. 1640 et el. fl. billeder for Chr. 4. til en hist

Kongsdal.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

billedserie til Kronborg. *En dame i færd med at læse et brev* (Kunstmus., Kbh.) tilskrives **K.**

Koninklijke Luchtvaart Maatschappij [ko:nɔŋkləkə ˈløftfa:rt ma:tsfaˈpæi] (fork. *KLM*), det kgl. holl. luftfartselskab, grl. 1919, statssubventioneret.

ˈko'nisk (gr. *kônos* kegle), kegleformet.

koniske hjul, tandhjul, hvor tænderne ligger på en kegleflade; bruges til vinkeltræk.

konjekˈtu'r (lat. *conjectura* formodning), skønsmæssig rettelse af formodet fejl i overleveret tekst.

konjektu'raˈlkritik, rekonstruktion af forvanskede tekststeder i litt.værker ved konjekturer, spec. ved udg. af klass. forf. efter middelalderlige håndskrifter.

ˈKonjev [-jef], *Ivan Stepanovitj* (f. 1897), sovj. marskal (1944). Kæmpede 1920 mod Koltjak. Havde kommando i V-Rusl. v. ty. angreb 1941, førte krigens første modangreb. Dannede NV-hæren (modoffensiv v. Moskva dec. 1941). Hindrede 1942 forstærkn. af den ty. hær v. Stalingrad, havde sydl. kommando under russ. modoffensiv efteråret 1943. Gik 1944–45 m. 1. ukrainske armé over Weichsel, ind i Schlesien, over Oder og erobrede s. m. Zjukov Berlin. Maj 1945 øverstkommand. f. russ. okkupationsstyrker i Østr. Afløste nov. 1946 Zjukov som øverstkommand. over Sovj.s landstyrker. (Portræt).

konjuˈgal (lat.), ægteskabelig.

konjugation (lat. *conjugatio* forbindelse), 1) *gramm.*, verbernes fleksion. 2) *biol.*, kromosomernes parring, sammenlægning, i reduktionsdelingens indledende fase. 3) *zool.*, den særlige form for kønnet forplantning hos infusionsdyrene, der består i, at 2 individer lægger sig op til hinanden, hvorefter kernerne opløses og der sker en udveksling af kerneelementer. Herefter nydannes kernerne og individerne skilles og formerer sig derefter ved deling.

konjuˈge'rede dobbeltbindinger (lat. *conjugare* forbinde), *kem.*, dobbeltbindinger, som findes afvekslende med enkeltbindinger i en atomkæde (hveranden binding enkelt, hveranden dobbelt). Længere rækker **k** i et molekyle bevirker, at stoffet bliver farvet.

konjunktion (lat. *conjunctio* forbindelse), 1) *astron.*, stilling af et himmellegeme i solsystemet, karakteriseret ved, at det set fra Jorden har samme afstand fra Jorden som Solen, smlgn. aspekter; 2) *gramm.*, bindeord, ubøjelige ord (f. eks: og, men, fordi) med den funktion at forbinde ord, ordgrupper el. sætn. indbyrdes.

ˈkonjunkti'v (lat. *conjungere* forbinde), *gramm.*, ønskemåde m. m., en af verbets modi.

konjunktiv dom (lat. *conjungere* forbinde, forene), i logikken et udsagn, der hævder, at 2 andre udsagn begge er sande. Skematisk: S er P og R er T.

konjunkˈtu'rer (lat. *conjungere* forbinde; hænge sammen), de svingninger i det økon. liv, som efter industrialismens gnm.brud har fundet sted (siden 1825) i alle kapitalistiske samfund over perioder på opr. ca. 10–15 år, senere ca. 6–10 år. **k** fandtes ikke i oldtiden el. middelalderen og er heller ikke forekommet i Sovj. **k** har 4 faser: opgangsperiode, øvre vendepunkt, nedgangsperiode og nedre vendepunkt. Slutn. af opgangsperioden kaldes højkonjunktur, vendepunktet derefter krise og de flg. dårlige tider depression. Krise og depression har i 20. årh. opfyldt en væs. større del af det saml. **k**-forløb end i 19. årh. *Opgangsfasen* karakteriseres af stign. i rentabilitet, produktion, beskæftigelse og indtægt, evt. også i priserne. Den stadige udvidelse af den økon. aktivitet, især produktionsmiddel-industrierne, finansieres i stor udstrækn. af øget bankkredit. På et vist tidsp. sker *omslaget*, idet der indtræder en *nedgang* i efterspørgslen efter investeringsgoder, en flugt fra vare- og kapitalværdier til kontante penge, som skaber en akut pengemangel med volds. stigende rentesatser, fulgt af prisfald og senere af fald i beskæftigelse og produktion. Under *krisen* svigter talr. forretn.indtægter og

I. S. Konjev.

Fumimaro Konoye.

en bølge af fallitter sætter ind, som i anden omgang rammer andre befolkningsklasser. *Depressionen* præges af omf. arbejdsløshed og uudnyttet prod.kapacitet samt nedskrivn. af tabt kapital og ophobning af likvide penge i bankerne. Fra et vist tidspunkt indtræffer da – begunstiget af lav rente og lave prod.omkostn. i øvr. – en ny opgang. – **k** hænger s. m., at produktionens omfang under kapitalismen bestemmes ved den udsigt, de enkelte ejere af prod.midler har til et overskud (profit) ved salg af de produc. varer, mens efterspørgslens omfang bestemmes af den samlede befolknings indtægter og disses anv. (til opsparing el. til konsum). **k**-bevægelsen udvikles i de store industrilande, men breder sig, gnm. udenrigshandel og kapitalbevægelser, til mindre lande, således at forløbet er omtrent parallelt i alle kapitalist. lande. - De talr. **k**-*teorier* kan inddeles i flg. hovedgrupper: I) eksogene, som antager, at hver ny **k**-bevægelse fremkaldes af fænomener uden for det normale økon. system, f. eks. klimatiske forh. II) endogene, som finder årsagerne i samfundets økon. struktur. Efter deres forklaring af krisens indtræden kan de opdeles i 1) monetære teorier (penge- og kreditforh. afgørende); 2) overinvesteringsteorier (overudvikling af investering i forh. t. opsparing, d. v. s. kapitalmangel) – ofte kombineret med 1); 3) underkonsumtionsteorier (overudvikl. af konsumgodeprod. i forh. t. købekraft) – herunder socialismens **k**-teori. Endelig kan nævnes psyk. teorier, oftest kombineret med andre.

konjunkturinstitutter indsamler og bearb. statistik om konj.bevægelserne for at analysere disse og søge at bedømme konj.udsigterne; ofte udgives løbende publikationer herom. **k** findes bl. a. i Sverige, men ikke i Danm. Mest kendt er **k** ved Harvard Univ. i USA samt det tidl. ty. **k** i Berlin.

konjunkturskatter, skatter på indkomststigninger, som skønnes affødt af særlig gunstige konjunkturer, f. eks. grundstigningsskyld samt krigskonjunkturskat (i Danm. 1943/44–46/47). Beslægtet er merindkomstskatter.

konjunkturtillæg, et tillæg til tjenestemandslønninger 1919–31, nu indeholdt i reguleringstillæg.

konˈk (gr. *kónchê* (musling)skal (*Bucˈcinum unˈdatum*), stor, tykskallet havsnegl, bølgeformede tværribber; rovdyr. Store gule klumper af ægkapsler. Alm. i da. farvande.

Konksnegl med udstrakt ånderør og følehorn. T. v. skallåg.

konˈka'v (lat. *concavus* hul), indadbuet; modsat konveks.

konkavgitter, et optisk gitter, ridset på et konkavt metalspejl, hvorved man undgår brug af linser til fokusering af spektret. **k** er opfundet af H. A. Rowland.

konˈklave (lat. *conclave* aflukke af *clavis* nøgle), 1) lukket rum, i hvilket kardinalerne foretager pavevalget og som de siden 1274 først må forlade efter valget; 2) kardinalforsamlingen i **k** 1).

konkluˈde're (lat.), slutte, drage en logisk slutning.

konklusion (lat.), 1) *filos.*, slutning el. slutsætning i en logisk slutning(skæde); 2) *jur.*, domsslutning, der indeholder rettens afgørelse af en sag.

konkorˈdan's (lat. *concordantia* overensstemmelse), alfabetisk fortegnelse over ord el. begreber i et skrift. **k** bruges især om Bibel-**k**, enten omfattende hele Bibelen el. dele deraf.

konkorˈdan'te (lat. *concordans* overensstemmende) kaldes i *geol.* lag, der ligger over hinanden med samme lagstilling.

konkorˈda't (lat. *concordare* være enig), overenskomst, især ml. pavestolen og fremmede stater.

konˈkor'diebogen (lat. *concordia* enighed), udg. 1580, indeholder de ty. luth. kirkers bekendelsesskrifter (bl. a. Konkordieformlen).

Konˈkor'dieformlen, luthersk bekendelsesskrift, affattet 1577 af luth. teologer, som formidlede ml. Melanchthons tilhængere og de strenge lutheranere. **K** antoges alm. i Tyskland, men ikke i Danm. (kun i Slesvig), derimod i Sv. (1663).

konkreˈmen't (lat. *concrescere* vokse sammen), stenagtig dannelse, der udvikles i udførselsgange fra store kirtelorganer (nyre, lever, spytkirtel osv.), forekommer endv. i enkelte andre organer (lunger, bronkier, mave-tarmkanal). Fleste **k** indeholder bl. a. fosforsur og kulsur kalk. Stofskifteanomalier og betændelse er af bet. for dannelsen af **k.** Overdreven nydelse af druer, tomater, rabarber etc. kan være årsag til dannelse af **k** bestående af oksalsur kalk.

konˈkre't (lat. *concrescere* vokse sammen), givet i sin hele fylde; mods. abstrakt. Ofte: det virkelige mods. det blot tænkte, enkelttilf. mods. det almene.

konkretion (lat. *concretio* sammenvoksning), hårde klumpformede legemer, dannede i en sedimentbjergart, idet opløste stoffer afsættes og koncentreres i særlige partier. Undertiden afsættes stoffet i bjergartens porer, undertiden skubber de dannede krystaller bjergarten til side. Eks. er flint-**k,** svovlkis-**k,** antrakonitboller, fosforit-**k.**

konkubiˈna't (lat. *concubinatus* af *concubare* ligge sammen (med)), varigt ikkeægteskabeligt samliv. konkuˈbine, samleverske.

konkurrence [-ˈrɑ̃sə] (fr., af lat. *concurrere* løbe sammen) betegn., at en afgørelse træffes efter kappestrid. I det kapitalist. samf. er **k** ml. private virksomheder om afsætningsmarkeder drivkraften i produktionen. Liberalismen lægger afgør. vægt på den frie **k.** Efterh. er **k** gnm. sammenslutn. og organisationer begrænset stærkt, delvis også gnm. offentl. indgreb. Offentl. trustkontrol o. l. tilsigter genoprettelse af **k.**

konkurrenceklausul, bestemmelse i en kontrakt, hvorved en person forpligter sig til ikke at drive en vis virksomhed el. tage ansættelse i en sådan. Især alm. i funktionærkontrakter. Ved aftalelovens § 38 er der åbnet domstolene adgang til helt el. delvis at tilsidesætte en **k,** navnlig når den utilbørligt indskrænker den påg.s adgang til erhverv.

konkurˈre're (lat. *concurrere* løbe sammen), kappes, deltage i konkurrence.

konˈku'rs (lat. *concursus* sammenløb, -stimlen; egl. kreditorernes sammentræden ved et fallitbo), opgørelse af en persons aktiver og passiver og i forb. dermed fordeling af aktiverne ml. hans kreditorer for at skaffe disse en ligelig fyldestgørelse. Indtræder ved skifterettens dekret i h. t. en af vedk. el. en af hans kreditorer fremsat begæring. De nærmere betingelser for, at en sådan begæring gyldigt kan fremsættes, indeholdes i konkursloven af 25. 3. 1872, der tillige fastsætter de nærmere regler om boets behandling. Kreditorerne inddeles i indtil 6 klasser efter karakteren af deres fordringer, således at ingen kreditor i en lavere klasse kan opnå hel el. delvis dækning for sit krav, inden alle fordringer i en højere klasse er fyldestgjort. Konkursen har i visse henseender tilbagevirkende kraft, idet forsk. retshandler, der er indgået før **k,** kan omstødes (afkræftes). Kreditorerne indkaldes ved proklama, men dette har ikke præklusiv virkning, idet sådanne kreditorer, der melder sig efter dets udløb, har krav på fyldest-

konstansfænomener, *psyk.*, oplevede fænomeners relative uforandrethed trods ændring af de dem fremkaldende påvirkninger.

konstansloven, i *arvelighedslæren* det forhold, at en individbestand af tilstrækkelig størrelse og med frit partnervalg ved forplantningen (fremmedbefrugtning) bevarer sin sammensætning uændret fra generation til generation.

kon'stan't (lat.), uforanderlig; uafladelig; *i mat. og fys. en uforanderlig, fast* størrelse.

konstan'ta'n (lat. *constans* uforanderlig), elektr. modstandsmateriale, hvis modstandsfylde er næsten uafhængig af temperaturen. Består af 58% kobber, 41% nikkel og 1% mangan.

'Konstanti'n (lat. *Constantinus*), 11 *rom. og byzantinske kejsere*: Konstantin 1. den Store (274–337), søn af Constantius 1. og Helena, reg. 306–37, besejrede de andre kejsere, 310 Maximian, 312 Maxentius og 324 Licinius, gav de kristne religionsfrihed 313, flyttede 330 hovedstaden til det nygrundede Konstantinopel, ledede koncilet i Nikæa mod arianerne 325. Lod sig døbe på dødslejet. Konstantin 2. (315–40), reg. 337–40, faldt v. Aquileia mod broderen Constans 1. - Konstantin 4., søn af Constans 2., reg. 668–85, afviste 669 arabernes angreb på Konstantinopel. - Konstantin 5., søn af Leo 3., reg. 741–75, slog arabernes flåde 748, tabte Ravenna til langobarderne 751, fortsatte Leo 3.s kamp mod billeddyrkerne. - Konstantin 6., søn af Leo 4., reg. 780–97, afsat og blindet af moderen Irene. - Konstantin 7., søn af Leo 6., reg. 912–59, lod svigerfaderen Romanos (1.) få kejsertitel og passe forvaltningen, mens han selv helligede sig studier og forfatterskab. - Konstantin 9., reg. 1042–54, Zoës 3. mand. - Konstantin 10. Dukas, reg. 1059–67, mistede det meste af Lilleasien til seldsjukkerne. - Konstantin 11. Palæologos, reg. 1448–53, den sidste byzantinske kejser, faldt, da tyrkerne stormede Konstantinopel.

Konstantin d. Store.

'Konstanti'n 1. (gr. *Konstantinos*) (1868–1923), *konge af Grækenl.* 1913–17, 1920–22, G. m. Sophie, søster til Vilh. 2. af Tyskl.; ønskede under 1. Verdenskrig tyskvenl. neutralitet, styrtet 1917 af Venizélos; tilbage 1920, afsat efter nederlag mod Tyrk.

Konstan'tin (1779–1831), *russ. storfyrste*, søn af Paul 1. 1815 chef for hæren i Polen, hvor **K** døde af kolera under oprøret 1830–31. Gav 1822 afkald på tronen til fordel for sin yngre broder Nikolaj (1.).

Konstantin-Hansen, *Elise* (1858–1946), da. malerinde; datter af Constantin Hansen, medl. af »Den Frie Udst.« fra 1893; især kunstindustrielle arb.; udg. 1937 »*Samliv m. Da. Kunst*«.

Konstanti'no'pel, 330–1453 navn på Istanbul.

Konstan'tinovka [-nɔ́fka], by i Ukraine, N f. Stalino; 95 000 indb. (1939). Jernudsmeltning; kulfelt.

Konstantins basilika, d. s. s. Maxentius' basilika.

'Konstantinsbor'g, hovedgård VSV f. Århus, tidl. kaldet Stadsgård. 1661 af Fr. 3. udlagt til Gabriel Marselis, efter hvis søn den fik navnet **K.** 1703 stamhus; senere i slægten Charisius' eje.

'Konstantinsbuen i Rom, opført senest 315 til minde om Konstantin d. St.s sejr over Maxentius 312 (relieffernе ældre).

konstantinske gavebrev, berømt kirkeretslig forfalskning fra 8. årh., if. hvilken Konstantin d. St. havde overgivet paven herredømmet i Vesten.

'Konstanz [-stants], ty. by i Südbaden v. Bodensee; 38 000 indb. (1939). Grl. af kejser Constantius 1.

Konstanz-konciliet, økumenisk koncil i Konstanz 1414–18; skulle reformere kirken på hoved og lemmer. Fik 3 samtidige paver afsat og en ny valgt, brændte Hus, men nåede ikke langt i reformerne.

konsta'te're (fr.), fastslå, godtgøre.

konstellation (*kon-* + lat. *stella* stjerne), 1) *psyk.*, sammentræf af forsk. psyk. faktorer; 2) *okkult*, planeternes stilling i det øjeblik, for hvilket horoskopet beregnes.

konster'ne're (lat.), bringe ud af fatning.

konstipation (*kon-* + lat. *stipare* pakke tæt), *forstoppelse.*

konstitu'e're (lat. *consti'tuere* fastsætte), ansætte midlertidigt; indrette, organisere; træde sammen under vedtægtsmæssig organisation; udgøre grundlaget for, danne.

konstituerende forsamling, hist. betegn. for forsk. nationalforsaml. i en rk. lande, oftest den grundlovgivende fors. efter et skifte i stats- el. regeringsform.

konstitution, 1) *jur.*, a) forfatning; b) midlertidig beskikkelse til at beklæde en stilling. konstitutio'nel', hvad der stemmer med en fri forfatning. konstitutiona'lisme, stræben efter en fri forfatning. 2) *med.*, samtlige et individs anlæg og egenskaber, spec. dets reaktioner overfor sygdomme o. l. 3) *psyk.*, samlingen af et individs (overvejende) arvelige træk.

konstitutionsformel, kem. formel, som ikke blot angiver, hvilke grundstoffer og hvor meget af disse, der indgår i en kem. forb., men også viser, hvorledes atomerne indbyrdes er forbundne i molekylet. Eks.: svovlsyre (H_2SO_4) har **k**:

konstitutionspatologi, retning inden for sygdomslæren, der lægger vægt særlig på organismens indre betingelse for sygdoms opståen og forløb.

konstitutionstyper, personers legemlige og sjælelige særpræg. Anv. delsom legemstyper, den pyknoforme, leptoforme og atletiske, dels om psykiske reaktionsformer, den syntone, schizoide (schizotyme) og ixoide (ixotyme). Den *pyknoforme* (pykniske) **k** er tæt, bred, med rummelig brystkasse, tilbøjelighed til fedme, den *leptoforme* **k** spinkel, slank, med tynde lemmer, den *atletiske* **k** kraftig, muskuløs. Den *syntone* type stemningspræget, udadvendt, kontaktsøgende, den *schizoide* mere indadvendt, kølig el. spændt, fanatisk, sær, og den *ixoide* præget af vedhængen, omstændelighed med fastkløben til tankegange og emner. (Ill. af legemstyper).

Konstitutionsutskottet [-ü:t-] (sv. *utskott* udvalg), fast sv. rigsdagsudvalg (10 medl. fra hvert af kamrene), gennemgår statsrådsprotokol, afgiver erklæring vedr. forfatningsproblemer, rejst af **k** el. rigsdagen, ligeledes om valglove, kommunalvalglove m. m.

'konstituti'v (lat. *constituere* opstille, fastsætte), hvad der skaber en ny retstilstand, officielt = grundlovgivende.

konstitutive domme, domme, der stifter el. opløser retsforhold, f. eks. skilsmissedomme.

konstitutivt princip, hos Kant de erkendeformer, der af sansefornemmelserne opbygger erfaringsverdenen.

konstriktion (lat.), omsnøring, sammensnøring, især anv. i med.

konstru'e're (lat. *construere* dynge sammen), sammenføje, bygge op; tegne; opdigte; *gramm.*, forbinde med, styre.

konstruktion (lat: sammenføjning, bygning), 1) *gramm.*, den måde, hvorpå et ord forbindes med andre. 2) *mat.*, frembringelse af en geometrisk figur med forlangte egenskaber v. hj. af visse instrumenter, som regel kun lineal og passer.

konstruktionsprofilet, ved jernbaner den for bygningen af køretøjer fastsatte yderste begrænsningslinie.

'konstrukti'v (lat. *construere* dynge sammen), opbyggende, vedr. opbygningen.

konstruktivt totalforlis foreligger, når skib kondemneres, fordi reparationsomkostningerne efter skade i forb. med skibets værdi i skadelidt stand er større end værdien efter reparationen; samme retsvirkning som virkeligt totalforlis.

konstruk'tø'r (fr. *constructeur* bygmester), egl. tekniker, der udfører konstruktionsarbejde; tidl. betegn. for teknikumuddannede ingeniører.

konsubstantiation (*kon-* + lat. *substantia* eksistens), teol. udtryk for den luth. nadveropfattelse, at brød og vin er i nadverelementerne s. m. Kristi legeme og blod.

'konsul (lat., af *consulere* rådslå), 1) øverste rom. embede i republikkens tid, to **k** valgtes årligt, til 366 f. Kr. kun patriciere. **k** var øverste krigsherrer og ledede de dømmende og lovgivende forsaml. I kejsertiden mistede **k** reel magt, og der valgtes oftest flere par om året. Afskaffet af Justinian. 2) *admin.*, en til varetagelse af statens upolitiske, navnlig handelsmæssige interesser i udlandet ansat person. Kan være en udsendt tjenestemand (consul missus) el. udpeget bl. dertil egnede personer på stedet (valg-**k**, consul electus).

konsu'la'rjurisdiktion (lat. *consularis* vedr. en konsul), den tidl. i visse navnlig orientalske lande bestående ordning (kapitulationer), hvorefter fremmede konsuler udøvede domsmyndighed over deres lands statsborgere, idet disse nød eksterritorialitet.

konsu'la'rkonventioner, traktater indeholdende bestemmelser om konsulers retsstilling og beføjelser.

konsu'la't (lat.), en konsuls embede.

Konsulatet, Frankrigs regeringsform fra 1799, da Napoleon Bonaparte foretog statskup (18. brumaire) til 1804, da han tog kejsertitel. **K** var kamoufleret diktatur; af 3 konsuler med udøvende magt havde Bonaparte hele ledelsen som førstekonsul og kontrollerede gnm. indviklede valgregler, hvem der kom ind i de 3 lovgivende råd: Senat, Tribunat, Lovgivende Forsamling.

konsulatssagen, konfliktspørgsmål, der 1905 blev anledning til den no.-sv. unions sprængning. I 1890erne rejste Norge krav om eget udenrigsstyre og konsulatsvæsen, det sidste især begrundet m. Norges store søfartsinteresser. Sv. stillede sig afvisende, da unionen derefter praktisk talt ville være betydningsløs. Norge veg 1895, men genoptog sagen efter 1900. Efter gensidige forsøg på imødekommenhed strandede forhandlingerne ved et sv. forslag, der efter no. opfattelse rummede »lydrigepunkter« (nov. 1904). Chr. Michelsen dannede da samlingsmin. af de borgerl. partier og gennemførte enstemmig stortingsvedtagelse af særlig no. konsulatslov maj 1905. Da Oscar 2. nægtede sanktion, erklærede Stortinget unionen for opløst, da kongen ikke kunne danne en no. regering, der ville tage ansvar for sanktionsnægtelse.

konsu'len't (lat. *consulens* en, der rådslår), sagkyndig rådgiver. - konsu'le're, rådspørge (sagfører, læge, konsulent).

konsultation, rådspørgen, tiden hvori en læge lader sig rådspørge.

konsultativ (lat. *consultare* rådslå), råd-

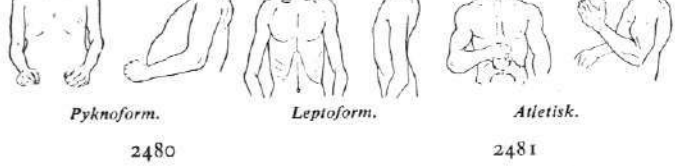

Pyknoform. *Leptoform.* *Atletisk.*

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

givende. **k statsråd** er i Sv. en minister, der ikke har nogen gren af forvaltn. under sig. 10. 4.–8. 7. 1940 var Brorsen, Krag, Hauch, Christmas Møller, Fibiger og Hasle **k ministre** uden portefeuille i den da. samlingsregering; hver af dem var attacheret et el. to fagministerier.

konsul'te're (lat. *consultare* rådslå), d. s. s. konsulere.

kon'su'm (lat. *consumere* forbruge), forbrug. 'konsum, populær sv. betegn. for brugsforening. konsu'men't, forbruger. konsu'me're, opbruge, fortære.

konsumentrente, i nationaløkon. efterspørgerens fordel ved at købe til en lavere pris, end han havde været villig til at give, hvis han kun havde kunnet købe et mindre kvantum.

konsumtion (lat. *consumere* forbruge), forskellige gl. da. nærings- og forbrugsafgifter m. v., således en port-**k** ved indførsel af varer gnm. byporten. **k** ophævedes 1851. Jfr. accise.

kontagi'ø's (lat. *contagio* berøring), smitsom.

kon'takt (lat. *contactus* berøring), 1) *elektr.*, a) betegn. for det sted i elektr. apparater, hvor strømmen sluttes el. afbrydes; b) betegn. for elektr. afbryder i installation. 2) *psyk.*, a) berøring ved hjælp af berøringssansen, b) social (sympatisk) forbindelse med andet individ.

kontaktbjergarter, de ved kontaktmetamorfose omdannede bjergarter.

kontaktelektricitet, elektricitet frembragt ved berøring ml. to forsk. stoffer. **k** er virksom ved gnidningselektricitet og galvaniske elementer.

kontaktepidemi opstår ved direkte smitteoverførelse fra individ til individ.

kontaktgifte, giftstoffer, som virker v. berøring. Anv. især om gifte til insektbekæmpelse.

kontaktglas, brilleglas til direkte anv. på øjet bag øjenlågene. Tilpasningen er endnu noget kompliceret, og ikke alle tåler at bruge dem.

kontaktkatalysator, katalysator, som virker v. berøring ml. katalysatoren (uden at denne f. eks. opløses) og reaktionsblandingen.

kontaktkopiering, fot. kopieringsmetode, hvor negativet anbringes umiddelbart op ad positivmaterialet.

kontaktmetamorfose, *geol.*, ændringer i bjergarter i nærheden af fremtrængende magma. **k** skyldes især varmen. Ved lavastrømme og gange mærkes virkningen kun få m fra magmaet. Skifer bliver brændt el. omdannes til porcelænsjaspis, kalk bliver kornet, kul til grafit. Ved dybbjergarter kan mere gennemgribende virkninger spores til fl. hundrede m fra magmaet og nye mineraler kan opstå. Skifer bliver til hornfels, kalksten til marmor o. s. v. Trænger der fremmede stoffer i damp- el. flydende form ind i sidestenen, opstår pneumatolytiske omdannelser.

kontaktmetode, *kem.*, syntesemetode, anv. v. svovlsyrefabrikationen, hvor svovldioksyd omdannes til svovltrioksyd, ved s. m. ilt at ledes over en kontaktkatalysator.

kontaktpotential, *fys.*, den spændingsforskel, der opstår i berøringsstedet ml. to metaller.

Kontaktudvalg, Frihedsrådets, udvalg af Danm.s Frihedsråd, oprettet juli 1944, formidlede forbindelse ml. frihedsrådet (Schoch, siden Frode Jakobsen; Houmann, siden Alfr. Jensen) og rigsdagspolitikerne (H. C. Hansen, Axel Møller).

kontamination (lat. *contaminatio* besmittelse) *sprogv.*, sammenblanding af to udtryksformer, f. eks. »fødemidler« af »fødevarer« og »næringsmidler«; »han hører til en af mine venner« af »han er en . . . « og »han hører til mine . . . «.

kon'tan't betaling (fr. *compitant* med rede penge), købesummens erlæggelse samtidig m. varens levering. If. handelssædvane indrømmes ofte ved **k** køberen en vis frist (14 el. 30 dage).

kon'tekst (lat. *contextus* egl: sammenvævning), sammenhæng.

kontemplation (lat. *contemplatio* beskuelse, betragtning), indre betragten, selvfordybelse, især hos mystikerne. kon'templati'v, indadvendt, tankefuld.

kontempo'ræ'r (*kon-* + lat. *tempus* tid), samtidig.

kontenance [kɔnte'nɑ̃sə] (fr. af lat. *continere* holde sammen), selvbeherskelse, fatning.

kon'tentum, lydkulisser, f. eks. til brug ved radioudsendelser.

konti, flertal af konto.

konti'nen't (lat. *continens* sammenhængende), fastland. kontinen'ta'l, fastlands-.

kontinen'ta'lbevægelser, *geol.*, vidtstrakte langsomme hævninger og sænkninger, der rammer store dele af fastlandsblokkene og resulterer i transgressioner og regressioner. **k** har fundet sted under hele den geol. udvikling. Står for det meste i forbindelse med isostasiforhold.

kontinentale aflejringer, *geol.*, aflejringer, der er opstået på fastlandet i modsætn. til marine (hav-) aflejringer. Omfatter terrestriske, glaciale, limniske og fluviatile dannelser.

kontinentalsoklen, *geol.*, den under havet liggende del af fastlandsblokkene; **k** når med ringe stejlhed til ca. 200 m, hvor stejlere skrænt beg.; **k** er muligvis overskyllet ved havets stigning p. gr. af kvartære indlandsis' afsmeltning.

kontinental-systemet, Napoleon 1.s fastlandsspærring 1806.

kontinentforskydninger, *geol.*, fastlandsblokkenes forskydning i forh. til hinanden »sejlende« på sima-underlaget. **k** anv. af Staub og Wegener til forklaring af bjergkæders dannelse o. m. a. geol. forhold.

kontin'gen's (lat. *contingere* berøre, indtræffe), tilfældighed, den opfattelse, at verdens gang ikke er helt lovbundet, men giver plads for tilfældet.

kontin'gen't (*contingere* berøre), bidrag; medlemsbidrag.

kontingen'te'ring, regulering af udenrigshandelen i kvanta, idet der fastsættes de største mængder (kontingenterne) af forsk. varer, som må indføres fra el. udføres til det enkelte land. **k** har været meget anv. i 1930ernes restriktive handelspolitik.

kontingenthjælp ydes eft. folkeforsikringsloven og arbejdsløshedsforsikringsloven til betaling af kontingentrestancer i syge- og arbejdsløshedskasser, som kunne bringe medlemsrettighederne i fare. 1945–46: 103 000 understøtt.

kontinuationsudlæg (lat. *continuatio* fortsættelse), udlæg der foretages i fortsættelse af et tidl. foretaget udlæg, fordi dette ikke har ført til fuldstændig fyldestgørelse.

kontinu'e're (lat.), vedvare, fortsætte. kontinue'rlig, vedvarende, fortløbende, uafbrudt. kontinui't e't, uafbrudt sammenhæng.

kontinuerlig bjælke el. *drager*, hviler på fl. understøtninger, uden at der over understøtningerne findes charniers. **k** er i reglen en økonomisk konstruktionsform p. gr. a. en større udnyttelse af konstruktionsmaterialet.

kontinuerlig variabilitet, glidende forskellighed uden spring, f. eks. variationen i vægt, højde osv.

kontinu'e'rt funktion. *Mat.*, en funktion $y = f(x)$ siges at være **k,** når der til en lille ændring af x altid svarer en lille ændring af y.

kontinuert spektrum, et spektrum, der indeholder alle farver uden noget mellemrum. **k** udsendes af glødende faste og flydende legemer. (Ill. se tavle Farver og Spektre).

'konto (ital. *conto* regning) (flertal *'konti*), det regnskab, hvorpå beslægtede poster i et bogholderi samles. **k** kan inddeles i 4 grupper, eftersom de registrerer udgifter, indtægter, aktiver el. passiver. Hver **k** har to sider, debet (t. v.) og kredit (t. h.); den beløbsmæssige difference ml. debet og kredit benævnes saldo.

kontoku'ran't (ital. *conto corrente* løbende regning), det løbende mellemværende ml. to forretn.-forb., der ikke afregner hver forretn. for sig. Også en (periodisk) udskrift af et sådant mellemregnskab, evt. m. renteberegn.

kontoplan, systematisk, i reglen grafisk oversigt over de i en virksomheds bogholderi anv. konti, som viser sammenhængen ml. disse og derved giver bedre overblik.

kon'to'r (fr. *comptoir* disk; afd. i forretn. m. m.), lokale, hvor en virksomheds admin. arbejde udføres.

kontorassistent, tjenestemandsstilling; avancementsstill. fra kontorist.

Kontoret, fra 13. årh. de hanseatiske købmænds kvarter i Bergen (nu Tyskebryggen).

kontorflag, det private, særprægede flag, som et rederi benytter, og som føres af dets skibe. (Hertil farvetavle).

kontormaskiner bruges til at lette arbejdet v. brevskrivning, regnearbejde og bogføring. **k** omfatter skrive-, adressерings- og frankeringsmaskiner, duplikatorer, regne- og bogføringsmaskiner.

'kontra (lat. *contra*), imod, over for; tvær, vanskelig; mod-.

kontra-alt (ital. *contralto*), den dybeste kvindestemme.

kontra-appel. Under den før retsplejeloven gældende ordning var det alm., at en appel fra den ene part efterfulgtes af en tilsv. appel, **k,** fra modparten, for at denne kunne sikre sig, at appelinstansen også tog spørgsmålet om en ændring af dommen til hans fordel under påkendelse.

kontra-approcher [-a'prɔʃər] (fr. *approcher* nærme sig), *mil.*, løbegrave, som forsvareren fører mod angriberen.

kontra'bande (ital. *contrabbando*, egl: mod befalingen; smugleri), varer der søges ind- el. udført i strid med et bestående forbud, spec. i bet. krigs-k: krigsfornødenheder, som en krigsførende magt kan beslaglægge, når de ad søvejen transporteres til fjendtligt område.

kontrabas (ital. *contrabbasso*), det største og dybestklingende strygeinstrument. Har normalt fire strenge, stemt i E, A, D og G.

Kontrabas.

kontrabog, bog, hvori en forretningsdrivende, til kontrol el. f. beregn. af bonus, sideløbende m. sit eget regnskab noterer ydelser til og modydelser fra en kunde, som han står i fast handelsforb. med.

kontradans el. *kontredans* (fr. *contredance* forvanskning af eng. *country-dance* landlig dans), i det 18. årh. brugt om en dans, hvor de dansende stod over for hinanden, deraf en sammenblanding med ordet »contra«.

kontradiktionsprincippet, modsigelsessætning (lat. *contradictio* modsigelse), i logikken den sætning, der siger, at et udsagn ikke både kan være sandt og falskt.

kontradik'to'risk (lat. *contradicere* modsige), (selv-)modsigende, forhold ml. udsagn, der hverken kan være sande el. falske samtidigt.

kontradiktorisk princip, i retsplejen grundsætningen om, at en part skal have adgang til at ytre sig m. h. t. alt, hvad modparten fremfører.

'kontrafagot, blæseinstrument, stemt en oktav dybere end fagotten.

kontrafej [-'fai'] (af fr. *contrefait* det eftergjorte), portræt.

kontra'he're (lat. *contrahere* trække sammen; blive enig om), trække sammen, forkorte; slutte kontrakt el. traktat. kontra'hen't, den der indgår en kontrakt.

kon'trakt (lat. *contrahere* trække sammen; blive enig om), skriftlig aftale; i kortspil betegn. for slutmeldingen.

kontrakt-bridge, den nu alm. form for bridge; i **k** spiller meldingerne en langt større rolle end i auktions-b., da kun de vundne træk tæller, der er meldt ved spillets begyndelse.

kontraktfrihedens grundsætning, princip i ældre retsvidenskab om, at der

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

givende. **k statsråder** i Sv. en minister, der ikke har nogen gren af forvaltn. under sig. 10. 4.–8. 7. 1940 var Brorsen, Krag, Hauch, Christmas Møller, Fibiger og Hasle k ministre uden porteføuille i den da. samlingsregering; hver af dem var attacheret et el. to fagministerier.

konsul'te're (lat. *consultare* rådslå), d. s. s. konsulere.

kon'su'm (lat. *consumere* forbruge), forbrug. 'konsum, populær sv. betegn. for *brugsforening*. *konsu'men't*, *forbruger*. konsu'me're, opbruge, fortære.

konsumentrente, i nationaløkon. efterspørgerens fordel ved at købe til en lavere pris, end han havde været villig til at give, hvis han kun havde kunnet købe et mindre kvantum.

konsumtion (lat. *consumere* forbruge), forskellige gl. da. nærings- og forbrugsafgifter m. v., således en port-k ved indførsel af varer gnm. byporten. **k** ophævedes 1851. Jfr. accise.

kontagi'ø's (lat. *contagio* berøring), smitsom.

kon'takt (lat. *contactus* berøring), 1) *elektr.*, a) betegn. for det sted i elektr. apparater, hvor strømmen sluttes el. afbrydes; b) betegn. for elektr. afbryder i installation. 2) *psyk.*, a) berøring ved hjælp af berøringssansen, b) social (sympatisk) forbindelse med andet individ.

kontaktbjergarter, de ved kontaktmetamorfose omdannede bjergarter.

kontaktelektricitet, elektricitet frembragt ved berøring ml. to forsk. stoffer. **k** er virksom ved gnidningselektricitet og galvaniske elementer.

kontaktepidemi opstår ved direkte smitteoverførelse fra individ til individ.

kontaktgifte, giftstoffer, som virker v. berøring. Anv. især om gifte til insektbekæmpelse.

kontaktglas, brilleglas til direkte anv. på øjet bag øjenlågene. Tilpasningen er endnu noget kompliceret, og ikke alle tåler at bruge dem.

kontaktkatalysator, katalysator, som virker v. berøring ml. katalysatoren (uden at denne f. eks. opløses) og reaktionsblandingen.

kontaktkopiering, fot. kopieringsmetode, hvor negativet anbringes umiddelbart op ad positivmaterialet.

kontaktmetamorfose, *geol.*, ændringer i bjergarter i nærheden af fremtrængende magma. **k** skyldes især varmen. Ved lavastrømme og gange mærkes virkningen kun få m fra magmaet. Skifer bliver brændt el. omdannes til porcelænsjaspis, kalk bliver kornet, kul til grafit. Ved dybbjergarter kan mere gennemgribende virkninger spores til fl. hundrede m fra magmaet og nye mineraler kan opstå. Skifer bliver til hornfels, kalksten til marmor o. s. v. Trænger der fremmede stoffer i damp- el. flydende form ind i sidestenen, opstår pneumatolytiske omdannelser.

kontaktmetode, *kem.*, syntesemetode, anv. v. svovlsyrefabrikationen, hvor svovldioksyd omdannes til svovltrioksyd, ved s. m. ilt at ledes over en kontaktkatalysator.

kontaktpotential, *fys.*, den spændingsforskel, der opstår i berøringsstedet ml. to metaller.

Kontaktudvalg, Frihedsrådets, udvalg af Danm.s Frihedsråd, oprettet juli 1944, formidlede forbindelse ml. frihedsrådet (Schoch, siden Frode Jakobsen; Houmann, siden Alfr. Jensen) og rigsdagspolitikerne (H. C. Hansen, Axel Møller).

kontamination (lat. *contaminatio* besmittelse) *sprogv.*, sammenblanding af to udtryksformer, f. eks. »fødemidler« af *»fødevarer«* og *»næringsmidler«*; »han hører til en af mine venner« af »han er en . . .« og »han hører til mine . . .«.

kon'tan't betaling (fr. *comptant* med rede penge), købesummens erlæggelse samtidig m. varens levering. If. handelssædvane indrømmes ofte ved **k** køberen en vis frist (14 el. 30 dage).

kon'tekst (lat. *contextus* egl: sammenvævning), sammenhæng.

kontemplation (lat. *contemplatio* beskuelse, betragtning), indre betragten, selvfordybelse, især hos mystikerne. kon'templati'v, indadvendt, tankefuld.

kontempo'ræ'r (*kon-* + lat. *tempus* tid), samtidig.

kontenance [konte'nansə] (fr. af lat. *continere* holde sammen), selvbeherskelse, fatning.

kon'tentum, lydkulisser, f. eks. til brug ved radioudsendelser.

konti, flertal af konto.

konti'nen't (lat. *continens* sammenhængende), *fastland*. kontinen'ta'l, *fastlands-*.

kontinen'ta'lbevægelser, *geol.*, vidtstrakte langsomme hævninger og sænkninger, der rammer store dele af fastlandsblokkene og resulterer i transgressioner og regressioner. **k** har fundet sted under hele den geol. udvikling. Står for det meste i forbindelse med isostasiforhold.

kontinentale aflejringer, *geol.*, aflejringer, der er opstået på fastlandet i modsætn. til marine (hav-) aflejringer. Omfatter terrestriske, glaciale, limniske og fluviatile dannelser.

kontinentalsoklen, *geol.*, den under havet liggende del af fastlandsblokkene; **k** når med ringe stejlhed til ca. 200 m, hvor stejlere skrænt beg.; **k** er muligvis overskyllet ved havets stigning p. gr. af kvartære indlandsis' afsmeltning.

kontinental-systemet, Napoleon I.s fastlandssperring 1806.

kontinentforskydninger, *geol.*, fastlandsblokkenes forskydning i forh. til hinanden »sejlende« på sima-underlaget. k anv. af Staub og Wegener til forklaring af bjergkæders dannelse o. m. a. geol. forhold.

kontin'gen's (lat. *contingere* berøre, indtræffe), tilfældighed, den opfattelse, at verdens gang ikke er helt lovbundet, men giver plads for tilfældet.

kontin'gen't (*contingere* berøre), bidrag; medlemsbidrag.

kontingen'te'ring, regulering af udenrigshandelen i kvanta, idet der fastsættes de største mængder (kontingenterne) af forsk. varer, som må indføres fra el. udføres til det enkelte land. **k** har været meget anv. i 1930ernes restriktive handelspolitik.

kontingenthjælp ydes eft. folkeforsikringsloven til betaling af kontingentrestancer i syge- og arbejdsløshedskasser, som kunne bringe medlemsrettighederne i fare. 1945–46: 103 000 understøtt.

kontinuationsudlæg (lat. *continuatio* fortsættelse), udlæg der foretages i fortsættelse af et tidl. foretaget udlæg, fordi dette ikke har ført til fuldstændig fyldestgørelse.

kontinu'e're (lat.), vedvare, fortsætte. kontinu'e'rlig, vedvarende, fortløbende, uafbrudt. kontinui'te't, uafbrudt sammenhæng.

kontinuerlig bjælke el. *drager*, hviler på fl. understøtninger, uden at der over understøtningerne findes charniers. **k** er i reglen en økonomisk konstruktionsform p. gr. a. en større udnyttelse af konstruktionsmaterialet.

kontinuerlig variabilitet, glidende forandrlighed uden spring, f. eks. variationen i vægt, højde osv.

kontinu'e'rt funktion. *Mat.*, en funktion $y = f(x)$ siges at være **k,** når der til en lille ændring af x altid svarer en lille ændring af y.

kontinuert spektrum, et spektrum, der indeholder alle farver uden noget mellemrum. **k** udsendes af glødende faste og flydende legemer. (Ill. se tavle Farver og Spektre).

'konto (ital. *conto* regning) (flertal *'konti*), det regnskab, hvorpå beslægtede poster i et bogholderi samles. **k** kan inddeles i 4 grupper, eftersom de registrerer udgifter, indtægter, aktiver el. passiver. Hver **k** har to sider, debet (t. v.) og kredit (t. h.); den beløbsmæssige difference ml. debet og kredit benævnes saldo.

kontoku'ran't (ital. *conto corrente* løbende regning), det løbende mellemværende ml. to forretn.-forb., der ikke afregner hver forretn. for sig. Også en (periodisk) udskrift af et sådant mellemregnskab, evt. m. renteberegn.

kontoplan, systematisk, i reglen grafisk oversigt over de i en virksomheds bogholderi anv. konti, som viser sammenhængen ml. disse og derved giver bedre overblik.

kon'to'r (fr. *comptoir* disk; afd. i forretn. m. m.), lokale, hvor en virksomheds admin. arbejde udføres.

kontorassistent, tjenestemandsstilling; avancementsstill. fra kontorist.

Kontoret, fra 13. årh. de hanseatiske købmænds kvarter i Bergen (nu Tyskebryggen).

kontorflag, det private, særprægede flag, som et rederi benytter, og som føres af dets skibe. (Hertil farvetavle).

kontormaskiner bruges til at lette arbejdet v. brevskrivning, regnearbejde og bogføring. **k** omfatter skrive-, adresserings- og frankeringsmaskiner, duplikatorer, regne- og bogføringsmaskiner.

'kontra (lat. *contra*), imod, over for; tværs, vanskelig; mod-.

kontra-alt (ital. *contralto*), den dybeste kvindestemme.

kontra-appel. Under den før retsplejeloven gældende ordning var det alm., at en appel fra den ene part efterfulgtes af en tilsv. appel, **k,** fra modparten, for at denne kunne sikre sig, at appelinstansen også tog spørgsmålet om en ændring af dommen til hans fordel under påkendelse.

kontra-approcher [-a'prɔʃər] (fr. *approcher* nærme sig), *mil.*, løbegrave, som forsvareren fører mod angriberen.

kontra'bande (ital. *contrabbando*, egl: mod befalingen; smugleri), varer der søges ind- el. udført i strid med et bestående forbud, spec. i bet. krigs-**k**: krigsfornødenheder, som en krigsførende magt kan beslaglægge, når de ad søvejen transporteres til fjendtligt område.

kontrabas (ital. *contrabbasso*), det største og dybeststklingende strygeinstrument. Har normalt fire strenge, stemt i E, A, D og G.

Kontrabas.

kontrabog, bog, hvori en forretningsdrivende, til kontrol el. f. beregn. af bonus, sideløbende m. sit eget regnskab noterer ydelser til og modydelser fra en kunde, som han står i fast handelsforb. med.

kontradans el. *kontredans* (fr. *contredance* forvanskning af eng. *country-dance* landlig dans), i det 18. årh. brugt om en dans, hvor de dansende stod over for hinanden, deraf en sammenblanding med ordet »contra«.

kontradiktionsprincippet, modsigelsessætning (lat. *contradictio* modsigelse), i logikken den sætning, der siger, at et udsagn ikke både kan være sandt og falskt.

kontradik'to'risk (lat. *contradicere* modsige), (selv-)modsigende, forhold ml. udsagn, der hverken kan være sande el. falske samtidigt.

kontradiktorisk princip, i retsplejen grundsætningen om, at en part skal have adgang til at ytre sig m. h. t. alt, hvad modparten fremfører.

'kontrafagot, blæseinstrument, stemt en oktav dybere end fagotten.

kontrafej [-'fai'] (af fr. *contrefait* det eftergjorte), portræt.

kontra'he're (lat. *contrahere* trække sammen; blive enig om), trække sammen, forkorte; slutte kontrakt el. traktat. kontra'hen't, den der indgår en kontrakt.

kon'trakt (lat. *contrahere* trække sammen; blive enig om), skriftlig aftale; i kortspil betegn. for slutmeldingen.

kontrakt-bridge, den nu alm. form for bridge; i **k** spiller meldingerne en langt større rolle end i auktions-b., da kun de vundne træk tæller, der er meldt ved spillets begyndelse.

kontraktfrihedens grundsætning, princip i ældre retsvidenskab om, at der

DANSKE REDERIERS KONTORFLAG OG SKORSTENSMÆRKER

864

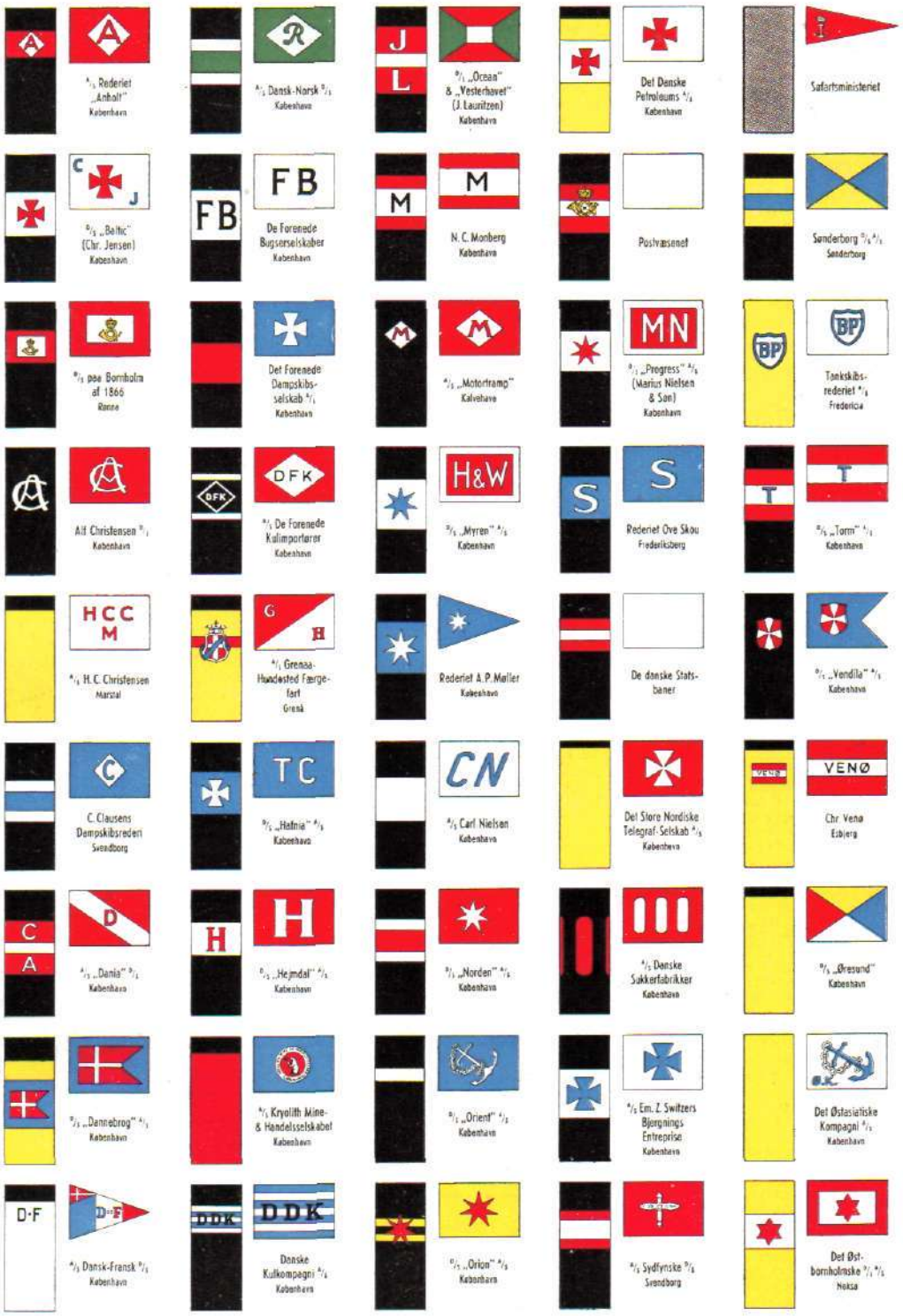

bestod fuldstændig frihed til at indgå alle kontrakter, som ikke var forbudt i lovgivn. el. var i strid med »ærbarheden« d. v. s. ærlighed, hæderlighed. Om end k stadig gælder som alm. grundsætning, er aftalefriheden i nutiden i mange forhold indskrænket v. lovbestemmelser, f. eks. m. h. t. udstrækningen af konkurrenceklausuler, forsikringsaftaler samt arbejdsaftaler.

kontrak'ti'l (lat. *contrahere* trække sammen) kaldes hvert af de væv i legemet, der er i besiddelse af sammentrækningsevne.

kontraktion (lat.), sammentrækning; 1) *fonet.*, spec. af to vokaler til een: tager til ta'er og ta'r. 2) *med.*, den ændring i en muskels elastiske egenskaber, der følger på et virksomt irritament. 3) *økon.*, indskrænkn. af den økon. aktivitet i samfundet, f. eks. i nedgangsperioder og under deflation.

kontraktionsring, kontraktionsfure ml. den svangre livmoders øverste sammentrækkende og nedre udvidede del.

kontraktionsteori, geol. teori if. hvilken jordens ved afkøling trækker sig sammen, hvilket bevirker, at den allerede dannede jordskorpe må »slå folder«, d. v. s. danne bjergkæder.

kontrak'tu'r (lat.), sammentrækning, hvorved leds bevægelighed indskrænkes. Kan skyldes lidelser i selve leddet, i de omgivende bløddele, i musklerne el. i huden (ar efter brandsår).

kontramarch, *mil.*, bevægelse udført af en afdeling på stedet for at få modsat front med 1. geled forrest.

kontraoktav, *mus.*, omfatter tonerne C'–H'.

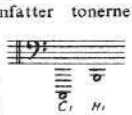

Kontraoktav.

'kontraposition (*kontra-* + lat. *positio* anbringelse), i logikken: ombytning af en kategorisk doms subjekt og prædikat, idet de samtidig begge negeres.

'kontrapun'kt (mlat. *contrapunctum* modpunkt, modnode), en mus. kompositionsteknik, hvor alle stemmer er jævnbyrdige og melodisk og rytmisk selvstændige.

'kontrasignatu'r, en min.s medunderskrift på de af kongen underskrevne love o. a. udfærdigelser. If. den da. grl. nødvendig for at give de lovgivningen og reg. vedk. beslutninger gyldighed; kontrasig'ne're, meddele **k.**

kon'trast (lat. *contra* mod + *stare* stå), iøjnefaldende modsætning ml. to fænomener.

kontrastfarve, d. s. s. komplementærfarve.

kontrastfølelser, følelser, der ved at optræde i tilslutn. til hinanden fremhæver hinanden.

kontrastgrad, tal for fot. plade, der angiver sammenhængen ml. indstrålet lys og fremkaldt sværtning.

kontraststoffer, ugiftige stoffer, der i vandig opløsning el. emulsion indføres i det mennesk. legemes hulorganer ved røntgenundersøgelse af disse. P. gr. af stoffernes høje atomvægt (bariumsulfat og org. jodholdige forb.) absorberer de røntgenstrålerne, og de påg. hulorganer ses som en skygge på røntgenbilledet.

kontrasøgsmål, i ældre ret det søgsmål, hvormed en sagsøgt gjorde et modkrav på sagsøgeren gældende. Et sådant særligt søgsmål er ikke mere nødvendigt, for at et modkrav kan tages i betragtning.

kontravallation (*kontra-* + lat. *vallum* vold), *mil.*, belejrerens forskansningslinie uden om den belejredes.

kontravention (*kontra-* + lat. *venire* komme, gå), overtrædelse af lov, forbud el. overenskomst.

'kontre- (fr. *contre*), mod-, tæt op til.

kontreadmiral, da. søofficersgrad; i rang lige under viceadmiralen.

kontregarde (fr.), *mil.*, udenværk til værn for hovedvoldens bastioners el. halvmåners eskarpe.

kontreskarpe (*kontre-* + fr. *escarpe* stejl skråning), voldgravs ydre skråning.

kontribu'e're (lat. *contribuere* tildele), betale afgift, bidrage; medvirke.

kontribution (af *kontribuere*), 1) i ældre tid betegn. for visse skatter; 2) pengeydelse, der af besættelsesmagten pålægges befolkningen i et besat område.

kon'trol' (fr. *contrôle*, egl: kontraregnskab), undersøgelse, eftersyn, opsyn; kontrol'le're, føre **k.**

kontrolapparater, apparater, som automatisk registrerer en handling el. kontrollerer udførelsen af et arbejde.

kontrolforeninger, sammenslutn. af kvægbrugere, som i fællesskab antager en mand, der rejser rundt og kontrollerer malkekøernes ydelse og foderforbrug samt fører bog herover og gør avlsoptegn. om de enkelte dyr. Der findes i Danm. ca. 1800 **k**; godt 50% af landets køer kontrolleres.

kontrolgruppe, gruppe af individer, som ved visse undersøgelser benyttes til sammenlign. med en anden gruppe, der har været underkastet en bestemt behandling (f. eks. en læreproces) for at dennes indflydelse kan konstateres.

kon'troll'er (eng. *controller*, egl: kontrollør), *elektr.*, styreapparat for elektr. motorer, der f. eks. anv. ved elektr. sporveje og ved kraner.

kontrolminister, betegn. for de 3 da. politikere (Rottbøll, J. C. Christensen, Stauning), der ved krisen om salget af Da. Vestindien 1916 optoges i det radikale min. Zahle som repr. for de øvr. partier. Ophørte 1918 før valget, idet dog Stauning forblev i min. som udtryk for rad.-soc.dem. samarb.

kontrolreder til høns er indrettet således, at en nedfaldende klap spærrer hønen inde i reden, indtil hønsepasseren kommer til stede, så han kan notere, hvilken høne, der har lagt ægget, og evt. mærke dette for derved at nå frem til de bedst ydende racer.

kontrolure bruges til tidskontrol på arbejdspladser ved mekan. afstempling af kontrolkort.

kontro'vers (lat. *controversus* modvendt), strid, stridsspørgsmål.

kon'træ'r (fr. af lat.), stik imod; stædig, tvær.

kontuber'na'l (lat. *contubernalis* teltkammerat), person, som deler værelse med en anden

kontumacialproces [-si'a'l] (lat. *contumacia* genstridighed), ordningen af retsplejen i sager, hvorunder en af parterne udebliver, uden at dette udelukker, at der afsiges dom i sagen.

kon'tu'r (fr. *contour* omrids), i et kunstværk de linier, der omkredser en figur el. genstand.

kontusion (lat.), kvæstelse; med. betegn. for en læsion fremkaldt af vold med stump genstand.

'konus (gr.-lat. *conus* kegle), et kegleformet legeme.

konuskobling, friktionskobling, hvor koblingsdelene har kegleformede berøringsflader.

kon'val' (lat. *convallis* dal; plantens voksested) (*Polygo'natum*), slægt af **k**-fam. Urter med 3-tallige klokkeformede blomster i fåblomstrede klaser. 3 arter i Danm., af hvilke stor-**k** el. Salomons segl (P. multiflorum) er den alm.; også dyrket i haver.

Salomons segl.

konvalæder (*He'lalus lupu'linus*), sommerfugl, hvis larver lever af konvalrødder.

kon'veks (lat. *convexus* hvælvet), udadhvælvet, modsat konkav; *mat.*, en figur kaldes **k**, dersom ethvert linie-stykke, hvis endepunkter tilhører fig., i sin helhed ligger i denne.

konvektion (lat. *convehere* bære sammen) el. *varmestrømning*, flytning af varmemængder ved strømninger i luft el. vædsker forårsaget ved vægtfyldeændringer ved opvarmning; udnyttes f. eks. ved varmeafgivelsen fra en radiator, som hidrører fra, at luften omkr. radiatoren opvarmes og derved bringes til at cirkulere i rummet.

konve'ne're (lat. *convenire* komme el. træffe sammen, passe), være tilpas; konveni'en's, hvad der er passende, god tone, skik og brug.

kon'ven't (lat. *conventus* forsamling, sammenkomst), 1) forsamling af stemmeberettigede i et kloster (kongregation); 2) præstesammenkomst (i Danm); 3) det fr. nationalkonvent 1792–95.

konven'tikel (lat. *conventiculum* lille forsamling), gudelig forsamling.

Konven'tikelplakaten af 1741, forordning (bortfaldet 1849), der stillede de gudelige forsamlinger under præsteligt opsyn.

konvention (lat.), overenskomst, vedtægt. konventio'na'l, som beror på en konvention.

konventio'na'lbod, aftale om at erlægge en bod for det tilf., at man foretager en vis handling el. undlader at opfylde en forpligtelse. En **k** kan efter omstændighederne nedsættes af retten, jfr. aftaleloven af 8. 5. 1917 § 36.

konventiona'lisme (lat. *conventio* overenskomst, vedtægt), *filos.*, den opfattelse, at logiske, mat. og fys. teoriers forudsætn. (aksiomer, postulater) ikke er aprioriske sandheder, men udvælges el. fastsættes ved hensigtsm. vedtægt. Ligeså, at moralske grundsætn. er (stiltiende) vedtægter ml. samfundets medlemmer.

konventionaltarif (mods. generaltarif), toldtarif med lavere satser end den alm., baseret på overenskomst, gældende over for lande, med hvilke man har handelstraktat.

konventio'nel' (fr., af lat. *conventio* overenskomst), hævdvunden, alm. brugt; i overensst. m. god tone el. skik og brug.

konventual'inde (mlat. *conventus* kloster), klosterfrøken, stiftsdame.

konver'ge're (*kon-* + lat. *vergere* hælde), tilnærme, løbe mod hinanden. Med konver'gen's betegn. i *biol.* det forhold, at ensartede levevilkår frembringer ensartet udseende hos i øvrigt ikke nærmere beslægtede dyr. – I *mat.* kaldes en talfølge konvergent, dersom den har en grænseværdi; en uendelig række kaldes konvergent, dersom den har en sum, d. v. s. dersom talfølgen bestående af rækkens afsnit er konvergent. To lige linier **k** mod et punkt, hvis de ved tilstrækkelig forlængelse skærer hinanden i punktet.

konversation (fr., af lat. *conversari* omgås), samtale.

konversationsleksikon, alfabetisk ordnet håndbog, der i saglige, ofte ill. artikler giver oplysning om alle væsentlige emner indenfor den menneskelige kultur. **k** adskiller sig fra encyklopædien ved at fordele stoffet over et stort antal forholdsvis korte artikler. Betegn. **k** kendes fra beg. af 18. årh.; vandt hævd ved at anv. som titel på F. A. Brockhaus' ty. **k** (udg. 1796–1811).

konver'se're (lat. *conversari* omgås), føre samtale med. konver'sa'bel, tilbøjelig til samtale.

konversion (lat. *conversio* omvending, omvendt stilling), i logikken: ombytning af subjekt og prædikat i en kategorisk dom.

konver'te'ring (lat. *convertere* vende om), ændring af et låns betingelser el. ombytning af et lån med et andet med andre betingelser, spec. nedsættelse af rentefoden.

konverteringsanstalt (lat. *convertere* vende om, omforme), anlæg, hvori dagrenovation findeles, idet den samtidigt undergår en biokemisk proces, der gør den velegnet til gødning.

konver'tit (lat. *convertere* vende om), den, der går over fra en religion til en anden; spec. den, der går over fra protestantisme til katolicisme.

kon'vertor (lat. *convertere* vende om, omforme), *tekn.*, bessemer-ovn el. b.-pære.

kon'voj' (fr. *convoi*, af vulgærlat. *conviare* følges undervejs), samling af armerede el. uarmerede handelsskibe, der under krigsforhold og beskyttet af sø- og luftstridskræfter overfører materiel el. personel.

konvo'je'ring, *søv.*, ledsagelse og forsvar af transportflåde el. handelsskibe fra havn til havn. Har i høj grad været medvirkende til at vinde begge verdenskrige for de Allierede, idet der kun herignm.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Wellington Koo.

Nikolaus Kopernikus.

Hermann D. Koppel.

Alexander Korda.

skabtes mulighed for at overføre de enorme mængder af forsyninger, der var nødv. på kontinentet og i Engl. Under 1. Verdenskrig anv. en konvojtaktik, baseret på brug af lytteapparater og dybdebomber i de konvoj. krigsskibe; men luftvåbnets udvikl. ændrede forh., idet konvojer nu ikke alene skulle dækkes »nedad« mod U-bådsfaren og »til siden« mod overfladefartøjer, men også »opad« mod fjendtl. bombefly samt mod rekognosceringsfly, der dirigerede fjendtl. U-både i angreb. Indtil 1943 noteredes store sænkningstal. Nødv. luftbeskyttelse ved k fremskaffedes efterh. v. bygn. af spec. hangarskibe på ca. 10 000–14 000 t, medførende ca. 30 fly. Ved hj. af en spec. k-taktik lykkedes det fra 1943 at nedsætte tallene for sænket tonnage, medens antallet sænkede U-både steg. Af i alt 755 skibe i 40 konvojer til Sovj. med våben, udrustning, levnedsmidler m. v. til en samlet værdi af i alt ca. 430 mill. £ kom i alt 92,6% frem.

konvo'lut (lat. *convolutus* sammenrullet), brevomslag.

konvulsion (lat., af *convellere* rykke voldsomt), krampetrækning. konvul'si'visk, krampagtig.

Konya [ko'nja], tyrk. by i Lilleasien, S f. Ankara; 59 000 indb. (1945). K er oldtidens og middelalderens *Ikonium*. – Efter at have været en ruinby i 19. årh. er byen vokset op igen som jernbanecentrum.

Koo [ku:], *Wellington*, kin. *Ku Wei-chün* ['gu 'wæi 'dʒyn] (f. 1887), kin. diplomat. Kinas repr. på fredskonferencen 1919, Washingtonkonf. 1921–22; udenrigsmin. 1922–24, 1931, første- og udenrigsmin. 1926–27. Gesandt i Frankr. 1932–41, ambassadør i Engl. 1941–46, Kinas repr. i Folkeforbundet og 1945–46 i FN. (Portræt).

koog, anden stavemåde for kog.

kooperation [ko-o-] (*ko-* + lat. *opera* arbejde), d. s. s. andelsbevægelse el. andelsvirksomhed. 'kooperati'v, vedr. andelsbevægelse.

Koopera'tiva förbundet [-'bündət], de sv. brugsforeningers organ for engroshandel og produktion. Grl. 1899. Omsætning 1948: 776 mill. kr.

kooperative aktieselskaber, erhvervsvirksomheder drevet efter andelsprincipper, men formelt organiseret som a/s, dog sål. at aktierne ejes f. eks. af bestemte organisationer el. af foretagendets arbejdere og ikke kan være genstand for alm. omsætn. (Eks: bryggeriet »Stjernen«).

Kooperative Fællesforbund, Det, sammenslutning, grl. 1922, af andelsvirksomhederne i tilknytning til arbejderbev.

kooperative håndværkerselskaber, sammenslutninger af bygningshåndværkere. 1947 fandtes i Danm. 63 k med en omsætn. på 17 mill. kr.; tilsluttet Det Koop. Fællesforbund.

koope're're (*ko-* + lat. *operari* arbejde), samvirke.

koordi'na'ter [ko-ɔr-] (*ko-* + lat. *ordinare* ordne) for et punkt er et sæt tal, v. hj. af hvilket punktets beliggenhed bestemmes. I planen og i rummet er de mest anv. k de retvinklede (cartesiske) og de polære, på en kugleflade de sål. sfæriske (f. eks. på jordoverfladen længde og bredde).

koordination (*ko-* + lat. *ordinare* ordne), sideordning (spec. i gramm.); *fysiol.*, det af nervesystemet betingede ordnede sammenspil af forsk. muskelgrupper til fremkaldelse af en tilsigtet bevægelse el. stilling.

koordinationstal, *kem.*, tal, som for en kompleks forb. angiver antallet af de til et atom el. en ion komplekst bundne atomer el. atomgrupper.

koordinatsystem, figur til bestemmelse af et punkts koordinater.

koordi'ne'ret (*ko-* + lat. *ordinare* ordne), sideordnet, svarende til hinanden.

Kootenay Lake ['ku:tnæ: 'læ:k], sø i sydl. del af Brit. Columbia, gennemstrømmet af K-River, en biflod til Columbia River. Vandkraftstation leverer strøm til den metallurgiske industri i Sullivanminen; 30 000 acres af K-River's delta i søen kunstvandes og bruges til hvedeavl.

kop, bægeragtigt drikkekar med, sjældnere (Japan, Arabien) uden, hank, til te, kaffe, chokolade. k blev i Eur. først brugt i 18. årh.

kop (egl: hoved; kop, skål), holl. mål for tørre varer = 1 l.

ko'paivabalsam findes i og fås af stammeveddet af Copaifera-arter. Anv. i med. og i farve- og lakindustrien.

ko'pal (nahua *copalli*), fællesbetegn. for nogle overvejende af harpikssyrer bestående harpikser, der – evt. efter opvarmning – er opløselige i linolie, fede olier, acetone og terpentin. k findes fossilt (d. v. s. i jorden som rester af uddøde skove) el. udvindes af levende træer bl. a. i Afr., S-Amer. og New Zealand. Hård k, der er den bedste, forbliver uforandret ved opvarmning i vand til 75–80° C. Anv. til lak. Hårde kunstharpikser benævnes ofte kunstk.

ko'pe'k, russ. *kopejka* (russ. *kopjo* lanse), russ. mønt, præget i sølv fra 1535. Forsiden viste opr. tsaren til hest med lanse. Opr. var vægten 0,69 g. Fra 1656 møntedes k i kobber, der i 18. årh. blev skillemønt og hovedenhed i det russ. møntsystem. Siden 1926 præges en k af aluminiumbronze. Nu sovj. mønt = $^1/_{100}$ rubel.

Ko'pernikus, *Nikolaus* (1473–1543), po. astronom, f. i Toruń, udd. ved univ. i Kraków, Bologna og Padova. Studerede jura, medicin, mat. og astron. K blev 1503 doktor i kirkeret, virkede 1506–12 som livlæge, tog fra 1512 endeligt ophold i Frauenburg som domherre. K var ved sine astron. studier blevet fortrolig med gr. astron. (Ptolemæus' Almagest), som han byggede videre på. Allerede omkr. 1506 blev han klar over den store simplifikation af teorien for planeternes bevægelse, der fremkom, hvis man antog et verdenssystem med Solen i centrum, omkredset af jorden og planeterne. K-s banebrydende værk om det nye heliocentriske verdenssystem (det kopernikanske verdenssystem) *De revolutionibus orbium coelestium* udkom i hans dødsår. (Portræt).

'Kopervik, no. ladested, i Rogaland på øen Karmøy; 1722 indb. (1946).

kophta ['kɔfta], stor-k, (foregivet) overhoved for det af Cagliostro 1782 dannede »ægyptiske frimurerі«.

ko'pi' (lat. *copia* forråd), afskrift, genpart; aftryk; efterlavet genstand.

kopibog, bog indeholdende afskr. el. aftryk, i reglen fremstillet v. hj. af kopipresse, af udgående breve, regninger o. l. Nu tages kopier v. hj. af carbonpapir som gennemslag på løse ark, der samles i mapper (brevordnere).

kopi'e'ring, *fot.*, proces, hvorved man fra det færdige negativ fremstiller et positivt billede under anv. af kopipapir el. -plader. Ved kontakt-k lægges kopipapiret m. hindesiden mod negativets hindeside, hvorefter det belyses m. en glødelampe (gaslyspapir) el. dagslys (dagslyspapir), hvorved de stærkest sværtede partier af negativet kun slipper lidt lys igennem; kopipapiret bliver derfor svagest sværtet her og gengiver sål. lys og skygge korrekt. Efter belysning fremkaldes og fikseres kopipapiret. Ved forstørrelse el. formindskelse er processen principielt den samme, blot afbildes negativet over på kopipapiret v. hj. af et linsesystem (et fot. objektiv).

kopi'e'rmaskine, maskine til mek. reproduktion af en model. Det formende værktøj, drejestålet el. fræseren, følger nøje bevægelsen af en stift, som berører en model af den genstand, der skal kopieres.

kopiramme, *fot.*, apparat til udførelse af kontaktkopiering.

'kopje (diminutiv af *kop*, hoved, bjergtop), kapholl. navn på fladtoppede bjerge i S-Afr.

'koplikske pletter (efter den amer. læge *H. Koplik* (1858–1927)), knappenålshovedstore, hvide pletter omgivet af en rød ring på kindslimhinden i munden. Tidligt tegn på mæslinger.

'koppa, gr. bogstav, samme tegn som lat. q, men i klassisk græsk kun bevaret som taltegn for 90.

'Kopparbergs län [-bærjs-], sv. län, omfatter Dalarna med undt. af Orsa Finnmark; 30 170 km², 254 000 indb. (1946). Land- og skovbrug ($3^1/_2$% agerland, 66% skov). Minedrift, metal-, træ- og papirindustri. (Jfr. Stora Kopparbergs Bergslags A/B).

Koppel, *Henrik* (1871–1934), da. forlagsboghandler. 1898–1914 i Sv., hvor han startede forlaget »Ljus«, der udsendte en sv. udg. af »Frem«, samt populærvidensk. faglitt. og god skønlitt. i billige udgaver. 1917 oprettede han i Kbh. eget forlag, der gennemførte betydelige værker (Koppels atlas). Forlaget ophørte ved K-s død.

Koppel, *Hermann D.* (f. 1908), da. pianist og komponist. Påvirket af Carl Nielsen, Strawinsky og B. Bartók. Har komp. symfonier, klaverkoncerter, scenemusik, klaverværker m. v. (Portræt).

Koppel, *Vald.* (1867–1949), da. journalist, cand. mag. 1891, fra 1892 medarb., 1927–37 red. v. »Politiken«, hvis hist. han har skrevet (1947).

kopper (*variolæ*), epidemisk infektionssygdom, fremkaldt af filtrerbart virus. Efter en inkubationstid på 10–14 dage kommer der pludselig kulderystelser og høj feber. 2 dage senere fremkommer et udslet, som kan ligne enten mæslinger el. skarlagensfeber. Efter 4 dage kommer der samtidig med temp.fald små knopper i huden. På spidsen af disse dannes der 6. dag en vandklar blære. 8. dag dannes der materie i dem, og ca. 12. dag udtømmes de og danner mørke skorper, som afstødes og efterlader ar. Specifik behandling savnes. Sygdommen forebygges ved kokoppevaccination. Sorte k, sygdommens sværeste form, betegn. således, fordi der optræder blødning i udslettet, hvorved knopperne bliver mørke. Næsten altid dødelig. – k optræder også hos kvæg, og viser sig også her ved hududslet. Virus er specifik for hver dyreart.

Koppmann-proces, d. s. s. Jos-Pé-proces.

'kopra (malayalam *koppara*), tørrede kokosnøddekerner. k indeholder 60–70% olie, der i reglen udvindes i importlandene, dog har bl. a. Filipinerne, Ceylon og Malaja bet. olieindustri. – Verdensprod. af k var *i 1938 (det sidste år for* hvilket fuldstændige oplysninger haves): 1 860 000 t. De vigtigste producenter: Filipinerne: 605 000 t, Holl. Indien 591 000 t, Ceylon 198 000 t, Malaja 149 000 t, New Guinea 74 000 t, Mocambique 39 000 t og Fiji Øerne 34 000 t.

kopro- (gr. *kópros* gødning, skarn), afførings-, ekskrement-.

koprofa'gi' (*kopro-* + *-fagi*), spisning af afføring, fænomen, der ses hos sindssyge og åndssvage.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

koprola'li' (*kopro-* + *-lali*), anv. af vulgære betegn. vedr. endetarm og kønsregionen og disses funktioner. Kan være symptom ved sindssygdom.

kopro'lit (*kopro-* + *-lit*), forstenede ekskrementer, rig på fosforsur kalk. **k** af krybdyr o. a. kan findes som hele jordlag og udnyttes til gødningsfremstilling (eks. Florida).

kopro'stase (*kopro-* + *-stase*), ophobning af ekskrementer i tarmen.

kopskat (ty. *Kopf* hoved), skat, der rammer alle skattepligtige personer med samme beløb uden hensyn t. deres økon. forhold. **k** kan omfatte samtl. individer el. et vist udsnit, f. eks. alle mandl. voksne; nu sjælden bortset fra koloniområder.

kopsætning, *med.*, var tidl. ligesom åreladning en alm. behandlingsmetode for alle slags sygdomme. Ved anbringelse af sugekopper (koppeglas) på huden fremkaldes en ydre blodudtrædning.

'kopter (egl. arab. omdannelse af gr. *Aigyptos* ægypter), tilhængerne af den ægypt.-monofysitiske kirke (knap 1 mill.); står under patriarken af Alexandria.

koptisk kunst, Ægyptens kunst i byzantinsk tid og hos den kristne befolkning i den tidlige middelalder. **k** bygger på hellenistisk kunst med islæt af syriske motiver. (Ill. se tavle Ægyptisk kunst).

koptisk sprog og litteratur. Koptisk sprog er den sidste udløber af det oldægypt. sprog, skrives med gr. bogstaver af særlig form; uddøde som talesprog i 17. årh., anv. endnu som liturgisk sprog i den kopt. kirke; i seneste tid er der gjort forsøg på at genoplive det som talesprog bl. kristne ægyptere. Den koptiske litteratur er overvejende overs. af gr. rel. litt.; i arab. sprog findes en middelalderlig koptisk litt. af bet. omfang og værdi (hist.værker).

'Koptos, nu: *Qift*, ægypt. oldtidsby på den østl. Nil-bred, en af det gl. Ægyptens vigtigste handelspladser.

'ko'pula (lat. *copula* bånd), 1) i *logikken*: forbindelsen ml. subjekt og prædikat i en (bekræftende) kategorisk dom, alm. udtrykt ved ordet »er«. Skematisk: S er P. 2) *gramm.*, verbum, hvis funktion er den rent gramm. at forbinde subjekt og prædikat uden af føje noget selvst. skildrende element til sætn. På da. er **k** verbet: at være.

kopulation (lat. *copulatio* sammenbinding), 1) befrugtningsprocessen hos mange lavere dyr og planter; 2) ægteskabelig forening; vielse; 3) podning, der består i, at grundstamme og podekvist af samme tykkelse og med skråt afskårne endeflader sammenføjes i forlængelse af hinanden (ill. se podning).

'kopulati'v forbindelse (lat. *copulare* forbinde, sammenknytte), *gramm.*, sideordning.

kor- (lat. *cor-*, af *cum* med), med-, sammen-, indbyrdes.

kor (gr. *chorós* ringdans; forsamling), 1) *mus.*, a) en gruppe af sangere, der udfører et musikstykke, en- el. flerstemmigt; b) den komposition, der udføres af et **k.** I oldtidens Grækenl. opførtes v. rel. fester korsange og kordans. Af koret v. festerne f. Dionysos udvikledes tragedien og komedien, idet man til **k** føjede et stigende antal skuespillere; siden lagdes hovedvægten på dialog og handling, og den lyrisk-reflekterende korsang trængtes tilbage for tilsidst at forsvinde fra dramaet. 2) *kirk.*, a) de gejstliges forsamling; deraf: b) det rum, den del af kirkebygningen, som er bestemt f. gejstligheden og hvor alteret står. I kat. hovedkirker kan staben være så talrig, at den plads må indrettes længere nede i kirken (f. eks. i korsskæringen). Denne del betegnes da **k,** mens alterrummet kaldes presbyterium, el. høj-**k**. – Grav-**k**: gravkapel.

Kora'is (gr. Koraës), *Adamántios* (1748–1833), gr. patriot og filolog. Levede fra 1782 i Paris, hvor han agiterede f. Grækenl.s sag. Formidler ml. gr. og vesterlandsk kultur. Skabte nygr. skriftsprog; udg. oldgr. forf.

kora'ka'n (*Eleu'sine cora'cana*), art af græsfam. fra trop. og subtrop. egne i Afr. og Asien; vigtig melplante i disse egne.

ko'ra'l (mlat. (cantus) *choralis* korsang), betegn. for 1) den kat. gregorianske sang; 2) den lutherske salme.

ko'ral'kalk, kalksten, opbygget af koraller. I Danm. findes **k** fra øvre danien ved Pakse.

ko'ral'kirsebær (*So'lanum capsi'castrum*), art af natskyggefam., lille busk, ofte dyrket som stueplante p. gr. af dens orangerøde frugter. S-Amer.

ko'ral'ler (gr.) (*Antho'zoa*), klasse af polypdyr, overvejende kolonidannende. Består af 2 cellelag, der omgiver tarmhulen; ofte cylinderformede m. en fodskive mod underlaget, modsat en mundskive, der bærer en el. flere kranse af fangarme, besat m. nældeceller. I tarmhulen lodrette skillevægge, i hvilke kønsstofferne dannes, disse udtømmes gnm. munden. Desuden ukønnet formering ved knopskydning. Af ægget en fimreklædt, fritsvømmende larve. De fleste **k** udskiller et skelet, enten fra overfladen el. ml. de to cellelag; det består enten af kalk el. af et hornagtigt stof. **k** deles i 8-armede **k,** hertil ædel-**k,** horn-**k,** dødningehånd og søfjer og mangearmede **k,** hvortil søanemoner og de egl. revbyggende **k.** Disse har fast kalkskelet og danner ofte store rev; i nord. farvande på dybere vand, i trop. på lavere vand. I **k**-rev indgår foruden **k** tillige kalkalger, mosdyr, polypdyr m. fl. De trop. **k**-rev, der kan deles i kystrev, voldrev (længere fra kysten) og ringrev (dannet omkring nu sænkede øer) kan være af meget stor udstrækning, de dannes kun i varmt vand og på dybder mindre end 50 m, de er hjemsted for et rigt dyreliv af fisk, krabber, søpindsvin, osv.

ko'ral'ler, et særlig tidl. benyttet halsbånd ved hundedressur, bestående af trækugler med jernpigge.

ko'ra'lnoder, den form for notation, der anvendes ved den gregorianske sang. **k** angiver tonehøjden, men ikke tonelængden.

ko'ral'ranke (*Eu'phorbia 'fulgens*), art af vortemælkslægten, har 10–12 cm lange, glatte, lancetformede blade og blomster, der er omgivet af koralrøde højblade. Hjemmehørende i Mexico. Nyere stueplante.

ko'ral'rod (*Corallior'rhiza 'trifida*), slægt af gøgeurtfamilien. Koralformet, grenet jordstængel, grønlige blomster m. hvid, rødprikket læbe, i fåblomstret klase. Sjælden i Danm.

ko'ral'slanger ('*Elaps*), små amer. giftslanger, stærkt farvede.

Ko'ral' Søen, havet ml. NØ-Austr., Ny Guinea og Solomon Øerne. Indtil 4000 m dyb, rigt på koralrev. Maj 1942 søslag ml. jap. og allieret flåde, der standsede Jap.s offensiv i Stillehavet.

ko'ral'top (*Ka'lanchoë blossfeldi'ana*), art af tykbladfam. med kødfulde, mørkegrønne, rundtakkede blade, hvis overside er konkav. En mængde lysende, skarlagenrøde blomster i tætte kvaste. Alm. stueplante med lang blomstringstid, fra jul til forår.

Ko'ra'n (arab: læsning, recitation), navnet på muhamedanernes hellige bog, der udgøres af de åbenbaringer, Muhamed påstod at have modtaget fra Allah. Efter muham. opfattelse er **K** derfor Allahs egne ord fra først til sidst og danner hovedgrundlaget for tro, morallære, ret, videnskab osv. **K** er affattet i rimprosa og inddelt i 114 kapitler (arab: surer), idet de længste står først (frareg net den første) og de korteste sidst. **K** er ikke nedskrevet af Muhamed selv, men først samlet efter hans død. Sin nuvær. skikkelse fik den efter en revision under kalifen Osman (644–56).

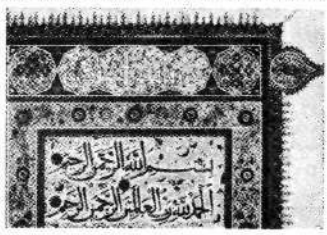

Arabisk håndskrift. Frise med begyndelsen af Koranen.

korbær ('*Rubus 'caesius*), art af rosenfam., står nær hindbær, men afviger bl. a. ved at have blåduggede frugter. Alm. i da. skove.

Korça, anden stavemåde for Korcë.

Korch [-k], *Johanne* (f. 1882), da. forfatterinde, søster til Morten **K.** Adskillige ungpigebøger og hyggeromaner i store oplag.

Korch [-k], *Morten* (f. 1876), da. forfatter. Hans meget populære underholdende forf.skab har næsten gjort hans navn til betegn. for den ferske hyggegenre. Af nogen litt. og sproglig værdi er fynbonovellerne *Godtfolk* (1920–24).

Korčula ['kɔrtʃula], ital. '*Curzola*, jugosl. ø i Adriaterhavet, S f. Split; 273 km²; 30 000 indb.

Korda ['kɔrdɔ], *Alexander* (f. 1893), ung.-eng. filmproducent og -instruktør. Producerede og iscenesatte film i Ungarn, Tyskl. og Amer.; 1932 til Engl. som leder af London Film Productions, med hvilket han 1930erne igennem beherskede eng. filmindustri. Siden 1940 har **K** indledet snævert samarbejde med amer. film. Ved siden af J. A. Rank er **K** en af eng. films mest indflydelsesrige personligheder. Bl. **K**-s arb. er »Henrik 8.s Privatliv« (1933), »Den Røde Pimpernel« (1935) og »Rembrandt« (1936). (Portræt sp. 2489).

korde ['kɔrdə] (gr.-lat. *chorda* streng), forbindelseslinien ml. to punkter på en kurve el. flade.

kordegn, opr. den person, der leder kirkekoret; nu 1) degn i da. provinsbyer; 2) i Kbh. kirkebetjent, der ordner det kontormæssige ved de kirk. forretninger.

kor'de'l (mlat. *cordella* formindskelsesord af gr.-lat. *c(h)orda* streng), 1) hvert af de enkelte reb, hvoraf tovværk er fremstillet; 2) snor til besætn. på klædningsstykker.

kor'de're (fr. *corder* sno), forsyne guld- og sølvtråd til smykker o. lign. med fine, flade skruegange, så at overfladen ligner en snor.

Korderoy, anden stavemåde for Corduroy.

kordi'a'l (fr. af lat. *cor* hjerte), hjertelig; hjertestyrkende middel.

Kordofân [-'fa:n], landskab i Anglo-Ægyptisk Sudan.

kordon [-'dɔn] (fr.), snor; 1) *mil.*, række adskilte værker el. troppekæde omkr. et område el. til grænseværn; 2) *arkit.* (*kordongesims*), svagt fremspringende, vandret profilbånd, delende etagerne i en bygnings facade.

kordon'ne're't silke, d. s. s. cordonnetsilke.

kordreng, i kat. kirker dreng, der assisterer ved messen (messedreng); i protestantiske kirker dreng, der synger i kirkekoret.

kordu'a'n (mlat. *corduanus* fra Córdoba), lædersort, fint rødgarvet gedeskind med naturlig narv; anv. især til bogbind.

'Kore (gr: ung pige), 1) i gr. rel. navn for Persefone; 2) konventionel betegn. f. kvindestatue i tidlig gr. skulptur.

'kore (eng. *core* kerne, af lat. *cor* hjerte), metallisk leder (f. eks. kobbertråd) i telefonkabel.

Ko'rea el. (koreansk) *Chosen*, stat (republik) i Østasien, på halvøen ml. Det Japanske og Det Gule Hav; 223 000 km²; 24 326 000 indb. (1940), især koreanere, samt 700 000 japanere, som siden 1945 er vendt tilbage til Japan. Siden 1945 er S-K (til 38° n. br.) besat af USA-tropper, N-K af sovj. tropper. Byer: Söul (hovedstad i **S-K**), Pyéng-yang (hovedstad i **N-K**) og Pusan. Størstedelen af **K** er et skovdækket bjergland (højeste punkt 2473 m), kun 1/5 er slette, der huser størstedelen af indb., især langs V-kysten, som har mange naturlige havne. Klimaet er temp. fastlandsklima med strenge vintre og mest nedbør om sommeren. Buddhismen er off. rel. 4/5 af befolkn. er bønder, der dyrker jorden med primitive redskaber (lavt høstudbytte). 4,5 mill. ha er op-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

dyrket, deraf ca. 1/3 med ris, hvoraf en stor del eksporteres. Endv. dyrkes byg (mod S om vinteren på rismarkerne, mod N om sommeren), soyabønner, hirse (mod NV), havre, majs, kartofler, batat (mod S), kål o. a. grønsager, pærer, æbler og tobak. Mod S dyrkes bomuld. Bet. *kvægavl (1939: 1,7 mill. stk. hornkvæg,* 1,4 mill. svin), fiskeri og skovbrug. Minedriften leverer bl. a. kul, jernmalm, kobber, grafit, molybdæn og glimmer. Der findes aluminiumværker og salpeterindustri (vandkraft til begge), højovne og stålværker (Chinnamp'o), kul udvindes bl. a. ved Pyeng-yang. Nogen tekstilindustri. – *Historie.* Fra ca. 900 selvst. stat. som fra 1392 kom under Kinas indflydelse og 1644 blev kin. lydstat. 1894–95 fik Jap. hovedindfl. Russ. krav om **K** bidrog til udbrud af russ.-jap. krig 1904–05. 1910 afsattes den sidste kejser, og **K** indlemmedes i Jap. Aug. 1945 besatte Rusl. den nordl. del, USA den sydl. (38° n. br. grænse). Ved Moskva-mødet dec. 1945 bestemtes, at **K** skulle have en provisorisk demokr. regering og højst 5 år være undergivet stormagternes kontrol, men amer.-sovj. modsætn. hindrede dannelse af fællesreg. Aug. 1947 sprængtes amer.-sovj. fælleskomité, hvorefter USA indbragte **K-sagen for FN. I Sovj.-zonen oprettedes febr. 1948 demokratisk folkerep., i USA-zonen afholdtes valg maj 1948. Dec. 1948** medd. Sovjet at have rømmet N-**K.** (Kort se *Kina*).

kore|'a'nsk sprog tales kun i Korea. Sikkert slægtskabsforhold til andre sprogstammer er ikke påvist, men sprogtypen minder om den fra tyrk., mongolsk, og tungusisk kendte. Sproget skrives m. kin. tegn, men suppleret med en på basis af et ind. el. tibetansk alfabet dannet stavelsesskrift fra 15. årh. Sproget er overlæsset med kin. låneord, men har gramm. beholdt sit eget præg.

Korea-strædet, farvandet ml. Korea og Tsushima.

koreishitter [-rai'ʃit-], navnet på den arab. stamme i Mekka, som Muhamed kom i opposition til.

korender [-'rän'ər] (efter den gr. by *Korinth*, hvorfra de udføres), små rosiner, der fås af en varietet af vindruer med små kerneløse, mørkeblå bær.

koreogra'fi (gr. *choreúein* danse + *-grafi*), dansebeskrivelse - i bestemte tegn; tillige betegn. for selve en ballets danse; koreo'gra'f, den, der komponerer danse til en ballet.

'Korfu (af ital. *Corfù* [kor'fu]), gr. '*Kérkyra*, 1) gr. ø bl. De Ioniske Øer; 593 km²; 115 000 indb. (1938). Stor produktion af olivenolie. Turisttrafik; 2) hovedstad på 1); 32 000 indb.

Korfu-affæren, ital.-gr. konflikt 1923. Under grænselægning ml. Grækenland og Albanien myrdedes ital. general 27. 8. 1923 på gr. område; Mussolini erklærede det for polit. udfordring og besatte Korfu efter bombardement. Under Vestmagternes mægling fik Grækenland Korfu tilbage, men måtte give undskyldning og betale erstatning.

kor|'fun'dplader er plader af naturkorkstykker indspændt i en jernramme. De bruges som vibrationsdæmpende underlag.

kori'an'der (gr. *korianon*, af *kóris* tæge, p. gr. af plantens lugt, der ligner lugten af tæger) (*Cori'andrum*), slægt af skærmblomstfam. med hvide blomster og en omtrent kugleformet frugt. Have-**k** (C. sativum) leverer **k**-olie (af frugten), der anv. i med. og til likører.

Kōrin, *Ogata* (1655–1716), jap. maler; genoplivede Tosaskolens stil i vidunderlige lak- og tuschmalerier.

Ko'rinna (gr. '*Kórinna*) (5. årh. f. Kr.), gr. kvindelig lyriker fra Boiotien. Kun få brudstykker af hendes digte bevaret.

Ko'rin'th, gr. *Kórinthos* ['kɔrinθɔs] (gr. folkesprog: *Kórtho* ['kɔrθo]), gr. havneby ved Den Korinthiske Havbugt; ca. 10 000 indb. Anlagt 1858 efter jordskælv, der ødelagde d. ældre by på d. antikke stads område.

Det antikke Korinth lå N f. borgen Akrokorinthos (575 m o. h.) m. havnebyen Léchaion. I 8.–6. årh. f. Kr. var den det gr. fastlands førende handelsstat. Grl. talrige kolonier. Adelsvældet afløstes 657 en tid af tyranni (Kypselos, Periander), men genoprettedes derefter. Fra 5. årh. ligger **K** under i konkurrencen med *Athen. I Makedonertiden oftest besat af* mak. garnison p. gr. af sin strategiske beliggenhed. Ødelagt af Mummius 146 f. Kr. Nygrl. af Cæsar 46 f. Kr. Omkr. 50 e. Kr. grl. Paulus her den første kristne menighed i Grækenland. - Siden 1896 amer. udgravninger. Ruiner af bl. a. et dorisk Apollontempel (6. årh. f. Kr.).

Ko'rin'th, da. stationsby (Fåborg–Ringe); 621 indb. (1945).

Korinthierbrevene, to skrifter i N. T., skrevet af Paulus til menigheden i Korinth. I den letbevægelige havnestad har det faldet vanskeligt at anerkende usædelighed som synd. Da Paulus skrev et nu tabt brev om denne sag, skrev menigheden tilbage og forsvarede sig og stillede Paulus en række spørgsmål. 1. **K** er svar på dette brev og giver et enestående indblik i en nyfødt oldtidsmenigheds livsvilkår. Paulus skriver om usædeligheden, om deres snobberi for filosofien, om tungetale og om opstandelsestroen. Tonen er rolig, fast og venlig. Brevet er skrevet under et ophold i Efesos på 3. missionsrejse forår 55. Efteråret 56 skriver han fra Makedonien 2. **K.** Forholdene i menigheden har nu forværret *sig, Paulus har været* udsat for personlige forfølgelser, har forgæves søgt at vejlede menigheden og med Titus sendt den et meget strengt (nu tabt) brev. Ved Titus' meddelelse om, at menigheden er ved at genfinde sin gl. hengivenhed for ham, skriver han 2. **K,** som endnu dirrer af sindsbevægelse og taler snart mildt, snart strengt; Paulus' mest personlige brev.

korinthiske forbund, forbund af de gr. stater på nær Sparta, oprettet 338 f. Kr. under Makedoniens ledelse.

Korinthiske Havbugt, gr. *Korinthiakós Kólpos*, 125 km l. og ca. 20 km br. bugt, der adskiller Mellemgrækenland fra Peloponnes. **K** er ved den 6 km brede Korinthiske Tange (Isthmen) skilt fra Den Saroniske Bugt mod Ø.

Korinthiske Kanal, gr. kanal gnm. den 6 km brede Korinthiske Tange; forbinder Den Korinthiske Bugt med Den Saroniske Bugt. Har bet. for den gr. indenlandstrafik. Fuldført 1893.

Korinthiske Krig, krig 395–387 f. Kr. ml. Theben, Argos, Korinth, Athen og fl. stater mod Sparta, afsluttedes m. »kongefreden« ved pers. mægling til fordel for Sparta.

korinthisk stil, græsk bygningsstil, yngre end den doriske og ioniske, er en videre udvikling af den ioniske, fra hvilken den kun væsentligt adskiller sig ved det rigt udsmykkede kapitæl. Det korinthiske kapitæl består af en kalk, der omsluttes af akantusblade, hvorfra der skyder hjørnevoluter op under abacus. Den rige udformning giver en plastisk virkning. Som det k. kapitæls opfinder gælder Kallimachos; det ældste k. *kapitæl er fundet i templet i Figaleia.* Her som også senere anv. den k. søjle også til de indre rums udformning.

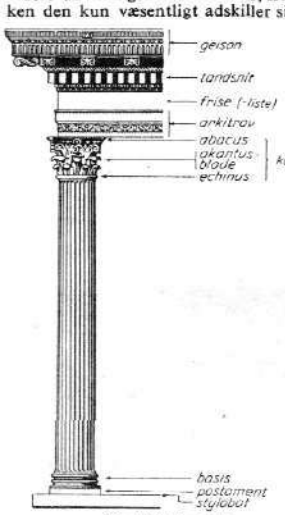

Korinthisk søjle.

Korinth Landbrugsskole, grl. 1907 i Brahetrolleborg højskole, som omdannedes til landbrugsskole. Fra 1910 holdtes husholdningsskole om sommeren. Skolen er nu en selvejende institution.

Ko'ritsa (*Korytsá*, el. *Corizza*), gr.-ital. navneformer for Korrçë.

kor|'jaker, palæasiatisk folk i NØ-Sibirien og Kamtjatka; ved kysten jægere og fiskere, i det indre rensdyrnomader.

'ko'rjambe, d. s. s. choriambe.

kork (lat. *cortex* bark) (*Peri'derm*), *bot.*, det hudvæv, der afløser den primære hud el. udvikler sig på sårflader. **k**-celler er døde, flade celler. Den i teknikken anv. **k** fås af **k**-egen.

korkeg ('*Quercus* '*suber*), art af skålfrugtfam. Stedsegrønt træ, som allerede fra sit 10. år kan levere kork. Denne første såkaldte »hankork« er mindre god end den senere høstede, der kaldes »hunkork«. Efter hver skrælning dannes ny kork, og efter 8–10 års forløb er der fremkommet så tykt et lag (5–10 cm), at en ny skrælning kan finde sted. I en alder af *200 år holder* **k** *op at give en brugelig* kork.

korkplader til byggebrug fremstilles af korkkrummer, der sammenpresses under opvarmning. Bindemidlet kan være asfalt, kaseinkalk o. l. el. korkens egen harpiks. **k** bruges til varme- og lydisolation samt – i hårdt presset tilstand af ikke ekspanderet kork – til slidlag på gulve.

korkporer, *barkporer* el. *lenticeller*, steder på vedplanternes grene, hvor korkvævet er løst og har luft i cellemellemrummene. Gnm. **k** trænger der luft ind i grenenes indre.

korkskåle, skålformede legemer til rørisolering; fremstilles som korkplader.

korksyre ($(CH_2)_4(COOH)_2$, tobasisk, alifatisk syre som kan dannes af kork v. indvirkning af salpetersyre.

kormo'ra'ner (lat. *corvus marinus* »havkrage«), d. s. s. skarver.

korn, de stivelsesholdige frø af visse næringsplanter. I Danm. dyrkes hvede, rug, byg og havre; af udenlandske kornarter kan nævnes durra, hirse, majs og ris. De vigtigste brødkornarter er rug og hvede; i mindre grad anv. majs, ris, hirse, byg og havre som brødkorn. - I 1946 var verdensproduktionen af:

hvede	153	mill. t.
ris	138	– –
majs	134	– –
havre	57	– –
byg	44	– –
rug	36	– –
i alt	562	mill. t;

fot. I fot. emulsioner vil det belyste sølv ved fremkaldelse udskilles i mikrokrystaller, der betegnes **k.** **k**-størrelsen afhænger af emulsionen samt af fremkaldelsesbetingelserne. Følsomme film og hurtig fremkaldelse giver store **k**;

mil., forreste sigtemiddel på et geværer- el. pistolløb;

mønt., gl. betegn. f. mønters finvægt.

petrografi, bjergarternes bestanddele. Bjergarterne inddeles efter disses kornstørrelse i:

storkornede: krystaller af knytnævestør. el. derover,
grovkornede: krystaller over 5 mm i gnm.snitsdiameter,
mellemkornede: krystaller 1–5 mm i gnm.snitsdiameter,
finkornede: krystaller 1 mm og derunder i gnm.snitsdiameter,
tætte: kornene kan ikke skelnes med det blotte øje.

Korn [kɔrn], *Arthur* (1870–1945), ty. fysiker. Opfinder af et system for billedtelegrafi.

kornbille (*Ca'landra gra'naria*), lille, cylindrisk, mørk snudebille, forbrystet langt. Larverne lever i høstet korn og gør stor skade i kornlagre. Opr. østasiat., nu udbredt over hele Jorden; i køligere egne kun indendørs.

kornbladbiller (*'Lema*) gnaver huller i korn- og græsblade. Skaden ringe.

kornbladflue (*Hy'drellia gri'seola*), ganske lille, grålig flue. Larven gnaver gange i græs- og kornblade. Skadelig.

kornblomst (*Cen'taurea 'cyanus*), art af kurvblomstfam., har store, golde, blå randblomster og mindre, frugtbare, blå skiveblomster. Alm. ukrudtsplante i sæden.

kornblærefod (*'Limothrips cere'alium*), insekt, der suger på havretoppe. Skadelig.

kor'nel' (*'Cornus*), slægt af k-fam. Træer el. buske (sjældent urter) med små oversædige, hvide, grønne el. gule blomster. Rød **k** (C. sanguinea), der er en busk, har om efteråret røde grene; alm. i Danm. Fl. **k**-arter dyrkes i haver, bl. a. **k**-kirsebærtræ (C. mas), hvis gule blomster kommer frem i marts-april.

Kornerup, *Bjørn* (f. 1896), da. kirkehistoriker; fra 1931 arkivar ved Rigsarkivet, 1946 overarkivar.

Kornerup, *Ebbe* (f. 1874), da. forf. og maler. Hans mange rejsebøger, bl. hvilke *Hede Zoner* (1909), indbefatter også 2 bd. *Memoirer* (1941–45).

Kornerup, *Valdemar* (1865–1924), da. maler; bl. a. genrebill. og bondestueinteriører.

kor'net (fr. *cornet*, egl: lille horn), *mus.*,

messingblæseinstrument med 3 ventiler; rundere og blødere tone end trompet.

kor'net, opr. rytteriets laveste officersgrad, da yngste officer bar fanen (fr. *cornette*). Da. **k** har rang ml. korporal og sergent.

kornflue, fællesbetegn. for byg- og fritflue.

'Korngold [-gɔlt], *Erich* (*Wolfgang*) (f. 1897), østr. komponist, 1919 kapelmester i Hamburg, siden 1935 bosat i USA, hvor han har skrevet filmmusik m. v.

Kornilov [kar'nilɔf], *Lavr G.* (1870–1918), russ. general, støttede Kerenskij mod bolsjevikkerne 1917. Søgte i sept. 1917 at indføre militærdiktatur, led nederlag.

kornkrebs, d. s. s. kornbille.

kornkurve, kurve, der angiver kornstørrelsesforholdene i en kornhob. Er sorteringen sket ved sigtning, bruges sigtehullernes lysvidde som abscisse og de gennemfaldende stofmængder i vægtprocent som ordinat.

kornlove (eng. *corn laws*), tidl. eng. love til beskyttelse af eng. landbrug, hvorved der indførtes korntold el. importforbud; særlig efter 1660. 1815 indførtes **k**, der skulle sikre mod prisnedslag efter Napoleonskrigene ved at forbyde kornimport, hvis prisen ikke var meget høj; lempedes 1828 til glidende skala; skadede byerhvervene og arbejderbefolkn. uden at hjælpe landbruget fuldt efter sin hensigt; bortfaldt efter 1846 (Peel, efter stærk agitation fra Cobdens Anti-Corn-Law-League).

kornlus (*Macro'siphum gra'narium*), bladlus, der lever på korn og græs; navnlig i tørre somre skadelig.

kornløbebille (*'Zabrus 'gibbus*), lever som voksen af korn, som den æder ud af aksene; larven gnaver på det nyspirede korn; overvintrer som larve. Skadelig.

kornmod, glimt på himlen, oftest i sommernætter; er genskin af fjerne lyn.

kornmyg, d. s. s. hessisk flue.

kornmøl (*'Tinea gra'nella*), lille møl, hvidl. m. sorte pletter. Den hvide larve i korndynger, æder og sammenspinder kornene. Tidl. et alvorligt skadedyr.

kornordninger, lovregler gennemført i Danm. under 1. Verdenskrig samt hvert år siden 1940 for at sikre befolkningens forsyning med korn. Låndejendomme pålagdes afleveringspligt for såvel brødkorn som (mindre ejendomme undt.) foderkorn, udregnet på grl. af grundværdien, men med visse forbeholdsregler for landmænd, der ikke kan opfylde afleveringspligten, og med undt. for fornøden såsæd og foderkorn til eget brug. For den aflev. avl er under 2. Verdenskrig betalt fastsatte maksimalpriser på 25–29 kr. pr. 100 kg; ved **k**-s oprindelige gennemførelse betød dette omtrent en fordobling af kornpriserne og blev afgørende for prisudviklingen i beg. af krigen. Har en landmand opfyldt afleveringspligten, kan han sælge evt. yderl. korn som »frihandelskorn«, på hvilket prisen i de senere år har ligget bet. højere end på »afleveringskorn«.

kornorm, fællesbetegn. for kornbillens og kornmøllets larve.

kornrensemaskine, maskine til adskillelse af korn fra avner og ukrudtsfrø m. m. i aftærsket sæd.

Kornskadedyrskomiteen, grl. 1941; har til opgave ved propaganda, konsulentbesøg m. v. at søge nedsat den skade, som insekter forvolder på korn- og mellagre. **K** har ansat 5 konsulenter.

kornskib, skib med særl. luge- og skodforhold, der gør det egnet til transp. af korn.

kornsmældere (*Agri'otes line'atus* og *A. ob'scurus*), ca. 1 cm l., mørkebrune biller. De gule, cylindriske ca. $2^1/_3$ cm l. larver i jord, hvor de gnaver i rødder, spirer m. v. Larvernes udvikl. tager 5 år. Meget skadelige. Midler til bekæmpelse kan ikke angives udover at sørge for gode vækstbetingelser for afgrøderne.

kornsnudebille, d. s. s. kornbille.

kornsorter er en enkelt kornarts forsk. former, f. eks. haves af kornarten byg sorterne: major byg, kenia byg osv. **k** bruges alm., mindre korrekt, som betegn. for *arterne* rug, hvede, byg, havre osv.

kornspurv, d. s. s. bomlærke.

kornstruktur fremkommer ved størkning af smeltemasser (metaller, magmabjergarter), ved at de først dannede krystalkim vokser til de støder sammen, hvorved opstår korngrænser, hvis form kan være karakteristiske for de forsk. krystaller.

korntønde, gl. da. rummål = 8 skæpper (139,12 l).

kornvægt, 1) vægten af et vist kvantum korn, f. eks. af 1 hl udtrykt i kg (metrisk k) el. af 1000 frø. I Danm. anv. især holl. vægt, d. v. s. vægten af 1 gl. Amsterdam zak (83,44 l) udtrykt i holl. troy-pund (492,17 g). **k** anv. som mål for kornets kvalitet (kvalitetsvægt), men er af tvivlsom værdi; 2) vejeredskab til bestemmelse af 1).

kornværling, d. s. s. bomlærke.

kornål, betegn. for visse rundorme, der volder skade på græssers, ofte på kornsorters, rødder.

korogra'fi' (gr. *chōros* sted + *-grafi*), beskrivelse af et landområde.

Korolenko [kärä'ljænkɔ], *Vladimir* (1853–1921), russ. prosaist, skrev realistiske fortæll. med emner fra S-Rusl. og Ø-Sibirien, bl. a. *Makars Drøm* (1885). Var i nogle år forvist til Sibirien.

ko'rona (lat. *corona* krans), *astron.*, en yderst fortyndet ydre atmosfære omkr. Solen. **k** viser sig ved totale solformørkelser som en farvet ring om den formørkede solskive. (Ill. se tavle Solen).

koronalinier er lysende spektrallinier, som udsendes fra Solens *korona*. **k**-s oprindelse var længe ukendt, men i 1942 fandt B. Edlén, at de hidrører fra højt ioniserede jern- og nikkelatomer i solatmosfærens yderste lag.

koronaudladning, en elektr. udladning (ofte lysende udstråling) fra metalliske ledere til den omgivende luft ved høje spændinger. **k** sker, hvor feltstyrken er størst, d. v. s. ved skarpe spidser og kanter, som derfor må undgås ved højspændingsanlæg.

Koro'neia, oldgr. by i Boiotien.

Korosten [kɔrä'stjenj], jernbaneknudepunkt i Ukraine (krydsn. af Leningrad–Odessa banen og bane V f. Kijev). Heftige kampe under sovj. fremstød V f. Kijev i slutn. af 1943; sovj. erobret 21. 11., ty. 30. 11., sovj. 31. 12.

korpo'ra'l (ital. *caporale* fører, af *capo* hoved), i fl. hære laveste underofficersgrad.

korporation (lat. *corpus* legeme), sammenslutn., der behandles som jur. person.

'korporati'v stat, fascistisk statsordn. i Ital., ordnet ved Carta del lavoro 1927 og lov af 1938 om »fasci'ernes og korporationernes kammer«. Arbejdsgivere og arbejdere organiseredes i »korporationer« for hvert fag, i alt 22, hvis ledelse udgjorde nationalråd, ledet af særlig »korporationsminister«. Nat.rådet udgjorde s. m. fasc. partis nat.råd »fasci'ernes og korporationernes kammer«, der 1938 afløste tidl. deputeretkammer. Ideerne om »korporativ« forfatn. fandt tilslutn. i andre lande bl. kredse, der ville ødelægge et ligeligt demokrati uden officielt at ville indføre enkeltmands despoti. Betegn. **k** anv. således også om Østr. 1934–38.

kor'po'rlig (lat. *corpus* legeme), legemlig.

korps (fr., af lat. *corpus* legeme), samling af personer, der udgør en enhed; *mil.*, enten d. s. s. armék el. styrke dannet i særøjemed (strejf**k** o. l.) el. særlige hærled (forplejnings**k** o. l.).

korpsofficiant, højeste grad for befalingsmænd af officiantgruppen i den da. hær.

Korps Aagesen, da. modstandsorganisation under besættelsen. Grl. 1943; oprettet bl. befalingsmænd, fortrinsvis for som militærorganisation at støtte de Allierede i tilf. af krigshandl. i Danm. Leder grev Valdemar af Rosenborg (søn af prins Aage).

korpulence [-'lɑŋsə] (fr., af lat. *corpulentus* fed), fedme; sværhed.

korpusku'la'rstråling (lat. *corpusculum* lille legeme) el. *partikelstråling*, stråling bestående af materielle partikler (elektroner, neutroner, atomkerner) mods. den immaterielle elektromagnetiske stråling.

Korrçë ['kortʃə], by i SØ-Albanien; 22 800 indb. (1938). Erobredes fra italienerne af grækerne nov. 1940, tilbageerobredes af italienerne april 1941.

kor'rekt (lat. *correctus* rettet, forbedret), fejlfri, rigtig. korrektion, berigtigelse, forbedring; irettesættelse; *fot.*, afsvækning el. forstærkning af negativ. 'korrekti'v, berigtigelse; vejledende tilføjelse.

korrek'tu'r (lat. *correctura* rettelse) el. **k**-*aftryk*, aftryk af sats til gennemsyn og rettelse inden trykning. Korrekturtegn anv. i bogtryk for at angive fejl af såvel ortografisk som tekn. art. **k** er standardiseret af Dansk Standardiseringsråd, blad nr. 114.

fl. størrelser. Af figuren, der viser K ml. priser på havre og priser på fødevarer, ses de at der til høje fødevarepriser svarer havrepriser, der gnmstl. er højere end de gennemsnitspriser for havre, der svarer til lave fødevarepriser K siges i dette tilfælde at være positiv. Iagttager man derimod i en række høstudbyttet og den opnåede markedspris korn, vil man finde en negativ K, idet et støre høstudbytte

korrek'tø'r (lat. *corrector* en, der retter), *mil.*, en af luftværnsartilleriet anv. regnemaskine, der automat. kontinuerligt bestemmer kanonernes elevation og sidestilling samt projektilernes tempering under luftmålsskydn.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Til tryk juli 1949.

korre'la'ter (*kor-* + lat. *relatus* henført), genstande el. sætninger, der svarer sideordnet til hinanden; sideordnede led.

korrelation (*kor-* + lat. *relatio* henførelse), samhøren, hyppigheden af to el. fl. fænomeners sammentræf (positiv **k**)

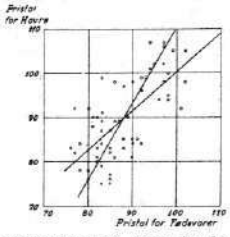

el. ikke-sammentræf (negativ **k**). – I *statistikken* udtryk for sammenhæng ml. variationen af to el. fl. størrelser. Af figuren, der viser **k** ml. priser på havre og priser på fødevarer, ses det, at der til høje fødevarepriser svarer havrepriser, der gnstl. er højere end de gnm.snitspriser for havre, der svarer til lave fødevarepriser. **k** siges i dette tilf. at være positiv. Iagttager man derimod i en årrække høstudbyttet og den opnåede markedspris for korn, vil man finde en negativ **k**, idet et stort høstudbytte gnstl. vil give lave kornpriser, medens et lille høstudbytte gnstl. vil give høje kornpriser. Som mål for **k** kan man benytte den såk. **k-koefficient**, som altid antager en værdi beliggende ml. ÷ 1 og + 1.

kor'relati'ver (nylat. *correlativus* indbyrdes samsvarende), *gramm.*, ord, der svarer til hinanden, f. eks. 'sådan – hvordan'.

kor'relati'v variation, afhængighed ml. to variable størrelser (f. eks. alder og højde el. vægt).

korrespektivi'te't (*kor-* + lat. *respectus* hensyn), indbyrdes afhængighed; navnlig om de i gensidige testamenter indeholdte dispositioner.

korrespondance [-'dɑ̃sə] (fr., *kor-* + lat. *respondere* svare), sammenhæng, overensstemmelse; brevveksling.

korrespondancekort, dobbeltkort, der lukkes ved sammenklæbning af de gummierede kanter og åbnes ved afrivning af kanten; postbesørges for brevtakst.

korrespondancelæren, middelalderlig opfattelse, if. hvilken der består en samhørighed ml. himmelske og jordiske ting, som på et el. andet punkt ligner hinanden.

korrespon'den's (*kor-* + lat. *respondere* svare), samhørighed, overensstemmelse.

korrespondensprincip, et af Niels Bohr opstillet og i atomteorien meget anv. princip, efter hvilket der eksisterer en overgang fra atomare tilstande, for hvilke kun atomfysikkens særl. love gælder, til de makroskopiske tilstande, hvor de sædv. fysiske love er gyldige.

korrespon'den't (*kor-* + lat. *respondere* svare), 1) kontormedhjælper, der foretager brevskrivning; 2) journalist, som fra andre lande el. byer sender stedlige nyheder til et blad; 3) en banks bankforb. i ud- el. indland.

korrespondentprøve. Studerende m. nysproglig studentereksamen el. dertil svarende forkundskaber i sprog kan v. Handelshøjskolen i Kbh. på et 2-årigt dagstudium forberede sig til Den Tresprogl. **K** (i eng. samt to af sprogene fr., sp., ty.), el. på et 2-årigt aftenstudium til Den Ensprogl. **K** (i eng., fr., sp. el. ty.).

korrespon'de're (*kor-* + lat. *respondere* svare), stå i brevveksling med; skrive artikler el. sende nyheder (til en avis); stå i forb. med; stemme overens med.

korresponderende højder, *astron.*, lige store højder af et himmellegeme, der definerer to m. h. t. meridianen symmetrisk beliggende punkter på himlen. Benyttes i *søv.* til klokkesletsobservation.

korresponderende reder, den person i et partrederi, der har den daglige ledelse af rederiets forretninger.

korri'do'r (ital. *corridore*, egl: den, der løber), forbindelsesgang langs med en række værelser el. loger i et teater.

korridorvogn, gennemgangs-jernbanevogn med sidegang.

korri'ge're (lat.), rette, berigtige.

kor'robori, rituel dans hos austr.

korrosion (lat. *corrodere* gnave itu), i hovedsagen den gradvise omdannelse af metaloverflader til ikke-metalliske stoffer ved den fugtige atmosfæres indvirkning, men omfatter også angreb af anden art (kedel-fødevand, søvand, kemikalier). Til hindring el. nedsættelse af **k** overstryges jern med maling el. lak (evt. spec. rustbeskyttende), overtrækkes med zink, nikkel, krom el. parkeriseres, ligesom korroderingsvædsker kan tilsættes **k-inhibitorer**, f. eks. kromforbindelser. Det økon. tab ved stålets rusten er anslået til ca. 10 milliarder kr. årlig; der arbejdes verden over på at finde frem til **k**-sfaste legeringer.

korrum'pe're (lat.), fordærve. **korrum-'pe'ret**, fordærvet, bestikkelig; forvansket.

kor'rupt (lat. *corruptus*, af *corrumpere* fordærve), fordærvet. **korruption**, bestikkelighed.

kors (lat. *crux*), et rel.. tegn bestående af to rette linier, der skærer hinanden, fin-

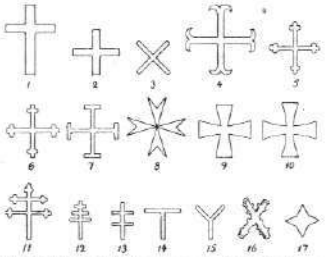

Forskellige korsformer: 1. latinsk kors, 2. græsk (ligearmet) kors, 3. Andreas-kors, 4. ankerkors, 5. kløverblad-kors, 6. det »korsede« kors, 7. krykke-kors, 8. matteserkors, 9. St. Georgs kors, 10. Mantovakors, 11. patriark-kors, 12. pave-(pontifikal-)kors, 13. det lothringske kors, 14. T-kors (commissa), 15. gaffel-(el. røver-)kors, 16. det burgundiske kors, 17. stjerne-kors.

des mange steder fra de ældste tider. Med kristendommen fik **k** sin dominerende stilling som rel. mærke og fik gnm. tiderne talr. udformninger.

Korsa'bad, off. *Khorsâbâd*, ruinmark NØ f. Ninive; stedet for den assyr. hovedstad Sargonsborg; fr. og amer. udgravn. siden 1843.

'Korsakoff'ske sygdom (efter den russ. psykiater *S. S. Korsa'kov* (1854–1900)), kombination af hukommelsessvækkelse og nervebetændelse som følge af kronisk alkoholisme.

kor'sa'r (ital. *corsaro*, af lat. *cursus* løb), sørøver.

korsben, d. s. s. krydsben.

'Korsbetningen (sv. *betning* græsmark), gravplads S f. Visby med middelald.

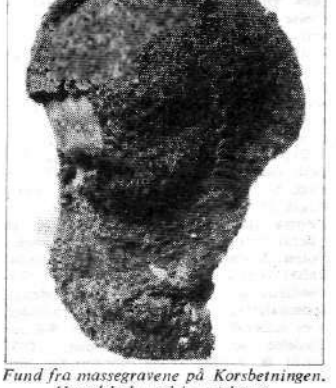

Fund fra massegravene på Korsbetningen. Hovedskal med brynjehætte.

mindekors (Valdemarskorset) over de gotlændere, der 1361 faldt i kampen mod Valdemar Atterdags hær. Udgravninger efter 1905 har afdækket massegrave ved **K**, hvor man har fundet harnisk, rustn. og en mængde skeletter, der vidner om meget hård kamp.

korsblomst, alm. i gotisk arkit., en sig korsformet åbnende blomsterknop, afsluttende gavlspids, spir, fiale.

korsblomstfamilien el. *de korsblomstrede* (*Cru'ciferæ*), urter med spredte, fjerstrengede blade, blomsterne i klaser. Blomsterne er undersædige, reglm. med 4 bæger- og kronblade, 2 korte og 4 lange støvblade, een støvvej. Frugten er i reglen en skulpe. Ca. 3000 arter i temp. egne; i Danm. ca. 60 arter.

korsbånd, papiromslag til ikke-kuverterede tryksagsforsendelser, der sker til lav porto. Postvæsenet fremstiller **k** med frimærkepåtryk.

korsedderkop (*Epe'ira dia'dema*), stor hjulspinder m. korstegning på ryggen. Alm. i Danm.

Korsedderkop.

Korse'litse, hovedgård Ø f. Nykøbing F. 1768 købt af J. F. Classen, tilh. efter hans død stiftelsen Det Classenske Fideikommis. Hovedbygn. fra 1777, fredet i kl. A.

korse sig, udføre korsets tegn med hånden, gl. kristelig skik, meget anv. inden for d. kat. og d. ortodokse kirke.

Korset el. *Sydkorset* (*Crux*), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel, i hvilket stjernerne α, β, γ og δ danner et kors.

kor'set (fr., af *corps* krop), stramt livstykke m. snøreindretning og stivere, kendt allerede i 14.–15. årh. **k** anv. af alle damer til ind i 20. årh., undtagen i tiden under og efter D. Fr. Revolution. ca. 1795–1820.

korsfisk, d. s. s. søstjerner.

korsfæstelse anv. i oldtiden som straf, i Rom især over for slaver og personer, der ikke var rom. borgere.

korsgang, rumforbindende, gerne korshvælvet gang omgivende en klostergård, til hvilken den har arkader el. vinduer.

korsgevær, en lille partisan med korslignende blad, som da. underofficerer i fodfolket var væbnet med fra omkr. 1760 til 1805, da de fik gevær.

Korsgaard, *Kristian* (f. 1885), statens arbejdsdir. fra 1942. Form. f. Fællesorg. af Almennyttige Da. Boligselskaber m. m.

Korsgaard, *Peder* (f. 1874), da. politiker. Ingeniør, industrimand. Kons. folketingsm. 1918–45; ordfører i finans- og skattespørgsmål.

Korshavn, indskæring på V-kysten af Hindsholm S f. Fyns Hoved.

korsherrer, 3 kat. sygeplejeordener: 1) ital. 1169–1656; 2) belg. stiftet 1211; 3) böhmisk, stiftet 1237.

korshvælving, to hinanden skærende halvcylindriske hvælvinger (s. d.).

korskirke, kirke med tværskib.

korsknap (*Gle'choma hede'racea*), en til læbeblomstfam. hørende urt hvis støvknapper danner to tydelige kors; alm. forårsplante på diger og marker. Blomsterne blå-violette.

'ko'rskranke, brystning el. gitter, skillende det for menigheden bestemte rum fra koret.

korskuppelkirke, centralkirke af plan som et gr. kors, hvis korte, tøndehvælvede arme bærer kuppelen over midtrummet. Yndlingstype i byzantinsk arkit.

korsnæb (*'Loxia*), finker m. krydset over- og undernæb. Lever af nåletræsfrø. Nord. fugle, yngler sidst på vinteren. Et par arter (fyrre **k** og gran **k**) yngler af og til i Danm. Alm. vintergæster. (Ill. sp. 2503).

korsræv, farvevarietet af ræv m. mørk, korsformet tegning på ryggen.

korssting, krydsliggende sting syet over trådkvadrater i bundstoffet. Den enkle teknik fremkaldte tidligt mønsterbøger.

Korst, *Knud* (f. 1894), da. embedsmand; fra 1938 generaldir. f. Skattevæsenet, form. f. det 1943 nedsatte professorudvalg.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

korstog (efter korsformet tøjmærke på dragten), kristne felttog mod hedninger, kættere el. vantro, f. eks. Valdemar Sejrs tog mod Estland 1219 el. albigenserkorstoget 1209. Spec. om 7 **k** mod Islam 1096–1270: 1. **k** 1096–99 af ty., fr. og ital. fyrster, erobrede Edessa, Antiokia og Jerusalem. Edessas fald 1144 gav anledning til 2. **k** 1147–49 af Ludvig 7. af Frankr. og Konrad 3. af Tyskl., Jerusalems fald 1187 til 3. **k** 1189–92 af Frederik Barbarossa, Filip August og Rikard Løvehjerte, begge resultatløse. 4. **k** 1202–04 af fr. riddere styrtede kejseren i Byzans. 5. **k** 1228–29 af kejser Fred. 2. førte til generhvervelse af Jerusalem til 1244. 6. og 7. **k** af Ludvig 9. af Frankr. 1248–54 mod Ægypten og 1270 mod Tunis var resultatløse. 1291 mistede korsfarerne med Acre deres sidste støttepunkt i Palæstina.

ko'rstole, de i kat. klosterkirkers og katedralers kor anbragte stolerækker for gejstligheden. Har armlæn og klapsæder med misericordia. Gerne rigt udskårne.

kors-ved, *bot.*, d. s. s. vrietorn.

Kor'sø'r, da. købstad i V-Sjæll. ved **K** Nor; 11 053 indb. (1948). Søbatteri m. rester af fæstningstårn fra 14. årh. Industri: margarine m. m. Jernbane- og bilfærgeforb. med Nyborg. Endepunkt for den sjæll. tværbane. Fra gl. tid overfartssted til Fyn.

Korsørmanden, skelet af en velvoksen, kraftig mand fra ældre stenalder, ca. 4000 år f. Kr., fundet i Korsør Nor 1943.

kortbukke, fællesbetegn. for en gruppe træbukke, hvortil tømmermanden og væveren.

kortbølgeamatør, indehaver af privat radiosendestation, der benyttes til tekn. el. videnskab. forsøg.

kortbølgeradiofoni udsendes på bølgelængder mellem 12 og 50 m. **k** benyttes især til udsendelser over store afstande.

Kortbølgesender, Danmarks, radiofonisender for udsendelse til fjerne egne af Jorden (næsten uhørlig i Danm.). Udsendelserne påbegyndtes i 1929. En 50 kw-sender i Herstedvester toges i brug 1. 10. 1948. Stationen har 3 antennemaster på 110 m og 2 på 63 m og et bølgeområde på 13–50 m, inden for hvilket der hurtigt og nemt kan skiftes mellem 3 bølgelængder, f. eks. en dagbølge, en natbølge og en bølge for overgangstiden. Foreløbig (1948) anv. bølgelængderne 19,78 m og 31,51 m (frekvenserne 15 165 kHz og 9520 kHz). Udsendelserne til USA og Sydamer. foregår i nattimerne, til Østen i formiddagstimerne.

kortbølgeterapi, behandling med kortbølgediatermi, der frembringer dybtgående varme.

kortcelle el. *parenkymcelle*, i *bot.* den celletype, der ses i bladvæv, oplagsvæv m. v.

kortdagsplanter, planter, der blomstrer hurtigst, når dagen er under 12–13 timer lang.

korte bølger, radiobølger mellem 10 og 100 m; jfr. kortbølgeradiofoni.

korte parlament, den eng. parlamentssamling 1640, indkaldt af Karl 1., som behøvede penge til krigen mod Skotl. Dets opposition medførte opløsn. efter 3 uger.

korteste dag, på den nordl. halvkugle den dag i året, da Solen står længst S f. ækvator, omkr. 22. 12.

Korsnæb.

Korsør. Luftoptagelse med St. Povls Kirke i midten.

korte varer, fællesbetegn. f. forsk. varer, der sælges efter stykketal og ikke efter mål el. vægt; f. eks. galanterivarer, skruer, knive, spænder osv.

kortfilm, betegn. f. film, hvis spilletid er under en time; tillige ofte benævnelse på en bestemt filmtype, den dokumentariske film.

korthornskvæg, stor, kraftig kvægrace, hjemmehørende i Engl., men udbredt over hele verden. **k** findes i Engl. i tre typer: 1) kød-korthorn (beef-shorthorn), 2) malkekorthorn (dairy-shorthorn) og 3) en mellemform (dual-purpose).

Korthornsko.

kortlæbe (¹*Teucrium*), slægt af læbeblomstfam. Hertil løgurt (T. ¹scordium) m. lyserød krone, og klase-kortlæbe (T. scoro¹donia) m. gule blomster i klase. Begge sjældne i Danm.

kortmåling el. *kartometri*, måling på kort til bestemmelse af længder, vinkler, arealer m. m.

¹Kortner, *Fritz (f. 1892), ty. skuespiller.* Filmdebut 1920, en af Tyskl.s store skuespillere (Hamlet, Richard 3., Mefisto). Emigrerede 1933 til Engl., optrådte senere på teater og film der og i USA. Efter 2. Verdenskrig atter i Tyskl. Bedste filmroller i »Atlantic« (1929), »Danton« (1931) og »Brødrene Karamasov« (1932). 1933 gæstespil i Kbh.

kortnæbbet lomvie (¹*Uria* ¹*lomvia*), højarktisk alkefugl, relativt kortnæbbet. I Danm. vintergæst.

kortone, den fikserede tone (a'), hvorefter tidl. orglets og kirkekorets stemning reguleredes. **k** lå $^1/_2$–$1^1/_2$ tone højere end *kammertonen*, dog angives **k** af Prætorius i 17. årh. beliggende en heltone dybere end kammertonen.

kortprojektion, overførelse af punkter på jordoverfladen til en plan. Hverken geoiden el. sfæroiden kan udfoldes i en plan. I st. f. foretages en projektion af jordoverfladens punkter på f. eks. en cylinder- el. en keglefl ade, der begge kan udfoldes i en plan. Kegleprojektionen kan være normal, transversal el. skævaksel, eftersom kegleaksen er jordaksen, en ækvatordiameter el. en anden retning. **k** er konform, vinkeltro, hvis linier på kortet skærer hinanden under samme vinkler som på Jorden. **k** er arealtro, fladetro, hvis arealer gengives i rigtige størrelsesforhold, selv om arealernes form er fortrukket. Ingen **k** kan samtidig være konform og arealtro. Af vigtigere **k** kan nævnes: Tissots kegleprojektion, der er arealtro og som har mindre vinkelfejl end nogen anden arealtro **k**. Lamberts azimutalprojektion (benyttes til verdensdelskortene i Den Nye Salmonsen), der også er arealtro med små vinkelfejl. Stereografisk projektion, der er konform. Mercators projektion, der er en konform cylinderprojektion. Ptolemæus' (den alm.) kegleprojektion, der har store areal- og vinkelfejl. Endv. kan nævnes Bonnes **k** og Flamsteeds el. Sansons **k**, der begge er arealtro, men har store vinkelfejl. Geod. Institut anvender den konforme kegleprojektion, hvor keglen tangerer 56° n. br. og den største målestoksfejl er 0,05 %, samt en anden konform **k**, der benævnes G I 1934. Beliggenheden af instituttets fikspunkter (koordinerede punkter) opgives som plane retvinklede koordinater i denne **k**.

Kortrijk [¹kɔrtrɔk] [-træik], fr. *Courtrai*, belg. by ved den sejlbare Leie nær fr. grænse; 40 000 indb. (1948). Fabrikation af lærred, damask og kniplinger. Gotisk kirke (færdig 1211), rådhus (1418–20), berømt klokketårn (Beffroi). 1302 blev fr. ridderhær slået af belg. borgeres hær i »Sporeslaget« ved **K.**

Kortsen [¹ko'r-], *Kort* Kristian (1882–1939), da. filosof og psykolog. Skr. bl. a. om psykiske spaltninger og forh. mellem sjæl og legeme.

kortskaller, hoveder med længde-bredde-indeks over 80. (Ill.)

Kortskalle.

kortskrift, en mindre forkortet form af stenografi (korrespondanceskrift; mods. debatskrift).

kortslutning, *elektr.*, en i alm. uønsket forbindelse mellem elektr. ledninger, hvorved der fremkommer en unormalt stærk strøm. Ved **k** kan der p. gr. af for stærk opvarmning opstå fare for ødelæggelse af isolation og for antændelse.

kortslutningsmotor, asynkron motor m. rotorviklingen kortsluttet i sig selv.

kortspil. I Kina kendtes **k** ca. 1000 år f. Kr., i Eur. omtales de første gang 1299. De ældste bevarede eur. kort er fra 1392. Kortenes antal, rangfølge og farvesymboler har skiftet gnm. tiderne. De nuv. 4 farvebetegn. og deres indbyrdes rækkefølge – spar, hjerter, ruder og klør – stammer fra Span. Der findes **k** med og uden trumf. Til de første hører l'hombre, bridge, 66 m. fl., til de sidste, også kaldet hasard-**k**, poker, hjerterfri og rommy m. fl. Desuden whist, der kan spilles både med og uden trumf.

kortsplejsning, *søv.*, simpel og enkel sammenfletning af to tovender.

¹koruna (lat. *corona* krans, krone) (fork. kč), mønt i Čechoslov. = 100 halíř(ů) (sept. 1948 = 0,0965 kr.).

korund [-¹ron'd] (tamil-sprog), Al_2O_3, rom-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

boedrisk mineral med stor hårdhed (9), svag diamantglans, varierende farve, oftest halvklar, grålig. Forekommer accessorisk i eruptiver og krystallinske skifre. Klare, smukt farvede varieteter er ædelsten (safir, rubin o. a.). **k** (naturlig og kunstig) anv. som slibemidler til glaslinser og metaller.

kor'vet (fr.), tidl. let fuldrigget forpostskib. Nu: krigsskibstype, spec. beregnet t. konvojtjeneste og u-bådsjagt. Deplacement ca. 700–1200 t, upansret, fart: ca. 17 knob, armering: *1 stk. 10,2 el. 2 stk. 7,6 cm* kanoner, 2–4 stk. 40 mm rekylkanoner, dybdebombekastere (hedgehogs) m. v. **k** har ligesom fregatten haft stor betydn. ved kampen om Atlanterhavet under 2. Verdenskrig.

kory'ban'ter, et gr. legendarisk præsteskab, knyttet til den frygiske mysteriegudinde Kybeles ekstatiske kultus.

kory'fæ' (gr. *koryfaios* den som står øverst, anfører), fører, foregangsmand.

ko'rykiske grotte (oldgr. *kórykos* sæk), drypstenshule i Parnassos, nu Sarandávli; i oldtiden indviet t. Pan og nymferne. En anden **k** i Kilikien, SØ-Lilleasien.

Korzeniowski [kɔʒæ'njɔfski], *Józef* (1797–1863), po. romanforfatter og dramatiker, skrev det nat. skuespil *Bjergboerne i Karpaterne* (1840), dyrkede sociale problemer, bl. a. jødernes ret til ligestilling i Polen.

Kôs [kɔs], ital. Coo [kɔo], gr. ø bl. De Dodekanesiske Øer; 282 km².

ko'sakker (tyrk. *kasak* landstryger), russ. stammer (opr. halvt uafh.) ved Rusl.s grænser mod S og Ø. Vigtigste grupper: Don-**k** af storruss. nationalitet og zaporogiske **k** omkring Dnjepr. Kampe med de mod S boende tatarer bevirkede, at **k** sent opgav nomadetilværelsen. **k** dannede krigeriske småsamfund under en selvvalgt hetman (russ. ataman); berømte ryttere; ødegs v. tilvandring fra Rusl. (undvegne livegne). Fra 16. årh. anvendt til grænsebevogtn. af Rusl. og Polen. Polakkernes forsøg på at undertvinge **k** og omvende dem fra deres ortodokse rel. medførte oprør; **k** kom i 17. og 18. årh. alle under Rusl., men rejste hyppige oprør (Mazepa, Pugatjov). Rytterafdelinger af **k** har siden været vigtig del af d. russ. (sovj.) hær. 1917–20 kæmpede en stor del **k** mod kommunisterne; fra 1936 fik **k** i fuldt omfang adgang til den røde hær.

Ko'sa'ngas, kulbrintegas, leveres som *flaskegas*.

koscher ['ko:ʃər] (hebr. *käschér* rigtig, ren), forskriftsmæssig efter jødisk lov (især om rituelt behandlet mad).

Kosciusko, Mount [maunt kâzi'âskou], bjerg i De Austr. Alper (2236 m).

Kosciusko Plateauet [kâzi'âskou], Austr.s højeste bjergparti, New S-Wales, med Mt. Townsend (2241 m) og Mt. Kosciusko.

Kościuszko [kɔʃ'tʃuʃkɔ], *Tadeusz* (1746–1817), po. general. Deltog i Amer. Frihedskrig; diktator under den po. rejsning 1794; slået v. Maciejowice 1794. D. i Schweiz.

Košice ['kɔʃitsæ], ty. *Kaschau*, ung. *Kassa*, čechoslov. by; 58 000 indb. (1947). Vigtigt handels- og industricentrum. Ungarsk 1938–45.

kosko'roba-svane (*Cosco'roba coscoroba*), hvid sydamer. svane.

'Kosmas Indiko'pleustes (gr: indienfareren), byzantinsk geograf fra 6. årh., opr. rejsende købmand, senere munk; skrev en *Kristelig Topografi*, der søger at bevise det bibelske verdensbilledes rigtighed imod det ptolemaiske.

'Kosmas og Dami'a'n, legendariske lægemissionærer (tvillingbrødre) i Syrien; martyrer under Diokletians kristenforfølgelser. Folkelige helgener.

Kos'ma'terne, ital. *Cosmati*, billedhugger- og arkitektfam. i Rom (12.–13. årh.).

kosme'tik (gr. *kosmeîn* ordne, forskønne), 1) pleje og forskønnelse af hud, hår og negle, herunder også kir. indgreb mod misdannelser, ar o. l.; 2) stoffer og præparater, der bruges til dette formål.

'kosmisk (gr. *kósmos* verdensorden), vedrørende verdensrummet.

kosmisk fysik, læren om himmellegemernes fys. forhold, omfatter geofysik, der behandler jordkloden, og astrofysik, der behandler de øvr. himmellegemer.

kosmisk stråling er en fra verdensrummet kommende meget gennemtrængende stråling, som uophørligt træffer Jorden, og som påvises ved sin ioniserende virkning v. hj. af geigertællere el. tågekamre. Den **k**-s styrke vokser med højden over jordoverfladen, fordi atmosfæren absorberer en del af strålingen. **k** kan trænge gnm. metertykke metalplader og kan påvises *i gruber dybt under jordoverfl.*

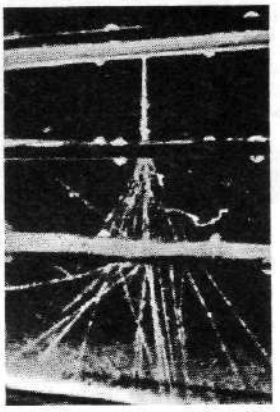

Tågekammerfoto af kosmisk stråling.

k er af sammensat natur og kan deles i en blød komponent, der fuldstændig absorberes af 8-10 cm bly, og som består af elektroner, positroner og fotoner, samt en hård komponent, der kan trænge gnm. flere m bly, og som består af mesoner. Der er målt energier for partiklerne indtil 10^{12} elektron-volt. Den **k** skifter ustandselig karakter ved passage gnm. stof, idet strålingskvanter forsvinder under omdannelse til par af positive og negative elektroner, medens elektroner ved bremsning atter giver elektromagnetisk stråling. Derved kan enkelte partikler udløse »byger« bestående af mange partikler, som kan påvises i tågekammer. Den **k** opdagedes i 1912 af V. F. Hess ved ballonopstigninger og er eksperimentelt undersøgt af R. A. Millikan, C. D. Anderson o. a., men dens oprindelse er endnu fuldstændig ukendt.

kosmo- (gr. *kósmos* verdensorden, verden), verdens-.

kosmogo'ni' (*kosmo-* + *-goni*), læren om verdens tilblivelse, i reglen af rel. el. filos. art.

kosmogra'fi' (*kosmo-* + *-grafi*), verdensbeskrivelse.

kosmolo'gi' (*kosmo-* + *-logi*), verdenslære, læren om verden som helhed og dens tilblivelse.

kosmo'lo'gisk gudsbevis, slutning fra verdens endelighed el. tilfældighed (ikkenødvendighed) til eksistensen af en skaber el. et nødvendigt væsen, en »første årsag«.

kosmopo'lit (gr.), verdensborger; kosmopo'litisk, verdensborgerlig; dyre- og plantearter, der er udbredt over en meget stor del af verden, kaldes **k.**

kosmo'rama (*kosmo-* + gr. *hórama* skue), biograf.

'kosmos (gr.), det velordnede verdenssystem. Mods. kaos.

'Kosor, *Josip* (f. 1879), serbokroat. forfatter. Novellist, romanforf., dramatiker med moderne sociale motiver.

Kosovo ['kɔsɔvɔ], autonomt område i SØ-Jugoslavien.

Kosovo'polje ['kɔsɔvɔ-], slette i Sydserbien i Jugoslavien. Tyrkerne slog serberne ved **K** i 1389, hvorefter Serbien kom under tyrk. herredømme.

Kossak-Szczucka ['kɔsak-'ʃtʃutska], *Zofja* (f. 1890), po. romanforfatterinde, debuterede 1922 med romanen *Ildsvåden* (om 1. Verdenskrig og borgerkrigen i Ukraine), skrev en række hist. romaner, bl. a. *Konge af Jerusalem* (da. 1946).

'Kossel, *Albrecht* (1853–1927), ty. fysiolog og biokemiker; fik 1910 Nobelprisen for sine undersøgelser over cellekernens kemi.

'Kossinna, *Gustaf* (1858–1931), ty. arkæolog, 1902–27 prof. i Berlin, hvor han grl. en særlig arkæol. skole, der beskæftigede sig med fastlæggelse af germ. skiftende områder og vandringer.

'Kossovel, *Srečko* (1904–26), slovensk digter, fin lyriker uden artistiske effekter.

Kossuth ['kɔʃut], *Lajos* (*Ludvig*) (1802–94), ung. politiker. Liberal nationalist, *proklamerede Ungarns uafhængighed* 1849. Havde næsten diktatorisk magt i Ung., flygtede aug. 1849 til udlandet. Trods amnesti nægtede **K** senere at vende tilbage til Ung.

kost, *søv.*, sammenbundet risknippe som topbetegnelse på sømærker, i Danm. opadvendt om styrbord, nedadvendt om bagbord på henh. rød el. hvid stage; jfr. vager. (Ill. se tavle Sømærker).

Koster ['ko'stər] (egl. *Kosterland*), halvø på Møn over for Kalvehave; Ulvsundbroen udgår fra **K.**

Kosterbladet (*koster* 1) bortkomne sager, 2) tyvekoster), særl. afd. af »Politiefterretninger«, indeholdende angivelse af stjålne og bortkomne genstande.

'kosterbåd (efter *Kosterøerne* i Bohuslän), spidsgattet bredt sejlfartøj med een mast med storsejl og fok.

'Ko'ster Rende, sejlrende ml. Kalvehave og Stege.

'Kostić [-stitj], *Laza* (1841–1910), serbokroat. digter fra »det unge Serbien«s tid, romantisk og voldsom i sine midler.

Ko'stinskij-effekt [-ski] (efter den russ. astronom *S. Kostinskij* (1867–1936)), fot. effekt af samme art som Eberhard-effekten. Ses især ved fot. af dobbeltstjerner.

kostpenge, betaling i st. f. kost, evt. som del af vederlag for arbejde. Erstatning i anl. af husbondens ulovlige bortvisning af medhjælperen omfatter **k.**

Kostroma [kastrâ'ma], by i RSFSR, Sovj., ved Volga NØ f. Moskva; 121 000 indb. (1939). Flodhavn, bane, industri.

Kostrzyń ['kɔstʃinj], ty. *Küstrin*, by ved Wartas udløb i Oder; siden 1945 polsk. Tidl. fæstning. Erobret af Sovj. 10. 3. 1945. 19. 4. dannedes stort sovj. brohoved V f. **K,** hvorfra fremstød rettedes mod Berlin.

kostume [-'sty:-] (fr. af ital. *costume*, egl: skik), dragt, teater- el. maskeradeklædning; kostu'me're [-sty-], iføre sig **k**; kostumier [kɔsty'mje], i teatersproget den, der i samråd med instruktøren tegner og udfører **k** el. den, der har opsyn med teatrets **k**-samling.

'ko'stære (*'Molothrus*), trop.-amer. trupialer, der ofte sidder på ryggen af kvæget. Lægger æg i andre fugles reder.

Kosztolányi ['kostola:nji], *Dezső* (1885–1936), ung. forfatter, medstifter af tidsskr. »Nyugat«, har skrevet impressionist. digte og fl. romaner, hvoraf kan nævnes Nero-romanen *A véres költő* (den blodige digter) (1921).

'Kota Bharu [-'ba:ru:], hovedstad i Kelantan, Malaja; 15 000 indb. (1931).

Kotar'binski, *Tadeusz* (f. 1886), polsk filosof. Har i forsk. skrifter bl. a. bidraget til udformning af en generel handlingsteori og en »radikal realisme«, if. hvilken reale genstande direkte iagttages.

'kote (fr.), geodætisk og topografisk tal, der angiver et steds højde over en vis niveauflade (i Danm. dansk normal nul).

kote'let (fr. *cotelette*, egl: lille ribben), kødskive med ca. 5 cm langt ben af kammen af kalv, svin, lam el. vildt.

koteletfisk (sv. *kotlettfisk*), handelsbetegn. for havkat, der ofte kommer i handelen udskåret i skiver. Betegn. **k** kom i Danm. frem efter 2. Verdenskrig.

kote'ri' (fr.), klike; partivæsen.

kotillon ['kɔtiljɔŋ] (fr., egl: underskørt), fr. selskabsdans med fl. ture, som regel danset ved et bals afslutning, hvor de dansende overrakte hinanden papordener, buketter o. l.

ko'tingaer (tupi-sprog) (*Co'tingidae*), fam. af ofte ret store, prægtigt farvede syd- og ml.-amer. spurvefugle. Hertil klokkefugl, parasolfugl, klippehane.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

'Kotka, fi. by, hovedstad i Kymi, ved Kymijokis udmunding i Finske Bugt; 22 000 overv. finsktalende indb. (1947). Industri. Tømmereksport. Grl. 1879.

'Kotlin, ø V f. Leningrad med fæstningen Kronstadt, Sovj.

Kotor ['kɔtɔr], ital. '*Cattaro*, havneby i SV-Jugoslavien; ca. 6000 indb.

Kotor-bugten, d. s. s. Boka Kotorska.

kotræ ('*Brosimum galacto'dendron*), art af morbærfam. fra Amer. Har mælkelign. saft. Af **k** fås en voksart.

'kottabos (gr.), oldgr. selskabsspil. Alm. v. drikkelag. Det gjaldt om m. drikkeskålen at udslynge en slat vin og træffe en lille metalskive, der balancerede på en stander, sål. at skiven faldt ned på en plade og gav genklang.

ko'turne (gr. *kóthornos*), sko el. støvle med flere tommer tyk lædersål, anv. af skuespillerne i den gr. tragedie for at gøre dem højere; deraf udtrykket være på koturnen, tale svulstigt el. opstyltet.

Kotzebue ['kɔtsəbu:], *August von* (1761–1819), ty. forf. **K,** der som reaktionær blev myrdet af en student, var Goethetidens førende dramatiker. **K**-s over 200 dramer er snart borgerlig-sentimentale, snart romantiske el. frivole. *Die deutschen Kleinstädter* (1803) var meget yndet i Danm.

Kouang-Tchéou-Wan [kwât͡ʃeu'wâ] (kines. [gwaŋ dʒou waŋ]), 1898–1945 fr. område på Kinas S-kyst. Efter afståelsen til Kina omdøbt til Chan-kiang.

Koussevitzky [kusə'vitski], *Sergej* (f. 1874), russ. kapelmester, deb. 1896 som kontrabasvirtuos. Siden 1924 leder af Boston Symphony Orchestra.

Kovačević [ko'vat͡ʃevitj], *Božidar* (f. 1902), *serbokroat. digter af den yngste generation*, formfuldendt lyriker.

Kovalevskaja [-'læf-], *Sofja* (Sonja) (1850–91), russ. matematiker, elev af Weierstrass, 1884 knyttet til, 1889 prof. ved Stockholms högskola. Afh. om emner fra mekanik og optik.

Koweit, eng. stavemåde for Kuwait i Arabien.

kovending (egl. det at vende klodset som en ko), *søv.*, sejlskibsmanøvre, vende et sejlskib for vinden. Overført: pludselig ændring af standpunkt.

kover kaldes i Jyll. underjordiske gange, hvori brydes kridt.

'Ko'virke, voldanlæg, del af Danevirke.

Kowloon ['kau'lu:n], del af d. brit. koloni Hong Kong, beliggende på fastlandet; 392 000 indb. (1940); brit. flådebasis.

Kovno ['kɔvna], russ. navn på Kaunas i Litauen.

Kovrov [kav'rɔf], by i RSFSR, ml. Moskva og Gorkij; 67 000 indb. (1939); banecentrum; industri.

kov's (holl. *kous*, egl: strømpe), *søv.*, jernring indlagt i øjesplejsning til beskyttelse af denne mod slitage.

koyote [kɔ'jo:tə] (nahua-sprog), d. s. s. prærieulv.

Kozlov [kaz'lɔf], til 1932 navn på byen Mitjurinsk, Sovj.

køøje, *søv.*, rundt, vandtæt skibsvindue af tykt glas.

KPD, fork. f. Kommunistische Partei Deutschlands.

Kr, kem. tegn for krypton.

KR, fork. f. Københavns Roklub.

Kra [kra:], halvøen Malaccas smalleste sted; 42 km br. Af hensyn til Singapore har Engl. modsat sig kanalplaner; forbud i eng.-siamesisk fredstraktat 1. 1. 1946.

kraal [kra:l] (portug. *curral* kvægfold), kapholl. navn for kvægindhegninger midt i hottentotternes og kaffernes landsbyer; også selve landsbyen kaldes undertiden **k.**

kra'ba't (omdannelse af *kroat*), vild, kåd fyr.

krabbe (ty.), krybeblomst, blomsterknold, af den art gotikken anbringer i rækker langs kanten af gavle o. l.

Krabbe, *Christopher* (1833–1913), da. Venstrepolitiker. Godsejerson, jurist, modstander af De Nat.lib.; folketingsmand 1864–84, 1895–1910 (Kalundborg). Fremtrædende i Det Forenede Venstre, *Folketingets formand 1870–83*. Sluttede sig 1895 til Venstrereformpartiet, 1905 til De Radikale; 1909–10 forsvarsmin. under Zahle.

Krabbe, *Harald* (1831–1917), da. anatom og veterinær zoolog. Talrige arbejder om anat. og veterinære emner, bl. a. om indvoldsorme. Udredede echinokoksygdommens årsagsforhold.

Krabbe, *Knud* Haraldsen (f. 1885), da. neurolog, søn af Harald **K.** 1933 overlæge v. Kbh.s kommunehosp.s neurol. afd. Lærebøger i neurologi og arb. om nervesystemets sammenlignende embryologi. (Portræt).

Krabbe, *Oluf* Haraldsen (f. 1872), da. retslærd, søn af Harald **K.** 1920 dommer i Østre Landsret, 1925–41 prof. v. Kvh.s Univ. 1941 æresdr. v. Kbh.s Univ. Næstformand i den faste voldgiftsret 1927–43. Strafferetl. forf.skab.

Krabbe, *Tyge* (1474–1541), da. rigsmarsk. Lensmand på Helsingborg slot ca. 1507, slog 1510 sv. rytterafdeling ved Fantehullet i Skåne. Afsat af Chr. 2., bidrog energisk til kongens fald 1522–23; støttede kons. rigsråds- og bispepolitik, rigsmarsk efter 1523. Måtte 1534 bøje sig for lübeckerne i Skåne, men faldt dem i ryggen i slaget ved Helsingborg jan. 1535; uden indflydelse under Chr. 3.

Krabbe-Ca'ri'sius, *Hans* (1771–1845), da. diplomat. Gesandt i Sthlm. 1814–31, sluttede konvention om no. gæld 1819, handelstraktat 1826. Da. udenrigsmin. 1831–42, fjendtl. mod lib. bevægelse.

krabbeedderkopper (*Lateri'gradae*), korte, brede, fladtrykte edderkopper, der bevæger sig sidelæns. Spinder ikke fangspind, men lurer på bytte. Æggene dækkes af et spind. Adsk. **k** kan spinde tråde, v. hj. af hvilke de kan sveve (»flyvende sommer«).

krabbehejre (*Buto'rides stri'atus*), lille grøn hejreart. Lever i tropernes mangrovesumpe.

krabbehund ('*Canis thous*), sydamer., højbenet, vild hund, jager i flokke pattedyr, høns o. l., æder også landkrabber.

krabber (*Brachy'ura*), gruppe af 10-benede krebsdyr m. bredt, fladt skjold, halen slået op under bugen, øjnene i gruber. 3. par kæbefødder dækker som fløjdøre de øvrige mundlemmer; 1. par brystfødder m. klosaks. Bunddyr, der kravler el. graver på bunden, enkelte kan svømme. De fleste i havet, en del i ferskvand og nogle på land. Rovdyr og ådselædere. Adsk. arter i da. farvande. – Hertil strand**k**, taske**k**, svømme**k**, stankelbens**k**, sand**k**, uldhånds**k**. m. fl.

Krabbes'hol'm, 1) tidl. hovedgård umiddelbart Ø f. Skive, oprettet omkr. 1500 af marsken Niels Høeg, navn efter Iver

Krabbe ca. 1560. Solgt til udstykn. 1906. Hovedbygn. fra ca. 1560; fredet i kl. A. Siden 1907 højskole; 2) hovedgård NV f. Roskilde, oprettet 1673 af baron Oluf Rosenkrantz, efter hvis hustru Birgitte Krabbe den fik navn. Hovedbygn. fra 1853 i nygotisk stil.

krabbeæder ('*Dromas ar'deola*), lille, klydelign. vadefugl. Lever af krabber. Ind. Ocean.

kradsere (*Acantho'cephala*), indvoldsorme, beslægtede m. rundorme, ret store, tværrynkede; krogbesat snabel, fæstet i værtens tarmvæg. Tarmløse, fødeoptagelse gnm. huden, værtskif-

Kradser.

Knud H. Krabbe.

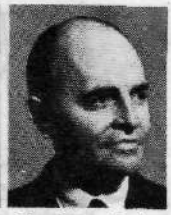

Ole Bjørn Kraft.

te, larven i leddyr, den voksne **k** i fisk, fugle el. pattedyr. 1 art alm. i svinets tarm.

kradsuld vindes ved opkradsning af helel. halvuldne klude; herved beskadiges ulden og **k** er mindre værdifuld end frisk uld, hvormed det ofte blandes. Den bedste **k**, *shoddy*, fås af rene, uvalkede, heluldne, strikkede el. vævede stoffer. Af klædeagtige, valkede stoffer med stærkt sammenfiltret uld fremstilles *mungo*; *alpaka* el. *ekstrakt* fås af halvuldne klude. Bomulden fjernes ved karbonisering.

Krafft, *Adam* (1455/60–1508/09), ty. billedhugger. Har udført *sakramenthuset i St. Lorenzkirken* i Nürnberg. Desuden syv relieffer af *Gangen til Golgatha*.

Krafft, *Per* d. y. (1777–1863), sv. maler, elev af faderen, portrætmaleren P. **K** d.æ. (1724–93) og af David; portræt- og historiemaler. På Haga findes kompositionen *Hertug Karl i Slaget ved Hogland* (1810).

Krafla ['krabla], 818 m h. isl. vulkan, NØ f. Mývatn; voldsomt udbrud 1724.

kraft, 1) *filos.*, a) virkeevne, evne til at fremkalde forandring spec. i et legemes bevægelsestilstand; b) hos Aristoteles: en genstands mulighed el. potens; c) hos Leibniz: en stræben, som udgør substansernes væsen; d) ofte en uhåndgribelig (immateriel) grundfaktor i verden, sideordnet stof el. materie; 2) *fys.*, årsag til en bevægelsesforandring og er proportional med denne ifølge Newtons 2. lov: kraft = masse × acceleration. **k** måles i dyn i det absolutte system og i kg i det tekniske system.

Kraft, *Jens* (1720–65), da. filosof. Tilhænger af Wolffs rationalistiske filosofi.

Kraft, *Ole Bjørn* (f. 1893), da. politiker. Fra 1919 journalist v. kons. blade, fra 1926 kons. folketingsm. m. særlig interesse for forsvars- og forfatningsspørgsmål. Nytår 1944 udsat for forgæves ty. attentat. Forsvarsmin. i min. Buhl 1945; *efter Christmas Møllers afgang formand* f. den kons. rigsdagsgruppe apr. 1947, gik ind for mere aktiv politik vedr. Sydslesvig. (Portræt).

Kraft, *Tenna Frederiksen* (f. 1885), da. operasangerinde (lyrisk sopran). 1906–39 på Det Kgl. Teater. Kammersangerinde 1914.

Kraft durch Freude [-durx 'frɔydə] (ty: kraft gnm. glæde), nationalsoc. sammenslutning (grl. nov. 1933), tilsluttet arbejdsfronten, med formål at organisere ferierejser, fritidsbeskæftigelse m. m., som led i nationalsoc.s ensretningsarb.

kraftfelt, *fys.*, et rum, hvori der virker kræfter, f. eks. Jordens tyngdefelt el. elektr. og magnetiske felter.

kraftfoder, fællesbetegn. for fodermidler med høj foderværdi. Til **k** hører korn, klid, oliekager, fiskemel m. v.

kraftgas el. *dowsongas*, blanding af vandgas og generatorgas; fremstilles ved samtidig at lede luft og vanddamp over glødende koks.

kraftlinier anv. til at anskueliggøre

Hesteskomagnets kraftlinier.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

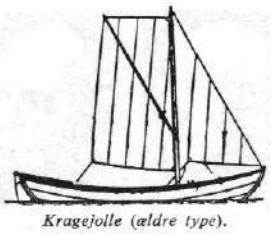

Kragejolle (ældre type).

kraftens størrelse og retning i et kraftfelt. **k** tegnes, så at deres retning overalt angiver kraftens retning og deres tæthed kraftens størrelse. **k** anv. især ved elektr. og magnetiske felter.

kraftmaskine, maskine som dampmaskine, forbrændingsmotor, damp- el. vandturbine m. m., der omsætter energi, som f. eks. varme el. bevægelsesenergi, til andre former, der lettere lader sig anv. el. overføre, f. eks. som elektr. energi el. bevægelsesenergi i en *arbejdsmaskine,* d. v. s. en maskine, som under tilførsel af energi udfører et arbejde.

kraftspring, gymnastisk smidighedsøvelse. Afsæt med eet ben; gnm. håndstand; nedspring på let adskilte fødder, som siden samles med et lille hop.

Krag, *Jens Otto* (f. 1914), da. socialdemokrat. Cand. polit., embedsm. i varedirektoratet, 1945 kontorchef; s. å. kontorchef i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, bl. forfatterne til Soc.dem.s programskrift »Fremtidens Danmark« 1945. Medl. af Priskontrolrådet fra 1945; handels- og forsyningsmin. fra nov. 1947.

Krag, *Niels* (1550–1602), da. historiker, filolog og diplomat, første prof. i historie v. Kbh.s Univ. (1589), senere prof. i gr. Som kgl. historiograf (fra 1594) skulle han fortsætte A. S. Vedels arbejde, men nåede kun *Chr. 3.s Historie til 1550* (på latin; udg. 1787 af Hans Gram).

Krag, *Oluf* (1870–1942), da. Venstrepolitiker. Dr. phil. (matematiker), gymnasielærer, rektor v. Metropolitanskolen 1918–21; kreditforeningsdirektør. Landstingsmand 1914–24; folketingsm. 1924–42 (Ringkøbing). Indenrigsmin. 1921–24, 1926–29. Efter Madsen-Mygdals nederlag leder for Venstre fra ca. 1932, sluttede 1933 Kanslergadefortiget m. regeringspartierne, opnåede gunstigere landbrugspriser, men måtte under konflikt med LS og efter valgnederlag 1935 overgive ledelsen til Brorsen 1936. Konsultativ min. apr.–juli 1940; angreb 19. 11. 1941 udenrigsmin. Scavenius for omgåelse af det udenrigspolit. nævn. (Portræt sp. 2517).

Krag, *Otte* (1611–66), da. rigsråd. Diplomat, øverste sekretær i kancelliet 1645–53, lensmand. Kæmpede energisk, men usmidigt for adelsvældet under stændermødet 1660.

Krag [kra:g], *Thomas* (1868–1913), no. forfatter. Skrev noveller og romaner i lyrisk, stemningsbåret prosa. Dybest sjæleskildr. nåede **K** i *Ada Wilde* (1896) og *Gunvor Kjeld* (1904).

Krag [kra:g], *Vilhelm* (1871–1933), no. forfatter. Gengav m. fin indfølingsevne Sørlandets natur i digtsaml. *Vestlandsviser* (1898), *Sange fra min Ø* (1918) o. fl. Skrev endv. dramer, romaner og fortællinger. Erindringer (1926–31).

kragbånd (mnty. *krage* krave), fremspringende (udkragende), som regel profileret led, der især kendes fra bueåbningers vederlag.

krage (¹*Corvus co¹rone*), ravnefugl, alm. på nordl. halvkugle. Reden i høje træer. Lever af insekter, fugleæg, ådsler m. m. To racer: **grå-k** (C. c. cornix), alm. i Danm., og **sort-k** (C. c. corone) i V-Eur.; desuden mellemformer. Den da. **k** er stand- el. strejffugl, sjældnere trækfugl.

kragefod (¹*Comarum pa¹lustre*), art af rosenfam., har uligefinnede blade og bæger og krone mørkt brunrøde. Alm. i da. tørvemoser.

kragefugle, d. s. s. ravnefugle.

¹Kragehul-fundet, jernalderofferfund bestående af sværd, spyd, pile, forsk. husgeråd og smykkesager fra tiden omkr. 500 e. Kr. fra K.-mose nær Assens.

kragehytte, en lille hytte med skydehuller, uden for hvilken der på en stang anbringes en levende el. udstoppet ugle, som tiltrækker krager og høge, således at de kommer på skudhold.

kragejolle (mnty. *krake* en slags fartøj), spidsgattet, klinkbygget sejlbåd med een mast, sprydsejl el. gaffelsejl, topsejl, fok og klyver. (Ill. sp. 2512).

krageklo (*O¹nonis*), slægt af ærteblomstfam.; har grentorne og trefingrede blade og oftest røde blomster. 3 arter i Danm.

Krageklo.

Kragelund kirke, V f. Silkeborg, vel fra tiden 1100–50. Bygherrens og bygmesterens navne undtagelsesvis kendt gnm. runeindskrift på S-portalens tympanon: Æse bød, Vagn ristede.

Kragenæs, havn ved Ståldyb på N-Lolland; endepunkt f. Nakskov–K banen.

Kragerup, hovedgård N f. Slagelse. Tilh. 1610–39 kansler Chr. Friis. Bygn. fra 1801–02, fredet i kl. B.

Kragerø [¹kra:gørø:], no. købstad (fra 1666), i Telemark SV f. Skien, 4000 indb. (1946).

kragetræer (oldn. *kraki* stang med krog), ca. 1 m l., krydslagte træstykker lagt over rygningen på stråtækte huse for at fastholde mønningen.

Kragh, *Johannes* (1870–1946), da. maler og billedhugger, medl. af »Den Frie Udst.« 1897–1913; portrætter, landskabsakvareller, glas- og kalkmalerier, altertavler m. m.

¹Kraghede, landsby S f. Brønderslev; fundsted for hustomter med lerklinede vægge fra sen keltisk jernalder, samt brandgrave med vognrester.

Kragh Pedersen, *Hjalmar* (f. 1883), da. maler, medl. af »Koloristerne«; ekspressionist af efterkrigstidens skole; skildr. af arbejdere og værksteder, bl. a. til DsUs lokaler i Brønshøj (1931).

Krag-Jørgensen-gevær, gevær konstrueret af nordmanden O. H. K-J. (1837–1916). Brugt i den da. hær som 8 mm gevær M. 1889 til 29. 8. 1943.

kragsten, *arkit.,* kragbånd af een sten.

¹Kragujevac [-jævats], handelsby i Jugoslavien, SSØ f. Beograd; 33 000 indb. (1948); nogen fødevare- og jernindustri.

¹Krain, jugoslav. ¹*Kranjska,* landskab i NV-Jugoslavien. Kalkbjerge. Kviksølvminer. Hovedby: Ljubljana. – **K** kom 1276 til Habsburgerne; 1849–1918 østr. kronland.

kraj (russ: grænseområde), sovj. admin.-område i grænseegn, i øvr. d. s. s. oblast.

krak (ty. *Krach* brag), fallit.

Krak, *Thorvald* (1830–1908), da. officer, stadskonduktør i Kbh. 1858–98, udg. fra 1862 vejviser over Kbh.

¹Kraka, iflg. sagnet Regner Lodbrogs anden hustru, også kaldet Aslog.

Krakatau [-¹ta:u:], vulkanø i Soendastrædet kendt fra stort udbrud 1883. Efter en sommers mindre vulkanske virksomhed indtrådte 27. 8. en eksplosion, idet øen revnede. Dens areal mindskedes fra 33,5 til 15,3 km². En 30 m h. bølge ødelagde omliggende kyster, og ca. 40 000 mennesker omkom. Lufttrykket fra eksplosionen kunne måles Jorden over. Askebestanddele førtes over hele Jorden i 60–70 km højde og forårsagede en kraftig aftenrøde i efteråret. Senere udbrud 23. 1. 1928.

¹Krakau, ty. navn på Kraków i Polen.

krake¹le¦ret (fr. *craquelé* af *craquer* at revne) kaldes en keramikglasur, når den viser et net af fine revner. Krakelering forekommer ved glasurens og massens forsk. sammentrækning under brændingen.

kra¹ki¹lsk (ty., af holl. *kra¹keel* kiv), trættekær.

krakmandel (ty. *Krach* brag), frøet af en varietet af mandeltræet. I modsætning til stenen hos alm. mandler er denne hos k så tynd, at den kan knækkes med fingrene, og derfor fjernes den ikke ved høsten.

krakning, d. s. s. cracking.

Kraków [¹krakuf], ty. ¹*Krakau,* by i S-Polen ved Wisła; 300 000 indb. (1946). Handelsby og jernbanecentrum med jern

Kraków. Torvet, t. v. Mariakirken.

og tekstilindustri. Vigtigt po. kulturcentrum med univ. (grl. 1364) og mange middelalderbygn., bl. a. kongeslottet Wawel (s. d.) og berømt domkirke. Polens residensby 1320–1609. 1795–1815 østr., 1815–46 hovedstad i republikken **K**; 1846–1918 østr., derefter po. Besat af tyskerne 6. 9. 1939–19. 1. 1945.

krakowiak [-¹kɔvjak] (efter *Kraków*), po. nationaldans i 2/4 takt.

Kraks Blå Bog, da. biogr. håndbog, udg. årligt siden 1910, indeholder (1949) oplysninger om 6066 kendte da. mænd og kvinder med angivelse af data, hverv, evt. litt. arbejder samt adresse.

Kraks Vejviser, udg. siden 1862 af Th. Krak. Han overtog en beskeden og ufuldkommen Kbh.-s vejviser, der i 1770 var påbegyndt af agent Hans Holck (1726–83) og skabte en nøjagtig og omfattende adressebog og handelskalender for hele landet. 1910–23 udg. af sønnen, læge Ove K. (1862–1923), der fra 1910 også udsendte **K**-s Blå Bog. Efter hans død overgik foretagendet til Kraks Legat, et fond med samfundsnyttigt formål.

Krama¹torsk, by i Ukraine N f. Stalino i Donbass; 93 000 indb. (1939). Højovne; maskinindustri.

kram¹bambuli, brændevin fremst. ved destillation af urter og krydderier.

Kramer [¹kra:-], *Josef* (1908–46), ty. nazist, deltog i ledelsen af koncentrationslejrene Auschwitz og Belsen; dømt for massemord, udvælgelse af ofre til gaskamre, mishandling af fanger. Hængt dec. 1946.

¹Kramers [kra:-], *Hans A.* (f. 1894), holl. fysiker. Medarb. ved Bohrs institut i Kbh. 1919–26. Prof. i Utrecht 1926–34, i Leiden fra 1934. Vigtige arbejder over kvanteteoriens anv. på atombygningen. Skrev s. m. H. Holst *Bohrs Atomteori.*

Kramfors [¹kra:m-], sv. købstad (1947) i Ångermanland; 14 000 indb. (1949).

Kram¹nitse, Rødbys tidl. udhavn, på S-Lolland, ved **K** Gab, der er det tidl. indløb til Rødby Fjord.

Kramp, *Paul* Lassenius (f. 1887), da. zoolog. Bestyrer af Zool. Mus., 2. afd. Arbejder over gopler.

¹krampe (beslægtet med krum), sygelig, uvilkårlig sammentrækning af muskler. Ved epilepsi kommer der **k** af alle legemets muskler, ledsaget af bevidstløshed. Ved stivkrampe er der smertefuld **k** i de fleste muskler, uden bevidstløshed, det samme gælder strykninforgiftning; også andre giftstoffer kan fremkalde **k**. Lokalt kan der af delvis ukendte årsager optræde **k** i læggene. Hos børn kan pludselig feber udløse **k**. Ved hysteri har **k** karakter af en stærk rysten. Man sondrer ml. tonisk **k**, hvor der er vedvarende stivhed af musklerne og klonisk **k**, hvor der er stødvise trækninger.

krampe (beslægtet med krum), rundjernsbøjle m. tilspidsede ender til inddrivning i træ.

krampebehandling anv. over for visse sindslidelser, bl. a. ved behandling med cardiazol og elektrochok.

¹kram'sfugle (fra ty., egl: enebærfugle), fællesbetegn. for forsk. drosselarter.

kra¹n (mnty. *kran(e)* trane), maskine til lodret og vandret flytning af byrder v.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

hj. af hejse- og køremaskineri, der i reglen drives af elektromotorer; svingk har en drejelig arm, en udligger, der kan

100 tons svingkran.

drejes om en søjle, el. hele maskineriet kan drejes på en vogn el. bevægelig portal; løbek har en løbevogn m. maskineri, som løber på en kranbro, der kører på et spor; brok har en bro m. el. uden udligger, som kører på skinner og bærer en

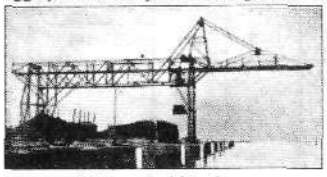

1,5 tons beddingskran.

løbevogn el. en kørende svingk. Af k til meget store byrder kan nævnes kulk, beddingk og hammerk.

kranbro, en fast el. bevægelig bro m. skinner, hvorpå en kran kan køre.

kraniebrud, brud på hjernekassen s. flg. af ulykker, vold el. lign., medfører ofte læsioner af hjernen el. blødninger, der trykker på denne. På gr. af den ledsagende hjernerystelse er der ofte midlertidigt tab af hjernefunktioner. Farligst er brud gnm. kraniets bund (basisfraktur), der kan kompliceres af infektion. Symptom ved basisfraktur er blødning fra ørerne el. næsen el. blodansamling omkr. øjnene.

kranio- (gr. *kranion* hjerneskal), vedr. kranium, kranie-. Se også *cranio-*.

kranio'klast (*kranio-* + *-klast*), tang til sammentrykning og fremtrækning af fosterets hoved.

kraniolo'gi' (*kranio-* + *-logi*), læren om kraniets form, særlig om variationerne i volumen, form og proportioner.

kranioto'mi' (*kranio-* + *-tomi*), d. s. s. trepanation.

'kra'nium (gr.-lat.), hoved, hjerneskal.

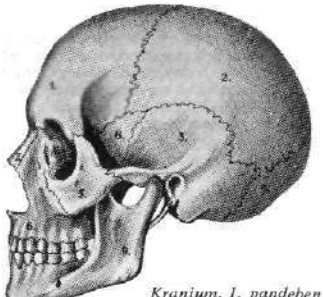

Kranium. 1. pandeben, 2. isseben, 3. tindinge-ben, 4. nakkeben, 5. kindben, 6. overkæbeben, 7. næseben, 8. kileben, 9. underkæbeben.

Kranjčević ['kranjʧevitj], *Silvije Strahimir* (1865–1908), den største kroat. lyriker i moderne tid, symboliker.

kran'k (eng. *crank* krumtap), pedalaksens leje på et cykelstel; k-aksel, d. s. s. pedalaksel.

krans el. *kransgesims*, i arkit. efter klassisk mønster taggesimsen, bestående af udspringende hængeplade (geison) m. drypkant og derover karnisprofileret tagrende (sima).

kransarterier (*arteriæ coronariæ*), de pulsårer, der forsyner hjertets muskulatur.

kransnålalger (*Cha'raceæ*), isoleret stående plantegruppe, måske nærmest grønalgerne. Oprette skud besatte med kransstillede grene. Mange arter alm. i Danm., i fersk- og brakvand.

Krantz [-ts], *Albert* (1445–1517), kannik i Hamburg, som skrev en række værker om N-Tyskl.s hist.; kilde for Huitfeldt.

krap (holl.), kraprod, den rensede rod af krapplanten. Tidl. meget anv. til krapfarvning (rødt), men er nu helt fortrængt af det syntetisk fremstillede krapfarvestof (alizarin).

krap (holl: snæver), *søv.*, kort (drejning); k sø, sø med kort, dyb afstand ml. bølgetoppene.

kraplak, den på det bejdsede tøj v. hj. af krap udskilte røde farvelak.

Kra'potkin, urigtig navneform for Kropotkin.

krapplanten ('*Rubia tinc'torum*), art af krapfam. Rod og rodstokke anv. tidl. til fremstilling af rødt farvestof; jfr. krap.

kra'py'l (fr. af lat. *crapula* rus), pak, udskud.

'Kra'rup, *Carl Emil* (1872–1909), da. elektrotekniker. Opfinder af forbedret type telefonkabel (Krarup-kabel).

Krarup, Frederik Christian (1852–1931), da. præst, sin tids førende teol. tænker, påvirket af Kant og Ritschl, men selvstændig i sine synspunkter. K har bl. a. givet en fremstilling af hele den systematiske teologi ved *Religionsfilosofi* (1905), *Livsforståelse* (1915, dogmatik) og *Livsførelse* (1918, etik).

Krarup, *Niels Bygum* (1802–65), da. landmand; forpagtede 1835 Frijsendal ved Hammel, hvor han oprettede den første landbrugsskole i Danm.

Krarup Nielsen, *Aage* (f. 1891), da. forfatter og læge. Med *En Hvalfangerfærd* (1922) og talr. senere rejsebøger bidraget afgørende til denne genres store publikumsyndest. *I Doktorbåd og Karriol* (1929), *Perler og Palmer* (1931), *Sol over Mexico* (1937).

Krasicki [kra'sitski], *Ignacy* (1735–1801), po. forfatter, fremragende repr. for den po. oplysningstidsalder, fritænkersk biskop, ven af Fred. 2., skrev ypperlige fabler og satirer, tendensromaner og komedier og ironiserede i sin *Monachomachia* over po. klostervæsen.

'Krasin, *Leonid* B. (1870–1926), sovj. diplomat. Revolutionær, 1918 folkekommissær f. hærens forplejn., derefter f. udenrigshandel, 1923 form. f. det økon. råd. Ambassadør i Paris 1924 og London 1925.

Krasiński [-'sinjski], *Zygmunt* (1812–59), po. forfatter; romantiker. Skrev under indtryk af det po. oprør 1830 og den eng. arbejderbevægelse sit filos.-fantast. skuespil *Den Uguddommelige Komedie* (1835; da. 1925), hvis tema er kampen ml. individualisme og kollektivisme. I *Irydion* (1836), som er henlagt til Rom, er handlingen behersket af mystisk tankegang. (Portræt).

'Krasnaja Zvezda [zvi'zda] (russ: den røde stjerne), russ. dagblad, centralorgan for Sovjetunionens forsvarsministerium; udk. siden 1924.

Krasno'dar, til 1920 *Jekaterinodar*, by i RSFSR, Sovj., S f. Rostov, ved Kaukasus N-flod og floden Kuban; 204 000 indb. (1939); jernbanecentrum for vigtig landbrugsegn. Fødevareindustri. Grl. 1794 af Katarina 2. Besat af tyskerne 9. 8. 1942–12. 2. 1943.

Krasnogvar'dejsk, 1922–44 navn på byen Gattjina, Sovj.

Krasno'jarsk [-na-], by i RSFSR, Sovj., i Sibirien, hvor den transsib. bane krydser Jenisej; 190 000 indb. (1939). Træ-, papir-, konserves-, mel- o. a. industri.

Krasnov [-'nɔf], *Pjotr* (1869–1946), russ. modrevolutionær general, skrev som emigrant den opsigtvækkende roman *Fra Tsarørnen til den Røde Fane* (1921). Henrettet for landsforræderi.

Krasnovodsk [-na'vɔtsk], by i Turkmenistan, Sovj., ved Kaspihavet; 30 000 indb. (1939). Havneby, overfart til Baku.

Krastrup, tidl. hovedgård Ø f. Løgstør,

O. Krag.

Zygmunt Krasiński.

engang under Vitskøl Kloster. Hovedbygn. fra 18. årh.; fredet i kl. B.

Kraszewski [kra'ʃeski], *Józef Ignacy* (1812–87), po. forfatter; skrev i alle genrer, men gjorde sig især bekendt som romanforf. Trods svingende polit. standpunkter vendte han sig dog i sine sociale romaner imod adel og gejstlighed og talte bøndernes og jødernes sag. Skildrede Polens hist. i 28 romaner. Efter oprøret 1863 levede han i udlandet.

-kra't (gr. *krátos* magt), endelse, der betegner en tilhænger af et vist herredømme el. en vis regeringsform.

krater (gr. *kratér* blandingskar), 1) udbrudsåbningen for vulkaner, oftest tragtformig med flydende lava i bunden; 2) stor tohanket kumme til blanding af vin m. vand.

kratersø, sø beliggende i en vulkans krater. Eks. er Albanersøen, Nemi-søen o. a. ital. søer samt maarerne i Eifel.

-kra'ti' (gr. *krátos* magt), -vælde, -styre.

Kra'tinos, gr. komediedigter fra midten af 5. årh. f. Kr. Hans komedier er kun fragmentarisk overleveret.

krato'ge'ne (gr. *krátos* styrke + *orogen*), kaldes i *geol.* fastlandsblokke, der er stabiliserede; mods. orogene.

krato'sta't (gr. *krátos* magt + *-stat*), af la Cour i Askov opfundet differensregulator til hastighedsregulering af vindmotorer.

Kratzenstein-Stub, *Christian Gottlieb* (1783–1816), da. maler; motiver fra antikken og Ossian; betydeligst som portrætmaler.

krau'rosis (gr. *kraûros* tør + *-osis*), kronisk hud- el. slimhindeforandring, tør og kløende.

Kraus, *Joseph Martin* (1756–92), sv. komponist, f. v. Mainz. 1778 kapelmester ved teatret i Sthlm., 1788 hofkapelmester. Komp. operaer, symfonier m. v.

Krause, *Emil* (1871–1945), da. folkelivs- og portrætmaler; mest kendt som raderer; bl. a. skildringer fra det gl. Kbh.

Krauss, *Clemens* (f. 1893), østr. dirigent, 1922 ved statsoperaen i Wien, direktør for samme 1929, 1937 chef for statsoperaen i München, efter 2. Verdenskrig igen i Wien.

Krauss, *Werner* (f. 1884), ty. skuespiller. Det reinhardtske teaters største kunstner. Også i ty. film (siden 1915) har K hævdet sig som en af de største, bl. a. i »Dr. Caligari« (1919) og »Jøden Süss« (1934), helt gennemsyret af jødehad. Efter 2. Verdenskrig blev det ham en tid lang forbudt at optræde i Tyskl.

kra'val' (ty., af fr. *charivalli* = *charivari* hujen og skrigen), urolighed, optøjer.

kra'vat (fr. *cravate*, omdannelse af *croate* kroatisk), egl. kroatisk soldaterhalsbind. Ældre navn for halsbind. I slutn. af 19. årh. et stort færdigbundet sløjfeslips.

kraveben, d. s. s. nøgleben.

kravebjørn ('*Ursus tor'quatus*), forholds-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Kredit- og hypotekforeninger pr. 31. 3. 1947.

		Stiftelsesår	Hjemsted	Antal lån	Hovedstol	Restgæld	
						landejend.	andre ejend.
	Kreditforeninger (1. prioritetslån)			1000 stk.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.
1	Husejernes Kreditkasse	1797	København	5	340	»	327
2	Østifternes Kreditforening	1851	do.	114	2162	230	1721
3	Jydsk Landkreditforening	1851	Viborg	49	1050	992	»
4	Fyens Kreditforening	1860	Odense	20	298	101	181
5	Vest- og Sønderjydsk Kreditforening	1860	Ringkøbing	26	417	364	»
6	Østifternes Land-Creditkasse	1866	København	22	448	416	»
7	Ny Jydsk Kjøbstad-Creditforening	1871	Århus	33	650	»	608
8	Østifternes Husmandskreditforening	1880	København	44	166	34	112
9	Jydsk Husmandskreditforening	1880	Ålborg	112	497	178	263
10	Københavns Kreditforening*)	1882	København	8	443	»	405
11	Kreditforeningen af Grundejere på Landet i Jylland	1893	Herning	24	245	»	227
12	Industrielle Kreditforening	1898	København	1	40	»	33
13	Sønderjyllands Kreditforening	1920	Haderslev	12	203	170	21
	Tilsammen			470	6959	2485	3898
	Kreditforeningen af Kommuner i Danm.*)	1899	København	2	231	165	
	Hypotekforeninger (2. prioritetslån)						
1	Københavns Hypotekforening	1895	København	15	178	»	151
2	Ålborg Hypotekforening	1895	Ålborg	1	18	»	14
3	Jydsk Hypotekforening	1899	Århus	19	159	»	129
4	Østifternes Hypotekforening	1901	København	18	96	»	82
5	Grundejernes Hypotekforening	1905	do.	6	101	»	95
6	Østifternes Land-Hypotekforening	1906	do.	7	36	31	»
7	Ny Jydsk Land-Hypotekforening**)	1906	Århus	7	31	25	»
8	Husmandshypotekforeningen for Danmark	1906	København	4	8	7	»
	Tilsammen			77	627	63	471

*) pr. ult. 1946. **) rekonstrueret 1938.

vis lille landbjørn. Forlængede nakkehår, sort m. hvid strubeplet. Centralasien.

kravebukke (*Sa'perda*), fællesbetegn. for poppelbuk, aspebuk o. a. træbukke.

kra'vel'bygget (samme ord som karavel) kaldes et fartøj, hvis klædningsplanker

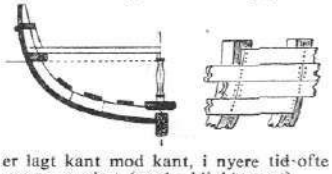

er lagt kant mod kant, i nyere tid ofte sammensvejset (mods. klinkbygget).

kraveparadisfugle (*Lopho'rina*), karakteristiske ved stor fjerkrave i nakken og på struben.

kravetrappe (*Chlamy'dotis undu'lata*), *zool.*, sydvesteur. trappeart. Sjælden gæst i Danm.

kraveøgle (*Chlamydo'saurus 'kingii*), austr., indtil 1 m l. øgle, kravelign. hudfold om halsen.

Kravtjenko ['kraftʃinka], *Viktor* (f. 1905), sovj. politiker, ingeniør, skribent. Til USA 1943 som medl. af den sovj. indkøbskomité, flygtede fra denne og rettede i bogen *I Chose Freedom* (1946; da. *Jeg Valgte Friheden* 1947) voldsomme angreb mod Sovj. Amer. statsborger. I 1948 beskyldte det fr. tidsskrift »Les lettres françaises« **K** for ikke at have skrevet sin bog selv, hvilket førte til en stor proces i Paris 1949; ved underretten tilkendtes **K** 4. 4. 1949 150 000 fr. i erstatning.

krea'ti'n (gr. *kréas* kød), alifatisk guanidinderivat, som findes i kødekstrakt. Kan afvandes til kreatinin.

kreati'ni'n, heterocyklisk forb. dannet v. afvanding af kreatin. Kan let genomdannes til dette. Findes i urin.

krea'tu'rer (lat. *creatura* skabning), fællesbetegn. f. alle slags husdyr, især hornkvæg.

kreaturmærkning til identificering af de enkelte dyr kan foretages ved øreklip (ill.) efter et bestemt system, påsætning af metaløremærker, indbrænding af nr. i hornene el. indætsning af nr. i huden.

kreaturmål, båndmål beregnet til måling af kreaturers brystomfang. Undertiden har **k** påtrykt vægt, idet et voksent stykke kvæg med harmonisk bygning og i norm. foderstand anslås til 500 kg, når brystomfanget er 180 cm. For hver cm + el. ÷ tillægges el. fradrages da 8 kg.

Kreatursalgsforening, Danske Landbrugeres (*DLK*) (oprettet 1933) har til formål at centralisere handelen med slagtekreaturer og skaffe medl. tilfredsstillende priser. 36 lokalafd., omsætning (1944) 75,5 mill. kr.

kreaturstyrke, statistisk betegn. for den samlede kreaturbestand angivet i storkreaturer (s. d.).

kreaturtælling foretages i Danm. hvert år midt i juli i samtl. landkommuner s. m. tælling af landbrugsarealets benyttelse m. v. Materialet bearbejdes og offentliggøres af Statistisk Departement. På grundlag af tællinger i ½ af landets kommuner beregnes kreaturbestanden yderligere med kortere mellemrum, for svinenes vedk. sål. ca. hver 6. uge.

kreaturvask mod utøj kan foretages med arsenikopløsning (kun under dyrlægetilsyn). Bedre er den ganske ufarlige pudring med DDT-midler.

krebs, d. s. s. flodkrebs.

Krebs, *Carl* (f. 1889), da. læge og forfatter. Da. Røde-Kors-delegeret i Rusl. 1914–19. Eksped. til Centralasien 1919–20 og 1923. Bosat i Mongoliet til 1937. Udg. *En Dansker i Mongoliet* (1937).

Krebs, *Carl* (f. 1892), da. læge, chef for røntgenafd. v. Århus Kommunehosp. og f. Radiumstationen f. Jyll. 1943 prof. i radiologi v. Århus Univ.

Krebs, *Nathalie* (f. 1895), da. keramiker. Hendes stentøj (Saxbo-keramik) udmærker sig ved sine særprægede smukke former og farver og især ved sin silkeagtige glasur.

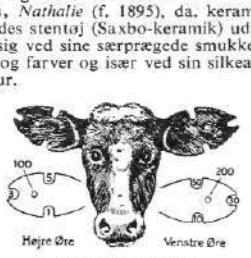

Kreaturmærkning.

krebsdyr (*Cru'stacea*), klasse af leddyr. Hudskelettet mere el. mindre forkalket. 2 par følehorn, 1 par kindbakker og 2 par kæber; de forreste 3 par kropben ofte i ernæringens tjeneste. Mange **k** er dækket af et skjold, en stor forkalket hudfold, der udspringer fra hovedets bagside. Øjnene, der ofte er stilkede, er sammensatte, desuden kan forekomme pandeøje. Ligevægtsorganer i 2. par følehorn el. spidsen af halen. Hos en del **k** findes gæller ved grunden af lemmerne; hos nogle **k** findes et egl. blodkarsystem, hos andre kun et pulserende hjerte. Hjertet ligger på rygsiden, nervesystemet på bugsiden. Som nyre fungerer antennekirtlen i 2. par følehorn el. skalkirtlen ved 2. par kæber. De fleste **k** er særkønnede. Gennemløber hyppigt en forvandling, idet der ud afægget kommer en uleddet, såk. naupliuslarve m. kun 3 par lemmer. Larverne er som oftest fritsvømmende. Hos nogle **k** foregår udviklingen dog i en rugepose. **k** er overvejende havdyr, nogle findes i ferskvand og nogle få (bænkebidere, landkrabber) på landjorden. De fleste er fritsvømmende el. kravler frit på bunden, nogle er gravende, enkelte (langhalse, rurer) er fastsiddende, en del er snyltere.

krebseklo (*Strati'otes*), slægt af frøbidfam. med 1 art S. aloides, en svømmende urt med rosetstillede, linieformede blade og hvide blomster. Særbo. Næsten udelukkende hunplanter i Danm., hist og her i tørvegrave.

Krebseklo.

Krebsen (*Cancer*), stjernebillede på den nordl. stjernehimmel.

krebsepest, smitsom sygdom, der har medført, at flodkrebsene i mange egne af Eur. er næsten uddøde. Fremkaldes dels af en bakterie, dels af en skimmelsvamp.

krebsesten, kalkdannelser der før hudskiftet dannes på siderne af maven hos krebs. **k** tjener til den nye skals hærdning.

krebseøjne, d. s. s. paternosterærter.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kre'den's(bord), langt bord el. skab, hvorpå i Renæssancetiden drikkekarrene anbragtes; skænk.

kre'den'se (ital. *credenza* tro, tillid), smage på vinen før sin gæst for at vise, at den ikke er forgiftet.

kredit ['kre:-] (lat. *credit* han betror), en kontos højre side, hvor noteres, hvad vedk. konto(-indehaver) giver til, og således har til gode hos den bogførende; kredi'te're, godskrive, bogføre i **k.**

kre'dit (lat. *creditum* betroet) foreligger ved enhver økon. transaktion, hvor ydelse og modydelse er adskilt ved tid. Man skelner ml. forbrugs-**k** (f. eks. v. afbetalingshandel og v. detailkøb på konto) og den samfundsmæssigt langt vigtigere produktions-**k** til investering i produktive formål. **k,** som i erhvervslivet oftest ydes gnm. **k**-institutter (bank, sparekasse, kreditforen. m. m.) har talr. former efter lånets varighed og sikkerhed m. m. I alm. ydes **k** i penge. Betalingen for k-ydelse kaldes rente el. lånerente, tilbagebetalingen afdrag el. amortisation.

kre'ditbevis, statsgældsbevis, sædv. kortfristet (da ofte kaldet skatkammerveksel).

kre'ditforening, forening af låntagere m. det formål at skaffe sig lån på grundlag af deres kollektive, solidariske ansvar. Lånet, for hvilket modtageren afgiver en panteobligation til foreningen, ydes af denne i form af foreningens kasseobligationer, der kan sælges til en pris (kurs), som afhænger af rentefod m. m. Låntagerne skal hver termin til foreningen betale et fast beløb for forrentn. og afdrag (samt bidrag til admin. og reservefond). Kasseobl.s tilbagebetaling sker ved, at der hver termin udtrækkes et beløb svar. til de indkomne afdrag. Lånene ydes som 1. prioritet inden for højst $^{3}/_{5}$ af pantets værdi. – Den første **k** blev grl. i Preussen 1770, den første da. egl. **k** i 1851, efter at en lov 1850 havde fritaget for dobbelt stempelafgift (ɔ: af både panteobl. og kasseobl.) og tilladt udst. af kasseobl. lydende på ihændehaveren, hvorved deres cirkulation lettedes. **K** af Kommuner i Danm. (opr. 1899) har kun kommuner som låntagere. En særstilling indtager endv. Husejernes Kreditkasse (opr. 1797), hvor långiverne bestyrer kassen og vælger administratoren. Ved lov 1936 er givet ensartede regler for **k.** De står under tilsyn af Indenrigsmin., og nye **k** kan kun oprettes ved lov. Omfanget af **k**-s (og hypotekforeningernes) virksomhed 1946 fremgår af oversigten; af det saml. restgældbeløb var ca. 40% udlånt i landejendomme, resten især i boligbyggeri. For at formidle eksporten af k-obligationer oprettede staten 1906 Kongeriget Danmarks Hypotekbank, som opkøber **k**-obl. m. m. og på grundlag heraf udsteder hypotekbankobl. (Tabel sp. 2518–20).

kre'ditforsikring, forsikr. mod tab på en gældsfordring ved debitors insolvens.

kredi'ti'v el. *akkreditiv,* 1) fuldmagt fra en fyrstelig person el. en autoritet; 2) anvisning til at disponere over et beløb hos trediemand (udstederen akkrediterer modtageren hos denne).

kre'ditkonsignation, konsignation med ejendomsforbehold.

kre'ditomsætningsmidler, fordringer der er i alm. cirkulation til afgørelse af betalinger; i vore dage indløselige banksedler samt checks.

kre'ditoplag, det forhold, at importører får toldbelagte varer udleveret til fri rådighed, idet tolden krediteres, indtil varen er videresolgt.

'kre'ditor (lat: den som betror), fordringshaver, den, som er berettiget i henh. til et skyldforhold.

kre'ditsalg, salg, hvor købesummen helt el. delvis skal erlægges senere end på det tidspunkt, da ejendomsretten til varen overgår t. køber. Sælger har kun en alm. fordring og kan i tilf. af købers fallit ikke kræve varen tilbage.

kre'ditåbning, tilsagn om kredit; også benævnt: at stille rembours.

kredslæge, siden 1915 betegn. for statens civile embedslæger med hygiejniske opgaver inden for sit embedsområde.

kredsløb, se blodets kredsløb.

kredsmandat. If. Lov af 9. 6. 1948 om Valg til Rigsdagen vælges af Folketingets 151 medl. de 2 på Færøerne, 105 i 23 amts- og storkredse – disse 105 kaldes **k** – og derudover 44 på tillægsmandater. **k** fordeles efter partiernes stemmetal ved en forholdstalsmetode for hver kreds; dog skal et partis evt. overskydende antal **k** i forh. t. dets saml. stemmetal afgives ved den endelige mandatberegn. for hele landet.

kre'e're (lat. *creare* skabe), danne; udvælge, udnævne; fremføre første gang.

Krefeld ['kre:fælt], ty. by ved vestl. Rhinbred, Nordrhein-Westfalen; 149 000 indb. (1946). Fremstill. silke- og fløjlsvarer, maskiner m. v., stor levnedsmiddelindustri. – Ca. 50% ødelagt under 2. Verdenskrig.

Kregme ['kraimə], tidl. stavet *Kregome,* stationsby (*Hillerød–Frederiksværk*) SØ f. Frederiksværk; 489 indb. (1945).

'Kreisler, *Fritz* (f. 1875), østr. violinvirtuos og komponist. Deb. 1887 i Paris. Har komp. en del ierefaldende småstykker (*Caprice Viennois, Tambourin Chinois, Schön Rosmarin* m. v.). Offentliggjorde 1935, at en række værker, som han havde udg. som klassiske, var af ham selv. 1943 amer. statsborger (Portræt sp. 2525).

kremation (lat.), ligbrænding.

krema'to'rium (lat.), ligbrændingsanstalt.

Krementjug [-'tʃuk], by i Ukraine, ved Dnjepr neden for Kijev; 90 000 indb. (1939). Flodhavn, industri. Ved **K** brød tyskerne sept. 1941 over Dnjeprlinien.

Kreml, betegn. for citadellet i fl. gl. russ. byer (f. eks. Novgorod, Kazan). Mest kendt er **K** i Moskva, grl. 1147. Efterhånden som Moskva voksede og blev

Det Store Palads i Kreml.

Rusl.s hovedstad, udvidedes **K,** som nu omgives af en omkr. 2 km l. mur med 19 tårne fra 1485–95. Muren omslutter talr. kirker, klostre og paladser fra forsk. tider, ældst kirken »Spas na bo'ru« (Vor Frelser i Skoven) fra 1330. Af andre kirker nævnes »Us'penskij so'bor« (Himmelfartskatedralen) fra 1467–79, tsarernes kroningskirke, og »Ar'hangelskij so-'bor« (Ærkeengle-katedralen) fra 1505–09, gravplads for tsarerne indtil Peter d. Store. **K,** der siden 1918 er sovjetregeringens sæde, indeholder flere museer af stor bet., f. eks. »Oru'zjejnaja pa'lata« (Udstyrskammeret) med saml. af tsarhoffets inventar, smykker osv.

Krems, by ved Donau, i Niederösterreich; 28 000 indb. (1946). Vinavl m. v.

'krem'serhvidt (efter den østr. by *Krems*), d. s. s. blyhvidt.

Kremsier ['kre:mzi:r], ty. navn på Kroměříž, Čechoslov.

Krenchel ['krɛŋ'kəl], *Ejnar* (f. 1891), da. overretssagfører. Drev en tid antimilitaristisk agitation; beg. sept. 1943 radioagitation mod sabotagen og modstandsbevægelsen, appellerede særlig til bondestanden, grl. Dansk Sabotage-Værn. Rettede samtidig kritik mod Schalburgkorpset, i strid m. Martinsen. Okt. 1947 8 års fængsel for hjælp t. Tyskl., løsladt maj 1949.

Křenek ['krʃənæk], *Ernst* (f. 1900), čech. modernistisk komponist. 1938 til USA. Gjorde sig 1927 internat. bemærket med operaen *Jonny spielt auf* (Kbh. 1930). Endv. symfonier, koncerter, korværker o. a.

krene'le're mur (fr. *crénelé,* af *créneau* skydeskår), mur, foroven udtakket i tinder og skydeskår. Middelalderlig forsvarsforanstaltning.

Krengerup, hovedgård NØ f. Assens; fra 1770 i slægten Rantzaus eje. Hovedbygn. fra 1772–83, fredet i kl. A.

Krenkerup, hovedgård SØ f. Sakskøbing; ejedes 1506–44 af Mogens Gjøe, 1627–42 af Palle Rosenkrantz og fra 1700 af slægten (Haugwitz-Hardenberg-) Reventlow. Grevskab 1815–1924 under navnet Har-

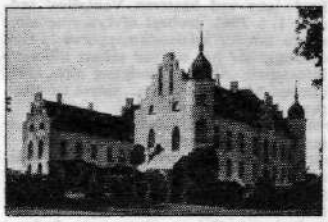

denberg, fra 1938 atter **K.** Bygn.s ældste del fra slutn. af 15. årh., resten fra Mogens Gjøes tid, ombygget 1620 og 1631, fredet i kl. A.

kre'o'l, en i det sp.talende Amer. (sjældent andetsteds) født og bosat person af eur. herkomst.

kreo'li'n, sortbrun, tyktflydende desinfektionsvædske med tjæreagtig lugt; **k** er en emulsion af råkresol i harpikssæbeopløsning.

kreolnegre, ublandede bras. negre, hvis forfædre er de af eur. indførte slaver.

'Kreon, i gr. sagnhist. konge i Theben, især kendt fra Antigonesagnet.

kreo'so'l (gr. *kréas* kød), benzolderivat, findes i rå kreosot, forsk. med. anv.

kreo'so't (gr. *kréas* kød + gr. *sōzein* bevare), olieagtig vædske med røglugt og smag, der fås af afsyret bøgetrætjære ved fraktioneret destillation; indeholder guajakol og kreosol (homoguajakol); anv. til desinfektion, i med. og til konservering af kød. Som **k** (el. **k**-olie) betegner man også et stenkulstjæredestillat m. kp. 200° –208°. Består af fenol, oksytoluoler (kresoler), kulbrinter m. m. Bruges til træimprægnering, desinfektion o. a. Tidl. anv. i hostemikstur.

krep, anden stavemåde for crêpe.

kre'pe're (ty., af lat. *crepare* knage), revne, sprænges; dø; døje ondt; ærgre.

krepitation (lat. *crepitare* knitre, knage), den knirkende lyd, som kan høres hos patienter med visse lungelidelser, ved lytten til brystets overflade. Af stor diagnostisk betydning.

'Kresilas fra Kydonia (5. årh. f. Kr.), gr. billedhugger. Udførte bl. a. en *amazonefig.* (ill. se amazone) og et *portræt af Perikles.*

kre'soler (orto-, meta-, para-) er oksytoluoler, der udvindes ved fraktioneret destillation af stenkultjærens (mellemoliens) sure bestanddele (rå karbolsyre). **k** tjener til imprægnering af træ, desinfektion, skadedyrmidler, sprængstoffer, garvestoffer etc.; en vigtig anv. er til formstoffer ved kondensation med formalin.

Kre'stjanskaja Gazeta [-ga'zjæta] (russ: bondeavisen), russ. dagblad, grl. 1924, organ for det kommun. partis centralkomité. Oplag ca. 3 mill.

krestoma'ti', anden stavemåde for chrestomati.

'Kreta, gr. *Krētē* ['kriti], gr. ø i Middelhavet S f. Det Græske Øhav; 8166 km²; 442 000 indb. (1938). Hovedstad: Hērākleion (Candia). **K** gennemløbes V–Ø af unge foldebjerge; højeste punkt (Ida) er 2456 m. Klimaet er mildt, subtropisk m. vinterregn; maki er alm. i bjergene, medens det fladere land er dyrket med hvede, vin, oliven, figen, sydfrugter, ris og majs. Landbrug er hovederhverv (eksport), og en stor del af jorden vandes. *Historie.* Forgr. befolkn. skabte fra 4. årtusind f. Kr. højere kultur; blomstring især ca. 1500: rige fund af keramik, statuetter, borganlæg m. vægmaleri (Knōssos; Faistós) (ill. se tavle Ægæisk Kunst). Skriftfund, ikke tydet. Stærk sømagt, handel m. Ægypten, kulturpåvirkn. til øvr. Grækenl. Formentlig erobret af hellener ca. 1400 f. Kr., efter ca. 1100 formentl. dorisk, i 1. årtus. f. Kr. splittet

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

i småstater og mindre fremtrædende. Rom. provins efter 146 f. Kr. Fra 395 e. Kr. til Østrom. Rige, i 9.–10. årh. under saracenerne, venetiansk 1204–1669, derpå tyrk. Efter gentagne oprør i 19. årh. og mislykket gr. krig mod Tyrk. fik **K** 1898 selvstændig stilling ved stormagternes beslutn.; fra 1912–13 til Grækenl. især ved kreteren Venizélos' indsats. 1. 6. 1941 erobret af tyskerne efter svære tab for luftlandetropperne; svære *ødelæggelser her og ved senere allierede* luftangreb. Allieret landgang okt. 1944, i hovedsagen erobret dec., sidste ty. tropper overgav sig maj 1945.

kretacisk [-ˈta'sisk] (lat. *creta* kridt), hørende til kridt(formationen).

krete [ˈkræ:tə] (fr. *crête* bjergkam), i fæstningskunsten kanten mł. to sammenstødende skråninger. Før også brugt om bakkekam.

kretiˈnisme (fr.), sygdom, som findes i visse bjergegne, navnlig i Alperne (Tirol) og Pyrenæerne, og som muligvis hænger sammen med mangel på jod el. a. i drikkevandet, muligvis med en forgiftning i dette. **k**, der viser sig ved åndssvaghed, dværgvækst, rygskævhed, misdannelse af lemmerne, skyldes sandsynl. lidelse i skjoldbruskkirtlen og hypofysen.

ˈkreti og ˈpleti, Davids livvagt, som bestod af kretiske og filistæiske lejetropper; bruges nu = hvem som helst.

ˈkreˈtisk-myˈkeˈnsk kultur, betegn. for den forhist. førgr. kultur i Grækenl. og på Ægæerhavets øer; nu alm. erstattet af den rummeligere og mere neutrale betegn. ægæisk kultur (ill. s. d.).

Kretschmer [ˈkrætʃmər], *Ernst* (f. 1888), ty. psykiater, særlig bekendt for sine arbejder om sammenhæng mł. visse konstitutionstyper og sjælelige fænomener. Grundlæggende værk: *Körperbau und Charakter* (1921).

Kreuger [ˈkry:gər], *Ivar* (1880–1932), sv. finansmand. Grl. 1907 entreprenørfirma **K** & Toll, 1917 Svenska Tändsticks A/B, som i 1920rne beherskede det meste af verdens tændstikfabr., finansierede statslån m. v. Prisfaldet efter 1930 slog **K** ud. 12. 3. 1932 skød **K** sig i Paris; efterflg. undersøgelse viste insolvens og ulovlige finanstransaktioner.

Kreuger, ty. [ˈkrɔygər], *Karl* (f. 1894), amer. kapelmester, f. og udd. i Tyskl. 1943 kapelmester ved Detroit Symphony Orchestra.

Kreuger [ˈkrø:gər], *Nils* (1858–1930), sv. maler, fremtrædende repr. for det moderne, lyriske landskabsmaleri, bl. a. kompositioner m. heste og køer; anv. ofte en ejendommelig sort-pointilistisk teknik.

Kreuger [ˈkry:gər], *Torsten* (f. 1884), sv. forretningsm., broder til Ivar **K**, knyttet til dennes foretagender (Polen). Fra 1937 admin. direktør f. Stockholmstidningens A/B og Aftonbladets A/B, der under 2. Verdenskrig indtog imødekommende holdn. mod Tyskl.

Kreutzberg [ˈkrɔytsbærk], *Harald* (f. 1902), ty. karakterdanser, opr. tegner. Elev af *Mary Wigmann.*

Kreutzer [ˈkrɔytsər], *Konradin* (1780–1849), ty. kapelmester bl. a. i Wien. Komp. operaer, heriml. *Das Nachtlager in Granada, Der Verschwender* og *Libussa* (Kbh. 1824).

Kreutzer [krɔˈdzæ:r], *Rodolphe* (1766–1831), fr. violinist og komponist. Traf 1798 i Wien Beethoven, der tilegnede ham sin violinsonate op. 47 i A, kaldet **K**-Sonaten. Hans etuder anv. stadig til undervisning.

Kreutzersonaten (da. [ˈkrɔiˈtsər-]), 1) violinsonate af Beethoven, opus 47; tilegnet Rodolphe Kreutzer; 2) novelle af *Lev Tolstoj (1889, da. 1909), hvori* **K** 1) indgår som motiv.

Kreuzer [ˈkrɔytsər] (ty. *Kreuz* kors), lille sølvmønt, først præget i Tirol i 13. årh. Navnet efter forsidens kors. Til 1875 skillemønt i Sydtyskland, til 1900 i Østr.

Kreuznach, Bad [ba:t ˈkrɔytsnaˈl], ty. kursted i Nahes Dal, Rheinland-Pfalz; 30 000 indb. (1939). Ca. 50 % ødelagt under 2. Verdenskrig.

kriˈdeˈre, grundere med en kridtmasse.

kriˈdeˈret papir, papir, der på den ene

Fritz Kreisler.

A. F. Krieger.

el. begge sider er dækket med et »kridt«-lag (kaolin, gips) og herved får en glat overflade, der gør det egnet til kunsttryk.

kridt (lat. *creta* kridt), 1) *mineral.*, hvid, løs, finkornet kalkbjergart bestående af kokkolitter, foraminiferer og kalkslam; 2) *geol.*, den øverste mesozoiske formation. Floraen i ældre **k** omtr. som i jura, senere overvejende tokimbladede. Faunaen: foraminiferer vigtige, echinider, bryozoer, muslinger (rudister, inoceramus o. m. a.), snegle, ammonitter, nautiler og belemnitter. Benfisk, forsk. krybdyr (hval-, flyve-, kæmpe- og slangeøgler), tandfugle, primitive pattedyr. **k** deles mest i 6 etager: neokom (nederst), gault, cenoman, turon, senon og danien. I Mł.-Eur. nederste **k** limnisk (såk. wealden), ellers mest marin (kalksten, kridt, sandsten). I Danm. skrivekridt fra senon, limsten m. m. fra danien; i Grønl. såvel marine som limniske lag. I N-Amer. er **k** vidt udbredt, Ø f. Rocky Mountains laramieformationen fra yngste **k** med talr. dinosaurer.

kridthus, en lille cylindrisk beholder, ofte med drevet arbejde i messing, sjældnere i sølv, delt i to rum. Der gemtes penge i det ene, kridt til regnskabsføring, erindringsgenstande o. l. i det andet. Deraf talemåden at være i **k** hos en, d. v. s. være i ens erindring, gunst.

ˈkridtlomˈ, da. navn for Hesperornis.

kridtpiber, piber, fremstillet af fint og rent sand og kalkfrit pibeler, der brændes hvid og porøs.

kridtsten, de af limsten fra Stevns dannede bygningssten.

Krieger [ˈkri'ər], Andreas Frederik (1817–93), da. politiker. Jur. prof. 1845–55, nat.lib. medl. af grundlovgiv. rigsforsaml. 1848–49; *gentagne valgnederlag* over for Bondevenner. Nøje knyttet til Hall og Andræ; indenrigsmin. 1856–58, gennemførte næringslov 1857; finansmin. 1858–59, indenrigsmin. 1859. Fra 1860 højesteretsassessor. Gik 1863 stærkt ind for Halls politik; da. delegeret ved Londonkonferencen 1864, evnede ikke at føre da. synspunkt igennem over for stormagterne. Landstingsmand 1863–90, justitsmin. 1870–72, finansmin. 1872–74, gik skarpt mod Venstres krav om folketingsparlamentarisme, fremtvang min.s afgang, da mægling mł. Folketing og Landsting syntes håbløs. Isoleredes under forfatningskampen, modarbejdede forgæves Estrup. **K**-s daghøger (bevaret til 1880, bearbejdet af **K** selv) (udg.) viser bidsk kritik mod de fleste i samtiden. Fra 1860 nøje knyttet til Johanne Luise Heiberg (hendes breve til **K** under udg.). (Portr.).

Krieger, Anthonius (1858–1940), da. embedsmand. Departementschef i Indenrigsmin. 1898–1910, kabinetssekretær hos Fred. 8. og Chr. 10. 1910–36.

Krieger, *Johan Cornelius* (1683–1755), da. arkitekt. Af bevarede hovedværker: *ældste dele af Fredensborg slot, Vartov* og *Ledreborg.* Kyndig slotsgartner.

Kriemhild [ˈkri:mhilt], hovedperson i *»Nibelungenlied«. Var g. m. Siegfried.* I nord. digtn. om Völsungerne kaldes tilsvarende person Gudrun.

krig, en særlig tilstand mł. stater, fremkaldt ved en dertil sigtende erklæring el. ved faktiske handlinger, med den virkning, at væbnet magtanvendelse, beslaglæggelse af privat ejendom samt andre ved krigsretten nærmere bestemte ekstraordinære forholdsregler er lovlige i de pågældende staters indbyrdes forhold. Fremkaldelse af denne tilstand er efter traditionel folkeret tilladt; ved FNs pagt har medlemsstaterne dog givet afkald på enhver magtanvendelse i strid med organisationens formål. Den ved pagten foreskrevne anvendelse af våbenmagt mod en fredsbryder kan næppe antages at fremkalde krigstilstand med dennes sædvanlige retsfølger.

ˈkriˈgen (oldn. *krikr* krumning), *søv.*, krumtømret, der forbinder stævn til køl.

Krig og Fred, russ. *Vojˈna i mir*, roman *af Lev N. Tolstoj, 1864–69.*

krigsartikler, navn fra 16. årh. for mil. lovbog (grundlag for mil. strafferet).

krigsbytte. Efter krigsreglerne kan en hær som **k** tilegne sig fjendtlige offentlige ejendele, der findes på slagmarken, samt i øvrigt også fjendtligt krigsudstyr. Privat ejendom kan ikke tilegnes som **k**, og offentlig fast ejendom kan under fjendtlig besættelse kun beslaglægges til brug, ikke til ejendom.

krigscensur, prøvelse af breve, telegrammer, aviser m. m. i krigstid for at hindre fjenden i at få uønsket viden.

krigsdans, form for *krigskult.*

krigserklæring, *en fra et kompetent* statsorgan udgået erklæring om hidførelse af krigstilstand. **k** er foreskrevet ved en af Haag-konventionerne 1907, men moderne strategi, der lægger vægt på overraskelsesmomentet, har medført, at denne forskrift sjældent bliver iagttaget.

Krigsfangecentral, Røde Kors', et af den internat. Røde Kors komité i Genève i krigstid oprettet bureau til udveksling af oplysninger om krigsfanger mł. de krigsførende parter.

krigsfanger, medlemmer af de væbnede styrker som i krigstid falder i fjendens *hænder. Udførlige regler om deres* behandling er givet i en i Genève 27. 7. 1929 afsluttet konvention.

krigsflag el. *orlogsflag*, i mange lande et fra nationalflaget (handelsflaget) afvigende flag, der udelukkende føres af krigsmarinen. I de skandinaviske lande er **k** nationalflaget med split. (Ill. se flagtavlen).

krigsforbryder, person hørende til en krigsførende parts væbnede styrker, som begår strafbare handlinger i strid med krigens ret. I videre forstand desuden den der er ansvarlig for iværksættelse af ulovlig krig (forbrydelse mod freden), og *for umenneskelige handlinger begået før* el. under en krig (forbrydelser mod menneskeheden). Hjemmel til at straffe ty. krigsforbrydere i snævrere forstand er i Danm. givet ved en lov af 12. 7. 1946. Retsforfølgning mod de større ty. krigsforbrydere, d. v. s. hvis forbrydelser ikke geogr. kan begrænses til et enkelt land, er sket for den ved en overenskomst af 8. 8. 1945 oprettede internat. militærdomstol i Nürnberg, ved hvis dom af 30. 9. og 1. 10. 1946 et antal af Tyskl.s krigsledere blev dødsdømt.

krigsforhør, i ældre da. mil. retspleje den i hver enkelt sag nedsatte, forunder*søgende forhørsret.*

krigsforsikring. Ved sædv. forsikring undtages p. gr. af risikoens uberegnelighed krigsskader, hvorfor det under krige er blevet nødv. at oprette særlige **k**-s-institutter, oftest af el. under støtte fra statsmagten. Hyppigt vil ved **k** de ekstrapræmier (til vedk. alm. forsikring), som krigsrisikoen nødvendiggør, først blive opkrævet efter krigens ophør, når skadernes omfang kendes, og præmien derfor kan beregnes nøjagtigt. **k** har under 1. og 2. Verdenskrig spillet en afgørende rolle, særlig i søforsikr. (kaskoforsikr. af skibe) og brandforsikr. Oversigten sp. 2527–2528 *viser de vigtigste* danske **k**-forbund under og efter 2. Verdenskrig, alle oprettet ved lov – størstedelen i form af gensidige forsikringsforbund.

krigsgas, alm. betegn. for *kemiske kampstoffer.*

krigshunde, hunde brugt i krig til at bringe bud, hjælpe vagter og patruljer og opsnuse sårede og savnede. De bedste **k** fås blandt flg. racer: schäfer, rottweiler, dobermann, riesenschnauzer, aire-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

daleterrier, bokser, grønlandsk spids og skotsk colley.

krigskirurgi, den del af kir., som beskæftiger sig med læsioner opstået under krigshandlinger.

krigskommissær, i Danm. opr. (i 17. årh.) rigsrådets tilsynsførende ved hæren, senere (til 1851) embedsmand, der forestod udskrivningen.

krigskommunismen, det i Sovj. 1918–21 herskende økon. system, gennemført af Lenin for at hindre alm. opløsn. under interventionskrigene og de borgerliges sabotage: staten overtog industrien, landbrugets kornoverskud og al handel, hvilket dog medførte nedgang i industriprod., dyrkningsstrejke og smughandel. Afløstes af Nep.

krigskonjunkturskat, skat af indkomststign. som flg. af højkonjunktur under og efter krig. Har under såvel 1. som 2. Verd.krig været udskrevet i fl. lande, bl. a. Danm. Her pålignedes den under 2. Verdenskrig (1943/44–46/47) i alm. alle personer med indtægtsstign. over 5000 kr. i forh. til årene før krigen, således at fritagelse måtte begæres, hvis indtægtsstign. havde andre årsager (f. eks. arv, avancement, erhvervsskifte). Efter de til 1. 6. 1948 meddelte lempelser har **k** i alt indbragt ca. 200 mill. kr., som er indsat på en særlig konto i nat.banken til nedbringelse af pengemængden.

krigskorrespondent, reporter, der på nært hold følger kamphandlingerne; betragtedes tidl. som nonkombattant, indgår nu oftest i hærene (propaganda- el. informationskompagnier).

krigskult, en i primitiv-antikke kulturer forekommende rel. forudgriben af krigen i form af en rituel dramatisk opførelse, ofte med dans i våben, hvorved man kultisk skaber sejren, før man drager ud for at vinde den praktisk. **k** varetages ofte af bestemte klaner el. præsteskaber.

krigsmaskiner, fællesnavn for oldtidens og middelalderens tunge skyts og særudstyr til fæstningskrig, bl. a. katapult, ballist og blide.

krigsmedaille, mindetegn, der ofte gives alle, der (hæderligt) har deltaget i et felttog el. et enkelt slag.

Krigsministeriet, oprettet 1848, omfatter landkrigsvæsenet; siden 1905 ledet af forsvarsministeren.

krigspsykose, sindssygdom opstået af de med krigen forbundne sjælelige indtryk.

krigsret, 1) indbegrebet af folkerettens regler om krig; 2) domstol til pådømmelse af forbrydelser begået af el. mod medlemmer af et lands væbnede styrker, fortrinsvis i krigstid.

krigsræson (fr. *raison* grund) el. *krigsnødvendighed,* påstanden om, at krigsreglerne må vige, når det af mil. grunde er nødvendigt at overtræde dem for at nå et bestemt mål.

krigsråd, 1) møde, som en mil. fører holder for at høre underførerens mening, når han ikke tør råde på egen hånd; 2) mil. titel.

krigsskadeserstatninger, gæld pålagt den tabende part af sejrherrerne i en krig til erstatn. af forvoldte tab m. v. Efter 1. Verdenskrig pålagdes der Tyskl. en **k** på 132 milliarder guldmark. Forsøgene på at inddrive denne (gnm. bl. a. Dawes- og Young-planerne) mislykkedes og udgjorde et af tidens største økon. problemer. – Efter 2. Verdenskrig bestemtes det ved Potsdam-overenskomsten af 1. 8. 1945, at de Allierede som **k** fra Tyskl. skulle overtage den industrielle udrustning, som ikke var nødv. for Tyskl.s fredsøkon., samt ty. aktiver i udlandet. Ved Paris-overenskomsten af 14. 1. 1946 fastsattes de andele, som hvert enkelt land skulle have af disse ydelser. Danm.s andel fastsattes til 0,25%.

krigsskibstyper. De vigtigste **k** er: slagskibe og slagkrydsere, krydsere (svære og lette), hangarskibe, mineskibe og -fartøjer, torpedofartøjer, undervandsbåde, eskorteskibe, landgangsfartøjer samt hjælpemateriel af forsk. art. (Hertil tavle).

krigsskole, mil. fagskole (i Danm. Officersskolen), der uddanner elever til officerer el. giver officerer en videregående uddannelse.

krigsspil, løsning på kort af en taktisk el. strategisk opgave, alm. af to i **k** deltagende parter.

krigstilstand, det forhold der består ml. krigsførende parter, uanset om krigshandlinger faktisk har fundet sted. Kan desuden betegne en særlig undtagelsestilstand i en stat hvis forsvarsstyrker er sat på krigsfod.

krigsulykkesforsikring, forsikr. mod ulykkestilf. forårsaget af krigsbegivenheder. Alm. **k,** hvortil alle invalideforsikrede betaler bidrag, etableredes 1940 for krigen 1939–45. **k** for søfarende for krigsbegivenheder i alm. eksisterer fra 1936. **k** begrænses af lovene om mil. invaliderente og besættelsestidens ofre.

Krigsvetenskapsakademien, sv. krigsvidenskabeligt selskab, stiftet 1796.

krigsvidenskab, de videnskaber, der danner forudsætningen for kunsten at føre krig.

Krigsvidenskabelige Selskab, Det, stiftet 1871, for at fremme mil. videnskabelighed. Det virker ved foredrag, diskussioner, prisopgaver og udsendelse af »Militært Tidsskrift«.

krikand (1*Anas 1crecca*), lille svømmeand m. grønt spejl. Trækfugl, ret alm. i Danm.

Krim1, russ. *Krym* [kr[m], halvø i RSFSR, Sovj., S f. Ukraine, i Sortehavet; 25 980 km²; 1 127 000 indb. (1939). Mod S de skovklædte Jajla Bjerge, mod N et tørt steppeland. Langs S-kysten (subtrop. vegetation) mange badesteder (bl. a. Jalta og Livadija). På SV-spidsen fæstn. Sevastopol. Hovedby: Simferopol. Udover korn dyrkes vin, tobak, majs og bomuld. – *Historie.* I oldtiden lå fl. gr. kolonier på **K.** Fra 13. årh. e. Kr. under tatarerne, fra 15. årh. særl. rige under tyrk. overhøjhed. 1783 til Rusl., hvis stærke fæstningsanlæg ikke kunne hævde sig mod Vestmagterne i **K**-krigen 1854–56. 1920 støttepunkt f. Wrangels Hvide Hær. Okt. –nov. 1941 erobret af tyskerne (Sevastopol efter belejring 1. 7. 1942); efter gentagne sovj. angreb mod Kertj rømmet af ty. apr.-maj 1944. 1921–45 udgjorde **K** en ASSR under RSFSR.

Krim-goter, goter, bosat på Krim; de overlevede hunnernes fremstød 375 og underkuedes først 1475 af tyrkerne; talte endnu gotisk i 16. årh.

krimi1**na**1**l** (lat. *crimen* forbrydelse), kriminel.

kriminalasyl, anstalt t. modtagelse af forbrydere der p. gr. af mangler ved deres sjælelige tilstand ikke kan underkastes alm. straf, men dog af hensyn til samfundets sikkerhed må tages i forvaring. I Danm. er **k** tilsluttet psykopatanstalterne i Herstedvester.

kriminalbiologi, læren om forbrydelsens årsager, f. s. v. disse antages at bero på særl. anlæg hos forbryderen.

krimina1**list,** den, der beskæftiger sig med strafferet el. kriminalistik.

Kriminalistforening, Dansk, grl. 1899, virker for oplysning om den rette behandling af strafferettens problemer.

kriminali1**stik,** læren om forbrydelsers udøvelse og opklaring.

kriminali1**te't,** forbrydelseshyppighed.

Kriminal- og Politiretten, 1845–1919 domstol, der påkendte de i Kbh. begåede strafbare handlinger.

kriminalpoliti, den del af politiet, som efterforsker og forfølger egl. forbrydelser.

kriminalpolitik, læren om de mest hensigtsmæssige foranstaltninger til formindskelse af kriminaliteten.

kriminalproces, ældre udtryk for strafferetspleje.

kriminalpsykologi, læren om forbryderes psyk. konstitution og oplevelser i forb. m. forbrydelsen.

kriminalroman, roman, hvis spændende handling er samlet om en forbrydelse og dennes opklaring; kan næppe udskilles fra detektivromanen.

kriminalsociologi, læren om forbrydelsens årsager, f. s. v. disse må søges i de forhold, forbryderen er vokset op og færdes i (milieuet), og i samfundsforholdene.

kriminalstatistik, statistik over anmeldte og pådømte forbrydelser.

De danske krigsforsikringer under 2. Verdenskrig.

(De anførte tal er foreløbige, da skaderne ikke er endelig opgjort (1949)).

	Oprettet	De anerkendte skaders beløb: pr. ult.	mill. kr.
Dansk Søkrigsforsikring for Varer[1])			
gl. afd.	maj 1939	juni 1948	ca. 50
ny afd.	april 1940	–	ca. 15,7
Krigsforsikringen af danske Skibe[1])			
gl. afd.	maj 1939	–	ca. 100
ny afd.	april 1940	–	ca. 122
do., fiskeriafd.	aug. 1939	–	ca. 6,6
Krigsforsikringen af Lystfartøjer	juli 1940	–	0,295
Krigsforsikringen af Bygninger i Kbh.	dec. 1939	–	42
Krigsforsikringen af Bygn. i Købstæder.	–	–	63
Krigsforsikringen af Landbrugsbygninger	–	–	5
Krigsforsikringen for Bymæssige Bebyggelser i Landkomm.	–	–	9
Krigsforsikringen af Bygninger for Industri, Håndværk og Handel	aug. 1941	–	68
Krigsforsikringen for Løsøre (varer og maskiner)	april 1940	maj 1948	198
do. for Privat Indbo	–	–	29
do. for Landbrugets Løsøre	maj 1940	–	3
do. for Landbrugsjord (flyvepladser, tankgrave m. m.)	juni 1941	–	ca. 20
do. af Havne	marts 1941	–	4
do. for Elektr. Luftledn.-Anlæg	juni 1941	–	1
Krigsforsikringen af Skove og Plantager	juli 1940	dec. 1947	2
Forsikringen mod Følger af Krigsulykker (for personer)[2])	–	marts 1948	10

[1]) Gl. afd. opererede indtil 9. 4. 1940 samt på ny fra 1. 1. 1946, ny afd. i det mellemliggende tidsrum.

[2]) Ophævedes pr. 31. 3. 1947, men genoprettedes med tilbagevirkende kraft efter Ålborg-båden »Kjøbenhavn«s minesprængning den 11. 6. 1948. Det anførte beløb omfatter, hvad der til ult. marts 1948 var tilkendt i alt 3380 anmeldelser. Uden for krigsulykkesforsikringen falder dels betalinger for (frem til juni 1948) 1180 forulykkede og 330 tilskadekomne søfolk m. v. på da. skibe (under det alm. ulykkesforsikringsforbund for da. søfart), dels erstatninger til besættelsestidens ofre i henhold til den særl. erstatningslov herom af 1945.

kriminalteknik, *de af politiet under* efterforskn. af forbrydelser anv. metoder, der skyldes naturvidensk., f. eks. anv. af røntgenstråler, mikrofotografering.

krimi'nel' (fr. af lat. *crimen* forbrydelse), som vedrører forbrydelser el. strafferetten; forbryderisk, forkastelig.

kriminolo'gi', læren om forbrydelsen, dens årsager og bekæmpelse.

Krim-konferencen febr. 1945, d. s. s. Jaltakonferencen.

Krimkrigen, krig ml. Rusl. og Engl.-Frankr.-Tyrkiet. Udbrød okt. 1853 ved russ. angreb mod Tyrkiet, der fra marts 1854 støttedes af Vestmagterne. Rusl. stræbte, under påskud af de kristne Balkanfolks befrielse, mod herredømmet *over Konstantinopel; måtte på Østr.s* krav rømme Moldova-Vallakiet, hvorefter Vestmagterne angreb Krim. 1855 faldt russ. hovedfæstning Sevastopol. Marts 1856 sluttedes fred i Paris. Sultanen lovede reformer m. h. t. Balkan-folkene; Rusl. måtte vige fra Donaumundingen og gå ind på neutralisering af Sortehavet. Samtidig vedtoges »Pariser-Søretsdeklarationen«.

Kringen, gård i Gudbrandsdalen, hvor no. bønder 26. 8. 1612 (under Kalmarkrigen) tilintetgjorde en del af en skotsk troppeafdeling (bl. a. kaptajn Sinclair) på gennemmarch mod Sv.

krino'line (lat. *crinis* hår + *linum* lærred; opr. om stoffet), stor klokke- el. halvkugleformet nederdel udspilet på et stel af ståltråd el. bambus. Hørte til den sp. kvindedragt før og efter 1600 og prægede rokokoens damemode i 18. årh. indtil 1794. 1855–70 var **k** atter moderne.

kris, malajisk dolk med bugtet, ved fæstet bred klinge.

'Krisa (gr.), Delfis havneby, nu Chryso.

'krise (gr. *krisis* afgørelse), afgørende vendepunkt; vanskelig el. usikker tilstand; *med.,* vendepunkt i en sygdom, *f. eks. et hurtigt feberanfald; økon.,* vendepunktet ml. højkonjunktur og depression; ofte tillige anv. om depressionen samt om økon. vanskelige tider i alm.

kriseforlig, især i 1930erne betegn. f. samarbejdsforsøg ml. polit. partier til bekæmpelse af den økon. krise, f. eks. »kohandeln« i Sverige; i Danm. måtte min. Stauning gennemføre økon. politik ved **k,** da min. ikke havde flertal i Landstinget før 1936. Således **k** ml. Stauning-Christmas Møller okt. 1931, og Kanslergadeforliget.

kriselovgivning, lovregler, som søger at afhjælpe følgerne af en økon. krise. I Danm. beg. **k** ca. 1930, da landbruget ramtes af verdenskrisen, og havde opr. *til formål at støtte landmændene i deres* store økon. vanskeligheder. Den alm. indskrænkn. af den internat. vareudveksling og de dermed flg. vanskeligheder ved at skaffe udenlandsk valuta har givet **k** et væsentlig større område.

krisepolitiet, den del af Kbh.s politi, som beskæftiger sig med overtrædelserne af den siden 1939 tilvejebragte lovgivn. m. tilhørende bekendtgørelser vedr. priser, rationering m. m. **k** skal ophæves så snart den økon. udvikling tillader det. I 1949 har allerede personaleindskrænkninger fundet sted.

'Krishna [-ſ-] (sanskrit *krsna* den sorte), i ind. rel. opr. navn på den legendariske stifter af den rel. retning, der kaldes *bhakti, hvis guddom først* kaldtes Väsudeva, men snart fik navnet **K.** Senere fik denne Väsudeva-**K** brahmansk anerkendelse ved at blive identificeret med Vishnu. En ny betydningsfuld tilvækst fik krishnaismen omkr. vor tidsregnings beg. ved, at Väsudeva-**K** voksede sammen med en folkelig kvæghyrdeguddom Gopäle-**K** fra egnen om Muttra i N-Indien. **K**-skikkelsen fik nu sin fulde udformning: en ung knøs, der vogter køer og lever i et legende kærlighedsforhold til hyrdinderne, af hvilke

Krishna og Rādhā.

Rādhā er ham kærest. Denne **K**-legende kom til at spille en stor rolle for den side af bhaktifromheden, der fandt vejen til hengivelsen i gud gnm. en mystisk farvet erotisk ekstase, idet sjælens opgåen i gud oplevedes under billedet af kærlighedsmødet ml. **K** og Rādhā. Den folkelige **K**-dyrkelse har landlig frugtbarhedsritus og hyrdelivets temaer til indhold. **K** kaldes Govinda, kofinder, og hans himmel Goloka, kohimmelen, hvor han fører samme attributter som Vishnu.

'Krishna'mūrti (sanskrit: Krishnas legemliggørelse) (f. 1897), ind. teosofisk lærer, som barn anset for en ny Messias. **K**-s orden »Stjernen i Østen« i Ommen (Holl.) opløstes 1929 af **K.**

krislejern (ty.), stålredskab til afbrækning af småfliser ved glasfabrikation.

Kristelig Akademisk Forening, studenterforening i Kbh., danner s. m. Århus Kristelige Studenterforbund »Danmarks Kristelige Studenterbevægelse«. Grl. 1928 som afløser for det 1910 stiftede »Danm.s Kristelige Studenterforbund«.

kristelig arkæologi, den videnskab, der beskæftiger sig med oldsager fra den ældste kristne tid. Udviklet i 19. årh.

Kristelig-Demokratiske Union, ty. fork. *CDU* (i USA-zonen i Tyskl. kaldet Kristelig-Sociale Union, ty. fork. *CSU*), ty. polit. parti, oprettet efter sammenbruddet 1945, til dels på grundl. af tidl. katolske Centrum; ledende Jacob Kaiser (sovj. zone), Joseph Müller (Bayern), Konrad Adenauer (eng. zone). Samlede v. valgene de fleste borgerlige stemmer; i eng. zone jævnbyrdig m. socialdem., svagere i sovj. zone, førende i fr. zone og Bayern.

kristelige studenterbevægelse, den (World's Students' Christian Federation), verdensomspændende organisation, grl. 1895 på et nord. studentermøde i Vadstena (hovedkvarter i Genève). Generalsekretær 1895–1920: John Mott. Danmarks Kristelige Studenterbevægelse (Kbh. og Århus) er led af **k.**

Kristelig Forening for Unge Kvinder (KFUK), stiftet i Engl. 1855, i Danm. 1889, arbejder i tilslutning til Indre Mission. 1949 i Danm. 721 foreninger og 27 991 medlemmer. Tilknyttet er en spejderbevægelse (de grønne pigespejdere) med 17903 medl.

Kristelig Forening for Unge Mænd (KFUM), stiftet i England 1844 som et *overkonfessionelt forbund;* i Danm. oprettet 1878, samarb. m. Indre Mission. Har fælles overledelse med KFUK, fælles formand er samtidig formand for Indre Mission. 1949 i Danm. 668 foreninger og 28 023 medl. Tilknyttet en spejderbevægelse (de grønne spejdere) med 15 822 medl.

kristelig kunst, kunst, der behandler kristne emner; oldtidens **k** viderefører antikke traditioner i Katakombernes vægmalerier, i de første kristne kirkers mosaikarb. m. v. I den østlige kristenhed *udfolder der sig efter Konstantin den St.s* tid den såkaldte byzantinske **k,** men i øvrigt er der skabt særpræget **k** i alle stilperioder helt op til nutiden.

kristelig social bevægelse, bestræbelser for at løse sociale problemer (især arbejderspørgsmålet) i kristen ånd. **k** er ikke konfessionsbundet, men falder dog i en kat. og en evang. fløj; den tager afstand fra liberalismens og marxismens økon. principper. De kat. **k** anerkendtes af paven 1891; i Tyskl. fandtes et evang. kristelig-socialt parti, i Engl. øvede F. D. Maurice og hans venner stor indfl. I Danm. grl. 1898 et udvalg t. soc. oplysnings fremme, og **k** har her haft fremragende repræs., f. eks. biskop V. *Ammundsen. Da bevægelsen står* på den private ejendomsrets og klasse-samarbejdets grund, er den ofte i skarp modsætn. til den socialist. arbejderbev.

Kristelig-Sociale Parti (ty. Christlich-soziale Partei), østr. parti, grl. af Karl Lueger i 1880erne, støttet til den katolske kirkes program om bekæmpelse af socialismen gnm. sociale reformer, vandt tilslutn. bl. borgerlig middelstand, fra ca. 1900 i nærmere kontakt m. adelen og hoffet, vandt ved præsternes støtte frem bl. bønderne; største parti i rigsdagen efter indførelse af alm. valgret 1907. Delvis antisemitisk. Efter 1920 ledende parti i republikken Østrig; under heftig modsætn. til Socialdemokratiet gik **K**-s ledelse efth. ind for autoritær styreform (Seipel, Dollfuss, Schuschnigg; Heimwehr-Organisation). Fra 1933 herskede Dollfuss, fra 1934 Schuschnigg diktatorisk, med front både mod socialdemokraterne (slået ned febr. 1934) og nationalsocialisterne, til Hitler 1938 gennemførte Anschluss. Gik 1945 op i Østrigske Folkeparti.

Kristeligt Dagblad, da. dagblad, upol., i tilknytning til Indre Mission; grl. 1896; antity. under hele besættelsen. Oplag 1948: 23 000, søndage 22 000.

Kristeligt-Demokratiske Parti (ital. *Democrazia Cristiana*), ital. polit. parti, dannet under 2. Verdenskrig af frisindede katolikker; ledende: de Gasperi. Gik 1946 ind for republik, tog efter valgsejr 1946 ledelsen i ital. politik m. de Gasperi som reg.chef; efter sprængning af koalitionsreg. 1947 i skarp konflikt m. Nennis socialistgruppe og kommunisterne. Nøje samarb. m. d. katolske kirke. Fik ved valg 1948 48,7% af stemmerne. Går ind for soc. og dem. reformer efter den kat. kirkes grundsynspunkter; søgte forgæves at gennemføre forfatningsforbud mod skilsmisse.

kristen, tilhænger af den kristne religion. Navnet opstået bl. hedninger i Antiokia.

kristendom, fællesbetegn. for de religionstyper, der tror på frelse ved Jesus Kristus. Den knytter sig til den hist. person Jesus af Nazareth, hvis liv og forkyndelse er overleveret i de 4 evangelier i en af den unge kirke præget form, og hvis person og skæbne opfattedes som en åbenbaring af Guds indgreb til dom og frelse. Historisk set begynder **k** som en jødisk sekt, men tager ved at vokse ud over hellenistisk jordbund for en del farve af denne. **k**-s hist. forløber i kirkesamfund, som under hensyn til skiftende tiders sociale, kulturelle, polit. og filos. forudsætninger antager en fra hinanden noget afvigende karakter. Hovedtyperne er den ortodokse (græsk-katolske) og den romersk-katolske kirke, hvortil fra 16. årh. kommer en række protestantiske typer: lutherske, calvinske (reformerte) og anglikanske. I 19. årh.s vækkelsestider blev navnlig de protestantiske samfund yderligere differentieret. Indtil ca. 400 underlagde **k** sig romerriget, indtil ca. 1200 det øvr. Eur., navnlig de germanske folk; med udvandringen fulgte **k** i 17. og 18. årh. til Amer., og de sidste to årh. har den vist en stærk tendens til at brede sig i Afr. og Asien. Ca. 750 mill. regnes for kristne, deraf ca. 380 mill. rom. katolikker, ca. 200 mill. protestanter og ca. 150 mill. ortodokse (gr. katolikker), i alt ca. 35% af Jordens befolkning; dermed er **k** talmæssigt den

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

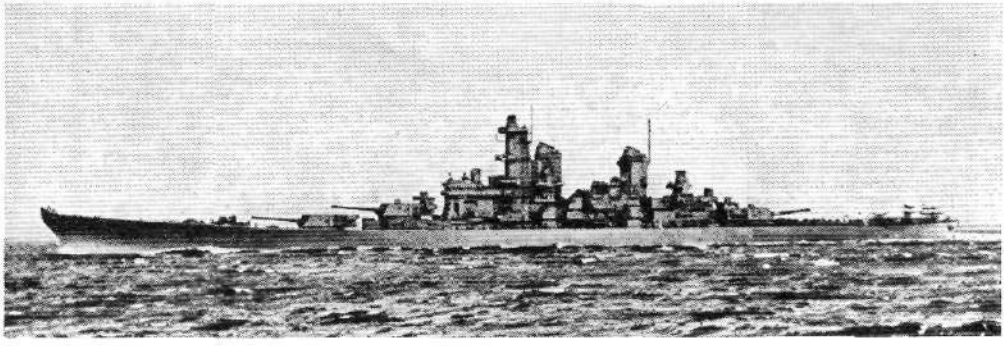

Slagskib (USA.), 45000 t.

Hangarskib (England), 23000 t.

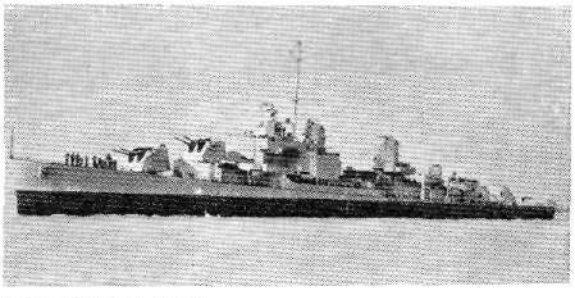

Jager (USA.), 2200t.

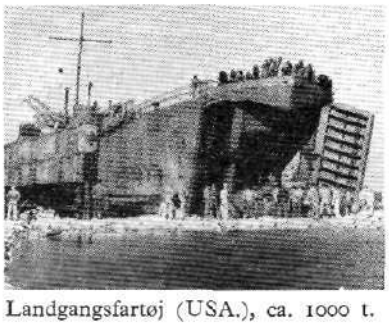

Landgangsfartøj (USA.), ca. 1000 t.

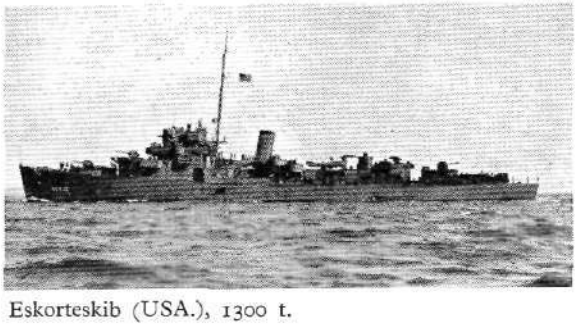

Eskorteskib (USA.), 1300 t.

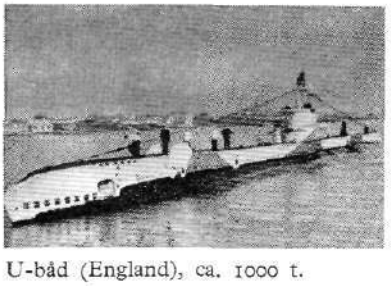

U-båd (England), ca. 1000 t.

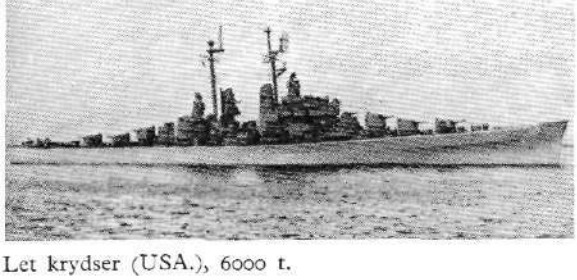

Let krydser (USA.), 6000 t.

Ev. Tang Kristensen.

Knud Kristensen.

Thorkil Kristensen.

Tom Kristensen.

mest udbredte rel. I Eur. regnes ca. 92% for kristne, deraf ca. 185 mill. rom. katolikker, ca. 120 mill. protestanter og ca. 125 mill. ortodokse.

kristendomsundervisning, den off. da. betegn. for religionsundervisning.

kristenforfølgelser i romerriget iværksattes systematisk fra omkr. 250 (kejserne Decius og Valerian) under henvisning til, at de kristne var statsforbrydere, fordi de nægtede at ofre til kejseren. De værste **k** fandt sted under Diocletian 303–305. Med Konstantin d. St.s toleranceedikt 313 ophørte **k.**

kristenret, no. og isl. betegn. for kirkeret. På Isl. sondres ml. den gl. **k** (fra ca. 1123) og den nye (fra 1275).

Kristensen, *Axel* (f. 1895), da. politiker, forretningsmand. Ingeniør, knyttet t. porcelænsindustri, dir. ved Bing & Grøndahl fra 1944. Apr. 1947 forsyningsmin. i Knud Kristensens min., fra juni s. å. tillige handelsmin., afgik nov. s. å. Folketingsmand fra 1945.

Kristensen, *Erling* (f. 1893), da. forfatter. Debutromanen *Støtten* (1927) og *Kværnen Maler* (1932) er en kunstnerisk og sagligt virkningsfuld reaktion mod litt. idealisering af bondestanden. Den selvbiograf. prægede *Byen ml. to Tårne* (1928), *Drejers Hotel* (1934) og *Menneske ml. Mennesker* (1936) rummer lidenskabeligt sortmaleri af samfundet.

Kristensen, *Evald Tang* (1843–1929), da. folkemindesamler, opr. lærer i Gelleruρ (Midtjyll.), beg. indsamlingsarbejdet 1867. Udg. året efter *Jydske Folkeviser og Toner* som 1. bd. i serien *Jydske Folkeminder*, der fortsattes med 12. bd. eventyr, sagn og viser. Indsamlingen af materialet blev foretaget af **K** og en medarbejderstab, der samlede sig om tidsskriftet »Skattegraveren« (1884–90). 1888 opgav **K** Lærergerningen for helt at hellige sig indsamlingsarbejdet, der efterhånden førte ham over det meste af Jyll. *Minder og Oplevelser* 1–4 (1923–27). (Portræt).

Kristensen, *Knud* (f. 1880), da. Venstrepolitiker. Gårdejer (Biviumgård v. Humlebæk), folketingsmand 1920–29, 1932–49 (Randers a.). Fremtrædende oppositionspolitiker med skarpe landbosynspunkter mod Staunings min.; mod statsindgreb i erhvervsliv. 1940 formand for Venstres rigsdagsgruppe, juli 1940– nov. 1942 indenrigsmin., afslog deltagelse i min. Scavenius. Fra 1941 formand for Venstres Landsorganisation. Indenrigsmin. maj–nov. 1945; modstander af nedsættelse af valgretsalderen, gik ved valget okt. 1945 ind for liberal erhvervspolitik, dannede efter Venstres valgsejr nov. 1945 ren Venstreregering efter forgæves samlingsforsøg. Accepterede officielt Folketingets flertals holdning vedr. Sydslesvig, men udtrykte samtidig som sin private mening, at man måtte holde vejen åben for en folkeafstemning »ad åre« og arbejde for en afstemningsparagraf i en kommende ty. fredstraktat; **K**-s standpunkt rejste konflikt m. rad. støtteparti og Christmas Møller, foruden skarp opposition fra Soc.dem. og komm. Udskrev folketingsvalg til 28. 10. 1947, da de Radikale efter længere forhandl. gik ham imod i Sydslesvig-sagen. Da valget styrkede V., søgte **K** at fortsætte, evt. m. borgerlig samlingsreg., men indgav demissionsbegæring 5. 11. s. å., da der ikke var flertal for **K**-s Sydslesvigpolitik. 11. 1. 1949 udtrådte han af rigsdagen som protest mod rigsdagsflertallets Sydslesvigpolitik. (Portræt).

Kristensen, *Kristen Larsen* (1886–1944), da. forfatter. Karakteristiske digtsaml. *Jord og Hjærte* (1933) og *Muld og Minde* (1937). Folkloristisk lærdom er en af forudsætn. for hans perspektivrige tankelyrik over hjemstavnsmotiver. Hans Fyn er barskere end det poet. traditionelle.

Kristensen, *Marius* (1869–1941), da. sprogforsker, dr. phil. 1906. *Kort over de Da. Folkemål* (1897–1913) sammen med Valdemar Bennike (1849–1923). Meget stor produktion; bidrag til alle grene inden for nord. filologi. Et betydningsfuldt arbejde er *Folkemål og Sproghist.* (1933).

Kristensen, *Niels* Knud (1859–1924), da. skolemand og børnebogsforf., især kendt for *En Københavnerdreng* (1900). Stor bet. for skolebibliotekssagen.

Kristensen, *Thorkil* (f. 1899), da. nationaløkon. og politiker (Venstre); 1938–45 prof. ved Århus Univ. 1940–45 tillige medl. af formandskabet for Arbejds- og Forligsnævnet, 1945–47 finansmin., fra 1947 prof. ved Handelshøjskolen i Kbh. Folketingsm. fra 1945. (Portræt).

Kristensen, *Tom* (f. 1893), da. forfatter. Af arbejderslægt. Cand. mag. 1919. Digtsaml. *Fribytterdrømme* (1920), *Mirakler* (1922), *Påfuglefjeren* (1922) og *Verdslige Sange* (1927) rummer farvestærke digte og er, ligesom romanerne *Livets Arabesk* (1921) og *En Anden* (1922), præget af den kunstige opstemthed under 1. Verdenskrig og den fig. tids kaos. Romanen *Hærværk* (1930) behandler personlige katastrofer. Hans poesi og prosa kulminerer henh. i *Mod den Yderste Rand* (1936) og *En Kavaler i Spanien* (1926). **K**-s bedste litt.kritik er samlet i *Mellem Krigene* (1946). (Portræt).

Kristiania [kri'stjanja], 1624–1924 navn på Oslo.

Kristiania-Bohèmen, gruppe af no. kunstnere fra 1880erne, hvis særkende er yderligtgående moralsk radikalisme. Hovedmændene er forf. Hans Jæger og maleren og forf. Christian Krohg. Deres skrifter vakte voldsom forargelse og fremkaldte diskussion i hele Norden. Bl. indlæggene var Bjørnsons foredrag »Engifte og mangegifte«.

kristianiasving, fællesbetegn. for en gruppe sving i skisport.

Kristia'nopel, sv. köping i Blekinge, ved Kalmarsund; 98 indb. (1948). Anlagt af Chr. 4. 1600; købstad 1622–77.

Kristiansand [kristjan'san:], no. købstad, Vest-Agder, ved Toridalselvas (Otras) udmunding i Skagerrak. 24 000 indb. (1946). Bispesæde (Agder bispedømme). Centrum for Vest-Agder fylke. I sydkanten fortet Kristiansholm. Folkemuseum m. gl. bygninger. Statue af Wergeland (f. i **K**). Nikkelraffinaderi, maskinfabrik, skibsværft m. m., handel med tømmer og fisk. Station på Sørlandsbanen. Anlagt af Chr. 4. 1641.

Kristians'minde, turiststed 3 km Ø f. Svendborg ved Svendborg Sund.

Kristianstad [kri'fanstа, kristi'anstа(d)], sv. købstad, NØ-Skåne, hovedstad i **K**-s *län*, ved *Helgeån*; *24 000 indb. (1949).* Trefaldighetskyrkan (1618–28). Garnison. Industri: jernvarer, tekstil, maskiner. Jernbaneknudepunkt. Anl. af Christian 4. 1615, i st. f. den afbrændte købstad Væ.

Kristianstads län [kri'fanstas-], sv. län, omfatter N-Ø-Skåne; 6436 km²; 256 000 indb. (1948). Landbrug (40% agerland), skovbrug (46% skov). Industri, handel og samfærdsel. 4 købstæder.

Kristiansund [kristjan'sün:], no. købstad (fra 1742), i Nordmøre, på 3 øer; 13 000 indb. (1946). Fabrikation af hermetik, sildemel, sildeolie. Udførsel af klipfisk og andre fiskeprodukter. Store ødelæggelser ved ty. luftangreb 28. 4.–1. 5. 1940.

Kristi blodsdråbe, *bot.*, navn på dyrkede arter af Fuchsia.

Kristi himmelfart, afslutningen på Jesu jordiske tilværelse, fejres i kirken 40 dage efter påskesøndag. Katolikkerne fejrer også *Jomfru Marias himmelfart* (15. 8.).

Kristiinankaupunki ['kristi:nan'kaupunki], fi. navn på Kristinestad.

Kristi legemsfest (lat. *corpus Christi*), fejres fra 1264 i den kat. kirke torsdag efter trinitatis til ære for brødets og vinens forvandling under nadveren.

Kristina (1626–89), *sv. dronning* 1632–54. Datter af Gustav Adolf, under formynderstyre til 1644. Skød Axel Oxenstierna til side; livligt interesseret i kunst og videnskab, fransk påvirket, ønskede stærk fyrstemagt. Afslog ægteskab med fætteren Karl Gustav, men udnyttede de lavere stænders opposition til at gennemføre hans valg til sv. tronfølger. Fortsatte afhændelse af krongods; følte sig tiltalt af katolske kirke og trættedes vistnok ved regeringen. Nedlagde kronen 1654, gik off. over til katolicismen 1655. Boede mest i Rom, begravet s. st.

Dronning Kristina.

Kristineberg [-'bærj], 1) sv. kobbermine, 90 km VNV f. Boliden, ved hængebane forenet med denne. Malmen er kobberkis med noget zinkblende; 2) sv. havbiolog. station ved Gullmarsfjorden.

Kristine'hamn, sv. købstad (fra 1642), SØ-Värmland; 17 000 indb. (1949). Træindustri, handel med tømmer.

Kristinestad [-'sta(:d)], fi. *Kristiinankaupunki*, fi. by v. Bottenhavet, S f. Vaasa; 2700 overv. svensktalende indb. (1947). Grl. 1649.

Kristin Lavransdatter, romantrilogi af Sigrid Undset: *Kransen - Husfrue - Korset* (1920–22, da. 1940).

Kristi tornekrone (*Eu'phorbia 'splendens*), art af vortemælkfam. med grågrønne, kantede, indtil 1 m lange, krogede stængler, besat med torne. 4–5 cm lange, ret smalle blade. Blomsterne har to røde hvidblade og gule støvbærere. Stueplante.

Kristi (tredobbelte) embede, gl. teol. betegn. for Kristi gerning som profet, ypperstepræst og konge.

Kristjansen, *Aage* (f. 1893), da. dermatolog; overlæge ved Rudolph Berghs Hospital fra 1937.

Kristoffer, da. form for Christophorus.

kristolo'gi' (*Kristus* + *-logi*), læren om Kristus, fortrængte i kirken hurtigt Jesu forkyndelse om Guds rige. Allerede i oldkirken begyndte man at strides om forh. ml. Kristus og Gud (Arius mod Athanasios), om forh. ml. den menneskelige og den guddommelige natur i Kristus, el. om han både havde en mennesk. og en guddom. vilje; alt sammen under indflydelse af gr. spekulation, der satte et skarpt skel ml. menneskeligt og guddommeligt. Resultatet af disse stridigheder ses i den kristologiske del af det athanasianske symbol.

kristpalme, *bot.*, d. s. s. Ricinus.

Kristrup, sydl. forstad til Randers; 3602 indb., heraf i Strømmen 328 (1945).

kristtorn (*'Ilex*), slægt *af kristtornfam.*, stedsegrønne buske el. træer med læderagtige, blanke blade og små, reglm., 4–5-tallige blomster. Stenfrugt med fl. sten. I Danm. vokser alm. **k** (I. aquifolium) vildt, især i Ø-Jyllands skove. Hyppigt plantet prydtræ, vedtet hårdt, anv. til drejerarbejde.

Alm. kristtorn.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

ˈKristus (gr. *Chriˈstós* den salvede, oversættelse af hebr. *Maschiah*, aramæisk *Meschiha* (*Messias*)), Jesu kaldsbetegnelse.

Kristus-billede, kunstn. fremstilling af Jesus fra Nazareth, hvoraf dog ingen er autentiske som portrætter. **K** af vidt forsk. præg er skabt i alle kunstens epoker inden for vor tidsregning, helt op til nutiden, i Danm. f. eks. Thorvaldsens Kristus, arb. af brdr. Skovgaard, Larsen Stevns m. fl.

Kristus-monogrammer, navnesymboler for Kristus, kendt fra oldtiden. Bl. a. 1) X (gr. Ch, forkortet af *ΧΡΙΣΤΟΣ, Christós* »den salvede« (*Messias*)) el. XP, ofte sammenstillet (se chrismon); 2) *AΩ*, el. *αω*, alfa og omega (efter Johs. Åbenbaring 1,8); 3) udbredt fra middelalderen er *IHΣ* eller IHC (af gr. *IHΣOYΣ*, Jēsoûs), ofte omskrevet til lat.: IHS og omtydet til: Jesus hominum salvator (»Jesus, menneskenes frelser«) eller: In hoc signo (vinces) (»I dette tegn (korset) (skal du sejre)«). IHS er jesuitterordenens tegn.

Kristus-orden, 1) portug. orden stiftet som afløser af tempelherreordenen; 2) pavelig orden, opr. tilsluttet førstnævnte.

Kristusfilos., f. eks. *sandheds-k, virkeligheds-k*; *sport*, forsøgsløb for (*Portugal*). unge heste.

Kristusorden

ˈKritias (gr. *Kriˈtias*) (d. 403 f. Kr.), athensk politiker, ledende bl. de 30 tyranner, elev af Sokrates, faldt mod Demokraterne.

kriticisme [-ˈsis-], den af Kant udformede filos.

kriˈtik (gr. *krinein* sondre), vurdering, skarp prøvelse. *Litt.* **k** udgik opr. fra filolog. undersøgelser af teksters ægthed, bl. a. drevet i Aleksandria i 3. årh. f. Kr. (Homer-forskeren Aristarchos), men for øvrigt forberedt æstetisk af Aristoteles (4. årh.). Litt. kritik i moderne forstand grl. i 18. årh. I 19. årh.s Danm. brød Georg Brandes' hist.-psyk. forklarende **k** ca. 1870 med J. L. Heibergs æstetisk vurderende **k.** I døgn-**k** (f. eks. dagbladsanmeldelser) blandes subjektive meninger af polit. og rel. karakter ofte sammen med mere objektive æstetiske synspunkter; ˈkritiker, den der øver kritik (især af profession).

ˈKritios og Nesiˈotes (5. årh. f. Kr.), gr. billedhuggere. Udførte statuegruppen *Tyrandræberne* (ill. s. d.), der opstilledes på Athens torv 477 f. Kr.

kritiˈse're, øve kritik, bedømme; dadle; ˈkritisk, vedr. kritik; undersøgende, bedømmende, kritiserende; *med.*, afgørende, farlig, betænkelig.

Kritisk Revy, da. tidsskr., der udkom 1926–28 under red. af Poul Henningsen. Var opr. grl. som arkit.-tidsskr., som havde mod. bygningskunst (bl. a. funktionalisme) og social bygningskunst på sit program. Dets arbejdsfelt udvidedes hurtigt til alle dagens problemer; med sin bidende samfundskritik øvede det stor indflydelse, især på den unge generation.

kritisk temperatur, den temp., under hvilken en luftart skal afkøles, før det er muligt at fortætte den til vædske ved sammentrykning.

kritisk tryk, en vædskes *damptryk* ved den kritiske temp.

ˈKriton fra Athen, 1) en af Sokrates' venner; 2) person i Platons dialog **K,** som handler om **K**-s forsøg på at overtale Sokrates til flugt.

Krivoj Rog [-ˈvɔjˈrɔk], by i S-Ukraine, NØ f. Odessa; 198 000 indb. (1939); hovedby i Sovj.s bedste jernmalmfelt; eksport af malm til kulfeltet Donbass; højovne. - Besat af tyskerne 17. 8. 1941, efter voldsom sovj. offensiv okt. 1943 og febr. 1944 generobret 21. 2. 1944.

Krk [kərk], ital. *Veglia* [ˈvælja], jugosl. ø i Adriaterhavet, SØ f. Fiume; 428 km²; 20 000 indb.

Krleža [ˈkərlesa], *Miroslav* (f. 1893), moderne serbokroat. forfatter, eksperimenterede med forsk. litt.former og ideer, fik sit gennembrud 1922 med romanen *Den Kroatiske Mars* (dybt kulturpessimistisk) og skrev skuespil med det forsæt at finde nye dram. metoder.

Krnov [ˈkr:nof], ty. *Jägernàorf*, čech. by i Sudeterne; 26 000 indb. (1939). Stor uldindustri.

kro, hos fugle en udvidelse af spiserøret, hvori næringen kan opbevares et stykke tid. Findes navnlig hos planteædende fugle.

kroˈa'ter, sydslavisk folk i Kroatien i N-Jugoslavien. Adskiller sig fra serberne ved *rom.-kat. tro* og *lat. skrift.*

Kroˈa'tien, serbokroat. *Hrvatska* [ˈhərvа:tska:], forbundsrepublik i NV-Jugoslavien; 51 325 km²; 3,75 mill. indb. (1948). Hovedstad: Zagreb. - 80% er beskæftiget ved landbrug. Overvejende katolsk. - *Historie.* Den sydl. del af den opr. illyrisk befolkede rom. provins Pannonien besattes i 7. årh. af de slaviske kroater og slovener, der i 11. årh. dannede selvstændig fyrstestat, men fra 1091 kom under Ung. Fra 16. årh. under Tyrkiet, fra 1699 under Habsburg. Under østr.-tyrk. krige fik Kroatien egen militærleder (ban); fra 1814 biland til Ungarn m. egen landdag. Efter 1900 svækkedes loyaliteten mod Habsburg, 1918 gled **K** og Slovenien ind i Jugoslavien. Det serbiske styre vakte misfornøjelse og understregede den kulturelle modsætn. *ml. serber og kroater; gennemgående var* de kroatiske ledere (Radić, Maček) i opposition. 1941 oprettede Aksemagterne et kroatisk vasalrige med fascisten Ante Pavelić som ledende, mens ital. prins udsås til konge. 1945–46 organiseredes **K** som selvstyrende land inden for den føderative jugosl. republik.

kroˈa'tisk, d. s. s. som serbokroatisk skrevet med det lat. alfabet.

Krock, *Heinrich* (1671–1738), da. maler; bl. a. illusionistiske *loftsmalerier* på *Frederiksborg* m. v.

ˈKrofta, *Kamil* (1876–1945), čech. diplomat, historiker. Udenrigsmin. 1936–okt. 1938, hævdede Beneš' politik, afgik efter München-overenskomsten. Under 2. Verdenskrig fange i Theresienstadt-lejren. Udg. værker om čechisk middelalderhist.

Krog [krå'y], *Arnold* (*1856–1931*), da. arkitekt og keramisk kunstner. Som kunstn. leder af Den Kgl. Porcelainsfabrik (1885) og som dens direktør (1891–1916) førte han den frem til dens førende stilling inden for den internat. porcelænsindustri; skabte bl. a. underglasurteknikken, indførte nye modeller og genoptog det populære musselmønster.

Krog [kro:g], *Helge* (f. 1899), no. forfatter. Dramer m. skarp samfundskritisk tendens bl. a. *Det store vi* (1919) om pressens økon. ufrihed, *Underveis* (1931) *om den ugifte kvindes ret til moderskab; Oppbrud* (1936), *Levende og døde* (1945).

Krogen, Kronborgs navn før 1577.

Krogerup, tidl. hovedgård SSV f. Helsingør, oprettet i 17. årh., har bl. a. tilhørt slægten Rostgård. 1741 stamhus. 1813 købt af Const. Brun. 1942 solgt til staten. Hovedbygn. fra 1779, ombygget 1837; fredet i kl. B. Anv. 1942–44 som kaserne for kystpolitiet, siden 1946 højskole (spec. for de aktive i ungdoms- og folkeoplysningsarbejdet) med Hal Koch som forstander.

kroge til fiskeri *fremstilles af fortinnet* stålтråd og består af stang el. skaft og en kortere ombøjet del, odden, med modhage. **k** anv. t. håndline el. langline. På *langline* er **k** fæstet m. korte linestykker (tavser el. kænser). Langliner fra 100–1200 m l. med 100–600 kroge udsættes forankret nær bunden. *Håndline* bruges som snøre el. pilk: snøren holdes rolig nær bunden, pilken bevæges m. stærke ryk.

Krogh [krå'g], August (f. 1874), da. fysiolog, elev af Chr. Bohr. Prof. i zoofysiol. v. Kbh.s Univ. 1908–44. Grundlæggende arb. over respirationens og kredsløbets fysiol., hvoraf særlig en del arb. om kapillærernes bygning og reaktion er kendte (Nobelprisen herfor 1920). Talrige i med. og fysiol. benyttede apparater er opfundet af **K.** Gnm. sine mange elever har **K** haft stor bet. for fysiologiens udvikling. (Portræt sp. 2540).

Krogh, *Christoph von* (1785–1860), da. general. Fik overkommandoen marts 1849 (Læssøe stabschef), men fjernedes apr. s. å. efter nederlaget ved Eckernförde; øverstkommanderende maj 1850, ledede da. hær ved Isted.

Krogh, *Torben* (f. 1895), da teaterhistoriker. Har skrevet værdifulde værker, især om pantomimens og syngespillets hist. 1924–29 operainstruktør v. Det Kgl. Teater, ofte instruktør v. radioens musikudsendelser; arkivar ved Det Kgl. Teater og lærer på elevskolen.

Krogh-Poulsen, *Willy* (f. 1910), da. tandlæge. 1944 docent i teknologi, 1947 prof. i proteselære ved Tandlægehøjsk.

kroglaks, hanlaks, hvis underkæbe i parringstiden forlænges krogformet.

krognæb (*Piˈnicola enucleˈator*), stor finke, overnæbbet krogformet højet. Nord. nåletræsfugl. I Danm. sjælden vintergæst.

krognål, andet navn for grådodder.

Krogshede [ˈkrå'ys-], *Kristian* (f. 1893), da. *gymnastikpædagog, elev af Niels* Bukh, grl. Gerlev Idrætshøjskole 1938 og er forstander for denne.

Krohg [kro:g], *Christian* (1852–1925), no. maler; 1901–09 lærer v. Académie Colarossi, Paris, fra 1909 v. akad., Oslo. **K** er den største bl. realismens banebrydere

Christian Krohg: Sygdgen. (Göteborgs Museum).

i no. kunst og har skildret fattigfolks, sømænds og fiskeres liv, bl. a. i ypperlige bill. fra Skagen; behandlet sociale problemer i bill. fra storstadslivet (*Kampen for Tilværelsen, Sygdgen*), især i en række motiver fra de prostitueredes verden i tilknytning til romanen *Albertine* (1886), bl. a. *I Politilægens Venteværelse* (1887, Nasjonalgall., Oslo), et af hovedværkerne i no. kunst v. levende fremstilling og artistisk mesterskab; endvidere bill. af familieliv; *I Badebaljen* (kunstmus.); portrætter (*selvportrætter, Aug. Strindberg, G. Brandes*), bogill. (bl. a. til Snorres »Heimskringla«; **K**-s ypperlige journalistik er samlet i værket *Kampen for Tilværelsen* 1–4 (1920–21).

Krohg, *Oda* (1860–1935), no. malerinde; g. m. Chr. **K**; navnlig portrætter, bl. a. af *Gunnar Heiberg.*

Krohg, *Per* (f. 1889), no. maler; søn af Chr. **K**; udd. i Paris og stærkt påvirket af fr. kunst. Hovedværk: dekorationer i *Sjømandsskolen* (Oslo), i Kbh. bl. a. repr. med *dekorationer i Restaurant Frascati.*

Krohn [kro'n], *Frederik Christoffer* (1806–83), da. *medaillør*, har skåret *stempelrne* til de fleste da. mønter fra 1841, indtil kronementsystemet indførtes (1873).

Krohn, Johan (1841–1925), da. skolemand og forfatter. Hans anonymt udg. *Peters Jul* (1866) den klassiske da. børnebog på vers. Hans mange saml. *Fortællinger for Børn* et agtværdigt monument over da. »biedermeier«.

Krohn [kro:n], *Julius* (1835–88), fi. folklorist og litt.forsker; grl. den moderne metodiske Kalevala-forskning.

Krohn, *Kaarle* (1863–1933), fi. folklorist, søn af Julius **K,** hvis videnskab. metode han overfører på eventyrforskningen. **K**-s hovedværk er en serie undersøgelser over »Kalevala«.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Krohn, *Mario* (1881–1922), da. kunsthistoriker, 1916 dir. for Thorvaldsens Mus. Udg. bl. a. *Frankrigs og Danm.s Kunstneriske Forb. i det 18. Årh.* (1922).

Krohn, *Pietro* (1840–1905), da. maler og dir. f. Kunstindustrimus. fra 1893; især beskæftiget v. bogkunst; har bl. a. ill. børnebogen »Peters Jul« (1866).

Kroisos, gr. navneform for Krøsus.

'Krokann, *Inge* (f. 1893), no. forfatter. Bondesøn. Repr. yderligtgående no. nationalisme; har virket for målsagen, bevarelse af bygdetraditionerne o. l. K-s hovedværk er romanserien *I Dovresno* (1929, da. 1945), *Gjenom fonna* (1931; da. *Gennem den Dybe Sne,* 1947), *På linfeksing* (1934), *Under himmelteiknet* (1941), en hist. skildr. af bonderejsningen i dansketiden, skrevet på dialekt (Opdalmålet).

kroket ['krokət] (eng. *croquet*), gl. eng. spil; **k** spilles på græsplæne af 2 el. fl. deltagere, som, hver forsynet med en trækølle og en -kugle, forsøger at slå kuglen gnm. 10 jerntrådsbuer ned til vendepælen og tilbage til udgangspælen.

kro'ketter (fr. *croquer* knase), kold, stiv stuvning med kød, fisk, grønsager el. lign., formet som ovale boller, paneret og fedtkogt.

kro'ki (fr. *croquis* skitse), flygtig tegnet kortskitse.

Krokodillefloden, d. s. s. Limpopofloden.

krokodille-gavi'a'l, d. s. s. gavialkrokodille.

krokodiller, 1) (*Croco'dilia*), orden af store, øgleagtige krybdyr, enkelte over 10 m l. Huden m. svære benplader, halen kraftig, de ydre næsebor på spidsen af den mere el. mindre forlængede snude, de

Ung alligator.

indre næsebor langt tilbage. Mange kraftige, kegleformede tænder, der sidder i tandhuler. Hjertekamrene adskilt. Lægger æg, der minder om hønseæg; lever i ferskvand el. i laguner og mangrovesumpe. Rovdyr el. ådselædere. De langsnudede former lever væs. af fisk, de andre af pattedyr, vandfugle o. l., kan også angribe mennesker. Hertil hører *gavial* og *alligator* samt 2) ægte **k** (*Crocodilus*), der omfatter en del, gennemgående store, arter; udbredt i den gl. og nye verdens trop. del. Hertil den afr. Nil-k.

krokodilletårer, hyklerisk, forstilt gråd. Navnet skyldes fortællinger om, at krokodillen græder som et barn for at lokke folk til sig.

krokodilleøgle (*Crocodil'urus lacer'tinus*), krokodillelign. øgle af ameivaernes fam. Brasil., Guayana.

krokodillæder, læder af alligatorskind; anv. til tasker, sko o. l.

krokodilvogter (*Pluvi'anus ae'gyptius*), lille vadefugl af braksvalernes fam. Lever af krokodillernes snyltere, madrester o. l.

kroko'it (gr. *krókos* safran), $PbCrO_4$, smukt rødt monoklint mineral med diamantglans. Ret sjælden blymalm fra malmgange.

'krokus (gr. *krókos* safran) ('*Crocus*), slægt af irisfam., urter med underjordisk stængelknold, som hvert år erstattes med en ny oven på den gamle. Bladene med en hvid stribe, blostret tragtformet med meget langt rør. 1 griffel. 70 arter, især Middelhavslandene. Mange arter dyrkes som prydplanter, nogle blomstrer om foråret, andre om efteråret. (Ill.).

krokydo'lit, blå el. ved forvitring brun asbest, bestående af riebeckit. Forekommer ved Oranje. Forkislede former er smykkestenene tigeræje og falkeøje.

Królewska 'Huta [kru'ljæfska-], ty. *Königshütte,* tidl. industri- og mineby i SV-Polen, 1934 indl. i Nowy Chorzów.

A. Krogh.

Kristian Kroman.

Kroll-Oper ['krɔl-o:pər], operateater i Berlin, efter rigsdagsbranden 1933 anv. til rigsdagsmøder og nationalsocialistiske demonstrationer. Ødelagt febr. 1945.

-'kro'm (gr. *chróma* farve), farve-.

kro'm (gr. *chróma* farve), grundstof, kem. tegn Cr, atomnr. 24, atomvægt 52, vf. 6,9, smp. 1615°, valens 2, 3 el. 6. Hårdt, hvidt metal. Kem. meget bestandigt. I naturen forekommer **k** især i **k**-jernsten. Alle **k**-forb. er farvede. Vigtigst er salte og anhydrider af **k**-syre og dik-syre. **k** fremstilles aluminotermisk af oksydet. Frit **k** anv. til belægning af mindre holdbare metaller (forkromning) samt i mange vigtige legeringer, rustfrit stål, forsk. slags specialstål o. a.

'kro'malun, d. s. s. kaliumkromisulfat.

'Kro'man, *Kristian* (1846–1925), da. filosof. Hævdede i *Vor Naturerkendelse* (1883), at logik og mat. er absolut sikre videnskr., fordi de kun handler om genstande, vi selv har skabt ved definition, hvorimod naturvidensk. handler om forefundne genstande og derfor kun kan nå sandsynlighed og tilnærmelser. Årsagssætn. kan ikke bevises, men da dens gyldighed er livsnødv., fastholder vi den med »selvopholdelsesdriftens styrke«. **K** har desuden skrevet mindre psyk. og pædagogiske bøger. (Portræt).

kro'ma't, salt af kromsyre.

kroma'tide (af *kromosom* + gr. *-idēs* stammende fra), nylig dannet spaltehalvdel af kromosom, »ungkromosom«.

kroma'tik (gr. *chróma* farve), farvelære; frembringelse af lys- og skyggevirkning v. hj. af farveblanding.

kroma'ti'n (af *kromosom*) el. *karyotin,* fællesbetegn. for visse farvbare stoffer i cellekernen. Kem. er **k** nukleo-proteider, kæmpemolekyler bestående af æggehvidestoffer og nukleinsyre. Optræder i et overordentlig stort antal former, bl. a. som gener; leder organismens udvikling og fremkalder de udformninger, der betegnes som egenskaber.

kro'ma'tisk (gr., egl: farvet) kaldes halvtonetrinnet ml. en tone og den forhøjede el. fordybede tone på samme trin (c–cis, ces–c). Den **k** skala indeholder alle halvtoner (c–cis–d–dis–e–f–fis–g–gis –a–ais–h).

kro'ma'tmetoderne, fot. kopieringsmetoder, hvor dikromaters evne til at forandre gelatines egenskaber v. lysbestråling udnyttes. Hydrotypi og pinatypi er **k.** **k** danner grundlaget for de fleste tekn. kopieringsmetoder.

kromato- (gr. *chróma* farve), farve-.

kromato'fo'rer (*kromato-* + *-for*), d. s. s. farvelegemer.

kromatogra'fi' (*kromato-* + *-grafi*), fys. adskillelsesmetode for opløste stoffer beroende på disses forsk. adsorberbarhed på et adsorptionsmiddel, ofte aluminiumoksydpulver. Opløsningen ledes gnm. et rør fyldt med dette.

Krokus.

krombronze, 1) metalskinnende farvelak fremstillet af blåtræsudtræk og kromalun, der anv. bl. a. til tapet; 2) betegn. for kromviolet- (kromklorid).

Kroměříž ['krɔmjærʒi:ʃ], ty. *Kremsier,* čech. by i Morava; 19 000 indb. (1930). Fremstilling af sukker og landbrugsmaskiner.

kromgelatine, gelatine imprægn. m. dikromat. Anv. v. tekn. kopieringsmetoder (*kromatmetoder*), idet **k** bliver uopløselig i vand ved belysning.

kromgrønt, 1) betegn. for en blanding af kromgult og berlinerblåt, der benyttes som pigment i oliefarver; den er godt dækkende og viser god ægthed, men ikke alkaliægthed; 2) kromioksyd (Cr_2O_3) el. kromiltegrønt, er lys-alkali- og varmebestandig og anv. i malerhåndværket og til porcelænsmaling (underglasur); 3) kromoksyhydrat ($Cr_4O_3(OH)_6$) el. kromiltehydratgrønt, er blåliggrøn, transparent og anv. næsten udelukkende i kunstmaleriet.

kromgult, d. s. s. blykromat, malerfarve.

'kromioksy'd, se kromgrønt.

kromjernsten, $FeCr_2O_4$, sort, regulært mineral, der forekommer i kornede masser. Vigtigste krommalm fra Rhodesia, Sovj. og Lilleasien.

kromlim, d. s. s. *kromgelatine.*

kromlæder, kromgarvet læder (se garvning), anv. til overlæder til fodtøj, skindklæder o. a. Erstatter mere og mere barkgarvet læder.

kromnikkel, nikkellegering med krom og jern.

'kromo- (gr. '*chróma* farve), farve-.

kromo'fo'r (*kromo-* + *-for*), atomgruppe, som indeholdt i org. stoffers molekyler bevirker, at stofferne er farvede. Alm. **k** er azogruppen $-N{=}N-$ og nitrogruppen $-NO_2$.

kromo'ge'n (*kromo-* + *-gen*), farvestof, stof, hvis molekyler indeholder kromoforer, og med hvis opløsning der kan farves, såfremt **k** indeholder tillige auksokromer.

kromo'lit, hårdt uglaseret stentøj (f. eks. fliser) med fordybninger, hvori er indlagt farvede masser, der brændes s. m. genstanden.

kromo'me'r (af *kromosom* + *-mer*), kromosom-korn, fortykkelse el. farvbart korn på den fint udspundne kromosomtråd. I bananfluens spytkirtelkromosomer danner **k** tilsammen tværbånd og deres antal ligger her omkr. 6000. **k** identificeres med generne el. disses pladser.

kromo'nema (*kromo-* + gr. *néma* tråd), betegn. for cellekernens kromatintråde. Kort før kernedelingerne kan de erkendes som 100–200 μ lange tråde med perleagtige fortykkelser (kromomerer). Ved kernedelings indtræden fortætter **k** sig ved spiralisering og danner kompakte, stavformede, mere el. mindre bøjede legemer, de såk. kromosomer.

kromo'sfære (*kromo-* + *sfære*), den del af solatmosfæren, der ved iagttagelser ved solranden viser et emissionsliniespektrum. Solatmosfærens indre del, fotosfæren, går jævnt over i den meget mere fortyndede **k**, som har en tykkelse af ca. 10 000 km. Ved totale solformørkelser ses **k** som en tynd farvet ring omkr. den formørkede solskive.

kromo'so'mer (*kromo-* + *-som*), de stærkt farvemodtagelige legemer af vekslende størrelse, der i et vist, gerne mindre antal

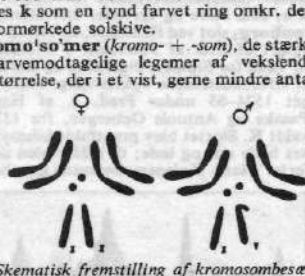

Skematisk fremstilling af kromosombesætningen hos hun og han af bananfluen. Kønskromosomer mrk. henh. x og y.

bliver synlige i cellekerner, der deler sig (ved mitose el. meiose). **k** er spiralformede kromonemer (ill.) og bærer generne, der bestemmer organismens udvikling.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

k er i den diploide organisme parvis ens, og partnerne stammer fra adskilte forældre. Ved celledelingerne spaltes de, og halvdelene fordeles lovmæssigt til døtrecellerne.

kromosomfordobling, fordobling af kromosomernes antal i den enkelte cellekerne. Hos planter kan **k** kunstigt fremkaldes ved behandling af plantevæv (frø, knopper) med colchicin el. ved varme og kulde. **k** *i artsbastarder kan medføre* øget frugtbarhed, således at bastarderne kan sætte frø og danne udgangspunktet for ny former el. arter. I planteforædlingen har **k** betydning, bl. a. for artskrydsning.

kromosomkort, anskueliggørelse af genernes indbyrdes rækkefølge på et kromosom. Det genetiske **k** bygger på stat. oplysning vedr. den procent. overkrydsning ml. to punkter (gener, egenskaber) på kromosomerne. Det cytologiske **k** bygger på mikroskopiske iagttagelser i forening med overkrydsningsiagttagelser. Dette kort tilsigter at finde et givet gens aktuelle plads, f. eks. en bestemt tværstribe på bananfluens spytkirtelkromosomer. Målenheden for genernes afstande på det genetiske kort kaldes centimorgan (1 c = 1 overkrydsningsprocent).

kromosomsæt el. *genom,* kønscellens indhold af kromosomer. Det befrugtede æg besidder to sæt (diploid), medens kønscellerne har 1 sæt (haploid). Celler med fl. sæt kaldes polyploide, med tre triploide, med fire tetraploide.

kromosomtal, det for hver organismeart karakteristiske antal kromosomer i cellekernerne. Mennesket har f. eks. 24 i kønscellerne og 48 i kropcellerne (selve organismen), ært 7 (14), nåletræer 12 (24).

kromoty'pi' (*kromo-* + *-typi*), i bogtryk flerfarvetryk af autotypier.

kromsort, *1)* sort farve fremstillet ved glødning af kromioksyd med ferrioksyd. Anv. især til porcelænsmaling; 2) en til tøjtryk anv. farve, der fås ved glødning af kobberkromat.

kromstål, specialstål, der p. gr. af kromindholdet (0,3–0,6%) er hårdt, slid-, ild- og korrosionsfast samt let hærdeligt. kromnikkelstål er sejghårdt; anv. til panserplader, våben, kirurg. instrumenter m. m.; rustfrit stål indeholder 18% *krom og 8% nikkel.*

kromsurt salt, gl. betegn. for et kromat.

kromsyre, H_2CrO_4, kendes ikke i fri tilstand. Saltene, der er gule, har forsk. anv., f. eks. til malerfarve (blykromat).

kromsyreanhydrid, d. s. s. kromtrioksyd.

kromtrioksyd, CrO_3 el. *kromsyreanhydrid,* mørkerøde, i luften henflydende krystaller. Anv. som oksydationsmiddel.

-'kro'n (gr. *chrónos* tid), tids-.

kronben, næstyderste tåled hos hovdyrene.

'Kronberg [-bærj], *Julius* (1850–1921), sv. maler; påvirket af Makart. Værker: *Jagtnymfe og Fauner* (1875, nat.mus., Sthlm.), *David og Saul* (1885, nat.mus., Sthlm.); *monumentalarb. i Sthlm.s slot* (1890–94), *Dramatiska teatern* (1906–08) m. v.

kronblade, den bladkrans i blomsten, der sidder umiddelbart inden for bægeret. **k** er ofte store og farvede. Jfr. blomst.

Kronborg, slot ved Helsingør, opr. Krogen, opført af Erik af Pommern i 1420erne til værn for Sundets indsejling og sikring af Øresundstoldens opkrævning, ombygget 1574–85 under Fred. 2. af Hans Paaske og Antonis Opbergen, fra 1577 kaldt **K.** Slottet blev pragtfuldt udsmykket både ude og inde; til riddersalen udførtes Hans Kniepers berømte gobelinserie af 110 da. Konger (14 stk. bevaret, deraf nu 7 på **K**). Store partier af slottet ødelagt ved brand 1629, genopført på Chr. 4.s foranledn. af Hans Steenwinkel d. y. Chr. 5. forbedrede de ydre befæstningsanlæg, anlagde kroneværket m. anseligt portparti. 1785–1924 brugt som kaserne, i riddersalen o. a. st. blev der indskudt lofter, og bygn. led i det hele megen overlast. 1843 restaureredes kirken, *hvis gl. inventar er bevaret.* 1924 overgik slottet fra Krigs- til Indenrigsministeriet, hvorefter der gennemførtes en dybtgående restaurering, bl. a. fremdroges partier af det opr. Krogen og den store riddersal m. m. genskabtes. Slotsrummene er nu udstyret m. gl. malerier og mobiliar. Siden 1915 har Handels- og Søfartsmuseum optaget en del af slottet.

kronduer (*'Goura*), hønestore, jordlevende duer. Fjertop på hovedet. New Guinea.

Krondue.

krone (lat. *corona* krans), ring- el. hjelmformet hovedprydelse, oftest af guld og besat med ædle stene el. perler. **k** brugtes allerede i oldtiden af Orientens herskere. Fra opr. at have været båret af herskere, bredte brugen af **k** ved festlige lejligheder sig i den senere middelalder til lavere samfundslag. Et minde herom er den i nogle lande endnu brugte brude-**k**. **k**-s form har gennem tiden varieret meget, ligesom de også har taget præg af de forsk. landes stil. I heraldikken betegn. **k** opr. suveræn, men senere opstod forsk. former for »rang-**k**« for adelens forsk. klasser. Disse **k** indførtes i Danm. 1671.

krone (lat. *corona* krans, krone), mønt, *1)* ældre da. sølvmønt, indført af Chr. 4. 1618 = $1^1/_2$ speciedaler. Senere = 4 mark, også kaldet sletdaler. Navnet efter eng. mønter og angivet på bagsiden: corona danica. Fortrængt i 18. årh. af kurantdaleren og præget sidste gang 1771; 2) møntenhed i Danmark, No. (sept. 1948 = 0,969 da. kr.), Sv. (*krona*) (sept. 1948 = 1,3372 da. kr.) og Isl. (*króna*) (sept. 1948 = 0,7415 da. kr.) = 100 øre; indført da man 1873 ved den skand. møntunion gik *over til guldmøntfod. De to hovedguldmønter* blev 20- og 10-**k**-n, skillemønt blev 2- og 1-k-r, 50-, 25-, 10-, 5-, 2- og 1-ører. I nyeste tid møntes **k**-stykker af aluminiumbronze; 3) da. navn på den eng. mønt crown; 4) møntenhed 1892–1924 i Østrig-Ungarn; 5) ty. guldmønter 1857–1914; 6) da. navn på møntenhed i Čechoslov. efter 1921 (koruna); 7) da. navn på møntenhed i Estl. 1928–1940 (kroon).

krone (lat. *corona* krans), *bot.,* i blomster med dobbelt bloster den indre, i reglen farvede, kreds af blosterblade.

Krone, Den Nordlige og **Den Sydlige** (*Co'rona bore'alis* og *Co'rona au'strina*), stjernebilleder på den nordl. henh. den sydl. stjernehimmel.

kronebor, boreværktøj til større huller m. et rørformet værktøjslegeme, i hvis rand der er anbragt skærende ægge. **k** frembringer et ringformet hul og efterlader i midten af hullet en cylindrisk borekærne, som kan fjernes.

kronehævning, generel nedsættelse af kurserne på udenl. valuta, d. v. s. hævelse af kronens internat. værdi.

kronemærke, ar og andre mærker efter knusning på hestens forknæ. **k** er en skønhedsfejl og kan give anledning til nedsat bøjelighed i forbenet hvorved hesten bliver tilbøjelig til at snuble.

kronemøtrik, møtrik med indsnit i kanten, hvorigennem en split kan stikkes gnm. et boret hul i bolten for at hindre møtrikken i at dreje sig.

kronen, i ældre tid d. s. s. staten, især som part i en retssag.

kroneorden, navn på ordener i fl. lande. Endnu uddeles bl. a. 1) belg. **k**, stiftet 1897; 2) siam. **k**, stiftet 1869; 3) Brit. Indiens **k**, stiftet 1878.

kronesænkning, generel hævning af kurserne på udenl. valuta, d. v. s. sænkning af kronens internat. værdi.

kronglas, glassort med ringe farvespredning; anv. i forb. med det mere farvespredende flintglas til fremstilling af akromatiske linser.

krongods, i ældre tid det gods, der tilhørte staten, navnlig mods. kongens private ejendom.

kronhjort (*'Cervus 'elaphus*), stor hjortеart, *hannen m. mangegrenede takker,*

rødbrunt spejl. I Danm. vildtlevende i Jyll.; hjorten er fredet til 1953 fra 1. marts til 31. aug.

kronhjul, tandhjul m. tænderne siddende vinkelret på den plane side; tidl. brugt til vinkeltræk.

kro'nik (gr. *chronikós* som angår tiden), 1) årbog, krønike; 2) avisartikel af løbdigere, oplysende art. Oversigtsartikel i avis el. tidsskrift.

'Kro'nika, *Jacob* (f. 1897), da. journalist. Var som sønderjyde med i 1. Verdenskrig; 1919–31 redaktør ved den da.-sindede ty.-skrevne presse i Sydslesvig, 1932–45 det da. mindretals repræsentant i Berlin; fik her tilknytn. til antinazistiske kredse, bl. a. Niemöller-kredsen. Berlinkorrespondent for »Nationaltid.«, »Svenska Dagbladet« m. fl.

kroning, højtidelige, religiøst prægede ceremonier i forb. med en monarks indsættelse i embedet, især salvingen og kronens påsættelse. **k** kom til V-Eur. fra Byzans, da pave Leo 3. 800 kronede Karl d. St. til kejser. **k** foretoges altid af en højtstående gejstlig; de fr. konger kronedes i Reims, de eng. i Westminster, de *da. i Lund og efter Skånes afståelse i* Frederiksborg, de russ. tsarer i Moskva. I Danm. var Chr. 8. sidste kronede konge.

kronisk (gr. *chrónos* tid) benyttes i *med.* om sygdomme, der har et langvarigt forløb; mods. akut.

kronjurister, da. overs. af 1) the Law Officers of the Crown (d. v. s. Attorney-General og Solicitor-General), 2) King's Counsels.

kronjuveler, kostbare, slebne ædle stene, tjenende til smykker for herskere og deres slægt. **k** bruges ofte om kronregalier.

kronjyder, folkeligt navn for jyderne ml. Randers og Århus, egl. om beboerne af egnens krongodser.

kronkoloni, koloni (navnlig inden for det brit. rige), som ikke har noget selvstyre.

kronlande, de lande, som betragtes som tilfaldet den til enhver tid regerende konge ved arv.

kronled, leddet ml. 2. og 3. tåled hos hvirveldyrene.

Kronløb, 10 m dybt farvand ml. grundene Stubben og Revshalen, forbinder Kbh.s havn med Kongedybet.

'krono- (gr. *chrónos* tid), tids-.

'Kronoberg [-bærj], sv. borgruin i Småland, på en holm i Helgasjön, opr. kongsgård, ødelagt 1469, 1570 og 1612 af danskerne, forfaldt omkr. 1700.

'Kronobergs [-bærjs-] **län,** sv. län, omfatter S-Småland; 9910 km²; 156 000 indb. (1948). Landbrug (11% agerland), skovbrug (55% skov). Industri.

'kronofotografi' (*krono-* + *fotografi*), *fot.,* registrering af korte tidsmellemrum på en løbende filmstrimmel. **k** anv. væsentlig videnskabeligt.

krono'gra'f (*krono-* + *-graf*), apparat til nøjagtig tidsmåling. I *astron.* anv. som **k** udformede telegrafapparater til nøjagtig registrering af tidspunkter. Et ur

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

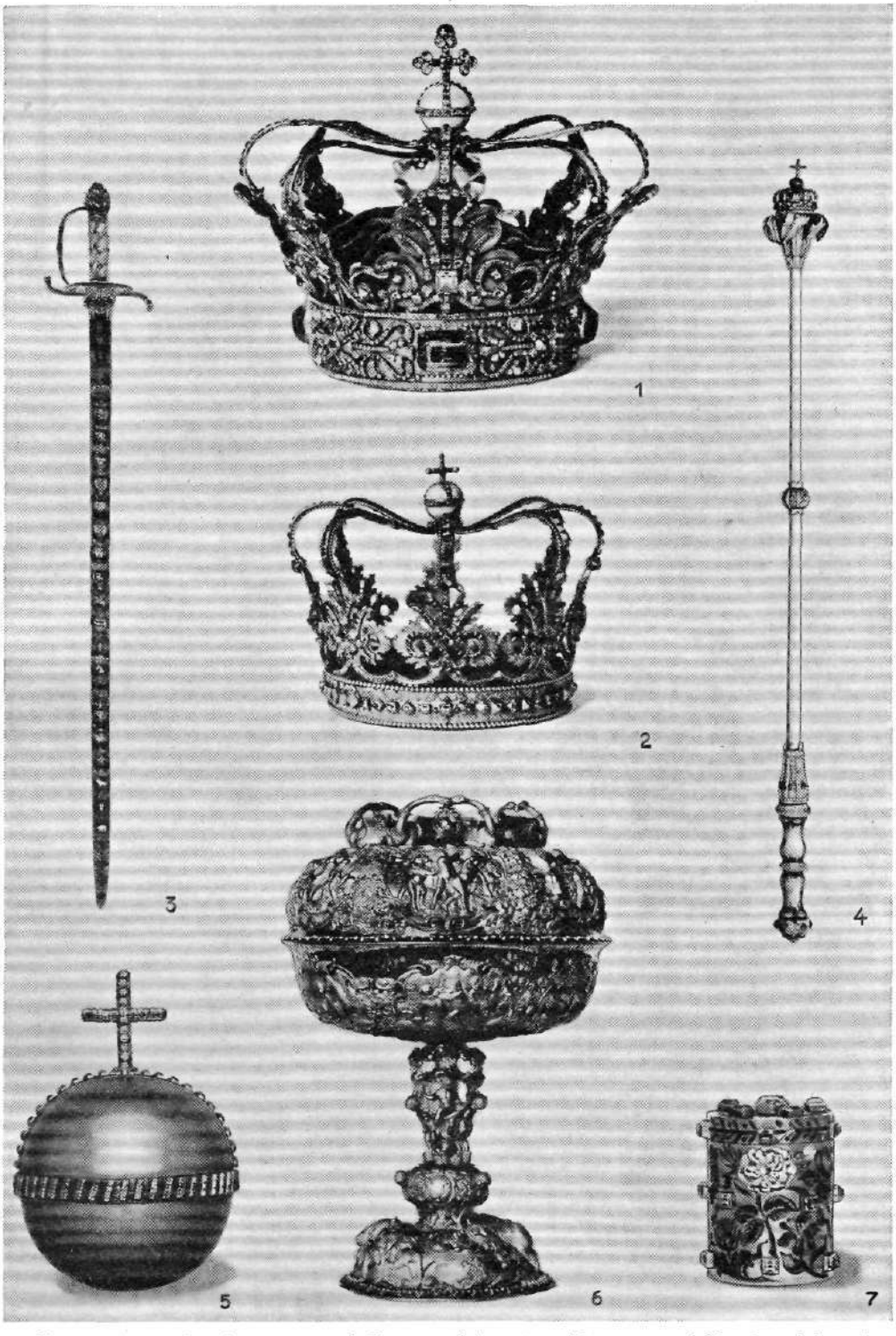

1. Chr. 5.s krone, båret første gang ved Chr. 5.s salving 1671, sidste gang ved Chr. 8.s salving 1840. Udført ca. 1665 af Paul Kurtz i København. (Ca. $^1/_4$ st.). — 2. Dronningens krone, udført til dronning Sofie Magdalene 1730 af Fr. Fabritius. (Ca. $^1/_4$ st.). — 3. Kroningskården fra o. 1665; på skeden rigsvåbnets enkeltvåben. (Ca. $^1/_9$ st.). — 4. Scepteret fra ca. 1665 med emaillearbejde af Paul Prieur. (Ca. $^1/_8$ st.). — 5. Rigsæblet. (Ca. $^1/_3$ st.). — 6. Kroningspokalen. Udført i Haag 1653 af H. C. Brechtel. (Ca. $^1/_4$ st.). — 7. Buddike af guld med emaille og taffelstene, til opbevaring af salvingsolien. (Ca. $^1/_2$ st.). Størrelsesforholdene refererer til højden.

frembringer på en papirstrimmel elektromagnetisk sekundmærker, medens et vilkårligt tidspunkt kan markeres ved et ligeledes elektromagnetisk frembragt mærke, hvis stilling i forh. til sekundmærkerne aflæses. Anv. bl. a. til ballistiske undersøgelser.

krono'gram' (*krono-* + *-gram*), lat. indskrift, hvori f. eks. et årstal er markeret ved udhævelse af visse rom. talbogstaver.

kronolo'gi' (*krono-* + *-logi*), læren om tidsregning. Den astron. **k** beskæftiger sig med himmelfænomener, der gentager sig med bestemt periode og derfor kan danne grundlag for tidsinddeling (jfr. *kalender*). Den hist. **k** beskæftiger sig med udvikl. af de forsk. folkeslags tidsregning; kro'no'lo'gisk, ordnet efter tidsfølgen.

krono'me'ter (*krono-* + *-meter*), søur, nøjagtigt gående ur til navigationsbrug, angiver normalt middelklokkeslæt i Greenwich; **k**-journal, journal over søurenes gang og stand.

'Kronos, i gr. mytol. den yngste af titanerne, der spærrede kykloperne inde og overtog verdensherredømmet. Hans søn med Rheia, Zeus, kæmpede mod **K** og de øvrige titaner, der alle blev styrte' i Tartaros, medens den unge gudeslægt sejrede. I gr. folkerel. spillede **K** ikke nogen stor rolle.

kronprins, den regerende konges ældste søn, der som tronfølger indtager en særlig stilling inden for kongehuset.

Kronprins Christians Land, stor nordgrønl. halvø V f. Danmarksfjord. Kun den nordøstl. ende er isdækket.

Kronprinsens Ejland, gruppe af småøer i Diskobugt, S f. Godhavn, beboet af dygtige kajakroere.

kronragning, tonsur på issen.

'kronrega'lier, danske. Af de gl. **k** fra før enevælden er kun bevaret Chr. 4.s krone, udført 1595–96, og Chr. 3.s rigssværd. Enevældens **k** består af Chr. 5.s krone, scepter, sværd og rigsæble, en dronningekrone udført til Chr. 6.s dronning, endv. en salvebuddike, Elefant- og Dannebrogsordenens kæder og stjerner, Kongeloven i en sølvkasse og forsk. mindre genstande. Alle **k** opbevares på Rosenborg. (Hertil tavle).

kronrust, rustsvampe, hvis vintersporer er forsynet med en kronelignende krans af takker. Korsved-**k** (Puccinia lolii) har skålruststadium på vrietorn og sommer- og vintersporer på havre cl. forsk. fodergræsser. Skadelig. Enhver bruger af fast ejendom kan forlange vrietorn-buske inden for en afstand af 200 m fra ejendommens skel fjernet, såfremt han driver jordbrug (lov af 27. 3. 1903).

Kronstadt (russ. [kran'ſtat]), fæstning på øen Kotlin V f. Leningrad i Finske Bugt, basis for Sovj.s Østersøflåde; ca. 50 000 indb. Grl. af Peter d. St. 1703. **K**-s matroser bidrog 1917 væsentligt til Oktoberrevol.s sejr. Antibolsjevikkisk oprør 1921.

Kronstadt ['kro:nſtat], ty. navn på byen Braşov i Rumænien.

krontrane (*Bale'arica pavo'nina*), stor afr. trane. Fjertop.

kronvasal, vasal, som modtog sit len direkte fra kongen.

kronvidne, anv. hyppigt (urigtigt) om hovedvidnet i en straffesag. Opr. overs. af (eng.) witness of the Crown, der bet. en strafskyldig person, som mod løfte om straffrihed lader sig benytte som vidne mod sine medskyldige.

kronværk, *mil.*, udenværk med 3 el. fl. bastioner.

kropdue, duerace m. opsvulmet hals og kro.

krophule, hos flercellede dyr det indvendige, epithelklædte hulrum, hvori indvoldene findes. Egl.' **k** mangler hos primitive grupper som fladorme og er reduceret hos andre som igler og bløddyr.

kroplus, den på kroppen og ml. klæderne levende race af menneskets lus (Pe'diculus 'hominis).

Kro'potkin [kra-], *Pjotr A.* (1842–1921), russ. geograf; anarkist. Indsamlede geogr. materiale i Sibirien og Manchuriet. Anarkist fra 1872, flygtede 1876 til Engl.; udg. fra 1879 bladet »La Révolte« i Genève. 1917 tilbage. Forf. til bl. a. *Mutual Aid* (1902; da: *Gensidig Hjælp* 1906), *Memoirs of a Revolutionist* (1889; da: *En Anarkists Erindringer* 1900). (Portræt sp. 2548).

kroppert, d. s. s. kropdue.

kropstykke, *bygningstekn.*, 1) den halvrunde del af trappevangen, der danner overgang fra det ene løb til det andet; 2) det lodrette stk. ml. en jernbjælkes vandrette flanger.

'Kroton, nu *Co'trone*, gr. koloni i S-Ital., anlagt af Achaia ca. 700 f. Kr., rom. koloni 194 f. Kr.

'krotonaldehy'd, umættet aldehyd, farveløs vædske med stikkende lugt.

krotonolie, olie, der vindes af frøene af Croton tiglium. Tidl. med. anv. Giftig.

'krotonsyre, umættet org. syre, findes i rå træeddike.

kru, sudanfolk ved Guineabugten, i Liberia og på Elfenbenskysten; agerbrugere og dygtige søfolk.

kruci'fiks (lat. *crux* kors + *fixus* fæstet), skulpturel fremstilling af den til korset naglede Kristus; kendes fra 6. årh. (kirke-

Elfenbens-krucifiks, Herlufsholm kirke. Fransk arbejde fra ca. 1240.

døren i Santa Sabina, Rom). Alm. i Østen efter at koncilet Quinisextum 692 havde forbudt den symbolske fremstilling af Kristus som lammet. I romansk billedkunst ses Kristus stående på et fodbrædt med udstrakte arme foran korset og med kongekrone på hovedet, symboliserende dødsrigets besejrer. I gotikken får han et mere lidende udtryk, der tiltager i middelalderens slutn., da kongekronen erstattes af tornekransen. Fra Ung-Renæssancen stammer adskillige af de store triumf-**k**, som opr. hang ml. kor og skib, f. eks. Claus Bergs i Sorø kirke (1527). Efter Reformationen bliver fremstilling af **k** mindre alm., men ophører dog ikke ganske.

Kruczkowski [krut'ſkoski], *Leon* (f. 1900), po. romanforfatter, marxistisk præget, skrev bl. a. *Kordian og Kham* (om novemberoprøret 1830) og *Påfuglefjer* (om kampen ml. adel og bønder).

krudt, drivmiddel i skyts. Man skelner ml. sortk og røgfrit **k.** Sortk er en mekanisk blanding af salpeter, kul og svovl; røgfrit **k** findes som nitrocellulose- og nitroglycerinkrudt. Det første fremstilles ved gelatinering af skydebomuld i æter-alkohol, det andet af skydebomuld gelatineret med nitroglycerin. Den gelatinerede masse formes som blade, strimler, cylindre el. rør, alt efter det våben, det skal anvendes i. **k** udvikler ved sin hurtige forbrænding store gasmængder af højt tryk (indtil 4000 atm.), der driver projektilet ud af løbet.

krudtflag, *søv.*, rødt flag, hejses i krigsskibe når ammunition og sprængstoffer tages om bord. Anv. også ved andre krudt- og sprængstoftransporter. (Ill. se tavle Signalflag).

krudtmagasin, særligt rum til opbevaring af krudt. **k** må være tørt og sikret mod lynnedslag. Alle forholdsregler træffes for at hindre, at der kan opstå gnister i rummet.

Krudtsammensværgelsen, eng. *the Gunpowder Plot*, dannet af eng. katolikker for 5. 11. 1605 at sprænge Jakob 1. og parlamentet i luften. Planen røbedes, førerne, bl. a. Guy Fawkes, henrettedes.

krudtslam, de i løbet tilbageblevne faste forbrændingsprodukter efter skuddets afgang, fremkommer særligt ved sortkrudtladningers forbrænding.

krudttræ, ved, mest af hvidel, der er bestemt til at skulle brændes til trækul til sortkrudtfremstilling.

Krug [kru:g], *Julius Albert* (f. 1908), USA-politiker. Ingeniør, fra okt. 1944 formand f. admin. af krigsproduktionen (efter Donald Nelson); fra febr. 1946 indenrigsmin. (efter Ickes).

Kruger ['kry:ər], eng. ['kru:gə], *Paul(us)* (1825–1904), præsident i Transvaal 1883–1900. Deltog som barn i boertoget nordefter i 1830erne; eng.-fjendtl., deltog 1880 i kamp mod de eng. besættelsestropper. Leder for boernes grundejeraristokrati, afviste de eng. indvandreres krav om bedre vilkår, førte i tillid til ty. hjælp udfordrende politik mod Engl. Søgte efter krigsudbruddet 1899 forgæves hjælp i Eur. på rejse 1900. (Portr. sp. 2548).

Krugersdorp ['kru:gəzdɔ:p] (kapholl. ['kry:ərs-]), mineby i Transvaal, Sydafr. Union; 55 000 indb. (1936); 1946 var der 23 000 hvide. Manganmalm og guld.

Kruger-telegrammet, lykønskning, som Vilh. 2. jan. 1896 sendte præsident K i Transvaal, da dr. Jamesons kupforsøg var mislykket. Skabte bl. boerne håb om støtte, som Tyskl. under boerkrigen ikke opfyldte; bidrog til tyskfjendtl. stemning i Engl.

Kruglov [-'lɔf], *Sergej*, sovj. politiker. Deltog i Potsdam-konferencen 1945; fra jan. 1946 indenrigskommissær (indenrigsmin.) efter Berija.

kruk, d. s. s. kodille.

krumbaneskyts, skyts, der skyder med elevationer større end 45°.

krumhals (*An'chusa ar'vensis*), urt af rubladfam. med blå krone med bøjet kronrør. Alm. ukrudt, især på kalktrængende marker.

krumholt (mnty. *holt* træ), 1) krumvokset tømmer anv. i træskib; 2) afsides krog i et skib.

krumhorn, 1) gl. træblæseinstrument med dobbelt rørblad, beslægtet med skalmeje. Bygget i mange størrelser fra sopran til bas; 2) rørstemme i orgelet.

krumkniv, kniv med krumt blad; segl.

krumning, *mat.*, måltal for, hvor stærkt en kurve (el. flade) krummer i omegnen af et punkt. Krumningscirklen er den cirkel, der berører kurven i punktet og slutter sig så nær op til kurven som muligt. Dens centrum kaldes krumningscentrum, og dens radius, krumningsradius, er den reciprokke værdi af **k.**

krumnæbbet ryle (*'Calidris ferru'ginea*), ryle med sommerdragt m. rustrød underside, forholdsvis langt, lidt nedad krummet næb. Nordl., i Danm. på træk.

krumpasser, krumbenet passer, især til udvendig måling.

'Krum'pen, *Otte* (ca. 1485–1569), da. rigsmarsk. Broder til Stygge **K.** Ledede Sv.s erobring 1520. 1523 medl. af rigsrådet under Fred. 1. Katolsk; udplyndret under Grevens Fejde; udstødt af rigsrådet 1536, genoptaget 1542. Måtte under Syvårskrigen påtage sig overkommando 1564–65 trods sin høje alder; afgik som rigsmarsk 1567.

Krumpen, *Stygge* (ca. 1485–1551), da. adelsmand og lensherre, sidste katolske biskop i Børglum (1519–36); deltog i oprøret mod Chr. 2., fængsledes 1536 s.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Til tryk august 1949.

Pjotr A. Kropotkin.

Paul Kruger.

A. v. Krusenstjerna.

H. A. Krüger.

m. de andre bisper, først løsladt 1542, død i Asmild kloster. Kendt som pengegrisk og trættekær levemand.

krumtap anv. til omsætning af en retliniet frem- og tilbagegående bevægelse til en omdrejende el. omv. Krydshovedet B, der går retliniet frem og tilbage, driver gnm. plejlstangen C krumtappinden el. vortetappen på krumtaparmen D på den drejelige krumtapaksel E, der i alm. bærer et svinghjul til at udjævne maskinens gang og hjælpe den over dødpunkterne FogG, hvor plejlstang og krumtap falder i samme linie. En vortetap er ensidigt lejret, en krumtapbugt lejret på begge sider af krumtappen.

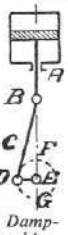

Dampmaskinens krumtapmekanisme.

krumtræ el. *krumtømmer*, det samme som krumholt.

krup (måske fra skotsk), 1) *med.*, hoste, der skyldes fibrinaflejringer i luftvejene ved difteri, se ægte strubehoste; 2) *vet.*, infektionssygdom m. ukendt smitstof, der angriber køer, sædv. i tilslutning til kælvningen. Inkubationstiden er få dage. På respirationsorganernes, tarmkanalens og skedens slimhinder fremkommer ostede belægninger. **k** er første gang beskrevet af B. Bang.

Krupp, Friedrich, A/G., ty. industriselskab, grl. 1811 af Friedrich Krupp (1787–1826) som støbestålsfabrik i Essen. Under F. K.s søn Alfred Krupp (1812–87) optoges fra omkr. 1850 en kanonfabrikation, som skabte firmaets verdensry. A. K.s søn, Friedrich Alfred Krupp (1854–1902) optog nye produktionsgrene og fremmede den metallurgiske forskning. 1906 omdannedes firmaet til et familiea/s, som fra 1909 lededes af Gustav Krupp von Bohlen und Halbach. – 1938 havde **K** (med datterselskaber) 124 000 arbejdere og funktionærer. Rustningsfabrikkerne, der havde et areal af 12,5 km², overtoges 1945 af englænderne. 1948 tysk forvaltning under allieret kontrol.

Krupp von Bohlen und Halbach [-fɔn ˈboːlən unt ˈhalba], *Gustav* (f. 1870), ty. rustningsindustrimand. Opr. diplomat, antog navnet Krupp efter ægteskab 1906 m. Friedrich Alfred K.s datter Bertha. Fra 1909 formand for Det Kruppske Selskabs tilsynsråd. I 1930erne nøje knyttet til nationalsocialismen; skulle stilles for Nürnbergdomstolen, men denne frafaldt retsforfølgning p. gr. af **K**-s svækkelse og senilitet.

ˈKrupskaja, *Nadjezjda* (1869–1939), russ. kommunist. 1897 g. m. Lenin, dennes nære medarb. Efter 1917 fremtrædende inden for undervisningsvæsenet.

kruˈpø's (af *krup*) kaldes en fibrindannende slimhindebetændelse.

kruˈra'lnerven (lat. *cruralis* vedrørende underbenet), nerve, der forsyner lårets forside med nervetråde.

Kruse, *Frederik Vinding* (f. 1880), da. retslærd. Fra 1914 prof. v. Kbh.s Univ. Hovedværk: *Ejendomsretten* 1–5 (1929–33). Har udarbejdet tinglysningsloven af 31. 3. 1926. I *Det Kommende Samfund* 1–2 (1944) har han fremstillet hovedlinierne i en fremtidig samfundsorden.

Kruse, Johan Christian *Westergaard* (f. 1880), da. diplomat, kammerherre. 1919–28 da. gesandt i Oslo, 1928–39 i Rom; 1939–45 i Sthlm., erklærede sig 1. 9. 1943 uafh. af ordrer fra Kbh. Fra 1945 gesandt i Paris, fra 1947 m. ambassadørtitel.

Kruse, *Lars* (1828–94), da. fisker og redningsmand, har reddet henved 200 menneskeliv. Druknet under snestorm ud for Skagen. Skildret af Drachmann i bogen *Lars Kruse* (1879).

Kruse, *Vibeke* (d. 1648), Christian 4.s elskerinde. Opr. i tjeneste hos Kirstine Munk, fra 1629 knyttet til kongen, hvem hun fødte sønnen Ulrik Chr. Gyldenløve. Forjoges syg fra Rosenborg af Ulfeldt efter Chr. 4.s død; død kort efter.

kruseˈmynte er former af grøn og grå mynte med krusede blade; dyrkes, anv. som krydderi.

Krusenstjerna [ˈkrüːsənʃærna], *Agnes v.* (1894–1940), sv. forfatterinde. Udgået fra højeste aristokrati. Efter gennembrud med Tony-romanerne 1–3 (1922–26, da. 1940) vakte **K** forargelse ved fordomsfri beskrivelse af erotiske situationer i *Fröknarna von Pahlen* 1–7 (1930–34, da. 1944) og *Viveca von Lagercronas historia* 1–4, uafsl. (1935–38, da. 1938–39), trods værkernes sprogkunst og dybtgående psykologi. (Portræt).

krusesyge, bladkrusning forårsaget af gulerodsbladloppen el. krusesygegalmyggen, henh. hos gulerod og kål.

krusesygegalmyg (*Contaˈrinia naˈsturtii*), ca. 1,5 mm lang, brunlig galmyg. Larverne suger på bladstilke af kål o. a. korsblomstrede, hvorv. bladene bliver krøllede.

krushammer, stokhammer m. banen bestående af pyramider; bruges til behugning af granit, hvorved denne får en kruset overflade.

kruskål, fællesbetegn. for grønkål og såk. pyntekål med krusede blade.

kruˈstader (fr. *croustade*, af *croûte* skorpe), bægre af pandekagedejg formet med **k**-jern og kogt i fedt.

Krusˈå', da. landsby ved grænsen til Tyskl. og den i Flensborg Fjord udmundende å **K**; 300 indb. (1945). Toldsted.

Kruuse, *Jens* (f. 1908), da. litt.historiker og kritiker. *Det Følsomme Drama* (disp. 1934) og den modnere *Digtere og Traditioner* (1939) røber lærdom. Docent v. Århus Univ. 1939–42, siden lærer v. Askov højskole (til 1948) og kritiker v. »Jyllandsposten«.

kruzjka [ˈkruʃka] (ty. *Krug* krus), ældre russ. mål for flyd. varer = 1,23 l.

krybbe, fastsidd. fodertrug i bås el. sti. En **k** kan være af træ el. støbt i beton med glaseret indlæg.

krybbebidning, unode hos hesten, der fikserer overkæben mod krybbe, vognstang el. lign. og frembringer en karakteristisk »gylpende« lyd.

Krybben (*Præˈsepe*), en stjernehob i stjernebilledet Krebsen.

krybbønner, *buskbønner* el. *dværgbønner*, de lavtvoksende, ikke-slyngende bønnesorter.

krybdyr (*Repˈtilia*), klasse af koldblodede hvirveldyr, i øvrigt nært beslægtede m. fuglene. Huden beklædt m. skæl el. plader, lemmerne ofte svage, halen hyppigst lang. Huden ofte m. forbeninger, tæerne m. kløer. Skelettet består af ben; ribben også på hals- og halehvirvlerne. Hvirveltallet ofte højt (op til 400), kun een nakkeleddknude, tindingtaget reduceret til tindingbuer, ravnenæbsben og forbrystben ofte til stede. Forkamrene adskilte, hjertekamrene delvis, hos krokodillerne helt. Tænder på kæberandene, ofte tillige på gane og vingeben. Skildpadderne mangler tænder. Tungen ofte lang, fordøjelseskanalen simpel, hjernen temmelig lille. Det nedre øjelåg kan lukkes op foran øjet. Hos en del **k** er det nedre øjelåg, som her er gennemsigtigt, fastvokset ved det øvre. Blinkhinde ofte til stede. Tarm og urinleder munder i en fælles kloak. **k** lægger oftest æg, omgivet af en skal, der enten kan være læderagtig el. fast og kalkagtig. De fleste **k** er landdyr, en del lever dog delvis i ferskvand, enkelte i havet. Er som regel rovdyr, ernærer sig af insekter, orme, snegle o. l., de større former af hvirveldyr. Forekommer fortrinsvis i varmere egne. I køligere egne ligger de i dvale om vinteren. I tidl. jordperioder fandtes mange flere og større **k** end i nutiden (hvaløgler, svaneøgler, kæmpeøgler, flyveøgler). **k** deles i 5 ordener: Rhynchocephalia, øgler, slanger, skildpadder og krokodiller.

krybefisk (ˈ*Anabas* ˈ*scandens*), ferskvandsfisk af de labyrintgælledes fam. Kan krybe på land v. hj. af gællelågs- og gatfinnepigge. Indien.

krybespor, bugtede aftryk, der forekommer på lagflader især af sandsten og er spor efter dyr, der har krøbet over fortidens havbund.

krybestrøm, en strøm, der opstår på overfladen af et isolationsmateriale, f. eks. ml. spændingsførende dele og jord.

krybning, *bygningstekn.*, blivende formændringer opstået i tidens løb. **k** er størst ved stærk belastning.

krybskytte, den, der jager på et areal, hvor han ikke har jagtret.

krydder (egl: krydret tvebak), flækket og ristet hvedebolle.

krydderier er betegn. for forsk. planter el. plantedele, der p. gr. af deres indhold af stærkt lugtende el. smagende stoffer tilsættes maden. Til de mest anv. **k** hører: kanel, laurbærblade, peber, vanille, kapers, kommen, dild, karse og citroner.

krydermynte (*Elsˈholtzia paˈtrini*), art af læbeblomstfam. med rødlilla blomster i ensidige aks og krydret duft. Gl. haveplante, der nu træffes forvildet i Danm.

krydderpose, pose med lægeurter til omslag mod smerter.

ˈKrüdener, *Barbara Juliane von* (1764–1824), ty.-baltisk kvindelig mystiker. Havde stor indflydelse på tsar Alexander 1. og inspirerede ham til Den Hellige Alliance.

kryds, 1) *anat.*, den nederste del af ryggen ud for krydsbenet; 2) *vet.*, navnlig hos hest og kvæg den øverste (dorsale) del af baglemmet regnet fra udvendigt hoftehjørne over hofteled og den store omdrejer til sædebensknuden.

kryds, *mus.*, fortegn (♯).

kryds, *søv.*, 1) togt; 2) udsejlet distance fra vending til vending under bidevindsejlads.

krydsben (*os sacrum*), del af hvirvelsøjlen, består af 5 sammenvoksede hvirvler og udgør den midterste del af bækkenets bagvæg.

krydse, *søv.*, sejle mod vinden med denne ind skiftevis fra hver side (bidevindsejlads).

krydseger, eger anv. i bilhjul med trådeger. **k** udgår tangentielt fra navet.

krydser (af *krydse* sejle frem og tilbage), krigsskibstype med stor aktionsradius. Hovedopgave: beskytte egne og angribe

Svær amerikansk krydser.

fjendens handelsveje, udføre efterretn.- og opklaringstjeneste, danne rygstød for egne mindre enheder samt luftbeskytte egne styrker og konvojer m. v. Svære **k**: 10–20 000 t med armering af f. eks. 9 stk. 20,3 cm kanoner, 12 stk. 12,7 cm kanoner, 48 stk. 40 mm rekylkanoner m. m. Dækspanser op til 150 mm, sidepanser op til 125 mm, fart 30–35 knob, aktionsradius op til 15 000 sømil ved 15 knob. Lette **k**: (panseret er noget

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

svagere) 5–10 000 t med armering fra 8 stk. 13,2 cm kanoner, 24 stk. 40 mm rekylkanoner m. v. op til 15 stk. 15 cm kanoner, 8 stk. 12,7 cm kanoner, 28 stk. 40 mm rekylkanoner m. v. (Ill. se tavle Krigsskibstyper).

krydserhæk, moderne afrundet form for agterskib taget efter krigsskibsform, deraf navnet.

krydsfelt, afdeling på telefoncentraler, hvor sammenkobling ml. abonnentledninger og de nummererede positioner i vekslerbordene kan foretages.

krydsfinér, tynde træplader, sammenlimede af fl. lag finér m. fibrene skiftevis på langs og på tværs.

krydsforbandt, murforbandt som ill. viser.

Krydsforbandt.

krydsforhør (eng. *cross examination*), afhøring af en person for retten, efter at han har afgivet sin forklaring, med det formål at afsvække denne.

krydsholt (mnty. *holt* træ), *søv.*, fastgøringssted for trosse, som krydses ml. k-s to opstandere el. flige.

krydshoved, del af krumtapmekanismen, bruges i stempelmaskiner til at forbinde stempelstang og plejlstang.

krydsmast, agterste mast i skib med mere end tre master. (Ill. se tavle Sejlskibstyper).

krydsmærke, færdselssignal ved ubevogtede offentl. niveauoverkørsler på vejer på begge sider af sporet i en afstand af 6-12 m fra spormidte. k har forsk. form for krydsninger med eet el. med fl. spor.

krydsning, *krydsbefrugtning* el. *bastardering*, i plante- og dyreavl befrugtning ml. individer af forsk. race el. art. Tillige betegn. for det fremkomne afkom. – Ved enkelt k (af husdyr) anvendes krydsningsindividerne kun som brugsdyr. Ved gennemført k (fortrængningsk) benyttes stadig handyr af ren race til hundyr af krydsningsgeneration 1, 2 osv. indtil produktet i praksis kan betragtes som racerent. I visse tilfælde kan nærtstående arter krydses (artsk).

krydsningsfrodighed, betegn. for den øgede vækstenergi, der kendetegner mange bastarder, f. eks. de såk. førstegenerationskyllinger, d. v. s. kyllinger fremkommet ved krydsning ml. indavlede stammer.

kryds-og-tværs-opgave el. *krydsordsopgave*, ordgåde, hvor man skal udfylde et i felter opdelt skema med synonymer for opgivne ord. Da ordene dannes både lodret og vandret, griber de ofte ind i hinanden, hvilket er en hjælp ved løsningen og en kontrol af dens rigtighed. – k, der stammer fra Engl., slog igennem efter 1. Verdenskrig.

krydspejling, *søv.*, pladsbestemmelse ved sigter til to punkter i land, der er afsat i søkortet.

krydsskæring kaldes en sådan oparbejdning (ved sav) af træstammer, at snitfladerne kommer til at ligge nogenlunde parallele med marvstrålerne, der forløber radialt i træet.

krydstale, overhøring ml. to telefonkredsløb.

Krygell ['kry'yəl], *Johan Adam* (1835–1915), da. komponist, organist, 1880–1915 ved Matthæuskirken i Kbh. Frugtbar komp., der navnlig i kontrapunktiske studier drev det vidt.

Krüger ['kry'yər], *Hans Andersen* (1816–81), sønderjysk politiker. Gårdmand i Bevtoft (Haderslev amt), stændermedl., protesterede mod slesvigholstenerne i Rendsborg 18. 3. 1848. Efter 1864 da. polit. leder i Sønderjyll., rigsdagsmand i Berlin fra 1867, valgt til landdagsmand, men nægtede at aflægge ed. Fastholdt protestpolitik mod ty. styre, krævede § 5 gennemført, men mægtede næppe forhandl. m. Bismarck el. det organisationsarbejde og den smidigere taktik, der måtte kræves efter ophævelsen af § 5 1878. (Portræt sp. 2549).

Krüger ['kry'yər], *Paul* (f. 1897), da. litt.-historiker. Prof. v. Århus Univ. 1947. Har bl. a. udg. *Fr. Litt. Kritik indtil 1830* (1936, disp.), *Sainte-Beuves Litt. Kritik* (1945).

Krüger, *Paul(us)*, ty. stavemåde for Kruger, Paul(us).

krykke, 1) støttestav, hvis øverste ende er forsynet med et polstret tværstykke passende til armhulen. Bruges til at ophæve belastningen af et ben, der skal skånes el. er ubrugeligt; 2) *mil.*, apparat på mindre kanoner til støtte for skyttens skulder, så han samtidigt kan sigte og affyre kanonen; 3) *tekn.*, en vinkel- el. T-formet maskindel.

krykkelammelse, lammelse af nogle af armens nerver som følge af en krykkes tryk mod armhulen.

krykketap, smedejernstap til en svær træaksel.

'Krylbo, sv. köping, SØ-Dalarna; 2600 indb. (1948). Jernbaneknudepunkt.

Kry'lenko [krĭ-], *Nikolaj V.* (f. 1885), sovj. politiker, jurist. Nov. 1917–marts 1918 øverstkomm. for den russ. hær, 1931 folkekommissær f. justitsvæsenet, anklager i Moskva-processerne, gik af 1937.

Krylov [krĭ'lɔf], *Ivan* (1768–1844), russ. fabeldigter, hvis popularitet i Rusl. kan sammenlignes med H.C. Andersen i Danm.

Krym [krĭm], russ. navneform for Krim.

krympefri kaldes stoffer, der i vask og brug enten slet ikke krymper el. kun 1 %. Krympefrihed kan opnås 1) ved vask af stoffet og tørring uden strækning, 2) ved sanforisering, 3) ved imprægnering med kunstharpikser. Ved uldvarer kan den del af krympningen, der skyldes forfiltning af taverne, forhindres ved at de mikroskopiske skæl på taverne fjernes, f. eks. ved klorering.

krümpersystem (ty. *Krümper*, egl: krøbling), en i Preussen efter 1808 brugt udskrivnings- og uddannelsesmåde, hvorefter soldaterne efter meget kort uddannelsestid blev hjemsendt for at give plads til andre. Ved k omgik man fr. krav om en hærstyrke på højst 42 000 og øgede den til 100 000 mand.

kryo- (gr. *kryos* is), is-, kulde-.

kryo'fi'l (gr.), kulde-elskende.

'kryohydra't (*kryo-* + *hydrat*), eutektisk blanding, hvori den ene komponent er vand.

kryoko'nit (*kryo-* + gr. *kōnos* kegle), fint støv fra Grønl.s indlandsis, ved issmeltning koncentreret i k-huller på isoverfladen. Indblæst fra kystegnene.

kryo'lit (*kryo-* + *-lit*), Na_3AlF_6, hvidligt, halvklart, monoklint mineral. Forekommer ved Ivigtut i Grønl. som en kornetkrystallinsk masse, der indeholder jernspat o. a. malme. Brydes i dagbrud og anv. ved den elektrolytiske fremst. af aluminium samt til emaille og opalglas. (Jfr. Kryolitselsk. Øresund A/S).

kryolitio'nit, $Na_3Li_3Al_2F_{12}$, regulært mineral, der forekommer som klare krystaller i kryolitten ved Ivigtut.

Kryolitselskabet Øresund A/S, grl. 1859 som Øresunds Chemiske Fabriker, opr. til fabr. af soda af kryolit efter Julius Thomsens metode, senere til oparbejdning af kryolit som tilsætning til mælkeglas og emaille, fra ca. 1890 hovedanv. som hjælpemiddel til aluminiumfremst. I nyeste tid anv. finmalet kryolit til fabrik. af insekticidet Cryocid. 1939 blev Ø. Ch. F. sammensluttet med Kryolith Mine- og Handelsselskabet (grl. 1864) til K med staten som hovedaktionær. K ejer kryolitbruddet i Ivigtut, hvor ca. 100 arb. og 23 funktion. beskæftiges. Aktiekap. pr. 1. 1. 1949: 15 mill. kr. Årsprod. af kryolit ml. 30 000 og 50 000 tons, ca. $^1/_3$ af prod. sælges til USA.

kryosko'pi' (*kryo-* + *-skopi*), metode til bestemmelse af molekylvægte af stoffer gnm. måling af deres opløsningers frysepunkter (jfr. frysepunktssænkning).

krypt (gr. *krypte*, egl: skjult sted), underjordisk rum i kirke med helgengrav og da kaldet confessio, el. alm. gravkælder. Helgen-k findes i Lunds og Viborgs domkirker og i St. Knuds Kirke i Odense.

'kryptikere (gr. *kryptós* skjult), luthersk teol. skole i Tübingen i 17. årh.; hævdede, at Kristus ved inkarnationen ikke brugte sine guddommelige egenskaber; mods. kenotikerne.

'krypto- (gr. *kryptós* skjult), skjult, hemmelig, løn-.

'kryptocalvinisme, den fra Melanchthon udgåede teol., som i nadverlæren nærmede sig Calvin. k bekæmpedes i 16. årh.s slutn. heftigt af lutheranerne. I Danm. repræsenterede N. Hemmingsen k.

'kryptocyani'n [-sy-], farvestof, tilhører karbocyaninerne, (Agfa) sensibiliseringsmiddel for fot. bromsølvplader for ultrarødstråling indtil 800 mμ.

kryptofo'ni' (*krypto-* + *-foni*), omformning af talestrømmene ved telefonanlæg for hemmeligholdelse af talen.

kryptof'talmus (*krypto-* + gr. *ofthalmós* øje), medfødt misdannelse, hvorved huden dækker hen over øjet.

krypto'ga'mer (*krypto-* + gr. *gámos* bryllup), *bot.*, d. s. s. sporeplanter.

kryptoge'ne'tisk sygdom (*krypto-* + *genetisk*), sygdom af ukendt oprindelse, f. eks. epilepsi.

kryptogra'fi' (*krypto-* + *-grafi*), lønskrift.

kryptokatolicisme, de retn. i protestantismen, som i en el. fl. hens. har kat. tendenser, f. eks. anglo-katolicismen.

'kryptokrystalli'nsk kaldes krystallinske bjergarter, hvori krystallerne er mikroskopiske.

kryptomne'si' (*krypto-* + *-mnesi*), fejlerindring, der dækker et ved fortrængning dannet hul i individets erindringer.

kryp'to'n (gr. *kryptós* skjult), grundstof, kem. tegn Kr, atomnr. 36, atomvægt 83,7, vf. 3,7 g/l v. 0°, kp. – 152,9°, valens 0. Farve- og lugtløs luftart tilhørende de ædle luftarter. Findes i små mængder i atmosfæren, hvoraf det udvindes ved fraktioneret destill. Er dyrt, men anv. i lysrør, f. eks. til lufthavne; giver et intensivt lys, der gennemtrænger tæt tåge.

kryptor'kisme (*krypto-* + gr. *órchis* testikel), 1) *med.*, manglende nedstigning af en el. begge testikler. I fosterlivet ligger testes i bughulen og stiger lidt før fødslen ned i pungen. Hvis dette ikke sker, og testiklerne standser undervejs, er de let udsatte for læsion, men kan undertiden føres på plads ved hormonbehandling el. operation; 2) *vet.* k hos dyr har størst bet. hos hest og svin og dernæst hos hunden, optræder sjældnere hos de andre husdyr. En kryptorkid hingst, hvis ene testikel er tilbageholdt, kaldes en klaphingst; er begge tilbageholdt, kaldes den urhingst.

kry'santemum (gr. *chrysós* guld + *ánthos* blomst), slægt af kurvblomstfam., een- el. flerårige, med fjerdelte blade og enlige, ofte store, kurve. 150 arter, især Eur. og Asien. I Danm. 3, af hvilke gul okseøje (Chrysanthemum segetum) og hvid okseøje (C. leucanthemum) er alm. ukrudtsplanter. De af gartnerne dyrkede k-former er flerårige og stammer fra C. indicum og C. sinensis (fra Japan og Kina), kaldes gerne for vinterasters. Persisk insektpulver fås af de terrede og pulveriserede blomster af et par andre asiat. arter.

kryslinger, bærrene af tyttebærplanten.

kryso- (gr. *chrysós* guld), af guld, gylden.

krysobe'ryl' [kry-] (*kryso-* + *beryl*), $BeAl_2O_4$, gul, rødlig el. grønlig ædelsten fra Brasilien og Ceylon, varieteten alexandrit fra Ural.

krysogra'fi' [kry-] (*kryso-* + *-grafi*), gr. guldskrift, anv. navnlig i middelalderen til afskrift af hellige bøger, oftest udført med guld- el. sølvblæk på purpurfarvet pergament.

krysoi'di'ner (*kryso-* + *-oid*), gule til brune tjærefarvestoffer (afledet af diaminoazobenzol) til farvning og trykning på tanninbejdset bomuld, endv. til farvning af jute, kokostaver, læder, olier og fedtstoffer.

kryso'lit (*kryso-* + *-lit*), klar, gulgrøn olivin fra Ægypten.

kryso'pra's [kry-] (*kryso-* + gr. *práson* løg), æblegrøn kalcedon, der anv. som smykkesten.

kryso'ti'l (*kryso-* + gr. *tillein* ituplukke), serpentinasbest.

Kryssing, *Christian Peter* (f. 1891), da. officer. Oberstløjtnant 1937. Stillede sig 1941 i spidsen for hvervningerne til »Frikorps Danmark«, aflagde troskabsed til Hitler; afgik som chef 1. 3. 1942, inden F.D. kom til fronten, derpå i ty. tjeneste (SS). 1946 idømt 8 års fængsel.

kry'stal' (gr. *krýstallos* is, bjergkrystal), faste stoffer, der besidder en regelmæssig indre bygning og derfor ved deres dannelse antager en af plane flader begrænset symmetrisk form. **k** kan dannes, når stoffet foreligger i luftformig, smeltet el. opløst tilstand. Ved afkøling under smeltepunktet el. idet opløsningen når en bestemt koncentration, f. eks. ved inddampning, dannes **k**-kim, der vokser, idet der aflejres stof på den allerede dannede første **k**. De vinkler, **k**-fladerne danner med hinanden, er konstante for hvert stof, men fladernes indbyrdes afstande og størrelse kan variere. Ved uregelmæssig vækst opstår »fortrukne« **k**. Idealt udviklede **k** besidder symmetrisk form, og efter symmetriforholdene adskilles 32 **k**-klasser, der inddeles i 6 **k**-systemer: regulære, heksagonale, tetragonale, rombiske, monokline og trikline **k**-system. – **k** er anisotrope, d. v. s. de fys. egenskaber er afhængige af retningen i **k** (eks. spaltelighed i bestemte retninger). I optisk henseende er regulære **k** enkeltbrydende, de øvr. dobbeltbrydende; heksagonale og tetragonale **k** dog enkeltbrydende i 1 retning (optisk enaksede **k**), rombiske, monokline og trikline i 2 retninger (optisk toaksede **k**). I optisk henseende og over for andre fys. påvirkninger forholder **k** sig ens i retninger, der er symmetriske m. hinanden. – Undersøgelser over **k**-s struktur v. hj. af røntgenstråler har vist, at atomerne i **k**'er ordnet i regelmæssige rækker og planer under dannelse af et rumnet »**k**-gitter«. Atomernes anordning i rummet og de absolutte afstande er bestemt for talr. **k**. (Ill. se de forsk. system.)

bot., **k**-er forekommer i mange planteceller, består især af kalciumsaltet af oksalsyre, har tit smukke former, opfattes som affaldsstoffer.

krystal-apparat, radiomodtager med krystal af blyglans el. lign. som detektor. Kan kun modtage kraftige stationer.

krystaldruse, samling af krystaller, der sidder ved siden af hinanden og er udvoksede fra et fælles underlag.

krystalformer. En krystal består af 1 el. fl. *enkeltformer*. Enkeltformen dannes af en krystalflade tillige med de flader, som p. gr. af symmetrien må ledsage den. *Kombinationer* kaldes fl. enkeltformer tilsammen.

krystalfysik, læren om krystallers forhold over for varme, elektricitet, træk, tryk, lysstråling osv.

krystalglas, et klangfuldt kalk-kaliglas (bøhmisk) el. bly-kaliglas (eng.). Anv. til linser og finere glasvarer.

krystalgruppe, samling af krystaller, der er voksede ud fra hinanden og støtter sig mod hinanden.

krystalhimmel, d. s. s. sfære (astron.).

krystalhule, d. s. s. krystalkælder.

krystalis, gennemsigtig kunstis fremstillet af destilleret vand.

krystalkemi, læren om forholdet ml. krystalform og kem. sammensætning.

krystalklasse, underafdeling af krystalsystem med bestemt kombination af symmetrielementer. Et systems holoedriske **k** har samme symmetri som systemets aksekors, de hemiedriske og tetartoedriske **k** har mindre symmetri, men samme aksekors. I alt findes 32 **k**.

krystalkælder, med krystaller beklædt hulrum i en bjergart; indeholder ofte smukke og veludviklede krystaller.

krystallinse, d. s. s. øjets linse, der ligger bag iris og pupil. Den består af en fastere kerne og en blødere bark. Linsen er omgivet af en tynd, klar kapsel.

krystal'li'nsk kaldes ethvert stof, der har krystallers egenskaber og bygning, selv om ydre krystalform mangler.

krystallinske skifre, hovedgruppe af bjergarter, der har krystallinsk og skifret struktur. Opstået af eruptiver og sedimenter, i hvilke der ved stærkt tryk ved bjergkædefoldning og ved mer el. mindre høj temp. er sket knusninger og omkrystallisationer under dannelse af nye mineraler. De vigtigste **k** er gnejs, glimmerskifer og hornblendeskifer.

krystallisation, proces, hvorved fast stof dannes i krystallinsk tilstand.

krystal'litter, mikroskopisk små størkningsprodukter uden krystalform, der opstår ved størkningen af vulkansk glas. Efter formen adskilles globulitter, belonitter, trikitter.

krystallo- (gr. *krýstallos* is, bjergkrystal), vedr. krystaller el. krystal(glas).

krystallogra'fi' (*krystallo-* + *-grafi*), videnskaben om krystaller. Omfatter geometrisk **k** (læren om krystalformerne), krystalfysik, krystaloptik, krystalkemi og strukturundersøgelser.

krystallo'ider (*krystallo-* + *-id*), stoffer i en sådan tilstandsform, at de kan trænge igennem en dyrisk membran; mods. kolloider.

krystalloman'tik (*krystallo-* + *mantik*), spådomskunst ud fra syner i en krystal- el. glaskugle.

krystallome'tri' (*krystallo-* + *-metri*), krystalmåling; sker v. hj. af goniometret.

krystal'lose (gr. *krýstallos* is, bjergkrystal), natriumsalt af sakkarin. Anv. ofte i stedet for dette, da det er lettere og hurtigere opløseligt i vand end sakkarin.

krystalmel består af små krystaller fremstillet v. en udkrystallisationsproces, som foregår under kraftig omrøring.

krystaloptik, læren om krystallernes egenskaber over for lyset (lysbrydning, dobbeltbrydn., pleokroisme osv.).

Krystalpaladset, da. for Crystal Palace.

krystalskeletter, krystaller, hvis kanter og hjørner er vokset frem langt stærkere end midten af fladerne.

krystalsoda, natriumkarbonat med 10 molekyler krystalvand. Alm. handelsvare. Vandet afgives let ved henliggen i luften el. opvarmning. Ved fjernelse af vandet opstår kalcineret soda.

krystalstyret sender, radiosender, hvis frekvens er kontrolleret af et svingende kvartskrystal.

krystalsystem, hovedgruppe af krystaller omfattende alle krystaller med samme aksekors. Der findes 6 **k**: regulære, heksagonale, tetragonale, rombiske, monokline og trikline **k**.

krystalsæbe er en klar, blød, gulbrun el. grøn kalisæbe. Fremstilles af sojaolie- el. linoliefedtsyre og bleges med persulfater el. hypokloriter.

krystalvand, vand indeholdt i krystaller og indgående i disses molekulare opbygning. Fjernes **k** fra en krystal, ødelægges dennes struktur. **k** forekommer i krystaller af bestemte stoffer i bestemte støkiometriske forhold. Talr. stoffer krystalliserer med **k**. Eks. krystalsoda.

krystalviolet, violet triarylmetan-farvestof, anv. i farveriet og i mikrobiologien især dog til blæk og stempelpuder.

kræft, *med.*, sygdom, der yttrer sig ved optræden af knuder og sår. P. gr. af deres ødelæggende virkninger betegnes **k**-svulster som ondartede. De kan optræde overalt i legemet som mere el. mindre afgrænsede, ofte omfangsrige, knoldformede knuder el. som blomkålsagtige, svampelignende dannelser. Under **k**-svulstens vækst destrueres mere og mere af legemets væv, ikke blot ved den opr. fremkomne (primære) svulsts forstørrelse og udbredelse til sunde nabopartier, men tillige ved, at svulstceller trænger ind i lymfe- og blodkar og med vædskestrømmen i disse transporteres til fjernere dele, lymfekirtler og andre organer, hvor cellerne bliver udgangspunkt for nye (sekundære) **k**-svulster (metastaser). Efter de i svulsterne indeholdte vævsarter og efter cellernes struktur deles **k** i *carcinom* og *sarkom*. Spec. former er scirrhus og kolloid-**k**. **k**-vævets væsentligste egenskab må søges i biol. ejendommeligheder, først og fremmest i cellernes vedvarende, fuldstændig autonome og uharmoniske formering og vækst. I sine tidligste stadier behøver **k** ikke at give sig til kende ved smerte el. andre fremtrædende symptomer. **k** er en af de farligste sygdomme, der kendes; den forekommer i alle lande og på alle breddegrader, hos kulturfolk og hos uciviliserede stammer, og som det synes, angribes kødspisere og vegetarianere med omtr. samme hyppighed. Foruden hos pattedyr er **k** iagttaget hos fugle og fisk. Mavesækken er det organ, der hyppigst af alle angribes af **k**, derefter følger brystkirtlen, livmoderen, tarmkanalen og huden. Behandlingen er dels operativ, dels anv. røntgen og radium med udmærket virkning.

bot. I plantepatologien er **k** fællesbetegn. for en række sygdomme af forsk. opr., som ligner hinanden deri, at de fremkalder dybtgående sår (**k**-sår), der vanskeligt heles. **k**-sår kan skyldes angreb af svampe, af bakterier, af insekter; frost har også bet. Bekæmpelse: sollyse, ikke for lave voksepladser, tilførsel af kvælstof, udskæring af **k**-sår og bestrygning af sårflader med varm stenkulstjære.

Kræftdagen, velgørenhedsdag til kræftens bekæmpelse; afholdes, siden 1942, årl. af Landsforen. til Kræftens Bekæmpelse (omkr. 1. sept.).

Kræftens Bekæmpelse, Landsforeningen til, grl. 1928. Ledes af Den Da. Kræftkomité. Har 190 lokalforeninger, 199 528 medl. (1948). Driver 3 radiumstationer, i Kbh., Århus og Odense, m. henh. 121, 126 og 50 sengepladser. Radiumbeholdning 6,036 g. Understøtter kræftforskningen, yder støtte til kræftpatienter, endv. oplysende virksomhed om kræft. Samlet formue (indbefatter byggefond) over 5 mill. kr.

kræfternes parallelogram, konstruktion, der benyttes til at sammensætte to enkeltkræfter (komposanterne A og B) til en resultant R, som i alle henseender kan erstatte komposanterne. Omv. kan kraften R opløses til komposanterne A og B.

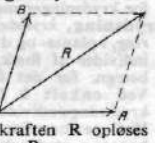

kræftforskning. Kræft har været kendt fra oldtiden; men først i de sidste par menneskealdre har man nøjere studeret kræftvævets struktur. Den vidensk. **k** trådte ved 20. årh.s beg. ind i en ny fase, den eksperimentelle forskning. Bet. på dette område fik den da. patolog C. O. Jensens arb. (1902–03). Et af de næste store fremskridt skyldes danskeren J. Fibiger, der i 1913 som den første fremkaldte kræft eksperimentelt. Fibigers unders. gav stødet til nye forsøg på at finde metoder til eksperimentel fremkaldelse af **k**. I 1915 lykkedes det japanerne Yamagiwa og Ichikawa ved fortsat pensling af et kaninøre med kultjære at fremkalde carcinom. I 1918 fandtes tilsv. resultater på musehud; disse unders. bekræftedes snart af andre forskere. Spørgsmålet om kræftens årsag er stadig uløst. I al alm. mener man, at kræft opstår ved, at vævsceller begynder at formere sig og vokse, uden at væksten er reguleret, således som den er ved vævenes normale vækst. Men hvad det er, der får væv til at »vokse vildt«, ved man ikke. Infektionsteorien – at kræft skulle skyldes bakterier eller virus – gælder i hvert fald ikke i almindelighed. I de senere år har man påvist, at eksperimentelle, hormonale forstyrrelser har indflydelse på kræftsvulsternes hyppighed og vækst hos mus og rotter. Disse og andre iagttagelser efter behandling med kræftfremkaldende stoffer støtter den antagelse, at såvel ydre som indre faktorer er af bet., og man opfatter det således, at en vis disposition er en nødv. betingelse for, at der kan udvikle sig kræft. – I 1949 åbnedes et **k**-laboratorium i Kbh. *Fibiger-instituttet* under prof. Engelbreth-Holm's ledelse.

kræftfremkaldende stoffer, stoffer, som hos disponerede individer fremmer udviklingen af kræft. Foruden fys. og termiske påvirkninger samt visse snyltere (Bilharzia og Spiroptera neoplastica) vil en række kem. stoffer (anilin, paraffin, visse tjæresorter og sod) både hos forsøgsdyr og mennesker ved længere tids indvirkning virke fremmende for udviklingen af kræft. Nyere forskninger har på-

Artikler, der savnes under K, bør søges under C

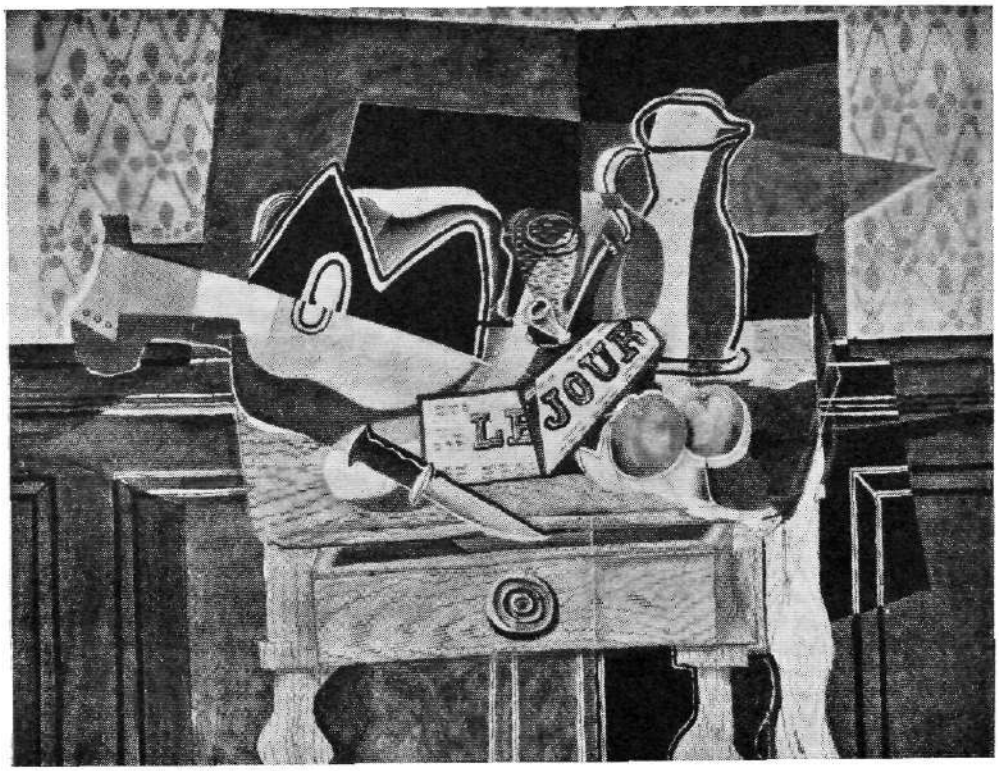

Georges Braque: Avisen.

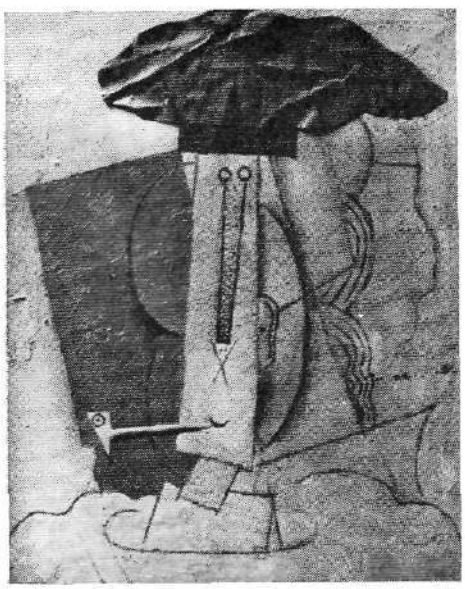

Pablo Picasso: Studenten.

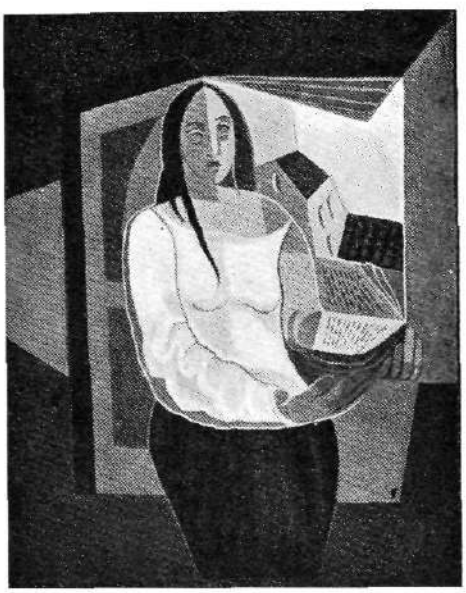

Juan Gris: Kvinden med Bogen.

vist, at talrige kulbrinter virker særlig kraftigt i denne retning.

kræge, *bot.*, det da. slægtsnavn for Prunus.

krækkebær, de blanke, store bær af rævling.

krækling, d. s. s. rævling.

kræm, da. stavemåde for crème.

kræmmer (mnty. *kram* vare), handlende, især en detail. Bortset fra sammensætn. som *isenk, urtek* osv. er betegn. nu forældet el. bruges nedsættende.

krænge el. *rulle, søv.*, hælde p. gr. af vindtryk el. lign. Rotation om vandret, langskibs akse.

krængningsmagnet, *søv.*, magnet til kompensation for den ved krængning forekommende deviation i skibskompasset.

krængningsviser, flyveinstrument, som angiver flyvemaskinens tværskibs-bevægelser. I mindre maskiner er k oftest en libelle el. et pendulinstrument og som regel sammenbygget med drejningsviseren. I større maskiner erstattes k af en kunstig horisont.

Kraepelin [kræ:pə'li:n], *Emil* (1856–1926), ty. psykiater, banebrydende m. h. t. opstilling af visse sygdomsformer; bekendt ved en lang række lærebøger.

Krøderen ['krø:dərən, 'krø:rən], no. sø i Buskerud NV f. Tyrifjord; 41 km². K danner en sydl. fortsættelse af Hallingdal.

krølhår fås af hestens halehår og mankehår; anv. til polstring. Den ved bearbejdningen opståede snoning bevares og giver k stor elasticitet.

krølle, torskens hanlige kønskirtler (navn efter formen).

'krøn'ike (gr. *chroniká* tidsbog, af *chrónos* tid), hist. skildr. i tidsfølge.

Krønikernes Bøger, historieværk (i GT.), som skildrer Israels hist. fra Adam til eksilets afslutn.; er langt ringere som kilder end Kongebøgerne.

krø's, 1) *med.*, (*mesenterium*), de dele af bughinden, hvori visse tarmafsnit er ophængt. I k ligger de blodkar og nerver, der forsyner de pågældende tarmafsnit; 2) *håndv.*, rende i tøndestaver til indsætning af låg og bund.

krøsbær, alm. navn for tyttebær.

'Krøsus (gr. *Kroisos*), lydisk konge 560–45 f. Kr., søn af Alyattes, undertvang de gr. byer i Lilleasien, led nederlag og blev fanget af Kyros, da han begyndte krig m. Persien. K-s rigdom har gjort hans navn til fællesnavn for rigmænd.

Krøyer ['krəi'ar], *Hans Ernst* (1798–1879), da. komponist. Skrev bl. a. mandskvartetter (f. eks. *Her under nathimlens rolige skygge*) (1820). Komp. i beg. af 1820erne *Der er et yndigt land.* 1844 kantor ved Slotskirken.

Krøyer, *Henrik Nikolaj* (1799–1870), da. zoolog. Opr. filolog. Beg. 1830 at virke som lærer i zoologi, derefter undersøg. vedr. da. fiskerier. Udg. stort værk om Danm.s fisk. Arbejder om snyltekrebs. Deltog i ekspeditioner til Spitsbergen og S-Amer.

Krøyer, *Peter Severin* (1851–1909), da. maler; elev af Bonnat; udf. i fr. naturalistisk ånd bill. som *Et Sardineri i Concarneau* og *Ital. Landsbyhattemagere*; har

P. S. Krøyer: Fiskere på Skagens Strand; Sildig Sommeraften. Skagen 1893. (Kunstmus.).

malet blændende dygtige portrætter (bl. a. af *Schandorph, Heinr. Hirschsprung, G. Brandes, Bjørnson, Jonas Lie*) og repr. figurbill. som *Komiteen for den Fr. Kunstudst. i Kbh. 1888* (1890), *Et Møde i Videnskabernes Selskab* (1897) m. fl. Har virket som Skagensmaler og skildret de lyse nætter. Har raderet og udf. enkelte skulpturer. Ledede fl. år Kunstnernes Studieskole.

'Krångedeforsarna, vandfald i Indalsälven, Ø-Jämtland, sv. kraftværk (140 000 kW i 1945).

krås, muskelmaven hos fugle. Særlig veludviklet hos planteædende arter som høns, gæs o. l.

KSAK, fork. f. *Kungliga Svenska Aeroklubben.*

KSG, fork. f. *Købmandsskolens Gymnastikforening.*

Kshe'mendra [kʃe-] (11. årh.), ind. digter fra Kashmir, forf. af fortællinger, digte og flere dramaer.

kst., alm. fork. f. konstitueret.

KTAS, fork. f. *Kjøbenhavns Telefonaktieselskab.*

Ktesifon (da. ['(k)te'-]) (gr. *Ktēsi'fōn*), oldtidsby ved Tigris SØ for Bagdad. Imponerende ruin af sassanidisk palads, kaldet Takh i Kesrā.

'kto'nisk, anden stavemåde for chthonisk.

KU, fork. f. *Konservativ Ungdom.*

Kuala Lumpur (eng. ['kwa:lə 'lumpuə]), hovedstad i Selangor, Malaja; Malaccahalvøens største by, 138 000 indb. (1939).

kuang- (i kin. stednavne), se *kwang-.*

Kuan-Yin ['gwan'jin] (kin.), jap. *Kwannon*, i kin. og jap. buddhisme barmhjertighedens gudinde, en kvindelig udformning af mahāyāna-buddhismens Avalokiteçvara.

Ku'ban, 900 km l. flod i Sovj. N f. Kaukasus; til Sortehavet. Efter ty. rømn. af dele af Kaukasus jan. 1943 hævdedes det såkaldte Kuban-brohoved mod hårde sovj. angreb; rømmedes okt. s. å.

kube (mnty. *kupe* stor skål, tønde), tenfor-

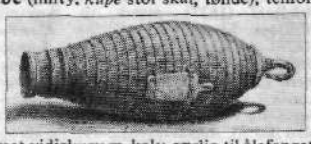

met vidjekurv m. kalv, særlig til ålefangst.

ku'beber, bærrene af den ostindiske peber-art Piper cu'beba. Tidl. anv. i medicinen.

Kubelík ['kub-], *Jan (1880–1940)*, čech. violinist. Deb. 1888. Har komp. 6 violinkoncerter og *American Symphony* (1937).

Kubelik, *Rafael* (f. 1914), čech. kapelmester, søn af Jan **K.** Udd. i Praha, siden 1936 knyttet til De Čech. Filharmonikere i Praha.

ku'bik- (lat. *cubus*, af gr. *kýbos* terning), 1) udtryk for rummål; 2) udtryk for 3. potens.

kubikfavn, gl. da. rummål = 216 kubikfod = 6,678 m³.

kubikindhold, d. s. s. rumfang.

kubikmeter (fork. m³), 1000 liter. Enheden for rummål i metersystemet.

kubikrod af et tal *a* er et tal, der opløftet til 3. potens giver *a*.

Det betegnes $\sqrt[3]{a}$

kubiktabel, tabel der angiver cylindres rumindhold, når diameter og længde er kendt, bruges i skovbruget o. a. st.

kubiktal er de tal, der fremkommer, når man opløfter de hele tal til 3. potens.

'Kubin, *Alfred* (f. 1877), østr. tegner. Serien *Samfundssatirer.* Ill. til *Poe* og *Totentanz.*

'ku'bisk (af *kubus*), terningformet. En k ligning betyder en ligning af 3. grad.

kubiske system, *miner.*, d. s. s. regulære system.

ku'bisme (fr. *cubisme* af *cubus* terning), kunstretn., der forenkler billedets former stereometrisk, tildannede som cylindre, kegler, kugler osv., der komponeres sammen til en billedvirkning af dynamisk spænding. k opstod i Fr. før 1. Verdenskrig, skabt af Picasso og Braque; af fr. kubister kan i øvrigt nævnes Léger, Juan Gris o. a. I Danm. har k haft bet. bl. a. for Rude, Jais Nielsen, Scharff, Vilh. Lundstrøm og Georg Jacobsen. k kan tillige spores i moderne skulptur, arkit., dekoration, plakatkunst, mode m. v. Navnet k skyldes Matisse. (Hertil tavle).

'Kublai (mong. *Khubilai* ['fu:-]) (1214–94), mongolerfyrste, sønnesøn af Djengiz-Khan, erobrede Kina 1250–79, hvor han grl. dynastiet Yüan; stor-khan fra 1259.

'kubus (lat. *cubus*, af gr. *kýbos* terning), terning.

Kuching ['ku:tʃiŋ], hovedstad i Sarawak på N-Borneo; 25 000 indb. (1931).

Kúðafljót ['ku:ðafljout], isl. elv fra Mýrdalsjökull gnm. Mýrdalssandur.

'kuduer (hottentot-sprog) (*Strepsiceros*), store, afr. antiloper, hannen m. lange, proptrækkersnoede horn.

kuf (holl.), *søv.*, mindre skib, galeasetaklet og som regel fladbundet med runde fyldige stævne. (Ill. se tavle Sejlskibstyper).

Kufa (*al-'Kūfa*), arab. by S f. Babylon 638–ca. 1200, da den blev forladt. Blomstrende handels- og kulturcentrum i ældre middelalder (kufiske mønter). Hovedstad i kalifatet 754–62, nu ruinby.

kuffertfisk (*Ostraci'ontidae*), fastkæber, kuffertformede, indesluttede i benplader. Trop. have.

'ku'fisk skrift, arab. skriftart, opkaldt efter byen Kufa; findes mest på de ældste arab. mønter og i indskrifter.

'Kufra, ital. *Cufra*, oasegruppe i den til Libyen hørende del af Sahara, nær den ægypt. grænse. Rømmet under 2. Verdenskrig af Ital. 3. 3. 1941.

Kufstein ['kufʃtain], søgt turiststed i Tirol, Østrig, v. grænsen til Tyskl.; 7000 indb. (1946). På en stejl klippe ligger borgen Gerolds'eck, nu museum.

kugle, 1) et legeme, der er begrænset af en flade, kuglefladen, hvis punkter alle har samme afstand, radius, fra et givet punkt, centrum. k-s overflade er $4\pi r^2$, hvor π er ca. $^{22}/_{7}$, og r betyder k-s radius. Dens rumfang er $^{4}/_{3}\pi r^3$; 2) projektil.

kugleafsnit, enhver af de to dele, hvori en kugle deles af en plan.

kuglebane, projektilets vej fra våbnets

munding til dets nedslag. I lufttomt rum er k en parabel med lodret akse, i luftfyldt rum krummer banen mere og mere, således at nedslagsvinklen ψ er større end udgangsvinklen ϕ og toppunktet t ligger nærmest nedslaget.

kuglebaneneg el. *skudneg* kaldes ved in-

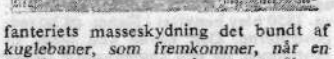

fanteriets masseskydning det bundt af *kuglebaner, som fremkommer, når en* afdelings ild rettes mod samme mål.

kuglebælte, den del af en kuglefladen, der ligger ml. to parallelle planer, der skærer kuglen.

kuglediorit, diorit indeholdende rundagtige klumper af dioritsubstans med afvekslende *lyse og mørke koncentriske lag.*

kugleflint, ægstore, kuglerunde flintkonkretioner, der anv. i kuglemøller: Opsamles på stranden v. Stevns og Møns Klint.

kuglegnistgab, gniststrækning med kugleelektroder, især anv. til måling af højspænding.

kuglegranit, *granit med struktur som* kugleldiorit.

kuglehob, stjernehob, der udmærker sig ved regelm. begrænsning og stærk koncentration af stjernerne mod centret.

kuglekalot, enhver af de to dele, hvori en kuglefladen deles af en plan.

kugleleje, leje *m.* kugler *ml.* akslen og lejefladen.

Enkelt og dobbelt række kuglelejer.

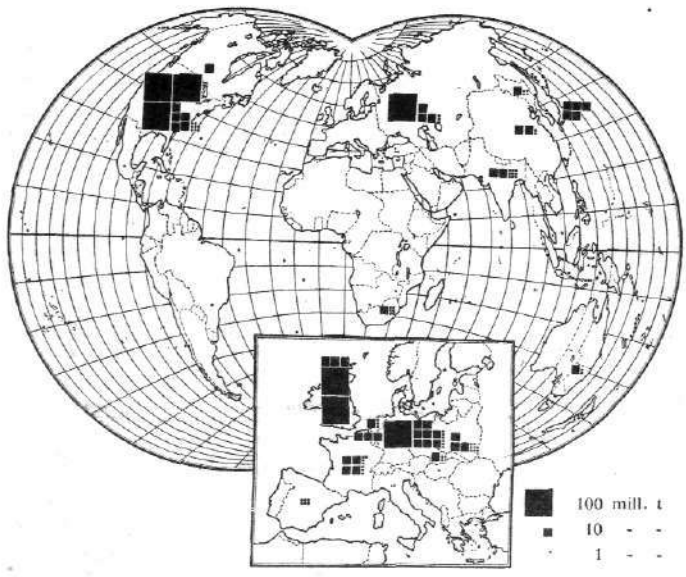

Kort over verdensproduktionen af kul 1938, som er det sidste år, for hvilket der ved leksikonnets udgivelse kunne skaffes pålidelig og fuldstændig statistik. Udarbejdelse: J. Humlum.

kuglelyn, elektr. udladning af form som en lysende kugle, der svæver langsomt gnm. luften og undertiden forsvinder med en eksplosion. **k**-s eksistens anses nu for dokumenteret gnm. talr. iagttagelser, selv om man hidtil ikke har kunnet forklare dets opståen.

kuglemølle, formalingsapparat udformet som en cylinder roterende om en vandret akse og delvis fyldt med hårde kugler, ved hvis fald formalingen sker.

kuglepen, skriveredskab, bestående af et rør med en tyktflydende vædske som p. gr. af kapillarrørvirkning og adhæsion overføres til papiret v. hj. af en lille, roterende kugle af hårdt stål el. safir.

kugleposten, en postvognstype, der 1817–ca. 1850 blev benyttet i Danm. på hovedpostruterne. Den havde kun plads til postillonen, og den kugleformede fading var forsynet med pigge, der forhindrede, at passagerer kunne tage plads der.

kuglering (*tore* el. *torus*), en lukket flade,

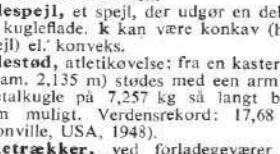

der frembringes ved drejning af en cirkel om en linie, som ligger i cirklens plan uden at skære cirklen.

kuglespejl, et spejl, der udgør en del af en kugleflade. **k** kan være konkav (hulspejl) el. konveks.

kuglestød, atletikøvelse: fra en kastering (diam. 2,135 m) stødes med een arm en metalkugle på 7,257 kg så langt bort som muligt. Verdensrekord: 17,68 m (Fonville, USA, 1948).

kugletrækker, ved forladegeværer et proptrækkerformet redskab, der brugtes til at trække kuglen og forladningen ud, når geværet skulle aflades.

kugu'a'r, d. s. s. puma.

Kuhlau ['ku:-], *Friedrich* (1786–1832), da. komponist, f. i Tyskl. Udd. i Hamburg. Flygtede til Kbh. 1810 af frygt for at blive hvervet til soldat under Napoleon. Blev 1813 kgl. kammermusikus, 1818 med gage og forpligtelse til at spille og skrive lejlighedsmusik for hoffet. Besøgte Sthlm. 1815, Hamburg 1816 og var 1821 og 1825 i Wien, hvor han blev modtaget af Beethoven. Hans værker omfatter bl. a. operaerne *Røverborgen* (1814, opf. 91 gange), *Trylleharpen* (1817), *Elisa* (1820), *Lulu* (1824), og *Hugo og Adelheid* (1827), musik til skuespil: *William Shakespeare* (1826), *Elverhøj* (1828), og *Trillingbrødrene fra Damask* (1830). Hertil kommer den lyriske sangscene *Euridice im Tartarus*. Endv. klavermusik, kammermusik, bl. a. klaver-, fløjte- og violinsonater. (Portr. sp. 2565).

Kuhn [ku:n], *Adalbert* (1812–81), ty. sprog- og sagnforsker. Grl. 1851 *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* (»Kuhns Zeitschrift«). Med *Zur ältesten Geschichte der indogerman. Völker* (1845 og senere oplag) søgte han ad sprogsammenlign.s vej at studere indoeuropæernes oprindelige kultur. Endv. bidrag til ty. sagnforskning.

Kuhn, *Richard* (f. 1900), ty. kemiker. Nobelpris 1939 for undersøgelser over karotinoider og B-vitaminer. Afskediget 1945, arb. 1949 atter i Heidelberg med amer. tilladelse.

Kuhr [ku'r], *Victor* (1882–1948), da. filosof og Kierkegaardforsker. Prof. v. Kbh.s Univ. 1918. Har bl. a. skr. *Det Pædagogiske System i Comenius' Didacta Magna* (1912), *Æstetisk Oplevelse og Kunstnerisk Skaben* (1927) og været medudgiver af S. Kierkegaards papirer. (Portræt sp. 2565).

kuhri, anden stavemåde for kukri.

'Kujbysjev [-bi'ʃɔf], til 1935 *Sa'mara*, by i RSFSR, Sovj., ved Volgas store østl. bue; 390 000 indb. (1939). Industri, store kornsiloanlæg; Volgadæmning under fuldførelse (vanding, vandkraft). Grl. 1591. Ved siden af Moskva regeringssæde okt. 1941–aug. 1943.

ku'jo'n (fr. *couillon*, af *couille* testikel), kryster.

Kujundjik [-'dʒik] (tyrk: lille lam), ruinhøj ved Tigris, dækkende en del af Assyriens hovedstad Ninive. Her lå kgl. paladser med fremragende vægrelieffer (Assurbanipals løvejagt) og det store kgl. bibl.

Ku-Klux-Klan ['kju:klʌks-] (gr. *kyklos* kreds), hemmeligt selskab i USA, dannet i Sydstaterne efter borgerkrigen 1865, søgte at holde de frigivne negre nede ved terror. Forbudt ved lov 1871 og gradvis nedkæmpet, atter frem efter 1915. 1946 udtalte USA-s justitsmin., at **K** havde fremmet sociale og racemæssige modsætn. og stået i forbindelse m. ty.-venl. sammenslutn.

'kukri (hindustāni), hugkniv, som anv. i fl. indiske regimenter til stød, snit og hug; effektivt nærkampvåben, bl. a. brugt i I. Verdenskrig.

Kukry'niksy [kukri'niksi], pseud. for tre i fællesskab arbejdende russ. tegnere og malere (M. V. Kupri'janov, P. N. Kry'lov, N. A. Soko'lov), hvis produktion overvejende ligger inden for polit. satire samt bogill.

Kukučin ['kukutʃin], *Martin* (pseud. f. Matěj *Bencúr*) (1860–1928), slovak. realistisk romanforfatter, udvandrede til Dalmatien og S-Amer., vendte tilbage 1922 efter Čechoslov.s oprettelse.

Kukuljević-Sakcinski [ku'kuljevitj'saktsinski], *Ivan* (1816–89), kroat. forfatter og historiker; deltog i sin ungdom i den kroat. nationalbevægelse.

'Kuku-nor [-'nɔr], ca. 5000 km² stor saltsø i Kina (prov. Tsing-hai), Kinas største sø.

kul, bjergart, der opstår af planterester, som aflejres i stillestående vand under tørvedannelse, der sker ved biokemisk nedbrydning. Senere, når tørven ved overlejring af senere aflejrede jordlag kommer under pres i større dybde, sker rent kemiske omdannelser, idet der dannes kulsyre, kulilte og kulbrinter og en kulstofrigere rest, der benævnes brunkul, stenkul og antracit efter omdannelsesgraden. Deres sammensætning er (beregnet af aske- og vandfri substans) i gennemsnit:

	Kulstof	Ilt	Brint
Tørv	57	37	6%
Brunkul	73	22	5 »
Stenkul	85	10	5 »
Antracit	94	3	3 »

Tørvene stammer fra kvartær, brunkul især fra tertiær, stenkul og antracit mest fra karbon.

Det vides ikke, hvorledes kulstoffet kem. forefindes i **k.** **k** indeholder næppe frit kulstof, men dette findes formodentlig kem. bundet i komplicerede org. forbindelser. Ved ophedning af **k** afgives forsk. flygtige org. stoffer (se gas, stenkulstjære, svietjære) under samtidig koksdannelse (se koks, sviekoks). Man skelner ml. gask, der især egner sig til gasfremstilling, og koksk, der især anv. til koksfabrikation. Antracit og antracitk med højt kulstofindhold egner sig særlig godt til kedelfyring og husholdningsbrug. Anvendeligheden er for øvrigt også afhængig af kullenes kornstørrelse.

Kulbrydning sker mest i gruber op til 1000 m dybe, væsentlig kun brunkul brydes i dagbrud. Kullagene er oftest horizontale el. m. ringe hældning og lagene sjældent over 3 m. I alm. brydes ikke lag tyndere end 35–70 cm. Ved kulbrydning af tynde lag må arbejderen ligge ned og hugge kullene fri med hakke, ved tykkere lag anv. nu skrammaskiner, der fræser furer ind foroven og forneden i kullaget og trykluftværktøj, hvormed laget brydes løs. Grubegange efter tynde kullag udfyldes med skærver el. slagger for at undgå nedstyrtninger. Tykkere lag gennemsættes af vinkelret på hinanden stående grubegange, og de ml. disse liggende firkantede kulmasser brydes, idet man først tager de fjernest fra skakten liggende dele og afstiver med tømmer (»stempler«, »props«). Efter bortbrydning fjernes disse og gruberummet udfyldes med sten el. får lov at styrte sammen.

Verdens *kulforråd* anslås til 14 000 milliarder t, deraf ca. 10 000 i Kina. *Verdensproduktionen* var i 1947 omkr. 1250 mill. t. De vigtigste produktionslande var 1947 (prod. i mill. t):

USA ... 613 (Appalacherne fra Pennsylv. til Alabama; Illinois-Indiana).
Engl. ... 201 (Yorkshire-Derbyshire; Lancashire; S-Wales; Lavskotland).
Sovj. ... 191 (1941) (Donbass; Stalinsk og Karaganda (Sibirien); Sverdlovsk (Ural); Tula).
Tyskl. .. 86 (Ruhr (Eur.s største felt; Saar).
Polen ... 59 (Øvreschlesien).
Frankrig 45 (Dept.erne Pas de Calais og Nord).
Belgien .. 24 (Meuse-dalen).

USA og Polen er de vigtigste kuleksportører; Italien, Frankrig og Canada de største importører.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Danm.s import af stenkul var i 1938 ca. 4 mill. t til en værdi af ca. 100 mill. kr., i 1948 2,7 mill. t til en værdi af ca. 230 mill. kr.

ku'lak (russ: knytnæve), nedsætt. betegn. for de velstående bønder i Sovj., der ydede modstand mod socialiseringen. Kollektivbrugenes oprettelse omkr. 1930 *medførte deres forvisning* (»kulakkernes likvidering som klasse«).

kul, aktive, stoffer med stort kulstofindh. og stor adsorptionsevne; de fremst. især af trækul (bøgetræ), dog også af sod og brunkul. Aktiveringen sker ved 800–950° med overhedet vanddamp. **k** anv. bl. a. til affarvnings-, gasmaske- og med. kul (kulpulver).

ku'la'n (kirgisisk) (*'Equus he'mionus*), vestasiatisk, gullig vildhest, langhåret hale, ret lange ører.

ku'lan't (fr. *coulant* flydende; medgørlig), især om forretningsmænd: høflig og forekommende over for kunderne, ikke smålig i økon. mellemværender.

kulbrinter, kem. forbindelser af kulstof og brint. Et meget stort antal **k** kendes. **k** deles i alifatiske og aromatiske **k,** hver af disse grupper igen i mættede og umættede **k.** Den simpleste **k** er metan (CH_4). Jordolie og heraf fremstillede produkter, f. eks. petroleum, benzin og paraffin, består af blandinger af **k.**

kulbue, elektrisk lysbue. Bestråling med kulbuelys anv. dels ved tuberkulose, dels ved depressioner og træthedstilstande.

kulbørste, se *børste, elektr.*

kuldeblanding, en blanding af is og forsk. kemikalier, hvormed der kan frembringes lave temp., f. eks. is og kogsalt, der kan give temp. ÷21° C. Ved isens smeltning forbruges varme, der tages fra blandingen, hvis temp. derved synker. Smeltningen kan fortsætte også under 0°, fordi kogsaltet opløses i smeltevandet, så at isen er i berøring med en koncentreret saltopløsning, hvorved dens smeltepunkt er ÷21°.

kuldepol, mindre område, der er meget koldere end de omgivende dele af landet.

kuldeskade hos planter, *1) ved temp.* under 0°: frostskade (s. d.); 2) ved temp. over 0°. Mange tropeplanter dør ved 3–5°, f. eks. begonia, tomat. Under 6° bliver kartofler søde, idet stivelse forsukres. Æbler og pærer lider kuldeskade i kølerum, når temp. nærmer sig 0°.

kuldioksyd, CO_2, *kulsyreanhydrid* el. »*kulsyre*«, farveløs luftart, som fås v. forbrænding af kul el. kulstofholdige stoffer samt som biprodukt v. kalkbrænding m. m., smp. ÷78,5°, vf. 1,98 g/l v. 0°. **k** findes i atm. (ca. 0,3‰) og udgør her planternes hovednæringsstof (v. kulsyreassimilationen). Forekommer desuden i forsk. kilder og fl. steder i jorden. Dannes v. forrådnelse af plante- og dyredele. **k** forhandles fortættet til vædske under tryk (ca. 50 atm. v. stuetemp.) på stålbeholdere. Anv. t. fremst. af tøris og kulsyresne og i mineralvandsfabrikationen m. m.

kuldioksydforgiftning opstår, når kuldioksydmængden i indåndingsluften stiger over ca. 25%. Der kommer da en narkoselignende tilstand. **k** ses hyppigst ved brøndgravning.

Kul'djа, kin. *Ning-yüan* [nin jyan], landskab og oaseby i Sin-kiang (Dzungariet) ved Ili.

kuldlysning (*kuld,* især i ældre da: børn af samme ægteskab + *lyse* bekendtgøre), en i da. ret før 1. 1. 1938 bestående ordning, hvorefter faderen ved tinglysning kunne give sit uden for ægteskab fødte barn en retsstilling, der på mange punkter svarer til et ægtebarns.

kuldsejle, kæntre p. gr. af for stærkt vindtryk på sejlene.

kule (beslægtet m. *kold*), blæse frisk, lufte; kule op, tage til (om vinden).

kule, grube til opbevaring i fri luft af havesager, i landbrug en med halm og jord dækket dynge af rodfrugter.

kulegravning el. *reolgravning,* en dyb bearbejdning af jorden, hvorved jorden sædvanlig løsnes og vendes i to spadestiks dybde, således at det nederste spadestik bringes op til overfladen for at udsættes for luftens og vejrligets påvirkning. **k** anv. tidl. en del i havebruget, men forsøg har vist, at denne behandling oftest giver negativt resultat.

'Kulenkampff, *Georg* (1898–1948), ty. violinvirtuos. 1923–26 lærer ved musikhøjskolen i Berlin. Fornem fortolker af klassisk violinmusik.

kulformation, *geol., da. for karbon* (tiden).

kulfotografi, fot. positivproces, hvor kromgelatine anv.

kulførende kaldes aflejringer, der indeholder kullag.

'kulhydra'ter, fysiol. vigtig org. stofgruppe bestående af visse keton- og aldehydalkoholer. De egl. sukkerarter er **k.** Navnet hidrører fra, at **k** foruden kulstof indeholder ilt og brint i samme indbyrdes forhold, hvori disse indgår i vand. **k** findes i og dannes af forsk. dyre- og (især) planteorganer. Hovedparten af planternes tørstof består af **k,** især cellulose og stivelse, som dannes i grønne planter ud fra luftens kuldioksyd ved en fotokem. syntese (kulsyreassimilationen). Et stort antal stereoisomere **k** kendes. **k** deles i *monosakkarider,* hvis molekyler indeholder en kæde af (oftest 5–6) direkte til hinanden bundne kulstofatomer, samt *di-, tri-* og *polysakkarider,* hvis molekyler er opbygget af monosakkaridmolekyler, som er forbundne under anhydriddannelse, d. v. s. forbundne gnm. iltatomer. Eks. på **k** er glukose (monosakkarid), rørsukker (disakkarid), stivelse og cellulose (polysakkarider).

'kuli (hindustāni *qūlī*), kin. el. malajisk daglejer el. arbejder; slave.

kulilte, *CO, kulmonooksyd* el. *kuloksyd,* farve- og lugtløs luftart, som dannes ved ufuldstændig forbrænding af kul el. kulstofholdige stoffer. Forbrænder let til kuldioksyd CO_2. **k** udgør den brændbare bestanddel af generatorgas og findes desuden i gas, vandgas, »kulos« og i udblæsningsluften fra forbrændingsmotorer. **k** er meget giftig, hvorfor man f. eks. har forsøgt at afgifte gas. **k** er et vigtigt *udgangsstof for synteser, f. eks. af metanol* (metylalkohol), benzin m. m.

kulilteforgiftning opstår ved indånding af kulilte (kuloksyd, *CO*). Kulilte bindes til blodets farvestof, hæmoglobin, på samme måde som ilt under dannelse af kuliltehæmoglobin. Denne forb. sker 300 gange lettere end forb. ml. ilt og hæmoglobin, hvorfor tilstedeværelsen af blot 1‰ kulilte i indåndingsluften i tilstrækkelig lang tid kan virke dødelig. Kulilte findes i belysningsgas, generatorgas, i kulos og i udstødningsluften fra benzinmotorer. Ved enhver ufuldstændig forbrænding dannes der kulilte. Symptomerne er i lettere tilf. hovedpine, omtågethed og søvnighed, i sværere tilf. dyb bevidstløshed undertiden med kramper. Behandlingen består i indånding af ren ilt, evt. med tilsætning af 5% kuldioksyd (karbogen), suppleret med alm. stimulerende behandling. Kronisk **k** ses hyppigst hos chauffører på generatorbiler.

kuli'na'risk (lat. *culina* køkken), hvad der angår kogekunst.

kuling (beslægtet m. *kulde*), frisk vind; gradueres i flov, hård, stiv **k.**

ku'lisse, 1) sidestykke af en teaterdekoration; 2) *tekn.,* fuge, fals til styring af en maskindels bevægelse.

kulissen, fællesbetegn. for de vekselerere, der ikke hører til den autoriserede kreds.

kulissestyring el. *kvadrantstyring,* en form for omstyring til dampmaskiner ved kulisser.

kuljernsten, kulholdig lerjernsten (blackband).

kulkalk, de marine kalksten fra karbon (bjergkalk og fusulinakalk).

kulkernesvampe, gruppe af kernesvampe med små, sorte sæksporehuse m. snæver munding. Mange arter på døde plantedele, træstød m. v.

Kullaberg ['külabærj], d. s. s. Kullen.

Kulla Gunnarstorp ['küla 'günars-], sv. herregård NV f. Hälsingborg. Smukt beliggende bygn. fra 1865–78 i stor park.

kulle, afrundet, nøgen klippetop.

Kulle ['küle], *Niels* Jakob (1838–98), sv.

Friedrich Kuhlau.

Victor Kuhr.

maler og tekstilkunstner, grl. en bet. væveskole i Lund, som består endnu.

kullemper, en skibsfyrbøders medhjælper.

Kullen ['külen] (*Kullaberg*), sv. ås, Skåne,

på halvøen der adskiller Skälderviken og Øresund; 16 km l., 2 km bred, 188 m h. Smukke klippepartier, søgt turiststed.

kuller ('*Gadus aegle'finus*), torskefisk, stor sort plet under forreste rygfinne. 1 alm.

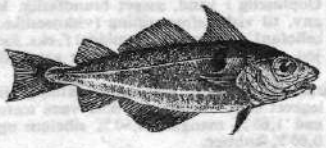

kun ca. ½ m. Ret udpræget bundfisk, der lever af småmuslinger. I Danm. alm. på lidt dybere vand i de ydre farvande. Genstand for fiskeri.

'kul'ler (nty., af gr.-lat. *cholera* galdesyge), en kronisk, feberfri, uhelbredelig hjernelidelse hos hesten, ytrende sig ved sløvhed og andre tegn på nedsat hjernefunktion. Kulrede heste står apatisk hen ofte i abnorme stillinger (død **k**); undertiden ser man stærk ophidselse og ustyrlighed (flyvek). Sygdommen er ikke altid lige udtalt. **k** er i vet.-jur. henseende en skjult fejl.

kullet kaldes kvæg, der fra naturens side er hornløst.

kulm (eng. *culm* kulstøv), nedre karbons skiferfacies.

kulmiler, halvkugle- el. keglestubformede hobe af træ dækket med græstørv og jord. Ved træets ufuldstændige forbrænding uden luftens adgang fås trækul. Efter endt forkulning afkøles **k** og tages fra hinanden.

kulmination (lat. '*culmen* top), højdepunkt. Et himmellegeme når under himlens daglige omdrejning sin største højde i meridianen og siges da at være i øvre **k.** Den mindste højde (under horisonten den største negative højde) nås ligeledes i meridianen, i nedre **k.** Et himmellegeme i øvre el. nedre **k** siges at kulminere.

kulmi'ne're, nå sit højdepunkt, kulmination.

kulmule (*Mer'luccius mer'luccius*), sølvskinnende torskefisk, forholdsvis stort hoved, een lang rygfinne. Sort mundhule (deraf navnet). På dybere vand langs Eur.s V-kyst. Genstand for fiskeri i sydligere områder.

kulos, alm. betegn. for de giftige luftarter, som dannes ved forbrændinger med utilstrækkelig lufttilførsel. Giftvirkningen skyldes *kulilte.*

kulpulver, *aktivt* el. *medicinsk kul,* er et fint sort pulver, oftest benkul med stor

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

overflade og derved høj adsorptionsevne; anv. ved mave-tarmlidelser og ved forgiftninger til adsorption af giftstoffer el. tarmluft.

kulso, stenbider-hun, opkaldt efter farve og udseende.

Kulsoen, den kvindelige hovedskurk i Carit Etlars roman »Gøngehøvdingen« (1853).

kulstof, lat. *carbo*, grundstof, kem. tegn C, atomnr. 6, atomvægt 12, vf. amorft **k**: 1,88, grafit 2,25, diamant 3,51; smp. over 3500 °, valens 2, 3 og (oftest) 4. **k** forekommer dels frit, dels i kem. forb. Frit **k** forekommer oftest i amorf tilstand og er da sort; krystallinsk findes **k** som grafit og diamant. Frit **k** er fys. og kem. meget bestandigt, det forbinder sig (især amorft **k**) dog ret let ved højere temp. med ilt under forbrænding til kuldioksyd el. med underskud af ilt til kulilte. Med svovl danner **k** kulstofdisulfid og med brint talrige kulbrinter. Endv. danner **k** forb. med metaller (karbider), halogener, m. m. **k** forekommer udbredt, men i ret små mængder; det udgør ca. 0,21 % af jordskorpen og atm. **k** er grundbestanddelen af alle org. stoffer. **k**-atomet har en særlig evne til at danne et uhyre antal kem. forb., idet **k**-atomerne kan forbinde sig indbyrdes til kæder. Læren om **k**-forb.s sammensætning, den org. kemi, omfatter for tiden ca. 500 000 stoffer, el. over $^{2}/_{3}$ af det totale antal kendte rene stoffer. Foruden i de levende organismer findes **k** især i stenkul (komplic. **k**-forb.) og dermed beslægtede stoffer og som kulbrinter (jordolie), begge af biol. opr. samt som kuldioksyd i atm.

kulstofdisulfid, CS_2, *svovlkulstof* el. *kuldisulfid*, farveløs, i ren tilstand svagt lugtende vædske, kp. 46,3°, vf. 1,27. **k** opstår, når kul ophedes i svovldamp. Det tekn. råprodukt er ildelugtende. Uopløselig i vand, meget brandfarlig. **k** anv. til viskosefremstilling (viskosesilke, cellofan), som opløsningsmiddel f. eks. for jod, svovl, fosfor og fedtstoffer samt til bekæmpelse af ukrudt og parasitter.

kulstofstål, alm. stål i modsætning til legeret stål. I **k** må der ikke være mere end 1,65 % mangan, 0,60 % silicium og 0,60 % kobber.

kulstoftetraklorid, CCl_4, *tetraklorkulstof*, »*tetra*« el. *tetraklormetan*, farveløs vædske med stærk lugt. Kp. 77°, vf. 1,63. **k** er ubrændbar; det anv. til ildslukning, men er farligt, da **k** er giftig og kan oksyderes til det endnu giftigere fosgen. **k** opløser fedtstoffer og anv. derfor som rensemiddel. Både vædsken og dens dampe er meget giftige.

kulsukker (*Symphytum*), slægt af rubladfam. med valseformet krone; lægek (S. officinale), med blå blomster, er vildtvoksende i Danm. på fugtige steder; ru **k** (S. asperum) kan anv. til svinefoder.

Kulsukker.

kulsur, kulsurt salt, salt af kulsyre, karbonat.

kulsvier, person der driver trækulbrænding som erhverv; især om **k** i N-Sjæll. De første **k** skal abbed Vilhelm have indkaldt fra Ardennerne.

kulsviertro, blind autoritetstro (hvortil man anså kulsviere for særlig tilbøjelige).

kulsyre, H_2CO_3, kendes ikke i fri tilstand, kun i vandig opløsning og som salte (karbonater) samt som anhydrid (kuldioksyd). Frigøres **k**, vil den straks spaltes i vand og kuldioksyd. I daglig tale bruges udtrykket **k** ofte (fejlagtigt) om kuldioksyd.

kulsyreanhydrid, d. s. s. kuldioksyd.

kulsyreassimilation, omdannelse af kuldioksyd til org. stof i levende celler. Ved **k** bindes energi. Den vigtigste form for **k** er grønne planters fotosyntese, hvorved lysenergi bindes. Ved **k** hos autotrofe bakterier (svovl- og salpeterbakterier) skaffes energi ved iltning af uorg. stof. Endelig forekommer **k** hos de heterotrofe organismer, hvor energi til **k** fås ved nedbrydning af org. stof.

kulsyrebad, tempereret karbad, tilsat saltsyre og natriumdikarbonat, hvorved udvikles kulsyre; har fundet anv. v. hjertesygdomme.

kulsyreis, d. s. s. tøris.

kulsyrelagring, se gas storage.

kulsyresne, pulveriseret kulsyreis. **k** opstår, når man lader flydende kuldioksyd sprøjte fra den stålbeholder, hvori den opbevares, direkte ud i luften. Anv. bl. a. i **k**-slukker.

kulsyresneslukker består af en stålflaske med flydende kulsyre, der gnm. en ventil og en metalslange kan ledes ud gnm. en tragt. Ved trykfaldet i tragten fordamper kulsyren under stærk afkøling, hvorved en del omdannes til kulsyresne med temp. ÷ 79° C. **k** anv. især til slukning af flyvemaskinebrande, på fabrikker, over for brændbare vædsker, elektr. installationer m. v. p. gr. af sin kvælende virkning. (Ill. se Brandvæsen).

kulsyresprøjter er vandslukkere; vandet udsprøjtes v. hj. af det kulsyretryk, der udvikles ved en blanding af to i beholderen indeholdte vædsker, som regel svovlsyre og en opløsning af natriumdikarbonat. I nyere **k** indeholdes svovlsyren i et tilsmeltet glas, der knuses v. hj. af en slagknap, kipning af beholderen el. lign. **k** egner sig især til slukning af mindre husild o. lign.

kult (lat. *cultus* dyrkelse), ritualhandling, rel.s praktiske udtryk, hvortil myten svarer som åndeligt udtryk. Sin opr. plads og egl. bet. har **k** inden for de primitiv-antikke kulturer, hvert enkelt sted udformet i en række **k**-fester, der følger folkets arbejde i dets afgørende faser, såning, høst, tiden for jagt, for at drive kvæget på græsgang osv. **k**-s plads er opr. hjem og arbejdssted, her ofte centraliseret om et helligsted. **k** består af handling (ritus) og ord (formel, evt. udvidet til **k**-hymne), der tilsammen er bøn, som i sig selv har virkning til at sætte de guddommelige kræfter i bevægelse. Psykisk er **k**-tilstanden en intensivering, hvor mennesker og guder glider over i hinanden, idet guddomskraften er den menneskelige viljes og energis forlængelse. **k**-s motivindhold finder udtryk i et **k**-drama, oftest oplevet under den centrale handling: offer og offermåltid, ofte med tilknyttet drikkelag, en potensering af det alm. måltid. **k** kan kun udøves af folket, og dens hensigt er at skabe trivsel og fremtid for folket som helhed. – Inden for de senere individual. frelsesrel. bliver **k** midlet til det enkelte menneskes forløsning. De kultiske former lever dog kun videre i kraft af den antikke bet., de har haft, og som denne følemåde svækkes, tenderer **k** mod at falde bort, el. blive et symbol for åndelige sandheder, som f. eks. det kultiske måltid, sakramentet, blev det inden for kristendommen.

kultdrama, det rel. motivindhold inden for kulten udtrykt i en dramatisk bevægelse handling, der spilles dels imitativt, dels symbolsk og endelig oplæves af de menneskelige deltagere uden ydre udformning. Inden for de primitiv-antikke kulturer er **k**-s tema gudernes kamp med dæmonerne, som drages ind på skuepladsen for at besejres. Inden for de senere frelsesrel. bliver temaet det enkelte menneskes frelse gnm. en udfrielse el. genfødelse til nyt, himmelsk liv.

kultegning, tegning m. fint smuldrende trækul, m. anv. af fiksativ til fastholden af kulstoffet på papiret.

kulti'vator (lat.-eng. *cultivator* en, der dyrker), dybtgående harve med fjedrende tænder.

kulti've're (lat. *cultus* opdyrkning), dyrke; udvikle, forædle, civilisere.

kultryk, d. s. s. kulfotografi.

kultrådslampe, elektr. glødelampe med glødetråd af kul.

kul'tu'r (lat. *cultura* opdyrkning; dannelse), indbegrebet af de processer, hvorved mennesket omdanner naturfænomener. I alm. sprogbrug omfatter **k** alle de træk, hvoraf det menneskelige samfunds- og åndsliv kan siges at bestå. Når man taler om mere el. mindre kultiverede mennesker, vil man dermed i reglen blot angive, i hvor høj grad disse mennesker har del i det pågældende samfunds overklassekultur. Taler man om folk med højere el. lavere **k**, udtrykkes dermed i alm. blot i hvor høj grad det påg. folks **k** ligner den, der er ejendommelig for det 19. og 20. århs eur. og amer. samfund. – I *biol.* og *landbrug* anv. **k** især om plante- og bakterie-**k**.

kulturcenter, samling af kulturelle og sociale, kollektive institutioner – f. eks. forsamlingslokaler, bibliotek, fritidslokaler, børnehave, vuggestue – som skal danne et *lokalt center*, i alm. for et bykvarter. I Danm. har interessen for **k** i de seneste år været stor, spec. i Kbh., hvor **k** er under dannelse el. forberedt for forsk. kvarterer: Bispebjerg, Valby m. fl. (Ill.).

kultu'rel' (af *kultur*), som vedrører kultur.

kulturfilm, ty. betegn. for dokumentarfilmen, inden denne tog direkte kunstnerisk sigte.

kulturfilosofi, læren om kulturens almene væsen og værdi, dens forudsætninger, mål og bevægende kræfter.

kulturgeografi, ofte anv. navn på antropogeografi.

kulturhistorie, videnskab, der udforsker de kulturer, om hvilke findes overlevering fra de forsk. tider og steder. **k** betjener sig af alle andre videnskaber, men er i sin centrale form identisk med religionshist. Trangen til at beskæftige sig med menneskehedens hist. på en bredere basis end den dogmatisk-kristne opstod i d. 18. årh. Hensigten med **k** var at skabe forklaring på det fremmedartede menneskeliv, som den eur. kulturs ekspansion skabte berøring med, foruden på de hjemlige problemer. Man fandt den gnm. forenkling, der omsider fik en fast form i en kulturudviklingslære, hvor de enkelte kulturtyper anskuedes som trin. Denne lære spiller nu en aftagende rolle, idet en nyere betragtning ser de forsk. kulturer som jævnsidige udtryk, der følger hver deres originale veje. En

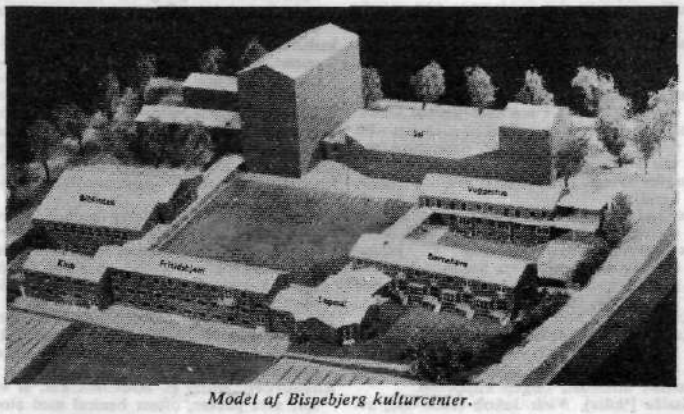

Model af Bispebjerg kulturcenter.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

betydningsfuld skillelinie erkendes ml. på den ene side de såk. primitiv-antikke kulturer, der alle er formet over kollektivismen som struktur i samfund og psyke, og på den anden side de individualistiske kulturer (bl. a. hellenismen og vor egen tid). Hist. er kulturer af den første art forudsætning for den anden, og forholdet ml. dem hører til moderne k-s brændende problemer.

Kulturkampen, 1) konflikt ml. Bismarck og de katolske organisationer i Tyskl. 1871–ca. 78, skarpest i Preussen. Den kat. kirke nærede mistillid til det nye, protestantiske kejserrige; Bismarck så de kat. organisationer som dem, der snarest kunne true rigsenheden. Anledn. til **K** blev strid om gammelkatolikkernes stilling. Bismarck og preuss. kultusmin. Falk afsatte en række prælater, udviste jesuitterne, satte skoler og præsteuddannelse under kontrol, indførte tvungent borg. ægteskab. **K** rejste sejg katolsk modstand, og 1878, da Bismarck havde brug for kat. centrums stemmer, gik han »til Canossa« og tilbagekaldte efterh. en del af tvangslovene. 2) antinazistisk da. tidsskrift, udg. 1935–40.

kulturkredslære, etnologisk forskningsmetode, der går ud fra, at kulturerne kan opdeles i kredse, der står under gensidig påvirkning i henseende til de ydre former. Sat i system af den ty. etnograf Fr. Gräbner (1877–1934) i *Methode der Ethnologie* (1911). Mods. kulturmorfologi.

kulturlag, de lag som aflejres under menneskers bosættelser. Kan være indtil fl. m tykke og indeholder kasserede el. tabte ejendele.

kulturmorfologi, af L. Frobenius indført betegn. f. etnol. forskningsmetode, der antager en kulturs udvikl. og ydre formforandringer for bestemt af »kultursjælen«. Mods. kulturkredslære.

kulturrace, *husdyr,* en race, der er dannet (forædlet) ved målbevidst avlsarbejde og udvalg.

ˈkultus (lat.), dyrkelse; i rel. bet. opr. d. s. s. *kult.*

kultusministeriet, uoff. betegn. for Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1848–1916.

kultveilte, forældet navn på kuldioksyd.

kultønde, gl. da. rummål = 176 potter (170,04 l).

ˈkulˈvert (eng.), et bygværk, som danner en åbning gnm. en vej- el. jernbanedæmning el. lign., således at rørledninger m. m. kan føres tværs under dæmningen.

kuˈlø'r (fr.), 1) farve; farvestof; særpræg; ansigts- el. hudfarve; 2) en mørkebrun, let bitter vædske, fremst. ved opheding af vand og rørsukker, glykose el. stivelsessirup oftest under tilsætning af krystalsoda og ammoniumkarbonat; består hovedsagelig af karamel. Anv. til farvning af øl og sovser og til forfalskning af soja.

kulørte hæfter el. *kulørt litteratur,* moderne betegn. for spekulationslitt. for det bredeste publ., med vulgære erotiske skildringer og slagsmålsscener som særligt speciale.

Kum, anden stavemåde for Qum.

Kumamoto [k(u)*mamɔtɔ*], jap. industriby på Midt-Kyūshū; 213 000 indb. (1940). Omkr. **K** stor teavl.

kuˈmaˈner, tyrk. stamme i S-Rusland og Ungarn i 12.–13. årh.

Kumāraˈsambhava [-ba-] (sanskrit: Kumāras oprindelse), episk digt af Kālidāsa om krigsguden Kārttikeyas oprindelse.

Kuˈmārila (omkr. 700 e. Kr.), den ind. mīmāmsā-filos.s stifter.

kumaˈriˈn (tupi-sprog *cumarie* tonkabønne), aromatisk stof, der udvindes af tonkabønner (ærteplanter fra S-Amer.); findes også i skovmærke, stenkløver, græs m. m., hvori den karakteristiske duft dannes ved tørringen. Anv. i parfumer m. m. samt i medicinen.

kuˈmaˈrsyre, organisk syre, findes i visse planter (stenkløver) og kan omdannes til kumarin.

Kumasi [kuːˈmäsi], hovedstad i Ashanti, Guldkystkolonien; ca. 45 000 indb.

ˈKumˈbell, Kumbel, Piet Heins pseud. som gruk-forfatter.

Kumla [ˈkümlɔ], sv. købstad (fra 1942), Närke; 8500 indb. (1949). Stor skotøjsfabrik.

Kumlien [-ˈliːn], *Akke* (1884–1949), sv. museumsmand og maler. Har som pædagog og udøvende kunstner afgørende bidraget til højnelse af sv. bogkunst.

kuˈmoˈl (lat. *cuminum* kommen) el. *isopropylbenzol,* kulbrinte, som bl. a. findes i petroleum.

ˈKumo älv, sv. navn på Kokemäenjoki, Finl.

kumˈpaˈn el. *komˈpaˈn* (mlat. *companio,* egl: brødfælle), fyr, karl, rad.

ˈkumtesele (*kumte* fra slav.), en sele til trækdyr, hvor trækket overføres fra en halskrans el. et par læderpolstrede træstykker (stavselen), anbr. på hver sin side af dyrets hals.

kumulation (lat. *cumulatio* ophobning), *jur.,* 1) forening af fl. retssager enten ml. samme personer (objektiv **k**) el. således at fl. sagsøgere optræder sammen (subjektiv aktiv **k**) el. således at der gøres fl. selvstændige krav gældende mod forsk. sagsøgte (subjektiv passiv **k**); 2) fastsættelse af straffen for fl. forbrydelser, der foreligger til samtidig pådømmelse, når samtlige forbrydelser medvirker ved udmålingen af straffen.

ˈkumulatiˈv (lat. *cumulare* ophobe, forøge), ophobende; *med.,* **k virkning,** øget virkning ved fortsat brug af lægemiddel.

kumuˈleˈre (lat.), ophobe, sammendynge.

kumulerede dobbeltbindinger. I den org. kemi kaldes to dobbeltbindinger kumulerede, når de udgår fra samme kulstofatom.

ˈkumys, gæret drik fremstillet af hoppemælk hos tatarerne.

Kun, *Béla* (1886–1939), ung. kommunist, styrede Ung. marts–aug. 1919, søgte at gennemføre socialisering; slået af Rumænien. Derpå mest i Sovj.

Kuˈnaxa, oldtidsby N f. Babylon, hvor prins Kyros 401 f. Kr. faldt mod kong Artaxerxes 2.

kundgørelse, højtidelig betegn. for bekendtgørelse.

Kundmann [ˈkunt-], *Karl* (1838–1919), østr. billedhugger. Skaber af *Schubert-monumentet* og *Grillparzer-mindesmærket* i Wien. I glyptoteket gipsafstøbning af *gravmonumentet over Theophilus Hansen.*

Kundskabens Træ, træ i Paradisets Have, hvis frugter menneskene ikke måtte nyde, fordi de derved kunne opnå guddommelig viden.

ˈKunersdorf, landsby nær Frankfurt a. d. Oder, hvor Frederik 2. af Preussen 12. 8. 1759 blev slået af østrigerne og russerne og mistede ⅔ af sin hær.

Kung Björns hög [høːg], bronzealdergravhøj ved Håga nær Uppsala, hvorfra rigt fund ved udgravning 1902–03: bronzesværd, fibula, ragekniv, knapper, alt med guldbelægning.

Kung-fu-tse [ˈkhuŋˈfuˈdzə] (latiniseret: *Conˈfucius*) (557–479 f. Kr.), kin. filosof, statsmand og moralist. Mange skr. er tillagt **K,** men de fleste er blot redigeret af ham. Vigtigst er de 4 Shu, især *Lun-yü* (samtalerne), hvori udsagn af og om **K** er samlede. **K** fremhævede stærkt retfærdigheden, ligelighed i gengældelse af godt og ondt. Opstillede læren om »den gyldne midte«, at finde nøglen til vort moralske væsen og at være i harmoni med universet. Samfundet skal forbedres ved moralsk forbedring af menneskene indefra. Dog lagde **K** stor vægt på overholdelsen af de traditionelle ceremonier og pietet over for levende og døde autoriteter, ældre og overordnede. **K**-s indfl. på kinesernes liv har været umådelig.

K'ung Hsiang-hsi [ˈkhuŋ *xiˈaŋ* ˈxi] (europæiseret: *H. H. Kung*) (f. 1881), kin. finansmand, politiker. G. m. søster til Chiang Kai-sheks hustru. Vicepremiermin. siden 1933, finansmin. 1933–38, 1944 chef for Central Bank of China; mødt med skarp kritik fra Kuo-mintangs venstre fløj og kommunisterne, styrtet efter nederlagene nov. 1944.

ˈKungliga biblioˈteket, Sthlm; Sveriges nationalbibl. (ca. 700 000 bd.).

ˈKungliga teˈatern, alm. kaldet *Operan,* Sv.s nat. teater for opera og ballet i Sthlm.; grl. 1773 af Gustav 3., indtil 1888 forenet med Dramatiska teatern (Kungliga teatrarna). Nuv. bygn. opført 1891–98 af Axel Anderberg (1860–1937), indviet 1898; 1264 siddepladser.

Kungsbacka, sv. købstad (fra 1557) i N-Halland; 2800 indb. (1949).

Kungsholmen, ø og bydel i Stockholm.

Kungsmarken, gl. overdrev Ø f. Lund, hvor der findes spor af tidl. opdyrkning, husgrunde og muligvis gravpladser fra oldtiden.

Kungsör [-ˈöːr], sv. köping, S-Västmanland; 3000 indb. (1948).

Kungälv, sv. købstad, S-Bohuslän, ved Göta älv, N f. Göteborg, 3900 indb.

Kungälv. Torvet og kirken.

(1949). Fæstningsruinen Bohus. Hed opr. Kongahälla (da. Kongshelle). I 10.–12. årh. fl. gange mødested for de nord. konger.

Kun-lun [khun lun] (*Kwen-lyn*), 5–6000 m h. bjergkædesystem i Centralasien ved nordranden af Det Tibetanske Højland; ca. 3500 km l. og 1000 km br. Højeste punkt: 7860 m. Den nordøstl. del hedder Nan-shan, den østligste udløber Tsing-ling-shan.

Kun-ming [khun *miŋ*] (tidl. *Yün-nan*), hovedstad i prov. Yünnan i SV-Kina; ca. 200 000 indb. *Endestation for bane* til havnebyen Haiphong i Indokina og for Burmavejen.

kunst (af *kunne*), i vid forstand: færdighed el. resultat af en sådan; i snævrere forstand: skabelse af kunstværker, d. v. s. genstande, som tilfredsstiller det æstetiske behov el. fremkalder æstetiske følelser.

kunstakademiet, Kbh., indviet 31. 3. 1754; fik v. fundats af 28. 7. 1814 sit nuv. navn. Det Kgl. Akademi f. de Skønne Kunster; har til huse på Charlottenborg. Den første udstilling (salon) afholdtes 1769; fik først 1883 egen udst.-bygn.; **k** styres af Akad.-rådet (fra 1921 m. en administrator), giver undervisn. i maler-, billedh.-, bygn.s- og dekorationskunst, er rådgiver for staten i kunstn. spørgsmål, uddeler legater m. v. Mange berømte kunstnere har været knyttet som lærere til **k,** bl. a. Eigtved, Saly, N. H. Jardin, Pilo, Abildgaard, Juel, Eckersberg m. fl. Til **k** hører rige kunstsaml., en afstøbn.- og fotosaml. samt bibl.

kunstbroderi, naturalist. gengivelse af mennesker, dyr, landskaber osv. syet efter malet el. trykt forbillede. **k** udføres

Broget silke-kunstbroderi.

m. tætliggende uligelange sting, der griber ind i hinanden, følgende sig efter formen. Teknikken kendes i sin bedste form fra gotikkens og renæssancens kirketekstiler.

kunstfejl, i *med.* betegn. for en af læger

Artikler, der savnes under K, bør søges under C

under udøvelsen af deres kald begået alvorligere fejl af en sådan art, at lægen, der begår **k** kan blive dømt til at betale erstatning el. pådrage sig strafretligt ansvar.

kunstfibre el. *kunsttaver*, kunstspindestoffer som f. eks. celluld og acetatsilke (af cellulose), kaseinuld el. Lanital (af kasein), det japanske Silkool (af sojabønner); af lupinfrø har russerne fremst. et lign. produkt. Af fuldt syntetiske findes glas, Perlon og Nylon.

kunstflyvning, enhver med flyvemaskine under førerens kontrol udført manøvre udover de, der foretages under normal flyvning. Mest kendt er loop, spinn og roll.

kunstforeninger, foren. til fremme af kunst. »Kunstforeningen« i Kbh. (stiftet 1825) afholder udst., bortlodder kunstværker og udsender monografier. Af andre da. **k** kan nævnes: Høyens »Selskab f. Nord. Kunst« (1847–91) »Foren. f. Nat. Kunst« (stiftet 1900) og »Foren. f. Ung Da. Kunst« (stiftet 1942).

kunstgødning, fællesbetegn. for alle ikke i landbruget naturligt forekommende gødninger (handelsgødninger).

kunstharpiks, betegn. for højpolymere stoffer (formstoffer, plastics), der anv. inden for lakindustrien. De vigtigste typer er rene fenolharpikser (luft- el. ovntørrede) og modificerede fenolharpikser (tilsat kolofonium el. ren abietinsyre samt glycerin el. lign.), urinstof- el. melaninharpiks (anv. til nitrocellulose- og ovnlak), *alkydharpiks*, der fremst. af en tobasisk syre (i reglen ftalsyre el. maleinsyre), en polyvalent alkohol (glycerin, pentaerytrit, sorbit) samt fedtsyrer (linolie-, sojaolie- m. fl.); anv. såvel til ovnsom til lufttørrende lakker. Endv. maleinharpiks (ved behandl. af kolofonium med maleinsyre og påfølgende forestring), der anv. til hvide lakfarver, sulfonamidharpikser (p-toluolsulfonamid og formalin), kumaronharpiks (fremkommet ved rensning af tjæredestillater med svovlsyre), der anv. til specielle lakker og endelig vinylharpikser, der er ret dyre og anv. til speciallakker (f. eks. til fødevareemballage).

kunsthistorie, videnskaben om bygnings- og billedkunstens, undertiden også kunsthåndværkets historie, udvikling og væsen. – Oldtidens bidrag til **k** er væsentlig teoretisk æstetik (Polykleitos, Platon) og monumentbeskrivelser (Plinius d. æ.s »Historia naturalis«, Pausanias' fremmedfører i Grækenl.) el. kombinationen deraf som Vitruvius' tekn.-æstetiske arkit.-værker. Næsten uden dyrkere i middelalderen genopstod **k** i Renæssancen i form af kunstnerbiografier (Ghiberti, Vasari), og denne genre dominerede, indtil J. J. Winckelmann m. »Geschichte der Kunst des Altertums« (1764) grundlagde den egl. **k**, den sammenlignende, periodeafgrænsende forskning, hvori stilhistorie træder i st. f. kunstnerhistorie. Omkr. midten af 19. årh. fastlægges **k** som fagvidenskab med en række sammenfattende fremstillinger af bl. a. Franz Kugler (1808–58), Lübke, Springer. I **k**-s nyere udvikling har to hovedretninger gjort sig gældende, en overvejende kulturhist. orienteret med Jacob Burckhardt som mest indflydelsesrig repræsentant og senere en formhist., repr. bl. a. af østrigeren Alois Riegl (1858–1905) og Wölfflin. Bl. nord. forskere af **k** må fremhæves, i Danm. Höyen, J. Lange, Karl Madsen, E. Hannover, i No. Jens Thiis og Harry Fett og i Sv. J. Roosval, O. Sirén og R. Josephson.

kunsthonning består hovedsagelig af invertsukker; fremstilles ved hydrolyse af rørsukker; aromaen opnås ved essenser.

kunsthåndværk, håndværksmæssig fremstilling af brugsgenstande med kunstnerisk præg.

kunstige lemmer (*proteser*) fremstilles for helt el. delvis at erstatte tabet af et lem; kunstige ben opfylder bedst dette krav. Som kunstig arm er mest anv. en protese, der er forsynet med en kapsel, hvori kan skrues forsk. værktøj, alt efter anv. Efter 2. Verdenskrig er der atter fremkommet talr. opfindelser på dette område, men problemet er langtfra løst.

kunstige perler, *fiskeskælessens* eller *perleessens* fremstilles af skællene af hvilling, sild, sardiner m. m., der indeholder små mængder af det kvælstofholdige guanin, samt kalk og æggehvidestoffer. Den sølvskinnende substans kan på forsk. måde isoleres og renses; anv. til overtræk på galanterivarer, især kunstige perler.

kunstig ernæring, ernæring, der indføres i den menneskelige organisme ad andre veje end gnm. munden, f. eks. ved indhældning gnm. endetarmen (ernærende klyster).

kunstige tænder. Som **k** benævnes både kunstige tandsæt (tandproteser) og de enkelte tænder af porcelæn el. andet materiale. De ældste kendte spor af protesekunst hidrører fra 3.–6. årh. f. Kr. og er fundet i etruskiske, fønikiske og rom. grave. Disse tanderstatninger bestod af menneske- el. dyretænder, sammenholdt af guldtråde. Det mod. kunstige tandsæt består af en plade, som dækker en del af tandkødet, og hvorpå de **k** er anbragt. Som basis anv. bl. a. guld, kautsjuk, celluloid, aluminium, i senere tid rustfrit stål og især paladon m. m. – Hvis en enkelt tand skal erstattes, sker dette for fortændernes vedkommende oftest v. en såk. jacketkrone el. en stifttand, for kindtændernes vedk. ofte v. en guldkrone. Hvis fl. tænder skal erstattes, kan man i visse tilf. for at undgå den aftagelige protese anbringe en bro. Protesekunsten har i de senere år gjort store fremskridt, idet man har indført nye principper v. aftrykstagning og forbedret artikulationen. De nye materialer spiller en stor rolle for protesernes anvendelighed og gør brugen af dem behageligere for patienten.

kunstige ædelstene, 1) imitationer af glas, keramik el. lign.; 2) doubletter med tynd skive ægte sten, resten glas; 3) syntetiske ædelsten.

kunstig horisont, 1) i *astron.* en vandret vædskeoverflade (i alm. en kviksølvoverflade), der benyttes ved astron. målinger af himmellegemers højde. Vinklen ml. det direkte iagttagne og det i den **k** tilbagekastede lys er lig det dobbelte af højden

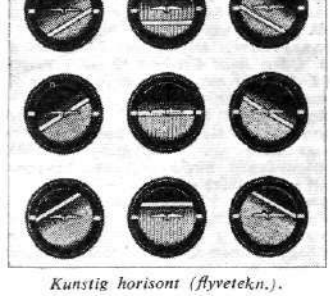

Kunstig horisont (flyvetekn.).

over horisonten. – 2) i *flyvetekn.* et instrument, der angiver flyvemaskinens langskibs og tværskibs bevægelser, og som erstatter de tidl. anv. hældnings- og krængningsvisere. **k** er et gyroinstrument. På den faste skala er indtegnet en flyvemaskine set bagfra; denne figurs stilling i forh. til »horisonten«, d. v. s. en med gyroen forbundet vandret viser, angiver, om maskinen flyver ligeud, stiger, glider el. krænger.

kunstig nyre, apparat til rensning af blodet ved svigtende nyrefunktion. Blodet strømmer fra en pulsåre hos patienten gnm. et rensningsapparat, hvori det ved dialyse befries for giftige affaldsstoffer. Derefter vender blodet tilbage til en vene. **k** er nylig (1949) bragt i anv. i Danm., om dens virkning haves endnu ikke større erfaring.

kunstig radioaktivitet er radioaktivitet fremkaldt hos grundstoffer ved atomkerneomdannelser, hvorved der opstår ustabile isotoper, som omdannes under stråling sudsendelse med bestemte halveringstider ligesom de naturlige radioaktive stoffer. **k** opdagedes 1934 af ægteparret F. Joliot og Irène Joliot-Curie ved at bombardere aluminium med α-partikler, hvorved der dannedes radioaktivt fosfor. Ved bestråling med α-partikler dannes atomkerner, der indeholder for mange protoner i forhold til neutronerne, hvorfor radioaktiviteten består i udsendelse af positroner, men α-bestråling kan kun anv. ved lette grundstoffer, da frastødningen fra atomkernen ellers bliver for stor. Bedre er bestråling med neutroner, der ikke frastødes fra atomkernerne, hvorfor de kan frembringe **k** for alle grundstoffer. Derved dannes en atomkerne med for mange neutroner i forhold til protonantallet, hvorfor radioaktiviteten består i elektronudsendelse (β-stråler). Desuden udsender kunstig radioaktive stoffer γ-stråling, men ikke α-stråling. Der kendes f. t. ca. 350 kunstig radioaktive isotoper. **k** anv. i med. til bestråling af svulster samt ved biol. undersøgelser ved indikatormetoden. Efter realisationen af kædeprocesser ved fission rådes der nu over neutronkilder af uhyre intensitet, hvorved **k** kan frembringes i langt større målestok end hidtil, hvorfor der må forventes en stærk udvikling af de praktiske anv. af **k**.

kunstig sædoverføring, d. s. s. inseminering.

kunstigt hjerte, pumpesystem til gennemskylning af isolerede organer el. vævskulturer. Blev bekendt ved celleforskerkongressen i Kbh. 1936, mest vistnok fordi flyveren Charles Lindbergh var teknisk vejleder for den fr.-amer. fysiolog Alexis Carrel, s. m. hvem han konstr. **k**.

kunstig tåge, *mil.*, camouflage, dannet ved udblæsning fra beholdere på jorden, fly el. skibe af visse stoffer, der fortætter luftens fugtighed.

kunstigt åndedræt kan udføres enten manuelt el. v. hj. af særlige apparater. Bl. de manuelle metoder nævnes Schafers metode (opkaldt efter den eng. fysiolog E. A. Sharpey-Schafers (1850–1935)) og Holger Nielsens metode. Begge udnytter det forhold, at brystkassen efter en sammenpresning i retning bagfra–forfra (udånding) passivt vil udvides igen (indånding). Ved H. N.-metoden kommer til den sidste endv. en løftning af brystkassen gnm. træk i armene, hvorved indåndingen yderligere kan øges. Af apparater til **k** er der angivet talr. lige fra simple anordninger som vippebåren, hvorpå patienten vippes frem og tilbage (Eve's metode) til de komplicerede såk. »kunstige lunger« el. »jernlunger«, der rytmisk ændrer trykket uden på patientens brystkasse el. den såk. pullmotor, der blæser og suger luft ind og ud ad luftvejene. **k** indgår som normalt led i den moderne bedøvelsesteknik. (Ill. se Første Hjælp).

kunstindustri, industriel fremstilling af brugsgenstande med kunstnerisk præg.

Kunstindustri, Nyt Tidsskrift for, da. tidsskr., grl. 1928. Bringer art. om kunstindustri, spec. møbler og brugsting samt boligindretning.

Kunstindustrimuseum, Det Danske, stiftet 1890, fra 1894 i mus.-bygn. på Rådhuspladsen, fra 1924 til huse i det tidl. Frederiks Hospital i Bredgade, åbnet efter ombygn. 1926. Museet ejer kunstindustr. saml. fra eur. middelalder til vore dage samt mindre udenl. saml. I 1946 modtog **K** som gave ORS Davids samlinger, omfattende nord. og fremmed kunsthåndværk (ca. 2000 nr.) samt ejendommen Kronprinsessegade 30. **K**-s direktører: 1893–1905 Pietro Krohn, 1906–22 Emil Hannover, 1923–49 Vilh. Slomann, fra 1949 Erik Zahle.

kunstindustriskoler, fagskoler til uddannelse i kunstindustriens forsk. grene som tekstil, keramik, grafik, snedkeri, guld- og sølvfagene. Det kvindelige kunsthåndværk dyrkes af Selskabet for Håndarbejdets Fremme.

kunstkammer, betegn. for samlinger af kunstgenstande og rariteter, der navnlig i 17. årh. oprettedes bl. a. af de fl. eur.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

fyrster. Det Kgl. **K** i Kbh. blev grl. af Fred. 3., fik fra 1680 plads i en dertil (og til Det Kgl. Bibliotek) nyopført bygn. (nu Rigsarkivet) og indeholdt naturhist. og etnografiske genstande, malerier, antikviteter og mønter; dets samlinger fordeltes fra 1821 på nye vidensk. ordnede museer.

kunstlæder, billige lædererstatninger el. imitationer; kan fremstilles af mange forsk. stoffer, f. eks. vævede stoffer imprægne ede med fernis, kautsjuk el. polyvinylklorid. Endvidere af malet læderaffald, vegetabilske el. mineralske taver med viskose, harpiks el. olie som bindemiddel. Ved tilsætning af et farvestof og indpresning af kunstig narv opnås lighed med ægte læder.

kunstmarmor fremstilles f. eks. af stukgips udrørt i limvand til en sejg dejg og tilsat farvestof og vandglas. Ved mangelfuld sammenæltning af forsk. farvede dejgklumper fås en mørtel med farvestriber, der ligner marmors årer. Også magnesiacementmørtel bruges. **k** kan anv. som mørtel på gulve og vægge el. støbes mod glas.

kunstmuseet, i dagl. tale d. s. s. Statens Mus. f. Kunst.

Kunstnernes Efterårsudstilling, da. udstillingssammenslutning, opr. aflægger af Charlottenborgs Forårsudst.; fra ca. 1914 tumleplads for ung kunst, der udvælges af en kyndig og liberal censur; til huse i »Den Frie Udst.«, der overtog den økon. garanti for udst.

kunstnerret. Lov af 26. 4. 1933 om forfatterret og kunstnerret fastslår som hovedregel, at kunstneren har udelukkende ret til at offentliggøre sit originale kunstværk samt gengivelser deraf. Denne eneret varer indtil 50 år efter udløbet af det år, i hvilket han er død. Så længe en kunstner ikke ved at udbyde sit værk til salg ved offentlig at udstille det el. på anden måde har tilkendegivet, at han betragter det som fuldført og bestemt til offentliggørelse, kan hans kreditorer ikke i hans levende live ved retsforfølgning erhverve ret til at bortsælge det.

Kunstnerteater, Moskvas, det af K. Stanislavskij og Vladimir Nemirovitj-Dantjenko (1858–1936) i 1898 stiftede teater i Moskva. Vandt v. Stanislavskijs indsats som regissør og skuespiller internat. ry gnm. fremragende naturalist. teaterkunst. Repr. senere symbolist. stiliserende teater. Gæstespil i Eur. og Amer. 1922–26; Dagmarteatret i Kbh. 1922.

kunstord, vilkårligt dannede, faglige termini som f. eks. de af Ørsted dannede ord ilt og brint.

kunstsilke, erstatning for natursilke, er en kontinuerlig ad kem. vej fremstillet spindetave (tråd) samt de deraf fremstillede garner og stoffer. Viskose-**k** (1. patent i Engl. 1892) har i lang tid været den vigtigste **k**. Den fremstilles af spec. træcellulose, der behandles med natronlud og svovlkulstof; herved fås *cellulosexantogenat*, der opløst i natronlud giver spindeopløsningen, »viskose«. Denne pumpes gnm. en spindebrusе(-dyse)

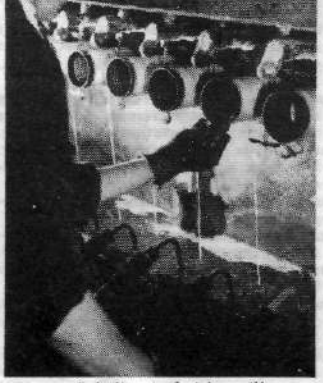

»Spinding« af viskosesilke.

ned i et fældebad, en vandig opløsning af svovlsyre, natriumsulfat, zinksulfat etc., hvorved **k**-trådene (filamenterne) fremkommer ved koagulering i form af regenereret cellulose (hydratcellulose). Spindebrusen er af glas, tantal, guld- el. platinlegeringer og har indtil 3000 fine gennemboringer (0,06–0,1 mm i diameter). Af sådanne spindesteder kan der være f. eks. 200 i en spindemaskine. Trådbundterne føres under strækning (hvorved de bliver stærkere) enten om hurtigt roterende spoler el. ned i små centrifuger, hvorved de samtidig snoes. De passerer derefter forsk. bade (afsvovling, blegning, avivering), der frembringer glans og blødhed; det hele kan foretages kontinuerligt. På lign. måde fås kobbersilke og acetatsilke. Viskose-**k** har en stærk glans, men kan matteres f. eks. ved at spindeopløsningen indeholder titanoksyd. Ved farvning forholder den sig i det væsentlige som bomuld, men taber i modsætning til denne en del i styrke i våd tilstand; ved behandling med f. eks. kunstharpiks kan den farves s. m. uld (rayolanda). Ved stærk strækning af acetatsilke under spindingen og påfølgende delvis forsæbning med alkalier, under gendannelse af cellulose, fås en meget stærk **k** (fortisan).

Vigtigste producenter 1948:

USA	388 800 t (1937: 145 200 t)
Storbritannien	67 200 t
Frankrig	44 000 t
Tyskl. (÷ russ zone) .	30 000 t
Japan	16 200 t (1937: 152 400 t)
Holl. Indien .	15 600 t
Italien (1942)	60 000 t

kunstsprog, d. s. s. hjælpesprog.

kunststoffer, *tekn.*, en hyppigst anv. betegn. for formstoffer.

kunstteori, systematisk udredning af en kunstarts el. kunstretnings regler og love.

kunsttrykpapir, finere trykpapir med en tæt, glat overflade, særlig egnet for autotypitryk. Kaldes også naturk i mods. til krideret **k**.

kunsttørring. Da lufttørring af lucerne- og græsmarkens afgrøder ofte er forbundet med et betydeligt tab i foderværdi, har man bygget tørreapparater af meget forsk. størrelse og konstruktion. Der arbejdes sædvanlig med temp. på 80–100° C og en tørretid på 15–60 min. – i nogle tørreapparater arbejdes med ca. 1000° C. Da omkostningerne ved **k** er meget store, benyttes **k** kun til værdifulde lucerneafgrøder, der kan sælges som lucernemel.

kunstuld er syntetisk uld fremst. af kasein, se *kaseinuld*; undertiden brugt som betegn. for kradsuld.

kunstvanding, se vandingsanlæg.

Kunzen ['kon'sən], *Friedrich Ludwig Æmilius* (1761–1817), da. komponist f., i Lübeck. 1784 til Kbh. Deb. 1789 med operaen *Holger Danske*. 1789–95 kapelmester i Berlin, Frankfurt a. M. og Praha. 1795 til Det Kgl. Teater (Kbh.) som kapelmester. Komp. bl. a. operaerne *Erik Ejegod* (1798) og *Eropolis* (1803), syngestykker, korværker, symfoni i g-mol m. v.

kunzit [-'tsit] (efter den amer. ædelstensekspert G. F. *Kunz* (1856–1932)), klar violet varietet af spodumen, smykkesten fra Californien og Madagaskar.

Kuo-min-tang ['gwɔ'min'dɑŋ] (kin: nationale folkeparti), kin. parti, grl. 1905 af Sun Yat-sen som revolutionært demokratisk republikanerparti; gennemførte revolutionen 1911–12; genskabt fra 1917 af Sun Yat-sen til kamp mod Yüan Shih-k'ais autoritære styre. Ledende i S-Kina, i 1920erne under ledelse af Chiang Kai-shek; tog 1927 afstand fra kommunismen. Ivrig for afskaffelse af fremmede magters privilegier i Kina, i 1930erne i kamp mod Japan; samtidig i blodig krig m. de kin. kommunister. Søgte efter 1945 at tage eneledelsen i Kina, led 1948–49 svære nederlag mod kommunisterne.

Kuopio ['kuɔpiɔ], 1) fi. len, omfatter østl. del af søplateauet; 42 980 km², 454 000 indb. (1947). 3 købstæder: **K**, Joensuu, Iisalmi. 2) Hovedstad smst. på en halvø i søen Kallavesi; 30 000 fi.talende indb. (1947). Domkirke. Fabrikation af garnruller. Bet. handel. Grl. 1782.

kup (fr. *coup* slag, stød), pludselig og resolut udført dristig handling.

kupé [-'pe'] (fr. *coupé*, egl: overskåret, forkortet), 1) lille lukket vogn m. eet sæde foruden kuskesædet; 2) afd. af jernbanevogn.

ku'pe'ret (fr. *couper* afskære), ujævnt (bakket, dalfuldt) land.

ku'pe'ring (fr. *couper* afskære), 1) *vandbygn.*, afskæring af et sideløb fra et hovedvandløb. **k** udføres v. hj. af en dæmning, som også kaldes **k**. – 2) *vet.*, bortoperation af de sidste halehvirvler på heste og hunde, undertiden også af et stykke af ørene hos hundene. Hos hesten foretages jævnlig **k** af halen for at give dyret en elegant haleføring. Man berøver derved dyret dets værn mod insekter, hvorfor **k** er forbudt i fl. lande.

Kupe(t)zky [ku'pætski], *Johann* (1667–1740), østr. maler. Elev af Caravaggio. Hof- og borgerportrætter, hist.- og genremalerier.

kupévogn, jernbanevogn med kupeer, som optager vognens hele bredde, og som har indgang til hver enkelt kupé udefra fra begge sider af vognen.

ku'plet (fr. *couplet*, af lat. *copula* bånd), egl: to verslinier, forbundet ved rim, i nyere tid betegn. for pointeret vittige viser i operetter, revuer o. l. Opr. i poesi og musik forb. af 2 parallelle rytmiske satser.

ku'po'lovn (eng. *cupola* kuppel; en **k** var opr. forsynet med en kuppel over skorstenen), skaktformet smelteovn for metal, især støbejern, m. en jernkappe udforet m. ildfaste sten. Foroven påsættes metal, cinders og tilslag, der efterhånden synker ned i forbrændingszonen noget over ovnbunden, hvor blæsten tilledes gnm. blæståbninger, såk. tvirer. Det smeltede metal opsamles i bunden af ovnen el. i en særlig forherd og tappes ud gnm. et taphul, der lukkes m. en lerprop. Den dannede slagge samler sig over metallet og kan ved lejlighed tappes ud gnm. et særligt slaggehul.

kupon [-'pɔŋ] (fr., af *couper* afskære), afskåret, afklippet stykke; 1) i klædehandel: afklippet stykke af en tøjrulle, tilstrækkelig til en herrehabit el. en damekjole; 2) stykke af blanket, der kan afrives; spec. rente- el. udbyttebevis på obligationer og aktier.

kuppel (mlat. *cupula*, formindskelsesord til lat. *cupa* tønde), en som regel halvkugleformet overdækning af cirkulære, polygonale og kvadratiske rum, kendt fra klassisk arkit. Allerede rom. bygn. (Pantheon) har øverst i **k** en rund lysåbning; på et senere stiltrin hæver **k** sig over en gennembrudt tambour og krones af en lanterne. Den oldkristelige kirke overtog **k**-konstruktionen fra romerne, og

Kuppel og hjelmhvælving med kapper.

dens blomstringssted i byzantinsk og romansk tid er S-Eur. og den nære Orient (i V-Eur. kommer **k** fortrinsvis til anv. ved baptisterier og gravkirker; halvkuppelhvælv er alm. over apsisbygninger). I gotikken er **k** næsten bandlyst, men i renæssance- og baroktiden opnår den atter en vældig blomstring, inspireret af Peterskirken i Rom (Michelangelo) og domen i Firenze (Brunelleschi). **Løgk**, som kendes fra Orienten og den gr.-kat. kirke, er udviklet i muhamedansk arkit.

kuppelgrav, rundt gravkammer m. såk. falsk hvælving af fremkragende sten. De ældste **k** (3. årtus. f. Kr.) kendt fra Ægypten, Libyen, Kreta. Derfra t. Spanien og V-Eur. I Grækenl. atter eks. fra 14. årh. (især i Mykene). Denne type i efter-mykensk tid udbredt over hele det ægæiske område og i Ital. (S-Ital., Sicilien, Etrurien). **k** fra hist. tid på Krim. (Ill.: sp. 2578 f. n.).

kuppelkonstruktion. Mens det bærende og rumbegrænsende element i en kuppel-

hvælving udgør et sammenhængende hele, forstås ved **k** kun det bærende skelet, der kan udføres af radialt stillede gitterdragere (af jern el. træ) el. som en ribbekonstruktion (af jern, træ el. jernbeton), hvor ribberne forbindes af vandrette ringe. (Se også skalkonstruktion).

kupri- (lat. *cuprum* kobber), kobber-.

ˈkupriaceta't [-s-], eddikesyrens kobbersalt, danner mørkegrønne krystaller, indgår i fl. farvepigmenter (spanskgrønt, schweinfurtergrønt) og i sprøjtevædsker til gartneriet.

ˈkupriarsenit el. *surt* **k,** arsensyrlingens kobbersalt, Scheeles grønt, anv. som farvepigment og som dobbeltsaltet med kupriacetat (schweinfurtergrønt) som farve og til skadedyrbekæmpelse. Meget giftigt.

ˈkuprikarbonaˈt, $CuCO_3$, kendes ikke som sådan, men kun i forb. med vekslende mængder kuprihydroksyd (basisk **k**), og forekommer således i naturen som ir, malakit og kobberlasur.

ˈkupriklorˈid, $CuCl_2$, $2H_2O$, grønne krystaller, anv. som bejdse og som desinfektionsmiddel.

Kuˈprin, *Aleksandr* (1870–1938), russ. naturalistisk romanforf. med emner fra bordel- og militærlivet. *Jamasumpen* (1905, da. 1947).

ˈkuprioksyˈd, *CuO*, (*sort*) *kobberilte* el. *kobberhammerskæl*, sort pulver, som fås ved glødning af kobber (som kun omdannes overfladisk i luften) el. forsk. kobbersalte. Anv. i den kem. analyse samt til farvning af glas o. l.

ˈkuprisulfaˈt, $CuSO_4$, $5H_2O$, *kobbersulfat, svovlsyrens kobbersalt, kobbervitriol, blåsten.* Findes i naturen. Kan fremstilles af kobber el. kobbersalte og svovlsyre. Blå krystaller, som er letopløselige i vand. Anv. i farveriet, i gartneriets sprøjtevædsker (f. eks. bordeauxvædske), til fremst. af andre kobberforb., i galvanoplastikken, til trækonservering m. m.

kuprit, rød kobbermalm.

ˈkupritetrammiˈnforbindelser, kobberammoniakkomplekser, intensivt mørkeblå, letopløselige komplekse forb., som dannes ved tilsætning af ammoniak til kuprisaltopløsninger. I vandig opløsning kan visse **k** opløse cellulose, som kan genudfældes med syrer; således anv. i kunstsilkeindustrien.

ˈkuprooksyˈd, Cu_4O, *kobberforilte, rødt kobberilte, kobberoksydul*, findes i naturen som rød kobbermalm. Forsk. kem. anv.

kur (lat. *cura* omsorg), sygebehandling; helbredelsesmåde.

kur (fr. *cour* gård, hof), audiens hos kongen v. fødselsdag el. årsskifte; galant hyldest (især over for kvinde).

Kuˈra, flod i Sovj. fra Det Tyrk. Armenien gnm. Tbilisi til Kaspihavet S f. Baku; 1300 km l. vandings- og kraftanlæg.

kurage [-ˈraːʃə] (fr. *courage*), mod.

kuˈran't (fr. *courant*, af *courir* løbe), løbende, gangbar; gængs.

Kurantbanken, Danm.s ældste bank, grl. i Kbh. 1736 som privat seddelbank. Overtoges af staten 1773; afløstes 1813 af Rigsbanken.

kurantdaler, før 1813 betegn. for daler i mønt (6 mark el. 96 skilling), $^4/_5$ af speciedaleren.

kurantmønt, tidl. da., nordty. og holl. betegn. for større sølvmønter. I Danm. indførtes 1695 den hamborgske (lybske) kurantfod (sølvfod). 1736 oprettedes Kurantbanken, hvis sedler i beg. var indløselige i **k**. Kurantregningen opgaves ved statsbankerotten 1813.

Det indre af en kuppelgrav i Mykene.

kuˈrare (tupi-sprog *urary* den, det rammer, falder), *syd-amer. pilegift, af indianerne* anv. i jagt og krig; fremstilles af planter (strychnos-arter); lammer muskulaturen, i større doser åndedrætsorganerne; tidl. anv. i med. mod stivkrampe og strykninforgiftning, endnu undertiden hjælpemiddel ved narkose for at fremme afslapningen af musklerne.

kuraˈriˈn, det virksomste alkaloid i giftstoffet kurare.

kuraˈteˈl, retlig ordning bestående i, at en såk. kurator optræder i st. f. el. ved siden af det retssubjekt, der forpligtes el. berettiges, f. eks. ved en stiftelse el. i ældre ret m. h. t. personer ml. 18 og 25 år.

kuˈrator (lat., af *curare* drage omsorg for), 1) *den, der udøver kuratel*; 2) *den af* kreditorerne i et konkursbo valgte bestyrer af boet. Kan også forekomme i dødsboer; 3) lederen af universitetskvæsturen.

ˈkurˈder, europidt folk med nordvestiransk sprog, opr. i Kurdistan, herfra udbredt over større dele af Iran og Armenien. Muhamedanere, oftest fårenomader, nu i stigende grad bofaste agerbrugere.

ˈkurˈdisk sprog hører til den nordvestiranske gren af de iranske sprog og falder i mange dialekter. Den skrevne litt. består hovedsagelig i overs. fra pers., derimod findes en rig mundtlig folkelitt. og eventyr, fortællinger og sange.

Kurdistân (pers. [kordeˈstɑːn el. -ˈstuːn]), tyrk. *Kürdiˈstan*, højland S f. Armenien i Tyrk., Iraq og Iran; overvejende beboet af kurder.

Kure [kuræ], jap. industriby på SV-Honshū; 276 000 indb. (1940). Til 1945 jap. krigshavn. Værfter.

ˈKurek, *Jan* (f. 1904), po. romanforfatter, som i sit hovedværk *Spansk Syge i Naprawa* (1934) skildrede de elendige forhold i den po. landsby.

kuˈreˈr (ty., af fr. *courrier* løber), ilbud; off. sendebud.

kuˈreˈre (lat. *curare* drage omsorg for), helbrede; fjerne mangler ved.

kurfyrstehat, en purpurfarvet hue med hermelinsopslag, senere overhvælvet med otte perlebesatte bøjler.

ˈkuˈrfyrster (ty. *Kur* valg), de ty. fyrster, der deltog i kongevalget. Fra 1272 7 **k**: ærkebisperne af Köln, Mainz og Trier og fyrsterne af Böhmen, Pfalz, Brandenburg og Sachsen. 1623 trådte Bayern til, 1692 Hannover og 1803 Hessen-Kassel. **k** forsvandt med kejserdømmets ophævelse 1806.

kurˈgan (russ., af tyrk. *kurgan* fæstning), betegn. f. gravhøje i SØ-Eur., dækkende stenkister el. trækamre, ofte med meget rige fund.

Kurˈgan, by i RSFSR, Sovj., i Sibirien, hvor Den Transsibiriske Bane krydser Tobol; 53 000 indb. (1939). Konservesfabrikker og møller.

ˈKuria-ˈMuria Øerne, arab. *Djazâir Bin Ghalfân*, brit. øgruppe i Det Arab. Hav ud for Oman; 76 km².

ˈkuˈrie (lat. *curia*), 1) hver en af de 30 **k**, hvori d. rom. befolkn. slægtsvis var inddelt. **k**-inddelingen lå til grund for folkefors. comitia curiata. 2) Senatsbygningen i Rom. 3) I middelalderen et fyrstehof, spec. pavehoffet.

Kuˈriˈlerne, jap. *Chi-shima*, ca. 1000 km l. sovj. ørække i Stillehavet Ø f. Sibirien ml. Kamtjatka og Sahalin; ca. 16 000 km²; ca. 13 000 indb. Vulkanøer med sne fra sept. til juni og tåge i sommermånederne. Fiskeri og jagt er hovederhverv. Jap. til 1945, derefter sovj.

kuriosiˈteˈt (lat. *curiositas* nysgerrighed), sjældenhed; ting, der er løjerlig el. pudsig; kuriˈosum, d. s. s. mærkværdighed; kuriˈøˈs, besynderlig, snurrig.

Kurische Nehrung [ˈkuːriʃə ˈneːrʊŋ], russ. *Poluostrov Kuronskij*, tange, der adskiller strandsøen Kurisches Haff fra Østersøen.

Kurisches Haff [ˈkuːriʃəs ˈhaf], russ. *Zaliv Kuronskij*, strandsø i Sovj., ved Østersøens S-kyst N f. det tidl. Østpreussen.

ˈkurkuma (arab.) (ˈ*Curcuma ˈlonga*), da. gurkemeje, art af ingefærfam. fra trop. Asien og Afr. I dens rodstok findes et gult farvende stof, kurkuˈmiˈn el. ˈ*kurkumagult, der i kemien anv. som syrebase-indikator*, især som kurkuma- el. reagenspapir. Kurkumin er gul i sur, brun i basisk opløsning. Anv. fortrinsvis p. gr. af farven i carry.

ˈKuˈrland, lett. *Kurzeme* [ˈkurzæmæ], landskab i V-Letland. Hovedby: Liepāja. Opkaldt efter det gl. baltiske folk kurerne. I 13. årh. under ty. ridderorden. 1561 protestantisk hertugdømme under po. overhøjhed; 1795 russ.; 1918 til Letland. Ty. styrker holdt under 2. Verdenskrig dele af **K** besat til kapitulationen maj 1945.

Kuroˈpatkin [-ra-], *Aleksej* (1848–1925), russ. general. Reorganiserede som krigsmin. 1898–1905 hæren m. henblik på en krig i Østen. Øverstkommand. mod Japan. 1904 til nederlaget ved Mukden 1905; deltog i 1. Verdenskrig.

Kurō Shiō [-ʃ-] (jap: den sorte strøm), varm strøm i Stillehavet. Opstår Ø f. Filipinerne, hvor passatdriften bøjer mod NØ langs Japans kyst, følger 45° n. br. mod Ø til N-Amer., deler sig her mod S og N.

kurs (lat. *cursus* løb), 1) *søv.*, retning, hvori et skib kommer frem; vinklen ml. skibs langskibs midterlinie og N–S linien angivet i grader el. streger. – 2) *økon.*, prisen på værdipapirer og pengesorter. **k** på udenl. pengesorter kaldes valutakurs. **k** på værdipapirer noteres sædv. i % af papirets pålydende værdi, en **k** på 100 kaldes da parikurs. **k**-s højde afhænger af vedk. papirs afkast i forh. til den alm. rentefod, af dets sikkerhed og evt. af forventet tilbagebetaling (obligationsudtrækning).

kurˈseˈre (lat. *cursare* løbe frem og tilbage), være i omløb.

kursgyro, flyveinstrument, v. hj. af hvilket man på en kompasrose kan kontrollere en flyvemaskines kurs el. dens kursændringer. **k** er et gyroinstrument og en videreudvikling af drejningsviseren.

kurˈsiˈvskrift (mlat. *cursiva* løbende), 1) i håndskrifter oldtidens alm. brugte skrift, hvoraf middelalderens skrifttyper udviklede sig; 2) i bogtryk skrift med hældning mod skriveretningen, der ofte bruges til udhævelse af bestemte ord el. sætninger. Opr. fremstillet som efterligning af håndskriften. Eks: *cursiva.*

Kursk, by i RSFSR, Sovj, N f. Harkov; 120 000 indb. (1939). Jernbanecentrum med stor industri (bl. a. sukker). Nær **K** store uudnyttede jernlejer.

kursmed, d. s. s. fanesmed.

kurˈsoˈrisk (lat. *cursor* løber), flygtig (gennemlæst); mods. statarisk.

kursregulering, bevidst påvirkning af obligations-, aktie- el. valutakurser, i alm. fra statens side.

kursstabilitet, v. flyvemaskiner d. s. s. retningsstabilitet.

kursus (lat., egl: løb, deraf senere: læregang), 1) sammenhængende undervisning i eet el. fl. fag, f. eks. til en eksamen, 2) undervˌtiden for et **k**, 3) anstalten, hvor 1) gives.

kursvogn, gennemgående jernbanevogn.

Kurt, *Hans* (f. 1909), da. (operette-)skuespiller (tenorbaryton). Deb. 1929 på Folketeatret, senere v. Dagmarteatret, fra 1938 v. Nørrebros Teater i et stort internat. operetterepertoire i et yderst populært samspil med Else Marie Hansen. Filmdebut 1932.

kurtage [-ˈtaːʃə] (fr. *courtage*), vederlag til mæglere, vekselerere o. a. for deres medvirkning v. forretningers afslutning.

kurˈtine (fr. *courtine*, egl: forhæng), opr. fæstnings hovedvold; senere især voldstykket ml. to bastioner.

kurtiˈsane (fr. *courtisane* hofdame), elegant demimonde.

kurtiˈseˈre (fr. *courtiser* af *cour* hof), optræde galant over for dame, gøre kur til.

kurtoisi [-toaˈsi] (fr. *courtoisie*, af *cour* hof), beleven optræden over for dame.

kuˈruˈlisk stol (lat. *sella curulis* vognstol), en elfenben-indlagt embedsstol for højere rom. embedsmænd.

Kūrūsū, *Saburō* (f. 1886), jap. diplomat. Ambass. i Tyskl. 1939–40, underskrev tremagtspagten; sendt til USA nov. 1941

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kvadratmål, flademål; f. eks. 1 ar = 100 m^2.

kvadratrod af et positivt tal *a* er et tal, som opløftet til 2. potens giver *a*; det betegnes ved $\sqrt{a}$ el. $\div \sqrt{a}$, eftersom det er positivt el. negativt.

kvadrattal, de tal, der fremkommer, når man opløfter de hele tal til 2. potens.

kvadra'tu'r (lat. *quadrare* gøre firkantet), 1) *astron.*, en længdeforskel på 90° fra solen til et himmellegeme (jfr. aspekter); 2) *mat.*, bestemmelse af en figurs areal.

kva'dre're (lat. *quadrare* gøre firkantet), *mat.*, opløfte en størrelse til 2. potens.

kvadri- (lat. *quadrum* firkant), fire gange; bestående af fire; hver fjerde.

kvadrille [-'drilja] (fr. *quadrille*, af lat. *quadrum* firkant), selskabsdans udført af fl. par – fra 2 til 8 – opstillet over for hinanden i rækker el. firkanter, ofte med mange ture og variationer, populær i 19. årh.s baller.

kvadrill'lio'n (*kvadri-* + *million*), en million i 4. potens, en mill. trillioner, 10^{24}. I Frankr. og USA d. s. s. 10^{15}.

kva'dro'n (eng. *quadroon*), d.s.s. kvarteron.

kvadru'peder (lat. *quadrupes* firfødded), forældet fællesbetegn. f. pattedyr, krybdyr og padder.

Kwajalein ['kwa:dʒa:læin], største atol bl. Marshall Øerne.

kvaksalver (ældre da. (fra holl.) *kvakke* kludre + ty. *Salber* person, der sælger salver), person, der virker som læge uden at have autorisation som sådan. Kvaksalveri straffes med bøde el. hæfte; i visse tilf. m. fængsel indtil 1 år.

Kvalbø, da. navn på Hvalbour.

kvalificere [-i'se'-] (lat. *qualis* af hvad art + *-ficere*), betegne; gøre skikket el. fortjent til. kvalifi'ce'ret, egnet el. fortjent, med de nødv. forudsætninger; **k** majoritet, flertal med et nærmere bestemt antal stemmer; **k** straf, skærpet straf.

kvalificeret dødsstraf, dødsstraf, hvis fuldbyrdelse er særlig pinefuld el. afskrækkende (f. eks. ved forudgående afhugning af den ene hånd, levende radbrækning e. l.). Anv. i stor udstrækning i ældre strafferet. Indtil 1833 forekom i da. ret en **k**, hvorved forbryderen skulle radbrækkes fra neden af og uden nådestød lægges på stejle.

kvalificeret forbrydelse, forbrydelse, som straffes strengere end forbrydelsen i dens typiske form.

kvalificeret tilståelse, indrømmelse m. visse forbehold.

kvalifikation (nylat.), egnethed.

'kvalitati'v (lat. *qualis* hvordan), m. h. t. egenskab (kvalitet); anv. i *biol.* om forskelle af artsmæssig natur, f. eks. rød mods. hvid, ru mods. glat. Egenskaber af denne art nedarves ofte efter simple mendelske love.

kvali'te't (lat. *qualitas*, af *qualis* hvordan), 1) den særlige ejendommelighed, hvorved en egenskab adskiller sig fra andre; 2) i logikken: udsagns bekræftende el. benægtende karakter.

kvalitetsvægt, vægten af 1 hl korn i kg. Jo højere vægt pr. hl, desto bedre anses kvaliteten at være. Tidl. benyttedes i Danm. i rgl. holl. vægt som **k**.

kvalkved el. *ulfsron* (*Viburnum opulus*), art af gedebladfam. Busk el. lille træ med modsatte 3–5 lappede blade og stor, skærmagtig blomsterstand af i reglen hvide blomster med store golde randblomster; findes i skove og hegn. I haver dyrkes en afart, snebolle.

Kvalkved.

kvalme (sideform til *kvalm* lummerluft), fornemmelse af utilpashed, oftest med relation til fordøjelsesvirksomheden. **k** er symptom ved talr. sygdomme og ved forgiftninger; ofte forløber for opkastninger. **k** kan også være nervøst betinget, herhen må antagelig også **k** hos gravide kvinder regnes.

Kvaløy(a) ['kva:lõi(a)], fl. no. øer, bl. a. 1) i Finnmark; 329 km^2; 4153 indb. (1946); på V-siden ligger Hammerfest; 2) i Troms, N f. Tromsø; 85 km^2; ca. 150 indb. (1946); 3) i Troms lige V f. Tromsø; 735 km^2; 3283 indb. (1946).

kva'n (*Archan'gelica lito'ralis*), en 1–2 m h. skærmplante med hvide blomster og meget opblæste bladskeder. Gl. læge- og nytteplante; i Danm. hist og her vildtvoksende ved bredden af åer og bække.

kwan [kan], jap. vægt = 3,75 kg.

Kwang-si [gwaŋ-xi], prov. i S-Kina, omkr. floden Si-kiang; 218 000 km^2; 14,9 mill. indb. Hovedstad: Nan-ning (Yung-ning).

Kwang-tung [gwaŋ duŋ], prov. i SØ-Kina omkr. Si-kiangs munding; 221 000 km^2; 32,3 mill. indb. Hovedstad: Canton. Øen Hai-nan hører til **K**.

'Kwannon (jap. af kin. *Kuan-Yin*), d.s.s. Kuan-Yin.

kvant el. *kvantum* (i sammensætninger kvante-, af lat. *quantum* hvor meget), *fys.*, den mindste mængde, hvori elektromagnetisk stråleenergi kan omsættes med stof.

kvantebiologi, d. v. s. kvanteteoriens anv. på biol. problemer. De fra hverdagslivet kendte fysiske love, der redegør for store legemers opførsel, kan som bekendt ikke opretholdes i atomernes og molekylernes mikroverden, idet et enkelt molekyle el. atom overfor en given ydre påvirkning reagerer tilfældigt, således at man på forhånd ikke kan afgøre, hvilke af de på forhånd givne muligheder der faktisk finder sted, men kun kan angive de sandsynligheder, hvormed disse muligheder kan realiseres. Da levende organismer grundet på den vidtgående differentiering i livsvigtige væv ofte er afhængige af enkelte molekylers reaktioner, har det i fl. tilf. vist sig nødv. at benytte kvanteteoriens erfaringer om enkelte molekylers reaktionsmuligheder til at forklare visse biol. forhold, som f. eks. organismernes reaktion overfor gennemtrængende stråling (røntgenstråling og radioaktiv stråling). I særdeleshed har det på denne måde været muligt at give en tilfredsstillende teori for de såk. mutationer, der fortolkes som tilfældige spring i de store molekyler – generne – der er bærere af de arvelige egenskaber.

kvantemekanik, en rationel matematisk-fysisk atomteori, opstillet 1925 af W. Heisenberg som en videreudvikling af Bohrs atomteori. I **k** benyttes kun sådanne størrelser som energiindhold i atomernes stationære tilstande og lysbølgers svingningstal, som direkte kan iagttages ved forsøg, men derimod ikke begreber som elektroners bane el. omløbsfrekvens. **k** giver derfor ikke noget anskueligt billede af atombygningen, men fører til resultater, der stemmer med erfaringen, ligesom den regnemæssigt simplere bølgemekanik, med hvilken den er matematisk ækvivalent.

kvantetal, hele tal, der i atomteorien karakteriserer atomernes forsk. stationære tilstande.

kvanteteori, en teori om stoffets udstråling og absorption af elektromagnetisk stråling, der antages at foregå springvis i kvanter af endelig størrelse. **k** er fremsat 1900 af M. Planck for at forklare, hvordan varmestrålingen fra et glødende legeme fordeler sig på forsk. bølgelængder. Efter **k** kan strålingsenergi kun udsendes og absorberes i kvanter, hvis størrelse er lig med $h \cdot \nu$, hvor h er Plancks konstant ($h = 6{,}6 \cdot 10^{-27}$ erg · sec.) og ν er frekvensen for den udsendte stråling. Fuld klarhed over strålingens kvantemæssige natur opnåedes først ved Einsteins forklaring (1905) af den fotoelektriske effekt, hvorefter lyskvanterne må opfattes som en art lyspartikler, fotoner, hvilket er i modstrid med lysets bølgenatur. Denne dualisme i lysets natur skærpedes ved opdagelsen af Compton-effekten (1922), der kun kan forklares ved sammenstød ml. røntgenkvanter og elektroner. I 1913 knyttede Bohr **k** s. m. Rutherfords atommodel og grl. derved atomteorien, der senere udvikledes til den eksakte kvantemekanik.

'kvantitati'v (lat. *quantum* hvor meget), m. h. t. størrelse (kvantitet); anv. i *biol.*, om forskelle af mængdemæssig natur, f. eks. valører inden for en farve, størrelse af mælkeydelse. **k**-egenskaber er hos organismerne gerne bestemt af mange mere el. mindre ensvirkende gener.

kvanti'te't (lat. *quantitas* af *quantum* hvor meget), 1) (målelig) størrelse, omfang, mængde; 2) *i logikken:* udsagns karakter af at angå alle el. kun nogle individer i en klasse. 3) *sprogv.*, lydlængde, en sprogligs relative artikulationsvarighed. De færreste sprog skelner ml. mere end to muligheder: lang og kort, på da. f. eks. for vokalernes vedk., jfr. »svire« og »svirre«. - En stavelse er lang, hvis den indeh. en lang vokal, el. hvis vokalen efterfølges af mere end een konsonant.

kvantitetsteorien, nat.økon. teori i flg. hvilken prisniveauet i et land bestemmes af pengeomløbet, ikke omvendt. Irving Fisher's snævrere **k** hævder, at prisniveauet er direkte proportionalt best. af den udstedte pengemængde.

Kwantō-sletten [kanto:], veldyrket og tætbefolket slette omkr. Tōkyō. Ris, te og silke.

'kvantum (lat. *quantum* hvor meget), mængde; parti.

Kwan-tung [gwaŋ duŋ], den sydl. del af Liao-tung-halvøen i Manchuriet, Kina, med Dairen og Port Arthur; 3739 km^2; 1,7 mill. indb. (1935). 1898–1905 russ.; 1905–45 jap.; fra 1945 kin. (Port Arthur sovj. støttepunkt).

'Kvaran, *Einar* (1859–1938), isl. forf. Af **K**-s digteriske produktion, der omfatter alle hovedgenrer, må især novellerne fremhæves.

'Kvarken, 1) Norra **K,** indsnævring, der adskiller Bottenhavet og Bottenviken, 2) Södra **K,** nordl. del af Ålandshavet ml. Öregrund og Åland.

kvart (lat. *quarta* fjerdedel), 1) papirformat der fremkommer, når et folioark falses to gange; 2) *mus.*, det fjerde trin i den diatoniske skala; 3) *i fægtekunsten* et hug el. stød på brystsiden af modstanderens våben, d. v. s. mod hans venstre side, hvis han fægter med højre hånd.

kvar'ta'l (lat. *quarta* fjerdedel), fjerdingår.

kvartalsdranker, person lidende af dipsomani.

kvar'te'r (lat. *quarta* fjerdedel), $^1/_4$ time; ældre da. og no. længdemål = 15,72 cm ($^1/_4$ alen); bydel; opholdssted for soldater; logi; 2) *astron.*, de to månefaser, hvor månen ses halv; i første **k** er månen i tiltagende, i sidste **k** i aftagende; 3) *søv.*, i da. orlogsskibe deles besætningen i to **k,** kongens **k** (ulige numre) og dronningens **k** (lige numre), der igen hver deles i 2 vagtskifter.

kvarterarrest, straf inden for hær og søværn, ikendes fra 2 til 30 dage og består i, at bolig, kvarter el. skib ikke uden tilladelse må forlades. Menige kvarterarrestanter gør tjeneste som sædv.

kvartercenter anv. ofte i samme betydn. som kulturcenter, evt. dog blot om lokale butiksstrøg o. l., som udgør kernen i et bykvarter.

kvartermester, 1) underbefalingsmand i flåden; avancement til officer (materielmester) kan ske; 2) formandsstilling i Kbh. kommune ved vedligeholdelsesarbejder under kloakvæsenet.

kvarte'ro'n (sp. *cuarterón* af lat. *quarta* fjerdedel), efterkommer efter hvid og mulat.

kvarterskifte, *astron.*, finder sted, når månen er i første el. sidste kvarter.

kvar'tet (ital.-fr., af lat. *quartus* fjerde), et musikstykke for fire instrumenter el. sangstemmer.

kvartfinale, *sport*, trediesidste omgang af en konkurrence. 8 hold deltager, hvoraf de fire vindere kvalificerer sig til semifinalerne.

kvartmil, da. længdemål, 1) = $^1/_4$ geografisk mil = 1855 m; 2) ofte = 1 sømil = 1852 m.

kvar'to'l (lat. *quartus* fjerde), nodegruppe på fire lige lange noder i en tidsenhed, der normalt skulle have været tredelt, f. eks. i $^6/_8$ takt.

kvarts, SiO_2, overordentlig udbredt mineral, der krystalliserer heksagonalt i en tetratoedrisk enantiomorf klasse. **k** er

oftest halvgennemsigtig hvidlig-blålig, har glasglans og hårdhed 7. Forekommer i sure eruptiver og krystallinske skifre og de fleste sedimenter. Hovedbestanddelen af sand, sandsten og kvartsit. Klare og smukt farvede varieteter anv. som smykkesten (eks. bjergkrystal, ametyst, citrin).

kvartsekstakkord, anden omvending af en treklang, hvorved kvinten bliver bastone.

kvartsfri porfyr, til syenit svarende dagbjergart fra ældre geol. perioder. Hertil bl. a. rhombeporfyr.

kvartsglas, skåle, digler og a. laboratorie-udstyr fremstillet af smeltet kvarts. Meget modstandsdygtigt mod høj temp. og store, pludselige temp.-forandringer; ringe varmeudvidelseskoefficient.

kvart'sit, lys, hård bjergart, bestående af sammenvoksede kvartskorn. Forekommer som lag i krystallinske skifre og gamle sedimenter, opstået af sandsten.

kvartsitskifer, en skifret kvartsit.

kvartslampe, se kviksølvkvartslampe.

kvartsmeter, meterprototyp, dannet af et rør af amorft kvarts, der er tilsmeltet i begge ender med omhyggeligt slebne kugleafsnit af smeltet kvarts. Krumningsradierne for de to ender er 1 og 5 m. **k** er del af et *interferensapparat.*

kvartsporfyr, til liparit svarende porfyrisk dagbjergart fra ældre geol. perioder; har oftest grå til rød grundmasse best. af kvarts og feldspat og strøkorn af kvarts, evt. feldspat. Optræder som gange og lavastrømme, især i grundfjeldet.

kvartstav, *arkit.*, d. s. s. vulst.

kvartsur, et præcisionsur, der reguleres af en kvarts-krystal, der sættes i svingninger ved elektrostriktion.

kvarttonemusik, musik der er baseret på en skala, der deler oktaven op i 24 dele i stedet for som ellers i vesteur. musik i 12 dele. Dyrkes hovedsagelig af Alois Haba.

kvar'tær, (lat. *quartus* fjerde; efter en (forældet) inddeling af jordens geol. historie i fire perioder), yngste geol. formation, omfatter 2 hovedafdelinger diluvium (istiden) og alluvium (nutid, postglacial tid). Flora og fauna væs. som nu, dog adskillige store pattedyr, som nu er uddøde (mammut, mastodonter, kæmpedovendyr o. a.) Mennesket opstår i ældre **k.** I diluvialtiden flere perioder med nedisning i N-Eur. og N-Amer. og koldere klima over hele jorden. De kvartære aflejringer er mest sand og ler, såvel moræne som flod-, land- og havdannelser.

kvas, betegn. for forsk., hovedsagelig i Rusl. yndede, syrlige drikke med stort alkoholindhold. Fremstilles ved gæring af knust korn med vand, undertiden tilsat frugtsaft, malt og brød.

kva's, kviste, grene el. ganske tynde stammer m. grene af huggede træer; ofte sælges **k** ikke, men bliver liggende på skovbunden for at tjene til gødning og for at holde på det nedfaldne løv.

kvase, *søv.*, damp-, motor- el. sejlfartøj, indrettet til opbevaring af levende fisk i en »dam« midtskibs.

'kvasi- (lat. *quasi* som om), uægte, foregiven, pseudo-.

kvasikontrakt, *jur.*, retsforhold, der minder om det ved en kontrakt stiftede, f. eks. forbrug af varer, der ved en fejltagelse afleveres til en anden end den, de er bestemt til.

'kvassia (efter en neger ved navn *Quassi*), trop. træer, hvis ved indeholder stoffer, som er anvendelige i med. og i insektdræbende midler.

kvast, *bot.*, en blomsterstand, hvor den midterste blomst springer først ud. (Ill. se blomsterstand).

kvastfinnede (*Crossopte'rygia*), fiskelign. hvirveldyrklasse. Skælklædte. De parrede finner m. akseskelet. Denne dyregruppe ansås for uddød for mange mill. år siden, indtil man i 1938 fandt en levende repræsentant, Latimeria, ved S-Afr.s Ø-kyst. De højere hvirveldyr antages at nedstamme fra **k.**

Kwei-chow [gwæi dʒou], prov. i SV-Kina; 179 000 km²; 10,6 mill. indb. Hovedstad: Kwei-yang [gwæi *jaŋ*] (107 000 indb.) Indb. tilhører for en stor del Miaotse-folket. Minerallejer. Skovbrug.

kvej'l (fra eng. dialekt samme ord som *coil* sammenrulle), *søv.*, tov lagt i bugter ovenpå hinanden; kvejle rulle tov op i bugter, enten i hånden el. på dækket.

'kvel'ler, d. s. s. salturt.

Kwen-lyn, ukorrekt gengivet navn på bjergkæden Kun-lun i Kina.

Kverkfjöll ['kværkfjödl], 1860 m h. isl. fjeldparti i nordl. Vatnajökull.

Kværndrup, tidl. skrivemåde for Kværndrup.

kWh, fork. for kilowatttime.

kviekalv, kalv af hunkøn, indtil 1 års alderen; kvie er den tilsv. betegn. i alderen 1–3 år.

kviescere [-ə'se'rə] (lat. *quiescere* hvile), være el. stille tilfreds.

kvie'tisme (lat. *quietas* ro), kat. mystik, udformet af Teresa de Jesús, Miguel de Molinos (1640–97), en sp. præst og mystiker, og Madame Guyon i 16.–17. årh.; tilsigter sjælens fuldstændige opgåen i Gud, så at end ikke salighedsbegæret bliver igen.

kvik (oldn. *kvikkr* levende; p. gr. af rødernes livskraft) (*Agro'pyrum*), slægt af græsfam. Små-aksene vender fladen mod aksets akse; almindelig **k** el. kvikhvede (A. repens) har vidtkrybende jordstængler (»sener«) og er alm. overalt i Danm. Besværligt ukrudt i haver, da selv de iturevne jordstængler kan vokse ud til nye individer. Ingen værdi som kreaturfoder.

kviksand (oldn. *kvikkr* levende, bevægelig), i våd tilstand vællingagtigt sand, ofte til hinder ved jordarbejder.

kviksten, jernmalm, der let smelter uden iblanding af andre stoffer. Forureningerne er augit, hornblende o. l.

kviksølv (gr. *hydrargyros* flydende sølv, lat. *mercurius* efter guden Merkur el. *argentum vivum* levende sølv), grundstof, kem. tegn Hg, atomnr. 80, atomvægt 200,6, vf. 13,6, smp. ÷38,6, kp. 356,9, valens 1 (merkuroforbindelse) el. 2 (merkuriforbindelse). Flydende, sølvhvidt, halvædelt metal. **k** er kem. modstandsdygtigt og holder sig godt i luften v. alm. temp., oksyderes dog ved kp. **k** opløses kun let af salpetersyre. Det danner let legeringer, amalgamer, m. mange metaller og finder stor anv. hertil. **k** forekommer i naturen frit, men oftest som merkurisulfid, cinnober (især i Amer. og Span.) og vindes heraf v. ristning. **k** har været kendt fra meget gl. tid. Det anv. især i fys. apparater til fyldning af termometre og barometre m. m., til fremst. af amalgamer og i den elektrokem. industri (som elektroder). Som kem. forb. har **k** med. anv. **k** og dets forbindelser er giftige. *Verdensprod.* af **k** var 1939 4600 t, hvoraf:

Italien	2320 t
Spanien	1240 t
USA	640 t

De ital. forekomster ligger i Toscana og ved Idria (nu Jugosl.), de spanske ved Almadén og USAs ved New Almaden i California. Mindre producenter er Sovj., México, Čechoslovakiet og Tyrkiet.

kviksølvdamp-ensretter, en ensretter, der bygger på det forhold, at et fra en lysbue stammende lysende punkt på en kviksølvoverflade i stærkt fortyndet luft kun tillader strømretning mod kviksølvet. Beholderen, hvori kviksølvet (katoden) og en el. fl. anoder befinder sig, er ved mindre **k** af glas, ved større af stål.

kviksølvforbindelser deles i merkuri- (valens 2) og merkuro- (valens 1) forb.

kviksølvforgiftning (*hydrargy'riasis, merkuria'lisme*) optræder dels som akut, dels som kronisk forgiftning. En af de hyppigste former for akut **k** er sublimatforgiftningen. Den viser sig ved opkastninger, mavesmerter, vedvar. diarrhoe, mundbetændelse samt en ofte farlig nyrebetændelse. Hurtig indgriben nødvendig. Den kroniske **k** ses især hos arbejdere, der har med kviksølv at gøre, f. eks. i spejl- og termometerfabrikker, men kan også findes hos patienter, på hvem kviksølv anv. i lang tid. Viser sig ved rysten og irritabilitet.

kviksølvforstærker, meget anv. forstærker til tynde fot. negativer. Sværtningen bleges i **k** og gendannes forstærket v. behandling m. ammoniakvand.

kviksølvhorisont, d. s. s. kunstig horisont.

kviksølvkvartslampe, kviksølvbuelampe, hvis virkning beror på, at kviksølvdamp bringes til at lyse ved en elektr. udladning gnm. et rør af kvarts, der er gennemtrængelig for kviksølvspektrets ultraviolette lys. Anv. som »højfjeldssol« ved lysbade til behandling af forsk. hudlidelser og engelsk syge.

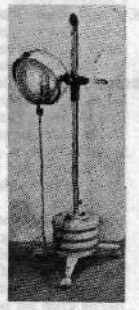

Højfjeldssol.

kviksølvlampe, lyskilde, der beror på elektr. udladning i kviksølvdamp ved højt tryk. Er meget økonomisk og kan udføres for meget store lysstyrker. Anv. til gade- og landevejsbelysning.

kviksølvlevermalm, mørk, rødbrun masse bestående af cinnober, asfalt og ler. Kviksølvmalm fra Idria.

kviksølvsalve. Grå **k** består af rent kviksølv udrevet i fedtstof, anv. mod syfilis; gul og rød **k** indeholder kviksølvilte, anv. mod øjensygdomme.

kvil'lajabark, inderbarken af Quillaja saponaria, sæbetræ, slægt af rosenfam., S-Amer. Barken, der i handelen forekommer reven el. pulveriseret, anv. til vask (p. gr. af saponinindholdet) og til med. brug.

kvindedør, af de middelalderlige kirkers to langside-døre den nordre, der var forbeholdt kvinderne.

kvindeemancipation, kvindernes frigørelse fra de bånd af jur. og konventionel art, der har begrænset deres indsats på lige fod med mænd.

Kvindefængsel, Statens, oprettet 1928 i Vestre Fængsel (Kbh.). Anv. til udståelse af fængselsstraffe på el. over 5 mdr.

Kvinde-Gymnastikforening, Dansk (fork. *DKG*), stiftet 1888 som Dansk Gymnastiklærerindeforening. 1898 nuv. navn. Optog 1900 svømn., 1902 boldspil. Den mest bet. kvindegymn. og -svømmeforening, har især gjort sig gældende på svømn.s område (Inge Sørensen, Karen Margrethe Harup o. a.). Repr. Danm. på olympiaderne 1906, 24, 28, 32, 36 og 48. Medl. 1948: ca. 1400.

Kvindelig Idrætsforening, Kbh., (fork. *KI*), stiftet 1906; gymnastik- og håndboldklub. 1948: 2075 aktive, 600 passive medl.

Kvindelig Læseforening, læseselskab i Kbh., stiftet 1872, bygn. opf. 1910; bibliotek på ca. 100 000 bind. Fra 1948 også adgang for mænd.

Kvindeligt Arbejderforbund, Danm.s fjerde-største fagforbund, grl. 1901; omf. ufaglærte kvindl. arb.; 1948: 30 345 medl.

kvindeligt rim, tostavelsesrim med trykstærk næstsidste stavelse, f. eks. »gule - hule« (mens »gul-hul« er et mandligt rim). Betegnelsen hidrører fra fr., hvor hunkønsformerne opr. havde denne trykfordeling.

kvindemælk el. *modermælk* består hos mennesket af ca. 88% vand, 3,5% fedt, 1,3% protein, 7,5% mælkesukker og 0,2 % salte.

kvindemælkscentral, opsamlingssted for sunde kvinders overflødige mælk til brug for svage og tidligt fødte børn. I Kbh. på børnehosp. Fuglebakken fra 1943.

Kvinderegensen, Universitetskollegiet, eneste studenterkollegium for kvinder i Danm. Bolig for 57 studerende ved Kbh.s Univ. og Polyt. Læreanstalt. Åbnet 1932.

Kvindernes Demokratiske Verdensforbund (*KDV*), verdensomspændende kvindeforbund, stiftet i Paris 1945 (da. afd. nov. 1948); ca. 81 mill. medl. fra 56

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

lande. Har til formål at fremme kvindernes deltagelse i det polit., økon og sociale liv, at arbejde for folkesundheden og at nedkæmpe den fascistiske ideologi.

Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed, forening, der vil samle kvinderne verden over til kamp mod krig og diktatur. Opr. grl. i Haag 1915 som komité, som verdensforening i Zürich 1919.

Kvindernes Radio-Landsudvalg, repræs. 13 kvindeforeninger m. ca. 100 000 medl.; tilrettelægger de særl. udsendelser for kvinder i da. radio.

kvindesagen, det problemkompleks, der i nyere tid er opstået omkr. kvindens stilling i familie, samfund og stat, samt det arbejde, der gøres for løsn. heraf. Med industrialismens gennembrud forrykkedes grundlaget for familielivet, idet manden som udearbejdende forsørger fik større *overvægt over kvinden, hvis arbejde i* hjemmet tilsyneladende var af langt ringere betydning. Herved blev den forlængst bestående jur. og polit. ulighed ml. kønnene af større bet., hvilket forstærkedes af udviklingen, da også kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet. Kvindebevægelsen, der rejstes i 19. årh.s midte (amer. kongres 1848, i Engl. Stuart Mill's skrift om kvindernes underkuelse 1869, i Danm. »Clara Raphael« 1850), rejste derfor krav om personretlig og polit. ligestilling, lige løn for lige arbejde og lige adgang til alle erhverv og uddannelser. Mest opmærksomhed vakte kampen for kvindevalgret, ført voldsomst af suffragetterne i Engl. Den kommunale valgret indførtes fra 1862 og fremefter i de fleste lande (Danm. 1908), og fulde polit. rettigheder fulgte fra 1906 (Danm. 1915). Enkelte lande, bl. a. Frankrig, indførte først kvindevalgret efter 1945, i Schweiz er forslag derom forkastet 1946 ved en folkeafstemn. (hvor kun mænd havde stemmeret). De øvr. programkrav er helt el. delvis gennemført jævnsides hermed. I Danm. således personretlig ligestilling gnm. en række love fra 1857, adgang til univ. 1875, adg. på lige lønvilkår til alle statsstillinger 1920 og 1921 (m. undt. af officers- og indtil 1946 præsteembeder). - **k** har i nogen grad skiftet karakter, eftersom den jur. ulighed er nær ved at være afskaffet, og vægten herefter ligger på det konventionelt og erhvervsmæssigt *bestemte.*

kvindesygdomme, sygdomme i de kvindelige kønsorganer.

kvinkva'ge'sima, anden stavemåde for quinquagesima.

kvint (lat. *quintus* den femte), 1) da. vægt fra 1861–1916; = 5 g; 2) *mus.*, det femte trin i den diatoniske skala.

kvinte'ro'n (sp. *quinto* femtedel), efterkommer efter en hvid og en kvarteron.

kvintes'sen's (lat. *quinta essentia* det femte væsen, d. v. s. æteren som Aristoteles føjede til de af de ældre gr. filos. antagne 4 elementer: jord, luft, vand, ild), 1) den særligt virksomme el. fine bestanddel af et stof; 2) det. det egl. kommer an på i en sag.

kvin'tet (ital. *quintetto* af lat. *quinque* fem), et musikstykke for fem instrumenter el. sangstemmer. En stryge-**k** består oftest af 2 violiner, 2 bratscher og 1 violoncel.

kvintillion (*kvint* + ital. *millione*), en million kvadrillioner, 10^{30}. I Frankrig og USA d. s. s. trillion, 10^{18}.

kvin'ti'n el. *qvintin* (mlat. *quintinus* femtedel), gl. da., no. og sv. vægt = 1/128 pund = 3,91 g.

kvin'to'l (ital.), nodegruppe på fem lige lange noder i en tidsenhed, der normalt skulle være to- el. tredelt.

kvintsekstakkord, *mus.*, første omvending af en septimakkord, hvorved tertsen bliver bastone.

Kviri'na'let, da. form f. ital. *Quirinale.*

Kvistrup, tidl. hovedgård S f. Struer, 1163 skænket til Tvis kloster, senere bl. a. i slægterne Munk og Juul's eje. På hovedbygn. sandstensportal fra 1637.

kvit (lat. *quietus* rolig), fri for gæld.

K-vitamin, fedtopløseligt vitamin, der har bet. for dannelsen af et af de enzymer, der bevirker blodets koagulation. Findes i grønne planter, men dannes hos mennesket også ved bakterievirksomheden i tarmen. Opdaget 1930 af danskeren Henrik Dam, som herfor fik Nobelprisen 1944.

Kvitøya ['kvi:töia] el. *Gilles Land*, ø i NØ-Spitsbergen (ca. 300 km²).

'kvota (lat. *quota* (*pars*) hvor stor en brøkdel), brøkdel, forholdsmæssig part af et hele. Specielt: 1) ved kvantitativ importregulering den mængde af påg. vare, som må indføres fra et bestemt land. **k**-systemet i mod. salgsorganisation går ud på, at der tildeles hver sælger et vist kvantum (**k**), som han mindst må sælge. For salg ud over **k** får han ekstra provision; 2) i henh. til USAs indvandringslove (First Quota Act 1921, skærpet i Immigration Act 1924) det antal immigranter fra hvert land, som årl. må indvandre til USA; **k** sattes opr. til 2% af *det antal immigranter fra det pågældende* land, som var bosat i USA i 1890. Den samlede årl. indvandring kunne derefter ikke overstige ca. 150 000.

kvoti'en't (lat. *quotiens* hvor ofte), *mat.*, resultatet af en division.

kvoti'en'trække el. *geom. progression*, talrække, hvor forholdet ml. et led og det foregående altid er det samme.

kvoti'te'tsskat (nylat. *quotietas* andelsforhold), en direkte skat, hvor provenuet i det enkelte år er bestemt af variationerne i beskatn.grundlaget (eks: den da. indkomstskat til staten). Mods. repartitionsskat.

kvæde (*Cy'donia*), slægt af kernefrugtfam., buske el. små træer m. store, kortstilkede blomster. Kernehuset pergamentagtigt. 4 arter i Eur. og Asien; almindelig **k** (C. oblonga) har en pæreformet frugt, anv. til syltning; japansk **k** (C. japonica el. Chænomeles lagenaria) har skarlagenrøde blomster, prydbusk.

Gennemskåret kvæde.

kvæg, fællesbetegn. for forsk. husdyr, zool. tilhørende okseslægten (køer, tyre, stude, kvier, kalve); holdes som brugsdyr for mælkens, kødets og hudernes skyld, i noget omfang som arbejdsdyr.

kvægavl, tillæg og opdrætning af ungt kvæg til vedligeholdelse af bestanden. Hvor der drives rationel **k**, går bestræbelserne endv. ud på planmæssigt at forbedre *kvægets brugsmæssige egenskaber* navnl. m. h. t. mælkeydelse og slagtekvalitet. Kvægavlsarbejdet i Danm. foregår på en bred basis og står på et relativt højt stade. Kontrolforeninger, kvægavlsforeninger, stambogsføring, kåringer, dyrskuer, afkomsbedømmelser og afkomsundersøgelser er vigtige fællesforetagender til støtte af **k** (se kvæghold).

kvægavlsassistent, den mand (ikke dyrlæge), som foretager sædudtagning og inseminering for en *kvægavlsforening m. k. s.*

kvægavlsforeninger el. *tyreholdsforeninger*, sammenslutninger af kvægbrugere, der i fællesskab anskaffer og benytter kostbare avlstyre. I Danm. fandtes (1947) 725 **k** med ca. 90 000 medl. og 1420 tyre. **k** modtager et mindre statstilskud.

kvægavlsforeninger m. k. s. (med kunstig sædoverføring) holder tyre, der bringes til at afsætte sæden i en kunstig skede. Sæden overføres da kunstigt (inseminering) til medlemmernes køer. Ved denne fremgangsmåde kan værdifulde avlstyre benyttes til langt fl. hundyr fordelt over et stort område (sæd kan forsendes over hele landet). **k** er oftest store foreninger m. 10–12 el. fl. tyre. Ca. $^1/_3$ af Danm.s kobestand er tilmeldt **k.**

kvægbedømmelse, vurdering og evt. beskrivelse af kvægets ydre bygningstræk (eksteriør).

kvægbremse, d. s. s. oksebremse.

kvægflue ('*Musca autum'nalis*), beslægtet m. stuefluen. Findes på kvæg, navnlig omkr. øjnene, ved sår o. l., hvor vædske udsvedes. Larven i kogødning, fluen overvintrer i stalde o. l.

kvæghold. Kvæget er det vigtigste husdyr i de fleste af verdens lande, idet kvæg er særdeles velegnet til under meget skiftende klima- og ernæringsforhold at omsætte grove plantefødemidler til for mennesket vigtige fødemidler (mælk, smør, ost, kød), andre nyttige produkter (skind, læder) og trækkraft. I Danm. er **k** landbrugets økon. grundpille, idet kvæget omsætter ca. 65% af planteproduktionen og giver landbruget ca. 50% af dets samlede bruttoindtægt. Kvægbestanden er godt 3 mill. stk. (1947), hvoraf halvdelen er malkekøer, resten tyre (50 000), stude (50 000), kvier og kalve. Gennemsnitsydelsen for de kontrollerede køer ligger på ca. 3200 kg mælk med 4% fedt; den saml. mælkeproduktion opgøres for hele landet til 4,5 mill. t, kødproduktionen til 150 000 t.

kvægmyg (*Simu'liidae*), fam. af ganske små, sorte, flueligende, stikkende myg; store klare vinger. Larverne fastsiddende *i rindende vand. Suger blod af kvæg,* heste, undertiden mennesker. Kan volde bet. ulempe. I Danm. navnlig i Gudenådalen.

Kvæg- og Kødudvalg, Landbrugsministeriets (nedsat 1933), virker rådgivende og administrerende i sager ang. afsætning af kvæg og kød til ind- og udland.

kvægpest, akut forløbende infektionssygdom, som kendetegnes ved katarr og blodig, krupøs-difteritisk betændelse i slimhinderne, spec. fordøjelseskanalens. Inkubationstiden er 6–9 dage. Foruden hornkvæg angribes får, svin og geder. **k** slæbtes med folkevandringen og under krige fra Asien til Eur., således hærgede den i Danm. 1745–52, hvor 2 mill. stk. kvæg skal være døde af pesten. I Danm. optrådte **k** sidste gang 1813–14. 1920 spredte tilf. i Belgien og kolossal epizooti i Polen, hvortil udsendtes hjælpeekspeditioner bl. a. fra Sv. og Danm. Under epidemier er dødeligheden meget høj, op til 99%. – Overlevende dyr er immune i 5–6 år. Smitstoffet er filtrerbart virus, som kun giver anslag ved direkte berøring af et angrebet dyr.

kvægracer. Det egl. tamkvæg opdeles i et meget stort antal racer, der i størrelse, bygningstræk, farve, ydeevne el. andre brugsegenskaber adskiller sig meget. Opr. var **k** lokalt geografisk bestemt, men i nyere tid haves mange eks. på, at en race kan vinde indpas over næsten hele *verden (eks: jerseykvæg); i det hele taget* har de eng. **k** gjort sig stærkt gældende. I Danm. foretages racetællinger med ca. 10 års mellemrum; 1944 fandtes i alt 1 528 000 køer, deraf var 1 037 000 rød da. malkerace, 278 000 jydsk race, 124 000 korthorn, 23 000 jersey, 15 000 hollændere, resten andre og blandede. (Ill. se de enkelte racer).

kvægsølv, anden stavemåde for kviksølv.

kvægtorv, opr. en åben plads, hvor der handledes med kvæg. Nu oftest overbygget hal i forb. med offentl. slagtehus. På pladser, hvor eksporten er hovedsagen, kaldes **k** ofte eksportstald el. samlestald.

'kvæ'kere (eng. *quakers*, af *quake* ryste), egl. Vennernes Samfund (eng: Society of Friends), af G. Fox stiftet kristent samfund uden teol. system, men båret af intuitiv mystik; ofte tavs gudstj., hvor de enkelte under indre koncentration (der kan få dem til at ryste) lytter til Guds stemme (det indre lys). Forfulgt i hjemlandet grundede **k** koloni i Pennsylvania 1682. **k**, der nægter militærtjeneste og edsaflæggelse, har gjort et vældigt arbejde i fredssagen, kvindesagen, arbejdet for kulturel, rel. og politisk frihed. 1947 fik **k** Nobels fredspris (Fredsvennernes hjælpearbejde).

'kvæ'kerfinke (ty. *quäken* kvække) (*Frin'gilla montifrin'gilla*), beslægtet m. bogfinken, hannen m. sort hoved, brunl. underside. Nordisk nåleskovsfugl. I Danm. i store flokke om vinteren, endv. som meget sjælden ynglefugl.

kvældning (ty. *quellen* svulme), udbulning. Visse stoffer, f. eks. lim, er i vandfattig tilstand i stand til at optage vædske under dannelse af en gel (»gelé«). Processen kaldes **k.**

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kvælerslanger (*Boidae*), store slanger

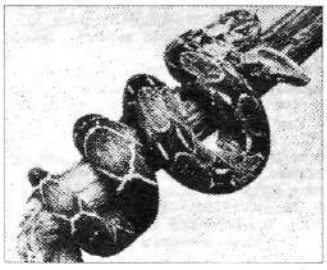

Mexicansk boa.

m. rester af baglemmer, forholdsvis korthalede. Trop. Hertil boa, python, anakonda.

kvælning, død som flg. af hindret åndedræt. Herved bliver blodet ikke iltet og kan ikke afgive kulsyren. Kan skyldes en række forsk. årsager (kværkning, strangulation, iltmangel i atmosfæren, drukning, fremmedlegemer i luftrøret osv.). Såfremt sikre dødstegn ikke er indtrådt, kan kunstigt åndedræt i nogle tilf. føre til genoplivning.

kvælstof (lat. *nitrogenium*), grundstof, kem. tegn. N, atomnr. 7, atomvægt 14, vf. 1,25 g/l, kp. ÷ 195,8°, valens 3 el. 5. Farveløs luftart, som er kem. meget modstandsdygtig; ved meget høj temp. forener **k** sig med ilt til kvælstofilter. Ved 5–600° og højt tryk reagerer **k** i nærværelse af en katalysator med brint under dannelse af ammoniak. **k** forekommer dels frit i atm., hvoraf den udgør ca. 80%, dels i naturligt forekommende nitrater (salpeter m. m.) og i mange org. stoffer, af hvilke det er en væs. bestanddel (proteinstoffer m. m.). Luftens **k** udnyttes til fremst. af kvælstofilter (som benyttes til fremst. af salpetersyre) og ammoniak.

kvælstofs betydning for planter. Grønne planter bruger som **k**-kilde nitrat og ammoniumsalte. Bælgplanter kan i symbiose med knoldbakterier også udnytte luftens frie **k.** Af det optagne **k** opbygges æggehvide, der er nødv. ved celledannelse. Ved **k**-mangel bliver planter små, danner mindre bladgrønt og ofte mere rød farve. Ved **k**-overskud bliver planter bladrige, mørkegrønne, senere blomstrende, modstandsevnen mod kulde og sygdomsangreb nedsættes. Nogle bakterier og svampe bruger samme **k**-kilde som grønne planter, andre behøver org. **k**-forb. **k**-bindende bakterier udnytter luftens frie **k.**

kvælstof, anvendeligt (i den dyriske organisme), bestemmes ved foderstofanalysen efter en af H. Møllgaard og Grete Thorbek angivet metode. Navnlig hvor det drejer sig om ensilage, rodfrugter o l., er **k** et godt udgangspunkt for beregn. af foderets anvendelige protein.

kvælstofforilte el. *kvælstofoksydul*, N_2O, fremstilles v. ophedning af ammoniumnitrat, tørring af luftarten og kompression på stålflasker. **k** virker bedøvende, i mindre mængde oplivende (*lattergas, lystgas*). Anv. som bedøvelsesmiddel ved *fødsler og mindre operationer.*

kvælstofgødning, kunstgødninger, hvis eneste el. væsentligste plantenæringsstof er kvælstof. I Danm. anv: chilesalpeter, svovlsur ammoniak, kalksalpeter, natronsalpeter og kalkkvælstof.

kvælstofilte. Fl. forsk. **k**-r kendes. Vigtigst er kvælstofforilte, **k** (kvælstofoksyd) *NO* og kvælstofoverilte. **k** er en farveløs luftart, som kan fremst. af luftens ilt og kvælstof i elektr. flammeovne (Birkeland og Eyde). Anv. t. fremst. af salpetersyre.

kvælstoflege'ret stål, stål, der er overfladebehandlet ved *nitridering.*

kvælstofoksydu'l, d. s. s. kvælstofforilte.

kvælstofoverilte, NO_2 el. N_2O_4, rødbrun luftart, som kan dannes af kvælstofilte og luftens ilt el. v. ophedning af forsk. nitrater f. eks. blynitrat. **k** giver med vand salpetersyre og salpetersyrling. Anv. til fremst. af salpetersyre.

kvæ'ner, et (sandsynligvis finsk) folk, der i 17.–19. årh. indvandrede til N-Norge fra Sv. og Finl. 1930: 7804 **k,** heraf 2742 norsk- el. lapblandede.

kværke, en for hesteslægten specifik, akut, smitsom infektionssygdom, der fremkaldes af **k**-bakterien (Streptococcus equi) og kendetegnes ved en purulent (forbulnende) slimhindekatarr i de forreste luftveje med dannelse af bylder i de tilsvarende lymfekirtler. De fleste heste angribes af **k,** hyppigst i alderen $^1/_2$–5 år.

kværn, maskine til sønderdeling af korn og andre stoffer. Malelegemerne kan være møllesten af natur- el. kunststen el. udført af hærdet stål.

Kværndrup, da. stationsby (Ringe–Svendborg); 583 indb. (1945).

kværu'lan't (mlat. *querulans* klagende), *person, der altid føler sig forurettet og* derfor altid klager, fører proces o. l.

kværulantforrykthed, sindssygdom, hvorunder patienten fører en stadig kamp mod de formentlige overgreb og komplotter, der er i gang mod ham.

kvæse, en i fårets hjerne forekommende tinte af en af hundens bændelorme, Taenia coenurus. Fremkalder drejesyge.

Kvæsthuset (gl. betegn. for hospital for sårede) i Kvæsthusgade, Kbh., oprettedes 1686 for syge søfolk. Efterhånden fattighus for gamle og invalider. 1777 flyttet til Søkvæsthuset på Christianshavn. Senere afløst af Marinehospitalet. Fløden benytter nu Kbh.s Militærhosp.

kvæstor (lat. *quæstor* af *quærere* søge, spørge), 1) rom. embedsmand for finansforvaltningen, opr. 2, senere 20; valgtes årligt; fik sæde i senatet; 2) regnskabsfører v. univ.

kvæ'stu'r (lat. *quæstura*), 1) en kvæstors embede; 2) betegn. for Kbh.s Univ.s økon. forvaltning.

kvæsurt (ty. *Quese* blodvable + *urt*) (*Sanguisorba*), slægt af rosenfam. Urter med uligefinnede blade og små blomster; læge-**k** (S. officinalis) forekommer et par steder i Danm.

Ky., off. fork. for staten Kentucky i USA.

kyanisering, eng. træimprægneringsmåde opfundet 1832 af den eng. ing. *Kyan.* Træet lægges i en kviksølvopløsning (merkuriklorid) og beskyttes derved mod insekter og svampe. **k** er lidet brugt.

kyathos (gr. *kyatizein* øse), øsekop m. høj hank.

Kyaxares, medisk konge 625–585 f. Kr., samlede Medien og ødelagde s. m. Babylon assyrernes rige.

Kybele, i gr. rel. en gudinde, opr. en moder- og frugtbarhedsgudinde. **K** er af uarisk opr., stammer fra bondekulturen; den vigtigste kultmyte er fortællingen om ynglingen Attis, der blev elsket af **K** og døde, symbol på naturens liv og død. I Rom indførtes **K** år 205 f. Kr. og kaldtes Magna mater. Kulten var af ekstatisk karakter. I den hellenistiske tid trådte Attis mere i forgrunden, og kulten blev et frelsesmysterium, hvorved man erhvervede det evige liv. **K** afbildedes som en kraftig kvinde med murkrone på hovedet, kørende med løver el. ridende på en løve.

Küchler [kyklər], *Albert* (1803–86), da. maler; opr. historie- og genremaler, men blev i Rom påvirket af den tyske maler Overbecks kreds og malede, efter i 1851 at være blevet franciskanermunk, rel. bill. i nazarenernes ånd.

Küchler [kyxlər], *Georg von* (f. 1881), ty. generalfeltmarskal. Deltog i po. felttog 1939, ledede den ty. troppeafd., der 1940 brød over fr. grænse v. Sedan; kommanderede armé ved Leningrad 1941, fra 1942 ledende på nordfronten, måtte jan. 1944 opgive belejringen af Leningrad. Arresteret febr. 1944. Efter krigsforbryderproces dømt t. 20 års fængsel 1948.

Kyd [kid], *Thomas* (ca. 1557–ca. 94), eng. dramatiker. Bl. hans højstemte, klart opbyggede, men stilistisk ensformige sørgespil er *Spanish Tragedy* (1594) og muligvis et Hamlet-drama, forbilledet for Shakespeares »Hamlet«.

Kyffhäuser [kifhoyzər], 477 m h. ty. bjerglandskab S f. Harzen. Efter sagnet sover kejser Frederik Barbarossa i **K.**

kyfose (gr. *kyfós* kroget), abnorm krumning af hvirvelsøjlen i form af rundryggethed el. pukkel.

Kyhn [ky'n], *Knud* (f. 1880), da. maler; medl. af »Grønningen« 1915–21, af »Den

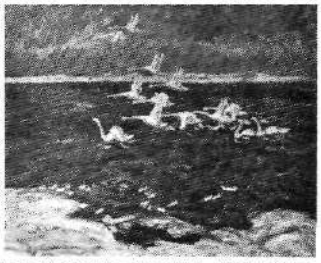

Knud Kyhn: En Svaneflok. 1931. (*Kunstmus.*).

Frie Udst.« fra 1923; motiver med dyr, navnlig fugle, i akvarel- og oliebill. samt keramiske dyreskulpturer.

Kyhn, *Vilhelm* (1819–1903), da. maler; som tilhænger af Høyen dyrkede **K**

Vilhelm Kyhn: Eftermiddag. Motiv ved Bjærgelide i Nærheden af Horsens. 1859. (*Kunstmus.*).

navnlig det nat. landskabsmaleri med et islæt af romantik og poesi og med sans for det storladne og harmoniske, f. eks. i skildringer af jysk natur; var imod fremmed indflydelse i da. kunst; samlede i beg. af 1870erne en aftenskole i sit atelier.

Kykkelsrud [kykəlsru:], 19 m h. no. vandfald i Glomma, SV f. Øyeren. Kraftstation (51 600 kW).

Kykladerne, gr. *Kykládes*, stor gr. øgruppe bestående af over 200 mindre øer i den sydlige del af Det Gr. Øhav N f. Kreta; 2660 km²; 147 000 indb. (1938). Kendte øer er Syros med hovedstaden Hermoúpolis (21 000 indb.), Délos, Ándros, Tênos, Páros, Náxos, Mêlos, Íos og Thêra (Santorin). Landbrug, fiskeri og søfart er hovederhverv. Der dyrkes hvede, vin, oliven, figen, sydfrugter, ris og majs.

kykladisk kultur, i gr. forhist. arkæol. den i ældre ægæisk tid meget særprægede kultur på de gr. øer (Ill. se tavle Ægæisk Kunst).

kykliske digtere (gr. *kýklos* kreds), betegn. f. de gr. digtere, som i tidsrummet ca. 750–550 f. Kr. forf. episke digte om samme sagnkreds. som behandledes af Homer.

kyklo'per (gr. *Kýklopes*), i gr. mytol. dæmoniske, kæmpeagtige væsener, der omtales som bygmestre af fortidens vældige bygværker, navnlig mure (kyklopmure). If. Hesiod fandtes tre **k**: Brontes, Steropes og Arges. If. Homer var **k** kæmper med et stort øje midt i panden. Den stærkeste af dem var Polyfemos.

kyklopflynder, flynder hvis øvre øje abnormt sidder i rygkanten.

kyklopmure, svære kampestensmure uden tydelige skrifter. Tiryns' og Mykenes borgmure var if. sagnet bygget af kyklopperne, deraf navnet.

Kylberg [kyl:bær], *Carl* (f. 1878), sv. maler; landskaber og figurkompositioner af en ofte ekstatisk, stemningsbetonet kolorit.

kylix (gr.), flad drikkeskål m. fod og to ører.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Til tryk august 1949.

Kylling, *Peder Lauridsen* (ca. 1640–96), da. botaniker. Har udg. den ældste da. flora, *Viridarium Danicum* (1688).

ˈKylon, athener, ca. 630 f. Kr., der søgte at opkaste sig til tyran i Athen, men blev overmandet.

ˈkylus (gr. *chýlos* saft), den fedtholdige, mælkeagtige lymfe, der findes i lymfegangene fra tarmen.

kyˈmation (gr. *kýma* bølge), rundet el. karnisagtigt profil med en række nedadvendte blade, især på søjlehovedets el. gesimsens vandrette led, senere også i rammeprofiler.

ˈKyme, gr. navn på Cumæ i S-Ital.

ˈKymi, sv. *Kymmene,* fi. len, oprettet 1. 4. 1945 af de efter afståelsen til Sovj. resterende dele af lenet Viipuri; 10 756 km²; 248 000 indb. (1947). Omfatter landet omkr. sydligste Saimaa og langs Sovj.s grænse til Fi. Bugt. 3 købstæder: Kotka, Lappeenranta og Hamina.

ˈKymijoki [-joki], sv. *Kymmene älv,* 110 km l. fi. flod fra Päijänne-søsystemet til

Udsigt over Kymijoki.

Fi. Bugt ved Kotka. Bet. som samfærdselsvej; endv. vandkraftanlæg og tømmerflådning.

ˈKümmel (ty: kommen), likør med kommensmag.

ˈKymmene älv, sv. navn på Kymijoki, Finl.

kymoˈgraˈf (gr. *kýma* bølge + *-graf*), apparat, der tillader at registrere et bevægeligt organs bevægelsesudslag og rytme i form af kurver, f. eks. stemmebåndssvingninger, luftstrømmen ved tale, hjertets slag osv. Opfundet af den ty. fysiolog Carl Ludwig. (1816–95).

kymograˈfi (gr. *kýma* bølge + *graft*), *med.,* undersøgelsesmetode, der tillader at registrere et bevægeligt organs bevægelsesudslag og rytme på røntgenfilmen.

ˈkymˈrer (kelt. *com-brog* landsmand), de keltiske indb. i Wales; kymrisk el. *walisisk,* det keltiske sprog i Wales.

kyn- (gr. *kýon* hund), hunde-.

Kyndbyværket, elektr. kraftværk, beliggende på vestkysten af Hornsherred, ejes af A/S Isefjordværket. **K,** der kom

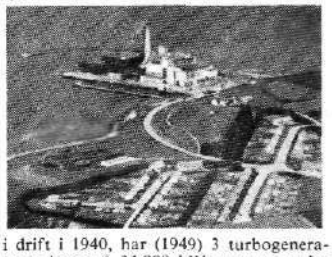

i drift i 1940, har (1949) 3 turbogeneratorer hver på 34 000 kW, men er under udvidelse.

ˈkynˈdelmisse (lat. *missa candelarum* lysenes messe), fejres den 2. 2., 40 dage efter Jesu fødsel, som Jomfru Marias renselsesfest.

ˈkyˈniker (gr. *kýon* hund), 1) medlem af den kyniske skole; 2) person, som tænker og udtaler sig krast realistisk og ubarmhjertigt; ˈkyˈnisk, handlende og talende som en **k**; rå.

kynisk skole, gr. filosofskole, stiftet af Antisthenes, der prækede nøjsomhed, uafhængighed og foragt for højere og lavere lyster.

kyno- (gr. *kýon* hund), hunde-.

kynoloˈgi (*kyno-* + *-logi*), læren om hunde.

Kynosˈkefalai (gr: hundehovederne), højdedrag i Thessalien, hvor Flamininus 197 f. Kr. slog Filip 5. af Makedonien.

kyo- (gr. *kýein* være svanger), foster-, svangerskabs-.

Kyongsong (kjʌŋsʌŋ], det off. (egl. kin.) navn på Koreas hovedstad Söul.

Kyōto [kjo:to], jap. industriby på SV-Honshū NØ f. Osaka; 1 090 000 indb. (1940). Mikadoens residens 793–1868. Japans kulturcentrum. Over 900 buddhistiske templer.

ˈkypefarvestoffer (ty. *Küpe* kar) er kendetegnet ved, at de uopløselige farvestoffer ved behandl. med hydrosulfit, zink og alkali el. andre reduktionsmidler bliver opløselige i vand (forkypes), og i denne såk. leukoform bindes af tekstiltaverne. Under luftens indvirkning gendannes de opr. farvestoffer. Eks. er indigo og indofenol.

kyper (til lat. *cupa* vinfad), den mand, der forestår vinens behandling i en vinforretning.

ˈKypern, eng, *Cyprus,* af gr. *Kýpros* (egl: kobberøen), ø i den østl. del af Middelhavet; brit. kronkoloni; 9284 km²; 450 000, overvejende græsktalende, indb. (1946). deraf $^4/_5$ kristne og $^1/_5$ muham. Hovedstad: Nicosia. **K** er bjergrig og når 1982 m. Klimaet er subtrop. med vinterregn; plantevæksten er maki og i de højere bjerge skov. – Agerbrug er hovederhverv; uden vanding dyrkes hvede, byg, vin, oliven og figen; med vanding dyrkes det samme, samt sydfrugter, ris, majs, bomuld, kartofler og grøntsager. Får, geder, køer og svin holdes i ret stort antal. Landbrugseksport. – Fra ca. 14. årh. f. Kr. gr. koloniseret. Omstridt i korstogstiden, under huset Lusignan 1193–1489, derpå til Venezia, 1570–71 tyrk. Brit. fra 1878. Befolkn. har ytret ønske om tilslutn. t. Grækenl. (Se kortet Rusland og Levanten under Sovjetunionen).

ˈKypselos, tyran i Korinth 657–25 f. Kr., fremmede Korinths magt og velstand.

kyˈras (lat. *coriaceus* af læder), sidste udviklingsform af rustningen, bestod af bryst- og rygplade. Nu kun anv. til paradebrug.

kyrasˈseˈr, *rytter, udrustet med kyras.* I Danm. afskaffedes **k** (Den Kgl. Livgarde til Hest) 1867.

kyreˈnaˈisk filosofi, den filosofi, som lærtes af Aristippos fra Kyrene, if. hvilket det højeste gode er lystfølelse.

Kyˈrene (ital. *Cirene* [tʃiˈræne]), ruinby i

Ruiner af kolonnaden i Kyrene.

Libyen nær Middelhavet. Gr. koloni. Blomstrede i 6.–5. årh. f. Kr. Erobredes 322 f. Kr. af Ptolemaios 1. 95 f. Kr. rom. Ital. udgravninger.

ˈKyrie eˈleison (gr: Herre, forbarm dig), bøn, som siden 4. årh. findes i litaniet, og som er optaget i den kat. messe og i fl. evang. liturgier.

Kyˈrill [ki-], russ. *Kirill* (1876–1938), russ. storfyrste, søn af Aleksander 2.s søn Vladimir. Efter 1917 i Frankr. Romanovernes overhoved fra 1922, antog 1924 tsartitel.

kyˈrilˈlisk skrift (antages at være opfundet af apostlen *Kyrillos*), det yngre oldkirkeslav. alfabet, baseret på gr. uncialskr., fortrængte det glagolitiske alfabet, blev udgangspunkt for de bulg., serb., og russ. alfabeter.

Kyˈrillos og Meˈthodios, byzantinske munke (brødre), slavernes apostle, virkede fra 863 i Mähren og anv. slavisk som kirkesprog (kirkeslavisk); overs. Bibelen til slavisk.

ˈkyrios (gr.), herre.

ˈKyros (pers. *Kurush*) *den ældre, perserkonge* ca. 558–29 f. Kr., erobrede Medien ca. 550, Lydien 546 og Babylonien 539, behandlede de erobrede moderat, tillod jøderne at vende hjem.

ˈKyros *den yngre* (d. 401 f. Kr.), søn af Dareios 2. af Persien, gjorde oprør mod broderen Artaxerxes 2. v. hj. af 10 000 gr. lejetropper (bl. dem Xenofon), men faldt i slaget ved Kunaxa.

Kyrre, *Hans* (f. 1885), da. skolemand og forfatter. Gode populære bøger som *Knud Lyhne Rahbek* og *Bakkehuset* (1914), *Henrik Hertz* (1916), *M. Goldschmidt* 1–2 (1919); fl. skolebøger og udstrakt skolehist. forf.skab. Desuden romaner og populær filos.

Kürten [ˈkyrtən], *Peter* (1883–1931), kaldet *Düsseldorf-morderen,* ty. forbryder, henrettet for 48 mord og mordforsøg samt 35 ildebrande, begået ud fra seksuelle motiver.

kyskhedsbælte, aflåselig metalbandage til anbringelse på kvinder for at hindre dem i utroskab; vist af ital. opr.; ret udbr. i middelalderen.

Küssnacht [ˈkysnɑ t], schw. by ved Vierwaldstättersee; 5200 indb. (1941). Udenfor **K** ligger Tellskapelle, hvor Tell if. sagnet skød landfogden Gessler.

kyst, den nærmest havet liggende del af landet. **k-s** former afhænger af landets tektonik, erosionen og aflejringernes natur. Man adskiller stejl-**k** (f. eks. fjord-, rias- og klippe-**k**) og flad-**k** (f. eks. strand- sø- og marsk-**k**).

kystartilleri, skyts, som hører til det faste strandforsvar, og personellet, der bruger det.

Kystbanen, jernbanen Kbh.–Helsingør langs Øresunds kyst; strækningen Kbh.–Klampenborg åbnedes 1863, strækningen Klampenborg–Helsingør 1897.

kystbefæstning el. *søfæstning,* værker, der på el. nær stranden skal afslå angreb fra søen. Den da. **k** indgår i Søværnet under navnet Kystdefensionen.

kystbeskyttelse udføres ved kyster til beskyttelse mod nedbrydningen ved bølgeslag og strøm. *Denne nedbrydning kan* i årenes løb rykke kystlinien tilbage (Stevns, Vestkysten), hvad man vil undgå af h. t. bevarelsen af det bagved liggende land, enten p. gr. af dettes egen værdi som landbrugsjord, el. som ved Tyborøn, fordi det beskytter bagved liggende områder. **k** kan foretages ved beklædning af skrænten med sten, el. faskiner, el. ved udførelse af et parallelværk, d. v. s. en mur el. lign., som føres langs med stranden. – Hvor forstranden angribes – el. slet ikke findes – bygges høfder ud i vandet med det formål at tilbageholde grus og sand, således at forstranden dannes el. vokser. **k** kræver store anlægssummer og stadigt fornyede anlæg.

kystbevogtning, vagt langs stranden udført af tropper, politi el. toldvæsen.

Kystdefensionen, del af Søværnet, der omfatter søforter (Middelgrundsfort, Saltholm-flak fort, Dragørfort m. fl.) og kystbefæstningsanlæg samt i øvr. anlæg og materiel til kystforsvarets brug. **K** var før 1932 en del af hæren og benævntes da kystartilleriet, men overgik til søværnet, for hvem det er af særlig bet. at have beskyttede baser og tilholdssteder, hvor reparationer kan foretages, forråd indtages osv., samtidig med at flådens operationer i farvandene støttes af kystbefæstningsanlæggene.

kystdige, dige, som beskytter mod oversvømmelse fra havet.

Kyster, *Anker* (1864–1940), da. bogbinder. Udd. i Paris, Zürich, Rom og München; kendt for kunstnerisk viden og stor tekn. dygtighed. Har bl. a. skrevet *Om Indbinding af Bøger* 1–3 (1920–35).

kystfart, *søv.,* if. da. sønæringslov (31. 3. 1928) sejlads i farvandet ml. Lindesnes/Tessel og Kalmar/Memel samt i den færøske øgruppe.

kystfredning, forbud mod borttagelse af sten, ler, sand og grus fra forstranden; iværksættes af landbrugsmin. (evt. efter kendelse af lokale kystkomm. el. af overlandvæsenskomm.).

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kysthospital, hospital el. sanatorium beliggende ved kysten, hvor man især i ældre tid regnede med søluftens helbredende virkning. Første da. **k** oprettet 1875 på *Rosmæs.* Modtager voksne og børn med skrofulose, kir. tuberkulose m. v. Drives for private midler i samarb. med Finseninstitutet, 153 senge. Senere k på *Finseninstitutet* og under Nationalforen. til Tub. Bekæmp: *Juelsminde* **k,** opført 1902, 162 senge. Til behandl. på **k** ydes statsstøtte efter tub.lovene.

kystklima el. *oceanisk klima,* klima med ringe forskel (mindre end 20°) ml. den koldeste og varmeste måneds middeltemp.

Küstrin [ky'stri:n], ty. navn på byen Kostrzyn.

kystskipper, person, der, efter mindst 2 års sømandstjeneste, har bestået **k**-prøven (2–3 mdr.s kursus) og derved fået ret til at føre da. skib under 100 BRT i kystfart.

kystskyts, det svære skyts på kystforter. Da. **k** omfatter bl. a. pjecer af kaliber: 15–21–30– og 35 cm.

kystterne, d. s. s. havterne.

Kýthēra ['kji̯θira], gr. ø ml. Peloponnes og Kreta; 281 km²; 9000 indb.

Kyūshū [kju:'ʃu:], *Japans sydligste og tredjestørste ø;* 35 660 km²: ca. 10 mill. indb. Hovedstad: Nagasaki. Mod N Japans vigtigste sværindustrielle område. Tunnel til Honshū (anlagt 1936–41).

'Kyzikos, gr. koloni på ø i Marmarahavet, anlagt af Milet. Her slog Alkibiades spartanerne 410 f. Kr.

Kyzyl 'Kum [kizil'], ca. 200 000 km² stor sandørken S f. Aral-søen i Sovj.

Kyösti ['ky-], *Larin,* pseud. f. *Kyösti Larson* (f. 1873), fi. forfatter. Har udg. en række betydelige digtsaml.; stor motivrigdom, formskabende evne og udpræget visuelle anlæg kendetegner **K** som lyriker.

KZ-maskine, betegn. for de flyvemaskinetyper, som er konstr. af de da. flyvemaskinekonstruktører V. E. *Kramme* (f. 1905) og Karl Gustav *Zeuthen* (f. 1909) og bygget på Skand. Aero Industri A/S.

kæbe, *anat.,* del af ansigtets knogler, der bærer tænder. Overkæben er dannet v. sammenvoksning af de to overkæbeben og to mellemkæbeben. Nedadtil er den udstyret med et hesteskoformet knoglefremspring, gummebenet, der bærer overmundstænderne. Disse er kilet ned i knoglevævet svarende til tandgruberne. Underkæben er dannet ved sammenvoksning af de to underk-ben og består af en vandretstillet del, der på sin overside bærer undermundstænderne ordnet i ellipseform, og en lodretstillet del, der opadtil er i ledforb. med tindingebenets underside (k-leddet).

kæbehule, bihule til næsehulen (i overkæbebenet).

kæbehulebetændelse, form for bihulebetændelse.

kæbeortopædi, behandling af fejldannelser i kæberne, heribl. også uregelmæssig tandstilling.

kæbeposer, hos visse pattedyr som aber, murmeldyr, hamstere m. fl., hulheder i kinderne, hvori føden midlertidig kan opbevares.

kæde, 1) maskindel til ophejsning af byrder (krank) el. overførelse af bevægelse (drivk) m. m. En drivk kan være en

Rullekæde.

rulle- el. tandk. En båndk består af flade metaltrådshager; 2) *tekstil, kædegarn, kædetråde,* i vævede stoffer det ene af de to vinkelret på hinanden forløbende trådsystemer: **k** og skud. **k** ligger i stoffets længderetning. Ved k-skæring el. varpning afskæres **k** i rette længde og antal og opvikles før vævning på en **k**-bom. **k**-trådenes antal bestemmes af stoffets bredde, tæthed, el. trådenes finhed; 3) danseform, hvor de dansende tager hinanden i hånden, kendes fra folkedans og fra kunstdanse.

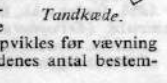

Tandkæde.

kædebjerge, d. s. s. foldebjerge.

kædebom, *tekstil,* den del af en væv, hvorpå kædegarnet (det garn, der ligger i stoffets længderetning) er opviklet.

kædebrev, brev, ofte af mystisk-religiøst indhold, som opfordrer modtageren til – for at vinde lykke og undgå farer ved at »bryde kæden« – at afskrive og videresende brevets indhold til et vist antal andre personer, som hver især skal videresende et **k** til samme antal osv. Princippet er d. s. s. i sneboldsystemet.

kædebro, hængebro, der er udført med bærende kæder, mods. kabelbro.

kædebrøk, et udtryk af formen

$$\cfrac{a_1}{b_1 + \cfrac{a_2}{b_2 + \cfrac{a_3}{b_3 + \cdots}}}$$

d. v. s. en brøk, hvis nævner er et helt tal b_1 plus en brøk, hvis nævner atter er et helt tal b_2 plus en brøk, hvis nævner atter har denne egenskab osv. Afbrydes dette efter endelig mange skridt, kaldes **k** *endelig, ellers uendelig.* En endelig **k** er et rationalt tal, en uendelig fremstiller et irrationalt tal.

kædeforretning, detailhandelsforetagende med en række ensartede udsalg under central ledelse. **k** tilstræber stordriftens fordele uden at gøre det enkelte udsalgssted særlig stort; **k** forhandler navnlig dagligvarer, som forbrugerne ønsker at købe i nærheden af det sted, hvor de bor el. færdes. **k**-s fordele er: stort og dermed billigt indkøb, udnyttelse af erfaringer fra een butik i alle de andre, større reklamevirkning, mindre lager i forh. t. omsætningen, udnyttelse af specialister på mange felter (driftsorganisation, dekoration, regnskab osv.). Ulemper er: besværligere kontrol, den lønnede bestyrers ringere interesse i udsalgets trivsel end den private butiksindehavers i sin egen forretning, mindre personlig kontakt m. kunderne osv. **k** er meget udbredt især i USA. Andre steder hemmes de af brugsforeninger, i Danm. også af næringslovens bestemmelse om, at en handlende kun må have eet udsalg i hver kommune (hvorimod håndværkere og fabrikanter har ret til at sælge egne og fagfællers produkter samt tilbehør til fagets frembringelser fra fl. udsalg). Kendte da. **k** er Schou, Irma, Palma m. fl. De selvstændige små købmænd søger at imødegå konkurrencen fra **k** ved dannelse af indkøbsforeninger samt »frivillige kæder«, der besørger fælles indkøb, udveksling af erfaringer m. m.

kædehandel foreligger, når en vare går fra hånd til hånd hos unødv. mellemhandlere. **k** dukker op i vareknappe tider for at omgå maksimalprisbestemmelser, idet hvert led tager den tilladte fortjeneste, hvorved varens sluttelige pris skrues i vejret. **k** er siden 1939 forbudt i Danm., medmindre videresalget sker uden avance.

kædehuse, eenfamiliehuse sammenbyggede i række, men sål. at der ml. hver to huse indskydes et lavere hus med plads til vaskerum, brændselsrum, cyklerum m. m.

kædekasse, *søv.,* rum under ankerspillene til stuvning af ankerkæden.

kædeknibere, klemmeanordning anbragt ml. ankerspil og ankerklyds til at fastholde ankerkæden, såvel når skibet rider for sine ankre, som når ankrene er stuvet i klydsene.

kædeknyttemaskine, *tekstil,* maskine, der foretager sammenknytning af garnenderne i den indvævede kæde med garnenderne af den nye kæde, der skal tilføres væven. Opfundet af den da. tekstiling. Sv. Fleischer.

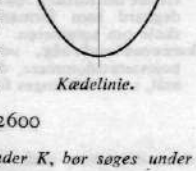

Kædelinie.

kædelinie, kurve dannet af en snor, der er ophængt i to punkter *A* og *B* og kun påvirket af tyngdekraften.

kædenitning, d. s. s. siksaknitning.

kædeovn, kontinuerlig, kanalformet ovn, hvori varmegodset bevæges gnm. ovnen v. hj. af en vandrende herd af kæder el. trådnet.

kædereaktion, en kem. el. fys. reaktion, der forløber på den måde, at hver enkelt atomproces medfører en el. fl. atomprocesser af samme slags, hvorved reaktionen kan forløbe lavineagtigt gnm. hele stofmængden. Iværksættelsen af **k** var afgørende for frigørelsen af atomenergien i atombomben.

kædereflekс, sammenhængende række af reflekser, i hvilke hvert led er stimulus for det følgende. Eks: synkning. Nogle opfatter instinktbevægelser som **k.**

kæderim, et rim, der forb. slutn. af en verslinie med midten af den næste.

kædeslutning el. *sorites,* i logikken en forkortet sammenkædning af syllogismer.

kædeslæb, *søv.,* en på flodbund udlagt kæde v. hj. af hvilken et fartøj (f. eks. en bugserdamper) bevæger sig (op mod strømmen). Danm.s eneste **k**-færge over Egernsund i Sønderjyll.

kædesting, maskesyning, anv. bl. a. omkring grundene i hvidsøm.

kædetræk, overførelse af bevægelse v. hj. af kæde og kædehjul.

Kähler ['kæ'-], *Herman* August (1846–1917), da. lervarefabrikant, genskabte den gl. ital. majolikas metalliske lustre.

Kähler, *Herman* Hans Christian (1876–1940), søn af ovennævnte, kendt for sine dekorationer på begitte-ler (*begitte* = overtrække med fint pibeler), skabte smukke tinemailler i samarb. med J. Thirslund og Sv. Hammershøi.

'Käkisalmi, fi. navn på Kexholm i Sovj.

kældermand, ordspil af tarveligere art.

kældersnegl ('*Limax varie'gatus*), gullig, indtil 10 cm l., nøgen snegl, der forekommer i fugtige kældre.

kælderveksel, veksel trukket på og forsynet med accept af opdigtet person.

kælk, smal håndslæde med stål- el. træmeder til vintersport. Styres v. hj. af en lang stang el. benene. Visse **k** er styrbare med bevægeligt forparti el. rat, som f. eks. bobsleigh.

kællingeknob, alm. i land anv. knude, der mods. råbåndsknob o. l. er vanskelig at løse op.

kællingetand ('*Lotus*), slægt af ærteblomstfam. Urter el. buske med 3-fingrede el. uligefinnede blade. Blomsterne gule el. røde. 90 arter; i Danm. 3, hvoraf almindelig **k** (L. corniculatus) er alm. på marker og langs veje. Dyrkes også. **k** anv. i landbruget som erstatn. for rødkløver, hvor marken er angrebet af kløverål.

kæltringer (fris. *keltern* bruge grove ord) el. *rakkerpak,* omstrejfende vandringsfolk på de jyske heder, der opretholdt livet som kedelflikkere, glarmestre, kvaksalvere, spåmænd osv. **k** var en blanding af natmandsfolk, tatere og inden- og udenl. vagabonder.

kælve, føde kalv.

kælveko, handelsbetegn. for en ko, der snart skal kælve.

kælvetid. Under da. klima- og fodringsforhold fordeler kørnes **k** sig over hele året. Med henblik på mælkeproduktionens størrelse og økonomi anses månederne juni–aug. dog for ugunstige kælvemåneder.

kælvning, *geogr.,* løsrivelse af isbjerge fra en gletscher el. fra indlandsis, der når ud til havet.

kælvningsfeber, en hos koen akut forløbende sygdom, der kan forekomme efter kælvningen og viser sig ved mere el. mindre udtalt lammelse, sjældnere universelle kramper. Årsagsforholdene er endnu ikke fuldt belyst, men man ved, at blodets kalciumindhold er nedsat. Uden behandling er dødeligheden stor, mindst 50%, men efter at dyrlæge Schmidt, Kolding, 1897 beg. at infundere (indsprøjte)

jodkaliumopløsning i yveret, er dødeligheden formindsket stærkt. Senere har det vist sig, at en luftinfusion var tilstrækkelig. Nu benytter man en intravenøs injektion af kalcium i form af kalciumklorid el. -glukonat.

kæmfer el. *kæmper* (ty. *Kämpfer*), 1) det stk. tømmer (overligger), hvormed en port, et vindue el. l. overdækkes; 2) det tværstykke i et vindue, som adskiller over- og underrammer; 3) de murdele, hvorfra en bue el. hvælving udgår.

kæmner (lat. *camerarius*), tjenestemand, som bestyrer en købstadkommunes kasse- og regnskabsvæsen.

kæmning, *bygningstekn.*, sammenskæring af krydsende tømmerstykker, der ikke ligger helt i samme plan.

kæmpe, navn på alm. vejbred.

kæmpe, mand af overnaturlig størrelse, el. overnaturligt væsen. **k**, der i middelalderdigtningen bruges om fortidshelte, har i da. folketradition fortrængt det ældre jætte.

kæmpeceller, store celler med fl. kerner. **k** forekommer normalt i benmarv; særl. former findes ved tuberkulose og i visse svulster.

kæmpedovendyr (*Gravi'grada*), uddøde, sydamer. gumlere, beslægtede m. dovendyr. Indtil 6 m l.

kæmpefyr (*Se'quoia*), slægt af nåletræer,

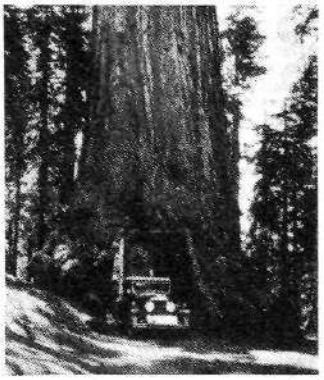

stedsegrønne, sambo, hjemmehørende i Californien. 2 arter, af hvilke den mest kendte er *mammutfyr* (S. gigantea), over 100 m h., stammen 12 m i tværsnit, alderen anslås til 3000 år; dyrkes som prydtræ i S-Eur. De sidste repræsentanter for en i kridt- og tertiærperioden talr. og meget udbredt fam., der også dengang fandtes i Danm.

kæmpegrave, folkelig og digterisk betegn. for oldtidsgrave, hovedsagelig de store dysser og jættestuer. På Gotland betegn. **k** jernalderens hustomter.

kæmpehamp ('*Cannabis gi'gantea*), art af hampefam., er en i haver dyrket enårig bladplante, der bliver 2–3 m h.

kæmpehejre ('*Ardea 'goliath*), kæmpestor, afr. hejre.

kæmpehirse, en varietet af durra; græsfam. Dyrkes i Kina under navnet *kaoliang*, både som korn- og foderplante, bliver over mandshøj.

kæmpehjort el. *irsk* **k** (*Cervus enryceros*), uddød hjorteart, hvis knogler og takker er fundne i diluviale lag over en del af Eur., også i Danm. Afstanden ml. takspidserne har været 4 m, højden fra jord til takspids 5 m.

kæmpehøj, folkelig og digterisk betegn. f. gravhøje.

kæmpekrebs, uddød orden af indtil 3 m store krebsdyr med langstrakt legeme bestående af cephalothorax med 2 sammensatte øjne og 2 punktøjne og 6 par lemmer samt bagkrop bestående af 13 led, hvoraf de forreste bærer gæller. Forekommer i ferskvandssøer i palæozoisk tid, navnlig gotlandium.

kæmpekromosomer el. *spytkirtelkromosomer* findes i tovingede insekters spytkirtelceller, ejendommelige ved deres tydelige tværstriber. **k** består af mange kromosomer opstået ved fortsat spaltning af to opr. sammenparrede homologe. Første rangs objekt for visse kromosomstudier.

kæmpe med vejrmøller, talemåde fra Cervantes' »Don Quijote«, hvor helten angriber vejrmøller i den tro, at det er kæmper; derfra bet: kæmpe med indbildte modstandere, fantasifostre.

kæmpemuslinger (*Tri'dacna*), mere end meterlange, trop. muslinger; forekommer på koralrev. Vejer indtil 250 kg.

kæmpemyrer (*For'mica hercule'ana & ligni'perda*), store myrearter. Gnaver reder i levende grantræer. Skadelige.

kæmpesalamander (*Megalo'batrachus 'maximus*), indtil $1^1/_2$ m l. halepadde. I bjergbække i Japan.

kæmpeskjolddyr (*Glypto'dontidae*), uddøde, over 2 m l. bæltedyr, der kunne ligne skildpadder. Uddød i beg. af kvartærtiden. Amer.

kæmpestøvbold (*Lyco'perdon 'maximum*), art af støvboldfam.; dens store hvide, senere brunlige frugtlegemer kan opnå et tværmål på indtil 50 cm; træffes hist og her i parker og på marker.

kæmpesving, øvelse i ræk. Gymnasten svinger rundt om stangen, hængende i de strakte arme med strakt krop.

kæmpevise, ældre navn for folkevise.

kæmpevækst, sygelig forøgelse af legemets dimensioner, især i længden. Skyldes sædv. svulstdannelse i hypofysens forreste lap. I nogle familier optræder en usædv. legemslængde, der ikke må opfattes som sygelig.

kæmpeøgler, da. navn for dinosaurer.

Kæmp for alt hvad du har kært, 1. linie af slutn.strofen i Chr. Richardts sang »Altid frejdig« (1868).

Kändler ['kænt-], *Johann Joachim* (1706–75), ty. porcelænskunstner, modelmester i Meissen. **K** er den egl. skaber af den figurlige porcelænsstil i Eur.

kæn'gu'ruer (*Macropo'dinae*), springende austr. pungdyr. Forlemmerne svagt udviklede. Springer v. hj. af de kraftige bagben, på hvilke navnlig 4. tå er meget veludviklet. Langt hoved, overmundens 6 fortænder danner en kreds, der virker

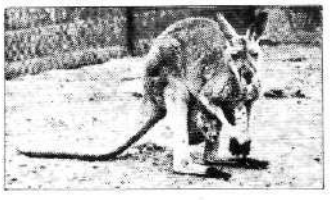

mod undermundens 2 store fortænder, tandløst mellemrum ml. for- og kindtænder. Plantædere, der som regel lever i flokke og kan bevæge sig m. stor hastighed. Kan betragtes som en hovdyrtype inden for pungdyrene.

kængururotter (*Poto'rous*), m. kænguruerne beslægtede små pungdyr. Natdyr, der ikke springer men løber. Austr.

Kæn'guru Øen (*Kangaroo Island*) ud for St. Vincent Bay, S-Austr.; 4350 km².

kæno- (gr. *kainós* ny), vedr. nyere jordperioder.

kænozoisk [-'so'-] (*kæno-* + gr. *zōon* dyr), kaldes yngste geol. gruppe og tidsalder; omfatter tertiær og kvartær. Fremherskende former er tokimbladede planter og pattedyr.

kæntre (holl.), 1) vælte (om skib); 2) skifte (om tidevand).

kær, sump bevokset med tagrør, stargræs o. l.

kære, retsmiddel mod en af en domstol, truffen afgørelse, især over for kendelser, medens domme i alm. er genstand for anke. **k** foregår i reglen skriftl.; men undtagelsesvis kan kæremålet forhandles mundtligt.

Kære'have Landbrugsskole (ved Ringsted), grl. 1903 som husmandsskole indtil 1922. I 1943 omdannedes **K** til en selvejende institution, med forpagter G. Tvedegaard som formand. Husholdningsskole om sommeren.

kæremålsudvalg, udvalg, best. af 3 højesteretsdommere, der afgør de kæremål, som indbringes for Højesteret.

kærhøge ('*Circus*), mellemstore dagrovfugle, blød fjerdragt, fjerkrans (slør) omkr. øjnene. Reden på jorden, i rør, lyng o. l. Holder sig til åbent land, lever af mus, rotter o. l. Hertil rørhøg, enghøg samt blå **k.**

Kærlighedens Højsang, Paulus' pris til kærligheden 1. Kor. 13.

kærlighedsgræs, d. s. s. hjertegræs.

kærlighedstræ, navn for den alm. stueplante Monstera deliciosa.

Kærlighed (Kierlighed) uden Strømper, »sørgespil« (d. v. s. parodikomedie) af Johan Herman Wessel (1772).

kærløber (*Li'micola falci'nellus*), lille m. ryler beslægtet vadefugl, forholdsvis bredt næb. Nordl. art, i Danm. kun på træk.

kær'minde, alm. navn for *forglemmigej* (*Myo'sotis*), bruges også om den i haver dyrkede *vårforglemmigej* (Omphalodes).

kær'mysse, *bot.*, d. s. s. Calla palustris.

Kärnan ['kæ(r)-], Hälsingborgs middelalderlige fæstningstårn; sv. betegn. for det faste stentårn i middelalder-borge.

kærne, se også kerne.

kærne, maskine el. redskab, der anv. ved smørrets udvinding. **k** består af en beholder, i hvilken fløden udsættes for en så kraftig rystning el. piskning, at der dannes stærkt skum. Herved forener de mikrosk. fedtkugler sig til større smørkorn, der videre kan oparbejdes. **k** er nu erstattet af **k**-ældre, der både adskiller smørkorn og forarbejder massen til det færdige smør.

kærnemælk, produkt, der bliver tilbage, når smørret er udskilt af fløden. **k** adskiller sig fra skummetmælk ved et større fedtindhold (ca. 0,4 % fedt) og et indhold af mælkesyre, dannet under flødens syrning. - **k** er et frisk og sundt tilskudsfoder til unge voksende dyr. 6 kg = 1 F. E.

kærneælter, maskine til smørfremstiling. Processen finder sted i **k**-s roterende beholder, der hyppigst er formet som en tønde af træ. Beholderens hastig-

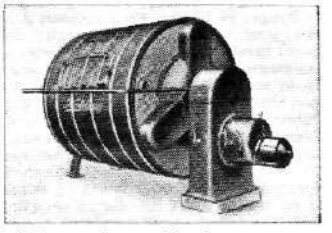

hed kan varieres v. hj. af et gearsystem og er størst under smørrets udskillelse af fløden. For sammenæltning af de herved dannede smørkorn kan **k** være forsynet med valser. Nyere **k** er bygget af rustfrit stål, arbejder under ældevalser og bearbejder smørret gnm. en støvirkning, men disse har endnu knapt passeret forsøgsstadiet.

Kärnten ['kærntən], østr. forbundsland mod grænsen til Ital. og Jugoslavien; 9535 km²; 478 000 indb. (1946). Hovedstad: Klagenfurt. **K** er et bjergland gennemskåret af dybe dale; afvandes af Drau. Vigtigste erhverv er land- og skovbrug samt minedrift. **K** var i oldtiden beboet af de keltiske karner; under Rom 1.–5. årh. e. Kr., siden omstridt ml. germaner og slovener. Kom 1276 (definitivt 1335) under Habsburgerne. Efter 1. Verdenskrig krævede Jugoslav. sydl. **K** (m. Klagenfurt), men folkeafstemn. 1920 gav 57 % f. Østr. Efter 2. Verdenskrig atter jugoslav. krav om grænseflytn. 1945 besat af brit. tropper.

kærsanger (*Arco'cephalus pa'lustris*), brunlig rørsanger; ret alm. i Danm. Trækfugl.

Kærsgård, hovedgård Ø f. Middelfart, tilhørte efter 1499 i over 200 år slægten Bille. Hovedbygn. fra 1817; fredet i kl. B.

Kærstrup, hovedgård S f. Maribo. Hovedbygn. fra 1765, ombygget 1836 og 1868, fredet i kl. B.

kæruld (*Eri'ophorum*), slægt af halvgræsfam. med hårformet bloster, der efter afblomstringen vokser ud til en lang, hvid

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

silkeagtig uld. 10 arter; i Danm 5, hvoraf et par er alm. i sumpe og moser.

Kæruld.

kærv, 1) gl. betegn. for et negpar af korn, langhalm, tagrør osv., sammenbundne med et halmbånd; 2) lille indsnit, rille, f. eks. i skruehoved el. sigtekorn.

kærvsnit, det samme som karvesnit.

¹Kästner, *Erich* (f. 1899), ty. forfatter. Skrev som repræsentant for *Neue Sachlichkeit* kynisk-ironisk lyrik om det moderne storbymenneske, *Herz auf Taille* (1928), endv. humoristiske romaner, *Drei Männer im Schnee* (1934, da. 1935).

kætte¹ri⁺ (gr. *katharós* ren), bevidst afvigelse fra kirkens (især den kat. kirkes) lære.

Kättil¹mundsson [xæ-], *Matts* (d. 1326), sv. stormand, der afsatte kong Birger og satte Magnus Smek på tronen 1319.

kætting, (spinklere) kæde.

kævle (oldn. *kefli* lille rundt træstykke), den del af en træstamme, der er aflagt til gavntræ; **k** opmåles i m³.

kø (fr. *queue* hale), 1) bageste del, halen, af en militær marchkolonne, modsat spidsen, hovedet (têten); 2) en på linie opstillet række ventende, der ekspederes efter tur; 3) billardrekvisit: kegleformet stok med en læderdup i den spidse ende, hvormed spilleren støder til ballen.

køb. Alm. regler herom findes i lov om køb af 6. 4. 1906.

købekontrakt, aftale om køb, i ældre ret navnlig den foreløbige aftale om salg af fast ejendom, der gik forud for udstedelsen af skødet.

købekraftsparitetsteorien (skarpest formuleret af Cassel) hævder, at valutakursen ml. to landes pengesorter er bestemt af forh. ml. landenes prisniveauer (jo højere prisniveau, des højere kurser på udenl. valuta).

København, Danmarks hovedstad og største by, kongens residens, regeringens sæde, landets eneste flådestation, største industri-, handels- og søfartsby og politi-, økon. og åndelige centrum; ligger ved Øresund på Sjællands østkyst og den nordlige del af Amager, som er skilt fra Sjæll. ved Kalveboderne, hvis nordlige fortsættelse danner **K**-s havn. 74 km²; 763 600 indb. (1949). Med Frederiksberg, som **K** helt omslutter, og Gentofte kommune (»hovedstaden«) 108 km², 968 700 indb. og med omliggende 11 forstadskommuner, 388 km², 1 152 300 indb. (1949) el. ca. 26,5% af Danmarks befolkning. (Hertil kort).

Topografi. Indre by rummer middelald. bykærne ml. Gothersgade, Nørre- og Vestervoldgade, m. krumme, snævre gader, men kun enkelte rester af gl. arkitektur. Her universitetets hovedbygninger, domkirken (Vor Frue), Petri Kirke v. Nørregade, Helligåndskirken (m. det senmiddelalderl. »Helligåndshus«, nu komm.bibl.) ved Strøget. Hovedruten »Strøget« fra Rådhuspladsen til Kongens Nytorv, samt tværruten Købmagergade fra Strøget mod Nørreport; forretningskvarterer (stormagasiner); i sidegader rester af fattigbebyggelse. Ml. Frederiksberggade og Nygade **K**-s gamle hovedtorv, Gammeltorv, og det senere Nytorv m. domhuset. N f. Gothersgade enevældens bydele, anlagt i 17.–18. årh. i skakbrætmønster. Her række palæer, kongeslottet Amalienborg m. Salys rytterstatue af Frederik 5. og »Marmorkirken«, rester af fattigkvarterer i det delvis sanerede Adel-Borgergadekvarter; Kongens Have m. Rosenborg Slot; Nyboder. Kongens Nytorv er **K**-s største plads, m. l'Amoureux's rytterstatue af Christian 5., Charlottenborg, Det Kgl. Teater; herfra går Holmens Kanal m. storbankernes hovedbygninger ned mod Slotsholmen. På *Slotsholmen* Christiansborg Slot m. rigsdagslokaler, Udenrigsmin., Højesteret, Slotskirken; foran slottet Bissens rytterstatue af Frederik 7; Rigsarkivet, Kgl. Bibliotek, Tøjhuset; børsen; den »røde bygning« og øvr. centraladmin.-bygn.; Thorvaldsens Museum. Ved Frederiksholms Kanal bag Slotsholmen: Nationalmuseet. - Fra Slotsholmen fører Knippelsbro til *Christianshavn* m. Frelsers Kirke og en række gl. handelsgårde; herfra hovedrute til sydl. del af **K**: det nordl. af Amager, der også har forbind. m. Sjælland via Langebro. - Langs *gl. voldlinie* (Vester-, Nørre- og Østervoldgade) ses resterne af gl. bastionssystem i søerne i det store forlystelsesanlæg Tivoli, i Ørstedsparken, Botanisk Have og Østre Anlæg. Af enevældens befæstningsanlæg er endnu Kastellet bevaret mod N og Christianshavns Vold på Amagersiden. Under Voldgaderne går tunnelbane fra Hovedbanegården mod N. Parallelt med voldlinien går St. Jørgens-sø, Peblingesøen, Sortedamssøen, der omtrent afskærer indre Kbh. fra øvr. Sjælland. I kvartererne ml. voldlinien og søerne: Danm.s Tekniske Højskole, Statens Museum f. Kunst, Kommunehospitalet. På tidl. Vesterports sted ligger nu Rådhuspladsen, **K**-s vigtigste trafikcentrum m. **K**-s Rådhus, bladredaktioner o. a. forretningsbygn. (Hertil tavle).

Fra indre by stråler *hovedruter ud mod omegnen:* Vesterbrogade mod V mod Gl. Køgevej og Roskildevej; Gl. Kongevej mod Frederiksberg og Vanløse; Gyldenløvesgade (-Godthåbsvej) mod Brønshøj; Nørrebrogade mod N og NV til Brønshøj, Husum, Frederikssundsvej; Sølvgade (-Tagensvej) mod Bispebjerg og Frederiksborgvej; Østerbrogade mod N mod Lyngbyvej og Strandvejen. Indre Nørre- og Vesterbro er tæt og usundt bebygget; dele af Østerbro har mere velstående karakter. De *ydre bydele* på mere bakket terræn - Valby, Vigerslev, Vanløse, Bellahøj - Brønshøj - Husum, Bispebjerg, Emdrup, Ryvang - er ligesom de tilsv. kvarterer på Amagersiden overv. bygget efter 1900, m. villaer og mere moderne etagehuse. Af **K**-s gl. fælled er en stor del anvendt t. Fælledparken, andet til nye universitetsbygninger, Danmarks Farmaceutiske Højskole, Tandlægehøjskolen. Mange af de store industriforetagender ligger i periferien (Valby, Nørrebro, Amager, Sydhavnen). Af **K**-s kommunes areal er 1940 praktisk talt alt bymæssigt bebygget, så at hovedstadens ekspansion sker i omegnskommunerne, til dels støttet til de efter 1934 anlagte S-baner. Mens **K**-s landbefæstning er nedlagt, anvendes østl. del af indre *havn* som station f. orlogsflåden og Kystdefensionen (herunder søforterne Middelgrunden og Saltholm Flak). I nordl. del af havnen Kbh.s frihavn. Store skibsværfter; anløbspladser for rutebåde, især omkr. Kvæsthusbroen (D.F.D.S.). I Sydhavnen **K**-s største elektricitetsværk, H. C. Ørstedsværket. Det lavvandede areal ml. Sjæll. og Amager er inddæmmet.

Befolkning. Folketallet i **K** anslås til omkr. 1630 at have været ca. 25 000, omkr. 1680 ca. 60 000 og 1728 (efter branden) ca. 76 000. For den flg. tid er nedenstående folketal oplyst:

år	**K**-s kommune	Hovedstaden (**K**, Frb. og Gent.)	Hovedstaden m. forstæder (Stor-**K**)
1769 ...	80 000	82 000	93 000
1801 ...	101 000	104 000	119 000
1840 ...	121 000	126 000	147 000
1870 ...	181 000	202 000	235 000
1901 ...	401 000	492 000	520 000
1921 ...	561 000	701 000	752 000
1945 ...	732 000	927 000	1 079 000
1949 ...	764 000	969 000	1 152 000

Gnm. hele den i tabellen viste periode har hovedstadens folketal udgjort ca. halvdelen af den samlede bybefolkn.; målt i forh. til hele Danm.s indbyggertal er hovedstadens andel steget fra ca. 10% (frem til ca. 1860) til 23% (1945). I det 20. årh. er hovedstadens vækst foregået i yderkvartererne (og forstæderne), mens folketallet er gået stærkt tilbage i den indre by og har været stagnerende på »broerne« (Øster-, Nørre- og Vesterbro). De tættest befolkede bydele er Nørrebro og Vesterbro. De i det flg. oplyste tal gælder, når andet ikke er oplyst, alene **K**-s kommune. Aldersfordelingen karakteriseres ved, at antallet af børn og unge mennesker er relativt lavere og antallet af personer i de produktive aldersklasser højere end i Danm. i øvr. Dødeligheden er, under hensyn til aldersfordelingen, noget højere end for Danm. som helhed. For **K**-s befolkn.tilvækst har, set over længere perioder, fødselsoverskud og indvandringsoverskud været af nogenlunde ens omfang, idet dog særlig det sidstnævnte har svinget stærkt og til tider været 0 el. negativt.

	Pr. 1000 indb. 1901–05 gnstl.	1931–35 gnstl.	1941–45 gnstl.
Indgåede ægtesk. ..	8,2	1,0	11,2
Levendefødte	29,2	15,2	19,3
Dødsfald ..	16,2	11,4	10,9
Fødselsoverskud.	13,0	3,8	8,4
Indvandr.soverskud.	0,3	11,7	

Af befolkn. i **K** var 1940 51% født i **K**, 5% i Frbg. el. Gentofte, 23% på øerne i øvr., 16% i Jylland og 4% uden for Danm. (1% uoplyst).

Erhvervsforhold. **K** er opstået som handels- og søfartsby, og disse næringsveje var i lange tider dominerende. Efterh. udvikledes en del håndværksdrift samt - på gr. af byens stilling som residensstad, fæstning, universitetsby m. m. - en relativt talrig embedsstand. Fra 1840-erne satte et økon. opsving ind, der i 19. årh.s sidste halvdel efterfulgtes af en stærk industriel udvikling. 1940 var den erhvervs- og klassemæssige opdeling af befolkningen i **K** som vist i omstående oversigt (efter folketællingen 1940).

Det ses bl. a., at industri og håndværk beskæftiger ca. halvdelen af den erhvervsudøvende befolkn. i **K**, og at den egl. arbejderklasse udgør godt halvdelen af den erhvervsudøv. befolkn., funktionærer og tjenestemænd ca. 30%.

Godstrafikken på **K** er bet., især ad søvejen; for 1946–1948 er flg. tal oplyst:

Godsomsætningen over Københavns havn (angivet i 1000 t):

år	indgået fra indl.	udl.	udgået til indl.	udl.	i alt
1946...	1737	3005	641	214	5597
1947...	1834	3411	755	299	6299
1948...	1906	3066	755	374	6101

Jernbanetrafik (1946–47) *til og fra kbh. stationer:*

ankommende ..... 1 394 000 t
afgående ..... 864 000 t

Langt den vægtigste udlossede varegruppe er kul og koks, mens den indladede varemængde hovedsagelig omfatter stykgods. En bet. del af importen til Danm. sker til **K**, mens kun en ringe del af eksporten går over **K**. Næsten hele den da. transithandel går over **K**. **K**-s handelsflåde omfattede ult. 1945 290 skibe over 20 BRT på tils. 539 000 BRT (mod 1939 362 skibe på tils. 745 000 BRT).

Nærtrafikken. Efterh. som **K** er vokset, har befolkningens stigende bosættelse i yderdistrikter og omegnskommuner medført en voksende bytrafik. Størstedelen af indenbys-trafikken besørges nu af den kommunale virksomh. **K**-s Sporveje (som også driver nogle bus- og trolleybuslinier), idet dog det koncess. selskab NESA besørger sporvejs- og trolleykørslen i Gentofte, statsbanerne driver de elektrificerede bybaner og forstadsbaner (S-togene) og størstedelen af de øvr. jernbaneforbindelser til omegnen (samt visse rutebilforbindelser), mens endelig

Artikler, der savnes under K bør søges under C.

Erhvervs- og klassedelingen i Københavns kommune 1940.

(Antal i 1000) Erhvervsudøvende [1]) befolkning ved	Selvst. næringsdriv. el. direktører	Medhjælpende hustruer	Funktionærer, tjenestemænd	Arbejdere	Husmedhjælpere	Tilsammen
Gartneri, frugtavl m. v., fiskeri	1	-	-	2	-	3
Industri og håndværk	14	2	21	150	3	190
Handel og omsætn.	18[1])	3	46	22	3	93
Samfærdsel	2	-	14	17	1	34
Off. admin. o. a. immaterielle erhv.	4	-	30	11	2	47
Andet el. uopl. erhv.	-	-	-	4	13	17
Erhvervsudøv. befolkn. i alt	39	5	111	207	22	384
Heraf kvinder[2])	10	5	48	65	22	150

[1]) Heraf 12 000 detailhandlere.
[2]) Ant. af selverhvervende kvinder er – uden for husmedhjælp – størst inden for tekstil- og beklædn.industri (med ca. 20 700 kvl. arb.) og i detailhandelen (med ca. 11 400 kvl. funktionærer).

	I alt (i 1000)	Heraf kvinder (i 1000)
Erhvervsudøv. befolkn., jfr. ovenfor	384	150
Husmødre	113	113
Rentiers, aldersrentenydere m. v.	64	42
Uforsørgede børn (d. v. s. hjemmevær. børn u. erhvervsarbejde)	139	68
Hele befolkningen	700	373

forsk. erhvervsdrivende driver den øvr. nærtrafik (rutebilkørsel m. m.).

Boligforhold m. v. I 1940 fandtes i **K** 45 000 beboelsesejendomme (af i alt hen ved 50 000 ejend.) med i alt godt 250 000 lejligheder og til en samlet vurderingssum på 4,9 milliarder kr., hvoraf 1,5 milliarder grundværdi. - Af de ¼ mill. lejligheder var, når kamre regnes som selvst. værelser, 9% 1-værelses, 46% 2-værelses, 24% 3-værelses, 14% 4-værelses og 7% derover. I forh. til tidl. betegner dette en forøgelse af antal 2-værelses og 3-værelses lejligh. på bekostn. af såvel 1-værelses som større lejl. Endnu er omfattende saneringer påkrævet, dels af nogle meget gl. bygninger, dels af store kvarterer på Nørre- og Vesterbro, der i slutn. af 19. årh. skød op som spekulationsbyggeri, Efter lejeforholdets art kan skelnes ml. (1940) 17 000 andelslejl., 15 000 ejerlejl., 8000 tjeneste- el. stiftelsesboliger og noget over 200 000 udlejningslejl. (hvoraf ca. 14 000 kommunale og ca. 10 000 ejet af offentl. støttede bolig- og byggeforeninger). Af husstandene var 1940 ca. 18% på 1 person, ca. 31% på 2 pers., ca. 25% på 3 pers., ca. 15% på 4 pers. og ca. 11% på over 4 pers. Antallet af overbefolkede lejligheder (d. v. s. med over 2 beboere pr. værelse el. kammer) var 1940 ca. 10 000, hvori ca. 8% af befolkn. boede (mod 27% af befolkn. i overbefolkede lejl. 1901, 22% 1921.).

Hygiejniske forhold. I sammenlign. med de fleste storbyer er sundhedsforholdene i **K** gode. **K**-s øverste sundhedsmyndighed er stadslægen og Sundhedskommissionen, hvorunder bl. a. sorterer læge- og dyrlægepersonale (sidstn. til kontrol med næringsmidler) samt boligtilsyn. Af hospitaler skal som de største nævnes Rigshospitalet (tilh. staten) med 1132 faste sengepladser, Kommunehosp. (m. 1008 sengepladser, Bispebjerg Hosp. (1041 pladser), Blegdamshosp. (500), Sundby Hosp. (420), Øresundshosp. (362) og Sankt Hans Hospital ved Roskilde, som tilhører **K**-s kommune (2147 pladser). I alt havde statens hosp. i **K** (Rigshosp. og **K**-s Militærhosp.) i 1945 1710 faste pladser, de kommunale hosp. 4651 pladser, sindssygevæsenets hosp. og afdelinger 2537 pladser og forsk. privat ledede hosp. 1728 pladser (hertil kommer Frbg. Hosp. med i alt 935 pladser og **K**-s Amtssygehus i Gentofte med 955 pladser samt en rk. private syge- og fødeklinikker). - *Renovationsforholdene* moderniseredes omkr. 1900 ved et kloaksystem, der førte afløbsvandet ud i Sundets dybe vand. Yderligere udbygn. og forlængelser er gnm.ført i de seneste år, efter at den stadig øgede spildevandsmængde havde ført til vanskeligh. gnm. Sundets forurening. Ved drænings- og kloakeringsanlæg er den sanitære risiko ved begravelser nær tæt bebyggelse fjernet, og samtidig har ligbrændingen haft bet. fremgang (i 1945 ca. 3500 ligbrændinger, svar. til 40% af dødsfaldene i **K**). - *Vandforsyningen* sker udelukkende fra artesiske kilder med absolut kimfrit og infektionsfrit kildevand, tilført gnm. lukkede ledninger fra en rk. forsyningssteder op til 40 km fra **K**. Den fortrinlige vandforsyning har en meget væs. andel i byens gode sundhedstilst.

Undervisningsvæsen og kulturelle forhold. Børneskolen i **K** omfattede 1945 90 *skoler*, hvoraf 4 statsgymnasier, 69 kommunale og 17 private skoler (i alt 11 gymnasier) med tilsammen 67 000 børn, heraf i grundskolen 42 000. Den højere undervisn. omfatter bl. a. univ., Danm.s Tekn. Højskole (Polytekn. Læreanstalt), Veterinær- og Landbohøjskolen, Den Handelsvidensk. Læreanst. (handelshøjskolen), købmandsskolen og en lang rk. læreanstalter og kursus, herunder især tekn. kursus, bl. a. på **K**-s Maskinskole, Det Tekn. Selskabs skoler og Teknologisk Institut. - Af offentl. *biblioteker* findes dels kommunebibliotekerne, dels Det Kgl. Bibliotek og Universitetsbibl.; Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland og Lolland-Falster. Endv. findes af museer bl. a. Nationalmuseet, Zool. Museum, Thorvaldsens Museum, Statens Museum for Kunst, Ny Carlsberg Glyptotek og Kunstindustrimuseet. Af andre kulturinstitutioner må nævnes Det Kgl. Teater (m. Stærekassen) og Zool. Have.

K-*s kommunes forfatning.* **K** har fra gl. tid videregående kommunalt *selvstyre* end andre da. kommuner. Borgerrepræsentationen har besluttende myndighed (valgt v. forholdstalsvalg af komm. skatteydere; 55 medl.; efter valg 1946: 27 socialdemokrater, 11 konserv., 11 kommunister, 3 radikale, 2 fra Venstre, 1 Da. Samling). Magistraten har efter forfatn. af 1938 alene admin. magt; vælges af borgerrepr. for 8 år v forholdstalsvalg, består (1948) af 1 overborgmester (soc.dem.), 5 borgmestre (3 soc.dem., 1 kons., 1 komm.) og 5 rådmænd (2 soc.dem., 1 kons., 1 komm., 1 rad.); de admin. opg. er fordelt ml. overborgmesteren (finanser, overtilsyn) og borgmestrene, mens rådm. har kontrollerende og supplerende arb., 1 hos hver borgmester. Den af staten udnævnte overpræsident, der tidl. var Magistratens ledende mand, har efter forfatn. af 1938 kun lidt tilbage af sin opr. magt.

K-*s kommunes økonomi og virke.* Tabellen viser kommunens indtægter og udgifter for 1946–47 samt status 31. 3. 1947:

Løbende indtægter.	mill. kr.
Skatter og afgifter	199
Hovedstadsudligningen	9
Overskud af komm. virksomheder og ejendomme	5
Renteindtægt (herunder forrentn. af ejend. og anlæg)	35
I alt løbende indtægt	248
Løbende udgifter.	
Administration	24
Sociale udgifter	52
Tilskud til pensioner og understøttelser	20
Medicinalvæsen	41
Skolevæsen	30
Vej- og kloakvæsen m. v.	29
Renter og omkostn. af gæld	36
Andre udgifter	28
I alt løbende udgift	260
Samlede aktiver	990
Offent. optagne lån	560

Af kommunalskatterne androg 1946/47 22 mill. kr. ejendomsskatter, 147 mill. kr. indkomstskat og 30 mill. kr. omsætn.-afgifter m. v. Af de komm. virksomheder gav særlig elektricitetsværkerne overskud (7,5 mill. kr.); til tider har dog også gasværkerne givet betydl. overskud.

Forholdet til andre kommuner. En rk. af de foran omtalte forhold berører såvel **K**-s kommune som en el. flere af dens nabokommuner, og adskillige problemer er egentlig fællesanliggender for hele hovedstadsområdet (inkl. forstæderne). Desuden har talrige indb. i een kommune deres erhverv i en anden kommune - særlig har mange beboere i forstæderne, Frederiksberg og Gentofte deres arbejde i **K**. For beskatningens vedk. har denne omstændighed, som stillede **K** økon. meget ugunstigt i forh. t. Frbg. og Gentofte, i 1937 ført til oprettelsen af *hovedstadsudligningen*, hvorved de 3 kommuners økon. byrder i nogen grad bæres i fællesskab; dog bevirker fremdeles de lavere indtægter og større sociale udg. i **K** en relativt tungere skattebyrde end i Frbg. og Gentofte. Desuden berører talrige andre problemer mere end een kommune, f. eks. m. h. t. nærtrafikken, boligbyggeri, erhvervsudvikling og skolevæsen - i det hele taget alle byplan- el. egnsplanspørgsmål, der berører flere nabokommuner el. hele hovedstadsområdet med forstæder. Disse problemer har været undersøgt af det i 1928 af forsk. institutioner og foreninger nedsatte *egnsplanudvalg* og af den af de interesserede kommuner 1944 nedsatte *hovedstadskommission*, af hvilken et flertal har udtalt sig for yderl. indlemmelser samt sammenlægninger af nogle kommuner, mens man fra anden side har foreslået opr. af et hovedstadsforbund, evt. i forb. m. en opdeling af **K**-s kommune i mindre bysamfund.

Historie. Fra 11. årh. nævnes »Havn«; udgravn. har vist rester af købstad fra før Absalons tid, m. kongsgård og trækirke. Byen skænkedes af Valdemar 1. til Absalon, der i 1160erne anlagde fæstn. på nuv. Slotsholm; omtrent samtidig synes anlagt jordvold m. palisadeværk om den egl. by. 1249 ødelagdes **K** af lübeckerne, 1259 af fyrst Jaromar af

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

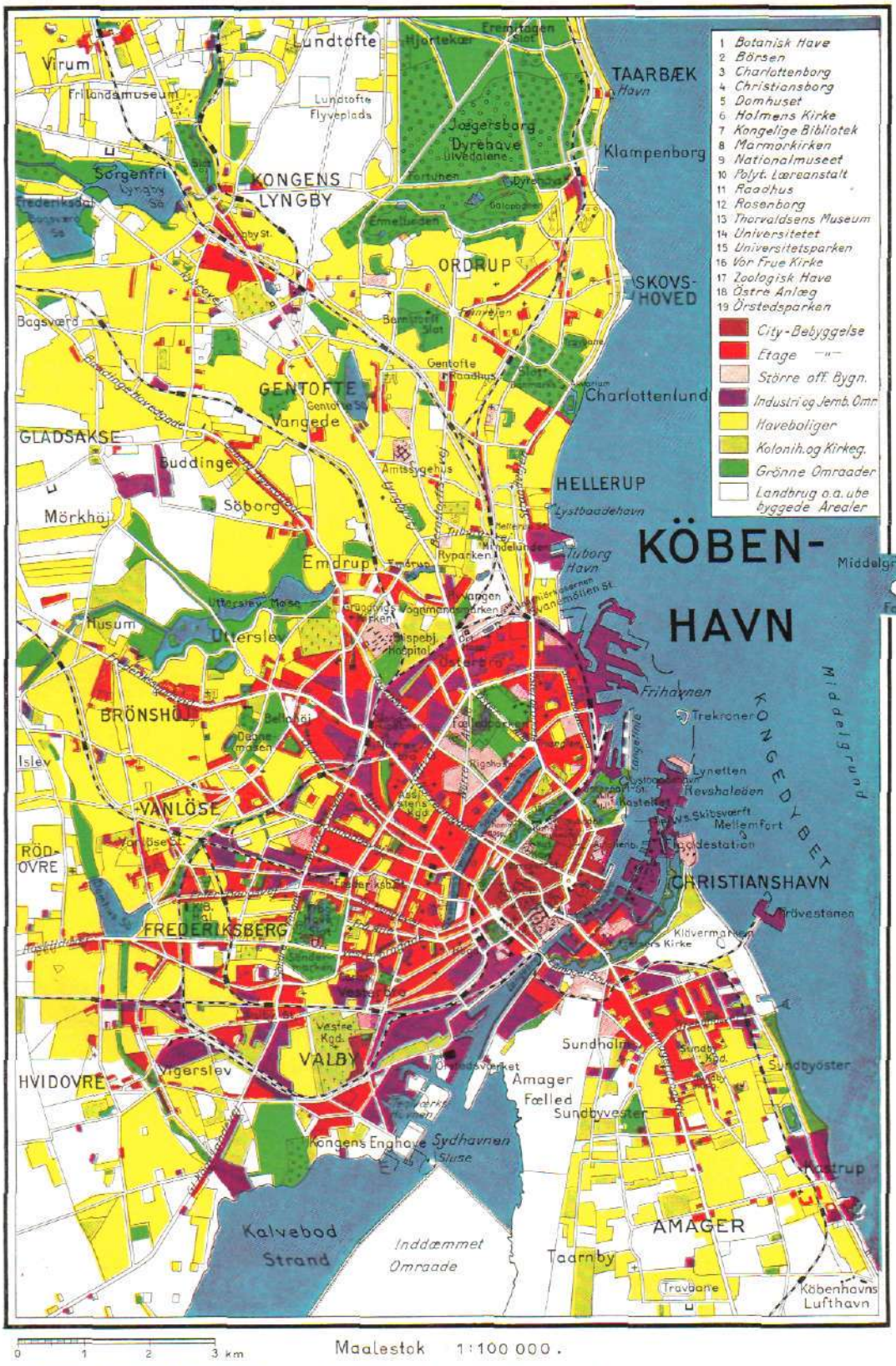

Kort over København med angivelse af bebyggelsesarternes fordeling 1948.

Udarbejdet af *Kai Lemberg* på grundlag af materiale i Københavns Kommunes Byplankontor, Stadsdirektørens Direktorat.

Rügen. 1294 gav biskop Jens Krag af Roskilde **K** en stadsret med forbud mod gilder og lav; **K** gjorde forgæves oprør mod ham 1295. Efter holstensk herredømme 1329–40, svensk ca. 1342–43, var **K** i Valdemar Atterdags hånd til 1375; 1368–69 indtaget og hærget af hanseaterne. 1375–1416 atter under Roskildebisperne, hvorpå Erik af Pommern inddrog **K** under kronen. Hanseatisk angreb afvist 1428, hvor dronning Filippa efter traditionen skal have optrådt energisk. Fremmede købmænds rettigheder begrænsedes, bl. a. ved Christoffer af Bayerns stadsret 1443. Slottet udvidedes og anvendtes hyppigere til residens, i 15. årh. blev **K** Danm.s betydeligste by. 1479 grl. universitetet. Borgerne støttede energisk Chr. 2., overgav sig først til Fred. 1. efter belejring 1523–24. Efter 1529 brød Reformationen igennem (billedstorm i Frue Kirke 1530). 1534 gik **K** med lübeckerne mod rigsrådsstyret og kapitulerede først efter udsultningsbelejring 1536. Prisstigen. og voksende Øresundstrafik gav stærkt opsving i 16.–17. årh.; som flådestation og med udbygget voldsystem var **K** rigets militærcentrum. Christoffer Valkendorf og navnlig Chr. 4. udvidede og forskønnede **K** meget; N f. gl. vold v. Gothersgade begyndtes anlæg af nyt kvarter, Christianshavn anlagdes efter bygning af Knippelsbro og opfyldninger på den flade grund SØ f. Slotsholmen 1619–20. Aug. 1658–maj 1660 belejredes **K** af svenskerne, der forgæves stormede **K** 10.–11. 2. 1659. 10. 8. 1658 gav Fred. 3. **K** privilegier, der stillede borgerne lige m. adelen, 1659 valgtes borgerråd på 32 mænd. 1660 var **K**-s borgere hovedstøtte for kongen under stænderforsaml.

1661–69 byggedes stærkt voldsystem, og Kastellet (ledet af Rysensteen); Bredgadekvarteret og Frederiksholmskvarteret udbyggedes efterh., Kongens Nytorv anlagdes under Chr. 5. Øget militær, hof, merkantilistiske industrigrundlægg. og storhandel fik indbyggertal til at stige (1630: 25 000, 1700: over 60 000); 1711 døde ca. $^1/_3$ af pest; 1728 ødelagdes det meste af det gl. **K** ved brand. Især fra 18. årh. blev **K** midtpunkt f. da. åndsliv. Enevælden smykkede **K** m. prægtige palæer (Christiansborg, Amalienborg). Under Vestmagternes krige i 18. årh. blev **K** transithandelscentrum ml. de oversøiske lande og Østersølandene (»florissante tid«). 1795 hærgedes **K** af ny storbrand, 1807 bombarderedes byen 2.–5. 9. af englænderne og kapitulerede. Krigen ødelagde **K**-s velstand, og Hamburg, der havde større kapitalkraft og ikke hemmedes af Øresundstold, erobrede det meste af d. da. marked, de kbh. handelsmænd kunne ikke i fredstider konkurrere m. Engl. og Holl. i oversøisk hdl. og blev afh. af hamburgsk kredit. Først ca. 1850 begyndte **K**-s tonnage at vokse; indbyggertallet steg langsommere end landdistrikternes og provinsbyernes i de »fattige år«, litteraturens guldalderperiode i **K**. Genopbygningen gik langsomt. 1840 erstattedes det selvsupplerende 32 mands råd af borgervalgt borgerrepræsentation, der 1857 fik ret til at vælge borgmestrene. Politisk blev **K** centrum for nationalliberalismens frembrud. Efter Casinomødet 20. 3. og folketoget til Fred. 7. på Chr.borg 21. 3. 1848 fik kbh. nat.lib. del i reg. – Bebyggelsen i indre by var sundhedsfarligt tæt. 1853 døde over 4000 af kolera. 1852–67 opgaves bebyggelsesforbud uden for voldene; indre Nørrebro og Vesterbro bebyggedes tæt, Østerbro noget senere og mindre uheldigt. En del af opr. voldlinie udlagdes til park (Ørstedspark; Botanisk Have; Østre Anlæg). 1847–70 udbyggedes jernbaneforbindelse til Korsør, Hillerød-Helsingør, Klampenborg, Masnedsund. 1857 ophævedes Øresundstolden; en heftig krise, der rystede **K** og endnu mere Hamburg, benyttedes til frigørelse fra hamb. kredit; s. å. grundlagdes Privatbanken (Tietgen), og næringsfrihed med ophævelse af lavsmonopol indførtes (i kraft fra 1862). Større industriforetagender slog igennem (Carlsberg, Burmeister & Wain, Heegaard, Kastrup Glas, Fredens Mølle, efter 1870 Tuborg m. m.), og dampskibsfarten samledes i **K** (DFDS 1866). Krigen 1864, hvor nederlagene medførte tumultscener, gjorde ende på De Nat.lib.s og **K**-s lederstilling i da. politik. Fra 1871, varigt fra 1880erne voksede en stærk arbejderbevægelse frem; 1903 valgtes første soc.dem. borgmester, Jens Jensen, 1917 fik Soc.dem. absolut flertal i Borgerrepræs. I 1890erne anlagdes **K**-s frihavn; metalindustri voksede frem i stort omfang. 1886–94 anlagde højreregeringen Kbh.s befæstning med Vestenceinten og Middelgrundsfort; yderl. søbefæstn. efter 1909. 1901–02 indlemmedes Brønshøj, Valby, Sundbyerne, mens Frederiksberg bevarede eget kommunestyre. 1916 havde Khb.s kommune godt $^1/_2$ mill. indb.; 1945 732 000, så at det meste af arealet var udbygget, det nyere dog mere spredt og med plads til parker. 1917 anlagdes tunnelbane under gl. voldlinie, 1934 indførtes S-tog. I. Verdenskrig skabte stor bolignød og med stigende soc. vanskeligheder arbejderurolligheder 1917–20. 1938 indførtes nugældende forfatning for **K** med kommunalvalgt overborgmester.

9. 4. 1940 besattes **K** af ty. militær praktisk talt uden modstand. Nov. 1941 kom de første større tyskfjendtlige demonstrationer (Antikominternpagten), sept. 1942 sammenstød m. Frikorps Danmark-folk på orlov; efter livlig uro ty. terror 29. 8. 1943, skiftende udgangsforbud m. m. Fra jan. 1944 begyndte clearingmord, sabotage voksede stærkt og besvaredes fra ty. side med en række ødelæggelser (Tivoli, ØK, Aller). Efter stærk ty. udæskning gennemførtes fra 29.-30. 6. 1944 folkestrejke, der atter ophørte 4.–5. 7. efter ty. indrømmelser. Ved kommunevalg 12. 3. 1946 mistede soc.dem. absolut flertal i Borgerrepræsentationen.

København, da. dagblade, 1) 1889–1931, grl. af Ove Rode og Oscar Madsen (1866–1902), først stærkt radikalt, derefter Venstre, udk. fra 1928 under navnet »Morgenbladet«; 2) grl. 1946, Venstres hovedstadsorgan. Oplag 1948: 23 000. Fra 1. 4. 1949 eftermiddagsblad.

København, rutebåd (DFDS), se Kjøbenhavn.

København, da. skoleskib, bygget 1920 til ØK, 5-mastet bark, 3900 BRT, 50 000 kvadratfod sejlareal. Forsvundet 1928 ml. Sydamer. og Austr. med 59 mands besætning, ihærdigt, men resultatløst eftersøgt.

Københavns Almindelige Boligselskab (fork. KAB), grl. 1920 som selskab m. begrænset ansvar. Virker dels som privat boligselskab med garantikapital (forrentet m. højst 5 %), dels ved at iværksætte almennyttigt boligbyggeri. Byggevirksomheden er hovedsagelig sket gnm. en lang rk. datterselskaber, herunder det sociale boligselskab Samvirkende Boligselskaber A/S, Kbh. I alt har koncernens selskaber pr. 1. 6. 1948 opført ca. 16 000 lejligheder.

Københavns amt, da. amt, omfatter den midterste del af Ø-Sjæll., ml. Køge Å, Elverdamså, Bramsnæs Bugt, Roskilde Fjord, Farum Sø og Furesø, samt Amager og Saltholm; 1176 km²; 461 034 indb. (1948), heraf i Roskilde, Køge, Frederiksberg og Gentofte 237 397. Mod N og V er overfladen bakket og højtliggende, langs kysterne i reglen sletteland; skovrigt og frugtbart. **K** er delt i Københavns og Roskilde amtsrådskredse.

Københavns amtsrådskreds, del af Kbh.s amt, omfatter Sokkelund og Smørumherred, d.v.s. landet omkr. Kbh. og Frederiksberg kommuner; 477 km²; 272 167 indb. (1948).

Københavns Boldklub (fork. *KB*), Danm.s ældste, grl. 1876 som cricketklub. Dyrker fodbold, tennis og cricket. Spiller i fodboldturneringens 1. division. 1948: 2381 aktive, 933 passive medl.

Københavns Brandforsikring, se Kjøbenhavns Brandforsikring.

Københavns byret, underretten for Kbh. Er organiseret med en præsident og 22 dommere. I hver enkelt sag deltager kun en enkelt dommer (evt. i forb. med 2 domsmænd).

Københavns Børs, opf. 1619–40 af Chr. 4. 1623 var bygn. under tag, men under anden skikkelse, den havde opr. tagfald

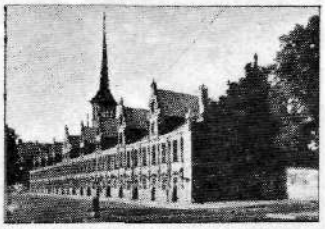

til alle 4 sider; den tiltalte ikke kongen, og han lod Hans van Steenwinckel ændre planen; de nuv. ende- og kvistgavle sattes til ca. 1624. Fra samme tid dragespiret (ombygget 1776), måske kongens egen idé. Billedhuggerarbejdet leveredes af Steenwinckel. Stuen havde opr. 20 lagerrum for købmændene, den lyse overetage 36 kramboder. Det indre er siden ombygget, sidste gang 1887. Ejes og drives siden 1855 af Grosserer-Societetet.

Københavns Domhus på Nytorv er opført 1805–15 af C. F. Hansen som rådog domhus (Kbh.s 5. rådhus) i forb. med et arresthus.

Københavns Drengekor, grl. 1924 af Mogens Wøldike. Knyttet til Slotskirken. Drengene uddannes på sangskolen.

Københavns havn er i hovedsagen anlagt omkr. den fortrinlige naturhavn ml. Sjælland og Amager, der fra de ældste tider har været overfartsstedet til Skåne. Det ældste kendte havneanlæg, en stenmole, stammer fra Absalons tid (ca. 1167). De ældste havnedele var Refshaledyb, Gamledyb og Kalveboddyb – omtr. omkr. den nuv. Slotsholm. **K**-s ideelle geogr. beliggenhed gjorde tidligt havnen til et internat. handelscentrum. Udvidelser af **K** fandt især sted under Chr. 4. (opfyldning og anlæg af Slotsholmen, Chr.havn m. m.), Chr. 5. (Nyhavn, Flådens Leje), samt efter 1890 (Frihavnen åbnet 1894, havneanlæg N herfor, Sydhavnen, Prøvestenshavnen). 1900–03 anlagdes spærredæmn. i Kalvebodstrand.

K deles i fire hovedafsnit: 1) *Nordhavnen* (frihavnen udgør en del af Nordhavnen), 2) *Inderhavnen* (fra Bombroen til Langebro), 3) *Sydhavnen* (S f. Langebro) og 4) *Prøvestenshavnen* (oliehavn Ø f. Amager). Desuden foreligger der planer om bygning af en industrihavn ved Avedøre. Kronløbet (dybde 10 m) er havnens hovedindløb, desuden: Kalkbrænderiløbet (6,3 m), Lynetteløbet (5 m), Kalvebodløbet (4 m) og Prøvestensløbet (9,1 m). **K**-s vandarealer andrager ca. 1600 ha, landarealer ca. 143 ha, kajlængde (trafikkajer) ca. 30 km, havnespor 68 km. Af **K**-s kapaciteter kan nævnes: pakhusgulvareal ca. 390 000 m², kølehuse ca. 8000 m², frugtpakhuse ca. 17 000 m², kornsiloer ca. 52 000 t, tankanlæg ca. 206 000 m³, kulpladser ca. 200 000 m², tømmerlosningspladser ca. 70 000 m². Der er i **K** 163 kraner (løfteevne fra 0,5 til 50 t), 7 flydekraner (løfteevne fra 2 til 75 t), 199 pramme og 36 slæbebåde. **K** er Skandinaviens største havn. Den indgåede tonnage androg: 1895 ca. 2,2 mill. NRT, 1914 4,5 mill. NRT, 1927 3,7 mill. NRT, 1937 8,0 mill. NRT og 1948 7,0 mill. NRT. Ang. godsomsætningen se oversigten sp. 2607.

K ledes af Kbh.s Havnevæsen, der er en selvejende institution under Min. f. Offentl. Arb. Overpræs. for Kbh. er formand for havnebestyrelsen, der består af 16 medl. repræsenterende Min. f. Offentl. Arb., Min. f. Handel, Industri og Søfart, Landstinget, Folketinget, Kbh.s magistrat, Kbh.s borgerrepræsentation, Grosserer-Societetets Komité, skibsfartens og industriens hovedorganisationer. **K** administreres af en havnedirektør, der er

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

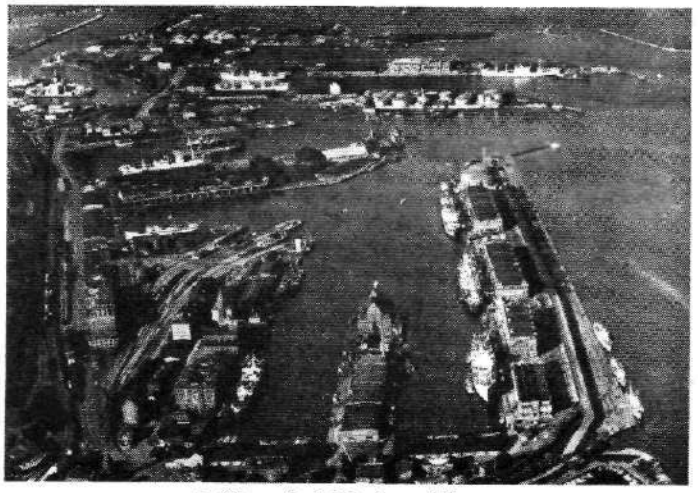

Luftfotografi af Københavns frihavn.

udnævnt af Min. f. Offentl. Arb. **K**-s indtægtskilder er: afgift af indgående skibe, afgift af varer indgået fra udlandet og lejeafgift af udlejede arealer.

Københavns frihavn – den største i Skandinavien – formidler størstedelen af **K**-s stykgodsomsætning. Københavns Frihavns A/S har siden frihavnens åbning haft koncession på stevedor- og pakhustjenesten, d. v. s. på frihavnens kommercielle drift. Indenfor frihavnsområdet ligger desuden et stort antal danske og udenlandske handels- og industrivirksomheder. Af den sp. 2607 angivne godsomsætning (i 1000 t) gik følgende over frihavnen:

	indgående fra		udgående til		i alt
	indl.	udl.	indl.	udl.	
1946	102	887	112	53	1154
1947	92	997	131	102	1322
1948	92	903	194	118	1307

Københavns Hovedbanegård, DSBs største banegård, taget i brug 1911; er den 3. hovedbanegård i Kbh. siden 1847, da den første, der lå omtrent på samme sted, blev taget i brug. Den 2. hovedbanegård (taget i brug 1864) lå omtrent der, hvor nu Paladsteatret ligger. **K** er bygget i gennemgangsform, men drives i alt væsentligt som rebroussementsstation. Hovedbygningens udformning har vundet internat. ry og fremhæves for den udmærkede måde, på hvilken man her skiller afgående og ankommende rejsende fra hinanden, således at modgående trafikstrømme undgås. Projektet til **K** blev i sin tid udarbejdet på grundlag af de ved en internat. konkurrence fremkomne højst præmierede forslag, som var udarbejdet af dav. stadsing., senere generaldirektør for DSB Ambt, oberstløjtnant P. Hansen m. fl. og senere telefondirektør Fr. Johannsen. (Ill. se banegård).

Københavns Kvindelige Gymnastikforening (fork. *KKG*), grl. 1886, landets ældste kvindelige gymnastikforening. 1948: 2749 aktive, 326 passive medl.

Københavns Lufthavn, der ligger ved Kastrup på Amagers østside, ejes og drives af d. da. stat, påbeg. okt. 1924. 1941–44 anlagdes fire betonstartbaner, der forlængedes bet. i 1947/48. 1946 påbeg. opførelsen af fl. nye hangarer, værksteds- og administrationsbygninger. **K** er udstyret med en række spec. anlæg til lufthavnsbelysning, radiostationer og blindlandingshjælpemidler. Med sine gunstige indflyvningsforhold er **K** en af de bedst beliggende i N-Eur. og efter afslutn. af igangværende udvidelser en af de største og bedst udrustede. Trafikalt set er **K** bl. de fem største i Eur. (jfr. Danmark: lufttrafik).

Københavns Maskinskole, skole til maskinistuddannelse, grl. 1. 1. 1906; sept. 1948: ca. 700 elever, hvoraf ca. 475 læser til maskinisteksamen. **K** forbereder til den alm. og udvidede maskinisteksamen, til maskin-, motor- og kedelpasserprøven og til den kommun. elektroinstallatør- og højspændingsinstallatørprøve.

København som fæstning. Absalon byggede 1167 en borg på en holm (nu Slotsholmen) ved landsbyen Havn og lagde grav og plankeklædt vold om byen. Senere, især under Fred. I., højnedes volden med jord og styrkedes med tårne og andet murværk. Chr. 4. rejste Christianshavns vold, skød Østervold frem i linie med Nørrevold og opførte et værk på det nuværende Kastels grund. 1658 bedredes værkerne, som under Fred 3. fik det omfang og ydre, de havde til nedrivningen i 19. årh. 1886–94 rejstes Kbh.s landfæstning på ny med en stormfri vold fra Køge Bugt til Utterslev Mose og værker bl.a. ved Gladsakse, Bagsværd, Lyngby, Garderhøj, Fortunen og Christiansholm. Mod søen, hvor Trekroner og andre ældre anlæg fandtes nær havnen, byggedes Charlottenlund-, Middelgrunds- og Kastrupfort, Hvidøre og Avedørebatteri. Hertil kom efter 1909 Tårbæk-Flak og Dragørfort, Kongelunds- og Mosedebatteri. Landfæstningen nedlagt 1922.

Københavns Rådhus, det nuv. Kbh.s 6., er opf. af Martin Nyrop 1892–1905, 1908–1910 og udmærker sig ved en fortrinlig plan. Forbillede er ældre da. arkit. og nordital. Renæssance. Det bebyggede areal omfatter 7052 m², rådhushallen 1448 m²; tårnet er 110,5 m h. Udsmykn. er foretaget af da. kunstnere, bryllupssalen f. eks. med kalkmalerier af J. Skovgaard.

Københavns slot, borg på Slotsholmen, opr. opført i 1160erne af Absalon. Ødelagt af lübeckerne 1248, 1368; af Jaromar af Rügen 1259. 1416 under kronen, efth. hovedslot f. danske konger, udvidet under Hans; forsynedes af Chr. 3. med kongefløj i 5 stokværk. I 16. og 17. årh. en uregelmæssig femkant af bygninger i forsk. stil omkr. slotsgård; Chr. 4. byggede hovedtårnet, Blåtårn, højere og gav det prægtigt spir. Ombyggedes helt af Fred. 4. 1721–27; nedrevet 1731 for at give plads f. Christiansborg. Under nuv. Christiansborg rester af tidl. slottes fundamenter tilbage til Absalons borg.

Københavns stift, omfatter Kbh., Kbh.s amtsrådskreds, Frederiksborg- og Bornholms amter, samt gejstligheden på Færøerne og i Grønland, sømandspræster og folkekirkens præster i Amerika.

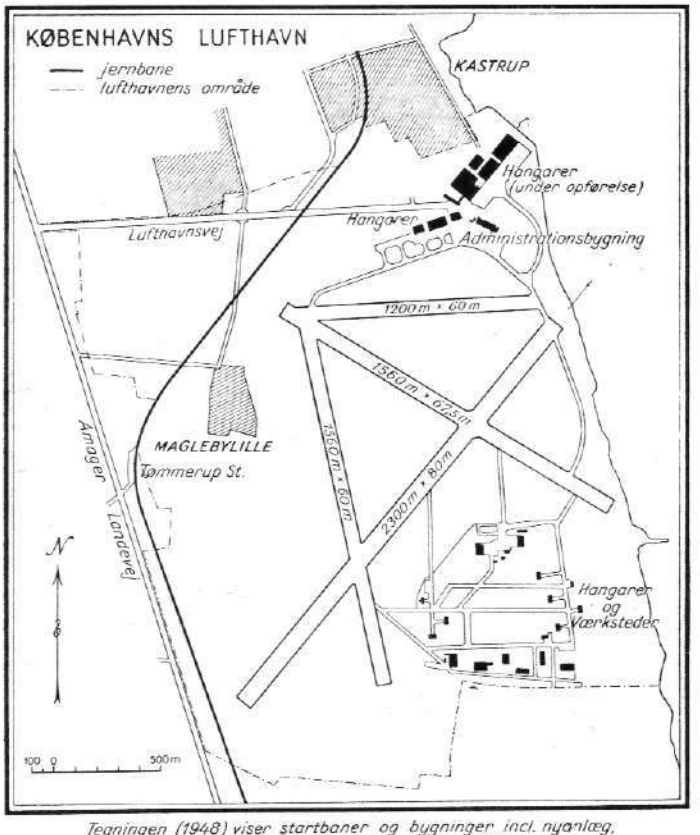

Tegningen (1948) viser startbaner og bygninger incl. nyanlæg, der ventes fuldført i løbet af 1949.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

Den nordlige del af Københavns havn. Nederst t. v. Havnegade, Nyhavn og derpå Kvæsthusbroen m. DFDS's rutebåde. Inde i byen t. v. skimtes Amalienborg. Forneden t. h. det nordligste Christianshavn, i midten t. h. en del af Holmen og orlogsværftet. I billedets midte: toldboden, for oven t. h. yderhavnen, m. Refshaleøen og Trekroner; t. v. ses kastellet, frihavnen og Langelinie.

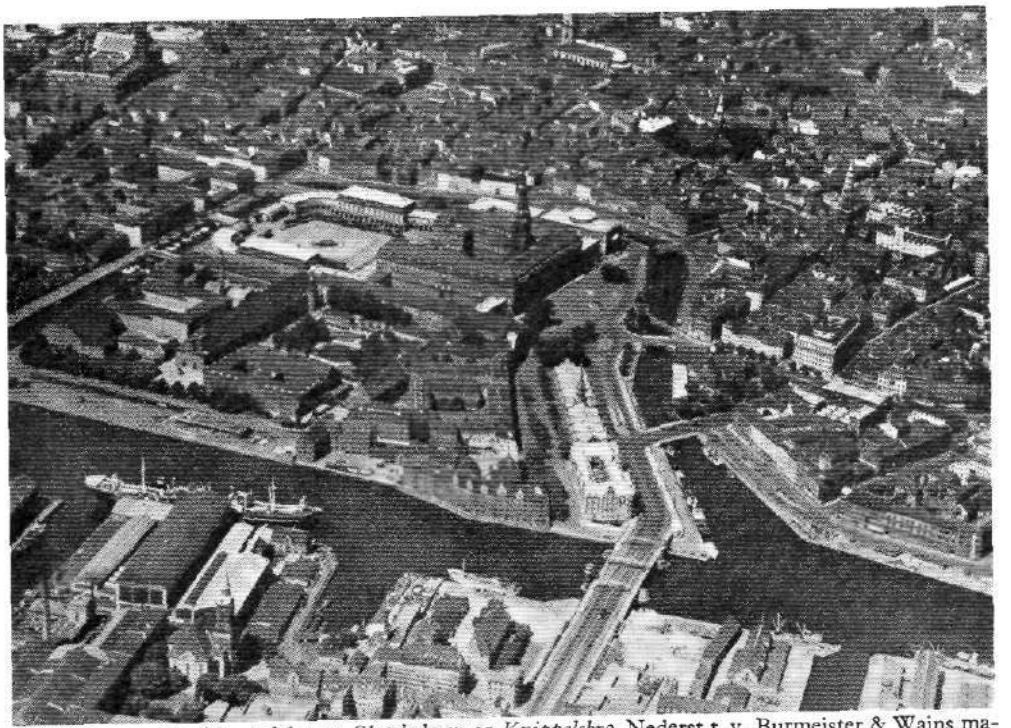

Den midterste del af havneløbet m. Slotsholmen og Knippelsbro. Nederst t. v. Burmeister & Wains maskinhal og Christianskirken. På Slotsholmen Christiansborg Slot med ridebanen; ml. slottet og havneløbet biblioteksh aven omgivet af Rigsarkivet, Tøjhuset (t. v.), Proviantgården (t. h.) og Det Kgl. Bibliotek (mod havnen). Ved Knippelsbro Privatbanken og børsen, bag disse ministerialbygninger. Øverst i billedet en del af den indre by med snævre gader og meget tæt bebyggelse.

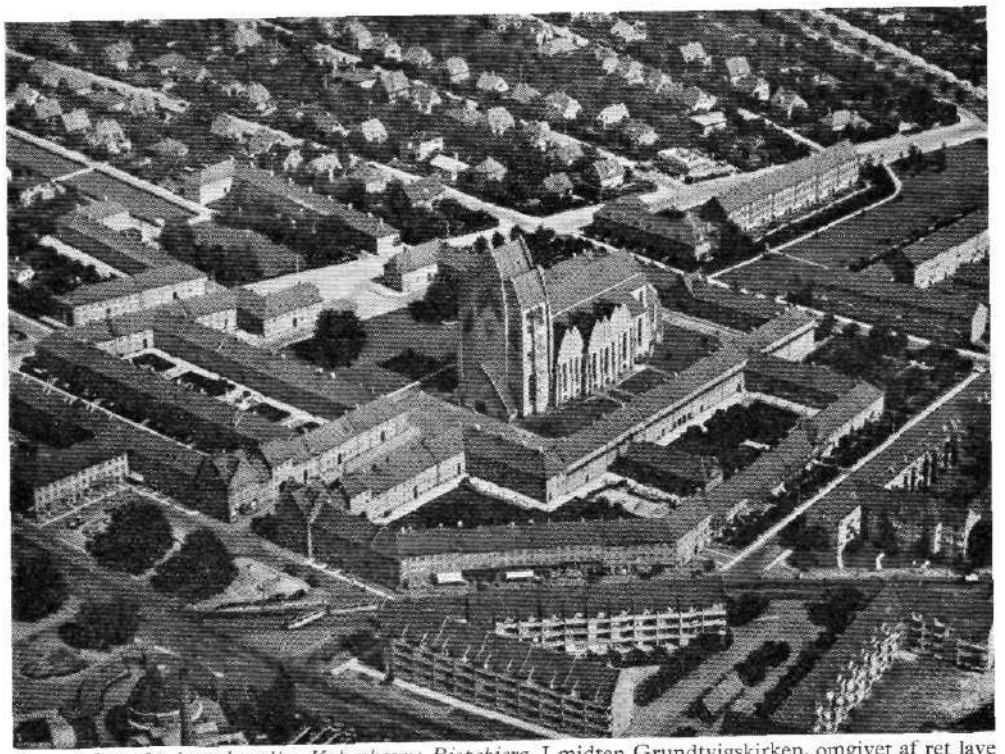

Nyere bebyggelse i nordvestlige København: Bispebjerg. I midten Grundtvigskirken, omgivet af ret lave etagehuse; nederst høj moderne bebyggelse. I nederste hjørne t. v. Bispebjerg Krematorium. I baggrunden villakvarter.

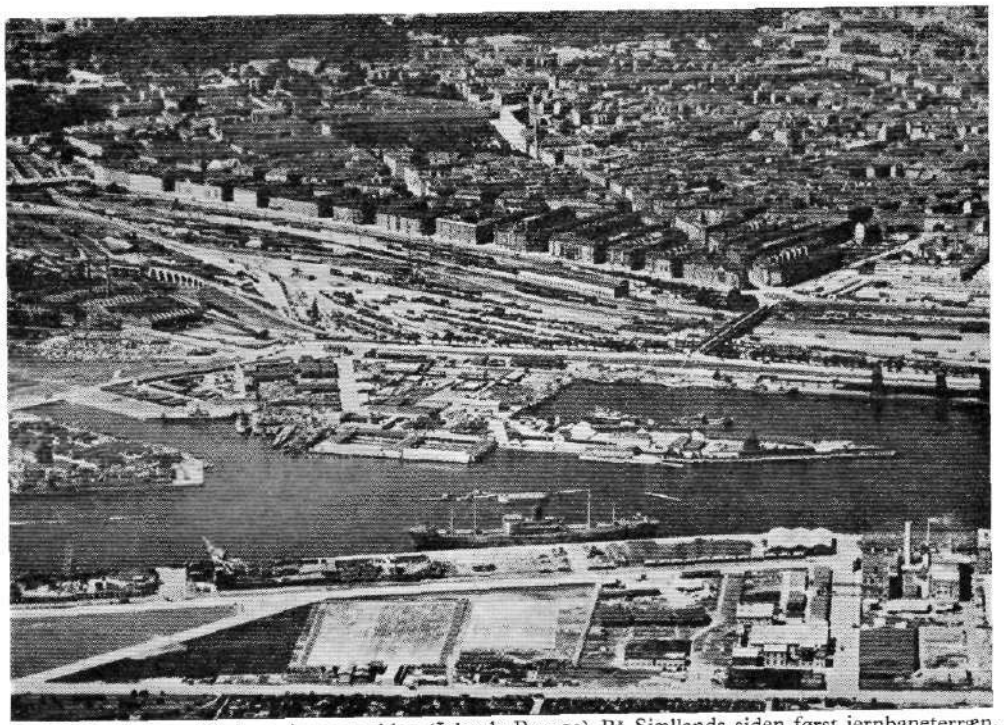

Del af Sydhavnen. Nederst Amager-siden (Islands Brygge). På Sjællands-siden først jernbaneterræn, længst t. v. DSB's remiser og centralværksteder; i baggrunden Vesterbros tætte bebyggelse og dele af Søndermarken og Frederiksberg Have.

Københavns Telefon A/S, se Kjøbenhavns T.

Københavns Universitet, grl. 1479 af Chr. I., stagnerede o. 1520, men genoplivedes 1537 efter Reformationen (fundats 1539). Opr. en præsteskole med et juridisk, et medicinsk og et filosofisk fakultet underordnet det teologiske. Først fra beg. af 18. årh. flere selvst. fakulteter. **K** omfatter nu et teologisk, et rets- og statsvidensk., et lægevidensk., et filosofisk og et matematisk-naturvidensk. fakultet. Første selvst. bygning opf. 1601, ned-

brændt 1728, genopf. 1732, ødelagt ved bombardementet 1807, genopf. 1836 (arkitekt Peder Malling). Annekset Studiegården indviedes 1916, og 1940 inddroges Metropolitanskolens bygning. En universitetsby er projekteret på Nørre Fælled (arkitekt Kaj Gottlob), hvor en række under **K** hørende institutioner i de senere år har fået egne bygninger (bl. a. Universitetsbibliotekets naturvidenskabelige afdeling (1937), Anatomisk Institut (1942)). **K** henhører under Undervisningsmin., men har stor selvstændighed under egen styrelse (rektor, valgt for 2 år af den akad. lærerforsamling, og et konsistorium, bestående af rektor, prorektor, fakulteternes dekaner og 15 medl. af lærerforsamlingen). **K**-s økon. sorterer under kvæsturen (ledet af en af kongen udnævnt kurator). **K** havde 1949: 126 prof., 4 docenter, 62 lektorer, deraf 8 udenlandske i fremmede sprog, 10 univ.adjunkter, 10 univ.manuduktører, 33 undervisningsass.; desuden deltager en stor del af det ved Rigshosp., univ.s institutter, laboratorier, museer osv. fastansatte, vidensk. udd. personale i undervisningen af studenterne.

Københavns væbning (1870–1909), forstærkningsafd. på 2 fodfolksbataillioner og 2 artillerikompagnier.

køberet, ret til mod et fastsat vederlag at erhverve ejendomsretten til en ting.

Købestævne, Dansk, selvejende institution, messe- og udstillingslign. foranstaltning, der siden 1913 har været afholdt i Fredericia, fra 1930 kun een gang årl. (i aug.). Der er udstillere fra da. industri, håndværk o. fl. a. erhvervsgrene. I de første år efter 2. Verdenskrig har der været ca. 400 udstillere og ca. 125 000 besøgende mod tidl. ca. 250 og ca. 80 000.

¹Køhke, *Christen* (1810–48), da. maler; elev af Eckersberg; er i sine beskedne landskabsmotiver og portrætter bl. de

Christen Købke: Parti af den Nordre Kastelsbro. Ca. 1837. (Kunstmus.).

mest åndfulde kolorister i da. kunst; i fl. større arbejder har **K** tilstræbt en fast og enkel form, f. eks. i Glyptotekets *Parti fra den Nordre Kastelsport,* Kunstindustrimus.s *Udsigt over Tagryggen af Frederiksborg Slot* og Kunstmus.s *Parti fra Østerbro i Morgenbelysning.*

Købmagergade [¹køm-], smal hovedfærdselsåre i indre Kbh., fra Amagertorv til Kultorvet. Opr. Kødmanger- (d. v. s. kødhandler-) gade.

købmand, person, der driver handel som erhverv. I dgl. tale ofte = urtekræmmer el. »blandet handel«, d.v.s. forretning der sælger kolonialvarer, urtekram og forsk. andre ting (en detail).

Købmanden i Venedig (eng. The Merchant of Venice), drama af Shakespeare (ca. 1596).

Købmandsforeninger i Danmark, De Samvirkende, grl. 1907, sammenslutn. af 3 landsdels-centralorganisationer af 125 lokale købmandsforeninger samt foreningen Manufakturhandlere Udenfor Købstæderne. **K** er hovedorganisationen f. detailhandelen i provinsen. Udgiver ugebladet Dansk Handel.

Købmandsskolen i Kbh., oprettet 1901 af Foreningen til Unge Handelsmænds Uddannelse, er Danm.s største handelsskole (1948: 9488 elever). Dens vigtigste afdelinger er: Medhjælperskolen, der omfatter 1-årige kursus t. handelseksamen; videregående aftenundervisning i sprog, bogføring, vinduesdekoration, telefonering m. fl. enkelte fag; lærlingeskolerne, hvor praktisk talt al obligatorisk undervisning af handelslærlinge i Kbh. foregår. Under **K** sorterer Den Da. Købmandsskole i London, hvor unge da. forretningsfolk gnm. kursus på 3 el. 6 mdr. kan studere eng. sprog og erhvervsliv, samt **K**-s kursus i Frankrig, der omfatter 3 mdr.s kursus v. univ. i Tours.

Købmandsskolens Gymnastikforening, Kbh. (fork. *KSG*), grl. 1902; 1948: ca. 1100 aktive, 300 passive medl.

købstad, da. betegn. for kommuner m. særl., såk. **k**-rettigheder. Disse rettigh. var tidl. af stor bet. for det lokale selvstyre samt f. erhvervene, men har nu overvejende kommunaløkon. bet., således hører **k** modsat sognekommuner ikke under amtsrådskredsen. Oprettelse og nedlæggelse af **k** sker ved lov. Den sidst nedlagte **k** er Slangerup (1801), de senest oprettede Herning (1913), Struer (1917) og Brønderslev (1921). Beslægtede med **k** er handelspladser (nu kun Marstal) samt de sønderjyske flækker. Kbh.s, Frb. og Gentofte kommuner har som hovedstadskomm. særstillinger og er ikke **k**. Siden 1921 findes 80 egl. **k** (hvoraf Allinge og Sandvig tils. udgør 1 kommune), der i alm. statistisk behandles sm. m. Marstal og de 5 flækker under betegn. provinsbyer. Et komm. selvstyre udvikledes i **k** i middelalderen, men bortfaldt med enevælden 1660, hvorefter de komm. embedsmænd var kongevalgte. Fra midten af 18. årh. dannedes borgerudvalg, de eligerede borgere, med rådgivende myndighed. 1849-grundlovens løfte om komm. selvstyre gennemførtes ved k-kommunalloven 1867, ændret 1933. Efter denne styredes **k** af et valgt byråd under en kongevalgt borgmester. 1908 indførtes alm. valgret til byrådene for alle mandl. og kvindl. skatteydere; fra 1919 vælges borgm. af byrådet.

Væksten i **k**-s befolkn. fremgår af nedenstående oversigt. Indtil midten af 19. årh. spillede **k** ingen væsentlig økonomisk rolle; men siden industriens gennembrud fra ca. 1870 er de vokset stærkt; i de seneste år er dog den største tilvækst sket i forstæderne. Af **k**-s saml. befolkn. i 1947 på ca. 1,06 mill. indb. var 510 000 mænd og 500 000 kvinder.

Købstadsforening, Den Danske, omf. købstadskommunerne; skal fremme deres fællesinteresser og udvikle samarbejdet ml. dem. Grl. 1873.

købstadsordnet skolevæsen kan i Danm. indrettes på landet for skole med 7 klasser (mindst 150 børn). Det kræver oprettelse af en skoleinspektørstilling og højere lærerlønninger. Den købstadsordn. skole kan bestå af en 4-årig grundskole + en 3-årig hovedskole el. 4-årig mellemskole.

Købstædernes Almindelige Brandforsikring, grl. 1761 som privat, gensidig brandforsikr. f. bygninger i de da. købstæder (ikke hovedstaden), men under regeringens ledelse, indtil selvstyre under Justitsmin.s kontrol opnåedes 1870. Landboere fik ved oprettelsen adgang til frivillig deltagelse; 1792 udskiltes Landbygningernes Alm. B. – 1. 4. 1948: formue 25 145 000 kr., indtegnet fors.-sum 6 170 391 724 kr.

Köchel [¹köxəl], *Ludwig Ritter von* (1800–77), østr. jurist. Kendt for sit værdifulde Mozart-katalog *Chronologisch-thematisches Verzeichnis sämtlicher Tonwerke W. A. Mozarts* (1862).

kød, slagtedyrenes muskulatur. **k** er et vigtigt næringsmiddel på gr. af dets rigdom på æggehvidestof (ca. 20%), salte og vitaminer. - Verdensproduktionen af **k** kendes ikke (p. gr. af manglende oplysninger fra fl. lande). Før 2. Verdenskrig ansloges den til mindst 30 mill. t årl., heraf mindst 15 mill. t oksekød, 12 mill. t svinekød og 2,5 mill. t fåre- og gedekød. Bl. de største producenter af **k** var 1947 USA (7,4 mill. t, deraf 3,8 mill. t oksekød og 3,2 mill. t svinekød), Argentina (1,1 mill. t, deraf 0,9 mill. t oksekød), Australien (0,9 mill. t, deraf 0,5 mill. t oksekød og 0,3 mill. t fårekød), Engl. (0,8 mill. t, deraf 0,5 mill. t oksekød, men kun 74 000 t svinekød). - De vigtigste eksportlande er Argentina, Australien og Uruguay. Danm. producerede 1947 417 000 t og eksporterede 90 000 t. Den største importør af **k** er Engl.

kød-benmel, meget proteinholdigt tilskudsfoder, der fremstilles af affedtede knogler, kødaffald og selvdøde dyr.

Kødbyen, off: *Kbh.s Torve- og Slagtehaller,* består af kvægtorv, oprettet 1879, samt slagtehal m. m., oprettet 1934.

kødekstrakt, inddampet kødsuppe, fremstilles ved kogning af skært kød i vand. Saften indkoges ved damp ofte i vakuum efter afskumning af fedt og filtrering. I handelen som vædske, i terninger el. som pastaagtig masse. Af (evt. afbitret) gær kan ved autolyse i saltholdig vædske, frafiltrering af cellerester og inddampning i vakuum fås lignende prod. (f. eks. Vitamon).

kødfluer (*Sar¹cophaga*), store, grålige fluer. Æggene lægges i gødning, larven kommer frem umiddelbart efter æglægningen. Har trods navnet ingen forb. m. kød.

kødforgiftning, populær betegn. for en gruppe sygdomme, der viser sig ved akut optrædende kvalme, opkastning, diarrhoe og feber, og som skyldes nydelse af inficeret kød, enten fordi dyret har været sygt el. fordi kødet er blevet forurenet efter slagtningen. De sygdomsfremkal-

Købstadsbefolkningens vækst i Danmark.

Antal provinsbyer*) med:	1769	1840	1870	1901	1921	1945
over 50 000 indb.	–	–	–	1	1	3
25–50 000 indb.	–	–	–	4	6	10
10–20 000 –	–	–	5	6	15	16
5–10 000 –	1	5	9	13	22	19
2– 5 000 –	9	19	27	36	25	24
under 2 000 –	59	45	32	14	16	13
I alt ...	69	69	73	74	85	85
Antal indb. (i 1000) i provinsbyerne	79	143	246	484	710	1020**)
i % af hele landet	10%	11%	14%	20%	22%	25%

*) Sønderjylland kun medregnet 1921 og 1945.
**) + 136 000 i provinsbyernes forstæder.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

dende bakterier hører hyppigst til paratyfus-gruppen. Læge bør altid tilkaldes ved **k.**

Kødforsyningsudvalg, Landbrugsministeriets (nedsat 1942) har til opgave at drage omsorg for, at de ved centralopkøbet købte kreaturer fordeles til slagtere og slagteriet.

kødkontrol, den kontrol, der fra det offentliges side føres med slagtedyrenes sundhedstilstand og med køds og indre organers samt heraf fremstillede prod.s anvendelighed som menneskeføde. Kontrollen tager hensyn både til det rent sundhedsmæssige og til alm. hyg. forhold. I Danm. er den såkaldte indenrigske **k** nærmere ordnet ved lov af 14. 4. 1932, hvorefter den kommunale sundhedsvedtægt fastsætter regler om foretagelse af kontrollen. Eksport-**k** foregår efter regler i lov af 27. 5. 1908.

kødpepton, et gulligt pulver fremstillet ved behandl. af kød ved nedbrydning med en sur opløsning af pepsin. Anv. som et styrkende næringsmiddel til personer med svag fordøjelse, endv. som næringssubstrat ved dyrkningen af bakterier.

kødspalt, den del af spaltet læder, der begrænses af hudens kødside.

kødsår, betegn. for sår i bløddelene.

kødædende planter, d. s. s. insektædende planter.

Køge [kø:gə], da. købstad på Sjæll. ved **K** Ås udløb i **K** Bugt; 10 199 indb. (1948). Mange gamle bindingsværkshuse, blandt andet Spindegården (ca. 1619) med **K** Museum, Smedegården og landets ældste nøjagtigt daterede bindingsværkshus (1527), St. Nikolaj Kirke (14. årh.), rådhuset (1552, ombygget 1803). Industri; havn, jernbaneknudepunkt. Ældste kendte privilegier fra 1288. **K** lå opr. længere inde i landet, hvor nu Gammel-Køge by og Gammel-Køgegård ligger, og flyttedes i 14. årh. til sin nuv. plads. Blomstrende handelsby i 16.–17. årh.

Køge. Hus i Vestergade (1644).

Køge Bugt, indskæring på Sjællands østkyst ml. Amager og Stevns. 1 **K** slog Niels Juel sv. flåde 1. 7. 1677; i uafgjort da.-sv. søslag i **K** 4. 10. 1710 sprængtes Ivar Huitfeldts brændende skib i luften.

Køge huskors, betegn. for visse hændelser i *Køge* 1608–15, hvor det mentes, at beboerne i et bestemt hus var besat af djævelen. En beretning derom blev udgivet, 15 kvinder blev brændt som hekse. Det har drejet sig om hysteriske sindslidelser.

Køge, Kemisk Værk A/S, da. industriforetagende i Køge, grl. 1933–34; akt.-kap. 1949: 3 mill. kr. Beskæft. ca. 150 arb. og ca. 75 funkt. **K** fremst. anilinfarver, plantebeskyttelsesmidler, mælkesyre o. a. kem. prod.

Køge-resolutionen, programerklæring vedtaget på De Samvirkende Sjællandske Husmandsforeningers stiftelsesmøde nov. 1902. Krævede ligestilling af husmændene m. andre samfundsklasser, særlig gnm. ophævelse af told- og forbrugsafgifter og beskatn. af samfundsskabt jordværdi, hvorved småfolk ville få lettere ved at erhverve jord.

Køge Ås, 25 km l. noget bugtet ås V f. Køge. 47 m.

Köhler [ˈkø:lər], *Elsa* (1879–1940), østr. psykolog og pædagog, kendt for sine pædagogiske arbejder og for udformningen af aktivitetspædagogikken (spec. i Göteborg 1933–38). *Aktivitetspedagogik (1936).*

ˈKöhler, *Wolfgang* (f. 1887), ty.-amer. psykolog og filosof. En af gestaltpsyk.s grundlæggere. Har bl. a. skr. *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen* (1917), *Psychologische Probleme* (1933), *The Place of Value in a World of Facts* (1938) og *Dynamics in Psychology* (1940).

Koehler & Volckmar [ˈkø:lər unt ˈfɔlkmar], ty. boghandlerfirma i Leipzig, grl. 1918. Fortrinsvis kommissionsanstalt for ty. boghandel og forlag.

Køie, *Ernst* (f. 1872), da. maler og grafiker; har navnlig skildret bornh. natur i akvareller og raderinger.

køje (ty. af lat. *cavea* bur), *søv.*, 1) sovested (stand**k**; i orlogsskibe: hænge**k**); 2) mindre opbevaringsrum, f. eks. sejl**k.**

køkkenmødding el. *affaldsdynge*, ofte metertykke kulturlag af østersskaller, hovedsagelig fra perioden ml. æ. og y. stenalder, der kaldes **k**-tid el. Ertebølletid (ca. 5000–2500).

køkkensalt, natriumklorid.

køkkenskriver, forældet: person, der førte køkkenregnskaber i større husholdninger. Bruges som spøgende betegn. for ægtemænd el. a., der blander sig i køkkenets sager.

køl, 1) *søv.*, skibets underste langskibs forb., der danner grundlaget for skroget. I stålskibe udføres **k** som flad vandret pladekøl el. som lodret skinnekøl. Under **k**, til beskyttelse af denne, anbringes hyppigt en svær planke, stråkøl; 2) *bot.*, a) en kølformet ophøjning på undersiden af et blad; b) de to sammenvoksede kronblade hos ærteblomstfam.

-ˈkø'l (gr. *kollos* hul), hul, indadhvælvet.

køleanlæg og -maskiner anv. til fremstilling af is og til at bringe temp. i et rum el. i kølegods ned under omgivelsernes, oftest til ml. +5° og +20°, ved hurtigfrysning til ÷40–50°. Ved kompressions**k** fordampes kølemediet (ammoniak, kulsyre, svovlsyrling, metylklorid, freon) i en refrigerator under varmeoptagelse fra omgivelserne el. kølevædsken (saltvand, brine). Dampene suges til en kompressor, komprimeres og fortættes igen i en kondensator. Det afkølede saltvand kan føres gnm. køleslanger i kølerummet. I absorptions**k** fordamper ammoniakken i en refrigerator, dampene absorberes i koldt vand, der pumpes til en koger, hvori det ved opvarmning afgiver ammoniak, som fortættes i en kondensator og igen føres til refrigeratoren. Ganske små **k** indbygges i køleskabe, der ligesom kølerum er godt varmeisolerede m. ekspanderet kork, cellebeton el. lign. I levnedsmiddelbranchen bruges tunnelfrysere, gnm. hvilke en cirkulator cirkulerer luft over et sæt kølespiraler, og pladefrysere, hvor det indpakkede materiale trykkes ml. 2 el. fl. afkølede plader.

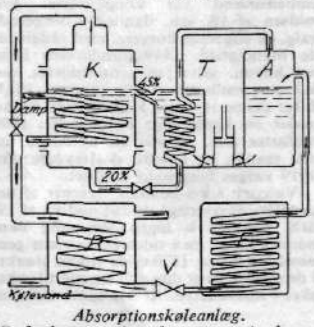

Absorptionskøleanlæg.
F fordamper el. refrigerator, A absorptionsbeholder, T temperaturudligner, K koger, R kondensator, V reguleringsventil.

køleklapper, bevægelige klapper anbragt langs bagkanten af den cylindriske motorskærmring, der omgiver hver af stjernemotorerne på en flyvemaskine. **k** kan manøvreres fra førerkabinen. Herved kan man variere gennemstrømningsåbningen for køleluften og dermed motorens køling.

Kølen, da. navn på Kjølen.

Kølen (*Carina*), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel, del af Skibet.

kølervædske, vædske, anv. i st. f. vand til køling af biler for at forebygge frostsprængninger i kuldeperioder. **k** fremstilles ved tilsætning til kølevandet af stoffer, der sænker frysepunktet uden at ændre **k**-s varmefylde og viskositet, er uskadelige for motor, lak, læder, gummi og ikke giver bundfald el. skum el. svinder ved fordampning. Som tilsætning kan benyttes denatureret sprit (93% ætylalkohol), men spritten fordamper let og må erstattes. Bedre er ætylenglykol $(CH_2OH)_2$ med hvilken man ikke har noget fordampningstab, da kp. er 197° C.

køleskab, varmeisoleret skab m. indbygget køleanlæg til opbevaring af madvarer og andet kølegods.

køleskib, skib indrettet med lastkølerum til transport af frugt, kød el. lign.

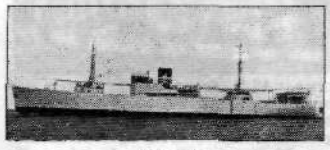

Køleskib.

køletårn, apparat til afkøling af kølevand til dampkraftanlæg, jfr. *kaminkøler.*

kølevand, vand, der bruges til afkøling af en forbrændingsmotors cylindre og til køling af en kondensator.

ˈkølhale, 1) krænge skib over for at rense bunden; 2) gl. form for afstraffelse ved at hale den pågældende frem og tilbage under kølen.

kølle, jagt- og kampvåben hos mange naturfolk. Optræder som slag- og kaste-**k**; eks. på slag-**k** er ældre former af indianernes tomahawk; bl. kaste-**k** forekommer alle overgange fra kastestokke, hvis mest fuldkomne form er australiernes boomerang.

kølle, *tekn.*, betegn. for de rum, hvori malt tørres. I **k** findes 2 perforerede gulve over hinanden. Malten fortørres på det øverste og færdigtørres ved ca. 100° C på det nederste.

Kølle, *Claus* (1827–72), da. landskabsmaler; i da. og ital. motiver beslægtet med Lundbye.

køllebiller (ˈ*Claviger*), små biller, der lever i myretuer. Udskiller en vædske, der fortæres af myrerne, som til gengæld fodrer billerne.

køllehornede, nu ikke mere brugt fællesbetegn. for ådselgravere, vandkærer o. a. biller.

Köller, *Ernst Matthias von* (1841–1928), preuss. embedsmand. Preuss. indenrigsmin. 1894–95; overpræsident i Schleswig-Holstein 1897–1901, søgte at slå da. bevægelse ned med hensynsløs vilkårlighed (optantudvisning, fratagelse af forældremyndighed m. m.). Styrede 1901–08 Alsace-Lorraine med noget større varsomhed.

Køller-Banner, *Georg Ludwig von* (1728–1811), pommersk officer (opr. *von Köller*), fra 1760 i da. tjeneste. Planlagde og ledede den paladsrevolution, som i 1772 fjernede Struensee. Som løn optaget i den da. adel. Tog 1777 sin afsked.

køllert (ty. *Koller* vams), opr. kun navnet på ridderrustningens halsværn, senere anv. om læderskjorten, der bares for at lindre trykket af bryst- og rygpanser.

køllesporesvampe, d. s. s. *Basidiomyceter.*

køllesvampe (*Clavariˈaceæ*), fam. af hatsvampe med kølle- el. koralformede frugtlegemer. **k** vokser især på jorden i skove, nogle er spiselige.

køllesværmere (efter følchornenes form) (*Zyˈgaenidæ*), sommerfugle, oftest sorte m. røde pletter. En del arter i Danm. (Ill. se tavle Sommerfugle).

Köln (da. [køl'n], ty. [köln]), fr. *Cologne*, ty. by på Rhinens V-bred, Nordrhein-Westfalen; 488 000 indb. (1946). Vigtig handelsby, stor industri (maskiner, tekstiler, kemikalier, lædervarer, eau de Co-

logne). Berømt got. domkirke (Kölner Dom). Ca. 70% af **K** ødelagdes i 2. Verdenskrig. – *Historie.* **K** er anlagt på tidl. germansk handelsplads som rom. veterankoloni (Colonia Agrippinensis); blev bispedømme i 4. årh., ærkebispedømme under Karl d. Store. I 13. årh. hansestad, frigjort for ærkebispernes magt, Tyskl.s største by i senmiddelalderen m. stor handel på Rhinen til Nederlandene og Engl. Forblev efter kampe katolsk centrum i 16. årh., i øvr. i økon. tilbagegang, kom 1815 under Preussen, gik frem ved den voksende Rhin- og jernbanetrafik og som industricentrum. Besat af allierede tropper 1918–26. Hårdt bombarderet under 2. Verdenskrig (28. 4. 1942, juni–juli 1943 og siden); rømmet af tyskerne 8. 3. 1945.

'Kölner Bucht [buft], lavtliggende bakkeland omkring Rhinen ved Köln, Tyskl.

Kölner Dom [do:m], den nuv. domkirke i Köln, grl. 1248; koret indviet 1322 og aflukket fra det ufærdige skib v. en mur. Pengemangel sinkede arbejdet og 1560 standsede det halvfærdigt og blev først genoptaget og fuldført 1840–80. Meget af den kæmpestore, 5-skibede korskirke

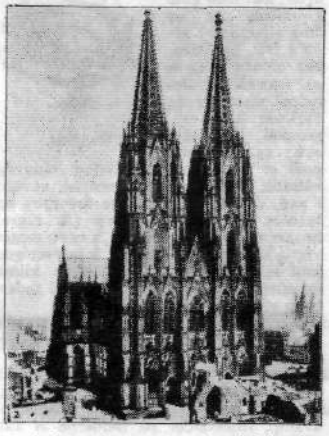

er altså moderne, men dog delvis efter opr. tegninger, sål. facaden (m. de to, 155 m høje tårne), til hvilken et udkast fra 1300erne forelå i original. **K** beskadigedes i 2. Verdenskrig.

kølnervand, d. s. s. eau de Cologne.

Kölnische Zeitung, ty. dagblad grl. 1651 under navnet »Portzeitung«, antog 1798 navnet **K**; ophørt 1945.

kölnsk vægt, anv. meget i middelalderen. Det kölnske pund inddeltes fra 10. årh. i 2 mark (à 233,8 g) og blev enhed for møntvægten i det ty. rige og Skandinavien. Også brugt som guld-, sølv-, juvel- og probervægt.

kølsnegle (*Hetero'poda*), gruppe af fritsvømmende, gennemsigtige havsnegle. Foden sammentrykt m. sugeskål. Øjne og ligevægtsorganer meget stærkt udviklet. Nogle har en spiralsnoet skal, andre en hueformet, hos en del mangler den helt. Rovdyr, svømmer m. ryggen nedad.

kølsvin, langskibs forb. indvendigt i skibes bund.

kølvand, hvirvelstrøm ved skibs agterende under fart, særlig stor ved skrueskibe.

køn, 1) (lat. *sexus*), i *biol.* betegn. der gives individer af en dyre- el. planteart el. blot organer hos disse, der frembringer henh. æg og sædceller. Hos de flercellede organismer produceres disse i altid adskilte kønsorganer, enten således, at disse organer udvikles side om side på samme individ, der da bliver tvekønnet el. hermafroditisk (hos dyrene f. eks. regnorme, landsnegle o. a., hos planterne flertallet af blomsterplanterne) el. således, at hvert individ udvikler sig i enten hunlig el. hanlig retning og bliver eenkønnet, hun el. han (det sædv. hos dyrene og det særkendende for de såk. tvebo plantearter). Afgørelsen af en sådan kønsadskillelse betegnes som kønsbestemmelse. Biol. tegn: ♀ hunligt, ♂ hanligt; 2) *gramm.*, d. s. s. genus.

Køngs plaster, yndet folkemiddel mod betændelser og sår.

König ['kø:nix], *Friedrich* (1774–1833), ty. maskinfabrikant, opfinder af hurtigpressen.

Koenig [kö'nig], *Joseph* (f. 1898), fr. general. Deltog ved Narvik 1940, derpå i Bretagne, undkom t. Engl., tilsluttet de Gaulle. Til Ækvatorialafr. 1940; brigadechef i Levanten, forsvarede Bir-Hakeim maj-juni 1942 mod Rommels offensiv; 1944 øverstkommanderende f. de fr. styrker i Engl., efter invasionen tillige f. fr. indenrigsstyrker, befriede Paris. Fra juli 1945 fr. øverstkommanderende i Tyskland. (Portræt sp. 2630).

Königgrätz ['kø:nixgræts], ty. navn på byen Hradec Králové, ved Elben i NØ-Bøhmen. Her slog den preuss. hær, ledet af Moltke, 3. 7. 1866 den østr.-sachsiske hær tilintetgørende. Slaget opkaldes også efter nærligg. landsby Sadová. Afgjorde krigen 1866.

Königsberg ['kø:nixsbærk], til 1946 navn på Kaliningrad i Sovj.

Königshütte [kø:nixs'hytə], ty. navn på Królewska Huta i Polen.

'Königsmarck, *Aurora von* (1662–1728), grevinde af ty.-sv. adel berømt for sin skønhed; ugift; August 2. af Sachsen-Polens elskerinde. Søgte 1702 forgæves foretræde for Karl 12. af Sv. for på August 2.s vegne at indlede fredsforhandlinger.

Königssee ['kø:nixsze:], sø i Bayerske Alper, S f. Berchtesgaden; 5 km²; 188 m dyb.

'Königswuster'hausen, ty. by SØ f. Berlin; 7000 indb. (1939); tidl. vigtig radiostation.

Könkämäeno ['könkämä'æno], sv. *Könkämä älv,* Muonio älvs øvre løb.

kønnet forplantning er den formeringsmåde hos dyr og planter, der udgår fra en kønscelle.

kønrøg, sod, meget fint fordelt kulstof; bruges til oliefarver, tusch og bogtrykssværte. Fremst. ved forbrænding af org. stoffer (faste, flydende, luftform.) med underskud af luft.

kønsbegrænsede egenskaber er sådanne sekundære kønsegenskaber, der som f. eks. horn hos vædderen, mælkeydelse hos koen kun kan komme til udvikling hos det ene køn. Anlæggene hertil nedarves på sædv. vis og vedr. ikke i denne henseende kønsbestemmelsen, men deres manifestering er afh. af kønshormonproduktionen.

kønsbestemmelse, afgørelse af et organs el. individs kønslige udvikling. Alle organismer besidder evnerne til at kunne udvikle begge køn. Disse grundevner betegnes som den alm. bisekuelle potens. Udvikler begge kønsorganer sig på samme individ (som det sker på bregneforkimen, tvekønnede blomsterplanter, skovsnegl) vil denne adskillelse forløbe udviklingsmæssigt efter samme indre love, der bestemmer individets form og andre egenskaber. Sker der i adskilte individer derimod en ensidig hemning af kønsudviklingen, vil rene hunner og hanner opstå, der dog ofte besidder det mods. køns kendemærker i rudimentær tilstand. Der vil da oftest være 50% af hvert køn. En sådan **k** vil, når talforholdet er som nævnt, være arvebegrundet el. genotypisk, sådan hos dyr og mennesker og hos de tvebo planter. Hos en del organismer er **k** afh. af den unge organismes (larves) påvirkning udefra og betegnes så som ikke arvelig el. (mindre heldigt) fænotypisk. – Den genotypiske **k** har Carl Correns kunnet forklare som resultatet af en nedarvningsgang svarende til en stadig gentaget tilbagekrydsning af en ensdobbelt (her betegnet homogametisk) type til en uensdobbelt (heterogametisk). – Den ensdobbelte type har de i den ensidige kønshemning afgørende arvefaktorer knyttet til et par af såk. X-kromosomer, medens den uensdobbelte type mangler det ene X el. har det erstattet af et Y-kromosom. De påg. kromosomer kan være uens af størrelse. Nedarvningsgangen bliver denne:

(Hun)		(Han)
XX	x	XY (el. 0)
Kønsceller: alle X		50% X 50% Y(el.0)

Afkom: 50% XX : 50% XY (el. X0) osv.

Kønsafgørelsen kan da enten ligge deri, at XX giver hunlig, X hanlig udvikling (bananfluen) el. deri, at XX (=mangel af Y) giver hunlig, XY hanlig udvikling (aftenpragtstjerne). Det hele drejer sig om, at der hos de to køn gnm. kromosomfordelingen stadig skabes en forskel i balancen ml. hunlige og hanlige faktorer vedr. den ensidige hemning. Hos fugle er hunnen XY, hannen XX. Hos mennesket er formentlig kvinden af typen XX, manden XY. Smlgn. kønsbundne egenskaber.

kønsbundne el. **kønskromosombundne egenskaber** er sådanne karakterer, der bestemmes af gener beliggende enten i X- el. Y-kromosomet og følger disses nedarvningsgang og dermed også kønsbestemmelsen. (Se skemaet under kønsbestemmelse). Sønners X-kromosomer kommer fra moderen og går videre til døtrene i næste generation, og Y-kromosomet går i arv fra fader til søn. **k** følger de samme veje. Eks. herpå kendes fra mennesket; blødersygdom og farveblindhed er X0-kønsbundne egenskaber.

kønsceller, d. s. s. gameter.

kønsdrift, den drift, der tilskynder dyr og mennesker til seksuel aktivitet. Hos mange dyr veksler perioder med stærkt nedsat **k** med perioder af forhøjet **k** (brunstperioder), afhængig af produktionen af kønshormoner. Hos mennesket er **k** tillige afhængig af andre faktorer og er mere jævnt fordelt over hele den kønsmodne alder. Æstetiske, moralske og sociale indflydelser gør sig her stærkt gældende og virker i høj grad modificerende på den primitive **k.** Normalt er **k** rettet mod det modsatte køn (heteroseksualisme). Det omvendte, homoseksualisme, forekommer dog også både hos dyr og mennesker.

kønsfrihedsforbrydelse, forbrydelse, der indeholder krænkelse af en persons (i de fleste tilf. en kvindes) frihed t. at råde over sin person i seksuel henseende.

kønshormoner, en række hormoner, der dannes i kønskirtlerne og i hypofysen. De første er forsk. for de to køn og regulerer udviklingen og de sekundære kønskarakterer samt menstruation, mælkesekretion o. a. Hypofysens **k** er uspecifikke, ens hos de to køn, og påvirker kønskirtlernes hormonproduktion (gonadotrope hormoner).

kønskarakterer, de kendetegn, hvorved de 2 køn inden for samme art kan skelnes. De primære **k** er de, der direkte står i forplantningens tjeneste, først og fremmest selve kønskirtlerne, parringsorganerne, rugeposer, mælkekirtler o. l., medens de sekundære **k** kun kendetegner kønnet uden at have noget m. selve forplantningen at gøre, hertil hannernes ofte pragtfulde farver hos fisk og fugle, særlige fjerprydelser, hjortenes gevir, hos mennesket stemmen osv. Ofte er der en størrelsesforskel ml. de 2 køn. Ved kastration og transplantation kan de sekundære **k** ændres. En del **k** får først deres endelige udformning ved kønsmodning og er afh. af kønshormonproduktionen.

kønskirtler, de organer, i hvilke æg og sæd dannes, altså æggestok og testikel.

kønskromosomer, betegn. f. de ofte uens store kromosomer, der under navn af X og Y spiller en rolle ved kønsbestemmelsen.

kønsmodenhed indtræder, når kønskirtlerne kan producere befrugtningsdygtigt sperma, henholdsvis udviklingsdygtige æg. For piger falder dette tidspunkt sammen med tiden for første menstruation, d. v. s. i 13–14 årsalderen, for drenge noget senere.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

kønsorganer, menneskets. De orga-

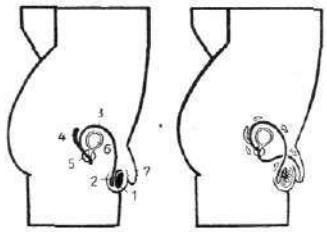

Skematisk fremstilling af mandens kønsorganer: 1 testikel og 2 bitestikel i pungen, 3 sædleder, 4 sædblære, 5 blærehalskirtel, 6 urinblære, 7 kønslem. Pilene på fig. t.h. angiver sædlegemernes vej.

ner, der står i formeringens tjeneste. Deles i indre og ydre **k.** – Indre **k** hos manden: 1. testiklerne, de to kønskirtler, hvor de hanlige kønsceller dannes; 2. disses udførselsveje: bitestiklerne (epididymis), sædstrengen (ductus deferens); 3. kirtlerne ved udførselsvejene: sædblæren (vesicula seminalis), blærehalskirtelen (prostata) og småkirtler i urinrøret (de cowperske kirtler m. fl.). Ydre **k** hos manden: 1. det mandlige lem (penis), der også er urinrørets forreste del; 2.

Skematisk fremstilling af kvindens kønsorganer: 1 æggestok, 2 æggeleder, 3 livmoder, 4 skede, 5 ydre kønsåbning, 6 klitoreren, 7 urinblære, 8 endetarm.

pungen (scrotum), hvori testikler og bitestikler ligger. Indre **k** hos kvinden: 1. æggestokkene (ovarierne), hvor de hanlige kønsceller dannes; 2. disses udførselsveje: æggelederne (tuba uterina), livmoderen (uterus), hvor fosteret udvikles, og skeden (*vagina*). Ydre **k** hos kvinden: skedens munding aflukkes hos den jomfruelige kvinde af jomfruhinden (hymen). Mundingen omgives i øvrigt af de to små skamlæber (labia minora), der fortil mødes og omslutter kildreren (clitoris). Yderst de to store skamlæber (labia majora).

kønspåvirkede gener, arvefaktorer, hvis dominans resp. recessivitet påvirkes af kønnet og skifter hos de to køn. Skaldethed hos mennesket er således dominerende hos manden, men vigende hos kvinden.

kønsskifte, et og samme individs ændring fra et køn til andet. Kendes fra østers (temperatur), krabbe (snylters indflydelse), høns (tuberkulose i æggestokken og herefter vækst af hidtil hæmmet testikelvæv og sekundær omprægning af fjerdragt).

kønssygdomme, sygdomme, som fortrinsvis overføres ved samleje. If. lov nr. 81 af 30. 3. 1906 er de egl. **k** (syfilis, gonorrhoe, ulcus molle og lymfogranuloma ingvinale) underkastet tvungen lægebehandling, som samfundet yder vederlagsfrit; *jur.* Den, der ved samleje el. a. kønsligt forhold udsætter nogen for at blive smittet med **k,** straffes m. fængsel indtil 4 år el. hæfte, når han (hun) har været el. burde være klar over smittefaren. Strafbarheden er uafh. af den smittedes begæring, medmindre denne er gift med den skyldige. Hvor udsættelsen for smitten sker på anden måde end ovenfor nævnt, er straffen mindre.

kønsvisende krydsninger, visse krydsninger benyttet i fjerkræavlen, hvor hane- og hønekyllinger allerede ved klækning kan kendes på udseendet. Skyldes visse kønsbundne egenskabers udspaltning.

[1]Köpenick [-nik], sydøstl. bydel af Berlin; før 1920 selvst. kommune; 115 000 indb. (1947). Bekendt er **K**-affæren fra 1906, hvor en skomager Wilh. Voigt forklædte sig som ty. officer og kommanderede soldater til at besætte rådhuset i **K,** hvor han beslagde kassen.

köping ['kø:piŋ], sv. handelsplads, der sorterer under herredsretten, men har egen kommunalbestyrelse (»flække«).

Köping, sv. købstad (fra 1474), S-Västmanland, 3 km fra Mälaren; 13 000 indb. (1949). Jernværk, maskinindustri.

[1]Köpping, *Karl* (1848–1914), ty. raderer. Raderinger, bl. a. gengivelser af Rembrandts malerier. Glas-kunst.

[1]Kørbing, *Johs. Alfr.* (f. 1885), da. rederidirektør. Ingeniør ved Orlogsværftet 1907–12, underdirektør sst. 1919, teknisk direktør i DFDS 1921, admin. direktør sst. 1934. Formand bl. a. for Fragtnævnet, for repræsentantskabet og bestyrelsen for Danmarks Nationalbank.

kørecertifikat, internationalt, gældende for et bestemt motorkøretøj til kørsel i udlandet udstedes af politiet i *den jurisdiktion, hvor motorkøretøjet er* indregistreret. Giver ret til ind- og udpassering uden nærmere undersøgelse af vognen.

køreheste, fællesbetegn. for hesteracer, der i forhold til deres størrelse er både ret kraftige og hurtige.

kørekort, et af politiet udstedt bevis for, at indehaveren har ret til at føre den på **k** anførte kategori af motorkøretøj. **k** er gyldigt i 5 år fra udstedelsesdagen, men kan inddrages ved dom. For invalider o. a. kan der efter justitsministeriets tilladelse udstedes spec. **k.**

køreplaner udarbejdes af alle offentl. trafikmidler (*jernbaner, sporveje, rutebiler* osv.) dels til publikums underretning om afgangs- og ankomsttider, rejsetid, tilslutninger m. v., dels til internt brug som grundlag for tilrettelægningen af de til trafikkens gennemførelse fornødne arbejder. Ved jernbaner udarbejdes sål. f. eks. lokomotiv- og vognomløb, lokomotiv-, tog-, stations- og banevogtningspersonalets tjeneste, sporbenyttelsen på stationer o. a. m. med **k** som grundlag. Præcis overholdelse af **k** er forudsætning for et trafikforetagendes økonomi og af stor betydning for driftssikkerheden.

[1]Körmendi, *Ferenc* (f. 1900), ung. forfatter; slog 1931 igennem med romanen *Eventyr i Budapest* (da. 1934) og har siden udfoldet en rig produktion.

kørner (ty. *kørnen* korne), *tekn.,* stangformet værktøj af hærdet stål m. konisk spids; anv. v. opmærkning til at slå mærker (kørnprikker) med på arbejdsstykker til fastlæggelse af centrum i huller, der skal bores, og til tydeliggørelse af indtegnede opmærkningslinier.

[1]Körner, *Theodor* (1791–1813), ty. forfatter. Fik stort bifald for sine lystspil i tidens stil. Skrev retorisk effektfuld, patriotisk kamplyrik, *Leyer und Schwert (1814).* Faldt i frihedskrigen mod Napoleon.

kørning (af *korn*), en behandling af den aftærskede byg, hvorved stakken skilles fra kernen. Nu foregår **k** i rgl. samtidig med tærskningen.

[1]Kø'rup, hovedgård Ø f. Bogense; hovedbygn. formentlig opført af Mourids Podebusk (d. 1593), fredet i kl. A.

kørvel (*An[1]thriscus*), slægt af skærmblomstfam. med fjersnitdelte blade, hvide blomster og aflange frugter. 13 arter; i Danm. er vild **k** (A. silvester) meget alm. langs veje; have**k** (A. cerefolium) er en enårig køkkenurt.

Kőrös ['kø:röʃ], rum.-ung. biflod til Tisza; udspringer i Bihar bjergene i Rumæn. med 3 kildefloder: Sebes ['sæbeʃ] **K** (rum. '*Crişul 'Repede*) (hurtige **K**), Fekete ['fækætæ] **K** (rum. '*Crişul 'Negru*) (sorte **K**) og Fehér ['fæhe:r] **K** (rum. '*Crişul Alb*) (hvide **K**).

Koestler ['köst-], *Arthur* (f. 1905), ung.-eng. forfatter. **K** har omsat sit omtumlede liv i en række værker med selvbiogr. kerne; hans fængsling og dødsdom under Francoregeringen: *Spanish Testament* (1937), ophold i fr. koncentrationslejr før Fr.s fald: *Scum of the Earth* (1941, da. *Jordens Bærme,* 1946). Med tydelig journalist. begavelse har **K** analyseret det moderne antireaktionære menneskes situation, med skarp betoning af det russ. problem i romanen *Arrival and Departure* (1943, da. *Dommens Dag,* 1946) og med ren antikommunistisk tendens i romanen *Darkness at Noon* (1940, da. *Mørke midt på Dagen,* 1947) og kroniksaml. *The Yogi and the Commissar* (1945, da. 1946). (Portræt sp. 2630).

Köthen ['kø:tən], ty. by i Sachsen-Anhalt; 37 000 indb. (1939). Fabrikation af metalvarer. Til 1847 hovedstad i Anhalt-**K.**

kå', gl. ord for allike.

kåbe, lang overklædning, anv. af kvinder i middelalderen. Ca. 1570 afløste **k** kappen som mandsdragt, men bibeholdtes efter 1600 kun af oldinge. **k** kaldes nu damers (finere) overfrakke.

kå'g (især i jysk dialekt), fladbundet, spidsgattet pram.

kål (*[1]Brassica*), *slægt af korsblomstfam.,* een-, to- el. flerårige urter, især med gule kronblade og en lang skulpe. 50 arter i Eur. og Asien. Fra almindelig **k** el. have**k** (B. oleracea) stammer de dyrkede **k** f. eks. grønkål, blomkål osv.; raps (B. napus) er stamarten for dyrket raps og kålrabi; agerk (B. campestris), ukrudt i sæd, desuden stamplante for rybs og *turnips. Af sort sennep (B. nigra)* bruges frøene som sennep. **k** er en meget vigtig køkkenurt i Norden. **k** kræver god jord og megen næring og det da. klima er velegnet til dyrkning af **k.** Til foderbrug dyrkes også **k**-sorter.

Hvidkål.

kål-bladhveps (*A[1]thalia spi[1]narum*), lille bladhveps, larven, fløjelsorm, undertiden skadelig på kål og turnips.

kål-blærefod (*Thrips an[1]gusticeps*), insekt som suger på blade af kål, noget skadelig.

kålbrok (*Plasmodi[1]ophora 'brassicæ*), slimsvamp, fremkalder på rødderne af kål, turnips, kålroe o. a. uregelmæssigt knudrede svulster (kålbrok), som snart går i *forrådnelse og omdannes til brune, stinkende masser.* Ved denne proces kommer sporerne ud i jorden, hvor de i mange år kan holde sig spiredygtige. Bekæmpes ved kalkning af jorden, et velordnet sædskifte med mindst 5–6 år ml. korsblomstrede afgrøder samt dyrkning af modstandsdygtige sorter.

kålbrokfaste stammer, kålroestammer, der i forsøg på kålbroksmittet jord har vist sig modstandsdygtige mod angreb af kålbrok.

kålflue (*Chor[1]tophila 'brassicae & flo-'ralis*), 2 arter af blomsterfluer. Larverne i rødder af kål, turnips, radiser, m. fl. *Indtil 3* årl. generationer. Gør bet. skade.

kålgallesnudebille (*Ceuto[1]rrhynchus pleuro[1]stigma*), lille snudebille, larven danner galler på rødder af kål, radiser osv.

kålgalmyg (*Dasy[1]neura 'brassicae*), skadelig på frø af korsblomstrede. Lægger æg i huller i disses skulper, boret af biller. Indtil 6 årl. generationer.

kållus (*Brevico[1]ryne 'brassicae*), grønlig bladlus, der i tørre somre kan optræde i masser på kålblade o. a. korsblomstrede.

kålmøl (*Plu[1]tella crucife[1]rarum*), ret stor mølart, hvid bagkant på vingerne. Larverne undertiden meget skadelige på kål og roer.

kålorm, kålsommerfuglens larve. (*Ill.* se tavle Sommerfugle).

kålpyralide (*Pi[1]onea forfi[1]calis*), møllign. sommerfugl; larven skadelig på korsblomstrede.

kål[1]rabi (ital. *cavoli rapi*), ofte anv. betegn. for kålroe.

kålroe, *kålrabi* el. *rutabaga,* en af vore yngste kulturplanter. **k** hører til de korsblomstredes familie og nedstammer fra raps. Roden er omtr. kugleformet ofte med lidt fladtrykt el. aflang hals, hvorpå

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

bladene sidder. I Danm. dyrkes 3 sorter: *Bangholm* med violet, *Wilhelmsburger* med grønt og *Shepherd* med grønviolet hoved. Der er i Danm. tiltrukket en række forsk. stammer. I de sidst afsluttede stammeforsøg 1940–43 er det ude-

lukkende stammer af Bangholm og Wilhelmsburger, der er kommet i 1. kl. (se også under rodfrugter).

kålsommerfugle (¹*Pieris*), hvidvingede dagsommerfugle, hvis larver lever af korsblomstredes blade. 2, undertiden 3 generationer, af hvilke navnlig 2. generation i juli–aug. kan gøre megen skade. Overvintrer som pupper, fasthæftede til træstammer, vægge o. l. Fl. arter i Danm. Størst bet. har den store **k** (P. brassicae). (Ill. se tavle Sommerfugle).

kålthrips, d. s. s. kålblærefod.

kåltæge (*Euro¹dema ole¹racea*), metalskinnende stinktæge, suger på korsblomstrede. Skadelig.

kålugle (*Ma¹mestra ¹brassicae*), natsommerfugl, hvis grønlige larve lever i kålhoveder. Skadelig. (Ill. se tavle Sommerfugle).

Kaalund, *Hans Vilhelm* (1818–85), da. forfatter. 1859 overlærer ved Vridsløselille Fængsel. **K**-s klassiske bog er *Fabler for Børn* (1845); senere digtsaml. *Et Forår* (1858) og *En Eftervår* (1877), hvori bl. a. *På det Jævne* og *Til Virkelighedens* rummer mandig resignation og realitetssans. Hans egl. livssyn forblev dog romantisk; som kunstner erkendte han at være epigon, men hans form er fast og klar, hans tone oftest ægte. Det lyriske drama *Fulvia* (1875) har sen-antikt emne, men strejfer moderne kvindesagsproblemer. (Portræt).

Joseph Koenig.

Arthur Koestler.

H. V. Kaalund.

Niels Kaas.

Kålund, *Kristian* (1844–1919), da. filolog. Bibliotekar v. Den Arnamagnæanske Håndskriftsaml., som han gjorde tilgængeligere end før med *katalog* 1–2 (1889–94). Udgav el. forestod udg. af en række isl. skr.

Kaalund-Jørgensen, *Frederik Christian* (f. 1890), da. skolemand. Statskonsulent for folkeskolen og seminarierne 1930–49, fratrådte efter stærkt pres fra skolekredse på gr. a. sin holdning under besættelsen. Fortsætter i særlig oprettet embede som undervisn.-min.s konsulent vedr. skoleordninger i andre lande.

Kålund Kloster, hovedgård i Kalundborg. Opr. gråbrødrekloster, grl. 1239, efter Reformationen ladegård for Kalundborg slot. Fra 1887 i slægten Lawaetz's eje. Bygn. fra 1752, fredet i kl. A.

kårde (opr. slav.), stødvåben med trekantet, hulsleben, ret stiv klinge; **k**-fægtning, fægteform, der tillader ethvert stød, uanset, hvor det rammer. Den ramte er taber.

kårer, d. s. s. mysider.

kåring, valg ved håndsoprækning. Før 1915 foregik valget til Folketinget principielt ved **k,** men under den voksende polit. interesse bl. vælgerne foretrak man især efter 1870 skriftlig afstemning i de fleste kredse.

kåring af husdyr, off. anerkendelse af fuldvoksne avlsdyrs eksteriør. I Danm. er **k** frivillig, men i adsk. lande er der tvungen kåring af handyr, idet kun kårede dyr må anv. til avl.

Kaarsberg, *Hans* (1854–1929), da. læge og forfatter. Djærve rejsebøger fra ophold ml. primitive folkeslag og fl. novellistiske arbejder. Bidsk morsomme *memoirer* (1921–26).

Kaarsberg, *Johannes* (1856–1917), da. gynækolog. Overlæge ved St. Lucasstift. 1900 til sin død. Skabte denne stiftelses lægelige ry.

Kaarsberg, *Otto Irminger* (f. 1894), da. jurist. 1932–37 dommer i Kbh.s Byret, 1941–43 dommer i Østre Landsret, 1947 højesteretsdommer.

Kås, tidl. hovedgård V f. Skive, opr. stamsæde for Mur-Kaas'ernes slægt. Hovedbygn. fra 1635; fredet i kl. A.

Kås, da. stationsby (Åbybro–Løkken) i Vendsyssel; 812 indb. (1945). Tørve- og briketfabrik.

Kaas, *Frederik Julius* (1758–1827), da. minister. Stiftamtmand i Christiania 1795–1802; præsident i Da. Kancelli 1804–09, 1810–27, fra 1813 justitsmin. Støttede under krigen Fred. 6.s eneherskerforsøg; fjendtlig stemt mod A. S. Ørsted.

Kaas, *Niels* (1534–94), da. kansler. Adelig, men lidet godsrig; fra 1560 knyttet til kancelliet, 1573 kongens kansler. Videnskabeligt interesseret; fra 1588 ledende i formynderreg. for Chr. 4., styrede mildt, men uden stærkt initiativ. (Portræt).

Kås Bredning, farvand i Limfjorden ml. Mors, Jegindø og Salling.

Kaas Johansen, *Niels* (f. 1910), da. kritiker. Efter tilknytning til »Social-Demokraten« fra 1946 ved »Information«. *Den Dram. Teknik i Hans Sachs' Fastelavnsspil* (1937), *Ernest Hemingway* (1940).

kåt, lappisk telt.

L

L, l, det 12. bogstav i det da. alfabet; stammer fra gr. Λ (lambda); **l** i po. betegner det hule (gutturale) l, udtales omtrent som [w].

L, som romertal betegn. f. 50.

£ (egl. fork. f. lat. *libra* pund), tegn f. pund sterling. – £ A = austr. pund. – £ E = ægypt. pund. – £ NZ = new-zealandsk pund. – £ I = Israel-pund. – £ SA = sydafr. pund. – £ T = tyrk. pund.

L, autom.-kendingsmærke f. Maribo amt.

L., efter naturhist. artsnavne forkortelse f. den sv. naturforsker Linné.

l, *kem.,* fork. af lævus (lat: venstre). Betegner, sat foran en kem. forbindelses navn, at stoffet er et (opr. venstredrejende) af et optisk isomert stofpar (se optisk isomeri).

l, fork. f. liter.

λ, tegn f. mikroliter.

l., betegn. f. naturlig logaritme.

La, kem. tegn. f. lanthan.

La., off. fork. f. staten Louisiana, USA.

la, solmisationsstavelse for tonen a.

l. a., receptfork. af lat. *lege artis* efter kunstens lov.

Laar (Laer) [la:r], *Pieter van,* kaldet »Bamboccio« (grotesk dukke) (1592–1642), holl. maler. Yndlingsmotiv: ital. gade- og folkeliv.

Laatokka [¹la:-], fi. navn på søen Ladoga.

LAB, fork. f. Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse.

Labadie [-¹di], *Jean de* (1610–74), fr. mystiker, opr. jesuit, fra omkr. 1650 calvinsk prædikant; dannede et separatistisk samfund i Holl. Hans bog om kirkens reform blev et afgørende forlæg for Speners »Pia desideria«.

Laban, patriarken Jakobs upålidelige svigerfader. Bruges nu under påvirkning fra ty. i betydn. lømmel el. lign.

Laban, *Rudolph von* (f. 1879), ty. danser, pædagog og danseteoretiker; stor bet. inden for ekspressionistisk dansekunst.

¹labarum (mlat.), hærens banner i senrom. kejsertid.

Labe [¹labæ], čech. navn på Elben.

Labenwolf [¹la:bən-], *Pancraz* (1492–1563), ty. billedhugger og bronzestøber. Skal have udført springvandsfig. *Das Gänsemännchen* i Nürnberg. Sønnen *Georg* **L** (d. 1585) virkede i Danm.

¹Labeo, *Marcus Antistius* (ca. 100 e. Kr.), rom. jurist. Skal have været sin samtids betydeligste jurist og er i øvrigt kendt for sin oppositionelle indstilling over for Augustus. Af hans store forf.skab er kun enkelte citater bevaret.

laber (holl. *labber* slap), mild og svag (vind).

¹laberda'n (holl., af byen Aberdeen i Skotl.), torsk nedsaltet i tønder.

labi¹a'l (lat. *labium* læbe), sproglyd, ved hvis artikulation læberne spiller en væsentlig rolle, som ved p, b, m og w.

labiali¹se'ring (lat. *labium* læbe), runding af læberne ved udtale af en sproglyd.

labi¹a'lnyrer (lat. *labium* læbe), ekskretionsorganerne hos visse primitive insekter, munder på bagkæberne, svarer til krebsdyrenes skalkirtel.

labi¹a'lstemmer (lat. *labium* læbe), orgelpiber, hvor tonen frembringes ved, at en luftstrøm brydes mod en skarp kant. Længde fra få cm til 11–12 m.

Labiche [la¹biʃ] *Eugène* (1815–88), fr. dram. forfatter; har skrevet mange lystspil med ikke ringe menneskekundskab, som *Le voyage de M. Perrichon* (1860; da. s. å.).

Labi¹enus (d. 45 f. Kr.), Cæsars betroede officer i gallerkrigen 58–50, gik i borgerkrigen over til Pompejus.

la¹bi'l (lat. *labi* glide), som let kommer ud

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.

og første forhandlinger, der afbrødes i dec. ved angrebet på Pearl Harbor. Udtrådt af dipl. febr. 1945.

kurv, *bot.*, blomsterstand med siddende blomster på et skiveformet blomsterleje,

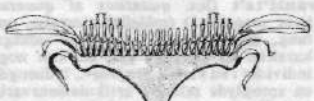

Skematisk fremstilling af solsikkens kurv.

omgivet af svøbblade. De yderste blomster springer først ud.

kurva'tu'r (lat. *curvatura* omrids), krumning, hvælving, *med.*, brystkassens nederste, buede rand.

kurvblomstfam. (*Com'positæ*), fam. af tokimbladede, helkronede planter. De fl. er urter, har spredte, sjældent mods. blade. Blomsterstanden en kurv, der ligner en enkelt blomst. Blomster oversædige, femtallige, bægeret omdannet til børster el. hår, der tjener frugtspredningen. Kronen kan være 1) rørformet, reglm. med 5 tænder, 2) tungeformet, således at alle 5 kronbl. er bøjet fremefter til en 5-tandet tunge, el. 3) læbeformet med en overlæbe dannet af 2 blade og en underlæbe af 3; i alm. er dog overlæben undertrykt, så kronen bliver falsk tungeformet. 5 støvbærere med sammenvoksede knapper, een griffel m. 2-delt støvfang. Især insektbestøvning. Frugten en nød. **k** er den næststørste af alle plantefam., ca. 14 000 arter el. ca. $^1/_{10}$ af alle jordens blomsterplanter. Forekommer over hele jorden, flest i temp. egne. Deles i de rør-, stråle- og tungeblomstrede. – Adskillige af **k**-s arter spiller en økon. rolle som olieplanter (solsikke), næringsplanter (salat, artiskok, jordskok), medicinalplanter (kamille), og en mængde er yndede prydplanter (asters, georgine, krysantemum).

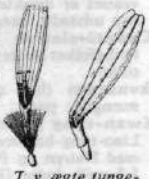

T. v. ægte tungeformet krone af mælkebøtte, t. h. falsk tungeformet krone af solsikke.

kurve (lat. (linea) *curva* krum (linie)), geom. figur i planen el. i rummet. En plan **k** kan efter valg af et koordinatsystem karakteriseres ved en ligning af formen $f(x, y) = 0$, som tilfredsstilles af koordinaterne x og y til **k**-s punkter (kurvens ligning).

kurv(e)bold, d. s. s. basketball.

kurvefletning, fremstilling af brugsgenstande som kurve, måtter, stolesæder af pilevidier, spanskrør, bambus, siv, spåner. Vidier bliver oftest afbarket og hurtigtørret for at forblive hvide og blødgøres før brugen v. at lægges i vand. **k** er næsten altid håndarbejde.

'Kurvirke, d. s. s. Kovirke.

Kusevitskij, anden stavemåde for Koussevitzky.

ku'sha'ner [-ʃ-] (*kushāna*), indoskythisk stamme, der under kongerne Kadfises 1. og 2. og Kanishka grl. et vældigt rige i Ø-Iran og NV-Indien, i 1.–3. årh.

Kusken (*Au'riga*), stjernebillede på den nordl. stjernehimmel.

'kuskuser (*Pha'langer*), plumpe, kattestore pungaber. Ny Guinea, østl. Indonesien.

ku'stode (lat. *custos* vogter), opsynsmand.

'kusuer (*Tricho'surus*), austr. pungaber, runde pupiller.

Kutaisi [-'ta:i-], by i V-Georgien, Sovj.; 81 000 indb. (1939). Industri; asbestminer.

ku'ta'n (lat. *cutis* hud), hvad der vedrører huden.

ku'ta'nreaktion anv. diagnostisk for at påvise overfølsomhed over for visse stoffer. Disse indføres i huden og vil da fremkalde rødme el. ved kraftig reaktion en blære.

Kutdligssat ['quthlis:ät](grønl: lampemateriale), mineby med kulbrud på Disko ved Vaigat; 929 indb. (1946). Minen er ved stoller ført ind i fjeldet lidt over havniveau. Produktion 8000 t årl. Radiostation; ingen havn.

Kut-el-A'mara (*Kût-al-I'mára*), handelsplads v. Tigris, hvor tyrk. hær under 1. Verdenskrig efter 5 måneders belejring tvang eng. hær under Townshend til at kapitulere apr. 1916.

Kutha, oldtidsby i N-Babylonien. Her lå hovedtemplet for Underverdenens gud Nergal. Efter assyrernes erobring af **K** bosattes indbyggerne i egnen om Samaria.

ku'ti'n (lat. *cutis* hud), et fedtagtigt stof, der ofte optræder i ydervæggene i planters hudvæv. Medvirker til at indskrænke vandfordampningen gnm. overfladen.

'kutlinger (*Gobio'morphi*), orden af ben-

Sort kutling.

fisk, småformer m. kort forreste rygfinne og tætstillede el. til en tragt sammenvoksede bugfinner. Kystfisk. Æggene fæstes til skaller o. l. og bevogtes af hannen. I Danm. 7–8 arter, bl. a. den sorte **k** (Gobius niger), der bliver ca. 15 cm, anv. meget som agnfisk.

Kutná Hora ['kutna: 'hɔra], ty. *Kuttenberg*, čech. industriby Ø f. Praha; 20 000 indb. (1930).

'Kutno, po. by V f. Warszawa; 23 000 indb. (1937). Under ty. angreb mod Polen sept. 1939 indringedes hovedmassen af de po. styrker ved **K**, hvor de kapitulerede 19.–20. 9.

kutte (ty., fra mlat. *cotta* kappe for gejstlig person), munkenes ordensdragt, en lang, grov klædning med et reb om livet.

'Kuttenberg [-bærk], ty. navn på Kutná Hora, Čechoslov.

'kutter (eng. *cut* klippe, bevæge hurtigt), *søv.*, finbygget, letsejlende båd med som regel een mast med storsejl, fok, klyver og jager. (Ill. se tavle Sejlskibstyper).

'kutter (eng. *cutter* skærende redskab), roterende værktøj m. fl. knive til træbearbejdning på høvle- og kelemaskiner.

kutting ['kɔdiŋ], ældre isl. mål for flydende varer = 8 potter = 7,729 l.

Ku'tuzov [-zɔf], *Mihail* (1745–1813), russ. general. Deltog i tyrkerkrigene; 1812 øverstkommanderende mod Napoleon. Måtte overlade Moskva til denne, men tvang ham til at gå tilbage gnm. hærgede egne.

ku'tyme, da. stavemåde for coutume.

Kuusamo ['ku:-], mindre del af det fi. len Oulu, 1944 afstået til Sovj.

'Kuusinen, *Hertta* (f. 1904), fi. kommunistisk politiker, datter af Otto **K.** 1922–34 i Sovj., idømtes v. sin tilbagevenden til Finl. 4 år og 8 mdrs. fængsel for revolutionær polit. virksomhed. 1924 polit. red. af den kommunistiske avis »Vapaa Sana« (frie ord). Konsultativ minister maj-juli 1948.

Kuusinen ['ku:s-], *Otto* (f. 1881), fi. kommunist. 1918 knyttet til kommunistiske fi. reg., derpå i Sovj.; 1939 erklæret for leder af kommunistiske fi. reg. i Terijoki, fra marts 1940 præsident for karelsk-fi. sovjetrepublik.

Kuwait, Al [ælku'wæit], af Storbrit. afhængig stat (sheikdømme) i Arab. ved den nordvestl. del af Den Iranske Bugt; 5000 km²; ca. 100 000 indb. Olieproduktion (1947: 2,2 mill. t). **K** anv. indisk mønt.

'Kuvera el. '*Kubera*, i ind.hinduistisk rel. rigdommens gud.

ku'vert (fr. *couvert*, egl: dækket), omslag, konvolut; opdækning til een person; spisebestik.

kuvette [ky'vætə] (fr. *cuvette* vandfad), glaskar m. planparallelle sider. **k** anv. i fot. t. vædskeformede farvefiltre og til varmefilter.

Kuz'bass, russ. fork. f. Kuznetsk-bassinet i Sibirien.

Kuz'netsk [kuz-], til 1932 navn på Stalinsk, Sovj.

Kuz'netsk-bassinet [kuz-] (fork. *Kuz'bass*), vigtigt kulfelt (ca. 450 mld. t) og industriområde i det sydl. Midt-Sibirien; over 1 mill. indb. Største byer: Stalinsk, Prokopjevsk og Kemerovo. Kul (i 1938 ca. $^1/_6$ af Sovj.s prod.) eksporteres til S-Ural, der til gengæld leverer malm til **K** En del af malmbehovet dækkes fra bjergene SØ f. **K.** Stor jernudsmeltning, valseværker, kem. industri og maskinfabrikker (rustningsindustri).

Kuznetsov [kuzni'tsɔf], *Nikolaj G.* (f. 1902), sovj. admiral (1940). 1924 medl. af kommunist. parti, medl. af centralkomiteen. Deltog i sp. borgerkrig. 1937–38 chef f. Stillehavsflåden, 1939–46 folkekommissær f. flåden (til flådekommissariatets ophævelse), fra marts 1946 viceforsvarsmin.; øverstkommanderende f. marinen fra 1939.

kv-, se også qu-.

kW, fork. f. kilowatt.

kVA, fork. f. kilovoltampere.

kvabbe (beslægtet med *kvabset*) betegn. visse slægter af langstrakte torskefisk m. kort forreste rygfinne, skægtråde. Hertil havk og ferskvandsk.

kvabso (egl: kvabset so), stenbider-hun.

kvad. Ordet **k** optoges ca. 1800 i poet. sprog, bruges dels om oldtidsdigt (eddak, skjaldek) og dels poet. el. spøgende om digt (sang) i alm.

'kva'dersandsten (lat. *quadrus* firkantet (sten)), sandsten fra øvre kridt, danner bl. a. sachsisk Schweiz; anv. som bygningssten.

'kva'dersten (lat. *quadrus* firkantet), kasseformet sten enten tilhugget el. forekommende som **k** i naturen på grund af lagdeling og derpå vinkelrette stik i bjerget; især kendt fra anv. i de romanske kridt- og granitkirker.

kvadra'ge'sima, anden stavemåde for quadragesima.

kva'dran't (lat. *quadrans* fjerdedel (af en cirkelbue)), 1) *mat.*, hver af de 4 dele, i hvilket en plan deles af to på hinanden vinkelrette linier; 2) *astron.*, et allerede

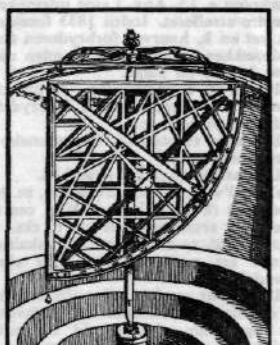

Tyge Brahes kvadrant.

i oldtiden benyttet instrument til måling af himmellegemers højde, bestående af en sigteindretning, en lodlinie og en inddelt bue på 90°. Tyge Brahe benyttede en såk. mur**k**, der var fast opstillet i meridianens plan; 3) *mil.*, instrument, der anv. til at bestemme elevationen v. skyts.

kva'dra't (lat. *quadratum* firkant), *mat.*, en firkant, hvis vinkler alle er rette, og hvis sider er lige store. **k**-s areal er a^2, dersom siden er a. Et tals **k** er dets 2. potens. – 2) i *bogtryk* betegn. for blindmateriale (satsmateriale, der ikke har skrifthøjde, og tjener til at frembringe mellemrummene ml. og indenfor linierne).

kvadratalen, gl. da. flademål = 0,394 m².

kvadratben, d. s. s. ledben.

kva'dra'tisk, *mat.*, formet som et kvadrat. En **k** ligning er en ligning af 2. grad.

kvadratmeter (fork: m²), $^1/_{100}$ ar. Enheden for flademål i metersystemet.

Artikler, der savnes under K, bør søges under C.